

Névtani Értesítő

28.

**Budapest
2006.**

NÉVTANI ÉRTESÍTŐ

A Magyar Nyelvtudományi Társaság és az ELTE Magyar Nyelvtudományi
és Finnugor Intézet időszakos kiadványa

Szerkesztőbizottság:

HAJDÚ MIHÁLY (a szerkesztőbizottság elnöke)
BÖLCSKEI ANDREA, GERSTNER KÁROLY, HEGEDŰS ATTILA,
HOFFMANN ISTVÁN, JUHÁSZ DEZSŐ, LACZKÓ KRISZTINA

Szerkesztő:

FARKAS TAMÁS

A kötetben megjelent tanulmányokat lektorálták
a szerkesztőbizottság tagjai

Technikai szerkesztő:

SLÍZ MARIANN et alii

Budapest 1088 Múzeum körút 4/a

Postacím: 1364 Budapest Pf. 107

Telefon: (1) 485-5222

Ímél: nevtert@ludens.elte.hu

28. szám

A kötet megjelenését támogatta:

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Budapest, 2006

ISSN 0139-2190

TARTALOM

Akadémiai díj Hajdú Mihálynak	5
-------------------------------------	---

TANULMÁNYOK

HORVÁTH ZITA: Az egyelemű, átmeneti szerkezetű és kételemű nevek megjelenése a Bánffy-családok 14. századi okleveleiben	7
VARGA JÓZSEFNÉ: 18. századi családnevek a Felső-Rábaközéből	21
STOHL RÓBERT: Balinka családnevei és változataik az anyakönyvekben (1757– 1830).....	35
VÖRÖS FERENC: Gondolatok a magyar és a szlovák családnevek összevetéséhez	45
MIZSER LAJOS: Izsnyéte vezetéknévei	55
SZILÁGYI ANIKÓ: Egy kétnyelvű település 20. századi katolikus keresztnévadási szokásai	59
BÖLCSKEI ANDREA: A differenciáló elem az angol településnevekben	67
BASKI IMRE: Oszmán-török szavak helyneveinkben.....	83
KOVÁCS ANDRÁS: Som földrajzi nevei	91
SEBESTYÉN ZSOLT: <i>Beregvidék</i>	101
TÓTH ORSOLYA: Mátyásföld utcanévei (1889–2004)	105
KUNA ÁGNES: Sziklamászóutak nevei a Kis-Gerecsében	113
PÁSZTI ZSUZSA: Tulajdonnév és köznévi, jelnév és szónév határterületeinek vizsgálata Fekete István állatnevei alapján	121
HAVAS PÉTER: Kávéház- és eszpresszónevek Budapesten (1920–1944).....	129
BAUKO JÁNOS: A komáromi erődrendszer helynevei.....	149
RAÁTZ JUDIT: A ciklonok, hurrikánok, tájfunok neveiről	155

MŰHELY

FEHÉRTÓI KATALIN: Az 1055. évi Tihanyi Alapítólevél személy- és helyneveinek eredetéről.....	161
SLÍZ MARIANN: Az Anjou-kori személynevek kutatásának kérdései.....	171
N. FODOR JÁNOS: A Várdai-birtok 15. századi összeírásairól. Néhány megjegyzés Mező András „A Várdai-birtokok jobbágynevei a XV. század közepén” című munkájához és a „Régi magyar családnevek szótára” egyes adataihoz.....	181
RAÁTZ JUDIT: A XXII. Nemzetközi Névtudományi Kongresszusról.....	187
HOFFMANN ISTVÁN – MATICSÁK SÁNDOR: A névkutatás kérdései a X. Nemzetközi Finnugor Kongresszuson	191
HOFFMANN ISTVÁN: Kiss Lajos-díj.....	201
HAJDÚ MIHÁLY: Pesty Frigyes helynévgyűjtésének megjelentetése.....	205
HAJDÚ MIHÁLY: A magyar névtudomány budapesti sorozatairól: Magyar Személynévi Adattárak, Magyar Névtani Dolgozatok	217
A Magyar Személynévi Adattárak számai (1–99)	231
A Magyar Névtani Dolgozatok számai (1–200)	235

A doktori iskolákban megvédett névtani témájú disszertációk 2005-ben: SEBESTYÉN ZSOLT: Beregvidéki helynevek nyelvi elemzése; MÉHES MÁRTON: Eigennamen und Eigennamen-konstruktionen. Sprachliche Zeichen zwischen Diffusität und Ökonomie [Tulajdonnevek és tulajdonneves szerkezetek. Nyelvi jelek a diffuzitás és a nyelvi ökónia között]; NEMES MAGDOLNA: Földrajzi köznevek állományi vizsgálata.....	243
--	-----

KÖNYVSZEMLE

BÖLCSKEI ANDREA: Hoffmann István szerk.: Korai magyar helynévszótár 1000–1350. 1. Abaúj–Csongrád vármegye	255
HEGEDŰS ATTILA: Hoffmann István – Tóth Valéria szerk.: Helynévtörténeti tanulmányok 1.	258
KOVÁCS ANDRÁS: Rác Anita: A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti vizsgálata.....	262
RESZEGI KATALIN: Lévai Béla: Debrecen környéki helynevek	264
N. FODOR JÁNOS: A Magyar Névtani Értekezések sorozatról és első kötetéről: B. Gergely Piroksa: Kalotaszeg magyar kereszt- és becenevei	266
MIKESY GÁBOR: Sándor Maticsák ed.: Settlement Names in the Uralian Languages. Onomastica Uralica 3.	268
VINCZE LÁSZLÓ: Ernst Eichler gen. ed.: Atlas Altsorbischer Ortsnamentypen	271
HEGEDŰS PÁL: Reinhard Bauer: Die Flurnamen der Gemeinde Andechs. Siedlungs-, Flur- und Hausnamen der gemarkungen Erling, Frieding und Machtlfing	274
KOVÁCS OTTILIA: Sirkka Paikkala: Se tavallinen Virtanen. Suomalaisen sukunimikäytännön modernisoituminen 1850-luvulta vuoteen 1921	276
DURÓ ERZSÉBET: Gerrit Bloothoof – Emma van Nifterick – Doreen Gerritzen: Over voornamen. Hoe Nederland aan z'n voornamen komt	280
FARKAS TAMÁS: Jeremy Parrott: Change all the names. A Samuel Beckett Onomasticon.....	283
BÁRTH M. JÁNOS: Michael Reichmayer: Von Ajda bis Žuži. Slawisches in österreichischen Rindernamen.....	284

FOLYÓIRATSZEMLE

FÁBIÁN ZSUZSANNA: Rivista Italiana di Onomastica 11. (2005).....	287
VINCZE LÁSZLÓ: Namenkundliche Informationen 85–86. (2004)	289
JUHÁSZ DEZSŐ: Blätter Für Oberdeutsche Namenforschung 40–41. (2003–2004).....	291
ZELLIGER ERZSÉBET: Österreichische Namenforschung 27–32. (1999–2004)	293
FARKAS TAMÁS: Acta Onomastica 40–46. (1999–2005)	296
FARKAS TAMÁS: Onomastica 49. (2004).....	299

MEGEMLEKEZÉS

GERSTNER KÁROLY: Végző búcsú Fehértői Katalintól (1925–2006).....	301
---	-----

TÁJÉKOZTATÓ

Szerzőink figyelmébe.....	305
Fontosabb rövidítések	308

CONTENTS	309
----------------	-----

AKADÉMIAI DÍJ HAJDÚ MIHÁLYNAK

A Magyar Tudományos Akadémia 2006-ban Akadémiai Díjjal tüntette ki Hajdú Mihályt, az ELTE nyugalmazott professzorát, a Névtani Értesítő egykori alapító főszerkesztőjét, szerkesztőbizottságának elnökét. Az alábbiakban közöljük az előterjesztés indoklását.

Hajdú Mihály 1964-ben szerzett egyetemi doktori címet. 1966 és 1969 között az MTA aspiránsa volt, közben fél évet Szentpétervárott töltött ösztöndíjasaként. Kandidátusi értekezését az újabb kori személynévadás témaköréből írta. (A beceneveket tartalmazó rész 1964-ben önálló kötetben jelent meg.) 1969-től az ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszékének oktatója. Az 1972/73. tanévet magyar nyelvi lektorként a University of London School of Slavonic and East European Studies intézetében töltötte, ahol kutatta a személynévek nemzetközi irodalmát.

A névadatok összegyűjtése és közzététele céljából 1974-ben megindította a Magyar Személynévi Adattárak, 1976-ban a Magyar Névtani Dolgozatok, 1979-ben a Névtani Értesítő, 1980-ban a Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok sorozatát, amelyeknek 373 számát ő szerkesztette. Mindezzel hozzájárult ahhoz, hogy Magyarországon a magyar nyelvészek, történészek, néprajzosok nagy száma kutatott és publikált névtani témákban is.

A névtanon kívül foglalkozott nyelvjárási, nyelvjárástörténeti kutatásokkal is. Tíz éven keresztül az MTA Nyelvtudományi Intézetében (másodállásban) szervezte és irányította az önkéntes néprajzi-nyelvjárási gyűjtőmozgalom tevékenységét. Kázmér Miklóssal együtt adta ki 1974-ben az első magyar nyelvjárási szöveggyűjteményt. Részt vett az országos helynévgyűjtési és -közzétételi munkálatokban. Munkatársa volt a Somogy, Tolna és Vas megye helyneveit tartalmazó köteteknek. A Csepel-sziget helyneveit 1982-ben önálló kötetben adta közre.

1989-től tanított Pécs, Miskolc, Szeged egyetemén, valamint a Károli Gáspár Református Egyetemen, majd 2003–2004-ben (nyugdíjasként) a Nyíregyházi Tanárképző Főiskolán. Valamennyi intézményben külön kollégiumot szervezett a névtan oktatására. Magyarországon elsőként az ELTE magyar szakos esti kiegészítő tagozat képzésében kötelezővé tette a névtani ismeretek hallgatását. Ő volt az ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskolája névtani alprogramjának a megszervezője és vezetője.

1998-ban védte meg akadémiai doktori dolgozatát a középmagyar kori személynévek témakörében. 1999-ben habilitált s kapott professzori kinevezést az ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszékére. 1997–2001 között Széchenyi Professzori Ösztöndíjban részesült. Közben megírta „Általános és magyar névtan” című tankönyvének első kötetét, amely névelméleti kérdéseket, a világ névadásának összefoglalását, valamint a magyar személynévtörténet leírását tartalmazza.

Nagyrészt az ő tudománynépszerűsítő, tudományszervező és kutatói tevékenysége eredményeként beszélhetünk arról, hogy Magyarországon elfogadottá vált a névtan önállósága, hogy tömegesen foglalkoznak a főiskolai és egyetemi hallgatók névkutatással, s önelvűvé vált a magyar névtudomány.

TANULMÁNYOK

AZ EGYELEMŰ, ÁTMENETI SZERKEZETŰ ÉS KÉTELEMŰ NEVEK MEGJELENÉSE A BÁNFFY-CSALÁDOK 14. SZÁZADI OKLEVELEIBEN

1. E tanulmány témája a Bánffy-családok okleveleiben felbukkanó és alkalmazott névadási típusok vizsgálata. A 14. században két jeles nemesi család egy-egy tagja is betöltötte a horvát, illetve a szlavón báni tisztséget. Ezek közül az első a történelmileg nagyobb jelentőségű és a politikai életben dominánsabb szerepet vállaló Tomaj nembeli losonci Bánffy-család (a család névadó őse VII. Dénes, horvát-szlavón bán, 1380–1388; ENGEL 2001). Birtokaik az ország északi és keleti régióiban voltak találhatóak, nagyrészt Nógrád megyében, a történelmi Bihar megyében, s a családi fészek kettéválása után Erdélyben is. Ezzel szemben az alsólendvai Bánffy-család (melynek névadó őse VII. Miklós zalai ispán, horvát bán, 1319–1356; ENGEL 2001) birtokainak jó része Zala megyében, illetve attól mind északra, mind délre kiterjedtek. Mindkét család neve, egymástól függetlenül, a család egy kiemelkedő tagja által viselt tisztségre vezethető vissza. A *Bánffy* név családnévként való alkalmazása ugyan későbből, a 16. századtól adathozható, de a megkülönböztetés, illetve a névadó ősről való folyamatos utalás már a tiszteket betöltő ős halála után terjedt és fennmaradt – mindkét család esetében.

A névhasználati szerkezetek vizsgálata szempontjából fontos megemlíteni, hogy míg az alsólendvai Bánffy-család földjei nagyjából egybefüggő területen feküdtek és egy igazgatási egységet, egy megyét fedtek le (Zala megye), addig a losonci Bánffy-család birtokai sokkal apróbbak, szétforgácsoltabbak voltak. Kevesebb város állt a tulajdonukban, leginkább településeket, falvakat, pusztákat kaptak, szereztek. Másrészt e területeken jóval kisebb volt a népsűrűség, izoláltabbak voltak a települések. E jelenségek a névadásra is hatással voltak.

2. **Előzmények.** – Az 1298. évi törvény 47. §-a megyei levéltárak szervezését rendelte el (FEHÉRTÓI 1970: 153); ezután minden ügyben a jobbágy neve is kell, hogy leírva szerepeljen minden hivatalos ügyben (pl. tanúként hatalmaskodási perben, bűnügyben, adófizetéskor, földesúrváltáskor). Az állam oldaláról a szervezettség utáni igény, a nemesi társadalom oldaláról a vagyon, az öröklési rend volt a legjelentősebb hatással a többbelemű nevek kialakulására.

A 13. században a **jobbágyok** nagy része még nagycsaládi állapotban élt, a felnőtt és megházasodott fiúk nem szakadtak ki a családi kötelékből (BENKŐ 1949: 7), s továbbra is ugyanazon földesúr tulajdonát képezték. Az adószedők – akiknek célja az alkalmi, de precíz azonosítás volt – feljegyezték adólajstromukba az egyes (szóban használatos vagy épp az adószedő által kreált) megkülönböztető neveket. Az egyén célja ugyanakkor

az volt, hogy az adott megkülönböztető elem ne változzon a következő félévi összeírásig. A föld öröklésekor vagy az apa neve jelentette a megkülönböztető, egyedítő elemet, vagy – mint a vizsgált oklevelekben, a 14. században – külön említik a jobbágy tulajdonneve mellett, hogy milyen típusú (méretű) földet birtokol (integer, medius, quartale). A **nemes** általában a birtoka nevét kapta, a fia a birtokkal együtt örökölte a nevet is (KÁLMÁN 1967: 69). A fentiekkel ellentétben náluk már számít az apa és a birtokolt, illetve örökölt földterület neve. Ehhez hozzájárult az a tény is, hogy ezekből a felsőbb társadalmi körökből indult el az a folyamat, amely később egészen a jobbágyságig hatolt: a fiúk az örökölt vagyონrészükkel együtt elhagyták az apai házat (BENKŐ 1969: 8). Ahhoz, hogy ez jogilag is egyértelmű helyzet legyen, szükség volt a megfelelő formulára. Mindannyiuk érdeke volt, hogy a nemes személyneve mindig egyértelműen identifikálható legyen. Am akadtak olyan esetek is, melyekben a nemes egyén megjelölése a lehető legkülönbözőbb módon változott mind oklevélről oklevélre, mind egy oklevélen belül. Ezen utóbbi esetek közé tartoznak azok a névalakulatok is, melyek viszonyjelölése hibás is lehetett. Ezt mutatja a következő példa: 1. *magistrum Iwan fratrem Egidii de Kallou*; 2. *magister Iwan filius Egidii de Kallou*; 3. *magister Iwan*; 4. *magister Iwan de Kallou*; 5. *magister Iwan filius Egidii* (BánffyOkl. 107. okl.).

A 14. század elérkeztekor a fent említett, kissé kaotikus, még formálódó, latin struktúrájú névhalmazok széles repertoárját vonultatták fel a magyar királyi kancellária hivatalos okleveleket kibocsátó intézményei.

3. A vizsgálat módszere. – A történelmi Magyarország e két családjától, illetve ezek három, kiterjedt birtokegységéről származó, 14. századi okleveles anyag által összegyűlt névanyag tehát nem lett más, mint egy széles körű összehasonlítás, melynek egységei a 14. századi ország északi, nyugati és keleti határain alkalmazott névadási formák. Ezen belül lehetségessé vált többféle összehasonlítás is (időbeli, térbeli, társadalmi rétegzettség szerinti, névszerkezetek szerinti).

A hatalmas névanyag névtipológiai szempontú rendszerbe foglalásának áttekintéséhez segítséget ad majd a táblázat, melyben megjelenik a három leggyakoribb névhasználati forma (*filius*-os, *de*-s és *dictus*-os) s ennek minden kevert variánsa is. A táblázat és a névanyag könnyebb elemezhetősége céljából az a felosztási forma a célravezető, ha egyenként tárgyaljuk az említett típusokat, idők és helyszínek szerint. Így nem az időpont vagy a területek kötik össze a neveket, hanem azoknak az adott típuson belül elfoglalt helye.

4. A felosztás nehézségei. – A témával foglalkozó tanulmányokban az egyelemű nevek kategóriája egészen bonyolult szerkezetekre is kiterjed (pl. a többszörös *filius*-os, *de*-s alakok; MEZŐ 1997: 123). Ezzel szemben a legáttekinthetőbb definíciónak azt tartottam, hogy az egyelemű név nem más, mint az a név, mely nem áll semmilyen nyelvtani vagy viszonyítási szerkezetben – tehát sem *filius*-szal, sem *de*-vel, sem *dictus*-szal. Természetesen ez a beosztás nem azt jelenti, hogy a *filius*-os, *de*-s és *dictus*-os nevek kételeműek, azaz valódi nevek lennének. Ez utóbbiak csak időleges, átmeneti írásbeli szerkezetek, melyek csupán segédeszközei lehettek a későbbi írásbeliségben is megjelenő „valódi” magyar nyelvű családneveknek (vagyis a kételemű és esetleg már öröklődő magyar) neveknek, mintegy átmeneti formát képezve az egyelemű és a valóban kételemű nevek között.

A *filius*-os és *dictus*-os szerkezetekben álló nevek nem nevezhetők (a fentebb említett kritériumok szerint) „valódi” magyar nyelvű, kételemű neveknek. Bár mind a *filius*, mind a *dictus* sok esetben két magyar névelemet köt össze, mégis e latin szerkezetekkel vannak ellátva, melyekről nem bizonyítható, hogy élőnyelvi jelentést vagy alakot tükröznenek. Ezen névalakulatok vizsgálatakor rendkívül fontos felismerni azt a tényt, miszerint el kell különíteni az írott forrásban ránk hagyományozódott, ám korántsem biztos, hogy a nyelvi alakot híven visszaadó névszerkezeteket és a feltételezett korabeli, élőnyelvi alakot. Több korábbi tanulmány véleménye megegyezik abban, hogy amennyiben a név élőnyelvi használata már magyar nyelvű volt, azt sosem fordítják le a scriptorok, adóösszeírók stb. latin nyelvre, inkább megpróbálták a (még kialakulatlan) hangjelölés útján rögzíteni (FEHÉRTÓI 1998: 464). Erre remek példa lehetne több, a 14. században már meglevő településnév, mely szintén a latin elemet nélkülözve maradt ránk: *Inakfiapeturfelde*, *Bokfiabenedukfalva* (HAJDÚ 2003: 738–9). S bár e példák magyar nyelvűek, szintén nem bizonyító erejűek. A 14. században – FEHÉRTÓI KATALIN véleménye szerint – a *-fia* utótagú névszerkezetek csakis közszavak (*-felde*, *-falva*, *-halma*, *-háza*) birtokos jelzőiként fordultak elő, melyek szintén csupán írásbeli alakulatok voltak, élőnyelvi névként soha nem éltek. Éppen ezért a 15. századra minden ilyen településnév kikopott az írásbeli használatból (FEHÉRTÓI 1998: 463). Látható tehát, hogy még a magyar nyelvű névalak sem biztos, hogy a valós, élőnyelvi alakot jelölte.

Arról azonban megoszlanak a vélemények, hogy az apa-fiú kapcsolatot feltüntető névvizony ismert lehetett-e a magyar nyelvben. Valószínűleg igen, hiszen e viszonyjelölés a török nyelvben is megvolt, ám az is biztos, hogy a honfoglalástól egészen a 14. századig a lejegyzett magyar névalakok között dominánsan az egyelemű nevek uralkodtak. A latin nyelvű írásbeli lejegyzési forma (azaz a *filius*) a nyugat-európai hivatali és kancelláriai rendszer átvételének a következménye. Ennek ellenére nem valószínű a *filius* > *-fi/-fia* irányú nyelvi átvétel.

Egyszerűbb a helyzet a *dictus*-os nevekkel, hiszen a név második eleme biztosan élőnyelvi alakot őriz. A személynév mögött álló második névelem (becenév vagy valamilyen ismertetőjegy) mintegy értelmező jelzőként kapcsolja ezeket a tulajdonnévhez (HAJDÚ 2003: 732). Ugyanakkor a lejegyzett forma mégsem nélkülözi a latin elemet. Itt utalnék vissza arra, hogy az általam vizsgált névfejlődési folyamatok kizárólag a leírt nyelvi formákra korlátozódnak. Éppen ezért nem tekintem a latin *dictus*-t tartalmazó, és kétségtelenül az élőnyelvi alakot mutató neveket valódi magyar kételemű névnek, majd csupán akkor, ha már az írott alakból is eltűnt minden latin elem (*dictus* és *filius*).

Tovább haladva, az egyelemű nevekhez kerültek még azok a kisebb névszerkezetek, melyekből nem valószínű, hogy kételemű, magyar név alakulhatott. Ez nem más, mint az a névszerkezet, mely tartalmazza a keresztnévet és egy utána álló, latin megkülönböztető elemet. Ez lehet jelző (*rufus*, *parvus* stb.), társadalmi státusz, foglalkozás (*villicus*, *famulus*, *clericus*, *episcopus*, *textor*, *sartor* stb.). Ezekről biztosan tudható, hogy olyan, családi viszonyt vagy származást nem jelölő alkalmi elem, amit csak a scriptor írt a név mögé, miközben a személyek szám szerinti összeírását végezte az adott birtokon. A közszájon forgó, állandónak mondható magyar neveket az adóösszeírók, scriptorok nem fordították le latinra, hiszen a nép csak magyarul ismerte őket. Ebből következik, hogy a magyar alak állandó, míg a latin alak alkalmi elemre utalhat (FEHÉRTÓI 1970: 49). Ha a latin alak élőnyelvi lett volna (*rufus* ’vörös’, *parvus* ’kicsi’ stb.), akkor valószínű, hogy vagy magyar nyelven rögzítették volna őket (hiszen ezek a szavak már rég

éltek a nyelvben), vagy *dictus* elem segítségével, mivel ebben az esetben is kijelölő vagy értelmező funkcióról van szó (pl. *Benedictus dictus Frater* – ZsigmOkl. 1: 940. okl.).

Ellentmondásnak tűnhet, hogy miért tekintem a névhez nem tartozónak a foglalkozást, társadalmi státuszt kifejező latin jelzőt, hiszen ugyanúgy latin elem, mint akár a *filius* vagy a *de*; az utóbbiakat viszont miért nem tekintem már az egyelemű név részének, ha bebizonyosodott, hogy egy ember megjelölése változhat ezen elemek segítségével. A válasz logikus. A *filius*, *de* és *dictus* nem más, mint két (név)elemet összekötő, viszonyt jelző segédszócska, azaz grammatikai kötőelem. Ha ez a kötőelem eltűnik, kiesik az írott változatból, nagy az esélye, hogy kételemű magyar név válik a valamikori szerkezetből. Ez persze nem jelenti még közvetlenül a név öröklődő voltát. A latin kötőelem tehát előbb-utóbb eltűnt a névből – az alsóbb néprétegekben a 16. század elejére (MIKESY 1959: 83). A fent említett latin jelzők, foglalkozások azonban egyetlen tulajdonnév után állnak, vagyis nem kötöttek össze névelemeket. Eltűnésével nem valószínű, hogy kételemű magyar név keletkezhetett.

5. Összesítő táblázatok. – Célom a lehető legtöbb alkalmazott névadási, névhasználati mód bemutatása volt. A következő táblázatok értelmezéséhez némi fogódzó szükséges. Amint alább látható, a felosztás három pillére BENKŐ LORÁND elgondolásához hasonló (KÁLMÁN 1967: 76–94). A három fő oszlopot a *filius*-os, *de*-s és *dictus*-os nevek képezik. Köztük találhatók az igencsak elterjedt formáknak számító, ezen elemekből álló, kevert alakok. Az egyes típusok mellett található számok azt jelzik, hogy az adott területről gyűjtött összes név közül hány példát találni az adott névtípusokra, az egyes Bánffy-birtokokról származó, valamennyi fennmaradt, 14. századi oklevél alapján.

A táblázat így tipológiai besorolást ad. Fentebb már meghatároztam, mit tekintek egyelemű névnek, illetve hogy a három fő oszlop, avagy a három fő névhasználati forma milyen funkciót töltött be a kételemű nevek kialakulásában. Arról azonban még nem esett szó, mi számít kételemű vagy valódi névnek: az a névalak, melyből már hiányzik minden latin elem – a *filius*, a *de* vagy a *dictus*. A valódi nevekről értelemszerűen mindig abban az alfejezetben lesz szó, amelyik elem hiányzik belőlük.

Összesen 76 nevet tartalmaz a lista, ebből az egyelemű nevek száma: 7. A fenti kritérium alapján a valódi nevek száma: 1 (hiányzó *filius* + *de*: *magister Petrus Thanysz de Thomey* – BánffyOkl. 84. okl.). A három legdominánsabb névszerkezet a *filius*-os, a *filius* + *de*-s és a *de*-s.

<i>Filius</i> -os		<i>De</i> -s		<i>Dictus</i> -os
	Kevert		Kevert	
<i>filius</i> (26)	<i>filius</i> + <i>de</i> (19)	<i>de</i> (13)	<i>dictus</i> + <i>de</i> (3)	<i>dictus</i> (3)
<i>filius</i> + <i>filius</i> (2)	<i>filius</i> + <i>de</i> + <i>de</i> (1)			
	<i>filius</i> + <i>filius</i> + <i>de</i> (1)			
	hiányzó <i>filius</i> + <i>de</i> (1)			

1. táblázat: A Tomaj nembeli losonci Bánffy-család nógrádi területe, 1293–1340.

A következő lista 77 névből áll, ebből az egyelemű nevek száma: 6. A valódi nevek száma a 14. század végén szintén 1 (hiányzó *filius*: *Dyonisius Thomae* – BánffyOkl. 314. okl.). A három legelterjedtebb névadási típus ugyanaz maradt a század végére:

<i>Filius-os</i>		<i>De-s</i>		<i>Dictus-os</i>
	Kevert		Kevert	
<i>filius</i> (10)	<i>filius + de</i> (32)	<i>de</i> (20)	<i>dictus + de</i> (1)	
<i>filius + filius</i> (1)	<i>filius + filius + de</i> (5)			
hiányzó <i>filius</i> (1)	<i>filius + de + de</i> (1)			

2. táblázat: A Tomaj nembeli losonci Bánffy-család nógrádi területe, 1379–1395.

Az erdélyi birtokokról származó nevek száma 124, az egyeleműek száma 15. Csupán 1 valódi névvel találkozni itt is (hiányzó *dictus + de*: *Iwan Claudus* [!] *de Pargary* – BánffyOkl. 68. okl.). A legelterjedtebb három névtípus ugyanaz, mint a fenti két esetben.

<i>Filius-os</i>		<i>De-s</i>		<i>Dictus-os</i>
	Kevert		Kevert	
<i>filius</i> (35)	<i>filius + de</i> (36)	<i>de</i> (24)	<i>dictus + de</i> (2)	<i>dictus</i> (4)
<i>filius + filius</i> (3)	<i>filius + filius + de</i> (1)		hiányzó <i>dictus + de</i> (1)	
	<i>filius + de genere</i> (3)			

3. táblázat: A Tomaj nembeli losonci Bánffy-család erdélyi területe, 1315–1345.

<i>Filius-os</i>		<i>De-s</i>		<i>Dictus-os</i>
	Kevert		Kevert	
<i>filius</i> (6)	<i>filius + de</i> (28)	<i>de</i> (13)	<i>dictus + de</i> (4)	<i>dictus</i> (4)
hiányzó <i>filius</i> (8)	<i>filius + filius + de</i> (1)	<i>de + de</i> (1)		
	<i>filius + de genere</i> (1)			

4. táblázat: A Tomaj nembeli losonci Bánffy-család erdélyi területe, 1381–1394.

További kevert alakok: hiányzó *dictus* vagy *filius* (4); hiányzó *dictus + filius + de* (1); *filius + dictus* (3). A nevek listája 78 elemből áll. Ezek közül a valódi nevek száma eddig itt a legmagasabb: 13 (pl. *Stephano Kont*, *Ladizlaus Fodor* – BánffyOkl. 282. okl.; *Stephano Cykow*, *Petro Knol* – BánffyOkl. 303. okl.; *Thomas Dominici*, *Sarachenus Nicolai* – BánffyOkl. 296. okl.). A 14. század végén Erdélyben további kevert alakok léptek fel. A hiányzó *dictus* vagy *filius* esetében nem lehet teljes bizonyossággal eldönteni, hogy melyik elem állhatott eredetileg ott. Ezek általában olyan alakok, melyekben a keresztnévhez tartozó másik/második elem magyar szó. Ezen a területen fordult elő

elsőként, hogy a három domináns típus között megtalálható a hiányzó *filius*-os alak, mely már a kételemű, öröklődő nevek felé nyitja meg az utat.

<i>Filius</i> -os		<i>De</i> -s		<i>Dictus</i> -os
	Kever		Kever	
<i>filius</i> (29)	<i>filius + de</i> (32)	<i>de</i> (7)	<i>dictus + de + de genere</i> (1)	<i>dictus</i> (2)
<i>filius + filius</i> (8)	<i>filius + filius + de genere</i> (2)	<i>de genere</i> (1)		
	<i>filius + de + de genere</i> (2)			

5. táblázat: Az alsólendvai Bánffy-család birtokai, 1323–1346.

A 14. század első feléből származó zalai lista 92 nevet tartalmaz. Valódi név nincs közöttük. Az egyelemű nevek száma 8, vagyis a három legdominánsabb névalak közt még ezek is helyet kaptak.

<i>Filius</i> -os		<i>De</i> -s		<i>Dictus</i> -os
	Kever		Kever	
<i>filius</i> (119)	<i>filius + de</i> (11)	<i>de</i> (9)		<i>dictus</i> (10)
<i>filius + filius</i> (3)	<i>filius + filius + de</i> (1)	hiányzó <i>de</i> (3)		
hiányzó <i>filius</i> (3)	<i>filius + de + de</i> (1)			

6. táblázat: Az alsólendvai Bánffy-család birtokai, 1378–1394.

További alakok: hiányzó *dictus* vagy *filius* (44); egyelemű név (106). A 14. század végén, a zalai birtokokon vizsgált nevek száma: 305. Meglepő, hogy a három legelterjedtebb névadási forma közt van az egyelemű név is; ez visszalépés a korábbi adatokhoz képest. Előrelépés viszont a hiányzó *filius*-os, *dictus*-os esetek nagy száma. E nevek (44) már kételemű névnek számítanak. Így a valódi nevek száma eléri az 50-et. (pl. *Blasius Zolium*, *Georgius Chigan*, *Clemens Rezekus*, *Petrus Vorga* – ZsigmOkI. 1: 944. okl.).

6. A *filius*-t tartalmazó nevek. – A sztenderd *filius*-os forma szerkezete: (a fiú neve) + (*filius*) + (apa neve genitivusban). Az egyszeri *filius*-os névadási forma a 14. században végig megőrizte domináns jellegét. Helytől és időtől függetlenül mindig a három legelterjedtebb forma között volt és maradt. A kétszeres *filius*-os szerkezet is megtalálha-

tó minden tájegységen és időben. Ez alól csak egyetlen kivétel van: Erdély, a 14. század második felében. Itt egyáltalán nem lehet találkozni kétszeres *filius*-os névalakkal.

A hiányzó *filius*-os alakok lassan haladtak a kételemű névhasználat felé. Az esetek nagyobb része még latin alakú, ahol az apa neve genitivusban áll, csak éppen a *filius* hiányzik a két keresztnév közül. A hiányzó *filius*-os nevekre mindhárom területen találunk példát. Nógrádban, 1391-ben a következő névalakkal találkozhatunk: *vir magnificus dominus Dyonisius Thomae* (BánffyOkl. 314. okl.), Erdélyben, 1388-ban pedig: *Thomas Dominici*, *Sarachenus Nicolai* (BánffyOkl. 296. okl.), *Petrus germanus Benedicti* (ZsigmOkl. 1: 944. okl.) *Blasius Barnabe* (ZsigmOkl. 1: 940. okl.).

Az alsólendvai Bánffy-család 1389-es birtokösszeíró okleveleiben majdnem mindenhol uralkodik a *filius*-os névhasználat. Jellemzője ennek az óriási névanyagnak, hogy az egyszerű *filius*-os alakon és a hiányzó *filius*-on kívül nem alkalmaz más megoldást, sem más elemekkel való összekapcsolást. Változóan 50–80%-ot érhet el az adott településen a *filius*-os nevek aránya a többi névadási típushoz képest. Nagy arányban szerepelnek e nevek: Újfalu, Chernech, Szentmihály, Azzyagh, Kutos, Dobrolnok, Zemene, Lindva városokban és településeken több mint 50%-os a *filius* használata, míg Hosszúfalu, Nempty és Cheztreggh városokban a 80%-ot is eléri.

Itt kell szólni még két, ehhez a fejezethez kapcsolódó problémáról. Az első egy korábbi tényt igazol, miszerint egy kapcsolóelemet nem használnak kettőnél több, halmozott esetben. Ez azt jelenti, hogy (alapul véve a *filius* elemet) a korábbi rokon kifejezésénél nem használják kettőnél többszöri halmozással a *filius*-t; két eset után már inkább egy másik elemmel kombinálnak a pontosság kifejezése céljából (*filius* + *filius* + *de*: 1337: *Johanne filio Michaelis officiale filii Gereveni de Ganda* – BánffyOkl. 90. okl.; 1387: *Johannem et Ladizlaum filios Petri filii Pauli de Horwati* – BánffyOkl. 282. okl.). De a testvérek száma sem lehet több kettőnél egy *filius*-os szerkezetben, legalábbis a vizsgált oklevelekben mindig így van, ha három testvért sorolnak fel. Eleinte következtelésnek gondoltam a scriptor részéről három testvér említésekor a harmadik fivér külön való közlését: *Myhuch et Iohannes filius Egidi*, *Iuan filius Egidi* (ZsigmOkl. 1: 940. okl.), *Iacobus et Bartholomeus filii Nicolai*, *Paulus filius Nicolai* (uo.). Ezek a nevek mindig egymás után állnak, nincs közbeékelve másik név, ami esetleg arra utalna, hogy nem ennek az apának lenne a gyermeke a harmadik fiú. Több esetben nem fordul elő háromgyermekes apa. Ha az apának több fia van, akkor sem mindig következetes a névadás. FEHÉRTÓI KATALIN említ olyan esetet, ahol 8 fiúból 5 örökli az apa *Vas* nevét, a többi három más nevet kapott (FEHÉRTÓI 1970: 34).

A táblázatokból kitűnik, hogy a 14. században a hiányzó *filius* egyedül Erdélyben volt az első három domináns névforma közt. Ez ellentmond MAKSAY FERENC azon állításának, hogy minden új névforma nyugatról keletre haladva terjedt szét az országban (MAKSAY 1960: 169). A *filius* vizsgálatakor ennek éppen a fordítottja tapasztalható. Míg Zalában a 14. század második felében a nevek csaknem 80%-a *filius*-os, addig Erdélyben a *filius*-os névadás gyakoriságát megelőzi a már *filius* nélküli nevek száma.

7. A *de* elemet tartalmazó nevek. – A *de* elem megjelenésének oka a korábban említett adminisztrációs, birtokügyi, örökségbeli pontos, nemesi birtokmegjelölésből fakad. Emellett a jobbágyság szabad költözési jogát 1298-tól törvényben biztosították, ezt a 14. században Luxemburgi Zsigmond többször is megerősítette. A vándorlások általában két irányban zajlottak. Az egyik irány vidékről a városokba mutat – ez legjobban a

Zala megyei összeíráson látható, ahol a városokban élő polgárok neveiben megtalálható annak a vidéki településnek a neve, ahonnan jöttek (pl. Zemene civitasban: *Anthoniuss de Chedeme* – ZsigmOkl. 1: 944. okl. [*Chedeme* = Csödömér helység ma, Alsólendvától keletre – CSÁNKI 3: 41]; Dobrolnok civitasban: *Nicolaus de Fyloch* – ZsigmOkl. 1: 940. okl. [*Fyloch* = Filócz, Zala megye – ÖRDÖG 2002: 291]). A vándorlás másik iránya egy, az adott megyén belüli másik település volt. Ez utóbbi nevek száma jelentősebb, hiszen majdnem minden *de* elemet tartalmazó névnél erről a típusról van szó. A családjukkal költözésre kényszerült emberek (többek közt az útviszonyok miatt) nem vállalták a nagy távolságokat, így legfeljebb egy vagy két településsel, mintegy 30-35 km-rel arrébb telepedtek le újból. Nagy, az országot átszelő vándorlásokról nem beszélhetünk.

A *de*-től a magyar helynévképző *-i* szóbeli használatáig, majd annak írásbeli elterjedéséig nem vezetett hosszú út. Nagyon hamar megjelentek az átmeneti formák, a *de* és a magyar *-i(-y)* képző több helynéven is szerepel egyszerre (pl. Nógrád, 1336: *Paulo filio Petri de Chereukwzy* – BánffyOkl. 84. okl.; Nógrád, 1337: *Paulus filius Petri de Chereukwzy* – BánffyOkl. 90. okl. [Cserököz, Heves megye]; Nógrád, 1390: *Johanne filio Petri de Horuathy* – BánffyOkl. 310. okl.; Erdély, 1387: *Petri filii Pauli de Horwati* – BánffyOkl. 282. okl.). A fentiekben már volt róla szó, hogy bizonyos névhasználatbeli formák elterjedése nem kizárólagosan nyugatról kelet felé haladt. A *de* használatuk megjelenő kettős, átmeneti forma, vagyis a *de* + magyar *-i/-y* egy szerkezetben való megjelenésére már a 14. század első felétől kezdve több példát is lehet hozni Nógrádból, Erdélyből és Bihar megyéből. A zalai területen egyetlen ilyen alakot sem találni, még 1389-ben sem.

Körültékinthetőnek kell lenni egy-egy település nevének vizsgálatánál. Gyakran előfordulnak olyan településnevek, amelyeknél nem lehet eldönteni, vajon tényleg egy helynévképző *-y/-i* található-e a név végén. Helytelen következtetéseket lehet levonni akkor, ha nem vesszük észre, hogy a településnév végén látható *-y/-i* már a hely nevéhez tartozik és nem az onnan jött személy nevéhez tartozó képző. A *Michael Niger de Apazy* (BánffyOkl. 89. okl.) esetében a helynév a Szabolcs megyében levő *Apáti*, *Petrus de Nempti* (ZsigmOkl. 1: 315. okl.) esetében a Baranya, Zala vagy Somogy megyében található *Németi* nevű községek valamelyikéről van szó. *Fabianus, Nicolaus et Gregorius nobiles de Wruzy* (BánffyOkl. 313. okl.) nevében *Oroszi* rejlik, mely településnév Bars, Torda és Valkó megyék mindegyikében megtalálható ekkor. A fent említett Cserököz esetében nem volt elég a helység mai névalakjára hagyatkozni, hiszen esetleges, hogy mára fennmaradt-e a helység, ráadásul az évszázadok során a névalak is módosulhatott volna. Érdeemes megnézni több oklevél szövegét, miként említik az adott helynevet. Cserököz esetében a következő alakok bukkantak fel: *Pauli de Chereukwz* (BánffyOkl. 84. okl.), *Paulus filius Petri de Chereukuz* (BánffyOkl. 90. okl.). A váltakozó alakok teszik bizonyossá, hogy a szóvégi *-y(-i)* nem tartozéka a helynévnek.

A zalai területen nem jellemző a *de* elem túlzott elterjedése, így a század folyamán egyszer sem került be e névszerkezet az első három legdominánsabb típus közé.

Mind Nógrádban, mind Erdélyben a század elejétől kezdve végig megmaradnak domináns típusnak a *de* elemmel összekötött nevek. Másfelől éppen a zalai területen alakult ki a 14. század végére egy új névalak, melyből a *de* kapcsolóelem hiányzik (Újfalú, 1389: *Stephanus Zolium, Blasius Zolium* – ZsigmOkl. 1: 940. okl.; Hosszúfalú, 1389: *Nicolaus Zysek* – ZsigmOkl. 1: 940. okl.). Ezekről csak akkor állapítható meg teljes bizonyossággal, hogy a *de* elem hiányzik belőlük, ha biztosan tudjuk, hogy volt ilyen

nevű település a megyében. Az első két név elemzéséhez célszerű egy korábbi nevet (*magister Dionisius filius Thomae de Lusunch et comes de Zolium* – BánffyOkl. 269. okl.) alapul venni.

A *de* elem igen elterjedtté vált és maradt a század folyamán, területtől függetlenül. A Dunántúl kivételével, a másik két tájegységen nagyjából hasonló számban fordult elő, mint a *filius*-os elem. Annak ellenére, hogy az alsólendvai Bánffy-család birtokairól fennmaradt oklevelekben a legkevesebb a *de*-vel álló nevek száma, az első olyan névalakok, melyekből családnév alakulhattak ki, Zalában tűntek fel. Ezekben a személynév és a helynév közül már kiesett a *de* elem.

8. A *filius* + *de*-t tartalmazó szerkezetek. – Nem meglepő, hogy e két szócska együttes használata áll a harmadik leggyakoribb helyen. Tájegységenként vizsgálva e bonyolultabb névszerkezeteket, nagyjából ugyanazokat a kevert, összetett típusokat találjuk a 14. század első és második felében Zala megyében, a nógrádi és az erdélyi területeken. Ha egybevetjük a század elején és végén alkalmazott formákat, látható, hogy a típusok ugyanazok maradtak. Alkalmazásuk arányszáma sem változott, nem lett kevesebb. Az egyetlen változás a *de genere* kiszorulásában látható. A változás nem a szerkezetek típusában jelentkezik, hanem a számában. Ennek mérését könnyíti, hogy a nógrádi területen mind a század elején, mind a végén 77 név tartozik a listába. A *filius* + *de* típusú említések száma 26-ről 32-re nő, míg a *filius* + *filius* + *de* alkalmazása 1-ről 5-re emelkedik.

A kevert típusok bonyolultsága a század folyamán nem nőtt, vagyis az egy szerkezetben álló elemek száma sehol nem emelkedett három fölé. Az összetett, kevert elemeket tartalmazó nevek száma sehol nem csökkent, sőt, bizonyos területeken még növekedett is. A letisztulási, egyszerűsödési folyamat tehát az e századbeli írásbeliségben még nem indult meg.

9. A *dictus*-t tartalmazó nevek. – A *dictus*-os névalkotás célja mindenhol azonos: a személy közösség általi megkülönböztetése. A hivatalos iratokban ránk maradt formák gyakorta nemcsak a néptől eredő, belső fejlődéssel kialakult neveket rögzítették, hanem a scriptor által mesterségesen kreált formákat is.

Ez a szerkezet vesztette el leghamarabb kötőelemét. A Tomaj nembeli losonci Bánffy-család Nógrád megyei birtokain viszonylag kevés *dictus*-os név bukkant fel, de azok igen változatosak voltak (pl. *Ladizlaum dictum Bok de Kampnath*, *Petheu dicti Thuuz comitis de Beregh*, *Paulus dictus Mereu* – BánffyOkl. 84. okl.; *Dyonisius dictus Magyar de Endus* – BánffyOkl. 98. okl.; *Corduk vocatum similiter Comanum* – BánffyOkl. 101. okl.; *Nicolaus dictus Wrdeng de Terezthen* – BánffyOkl. 273. okl.). A század elején megjelent kételemű nevek nem voltak hosszú életűek, még nem öröklődtek. A Nógrád megyei *dictus*-os nevek csoportja a 14. század folyamán jócskán csökkent, s a század második felére már egyetlen *dictus* nélküli alakot sem találni.

A 14. század első felében Erdélyben a *dictus*-t tartalmazó szerkezet a leggyakoribb. A *dictus* után álló szavak közül továbbra is a főnév, a külső vagy belső tulajdonságot, illetve népcsoporti hovatartozást jelölő szavak állnak (pl. *Petrus dictus Zel de Syrimia* – BánffyOkl. 72. okl.; *magister Laurentius dictus Cytuar* – BánffyOkl. 73. okl.; *Nicolao dicto Nakas* – BánffyOkl. 76. okl.). A század végére Erdélyben megnőtt a *dictus*-os nevek minden csoportjának száma, bár még így is döntő többségben van a *dictus* elemet

tartalmazó névszerkezet a hiányzó *dictus*-szal szemben. Ekkor is találni olyan neveket, melyekből a *dictus* már kiesett, valamint egy keresztény és egy magyar vagy idegen nyelvi név áll egymás mellett (pl. *Stephano Kont filio Nicolai de Hedrihuara* – BánffyOkl. 282. okl.; *Stephano Cykow Agriensis episcopis* – BánffyOkl. 303. okl.). Nem elhanyagolható az a tény, hogy e második név épp az egri püspöké.

Eddig még egyetlen olyan eset sem fordult elő, ahol egy keresztnévhez két *dictus* tartozott volna. Ám a *Nicolaus dictus Vos vel alter Nicolaus Zeles dictus* (BánffyOkl. 263. okl.) bizonyítja, hogy ilyen is létezhetett. Valószínűleg mindkettő élőnyelvi alakot őriz, hiszen két, nagyjából egy fogalomkörbe tartozó jellemzőről van szó. A jellemzett illető 'vaskos, zömök, megtermett', esetleg 'erős' lehetett.

A Zalában található *dictus*-os formák száma a korábbi területekhez képest is nagyon kevés. Olyan nevet, melyben a *dictus* hiányzik, nem is találni (pl. 1327: *Petro dicto Pethych de Heryn de prefata generatione Osl*; 1340: *iobagionem Thomam dictum Kube*; 1327: *magister Paulus dictus Magar*).

A század végére ez utóbbi területen robbanásszerű volt a *dictus*-os formák számának növekedése. Sőt, a már kételemű névnek számító, vagyis *dictus* nélküli alakok száma kétszeresen felülmúlta a *dictus*-osokét.

10. Változások a 14. század második felére. – Az okleveles névanyagban a 14. század második felében tűntek fel először Zalában a foglalkozást megjelölő, kételemű nevek. Eddig ilyenre nem volt példa. Megfigyelhető, hogy a foglalkozásnevek sosem álltak *dictus*-szal (pl. 1389: *Petrus Gherencher*, *Petrus Vorga*, *Iohannes Sustar*, *Bedeu Suastar*, *Stephanus Kouach*, *Benedictus Sustar*, *Martinus Reytar* – ZsigmOkl. 1: 940, 944. okl.)

Az eddig vizsgált területekre visszagondolva mind Nógrádban, mind Erdélyben elszórt birtokokról származó oklevelek maradtak fenn. Ezeken a földeken községek, falvak, települések alakultak ki, melyek megrekedtek ezen a fejlődési fokon. E közösségek legfőbb vagyona a föld volt – ez lett a viszonyítási alap. Ehhez kellett idomulniuk idővel a neveknek is. A birtokolt földterület vagy a lakóhelyül szolgáló birtok neve által került a névbe a *de* elem: az örökösödés hitelessége miatt volt szükség az apa vagy az ősök nevére, mely a *filius*-os elem bekerülését hozta magával. Ez mind megfelel az eddigi névképzési módoknak. Ám az alsólendvai Bánffy-család birtokán már fejlett városokat találni. A városi létben, illetve a városba való beköltözéskor már nem érvényesek a fenti viszonyítási szabályok. Egy teljesen új rendszer alakult ki, melynek már nem lehetett a föld az alapja. Ez új kategóriával bővítette a névalakulatokat. A városban nem mérvadó, ki kinek a rokona, hiszen itt már nem lehetséges olyan zárt közösség együttlélése, mint a faluban. Ezáltal az adat, hogy egy adott személynek ki az apja, nem szolgál információval a közösség számára. A városban élő embereknek „lecsupaszodva” (földtől és rokoni szálaktól megfosztva) kellett új életet teremteni. Nem meglepő, hogy a városi névjelölésben ekkor jókora visszalépés tapasztalható. A 14. század végén a városi nevek között, a második leggyakoribb névforma újra az egyszerű, egyelemű név! Ezek után az egyelemű nevek után a legtöbb esetben az új, városi viszonyítási pont jelenik meg, a foglalkozásnév. A városokban említett új viszonyokba beletartozik a céhek kialakulása is. A városban élő személyek neveit olvasva leginkább akkor tapasztalható egyelemű név, ha az illető valamilyen mesterember. A céh eleve írásbeli nyilvántartásba vette tagjait; ezek száma pedig nem lehetett akkora (ált. 15-20 ember), hogy ne legyen elég az identifikáláshoz

egy személynév és a hozzá tartozó foglalkozás (pl. *Paulus textor*, *Petrussa faber*, *Chernek canifer*, *Iohannes sutor*, *Georgius cocus*, *Andreas carnifex*, *Gregorius institor*, *Gregorius curriker* – ZsigmOkl. 1: 940. okl.).

A két eltérő típusú név (pl. *Paulus textor* – ZsigmOkl. 1: 940. okl. és 1389: *Petrus Gherencher* – ZsigmOkl. 1: 944. okl., Újfalu) a szerkezetében egyezik egymással: mindkettő tartalmaz első névelemként egy keresztnévet (mely lehet latin vagy magyar alak is), valamint második elemként egy foglalkozásnevet (mely szintén lehet latin vagy magyar szó). A különbség tehát nem a szerkezetben van, hanem a keletkezésben. A kételemű neveknél volt szó róla, hogy a két névelem közt egy valamikor kiesett *filius* vagy *dictus* elem állhatott. Ez logikus is lenne, hiszen a mesterséget, a műhelyt a fiú az apjától örökségként vette át (pl. *Petrus filius Kouach* – ZsigmOkl. 1: 940. okl.). Egy hiányzó *dictus* esetében a név keletkezése a közösség, a falu érdeme volt. Az adott közeg nevezte el a személyt a köz által ismert foglalkozása alapján, mint ahogy a következő esetekben is történhetett: *Thomas Kenyeres* (ZsigmOkl. 1: 940. okl., Kuthus), *Fabianus et Nicolaus Zytaketheu* (ZsigmOkl. 1: 940. okl., Hosszúfalu), *Petrus Vorga* (ZsigmOkl. 1: 945. okl., Újfalu), *Stephanus Kouach* (ZsigmOkl. 1: 940. okl., Hosszúfalu). Az ilyen típusú nevek általában kisebb településekhez és nem városokhoz kötődnek (l. Kuthus, Újfalu, Hosszúfalu). A mesterember neve azonban a céh számára nyilvántartott adat, mint ez a fenti oklevelekből is látszik. Így a leírt névalak nem áll másból, mint az egyetlen keresztnévből és az írott formában hozzárendelt latin foglalkozásnévből, melynek szóbeli használata erősen vitatható.

Zala megyében két különböző névalakulatot is találni, mégsem lehet egyértelműen megállapítani, hogy a kettő közül melyik lehet már öröklött alak. A két, 1389-ből származó név a következő: *Mychael dictus Dana*, *Iohannes dictus Dana* (ZsigmOkl. 1: 940. okl., Kuthus), *Zeuecko et Thomas Sous* (ZsigmOkl. 1: 940. okl., Hosszúfalu). Az első eset több fejtejtésre ad okot, mivel a két név egymás után következik a felsorolásban: feltehető, hogy rokoni viszony lehet köztük. A névadás (*Dana*) valamilyen módon az apával lehet kapcsolatban, ha mindkét gyereke viseli tovább a megkülönböztető nevet. Az élnyelvi forma *dictus* nélküli lehetett, a *Dana* elem pedig az apa nevének fennmaradt, a közösség számára ismert, azaz emlékeztető és ezáltal alkalmazott megkülönböztető elemévé vált. A második név hasonló az elsőhöz, azzal a különbséggel, hogy itt hiányzik a *dictus* elem. Ebben az esetben egyértelmű, hogy testvérpárról van szó. A nevük sajnos nem fordul elő többet, így továbbra is kérdéses marad, vajon mindkét testvérre vonatkozik-e a *Sous* név.

A 14. század végére a névadási formák egyik vizsgált területen sem egyszerűsödtek. A névszerkezetek használatában ugyanazok maradtak a domináns alakok, pl. a *filius* + *de*. Csupán annyi a mérhető változás, hogy több lett a hiányzó elem, vagyis időbe telt, míg ezek domináns többségbe kerülnek, és idő kellett ahhoz is, hogy e berögzült szerkezetek minden területen túlhaladottá váljanak és kikopjanak.

11. Összegzés. – Több tanulmány említi, hogy a 14. század végére már beszélhetünk öröklődő, magyar nyelvű, latin segédelemet (*filius*-t, *dictus*-t, *de*-t és ezek kombinációit) nélkülöző nemesi családnevekről (l. pl. FEHÉRTÓI 1969: 29). E dolgozat egyik célja volt bemutatni, hogy még a 14. század végére sem alakult ki olyan nagy számban a megszilárdult családnevek rendszere, egyik vizsgált területen sem.

A nemesi családnevek fennmaradásának kritériuma a kimagasló ős megléte volt, akinek lehetősége nyílt valamilyen birtokot vagy tisztséget megszerezni. Ő volt a viszonyítási alap, egészen a következő magas társadalmi rangot elérő ősig, mert ez esetben az újabb családtag nevének leírásakor az általa viselt tisztség élvez prioritást az ős névvel szemben. (Kivéve, ha a cél a minél korábbi ős felkutatása, bár ez inkább már a későbbi, 18–19. századra jellemző gondolkodás.)

A letelepedés és az állami berendezkedés utáni írásosságban kialakult, hivatali latin nyelv névszerkezetei (a nemesi nevektől egészen a legalacsonyabb társadalmi szinteken élőkhöz) betöltötték feladatukat. E névalakulatok sikeressége az egyszerű szerkezetben és a többleddal felhasználhatóságban rejlett. Ezek a névszerkezetek ugyanis a nobilitástól a jobbágyokig azonosak (*filius, de, dictus*), ám eltérő funkciójúak voltak.

A három latin kapcsolóelem és az ezekkel képzett névszerkezetek vizsgálatából megállapítható, hogy a három különböző tájegységen lezajló névszerkezeti változások mindenhol megtalálhatóak voltak, ám nem azonos sebességgel zajlottak. Amellett, hogy e névalakulási folyamatok párhuzamosan éltek egymás mellett, területenként más-más tendencia formálhatósága, variálhatósága került előtérbe és erősödött fel, előmozdítva a fejlődést. A felhasznált oklevelek alapján az ország délnyugati felében a *de* és a *dictus* elem eltűnése segítette a neveket a kételeművé, majd családnévvé válásban. Az erdélyi oklevelekben ezt a folyamatot a század végére a *filius* nagyszámú eltűnése indította el, míg a nógrádi területen a hosszabb névszerkezetek egyszerűbb, az élőnyelvhez közelebb, rövidebb szerkezetekben jelentek meg újra. Ugyanitt tűnt el elsőként a 13. században magát végig képviseltető, de a 14. századra túlhaladottá vált *de genere* elem, valamint itt jelent meg leghamarabb, halmozottan az *-i/-y* helynévképző. Mindezek ellenére a fejlődés a Nógrádból származó oklevelekben volt a leglassúbb, éppen azon a területen, ahol a királyi hatalom és a kancellária befolyása a legerősebb volt. Áthághatatlan, egy idő után elavulttá váló sémákba kényszerítették a neveket.

Az „iskolázott” kancelláriai befolyás gyengülése mind a keleti, mind a nyugati határok felé fellazuló szerkezeteket és eltűnő latin elemeket eredményezett. Talán hiba lenne azt állítani, hogy a fejlődés egyértelműen a nyugati részekről Erdély felé terjedt. A 14. században, a már 300 éve berendezkedett, kiterjedt kancelláriai írásbeliséggel rendelkező, hatalma teljében levő országban már nem Nyugat-Európa a fejlődés meghatározója és befolyásolója, hanem a magyar központi hatalom és ennek szervei. Így logikus, hogy a központtól távol eső területeken gyengébb e hatalom befolyásoló hatása; ez akár a scribek iskolázottsági fokán is lemérhető. Láthattuk azt is, hogyan alkalmazkodik a név az ember életkörnyezetéhez (város vagy falu), az életviszonyok megváltozásához, hogyan képződnek újabb névtípusok (pl. a foglalkozásnevek).

Nem mondható, hogy a 14. század végére a névadási formák bármely területen is egyszerűsödtek volna. Mindenesetre lehet, hogy a kételemű nevek, majd a családnevek rögzülésének ideje még váratott magára a 15–16. századig, de ezek kialakulása nem járt az ősi formák kiveszésével. Az adminisztráció és a hivatali intézményrendszer igénye által létrejött latinos, majd magyar családnevek mellett párhuzamosan, lappangva tovább éltek a szóbeliségben a legősibb egyelemű és körülírtos névfomák, melyek a mai napig sem tűntek el a használatból.

Az egyelemű név sosem tűnt el, hiszen ez nem kevésbé identifikáló, mint bármely más névszerkezet. Ez a névfejlődés kiindulási és megérkezési pontja, ahova végül visszatérnek a nevek. Elég csak egy zárt közösséget vagy ismeretségi kört alapul venni,

melyben az egyének egymást csak keresztnévükön szólítják. Sőt, akár keresztnév sem szükséges egy közösségben (mely lehet akár település is) a kellő identifikációhoz, legalábbis ezt tükrözik a BASKI IMRE tanulmányában szereplő 18. századi anyakönyv három településről származó nevei: „Bába asszony, Csikós, Szilasi jövevény, Szolga legény, sváb Szűcs, Bíró Gergely juhásza, Falu Kocsissa, Falu Mészáros, [...] Czigány Miksa, Öreg Ilonka, Sánta Jancsi, Vaskörmös” (BASKI 1981: 47–8). Ezeknek az egyelemű (sőt, akár keresztnév nélküli, a közösségben betöltött funkciót megjelölő) neveknek az olvasása győz meg arról, mennyire változatlan és örök az emberi gondolkodás, a névhasználati és névadási tipizálás. Mintha a 14. századi nevek magyarra fordított változatait olvasnánk. Ám nem ez az egyetlen jel az ősi formák mai jelenvalóságára. A 2000. szeptember 9-ei és 2002. január 26-ai Zalai Hírlap gyászjelentési rovatában e két név áll: „Papp István (Fityók fia)” és „özv. Biczó Istvánné szül. Horváth Julianna (Meszes lány)”.

Források

- BánffyOkl. = VARJÚ ELEMÉR szerk. 1908. *A Tomaj nemzetségbeli Losonczy Bánffy-család oklevéltára*. 1. 1214–1457. Budapest.
- AnjouOkl. = KRISTÓ GYULA szerk. 1996–. *Anjou-kori Oklevéltár*. Budapest–Szeged.
- CDH = FEJÉR GYÖRGY szerk. 1832. *Codex Diplomaticus Hungariae*. Buda.
- HazaiOkl. = NAGY IMRE – DEÁK FARKAS szerk. 1897. *Hazai Oklevéltár 1234–1536*. Budapest.
- HazaiOkl. = NAGY IMRE – RÁTH KÁROLY szerk. 1865–1873. *Hazai Okmánytár*. Győr.
- Sopron 1. = NAGY IMRE szerk. 1889. *Sopron vármegye története*. 1. Sopron.
- ZalaOkl. 1. = NAGY IMRE – VÉGHÉLY DEZSŐ – NAGY GYULA szerk. 1886. *Zala vármegye története, Oklevéltár*. 1. Budapest.
- ZsigmondOkl. 1. = MÁLYUSZ ELEMÉR szerk. 1951. *Zsigmondkori Oklevéltár*. 1. 1387–1399. Budapest.

Hivatkozott irodalom

- ENGEL PÁL 2001. *Magyar középkori adattár. Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. CD-ROM. Arcanum.
- BASKI IMRE 1981. *Egyelemű nevek, családnevek, megkülönböztető nevek*. MNyTK. 160. Budapest.
- BENKŐ LORÁND 1949. *A régi magyar személynévadás*. Budapest.
- DEME LÁSZLÓ 1960. Személynévrendszerünk alaktanához. In: *Névtudományi Vizsgálatok*. Szerk. PAIS DEZSŐ – MIKESY SÁNDOR. Budapest. 136–9.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1969. *A XIV. századi magyar megkülönböztető nevek*. NytudÉrt. 68. Budapest.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1970. Társadalmi-gazdasági tényezők a XIV. századi jobbágyság kételemű neveinek kialakulásában. In: *Névtudományi előadások*. Szerk. KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF. NytudÉrt. 70. Budapest. 153–6.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1973. Helynevek mint családnevek *de* prepozíció vagy *-i* képző nélkül. *Magyar Nyelv* 197–203.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1976. A XIV. századi jobbágyságokról. *Magyar Nyelv* 472–6.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1982. A családnév kialakulása előtti átmeneti névformák. *Névtani Értesítő* 7: 44–8.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1998. A *-fi*, *-fia* utótagú magyar családnevek kialakulása. *Magyar Nyelvőr* 458–67.

- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan*. Budapest.
- KÁLMÁN BÉLA 1967. *A nevek világa*. Budapest.
- MAKSAY FERENC 1960. A családnevek kialakulásához. In: *Névtudományi Vizsgálatok*. Szerk. PAIS DEZSŐ – MIKESY SÁNDOR. Budapest. 169–71.
- MEZŐ ANDRÁS 1997. Opponensi vélemény Hajdú Mihály: A középmagyar kor személynévtörténete [...] című akadémiai doktori értekezéséről. *Névtani Értesítő* 19: 123–5.
- MIKESY SÁNDOR 1959. Miért alakultak ki vezetékeveink? *Magyar Nyelvőr* 82–7.

HORVÁTH ZITA

**ZITA HORVÁTH, Names of different structure as appearing in 14th century charters
of the Bánffy families**

The present study examines name giving practices in 14th century charters produced in three extended estates of the two historic Bánffy families (i.e. in three different regions of the country). One purpose of the study is to demonstrate that the complete system of later Hungarian family names had not been developed in any region under discussion by the end of the 14th century. On the basis of the charters the three most frequent name forms (those containing the expressions *filius*, *de* and *dictus*) as well as their mixed variants are described. By examining the three Latin connecting expressions and the names formed with the help of them the author concludes that the same changes were present in the name structures in all the three territories, though the speed of change was regionally different. It is true that during the century under survey names started to reflect people's environment (town or village) and people's changing way of life, still simplification of name forms could not be observed in any territory until the end of the 14th century.

18. SZÁZADI CSALÁDNEVEK A FELSŐ-RÁBAKÖZBŐL

1. Munkámban a Rábaközi Felső járás és a Répce mellék családneveit vizsgálom a 18. század első felében. E két terület (az első 19. századi közigazgatási elnevezés, a 18. században *Rábán inneni felső járás* néven említik; a másik földrajzi fogalom) szorosan összetartozik: egyrészt az évszázadok folyamán Kapuvárhoz mint a legnagyobb településhez kapcsolódtak, másrészt az evangélikus lakosságot Vadosfán és Beledben anyakönyvezték, így ezeket a községeket szellemi központként tarthatjuk számon. A feldolgozáshoz a 18. századi országos összeírások Soproni Levéltárban fellelhető adatait használtam fel (Perceptoralia IV. 14a; Conscriptiones regnicolares). 1715-ben helységenként név szerint összeírták az adózó népességet, a külső birtokosokat és a honosítottakat. Ezeket az adatokat 1720-ban felülvizsgálták, s ahol szükséges volt, pótolták, kiigazították.

Az 1715 körüli évek nagyon szerencsés kiindulópontot jelentenek a családnévanyag vizsgálatában. Ez az időszak ugyanis egy szenvedésekkel, pusztulással teli kort zár le, és egy fejlődést ösztönző, békésebb időszakot indít el. Győr török általi elfoglalása után (1594) szinte az egész Rábaköz elpusztult, a falvak jelentős része elnéptelenedett, az emberek a mocsarakban, erdőkben kerestek menedéket, az életben maradtak sokszor csak évtizedekkel később mertek visszatelepülni. A török kiűzése után sem lett azonban béke: a kuruc-labanc harcok során e tájon különösen Vak Bottyán csapatai küzdöttek. Amint a labancok kerekedtek felül, a német és rác nemzetiségű katonák felégették a településeket. Sok feljegyzés szól arról, hogy felégették a falvakat. Így váltak a 17–18. század fordulójára Dénesfa, Osló, Tamási, Vica majdnem teljesen lakatlanná, illetve az egytelkes nemesi falvak (Vadosfa, Edve, Jobaháza) szinte néptelenné. A 26 vizsgált település összeírásai között erről a hét faluról nincs adatunk. A 17. században további nehézséget jelentett a Répce és a Rába mellé települt falvak lakói számára az említett folyók gyakori áradása. A gondokat tetézte, hogy a 17. században gazdátlanná vált földek újból elerdősödtek, bozótossá, mocsarassá váltak. Tovább súlyosbította a helyzetet, hogy 1671-ben kivégezték a Rába–Répce vidék legnagyobb birtokosát, Nádasdy Ferencet, birtokait pedig elkobozták. Megközelítőleg tízévnyi átmeneti állapot után az Esterházyaké lett ez a hatalmas terület. A tulajdonosváltás sok tekintetben életmódváltást is kikényszerített. Az életfeltételek rosszak voltak; némely faluból a hatalmas robotterhek miatt menekültek el a jobbágyok, így sok telek üres, pusztá lett.

A 18. század első évtizede után békésebb idők következtek. Az irtásföldek gyarapodtak, ezáltal a faluhatárok növekedtek, javultak az életlehetőségek. Ez a vizsgált negyven évben jól kimutatható: 1715-ben 553, 1728-ban 1468, 1754-ben 1593 család fő nevét írták össze. Az adatok természetesen nem jelentik egyértelműen a családok számának megháromszorozódását, sok oka lehetett annak, hogy valaki nem szerepelt az összeírásokban. Tudjuk például, hogy az 1700-as évek elején Gartán több, néhány évtizeddel korábban oda telepített család élt, de adókedvezményekben részesültek, mentesek voltak a jobbágyi terhektől, így az 1715-ös összeírásban nem, a későbbiekben azonban újból szerepelnek. Az egyházi anyakönyvekből kimutatható a jelenlétük.

Az 1715 és 1754 között eltelt közel 40 esztendő fejlődését – az említett hibaforrások ellenére – jól érzékeltetik a számadatok: a változás pozitív iránya egyértelmű: a gazdagodó névanyag növekvő lélekszámmra enged következtetni. Az alábbiakban néhány falu népességi adataival szemléltetem, hogy a Rákóczi-szabadságharc után milyen kis létszámúak voltak a Felső-Rábaköz települései, és a kiinduló állapothoz képest mekkora változáson mentek át alig negyven év alatt. A vizsgált községekből csak néhányat ragadok ki a folyamat jellemzésére, bemutatom, hány család élt 1715-ben, 1728-ban és 1754-ben az adott helyen (az összeírások szerint). Kapuváron: 111, 167, 258; Babóton: 32, 71, 96; Beledben: 29, 62, 108; Bogyoszlón: 18, 62, 81; Hövejen: 11, 28, 30; Kisfaludon: 23, 95, 98; Mihályiban: 54, 101, 104; Vitnyéden: 22, 66, 58.

Az 1715-ös jegyzékben 208-féle felső-rábaközi családnév található. Ez már nagyrészt öröklődő, időtálló, napjainkig megőrzött névkincs. A 208-féle névnek 1728-ban a 74,64%-a, 1754-ben a 66,82%-a, 1998-ban pedig az 50,33%-a található meg e települések névanyagában. A 18. századi nevek jelentős része tehát ma is használatos családnév, sőt az egyes településeken évszázadok óta jellemző nevek is kimutathatók: *Anda, Babos, Bársony, Egyed, Gerencsér, Henye, Ivánkovics, Lajtos, Pócza, Sipőcz, Szakál, Rabi* stb.

2. A 18. században három időpontban vizsgáltam meg a családnévállományt: 1715-ben, 1728-ban és 1754-ben. (Korábban ennek a névanyagnak a jelentéstani vizsgálatát mutattam be: NévtÉrt. 27: 49–62.) Az alábbi táblázatokban feltüntetem, hány családfőt írtak össze, hányféle néven éltek ezek a családok, mekkora volt az egyes időpontokban a nevek megterheltsége, azaz hány család viselt azonos nevet. 755-féle néven neveztek meg családokat ebben a vizsgált időszakban. Az írásváltozatokat összegyűjtöttem, de nem tekintetem önálló névnek. A családnévek megterheltsége 2,66 és 3,4 között van. Az eredményt magyarázza az a tény, hogy a nevek jelentős része kis gyakoriságú.

	1715-ben	1728-ben	1754-ben
Családok száma	553	1468	1593
Nevek száma	208	431	489
Megterheltség	2,66	3,4	3,26

1. táblázat: A családnévek megterheltsége a vizsgált időszakban

1715–1728 között több mint 2,5-szeresére nőtt a térség családjainak a száma. Igaz, hogy az 1715-ös adatok 18 település állapotát mutatják, míg 1728-ban 26 településről van információnk. Ez a fejlődés az 1728–1754 közti időszakban lelassult. A névállomány gazdagodása szerényebben, de folytatódott; a nevek számában nagyobb arányú az emelkedés, mint a családok számában: 125-tel több családot írtak össze, és 56-féle névvel gyarapodott a névanyag. Az utolsó időszakra az átlaggyakoriság enyhén csökkent ($3,4 > 3,26$). A nevek megterheltsége a század elején minden településen kettő alatt maradt, s 13, illetve 40 évvel később sem sokat változott a helyzet. Csupán a jelentősebb községekben tapasztalható az azonos nevű családok megsokszorozódása (Kapuváron, Páliban, Vitnyéden). A névkincs sokasodásának hátterében több indíték munkál. Az előző századok nyomorúsága megszűnőben van, fejlődésnek indul a vidék. Esterházy Pál, miután megkapta a térséget, energikusan fogott hozzá birtokai újbóli benépesítéséhez. Ezt a folyamatot tükrözik a nevek is.

A 18. századi névanyag állandó része az a név, amely mindhárom elemzett időpontban jelen van. E 136-féle név a következő: Ács, Anda, Babos, Bakos, Balogh, Bársony, Bencze, Bider, Biró, Bognár, Bókon, Bokor, Borbély, Boros, Borsodi, Böcskei, Buti, Csató, Cserpes, Csiszár, Csizmazia, Csöndör, Csuka, Dancz, Dani, Dobos, Dornai, Dömötör, Egyed, Eperjes, Erdélyi, Erős, Farkas, Fekete, Förhéncz, Fücsök, Füzy, Gacs, Gáncs, Garab, Gerencsér, Gilicz, Gombkötő, Gosztola, Göndöcs, Hajdú, Hajgató, Hancz, Hegyi, Hegykő, Henye, Herczeg, Hollós, Horváth, Illés, Ivánkovics, Jaksa, Káldi, Kalmán, Kámán, Kapui, Karácsony, Karsai, Kiss, Kisfaludy, Kocsis, Koloszar, Kovács, Kozma, Kökedi, Kövér, Kránitz, Kutasi, Lakatos, Lakos, László, Lengyel, Letenyi, Luka, Madarász, Major, Marics, Mátis, Mészáros, Módos, Molnár, Nagy, Németh, Nyikos, Nyilas, Odor, Orbán, Oroszlány, Őri, Ötvös, Papp, Patyi, Pintér, Pócza, Póczik, Polgár, Pongrácz, Rabi, Rác, Rosta, Sági, Simon, Sipos, Sipőcz, Soós, Sörtély, Szabó, Szakács, Szakály, Szalay, Szántó, Szarka, Szekeres, Szerencse, Szigeti Szőke, Szűcs, Takács, Tar, Tóth, Török, Tuba, Tungos, Turi, Varga, Vargyas, Vas, Vörös, Zambó, Zsámboki, Zsirai.

3. A gyakorisági szempont alapján három kategóriába sorolom a családneveket: nagy gyakoriságúak (az első tíz leggyakrabban használt), kis gyakoriságúak (1–6, később 1–10 közötti számban neveznek meg családokat) és közepes gyakoriságúak (az előbbi kettő közötti előfordulása).

3.1. A nagy gyakoriságú családnevek. – A három vizsgált időszakban a tíz leggyakoribb családnév között ugyanaz a tíz ismétlődik. Igaz, a tizedik erősebben leszakad az előzőektől, és az első időszakban más nevek is szerepelnek e helyen (*Csizmazia, Szalay*); az összehasonlíthatóság kedvéért választottam ki itt a mindig szereplő *Kiss*-t.

Pozíció	1715		1728		1754	
	Családnév	%	Családnév	%	Családnév	%
1.	Németh	7,05	Németh	6,13	Varga	5,65
2.	Takács	5,61	Varga	5,93	Horváth	5,65
3.	Varga	5,06	Horváth	4,77	Németh	5,34
4.	Molnár	3,98	Szabó	4,22	Molnár	3,01
5.	Nagy	3,79	Takács	3,81	Szabó	2,82
6.	Kovács	3,62	Molnár	3,34	Takács	2,70
7.	Szabó	3,44	Nagy	3,20	Tóth	2,57
8.	Horváth	2,89	Kovács	3,07	Nagy	2,51
9.	Tóth	2,71	Tóth	2,38	Kovács	2,20
10.	Kiss	1,63	Kiss	2,11	Kiss	1,63
Összesen		39,78		38,96		34,08

2. táblázat: A tíz leggyakoribb családnév a vizsgált időszakokban

A családok jelentős hányadát jelölik a fenti nevek: 39,78%; 38,96%; 34,08%. Még 1754-ben is a családoknak több mint a harmada viseli a tíz leggyakoribb név valamelyikét, de már érzékelhető a folyamatos, s úgy tűnik, gyorsuló csökkenés. A Rábaközbe

máshonnan érkezők gazdagítják, színesítik a meglevő névkincset. A leggyakoribb nevek magyar eredetűek, illetve magyarra vált köznévi tartalmú szóból jöttek létre. Ezeknél a neveknél még jól érzékelhető a névadás indítéka: a foglalkozásról (*Takács, Varga, Molnár, Kovács, Szabó*), az etnikai hovatartozásról (*Németh, Horváth, Tóth*) és a jellemző testi tulajdonságról történő elnevezés (*Nagy, Kis*).

A következő táblázat a leggyakoribb nevek sorrendjében bekövetkező változásokat szemlélteti. A százalékos értékek továbbra is a lakosságon belüli arányra utalnak.

Családnév	1715		1728		1754	
	Pozíció	%	Pozíció	%	Pozíció	%
<i>Horváth</i>	8.	2,89	3.	4,77	1–2.	5,65
<i>Kiss</i>	10.	1,63	10.	2,11	10.	1,63
<i>Kovács</i>	6.	3,62	8.	3,07	9.	2,20
<i>Molnár</i>	4.	3,98	6.	3,34	4.	3,01
<i>Nagy</i>	5.	3,79	7.	3,20	8.	2,51
<i>Németh</i>	1.	7,05	1.	6,13	3.	5,34
<i>Szabó</i>	7.	3,44	4.	4,22	5.	2,82
<i>Takács</i>	2.	5,61	5.	3,81	6.	2,70
<i>Tóth</i>	9.	2,71	9.	2,38	7.	2,57
<i>Varga</i>	3.	5,06	2.	5,93	1–2.	5,65

3. táblázat: A leggyakoribb nevek sorrendjének változása

Látványosan tört előre a *Horváth* családnév: a nyolcadik helyről indult, és 1754-ben már az első helyre került, sőt a névanyagon belüli részesedése is majdnem a kétszeresére emelkedett (2,89%-ról 5,65%-ra). A *Varga* családnév 1728-ban már a második helyen látható, a névanyagon belül az első és a második időszak között nőtt meg az aránya, utána egy kis csökkenés tapasztalható (5,06 > 5,93 > 5,65%). Az első időszakot és a harmadikat összevetve e két név kivételével a többi aránya csökkent: kisebb mértékben a *Németh* családnév, jóval nagyobb mértékben az e tájra jellemző, foglalkozás motiválta családneveké (*Kovács* 3,62% > 2,20%; *Molnár* 3,98% > 3,01%; *Szabó* 3,44% > 2,82%). Különösen nagyot zuhant a *Takács* név előfordulási aránya: 5,61% > 2,70%. A *Nagy* név kissé visszaszorult, a *Kiss* családnév állandó helyen, kis gyakorisággal, de jelen van. 1715-ben a *Kiss* mellett ugyanilyen aránnyal szerepelt a *Csizmázia* és a *Szalay* családnév is.

A nagyon gyakori családnevek szinte minden vizsgált településen megtalálhatók, s a század közepe felé haladva az elterjedtségük tovább emelkedik. A 4. táblázatban az látható, hogy a 18 vizsgált helyen hány család viseli az idézett neveket (előfordulás), illetve hány faluban élnek ezen a néven (elterjedtség).

Tíz és húsz közötti előfordulású, családfőt megnevező tulajdonnévből négyet találtam: *Tóth, Horváth, Szabó, Kovács*. Ez a névanyag 12,66%-a. Látható, hogy egyrészt az etnikai hovatartozást mutatják meg a nevek, másrészt a foglalkozás szolgált a névadás alapjául. – A *Tóth* kilenc faluban (Vitnyéden, Gartán, Círákon, Kapuváron, Babóton, Beledben, Kecölben, Mihályiban és Vásárosfaluban) fordult elő: 2,71%. A *Horváth*

családnév Páliban a leggyakoribb (4), Kapuváron, Babóton és Keresztúron két-két esetben, máshol egyszer-ször írták össze. A *Szabó* Kapuváron és Babóton négyszer, Gartán háromszor, Vásárosfaluban kétszer, Beledben, Himnodon, Kecölben, Keresztúron, Mihályiban és Páliban egyszer szerepel (3,44%). A *Kovács* családnév Páliban hatszor, Mihályiban négyszer, Kapuváron háromszor, Bogyoszlón és Himodon kétszer, Kisfaludon, Veszékényben és Vitnyéden egyszer van jelen (3,62%). Huszonegy családot jelöl a *Nagy* név (3,79%): Kapuváron nyolc, Gartán öt, Szárföldön négy, Páliban kettő, Kecölben és Bogyoszlón egy család neve. A *Molnár* név huszonkét esetben fordult elő (3,97%). A Rába melletti települések közül Kapuváron hat, Babóton, Beledben és Mihályiban három, Kecölben egy, a Répce melletti Vitnyéden és Himodon kettő, Gyóróban egy családot és egy esetben szárföldi családot jelöl. A *Varga* családnév a vizsgált tizen-nyolc településből tizenháromban megtalálható. Feltűnően sok család viseli ezt a nevet Kapuváron, Mihályiban (5-5) és Keresztúron (4). A *Takács* név Vásárosfaluban a huszonhárom családból és Babóton a huszonkilencből öt családot nevez meg. Kapuváron és Mihályiban három, Gartán, Kecölben, Kisfaludon, Páliban és Veszékényben két-két család neve, és további öt faluban egyszer fordul elő. A legtöbb *Németh* nevű család Vitnyéden élt (8), Gartán öt, Mihályiban, Páliban és Szárföldön négy, Vásárosfaluban pedig három. A többi településen egyszer vagy kétszer fordult elő, tizennégy faluban viselték.

Pozíció	Név	Előfordulás	%	Elterjedtség
1.	<i>Németh</i>	39	7,05	14
2.	<i>Takács</i>	31	5,61	14
3.	<i>Varga</i>	28	5,06	13
1–3. név együtt		98	17,72	13–14
4.	<i>Molnár</i>	22	3,98	9
5.	<i>Nagy</i>	21	3,79	6
6.	<i>Kovács</i>	20	3,62	8
7.	<i>Szabó</i>	19	3,44	10
8.	<i>Horváth</i>	16	2,89	10
9.	<i>Tóth</i>	15	2,71	9
10.	<i>Csizmazia, Kiss, Szalay</i>	9	1,63	9
4–10. név együtt		122	22,06	60–10
Összesen		220	39,78	

4. táblázat: A leggyakoribb családnevek 1715-ben

A *Németh* és a *Varga* családnév nemcsak a leggyakoribb, de a legelterjedtebb is: húsz-húsz faluban használták (5. táblázat). Figyelemre méltó, hogy a *Molnár* név vesztett gyakoriságából, elterjedtsége azonban megmaradt. A *Horváth* családnév egyre több községben él, noha nem pontosan hasonlíthatók össze az adatok, mivel 1715-ből tizen-nyolc, 1728-ból pedig huszonhat falu összeírása állt rendelkezésünkre.

Pozíció	Név	Előfordulás	%	Elterjedtség
1.	<i>Németh</i>	90	6,13	20
2.	<i>Varga</i>	87	5,93	20
3.	<i>Horváth</i>	70	4,77	19
1–3. név együtt		247	16,83	19–20
4.	<i>Szabó</i>	62	4,22	19
5.	<i>Takács</i>	56	3,81	19
6.	<i>Molnár</i>	49	3,34	20
7.	<i>Nagy</i>	47	3,20	13
8.	<i>Kovács</i>	45	3,07	16
9.	<i>Tóth</i>	35	2,38	17
10.	<i>Kiss</i>	31	2,11	17
4–10. név együtt		325	22,13	13–20
Összesen		572	38,96	

5. táblázat: A leggyakoribb családnevek 1728-ban

Pozíció	Név	Előfordulás	%	Elterjedtség
1–2.	<i>Horváth</i>	90	5,65	23
	<i>Varga</i>	90	5,65	19
3.	<i>Németh</i>	85	5,34	21
1–3. név együtt		265	16,64	19–23
4.	<i>Molnár</i>	48	3,01	15
5.	<i>Szabó</i>	45	2,82	16
6.	<i>Takács</i>	43	2,70	19
7.	<i>Tóth</i>	41	2,57	16
8.	<i>Nagy</i>	40	2,51	14
9.	<i>Kovács</i>	35	2,20	16
10.	<i>Kiss</i>	26	1,63	14
4–10. név együtt		278	17,44	14–19
Összesen		543	34,08	

6. táblázat: A leggyakoribb családnevek 1754-ben

Az eredmények azt mutatják, hogy az első három név lényegesen nagyobb gyakoriságú, mint az utána következők; különösen erőteljes a tizedik név leszakadása (6. táblázat). Az is jól érzékelhető, hogy az első három helyen szereplő név a legelterjedtebb. A huszonöt falu közül (Potyond adatai hiányoznak) tizenkilencben, huszonegyben, illetve huszonháromban fellelhetők. A 4–9. nevek között a *Takács* név még mutatja egykori fényét, ez a név tizenkilenc településen van jelen, noha a községek névanyagában egyre kisebbé vált a súlya. A *Varga* név az egyes helységeken belül a névanyag jelentős részét foglalja le: Kapuváron 9,69%, Bogyoszlón 7,4%, Kecölben 11,32%, Keresztúron 11,42%, Mihályiban 9,61%, Tamásiban 9,09%, Vitnyéden 8,62% az előfordulása. A *Takács* név Edvén (15%), Vicán (6,81%), Vásárosfaluban (6,66%) igen gyakori. A *Tóth* tipikus vitnyédi névvé vált, az összes családnév 18,96%-át adja. A *Németh* Vitnyéden

(17,24%) és Bogyoszlón (8,64%) nagyon jellemző (a két település történetében vannak közös szájak), s Vásárosfaluban (13,33%) és Veszékenyben (13,15%) is sok család viseli. A *Horváth* az összes családnéven belül a legnagyobb gyakoriságot Círákon (13,8%), Veszékenyben (13,2%) és Szárföldön mutatja (10,66%), míg Bogyoszlón 9,87%, Keresztúron 8,57%, Babóton 7,29%, Páliban 7% és Mihályiban 6,73% a névelőfordulás; Osli, Vadosfa ebben a tekintetben nem vizsgálható, mivel ezeken a településeken mindegyik név csak egyszer fordul elő. A *Molnár* név Babóton 10,42%, Szárföldön pedig 6,66%. Ugyancsak Szárföldön igen gyakori a *Nagy* családnév, 9,33%. A *Kovács* név Páliban még mindig igen jelentős, 8,14%, a *Kiss* családnévnek pedig szárföldi előfordulása a legmagasabb: 5,33%.

3.2. A kis gyakoriságú családnevek. – Az egyszer előforduló nevek mutatják meg a névkincs folyamatos gazdagodását. Ezeket is a ritka nevek között vizsgálok, de érdekes egy pillantást vetni arra, hogy az egyes időszakokban mekkora volt a számuk és az arányuk.

	1715	1728	1754
Előfordulás	130	254	288
Nevek %-ában	62,50	58,93	58,89
Családok %-ában	23,51	17,30	18,08

7. táblázat: A kis gyakoriságú nevek aránya a vizsgált időszakokban

Az 1715-ös összeírás adatai tizennyolc település 553 családfőjének nevét tartalmazták, ez 208-féle különböző családnevet jelent. A névgyakoriság 2,66. Ez az adat a nevek nagy számára, változatosságára enged következtetni. Százharminc olyan név van (a nevek 62,50%-a, a családok 23,51%-a), amely az egész Felső-Rábaközben csak egy család nevét jelenti, tehát tökéletesen egyedül, azonosít, betölti a tulajdonnév identifikáló funkcióját. A következő két időpontban közel azonos a névanyagban belüli arányuk, de kevesebb családot neveznek meg: időközben megnőtt a nevek gyakorisága. – A két családot jelölő nevek közül húsz olyan akad 1715-ben, amelynek mindegyike ugyanabban a faluban élő személyekre vonatkozik (*Anda*: Hövej; *Balássy*, *Bársony*, *Kapui*, *Kondor*, *Nyilassi*, *Simolák*, *Szakács*: Kapuvár; *Bokkon*: Himod; *Eötvös*: Gyórá; *Gács*, *Szany*: Kisfalud; *Hegyi*: Garta; *Kalmán*, *Kozma*, *Poczi*: Páli; *Kámán*, *Tunkos*: Mihályi; *Krainicz*: Bogyoszló; *Török*: Babót). A húsz névből hét Kapuváron található, mely ekkor is a környék legjelentősebb települése. Három családnév Páliban élők jelöl, kettő pedig mihályiakat és kisfaludiakat. A más-más településen fellelhető nevek közül hármat emelek ki: a *Balog* és a *Berta* Kisfaludon és Mihályiban fordul elő, a *Gerencsér* családnév pedig Kapuváron és Gartán. Ezek között a települések között akkor is szoros volt a kapcsolat. A további tizenhat név egymástól viszonylag távol fekvő községek lakóit nevezi meg. A kétszer előforduló nevek a lakosság 14,1%-át jelölik (39-féle: 18,75%, 78 család). – A háromszor előforduló tizenhatféle névből öt egy-egy falu névanyagában található meg: *Babos*: Mihályi, *Biró*: Vadosfa, *Buti* és *Dáncz*: Beled, *Szakály*: Babót, a többi 11 eltérő település névanyagában látható: a *Dobos* (Beled, Mihályi, Vadosfa), a *Karikás* (Kapuvár és Babót) és a *Nyikos* (Kapuvár, Hövej, Vitnyéd) nevek egymáshoz na-

gyon közeli településen élőket neveznek meg. A 16-féle név a nevek 7,69%-át teszi ki, ez negyvennyolc családfő: 8,68%. – A négyszer előforduló nevek közül az *Egyed*-et emelem ki: mind Páliban van. A *Göndöcs* is szinte egy település lakóit nevezi meg (három kapuvári, egy gartai), a *Papp* két kapuvári és két himodi, a *Zsirai* két mihályi és két gyóroi családnak a neve. A *Mészáros* elterjedt név, minden esetben máshol található (Kapuvár, Győr, Himod, Kecöl). Hat családot jelölő azonos név négy esetben látható (négyféle név: 1,92%, 24 név: 4,34%). A *Bognár* négyszer fordul elő Kapuváron, kétszer Gartán, a *Boros* négyszer Páliban, kétszer pedig Szárföldön; a *Szücs* négyszer Kapuváron, egyszer Bogoyoslón és Kisfaludon; a *Kocsis* háromszor Himodon, egyszer Kapuváron, Círákon és Mihályiban. E ritka családnevek adják a használatban levő névkincsnek a kilenctizedét, és az e neveket viselők a családfők több mint felét. A hét, nyolc és kilenc családot megnevező tulajdonneveket már a közepes gyakoriságúakhoz sorolom, mivel ekkor még a nagy gyakoriságú nevek is csupán 10 és 40 között fordultak elő.

Család	Névféleség %-a	Családok %-a
1	62,50	23,51
2	18,75	14,10
3	7,69	8,68
4	2,40	3,62
6	1,93	4,34
Összesen	93,27	54,25

8. táblázat: A kis gyakoriságú nevek aránya a vizsgált időszakokban

1728-ban az egyetlen családot megnevező tulajdonnevek száma 254. Ez az előforduló 431 névfajtának az 58,93%-a, amely az összeírásban szereplő összes névnek (1468) csupán a 17,3%-át adja. A 9. táblázatban részleteztem a tíz alatti előfordulású nevek névkincsen belüli megoszlását. A negyedik oszlopban lévő százalékos arány megállapításánál az első és második oszlop szorzatából indultam ki.

Családok száma	Előfordulás	Névfajták %-ában	Az összes családnév %-ában
1	254	58,93	17,30
2	86	19,96	11,71
3	34	7,89	6,94
4	14	3,24	3,81
5	6	1,39	2,04
6	6	1,39	2,45
7	4	0,93	1,91
8	4	0,93	2,18
9	1	0,23	0,61
Összesen	402	94,89	48,95

9. táblázat: A kis gyakoriságú nevek aránya 1728-ban

A fenti táblázatban szereplő viszonylag ritka nevek (legfeljebb kilenc család viseli ugyanazt a nevet a vizsgált falvakban) a névféléknek ismét a kilenctizedét, a lakosság

által viselt névkincsnek megközelítően a felét (47,66%) teszik ki. Az 1728-as országos összeírás gazdag anyagot biztosít a vizsgálódáshoz. E térségnek mind a huszonhat falujáról találtam adatokat. A huszonhat településen 1468 családfő nevét írták össze, ezt 431-féle különböző családnévvel fejezték ki. Az átlaggyakoriság 3,4; a falvakban alacsonyabb: 2,27 és 1,04 között mozog. Az utóbbi Dénesfán fordult elő, amelyről tudjuk, hogy a korban nagyon szegény lakói voltak, a 17. században a Répce állandó áradása miatt csupán megyei taksát fizető zsellérköziségként szerepelt. Az 1600-as évek elején az árvíz, később a kuruc kori pusztítások miatt teljesen lakatlan lett. Később a Zellinger, majd a Schmindlin család zálogbirtokává vált, ők telepítették újra a községet. Ezt az állapotot tükrözi az 1728-as névsor: a huszonhat családból négy a magyar, kettő a horvát és húsz a német nevű. A háromféle magyar név (*Gyűrű, Molnár, Győrvári*) négy családot jelöl, a többi huszonkettő idegen, betelepített, betelepült személy: *Anrájter, Buminger, Cump, Faber, Gangl, Herman, Hoaler, Imaneker, Jorovics, Klaus, Krászl, Mandler, Moar, Parics, Paudler, Praj, Sach, Salemon, Schmitt, Staumberger, Szinebel, Tobinger*. Osliban is alacsony a gyakorisági mutató (1,38); a szám azt jelzi, hogy a falu most kezd újraéledni a betelepülés segítségével. Jellemző nevei a *Borsodi*, a *Csizmazia*, a *Horváth*, a *Kapui* és a *Tapolczay*.

Az 1754-es Nádasdy Boldizsár-féle összeírás teljesnek tekinthető: mind az adózó, mind a nem úrbéres népességet feltünteti (házatlanok, nem adózó nemesek, iskolamester, szolgák, pásztorok). Az összeírás végén felsorolja a zsidó lakosokat is. Találtam adatokat Edvéről, Jobaházáról és Vadosfáról is, noha ezek nemesi falvak; Potyond lakosainak összeírása azonban sajnálatos módon hiányzik.

Családok száma	Előfordulás	Névajták %-ában	Az összes családnév %-ában
1	288	58,89	18,08
2	79	16,16	9,92
3	48	9,82	9,04
4	26	5,33	6,52
5	8	1,63	2,51
6	6	1,23	2,25
7	8	1,63	3,51
8	2	0,40	1,00
9	2	0,40	1,13
Összesen	467	95,49	53,96

10. táblázat: A kis gyakoriságú nevek aránya 1754-ben

Az egyetlen családot megnevező tulajdonnevek száma 288. Ez az előforduló 489 névfajtnak az 58,89%-a, amely az összeírásban szereplő összes családfőnévnek (1593) a 18,08%-át adja. A táblázatban részleteztem a tíz alatti előfordulású nevek névkincsen belüli megoszlását. Az előző időszak táblázatához hasonlóan a negyedik oszlopban lévő százalékos arány megállapításánál az első és második oszlop szorzatából indultam ki. A ritka családnevek között egyre több a német (pl. *Apeller, Bruck, Fischer, Hochsinger, Linsehauer, Scherer, Schneider, Stikner*) vagy délszláv hangzású és írású név (pl. *Csörgics, Degovics, Dezamics, Garabics, Kuslics, Mikics, Ugronovics*). Még egy csoportban

található nagy számban ritkán előforduló családnév, ez a származási helyre utaló nevek köre, amelyek a helynévhez kapcsolt *-i* képző segítségével váltak családnévvé (pl. *Budai, Csákvári, Családi, Dornai, Dukai, Szanyi, Udvardi*).

3.3. A közepes megterheltségű nevek. – 1715-ben a *Vörös* az egyetlen, amely hét családra vonatkozik: Kapuváron és Keresztúron kétszer, Kecölben pedig háromszor fordul elő (0,48% és 1,26%). Egy esetben találtam nyolc családot azonosan jelölő megnevezést (0,48%, illetve 1,44%), ez a *Sipőcz* név, hétszer Kapuváron, egyszer Gartán jelentkezik. Kilencszer előforduló név három esetben akadt (háromféle: 1,44%, 27 családfő: 4,88%). A *Csizmazia* hat település nevei között van jelen: háromszor Kapuváron, kétszer Gartán, egyszer pedig Kisfaludon, Mihályiban, Páliban és Veszékenyben. A *Kis* családnév mind a kilenc esetben más településen jelentkezik. A *Szalay* név háromszor Páliban és Szárföldön, kétszer Kapuváron és egyszer Bogoszlón található meg. Ez utóbbi három már a tizedik leggyakoribb név az anyagban. Ez a néhány közepes gyakorisággal előforduló családnév a nevek 1,92%-át és a családok 5,95%-át teszi ki.

1728-ban a közepes gyakoriságúak a névféleségek 2,78%-át jelentik, a családfőnek pedig a 7,58%-át. Olyan neveket soroltam ide, amelyek a huszonhat településen legalább tíz, legfeljebb harminc család nevéként élnek. Tizenkétféle név alkotja ezt a csoportot: *Boros, Csizmazia, Farkas, László, Mészáros, Pintér, Simon, Sipőcz, Szalay, Szarka, Szücs, Vörös*. Az előző összeírás közepesen megterhelt nevei itt tovább élnek.

A nevek kisebbik fele egyenletes eloszlású, sok faluban viselik. Ilyen a *Csizmazia* vagy *Csizmadia*, a *Farkas*, a *Mészáros*, a *Simon* és a *Vörös*. A *Csizmazia* (15) tizenkét faluban, a *Vörös* (11) hét, a *Simon* (13) nyolc, a *Farkas* (14) és a *Mészáros* (16) tíz faluban van jelen. (Zárójelben az összes előfordulást adtam meg.) A közepes megterheltségű nevek nagyobbik része jobban kötődik egy-egy településhez. A tizennégy *Boros* névből hat Páliban, a tizenegy *László*-ból öt Tótkeresztúron, a tizenkét *Pintér*-ből öt Babóton, a tizenöt *Sipőcz*-ből kilenc Kapuváron, a tizennyolc *Szalay*-ból hat Páliban, a tíz *Szarka*-ból négy Hővejen, a tizenkét *Szücs*-ből pedig nyolc Kapuváron található. A névállományból 1-1% körüli részt jelentenek a felsorolt nevek.

1754-ben az előzőek helyébe járul néhány újabb név: *Balogh, Bognár, Csizmazia, Farkas, Mészáros, Papp, Pintér, Simon, Sipőcz, Szalay, Szücs, Vörös*. Ez a 12-féle név tíz és huszonöt közötti előfordulású. Talán a közepesen megterheltek közé sorolhatnám a 2-2 nyolc, illetve kilenc családot megnevező *Kocsis, Orbán, Rosta, Soós* neveket, azonban ezek egy-egy településen jellemzőek, más falvakban alig fordulnak elő.

4. Összegzés. – A tíz alatti előfordulású nevek (1715-ben a kis és közepes megterheltségűek együttesen számított) aránya az összes név 95,66%-át teszi ki. A családfők 60,85%-a visel ritka előfordulású vagy közepes megterheltségű nevet. Mindez tizen-nyolc településre vonatkozik, tehát a 18. század első két évtizedében még a nevek egyedítő funkciója eleven, jól működik. A tíz (39,78), illetve ebben az esetben a már említett okok miatt kilenc legtöbbször viselt név a lakosság 38,16%-ának a megjelölésére szolgál. A *Kiss* családnév közepes megterheltségű, tehát a számításoknál ott vettem figyelembe.

	Névféleség %-a	Családfők %-a
--	----------------	---------------

	1715	1728	1754	1715	1728	1754
Kis gyakoriságú	93,27	94,89	95,49	54,25	48,95	53,96
Közepes gyakoriságú	2,41	2,78	2,47	7,59	12,09	11,96
Nagy gyakoriságú	4,32	2,33	2,04	38,16	38,96	34,08
Összesen	100	100	100	100	100	100

11. táblázat: A különböző gyakoriságú névcsoporthoz aránya a vizsgált időszakokban

1715-ben a tizennyolc vizsgált településen a 208-féle név 2,66-os névgyakoriságot jelentett. Falvanként vizsgálva még alacsonyabb a gyakorisági mutató; ez változatosabb névhasználatot jelent. Mind a tizennyolc községben kettő alatt marad a gyakoriság (1,04–1,96). A legmagasabb Páliban (1,96) és Kapuváron (1,95). – Páli a Rábaköz egyik leggazdagabb községe volt a 18. század végéig. Egy jobbágytelekhez negyven kisholdnyi föld tartozott. Tösgyökeres családjai (*Kovács*, *Horváth*, *Németh*) már az 1600-as évek közepén több ágra szakadtak. Az 1715-ös összeírásban ezt látjuk: a *Kovács* hat, a *Boros*, az *Egyed*, a *Horváth* és a *Németh* négy-négy, a *Szalai* három, a *Kozma*, a *Nagy*, a *Poczi(k)*, a *Sipos* és a *Takács* két-két családot nevez meg. További tizennégy családnév egyszer fordul elő. Kapuváron a következő nevek nagy gyakorisága jellemző: *Nagy* (8), *Sipőcz* (7), *Molnár* (6), *Varga* (5), *Bognár*, *Szabó*, *Szücs* (4-4), *Csizmázia*, *Göndöcs*, *Kovács*, *Takács* (3-3). Az ötvenhétféle névből ez tizenegyet jelent, a maradék negyvenhatféle név egy (31 esetben) vagy két (15 esetben) család nevét adja. – A teljesség igénye nélkül utalok még néhány falu névállományára. Babóton 1,88 a gyakoriság: öt *Takács*, négy *Szabó*, három *Molnár* és *Szakály*, valamint két *Varga* és *Török* családnév fordul elő. Jellegzetesen babóti név a *Szakály* vagy *Szakál*, már 1584-ben feltűnik. A vitnyédi családnév gyakorisága 1,83: a nyolc *Németh* és három *Tóth* mellett két család neve *Molnár*, a többi név egy-egy családot jelöl. Egy 1492-es oklevél már említi a *Nyikos* családnévet, a név azonban 1715-ben is csak egyszer kerül elő. Kisfaludon huszonegyféle név huszonhárom család nevét adja. Csupán a *Takács* és a *Gács* vagy *Gacs* név jelöl két-két családot. A gyakoriság tehát alacsony: 1,09. Hasonló a veszkényi helyzet is (1,05): a tizenhétféle név tizennyolc család neve, csupán *Takács*-ból van kettő (1,05). Ugyanezt tapasztaljuk Círákon: a nyolcféle név kilenc család neve, csupán a *Tóth*-ot viseli két család. A gyakoriság: 1,12.

Még 1728-ban is a kis és közepes megterheltségű nevek határozzák meg a névanyag jellegét. Az összeírt családfők 61,04%-a visel ilyen nevet. A maradék tíz leggyakoribbat foglalja magába. Innen közelítve viszont azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a családok 40%-a tíz néven osztozik, tehát sok az azonos néven élő család. Ebből az első három leggyakoribb név a családok 16,83%-át, a 4–10. leggyakoribb név a családok 22,13%-át jelöli (azaz a családok egy hatoda háromféle nevet használ). – Van a neveknek egy olyan csoportja is, amelynek mindegyike egy településhez kapcsolódik, így ott gyakori lesz: a négy *Biró* családnév mindegyike vásárosfalui, a négy *Dancs* nevű beledi, a négy *Gacs* mindegyike kisfaludi, a négy *Szakály* mindegyike babóti, a három *Anda* hőveji, a három *Babos* mihályi, a három *Bödecs* beledi, a három *Gombás* páli, a három *Hoffer* és a három *Páczl* gartai, a három *Lengyel* kisfaludi és a három *Mesterházi* tamási. Némely nevek egymáshoz közeli falukban lelhetők fel. Az öt *Bókon* nevű családból egy Himodon, kettő Hővejen, kettő Vitnyéden él; a négy *Borsodi*-ből kettő Osliban, kettő Szárföldön; a nyolc *Garab*-ból három Gyórában, három Himodon él, a hét

Nyikos-ból négy Hövejen, három Vitnyéden; a tizenkét *Pintér*-ből öt Babóton, három Gartán; a nyolc *Zsirai*-ból három Mihályiban, kettő Gyórában és három Vadosfán; a tizenegy *László*-ból három Beledben, öt Keresztúron és kettő Vadosfán él. – A legnagyobb gyakoriságot mutató község ismét Páli (2,27), ahol a családnevek közül a legsűrűbben előforduló a *Kovács* és a *Németh* (8-8), a *Boros* és a *Szalai* (6-6), a *Horváth* (5), a *Szigeti* és a *Póczik* (4-4), a *Gombás*, a *Nagy*, a *Siposs*, a *Takács* és a *Varga* (3-3). Az *Egyed*, a *Káboztás* és a *Kozma* nevek két-két családot jelölnek. Huszonkét név viszont csak egy család megkülönböztetésére szolgál. Sok gyakori családnév van Vitnyéden is (2,2): *Németh* nevűekből tizenhárom, *Tóth*-ból nyolc, *Vargá*-ból öt akad. Néhány kapuvári gyakori családnevet is kiemelek: tizenkilenc *Varga*, kilenc *Sipőcz*, nyolc *Szücs* nevű család élt az összeírás időpontjában a településen. Bizonyos községekben továbbra is megmaradtak a jellemző nevek. A tizenhárom *Boros*-ból hat család Páliban él, a tizenöt *Sipőcz* nevűből kilenc Kapuváron, négy Gartán, a tizenkét *Szücs*-ből nyolc Kapuváron, a nyolc *Szakács* közül hat ugyancsak Kapuváron él. *Szigeti* családnévből összesen öt van, közülük négy páli lakos. Kitűnik a felsorolásból, hogy a kezdetben csak egy-egy családra jellemző nevek egyre többször fordulnak elő.

1754-ben 1593 családot írtak össze a huszonhat faluban. Ez 489-féle családnévben jelenik meg. Az átlaggyakoriság 0,14-dal alacsonyabb, mint huszonhat évvel korábban (3,26). Az eltelt majdnem egy emberöltő alatt ötvennyolc új névvel gyarapodott a családnévállomány. Ez adódik a birtokos gazdaságszervező filozófiájából: Esterházy tudatosan igyekezett német anyanyelvűeket betelepíteni birtokaira. Jól érzékelhetőek a szélső értékek: a 489-féle névből 288 egy-egy család nevéként használatos (58,89%), és 467-féle név a vizsgált területen nem nevez meg kilencnél több családot. Ugyanakkor az első és második helyen álló *Varga*, illetve *Horváth* családnév 90-90 családfőt jelöl. – A legnagyobb a nevek gyakorisága Kapuváron: 2,48. Itt 258 család került összeírásra, ebből a nevek csaknem 10 %-a *Varga* (25), 5,42%-a *Sipőcz* (14), 4,3%-a *Horváth* (11), 3,87%-a *Nagy* és *Németh* (10-10). Több mint 3%-nyi a *Mészáros*, *Molnár*, *Papp*, *Szabó* nevű családok aránya. Vitnyéden 2,42 a névgyakoriság. Ezen a településen ötvennyolc család élt 1754-ben, közülük tizenegy (18,96%) a *Tóth* nevű, tíz (17,24%) a *Németh*, öt (8,6%) a *Varga*, négy (6,89%) a *Simon* és három (5,17%) az 1500-as évektől jegyzett *Nyikos*. Páliban – mint az előző időpontokban – most is jelentős némely név megterheltsége (2,32). 86 családot 37-féleképpen neveznek meg. – Továbbra is elevenen él a *Kovács* és a *Póczik* (7; 8,13%), a *Horváth*, a *Németh* és a *Szalai* (6-6; 6,97%), a *Szigeti* (5; 5,81%), a *Boros* (4; 4,66%), az *Egyed*, a *Kozma*, az *Orbán*, a *Takács* és a *Torma* (3-3; 3,48%) név. Osliban és Vadosfán a névgyakorisági mutató 1. Az elsőben hat különböző családnévet írtak össze, a másodikban húsz eltérőt. Oslí a 17. században teljesen elnéptelenedett, de miután Esterházy-birtokká vált a század legvégén, különböző kedvezményekkel próbálták az embereket oda-, illetve visszacsalogatni, így többszöri megtorpanás után a század közepétől ismét fejlődésnek indult. Vadosfán 1752-ben még két *Horváth* nevű családról ír LAUCSEK JÓNÁS. 1754-ben viszont már nincs két azonos nevű család – az összeírás szerint. A *Mészáros* név nem szerepel az első tízben, de nyolc településen jelen van, Kapuváron a *Papp* családnévhez hasonlóan 3,1%-ban. A *Sipőcz* családnév a kapuvári nevek 5,42, a gartai nevek 4,07%-át teszi ki. A *Szalai* családnév Páliban a leggyakoribb, 6,97%. A *Simon* név Vicán kiemelkedő: 9,09%, Vitnyéden pedig 6,89%. A név-gazdagság nagy, a használt nevek 95%-a valóban egyedít. A leggyakoribb tíz néven túl egyenletes elterjedésű név még a *Csizmázia* és *Farkas* (kilenc faluban), a *Bognár*, a

Mészáros, a *Simon* és a *Vörös* (8-8 faluban). Említést érdemelnek azok a nevek, amelyek csak egyetlen településen fordulnak elő, ott viszont nagyobb arányban: *Bankó* (Beled 3; 2,77%), *Dantz* (Beled 3; 2,77%), *Dezamics* (Kapuvár 3; 1,16%), *Egyed* (Páli 3; 3,48%), *Ensöl* (Kapuvár 3; 1,16%), *Gosztola* (Himod 4; 12,5%), *Győrvári* (Dénésfa 4; 17,4%), *Hoffer* (Garta 5; 6,75%), *Ivánkovichs* (Hövej 3; 10%), *Kránitz* (Bogyoszló 3; 3,7%), *László* (Beled 3; 2,77%), *Lengyel* (Kisfalud 3; 3,06%), *Mattis* (Beled 5; 4,63%), *Pesti* (Vásárosfalú 3; 6,66%), *Potzik* (Páli 7; 8,14%), *Rosics* (Kapuvár 3; 1,16%), *Szerencse* (Kapuvár 3; 1,16%), *Tar* (Keresztúr 4; 5,71%), *Tobler* (Garta 3; 4,05%), *Tringer* (Garta 3; 4,05%), *Torma* (Páli 3; 3,48%), *Turbok* (Rábatamási 4; 5,2%). Jellemző névnek tekinthető Hövejen a *Pócza*, Vásárosfaluban a *Biró*, Kisfaludon a *Gacs*.

A 18. század első felének közel negyven évéről a nevek segítségével megállapítható, hogy fejlődő, gazdagodó időszak volt. Az adatok meggyőzően igazolják ezt. Sokasodtak a nevek, de az eredeti állapothoz képest jelentősen megnőtt az idegen hangzású családnevek száma is.

Hivatkozott irodalom

- DRINÓCZY GYÖRGY 1830–1847. *Böngészet Sopron megye ismeretéhez*. Kézirat, Soproni Levéltár.
 HAJDÚ MIHÁLY 2003. Adatok a személynevek földrajzi különbségének vizsgálatához. In: Uő: *Nyelvészet és néprajzi közlemények*. Orosháza.
 HAJDÚ MIHÁLY 1998. Dunántúli személynevek a XVI. századból. In: *Emlékkönyv Abaffy Erzsébet 70. születésnapjára*. Szerk. HAJDÚ MIHÁLY – KESZLER BORBÁLA. Budapest. 69–72.
 KARÁDY VIKTOR – KOZMA ISTVÁN 2002. *Név és nemzet*. Budapest.
 KNEZSA ISTVÁN 2003. *Hely- és családnévvizsgálatok*. Budapest.
 KOSÁRY DOMOKOS 1980. *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Budapest.
 LAUCSEK JÓNÁS 1902. *Vadosfai Ag. Hitv. Evang. Anyaegyházközség és filiáinak története*. Kapuvár.
 THIRRING GUSZTÁV 1938. Sopron megye községeinek fejlődése. *Soproni Szemle* 186–96.
 TÓTH PÉTER 1994. *Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1*. Sopron.

VARGA JÓZSEFNÉ

MRS. JÓZSEF VARGA, 18th century family names in the Felső-Rábaköz region

The results of the quantitative analysis of family names of the Felső-Rábaköz region reflect the adversities of regional history took place until the turn of the 17th–18th centuries. The 1715 year's register contained only 553 families, a number, which increased to 1593 by 1754; in the meanwhile the number of the family names rose from 208 to 489. This tendency of rapid rise slowed down in the 19th century. As the increase in the number of families was larger than the increase in the number of family names, the number of families bearing the same name rose from 2,66 to 3,26 between 1715 and 1754. – Investigation into frequency of 18th century family names convincingly proves that deserted villages were continuously being inhabited by new settlers. One sign of it is the relatively high number of family names occurring only once. Family names of average frequency constitute the most characteristic names of a region or of a settlement. – Family names developed from ethnic names and those developed from names of occupations are of great frequency in the 18th century and are still very characteristic of the Felső-Rábaköz region.

BALINKA CSALÁDNEVEI ÉS VÁLTOZATAIK AZ ANYAKÖNYVEKBEN (1757–1830)

1. Elöljáróban. – Jelen dolgozatom magja melléklete annak a tudományos diákköri dolgozatnak, melyet „Az anyakönyvi kutatások módszere, nehézségei egy német telepés község, Balinka esetében” címmel 1998-ban, a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskola történelem szakán adtam be. Ebben a falu 1757-es újraterelése és az 1831. évi kolerajárvány közötti demográfiai viszonyok a HENRY–FLEURY-féle családrekonstrukciós módszerrel (FLEURY–HENRY 1965; legújabban ismerteti és alkalmazza KOVÁTS 1996) való feltárásának lehetőségeit vizsgálom.

A megadott korszakhatár egyrészt demográfiai, másrészt gyakorlati okokkal magyarázható. 1830-ban válik folyamatossá ugyanis a helyi anyakönyv-vezetés: mindaddig csupán szakaszos az 1797-től Balinkán vezetett matrikulák sora, illetve a szomszédos Bodajk anyakönyveiben is rengeteg balinkaiakra vonatkozó bejegyzést találunk, sokszor pótolva a balinkai matrikulákból hiányzó évsorokat. Nem utolsósorban pedig erre az időszakra tehető a balinkai német családok írásos névhasználatának rögzülése.

A dolgozat adattárában a többségükben német családneveknek az utókorra hagyományozott formáit adom majd közre.

2. Rövid helytörténeti áttekintés. – Balinka község Fejér megye északnyugati szélén, a Bakony keleti peremén fekszik. A falu a középkorban királyi tulajdonként szerepelt, első említése 1193-ból származik, ekkor még *Boinca* néven (ARANYNÉ–DEGRÉ 1979: 347). Később több megyei nemes család kezén megfordult, végül a török uralom alatt pusztává lett településre gróf Esterházy Gábor (aki valószínűleg csak bérelte a területet az akkor birtokos Amadé családtól) hívott be telepeseket, és szerződött 1757. június 24-én huszonnégy családdal, hogy a következő év Szent György napjára házakat, kocsmát, mészárszéket és malmot építenek. Ezek a telepések ugyan nem tudni, honnan érkeztek, de erre vonatkozóan egy-két támpontot találunk a szakirodalomban. A község monográfiájának megírói szerint leginkább a megyében szokatlan templomi védőszent kiválasztásából indulhatunk ki: a megyében Szent Vendel tiszteletére (Balinkán kívül) egyedül egy másik sváb telepés községben, Gánton emeltek templomot (ARANYNÉ – DEGRÉ 1979: 350). CSURGAI HORVÁTH JÓZSEF (1998: 11) szerint Balinka esetében, ellentétben a megyében ebben az időben lezajló telepítési hullámmal, másodlagos telepítésről van szó, s a betelepülők nem közvetlenül német területről, hanem az Esterházy-birtokkomplexum más részeiről érkeztek. Az ő véleményét látszik megerősíteni az a tény, hogy a szomszédos Isztimér és Bodajk anyakönyveiben több későbbi balinkai telepés neve már korábban előfordul. A terület nyelvészeti-nyelvtörténeti vizsgálata is eredménnyel kecsegtethet, hiszen HAJNAL MÁRTON (1906: 21) és HUTTERER MIKLÓS (1960: 224) szerint az Isztimérhez közeli falvak nyelvileg zárt közösséget alkotnak, sajátos átmenetet képezve a Bakony nyugati részén elterjedt zirci, illetve a középhegység keleti oldalán elterjedt keleti dunai bajor nyelvjárás között.

A korai úrbéri szerződések számos kedvezményt biztosítanak a telepesek részére, emellett hallgatólagosan elismerik a szabad költözés jogát is (MOL 4113). Utóbbi meg is valósulhatott, mert a kezdeti időszakban és később, a gyökeret eresztés után is meglehetősen nagyarányú a népesség ide-oda vándorlása (néha csak a szomszéd faluig költöznek, majd néhány év múltán vissza, de előfordulnak nagy számban idénymunkások is). A faluban 1770-től iskola is működött, tanítási nyelve a vizsgált időszakban végig német volt (ARANYNÉ–DEGRÉ 1979: 350). A Szent Vendel tiszteletére emelt templom létezéséről legkorábbi adatunk 1784-ből való (Schematismus 1819: 52). 1800-ban a falu átkerül a Bajzáth-család birtokába, ám ez a falu életében nem hozott nagy változást, mint ahogy a nagy országos események is elkerülték; az 1831-es kolerajárványig csupán az 1810. évi móri földrengést említik a község történetének kutatói (ARANYNÉ–DEGRÉ 1979: 355–7).

3. A forrásokról. – Az 1757. esztendő követő kb. negyven év adatai – mivel templomnak és papnak is híján volt a balinkai filia – a szomszédos Bodajk anyakönyveiben található (Bodajk: MOL A505). Balinka halotti anyakönyvét 1792-től vezetik, az 1797. évtől pedig vegyes anyakönyvként (a házassági, keresztelési és halálozási adatokat egy kötetbe írták; Balinka: MOL A503, A504, A1487). Ezekből hiányzik az 1807–1816 és az 1822–1826 közötti rész, az 1826. évtől azonban már töretlen az adatsor, de csupán az 1830-as évek elejére rendeződik az a helyzet, hogy – épp a hiányos és bizonytalan anyakönyv-vezetésnek köszönhetően – Bodajk anyakönyvei is meglepően nagy számú balinkaiakra vonatkozó adatot tartalmaznak (Bodajk: MOL A505, A506). Ezek hitelessége a családokra vonatkozó adatok „összefésülésekor” derül ki egyértelműen: tökéletesen kiegészítik egymást a két anyakönyv adatai.

4. A családnevekről. – Maga az adattár betűrendben, betűhív átírásban tartalmazza az 1757–1831 között az adott időszak bodajki és balinkai anyakönyveinek Balinkára vonatkozó keresztelési, házassági és halálozási bejegyzéseiben előforduló összes családnévet és azok változatait, kiemelve és elsőként mindenkor a mai nyelvállapothoz legközelebbi variánst hozva. Az egyes nevekhez rendelt variánsokat azok előfordulási sorrendjében közlöm.

Az itt előforduló nevek a faluhoz tartozó pusztákon megforduló mezőgazdasági idénymunkások kisszámú nevének (*Kiss, Tóth, Turi*) kivételével mind német lakosságot takarnak. A szintén csak egyszer előbukkanó, de német nevek többségében a faluból párt választó, környékbeli településekről származó fiatalokról – leginkább férfiakra – van szó; a bejegyzések ugyanis, minthogy a házasságot itt kötötték, a helyi házassági anyakönyvben szerepelnek. Az ő neveiket a teljesség igényének megtartása miatt közlöm.

Az anyakönyveket előbb a bodajki plébánián, majd a balinkai filián helyben lakó, de Bodajkról áthelyezett, általában fiatal káplánok vezették, személyük viszonylag gyakran cserélődött. A legtöbb családnév azért fordulhat elő néha akár ötnél több változatban is, mert a német nyelvet csupán irodalmi nyelvként ismerő és beszélő pap néha a legegyszerűbb nevek esetén is új névváltozatot hoz létre. A rontás lehetősége meglehetősen nagy, mivel mint említettem, sajátos dialektusban beszéltek az itteniek, ezért gyakoriak a félrehallással keletkezett variánsok, pl. a *Brávit*, *Frauenberger*, *Haffner*, *Stohl*, *Unverdorben* nevek esetében. Az elhallások a zöngés-zöngétlen mássalhangzó párok esetében szintén magas számban fordulnak elő. Az anyakönyveket vezető papok, mint literátus

emberek mellett sokszor ingadoznak a latinos és németes írásmód között is (pl. *Ochs* ~ *Ox*), mivel bizonyára nem volt egyértelmű, írásban rögzített névformájuk. Ráadásul az sem általános tapasztalat, hogy az anyakönyvet vezető egyházi személy csak egy névváltozatot alkalmaz.

Sok segítséget adott az az anyakönyvezési szokás, mely szerint megnevezték a gyermek szülei mellett annak keresztszüleit is. Az ő személyük ugyanis ritkán változott, a keresztkomaság tényleges rokonsági foknak számított a vérrokonság mellett. Sőt, gyakran oda-vissza is érvényes volt, változni leginkább csak abban az esetben változott, ha valamely család teljessége megbomlott (valamelyik keresztszülő halálával, ám nem-ritkán az özvegy új házasságkötése után ismét ugyanazon család gyermekeinek keresztszüleje immár új házastársával együtt). Ennek eredményeképp több, egymástól távolinak tűnő családnév azonosságát sikerült kiderítenem, melyek az adott családra vonatkozó további adatok rendezésekor ellenőrizhetők voltak.

Az adattárban nagybetűvel közölt nevek a mai (vagy ahhoz legközelebb álló) formák, mellettük a névhez tartozó összes variánssal. Az egyes variánsok a maguk betűrendi helyén szintén szerepelnek, utalva a kiemelt változatra.

Balinka anyakönyvekben előforduló családnevei és változataik (1757–1830)

ABELE l. még Aber, Aheri

Aber → *Abele*

Aheri → *Abele*

AICHORN l. még Aichoren, Harn, Horn

Aichoren → *Aichorn*

ALTMAN l. még Altmann

Altmann → *Altman*

ANSHACKER l. még Anphacker,

Aushacker, Hacker

Anphacker → *Anshacker*

Antrönhoff → *Eineramhoff*

Arnreinhoff → *Eineramhoff*

APHASZER

Aroheffer → *Märhoffer*

Aschprian → *Asprián*

ASPRIÁN l. még Aschprian, Asprion,

Hasperjung, Ospem

Asprion → *Asprián*

Aushacker → *Anshacker*

Baltscher → *Patser*

Bascher → *Patser*

Batscher → *Patser*

Batschyr → *Patser*

BAUER l. még Pauer

BAUM

BEIDLER

BENKE

BRÄUBERGER

Brávecz → *Brávit*

BRÁVITZ l. még Brávecz, Právecz, Pravis,

Profis, Vrábetz

BURGHARDT

BUCKGRUBER

CONRAD l. még Konrad

CRENZ

CSIZMAZIA l. még Csizmár

Csizmár → *Csizmazia*

Czaillietz → *Zeller*

Czalber → *Zeller*

Czaph → *Zapf*

Czapf → *Zapf*

Czeiler → *Zeller*

Czimerman → *Zimmerman*

Danaf → *Tanaff*

DANIEL

DARIMITS

Diedrich → *Dietrich*

DIETRICH l. még Diedrich

EBERLE

EBELSEDER l. még Eberseher, Ibelseder,

Iberseder, Überseder

Eberseher → *Ebelseder*

ECKSTEIN

Eifsenhuffer → *Eineramhoff*

EINERAMHOFF l. még Antronhoff,
 Arnreinhoff, Eifsenhuffer, Eineranhoff,
 Einerinhoff, Einranhoff, Emrenhoffer

Eineranhoff → *Eineramhoff*

Einerinhoff → *Eineramhoff*

Einranhoff → *Eineramhoff*

Emrenhoffer → *Eineramhoff*

FABER l. még Fober, Forber

Fegl → *Vogl*

FETT

Firscht → *Fürst*

Fober → *Faber*

FODOR

Forber → *Faber*

FORSTNER

Fögl → *Vogl*

FRANK

Frei → *Frey*

FREY l. még Frei

FRAUENBERGER l. még Frauenperger,

Fromberger, Fronberger

Frauenperger → *Frauenberger*

Fromberger → *Frauenberger*

Fronberger → *Frauenberger*

Fürscht → *Fürst*

FÜRST l. még Firscht, Fürscht

GAÁL

GAIGER l. még Geiger

GARBER l. még Gerber

GASSNER l. még Kezner, Kazner, Kessner

GEIGENMAIER

Geiger → *Gaiger*

Gerber → *Garber*

GROSSAIBL

GRÖNAUG

GRUBER l. még Gruder

Gruder → *Gruber*

Gundner → *Kuntner*

GUT l. még Gutt

GUTMAN

Gutt → *Gut*

HAAS l. még Haz

HABERFELDNER

Hacker → *Anshacker*

HAFFNER l. még Hoffner

Halbeck → *Hollweg*

Halvats → *Halwachs*

HALWACHS l. még Halwax, Halvats

Halwax → *Halwachs*

HAMBERGER l. még Hamperger

Hamperger → *Hamberger*

HANDL l. még Hánczl

Hánczl → *Handl*

Harn → *Aichorn*

HARTMAN

HARVICH

Haselmajer → *Hasenreiter*

HASENREITER l. még Haselmajer,

Hazenreiter, Hosenreider, Hozenreiter

Hasperjung → *Asprián*

Haubtman → *Hauptman*

HAUPTMAN l. még Hauptman

Haz → *Haas*

Hazenreiter → *Hasenreiter*

HECKER

Heer → *Herr*

HEFFLER l. még Hevefle

HEIL

HELLER

HELMERICH

HERR l. még Heer

HERZ

Hevefle → *Heffler*

Hofer → *Hoffer*

HOFFENBERGER

HOFFER l. még Hofer, Hover

HOFFMAN l. még Hoffmann

Hoffmann → *Hoffman*

Hoffner → *Haffner*

Holl → *Kholl*

HOLLWEG l. még Holovek, Halbeck

Holovek → *Hollweg*

HOLZHAUSER

HOLZVEBER l. még Stoltzveber

Hopert → *Hujber*

Horn → *Aichorn*

Horvat → *Horváth*

HORVÁTH l. még Horvat
Hosenreider → *Hasenreiter*
Hover → *Hoffer*
Hozenreiter → *Hasenreiter*
HÖNIG
Huber → *Hujber*
Hueber → *Hujber*
Huffvagner → *Hutwagner*
Huiber → *Hujber*
Huitvagner → *Hutwagner*
HUJBER l. még Hopert, Hupert, Hupel,
 Huber, Huiber, Hueber, Hülber
HUNGLER l. még Kugler
Hupel → *Hujber*
Hupert → *Hujber*
HUTWAGNER l. még Huffvagner,
 Huitvagner
Hülber → *Hujber*

Ibelseder → *Ebelseder*
Iberseder → *Ebelseder*
IOHANNES
JÁGER
JUNGWIRTH

KAFFKA l. még Kafka, Káfka, Kavka,
 Koska
Kafka → *Kaffka*
Káfka → *Kaffka*
Kample → *Keleme*
KATZENBERGER l. még Kazenberger,
 Khatzberger, Kosberger
KAUFMANN
Kavka → *Kaffka*
Kazenberger → *Katzenberger*
Kazner → *Gassner*
KEMELE l. még Kample
Kessner → *Gassner*
Kezner → *Gassner*
Khatzberger → *Katzenberger*
KHOLL l. még Holl, Koller, Kól
KHOLMAJER
KIMOVICS l. még Krirovicz
KINTLER
Kirchenmajer → *Kirchenmayer*
KIRCHENMAYER l. még Kirchenmajer

KISS
KLAS
Kól → *Kholl*
Koller → *Kholl*
KOLONICS l. még Tolonits
Konrad → *Conrad*
Kosberger → *Katzenberger*
Koska → *Kaffka*
KRAUS l. még Krausz
Krausz → *Kraus*
KREITLER l. még Krutler
KRESS
Krirovicz → *Kimovics*
KRONAUER
Krutler → *Kreitler*
KUCHENPRUCK
Kugler → *Hungler*
KUKUMSEL
KUNTNER l. még Gundner

Lámbrockner → *Landbruckner*
Lámbruckner → *Landbruckner*
Lámbrugner → *Landbruckner*
Lámprugner → *Landbruckner*
Lámpruckner → *Landbruckner*
LANDBRUCKNER l. még Lámbrockner,
 Lámbruckner, Lámbrugner,
 Lámprugner, Lámpruckner
LANG l. még Langh
Langh → *Lang*
LAUBE l. még Laupert
Laupert → *Laube*
LERNER
LIECHTENBERGER l. még Lichtenberger,
 Lichtenperger, Liestenperger
LIER l. még Lierh, Lirh
Lierh → *Lier*
Liestenperger → *Liechtenberger*
Lichtenberger → *Liechtenberger*
Lichtenperger → *Liechtenberger*
LINK
LINTNER
Lirh → *Lier*
Litsáner → *Litschauer*
LITSCHAUER l. még Litsáner

MADLER l. még Maller, Meder

MAGYAR

Majer → *Mayer*

Majerer → *Mayer*

Majerhoffer → *Márhoffer*

Maller → *Madler*

MÁRHOFFER l. még Aroheffer,

Majerhoffer, Mayerhoffer

MARKOVITS

MATHEISER l. még Matheisser, Motheiser

Matheisser → *Matheiser*

MAYER l. még Majer, Majerer, Mejer

Mayerhoffer → *Márhoffer*

Mecz → *Metz*

Meder → *Madler*

MEERRINGEL l. még Mergler, Meriller

MEINHART

MEIZINGER

Mejer → *Mayer*

Mergler → *Meerringel*

Meriller → *Meerringel*

METZ l. még Mecz

MILLNER l. még Müller, Müllner

Mollnar → *Molnár*

MOLNÁR l. még Mollnar

Motheiser → *Matheiser*

Müller → *Millner*

Müllner → *Millner*

NOAN l. még Nún

NOVAK

Nún → *Noan*

Obermajer → *Obermár*

Obermajer → *Obermár*

Oberman → *Obermár*

OBERMÁR l. még Oberman, Obermajer,

Obermajer, Obermayr

Obermayr → *Obermár*

OCHS l. még Ochs, Oks, Ox

Ochs → *Ochs*

Oks → *Ochs*

Ospem → *Asprián*

OTTH

Ox → *Ochs*

Pak → *Pek*

Pauer → *Bauer*

PATSER l. még Baltscher, Bascher,

Batscher, Batschyr, Pátser

Pátser → *Patser*

PEIDLPERGER

PEK l. még Pak

PERINGER

Pert → *Pest*

PEST l. még Pert

Péter → *Péterka*

PÉTERKA l. még Péter, Petika

Petika → *Péterka*

PÓTT

PREIL

PLANCK

Plerner → *Pliemek*

PLIEMEK l. még Plerner, Plümel

Plümel → *Pliemek*

Právecz → *Brávit*

Pravis → *Brávit*

Profis → *Brávit*

PÚR

Rainer → *Ráner*

RÁNER l. még Rainer

Redl → *Riedl*

REDLING

REICH

Reichard → *Reichart*

REICHART l. még Reicharth, Reichard

Reicharth → *Reichart*

Reisser → *Reizer*

REIZER l. még Reisser

REÖK

RETTMAN l. még Repman

RIEDER l. még Rider

RIEDL l. még Redl, Rodl

Rider → *Rieder*

Rodl → *Riedl*

RUFF l. még Ruiff

Ruiff → *Ruff*

RUK

Saijer → *Schiaer*

Sailer → *Schiaer*

Saitel → *Scheidl*

<i>SAMBER</i>	Schveighard → <i>Schweighardt</i>
Schaffer → <i>Scheffer</i>	Schveighart → <i>Schweighardt</i>
<i>SCHAIER</i> l. még Saijer, Sailer	Schveininger → <i>Schweininger</i>
<i>SCHEFFER</i> l. még Schaffer	Schweigard → <i>Schweighardt</i>
<i>SCHEIDL</i> l. még Saitel, Seidl	Schweighart → <i>Schweighardt</i>
Scheindorffer → <i>Schöndorffer</i>	Schveiner → <i>Schweininger</i>
<i>SCHESLAK</i>	<i>SCHWEININGER</i> l. még Schveininger,
<i>SCHIEFFER</i> l. még Schiver, Siffer	Schveiner
<i>SCHIMPEL</i>	Seidl → <i>Scheidl</i>
Schindl → <i>Schindler</i>	Siessbok → <i>Siessenbeck</i>
<i>SCHINDLER</i> l. még Schindl	Siespék → <i>Siessenbeck</i>
Schiver → <i>Schieffer</i>	<i>SIESSENBECK</i> l. még Schuspek, Siespék,
<i>SCHLAGER</i>	Siessbok, Siesspek, Sispek, Suspek,
Schlebs → <i>Schlepp</i>	Süsbök, Süspek, Sziesznbeck, Tüsbök
<i>SCHLEPP</i> l. még Schlebs	Siesspek → <i>Siessenbeck</i>
<i>SCHMACZEL</i> l. még Schmoczal	Siffer → <i>Schieffer</i>
<i>SCHMIDT</i> l. még Schmied, Schmitt, Smied	Simerer → <i>Simmerer</i>
Schmied → <i>Schmidt</i>	<i>SIMMERER</i> l. még Simerer
Schmitt → <i>Schmidt</i>	<i>SINGER</i> l. még Szinger
Schmozel → <i>Schmaczel</i>	Sispek → <i>Siessenbeck</i>
<i>SCHNABEL</i>	Smied → <i>Schmidt</i>
<i>SCHNEIDER</i> l. még Schneitter	Stadhler → <i>Stadler</i>
Schneitter → <i>Schneider</i>	Stadinger → <i>Staudinger</i>
<i>SCHOHER</i>	<i>STADLER</i> l. még Stadhler, Stradler
<i>SCHÖNDORFFER</i> l. még Scheindorffer,	Stamfel → <i>Stampfel</i>
Schveindorffer	<i>STAMPFEL</i> l. még Stamfel
Schróll → <i>Stohl</i>	<i>STAUDINGER</i> l. még Stadinger
<i>SCHÜH</i>	<i>STEINER</i> l. még Steinher
Schuspek → <i>Siessenbeck</i>	Steinher → <i>Steiner</i>
<i>SCHVAGER</i> l. még Schwagere	<i>STEPAN</i> l. még Steppán
Schvaighart → <i>Schweighardt</i>	Steppán → <i>Stepan</i>
Schvajchart → <i>Schweighardt</i>	<i>STOHL</i> l. még Schróll, Stóhl, Stolz, Stollár,
Schwartz → <i>Schwartz</i>	Stuel, Stuhl, Stul, Stull, Stül
Schwartzinger → <i>Schwartzinger</i>	Stóhl → <i>Stohl</i>
Schvarzinger → <i>Schwartzinger</i>	Stolz → <i>Stohl</i>
Schveindorffer → <i>Schöndorffer</i>	Stollár → <i>Stohl</i>
Schwagere → <i>Schwager</i>	<i>STOLTZENBERGER</i> l. még Stuhlcnberger,
<i>SCHWARTZ</i> l. még Schwartz	Stulberger
<i>SCHWARTZINGER</i> l. még Schwartzinger,	Stoltzveber → <i>Holzveber</i>
Schvarzinger, Svartzinger	Stradler → <i>Stadler</i>
<i>SCHWEIGHARDT</i> l. még Schvaighart,	Strobel → <i>Strobl</i>
Schvajchart, Svaichart, Svajchart,	<i>STROBL</i> l. még Strobel
Swaighart, Schweichart, Schveighard,	Stroheber → <i>Strohoffer</i>
Schweighart, Schveighart, Schweigard,	Strohefer → <i>Strohoffer</i>
Sveickhart	Strohever → <i>Strohoffer</i>
Schveichart → <i>Schweighardt</i>	

STROHHOFFER l. még Stroheber,

Strohefer, Strohever, Strohofer

Strohofer → *Strohhoffer*

Stuel → *Stohl*

Stuhl → *Stohl*

Stuhlcnberger → *Stoltzenberger*

Stul → *Stohl*

Stulberger → *Stoltzenberger*

Stull → *Stohl*

Stül → *Stohl*

Suffart → *Suffert*

SUFFERT l. még Suffart

Suspek → *Siessenbeck*

Süsbök → *Siessenbeck*

Süspek → *Siessenbeck*

Svaichart → *Schweighardt*

Svajchart → *Schweighardt*

Svartzinger → *Schwartzinger*

Sveickhart → *Schweighardt*

Swaighart → *Schweighardt*

SZEITER

Sziesznbeck → *Siessenbeck*

Tanaf → *Tanaff*

TANAFF l. még Danaf, Tanaf, Tanauf,

Tanef

Tanauf → *Tanaff*

Tanef → *Tanaff*

Tirkel → *Tirkl*

TIRKL l. még Tirkel

Tolonits → Kolonics

TOMER

TÓTH

TURI

Tüsbök → *Siessenbeck*

Tzapf → *Zapf*

Tzimmerman → *Zimmerman*

Tzvicker → *Zwicker*

Tzwieber → *Zwicker*

Tzwikker → *Zwicker*

Unfertorm → *Unverdorben*

Unfortorm → *Unverdorben*

Unvelschalter → *Unverdorben*

UNVERDORBEN l. még Unfertorm,

Unfortorm, Unvelschalter, Unverdorm,

Unvertorben

Unverdorm → *Unverdorben*

Unvertorben → *Unverdorben*

Überseder → *Ebelseder*

Vachler → *Wachtler*

Vachtler → *Wachtler*

Vakler → *Wachtler*

VALFSGRUBER

Ventzl → *Wentzl*

Verger → *Werger*

VESSETER

Vinter → *Winter*

Virker → *Werger*

Vizinger → *Wizinger*

VOGL l. még Fegl, Fögl

Volff → *Wulff*

Vortzinger → *Wurtzinger*

Vorzinger → *Wurtzinger*

Vrábetz → Brávit

VRIEGELMAN

Vurtzinger → *Wurtzinger*

WACHTLER l. még Vakler, Vachler,

Vachtler

Waissenberger → *Weissenberger*

WEBER

WEISSENBERGER l. még Waissenberger

Wendt → *Wentzl*

WENTZL l. még Ventzl, Wendt

WERGER l. még Verger, Virker

WERNSDORFFER

WINCKELMANN

WINCKLER l. még Winkel

Winkel → *Winckler*

WINTER l. még Vinter

WITMAN

WIZINGER l. még Vizinger

WULF l. még Volff

WURTZINGER l. még Vortzinger,

Vorzinger, Vurtzinger

Zaff → Zappf	ZIMMERMAN l. még Czimerman,
ZAPF l. még Czappf, Czaph, Tzappf, Zaff	Tzimerman
Zeilner → Zellner	ZWICKER l. még Tzvicker, Tzwieber,
ZELLER l. még Czailletz, Czalber, Czeiler,	Tzwickker
Zeilner	

Források

Balinka: Római katolikus egyházi anyakönyvek. MOL Filmarchívum A503, A504, A1487.
 Bodajk: Római katolikus egyházi anyakönyvek. MOL Filmarchívum A505, A506.
 Isztimér: Római katolikus egyházi anyakönyvek. MOL Filmarchívum A522.
 MOL 4113. Helytartótanácsi Levéltár. Tabellae Urbariales. Fejér m. Balinka. 3–4. p., Filmarchívum.

Hivatkozott irodalom

ARANYNÉ MAGYAR ZSUZSANNA – DEGRÉ ALAJOS 1979. Balinka. In: *Fejér Megyei Történeti Évkönyv 1979*. Szerk. FARKAS GÁBOR. Székesfehérvár. 347–408.
 CSURGAI HORVÁTH JÓZSEF 1998. A német nemzetiségűek be- és kitelepítése megyénkbe. *Fejér Megyei Hírlap*. május 30: 11.
 FLEURY, MICHEL – HENRY, LOUIS 1965. *Nouveau manuel de depouillement et d'exploitation de l'état civil*. Paris.
 HAJNAL MÁRTON 1906. *Az isztiméri német nyelvjárás hangtana*. Budapest.
 HUTTERER MIKLÓS 1960. A Dunántúli Középhegység németisége és a magyarországi német nyelvjárás kutatás problémái. *Magyar Nyelv* 220–32.
 KOVÁTS ZOLTÁN 1996. Röske népességének alakulása 1836–1990. In: *Röske földje és népe*. Szerk. PÉTER LÁSZLÓ. Szeged. 117–66.
Schematismus venerabilis cleri almae dioecesis Alba-Regalensis pro anno a Christo nato 1819. 52.

STOHL RÓBERT

RÓBERT STOHL, Family names and their variants in registers of village Balinka (1757–1830)

Standardization of written name forms in the registers of village Balinka (Fejér county) lasted from 1757 (the year when the German settlers started to arrive in the village) to 1830. The author investigates all the family names appearing in the registers of births, marriages and deaths in the period. Many, sometimes surprising name forms came into existence owing to native Hungarian priests working in a foreign language environment: one of the most important causes of noting family names in repeatedly different forms was misinterpretation. Identification of name forms could only be performed with respect to baptismal practices: being a godparent was permanently acknowledged as real kinship among the villagers. In the list of the investigated names, variants closest to today's official name forms are capitalized, other variants are given in alphabetical order with reference to the standardized name form.

GONDOLATOK A MAGYAR ÉS A SZLOVÁK CSALÁDNEVEK ÖSSZEVETÉSÉHEZ

1. Mielőtt a téma kifejtésébe kezdenék, szükségesnek tartom megjegyezni, hogy a címben megjelölt problémakört több szempontból is meg lehet közelíteni. Ezek közül a főbbek a következők: 1. Hogyan és mikor alakultak ki történetileg a két nyelv családnevei? 2. Milyen egyező képzési technikák figyelhetők meg elvi síkon a magyar és a szlovák nyelv családneveinek képzésében? 3. Mennyire voltak termékenyek az adott nyelvekben a számba vett képzésmódok? 4. Melyek azok a képzési módok, amelyek a két nyelvben alakilag, jelentésükben és/vagy funkcionálisan egymásnak megfeleltethetők? Az utóbbi szemponton belül további megközelítési módokkal kell számolnunk: a) az alakilag és funkcionálisan is egyező családnevek párba állítása; b) a csak funkcionálisan egyező családnévpárok számbavétele; c) az alakilag egyező, de eltérő funkciójú képzőkkel létrejött családnévpárok vizsgálata.

A fentebb ismertetett szempontok is jelzik a téma összetettségét. Ez egyúttal azt is előre vetíti, hogy e munkában a rendelkezésre álló terjedelemben bizonyos problémákról csak érintőlegesen vagy egyáltalán nem is szólhatok.

Felvetődik a kérdés, mi indokolja a téma újbóli elővételét. Ezek közül több okot is említhetünk. Mindenekelőtt azt, hogy az elmúlt évszázadok során nyelvünkbe számtalan, északi irányból (is) érkezett szláv családnév integrálódott. Az anyaországainál is nagyobb mértékű a szóban forgó szláv elemek integrációja a Felvidéken, amely a magyar nyelv szempontjából mindig peremhelyzetű régiónak számított. Napjainkban pedig nem túlzás azt állítani, hogy a magyar és a szlovák együtt- és egymás mellett élés következtében a két beszélőközösség bizonyos értelemben egy névközösséget alkot. A Trianon előtti szlovák > magyar, valamint a manapság döntően magyar > szlovák irányú asszimilációs folyamatok, illetőleg a felvidéki magyarság időközben történő erőteljes kétnyelvűsödése következtében ezt a névközösséget a névállomány igen összetett belső strukturáltsága jellemzi. Ennek ismeretében jogos igényként vetődik fel, hogy az itteni családneves kutatásokban a névállomány szláv rétegének kezelését a magyarországi névtani gyakorlatól eltérő módon kell kezelniük. A kutatók nem elégedhetnek meg azzal, hogy a szláv etimológiájú családneveket csupán elkülönítik a magyar eredetűektől. A két réteg közötti oda-vissza történő mozgások feltárásához elengedhetetlenül szükséges a szláv nevek rendszerének ismerete és bemutatása. A magyar és a szláv réteg párhuzamba állítása lehetőséget teremt az „átfedések” és az érintkezési pontok szakszerű feltárására.

2. A magyar és a szlovák családnevek létrejötté kapcsán általános elvként a következő megállapítást tehetjük: nyelvtani szempontból családnévképzésről csak akkor beszélhetünk, ha az adott névegyedet valamilyen képzővel hozzuk létre. Ebből egyenesen következik: akkor sem szólhatunk képzésről, ha egy név valamilyen vele egyező alakú közszóra vezethető vissza, s e közszón a nyelvérzék számára jól felismerhető improduktív és/vagy produktív képző található. Így például a szlovákban: a közszón *-ec* képzővel: *Chovanec* 'legény' (< *chovat* 'nevelni'), *Hudec* 'zenész' (< *hudit* 'zenélni'), *Krajec* 'szabó' (< *krajat* 'vágni'); a közszón *-čo* képzővel: *Svisčo* (< *svist* 'fütty'); a közszón *-áč* képzővel:

Beháč (< *behat* 'szaladni'), *Szekáč* (< *sekat* 'vágni'); *Brucháč* 'nagyhasú' (< *brucho* 'has'), *Noháč* 'nagylábú' (< *noha* 'láb'); a közzsón -oš képzővel: *Drahoš* (< *drahý* 'drága'), *Hrdoš* (< *hrdý* 'büszke'), *Gajdoš* 'dudás' (< *gajdy* 'duda'); a közzsón -an, -aň képzővel: *Beláň* (< *bielý* 'fehér'), *Dubyan* (< *dub* 'tölgy'), *Gambaň* (< *gamba* 'ajak'), *Molčaň* (< *mlčať* 'hallgatni'), *Suchaň* (< *suchý* 'száraz'), *Vidran* (< *vydra* 'vidra' vagy *vydrať* 'kiszakítani'); a közzsón -on, -oň képzővel: *Dobroň* (< *dobrý* 'jó'), *Fukoň* (< *fukat* 'fújni'), *Šterbon* (< *štrba* 'csorba'); a közzsón -un, -uň képzővel: *Behuň* (< *behat* 'futni, szaladni'), *Chrapuň* (< *chrápat* 'horkolni, hortyogni'), *Okuň* (< *oko* 'szem'); stb.; illetőleg például a magyarban: a közzsón -s képzővel: *Ajkas* (< *ajkas* 'gambác ~ gambál'), *Dudás* (< *duda* 'gajdy', *dudás* 'gajdár'), *Kardos* (< *kardos* 'mečiar'), *Mészáros* (< *mészáros* 'mäsiar'), *Nyerges* (< *nyerges* 'sedlar'); a közzsón -ó/-ő képzővel: *Szabó* (< *szabó* 'krajec ~ krajči ~ krajčír'); a közzsón -ász/-ész képzővel: *Halász* (< *halász* 'rybár'), *Kertész* (< *kertész* 'záhradník'), *Vadász* (< *vadász* 'lovec, poľovník') stb.

A fentiekhez négy megjegyzés kívánkozik. 1. A családnevek közzsói alapjának képzésmódjait és az egyéb köznévi etimonok típusait gazdagságuk miatt e munkában terjedelmi okok miatt lehetetlen teljességre törekedve ismertetni. Az imént inkább csak a főbb típusok bemutatására hagytam. 2. A történetileg elhomályosult képzéseket ilyenkor magától értetődően nem vesszük számba. Figyelünk viszont mindkét nyelvben a patronimikumokra (a magyarban pl. az -é birtokjelből létrejöttekre, a szlovákban pedig a miénknél sokkal gazdagabb rendszert alkotó birtokos képzőkre). 3. Számtalan olyan magyar és szlovák képzőt tartunk számon, amelyeknek különféle jelentésárnyalatai esetenként nagyon gazdag rendszert alkotnak. A „közzsók” képzőinek jelentése (különösen a szlovákban) sok esetben a belőle létrejött családnévre is hatással van. Ezeket a képzőket e munkában nem áll módomban bemutatni. 4. A szlovákban (akárcsak más szláv nyelvekben) a kicsinyítésnek, kedveskedő funkciójú becézésnek közzsókakon is rendkívül nagy jelentősége van. Ennek emlékét őrzik például az -ák képzős helynevek: pl. *Pražák* 'prágai', *Slezák* 'sziléziai', *Uhrák* 'magyar', *Žiliňák* 'zsolnai' stb. Ezek a képző eredendően ugyancsak kicsinyítő funkciójú volt. Később ugyanehhez a morfémához nagyító (augmentatív), illetőleg ócsárló (deterioratív) jelentésárnyalat is társult (vö. KNEIÉZSA 2003: 288). Az említetteken kívül mindkét nyelvben létrejöhetnek egyéb módon is családnevek. Tekintettel ezek változatosságára itt csak a főbb típusokra tudok utalni.

A szlovákban a képző nélküli vagy a morfológiai tagoltság tekintetében kövületnek számító pusztá közzsó válik családnévvé: *Česnak* (< *cesnak* 'fokhagyma'), *Chlebo* (< *chlieb*, *chleba* 'kenyér'), *Liška* (< *liška* 'róka'), *Kmeť* (< *kmeť* 'agg, aggastyán'), *Kožuch* (< *kožuch* 'bunda'), *Kuropta* (< *kuropta* 'prepelica' 'fürj'), *Pčola* (< *pčola* 'včela' 'méh'), *Sosna* (< *sosna* 'fenyő'), *Šuhajda* (< *šuhajda* 'šuhaj' 'fiatal legény'), *Vrba* (< *vrba* 'fűz'); igék felszólító módú alakjai: *Čuvaj* (< *čuvat* 'hallgatni'), *Krajaj* (< *krajat* 'vágni'), *Schovaj* (< *shovať*, *skryť* 'elrejtteni'), *Požehnaj* (< *požehnat* 'megáldani'), *Trlaj* (< *trlat* 'mliet', *rapotat* 'hadarni'); felszólító módú kifejezések: *Nemaj* (< *ne maj* 'ne legyen neked'), *Nebehaj* (< *ne behaj* 'ne fuss, ne futkozz'), *Nebojsa* (< *ne boj sa* 'ne félj'); egész kifejezések: *Bohdajzdravi* (< *Boh daj zdravi* 'Isten adjon egészséget'), *Kotubej* (< *kot ubiť*, *kot zabiť* 'üsd agyon a kandúrt'), *Kosinoha* (< *kosat' sa nohy* 'saját lábát elkaszáló'), *Očenaš* (< *Otče nás* 'mi Atyánk') stb.

A magyarban a közzsó külön képző nélkül válik családnévvé (foglalkozásra, tisztiségre, hivatalra, életkorra, külső és belső tulajdonságra, szavajárásra, eseményre utaló és nemzedékviszonyító nevek): *Csuka* (< *csuka* 'šfuka'), *Forgách* (< *forgács* 'stružliny,

hobliny'), *Gerencsér* (< *gerencsér* 'hrnčiar'), *Káposzta* (< *káposzta* 'kapusta'), *Kovács* (< *kovács* 'kováč'); *Deák* (< *deák* 'žiak ~ žiačik'), *Ispán* (< *ispán* 'išpán, šafár'), *Mester* (< *mester* 'učiteľ'); *Ifjú* (< *ifjú* 'mladý'), *Legény* (< *legény* 'šuhaj[da]'), *Öreg* (< *öreg* 'starec'), *Vén* (< *vén* 'starý, starec'); *Csóka* (< *csóka* 'kavka' vagy 'škul'avý'), *Kopasz* (< *kopasz* 'lysý, plešivý, holý'), *Sanda* (< *sanda* 'škul'avý, potmehúdský'), *Szóke* (< *szóke* 'plavý, plavovlasý'), *Tar* (< *tar* 'lysý, plešivý, holý'), *Vörös* (< *vörös* 'červený, hrdzavý, ryšavý'); *Hazug* (< *hazug* 'klamárský, luhárský, cigánský'), *Igaz* (< *igaz* 'pravý, opravdivý, ozajstný, priamy'), *Rossz* (< *rossz* 'zlý, nedobry'), *Sunyi* (< *sunyi* 'potutelný, prefikany, falošný'), *Tolvaj* (< *tolvaj* 'zlodej'); *Kis* (< *kis* 'malý; mladý, mladší'), *Nagy* (< *nagy* 'veľký; starý, starec' [a *Kis* és a *Nagy* termetre is utalhatnak]); *Bizony* (< *bizony* 'veru'), *Talám* (< [úgy] *talá[lo]m* 'uznať, považovať vlastne: tak uzname'); *Péntek* (< *péntek* 'piatok'), *Szerencse* (< *szerencse* 'šťastie'); egy népnév képző nélkül válik családnévvé: *Cseh* (< *cseh* 'Čehák'), *Lengyel* (< *lengyel* 'Poľák'), *Magyar* (< *magyar* 'Uhrák'), *Németh* (< *német* 'Nemec'), *Tóth* (< *tót* 'Slovák'); összetett szó válik családnévvé: *Fónagy* (< *falunagy* 'kemtő'), *Szjártó* (< *sziagyártó* 'remená'), *Kerékgyártó* ~ *Kerékjártó* (< *kerékgyártó* 'kolešár ~ kolár'), *Serfőző* (< *serfőző* 'pivovarník ~ pivarči ~ pivovarec'); az összetett szó egyik tagja elmarad: *Égető* (< *szénégető* ~ *mészégető* 'uhliar' vagy 'vápenkár'), *Lakat* (< *lakatgyártó* 'zámočnik'); határozószók válnak családnévvé: *Botlik* (< *botlik* 'potknút sa'), *Lassan* (< *lassan* 'pomaly'), *Hamar* (< *hamar* 'hned', onedlho, skoro; rýchlo'); stb.

A köznévi eredetű családnevek kapcsán arról a típusról is szólnunk kell, amelyben az adott egyed története ismeretének hiányában a köznévi és tulajdonnévi eredeztetés egyaránt elképzelhető. Ilyen pl. a *Krisan*, amely a *križ* 'kereszt' köznévből és a magyar *Kristóf*-ból, illetőleg a szlovák *Krištof*-ból is levezethető. A képző nyelvi alkata miatt természetesen minden esetben szláv eredeztetéssel van dolgunk. A köznévi származtatáskor azonban éppen a fentebb kifejtett elv alapján magát a családnevet nem tekintjük képzettnek. Ez a kérdés azonban nem tartozik szorosan tárgyunkhoz, hiszen az adott nyelv homofóniái között vizsgálandó.

Más esetekben nem is a nyelvi hovatartozás, hanem magának a keletkezés módjának a meghatározása okoz fejtörést. Ilyennek tekinthető a m. *Sidó*, amely KÁZMÉR MIKLÓS családnévszótára szerint alapvetően népnévi eredetű (CsnSz. 1168), bár a vonatkozó szócikk nem zárja ki a *Zsigmond* törövidítéses továbbképzését sem. Ám a kérdéses név legalább ilyen eséllyel magyarázható a *Sidonius*-ból (vö. MIZSER 2000: 7). Ez utóbbi levezetés azonban adott helyzetben a nyelvi alkat meghatározását is bizonytalanná teheti, hiszen a *Sidonius* > m. *Sidó* ~ *Sido* irányú változás ugyanúgy visszavezethető magyar, mint szlovák névképzésre. A magyar névképzés mögött törövidítéses továbbképzést feltételezünk (*Sid* + -ó), ahol maga a törövidítés és a képző is diminutív, kedveskedő funkciót hordoz. A szlovákban is a kedveskedő-becéző motivációt keressük a törövidítésben, ám ott a *tó* utáni -o elem nem képző, hanem ún. semleges nemű „koncovka” (nyelvtani nemre utaló végződés). Ha tehát a kérdéses név kialakulását a magyar nyelvhez kötjük, akkor szűkebb értelemben vett névképzésről beszélünk. Ha a szlovákhoz, akkor csak tágabb értelemben tekintjük a keletkezés folyamatát képzésnek.

A figyelembe veendő szempontok számát növeli a népnevek nyelvenként eltérő megítélése: a szlovák a magyarral szemben ezeket a tulajdonnevek közé sorolja, s ennek megfelelően rendeli őket írni. E szerint az *Uhrák* [népnév] > *Uhrák* [családnév] típusú változás nem tulajdonnév keletkezése köznévből, hanem tulajdonnevek közötti váltás.

Itt kell arról a különbségről is említést tennünk, hogy a magyarban a köznévek számító népnév alapvetően képző nélkül válik családnévvé. A szlovákban az ilyen neveken általában jól felismerhető a valahonnan való származásra utaló képzők valamelyike, leggyakrabban az *-ák* vagy az *-ec* (vö. *Čehák* 'cseh', *Hanák* 'Haná morvaországi folyó vidékéről származó', *Lemák* 'galíciai ruszin', *Polák* 'lengyel', *Uhrák* 'magyar'; *Nemec* 'német', *Moravec* 'morva'; stb.). Eredendően mindkét képző kicsinyítő funkciójú, másodlagos jelentésük pedig a valahová tartozást, valahonnan elszármazást hordozza. Velük kapcsolatban a kérdés csupán az, hogy a népnevet tekintsük-e képzettnek, avagy a családnév létrejöttéhez kössük-e a képzés mozzanatát. Ezt a problémát KNIEZSA sem tisztázza, s az összes ilyen esetet a képzések között tárgyalja. Úgy gondolom, képzésről ebben az esetben alapvetően a családnév létrejötte előtt beszélhetünk. A szlovákban az sem ritka, hogy a családnév alapját adó (köz)szón kicsinyítő, esetenként megkülönböztető funkciójú képző(bokro)t találunk. Ezek között említhetők a *Nemček* ~ *Nemeček* 'német', *Nemčok* 'német', *Poláček* 'lengyel', *Slováček* 'szlovák', *Turček* ~ *Tureček* 'török'; *Čechurá* 'cseh', *Rakušan* 'osztrák', *Valašek* 'oláh' stb. nevek. Egyébiránt a népnévi eredetű családnevek között szép számmal találunk olyanokat is, amelyeknek a közszói etimonján sincs semmiféle képző. Ez utóbbi típusra említhetjük példaként a következőket: *Baloun* 'vallón', *Čech* 'cseh', *Horvát(h)* ~ *Charváth* 'horvát', *Maďar* 'magyar', *Valach* ~ *Vlach* 'oláh' (de 'görög katolikus'-t is jelenthet) stb.

Érdekes módon a népnévi eredetű családnevek „köznévi” alakjának képzésében általában sem az ősibbnek mondható *-ský*, sem az újabb keletű *-čan* nem vesz részt, pedig ezek is mint melléknévképzők eredendően a 'honnan való' kérdésre feleltek. A *-ský*, valamint nő- és semlegesnemű alternánssá, a *-ská* és a *-ské/-skô* azonban fellelhető egyes képzőbokrokban (*-ovských*, *-ovská/-ovské/-ovskô*; az *-ovské/-ovskô* semleges nemű párok közül az első ritkább, bár a kettő közül ez felel meg az irodalmi szlováknak). Ilyenkor eredendően olyan jobbagyelvekkel kell számolnunk, amelyeknek az előtagja az elhagyott jobbagyelvek birtokosának nevét rejti (pl. *Janovských*, *Kubovská*, *Martinovské*, *Michalovskô* stb.). KNIEZSA az utóbb tárgyalta képzők jelentését a magyar *-féle* képzőszerű utótaggal veti egybe (KNIEZSA 2003: 330).

A szlovák a magyarból is vett át népneveket, pl. *Maďar*, *Horvát(h)*. Az említettek mindegyike egyértelműen magyar > szlovák irányú kölcsönzésnek tekinthető, bár átvételük kora némiképpen különbözik. Az elsőként említett *Maďar* szlovákba kerülése és közkeletűvé válása csupán a 20. század elején történt meg. A régi szlovákban a magyarokat az *Uhor* ~ *Uher*, *Uhrák* népnév jelölte. A *horvát* népnév szlovákba való átkerülésében minden bizonnyal a 16. századi horvát telepesek is szerepet játszottak.

Az elmondottakból egyértelműen következik, hogy a képzéssel létrejött családnevek közé a legközkeletűbb felfogás szerint a magyarban és a szlovákban csupán három csoportot sorolhatunk: 1. a helynevekből, 2. a személynévekből, 3. valamint a birtokos képzőkkel/jelekkel létrejött neveket.

A helynevekből képzett családnevek csoportja sok kétséget vet fel, hiszen az korántsem biztos, hogy hajdan közvetlenül a helynévből jött létre az adott családnév. Az esetek többségében inkább az valószínűsíthető, hogy először a képzés történik meg, s csak ezután válik a képzett alak családnévvé. Így lehetett ez mind a régi magyarban, mind pedig a régi szlovákban. Ennek ellenére a legtöbb névtani munka az így keletkezett családneveket is a névképzés területén belül tárgyalja. A továbbiakban a kialakult gyakorlatnak megfelelően magam is így járok el.

A helynevekből képzett szlovák és magyar családnevek összevetésekor a legszembetűnőbb sajátosság, hogy a magyarban puszta helynév is válhat családnévvé. A szlovákban ez a képzésmód eredendően nem lehetséges. E csoport szlovák családnevein mindig ott találjuk a jellegzetes (melléknév)képzőket. A szlovákban ritka kivételnek számít a puszta helynévből eredeztethető családnév, s a jelenség KNIEZSA szerint is minden esetben valamilyen magyar kontaktushatásra vezethető vissza (KNIEZSA 2003: 266). A magyarban rendszeren *-i* képzőt találunk a helyneveken, amely nemeseknél a birtok helyére, nem nemeseknél a származási helyre utal (*Széchenyi* < *Szécsény*, *Kölcsey* < *Kölcse*, *Szathmári* < *Szatmár*; *Budai* < *Buda*, *Csiffáry* < *Csiffár*, *Galgóczi* < *Galgóc*, *Nyitrai* < *Nyitra*). A melléknévképző szerepű magyar *-i* olyan családneveken is megtalálható, amelyek nagyobb területi egységekre utalnak (pl. *Alföldi* 'Dolnozemec' < *Alföld* 'nížina, dolná zem', *Erdélyi* 'Transylvančan' < *Erdély* 'Transylvánia, Sedmohradsko', *Liptai* 'Liptovský' < *Liptó* 'Liptov', *Szalai* 'Zalajský, Zalajčan' < *Szala* ~ *Zala*, *Szepesi* 'Spišák' < *Szepes* 'Spiš'). Annak sem volt akadálya, hogy az *-i* képző idegen eredetű nevekhez járuljon (pl. *Breznói*, *Krasznahorkai*). Bizonyos *-i* képző nélküli helynevekből keletkezett családnevekről feltételezhető, hogy úgymond „tollban maradt” a képzőjük, vagyis a név hajdani lejegyzője valamilyen ok miatt elhagyta a családnév végéről a képzőt. Más esetekben viszont a puszta helynév is családnévvé válhatott. Hogy mikor számolhatunk ez utóbbi esettel, s mikor tollban maradt képzővel, az minden esetben csak az adott családnév történetének vizsgálatával deríthető ki.

A régi szlovákban a *-ský/-ská* ~ *-cký/-cká*, illetőleg a *-jan*, *-en* képző látta el a származási helyre utalás funkcióját. Később ezeket ugyanebben a funkcióban az *-ák*, *-ec*, *-čan* váltotta fel. A *-ský* még a 18. században is termékenyebb volt, mint az őt funkcionálisan felváltó *-ák*, *-ec*, *-čan*.

Fentebb már utaltam arra, hogy az *-ák* képző milyen jelentésváltozáson esett át. Szólnunk kell arról is, hogy az *-ák* a régiségben főként nagyobb területi egységek nevéhez járulva látta el származási helyre utaló szerepét (pl. *Dolňák* 'délvidéki, alföldi', *Hornák* 'hegy(vidék)i tkp. felvidéki', *Lipták* 'liptai', *Sležák* 'sziléziai', *Spišák* 'szepesi'). Ritkábban az is előfordult, hogy helynévhez kapcsolták (pl. *Pražák* 'prágai', *Žilínák* 'zsolnai'). A közszavakhoz hozzátett *-ec* képzőnek a kicsinyítő szerepén túl számtalan jelentése volt. Helynevekhez kapcsolva 'valahová való'-t jelentett. Ugyanúgy járulhatott nagyobb területi egység nevéhez (pl. *Hronec* 'Garami', *Moravec* 'Morva', *Oravec* 'Árvai'), mint településnévhez (pl. *Hačavec* 'Hacsavai', *Kokavec* 'Kokavai', *Miavec* 'Miavai'). A *-čan* (< *-ec* + *-jan*) képzővel keletkezett név viszonylag ritkának számított (pl. *Babčan* < *Báb*, *Ďurčan* < *Ďur* kezdetű település, *Murančan* < *Murány*, *Turčan* < *Turóc*). Jelentése helyneveken megegyezett a másik kettőével. Č-je c-re és č-re végződő nevekből adaptálódott a toldalék részévé (pl. *Turčan* < *Turec*, *Genčan* < *Genč*).

A magyarhoz hasonlóan a szlovákban is lehetséges, hogy a helynévképzők idegen nyelvből kölcsönzött szóhoz járuljanak (pl. *Csabajský* ~ *Čabajský* < m. [Békés] *Csaba*, *Granský* < ném. *Granstadt* 'Ostrihom').

A magyar és a szlovák személynévi eredetű családnevek teljességre törekvő összevetése a képzésmódok gazdagsága miatt e munkában lehetetlen feladatnak tűnik. Ezért a továbbiakban csak néhány fontosabbnak tűnő jegyre szeretném ráirányítani a figyelmet.

A közös sajátosságok közül elsőként az ún. törövidítést említhetjük, amely – mint fentebb jeleztem – mindkét nyelvben megvan. Ezen azt értjük, hogy a nyelvhasználók a hajdan egyelemű név elejét vagy végét kedveskedő-becéző céllal megrövidítették. Így

lett a m. *Iván* ~ szlk. *Ivan*-ból m. *Váncsa* ~ szlk. *Vančo*; m. *Jákob* ~ szlk. *Jakub*-ból m. *Jakó* ~ szlk. *Jako* vagy m. *Kubó* ~ szlk. *Kubo* stb. Amint a példákból láthatjuk, mindkét nyelvben lehetséges volt, hogy a törövidítéses névhez további becéző-kicsinyítő képző járuljon: pl. m. *Pócs* < m. *Pó* (< lat. *Paul*) + -cs; *Lócse* < m. *Lő* (< m. *Lőrinc* < lat. *Laurentius*) + -cse; szlk. *Bazur* < szlk. *Baz* (< szlk. *Bazil* < lat. *Basilius* < gör. *Basileios*) + -ur; szlk. *Juriga* < szlk. *Jur* (< szlk. *Juraj* < lat. *Georgius* < gör. *Georgios*) + -iga stb. Néha a különféle képzők halmozásából testesebb képzők is keletkezhetek (pl. m. *Balika*, *Dókus*; szlk. *Fedinec*, *Petrenko*).

A magyarban a törövidítés után pusztá tövek is viszonylag nagy számban család-névvé válhattak. A szlovákban ez azért nem volt tömeges, mert hajdan a szláv nyelvek minden nemből koncovkával jelölték a kérdéses név nyelvtani nemét. A 10. századig a szláv nyelvek hímnemű végződése az ún. jerek (*ъ*, *ь*) volt, ám ez a későbbiekben vagy lekopott a szóvégekről, vagy teljes magánhangzová fejlődött.

Itt kell utalnunk arra, hogy a családnevek nyelvtani nemre utaló végződései a szlovákban a közszavakétól eltérő szabályok szerint alakultak. A férfinevek becéző szerepű képzések eleinte a nőnemű végzések bontották meg a közszavakra vonatkozó szabályokat, majd a semleges nemű alakok is egyre nagyobb szerepet kaptak. Egyes szláv nyelvekben a férfinevek becézésekor szinte teljesen háttérbe szorultak a hímnemű végzések. A szlovákban korlátozott mértékben ma is találunk hajdan becéző szándékkal létrehozott hímnemű családneveket, de a nő- és a semleges neműek ma is lényegesen gyakrabban adatolhatóak. Hímneműek pl. a *Lac* (< *Ladislav*), *Melich* (< *Melichár*), *Prok* (< *Prekop*), *Stan* (< *Stanislav*), *Zachar* (< *Zacharias*) stb. A törövidítéses nőnemű és semleges nemű végződéssel ellátott szlovák családnevekre számtalan példát tudunk felhozni. Nőneműek, tehát *a*-ra végződők pl. a következők: *Beňa* (< *Beňadik*), *Fraňa* (< *František*), *Ďura* (< *Ďura*, *Juraj*), *Kosta* (< *Konštantín*), *Kora* (< *Kuril* ~ *Kornel*), *Žibrita* (< *Žibrit* < ném. *Siegfried* stb.). Annyit azonban meg kell jegyeznünk, hogy a női nevekhez a régiségben is kizárólag nőnemű végződés járulhatott (pl. *Katerina* > *Katra*, *Magdalena* > *Magda*).

A szlovák névanyagban semleges nemű végződéssel ellátott családneveket is nagy számban találunk: pl. *Benco* (< m. *Bence*, esetleg szlk. *Ben* + *co*), *Beňo* (< *Beňadik*), *Ďuro*, *Juro* (< *Ďuraj*, *Juraj*), *Galo* (< *Gál*), *Hano* (< ném. *Hans* < ném. *Hanes* < ném. *Johannes*), *Lauro* (< *Laurinec*).

A szlovákban és a magyarban eltérő módon fejlődő tövek is képezhetik alapját a neveknek: pl. szlk. *Filo* ~ m. *Filó* (< szlk. *Filip* ~ m. *Fülöp*), *Laco* (szlk. *Lac* < szlk. *Ladislav* < szlk. *Ladislav*). Az előző példasor rövid *o*-s neveiben alapvetően szlovák nembeli végződést, a hosszú *ó*-ra végződőkben magyar kicsinyítő képzőt kell(ene) felismernünk. Ugyanakkor tudni kell, hogy morfofonetikai okok miatt magyar ajkon a szóvégi szlovák *-o* rendre megnyúlik. Így azt a látszatot kelti, mintha magyar képzéssel lenne dolgunk. A szóban forgó jelenség fordított irányban is bekövetkezik: a szóvégi magyar *-ó* szlovák ajkon szabályszerűen megrövidül. Ennek az eshetőségnek az ismerete adott név kapcsán nagyfokú óvatosságra int bennünket, hiszen elvileg mindkét nyelvből ugyanakkora eséllyel vezethetjük le a kérdéses név eredetét. Hogy mikor melyik képzésmódot ismerhetjük fel a konkrét tövön, azt ilyenkor is csak az adott családnév történetének vizsgálatával deríthetjük ki. A nagyfokú alaki egyezés miatt a jelenséget KNEZSA a magyar–szlovák családnevek között tárgyalta (KNEZSA 2003: 348). Itt tizen-négy olyan képzőt sorolt fel, amelyek magyar–szlovák viszonylatban alakilag részleges

vagy teljes ejtésbeli és/vagy írásképbeli egyezést mutatnak. Szerinte a következőket tekintjük magyar–szlovák családnévképzőknek: m. *-ca* ~ sz. *-ca*; m. *-csa* ~ sz. *-ča*; m. *-csó* ~ sz. *-čo*; m. *-es* ~ sz. *-eš*; m. *-ics* ~ sz. *-ič*; m. *-is* ~ sz. *-iš*; m. *-ka* ~ sz. *-ka*; m. *-kó* ~ sz. *-ko*; m. *-ny* ~ sz. *-ň*; m. *-ók* ~ sz. *-ok*; m. *-ós* ~ sz. *-oš*; m. *-sa* ~ sz. *-ša*; m. *-ska* ~ sz. *-ška*; m. *-us* ~ sz. *-uš*.

KNIEZSA a szóban forgó csoporthoz a törövidítés három olyan magyar válfaját is hozzáveszi (mint tágabb értelemben vett képzésmódot), ahol a magyar és a szlovák családnevek a régiség írásgyakorlata miatt egybemosódtak: 1. m. törövidítéssel létrejött pusztá tö ~ szlk. törövidítéses pusztá tö, amelyről az idők során lekopott a hímnemű koncovka; 2. m. törövidítéses továbbképzés *-a* képzővel ~ szlk. törövidítéses pusztá tö nőnemre utaló *-a* koncovkával; 3. m. törövidítéses továbbképzés *-ó* képzővel ~ szlk. törövidítéses pusztá tö semleges nemre utaló *-o* koncovkával. Mindebből egyértelműen kiviláglik, hogy a névképzés azonos vagy metanyelvi szinten egyeztethető kiindulási alapja esetén az első két típusban teljesen egyező, a harmadik típusban lényegileg egyező alakok jöttek létre.

Feltétlenül szólnunk kell arról, hogy különféle tövekből is keletkezhetek alakilag egybeeső családnevek: szlk. *Balo* ~ m. *Baló* (< szl. *Baltazár* ~ m. *Balázs*), szlk. *Benco* ~ m. *Bencó* (< szl. *Beňadik* ~ m. *Bence* [< m. *Benedek*]), szlk. *Miko* ~ m. *Mikó* (< szlk. *Mikuláš* ~ m. *Miklós*) stb.

Az utóbb említett két típusban elvileg az sem zárható ki, hogy a szlovák névképzésnek magyar, a magyar képzésnek szlovák kiindulási alapja volt: pl. szlk. *Balo* (< m. *Balázs* + szlk. *-o*), m. *Baló* (< szlk. *Baltazár* + m. *-ó*) stb.

A képzett nevekről mindkét nyelvben elmondhatjuk, hogy többnyire kedveskedő funkciójú kicsinyítő-becéző képzőkkel jöttek létre. Az ilyen képzők a magyarban is viszonylagos gazdagságot mutatnak. Számuk a szlovákban azonban sokkal több. Ez nyilván a szláv nyelvekben amúgy is nagy számban fellelhető diminutív képzők kitüntetett szerepével függ össze.

Az etnikailag vegyesen lakott területeken, illetőleg a magyar–szlovák nyelvhatár mentén különös óvatosságra int bennünket az a tény, hogy a magyar eredetű pusztá tövek a képző nélküli törövidítéses, továbbá az *-a*, *-ó*, *-kó*, *-ka*, *-ók* képzős, illetőleg a nembeli végződés nélküli szlovák hímnemű, az *-a*, *-o* végű nő- és semleges nemű törövidítések, valamint egyes *-ko*, *-ka*, *-ok* képzős alakokból létrejött magyar és szlovák családnevek egybeesnek, ha azonos névre mennek vissza. Ilyenkor nehéz eldönteni, hogy az adott név melyik nyelvben keletkezhetett. Mint fentebb láthattuk, a régi forrásokban a magánhangzók ékezetének jelöletlensége, s bizonyos mássalhangzók következtlen írásmódja ugyancsak gyakorta „egybemossa” a két nyelv családneveit. (Itt természetesen az ún. tollhibán túl egyéb okokat is kereshetünk, amelyekre szlovák és/vagy magyar helyesírás-történeti magyarázatokkal szolgálhatunk. Ezek részletes kifejtése szétfeszítené jelen tanulmány kereteit.) Erre a tényre már KNIEZSA ISTVÁN is felhívta a figyelmet (2003: 347). Ebből a megfontolásból egy idő óta a szóban forgó alakok kapcsán magam is KNIEZSA terminológiáját elfogadva magyar–szlovák, vagy ha úgy tetszik, szlovák–magyar családnevekről beszélek (VÖRÖS 2001, 2004).

Bizonyos nevek esetében további etimológizálási nehézséget jelent az a tény, hogy a magyar nyelv egyik nyelvjárásában, a palócban vélhetőleg szlovák kontaktusjelenségeként van jelen a *-ko* képző azokban a helyzetekben, ahol egyébként *-kó* képzőt várnánk (pl. palóc *Balko*, *Josko*, *Valko* stb.). Ez a jelenség az írott forrásokból származó család-

nevek nyelvföldrajzi és onomatodialektológiai vizsgálata során is jól megfigyelhető (VÖRÖS 2002: 305–15, 2003: 143–7, 2004: 128). A Zobor-vidék magyar ajkú falvaiban végzett élőnyelvi ragadványnévgyűjtések meglátásom szerint ugyancsak arra világítanak rá, hogy a palócban a *-ko* használata személyneveken eléggé általánosnak tekinthető. Ugyanez mondható el a palócban az *-ó* kicsinyítő képzős alakokról, amelyek a rövidülés következtében szintúgy egybeesnek a semleges nemű végződést kapó szlovák törövidítésekkel (pl. palóc *Balo, Fero, Miso* stb.). Morfofonetikai szabályok szerint a szóvégi *-o* a magyarban akkor is megnyúlna, ha az az átadó nyelvben eredendően rövid volt. Kivételt képez ez alól a palóc nyelvjárás.

Magam is fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy a régi forrásokban fellelhető írásképek az esetek nagy részében nem ad kellő támpontot annak eldöntésére, hogy tulajdonképpen melyik nyelv képzőjével van dolgunk. Fentebb hivatkozott munkájában KNIEZSA is több helyütt utal erre a tényre. Egyes, a felsorolásban általam is idézett képzőkről pedig külön is kiemeli, hogy az azokkal létrejött családnevek többsége még etnikailag vegyes területen is inkább magyar, vagy éppen azt, hogy szlovák. Ilyen pl. a m. *-ók ~ -ok* pár. Az ilyen képzőt tartalmazó nevekben alapvetően magyar képzéssel kell számolnunk, s csak igen ritkán szlovákkal. Igaz, hogy az *-ok* képző a szlovákban is fellelhető, de ott a kevésbé termékeny és/vagy gyakori képzőkhöz tartozik. Ez egyúttal átvezet bennünket a képzők produktivitásához és gyakorisághoz. A példák felsorolásától helyhiány miatt el kell tekintenünk. Csupán utalok azokra a munkákra, amelyekben a problémakörrel az elmondottak szellemében olvashatunk (KNIEZSA 2003: 286–325; LIGÁRT 2006; VÖRÖS 2004: 291–2, 384–419).

Patronimikumképző(ke)t mindkét nyelvben találhatunk. Ezek alakilag nem, csupán funkciójukat tekintve vethetők össze. A szlovákban több olyan patronimikumképzőt is nyilvántartunk, amely hajdan a néven az egyenes ági leszármazást jelölte. Ezek közül leginkább az *-ov, -ova, -ovo* képző jelentése feleltethető meg a magyar *-é* birtokjelnek (KNIEZSA 2003: 325, PAULINY 1981: 70, VÖRÖS 2003: 628–33, 2004: 398–9). Az *-é* birtokjel a mai magyar családneveken *-a/-e, -i (-y)* alakban jelentkezik (pl. *Balassa, Balázs, Ferenczy, Lőrincze* stb.). A szlovák *-in* patronimikum a női nevekben túl a régiségben nőnemben használatos férfinevekhez is járulhatott. Az *-ov, -ova, -ovo* képző csak férfinevekhez kapcsolható. A magyarban a valakitől származást *-fi (~ -fy, -ffy)* utótagú szóösszetétellel is ki lehet fejezni. Ez a családnév-alkotási mód eredendően inkább a Dunától keletre eső területen volt járatos. Kötöttsége, hogy alapvetően csupán keresztiségben elnyert apanevvekhez, illetőleg ritkán méltóságra, tisztségre utaló nevekhez járult (*Lackfi, Lorántffy, Pálffy; Apa, Bánfi*). Szemantikailag tehát részben összevethető a szlovák *-ič-csel* (*Balkovič* 'Balázsfi', *Petrovič* 'Péterfi', *Simonič* 'Simonfi'). A magyarban a *-fi (~ -fy, -ffy)* utótag közszói eredetű tövekhez nem járulhat. A szlovákban van *Krajčovič* (< *krajči, krajec* 'szabó'), *Sevčovič* (< *švec* 'varga') *Nemkinič* (< *nemka* 'német nő, német asszony' + *-inič* képzőbokor) is – a magyarban viszont nincs **Szabófi, *Vargafi, *Németfi* (VÖRÖS 2004: 292). A szlovák *-in* patronimikumképző még egy, a magyarétól jelentősen különböző érdekességet tartogat. A szlovák nyelvterületen *-ina* képzős családnevekkel is lehet találkozni, de ezekről KNIEZSA azt mondja, hogy nagy valószínűséggel ruszinok. Az *-in* jelentése: 'valakinek a fia', ritkábban 'valakinek a férje'. Minden esetben nőnemű nevekhez kapcsolható.

Az etnikailag régtől vegyes ajkú Gömörben minden bizonnyal magyar hatásra vezethetők vissza a *-syn* utótagú összetételek (pl. *Gregorowszin, Lukaczoszin, Miholoczin*,

sőt: *Antalowszin* vö. KNIEZSA 2003: 330). Ezek a kalkszerű utótagok eredendően a szlovák névképzés természetétől idegen alakulatoknak számítanak. Általánosságban elmondható, hogy amit a magyar szóösszetétellel, azt a szlovák inkább képzéssel hozza létre. A szóösszetétel ugyan eredendően nem idegen a szláv nyelvektől, de a képzés sokkal termékenyebb bennük. A szóösszetételek nagyobb mértékű elszaporodását alapvetően német hatásra vezetjük vissza. A *-syn* utótagú összetételek esetében azonban egyértelműen magyar kontaktushatással kell számolnunk. Bátran megállapíthatjuk, hogy az ilyen összetételek viszonylag ritkák, s keletkezésük góca nyelvföldrajzilag jól behatárolható. Más kérdés, hogy manapság ez a típus a különféle népességmozgásoknak köszönhetően szórványosan egyéb térségekben is fellelhető.

A szlovák patronimikumokról gyakoriság tekintetében is szólnunk kell. Ezek statisztikailag is jelentősebb rétegét képezik a szlovák névállománynak, mint a magyarban az *-é* (~ *-i* ~ *-a* ~ *-e*) birtokjeles és *-fi* utótagú névegyedek. A szlovákban kétségkívül leggyakoribb az *-ov* és annak különféle képzőbokrai (*-ovič*, *-ovie*, *oviech*, *-ových* stb.).

A családnevek kialakulásának idején a szlovákban és a magyarban is megvolt az a lehetőség, hogy a keresztségben elnyert puszta apanév (ritkábban az anyanév) mindenképpen képző nélkül családnévvé váljon. Erre a típusra is számtalan példát említhetünk. Magam itt csak néhány ilyenre hozok példát. Apanév vált családnévé: m. *Dávid* ~ szlk. *Dávid*, m. *József* ~ szlk. *Jozef*, m. *Kristóf* ~ szlk. *Krištof*, m. *Iván* ~ szlk. *Ivan*, m. *Márk* ~ szlk. *Mark* stb. (Az utolsó példával kapcsolatban megjegyzendő, hogy eredendően a szlovákban is a latinból kölcsönzött *Markus*-ból rövidült *Mark* volt használatos. Ezt csak később váltotta fel a manapság keresztnévként gyakoribb *Marek* változat, amelyből ugyanúgy keletkezett szlovák családnév, mint az előző kettőből.) Anyanév vált családnévvé, pl. m. *Ágnes* ~ szlk. *Agnes*.

Feltétlenül szólnunk kell arról is, hogy az egyező családnevek egy kisebb rétegét közszavak szláv/szlovák > magyar, illetve magyar > szlovák irányú kölcsönzésével magyarázzuk. Erről most nem kívánok hosszabban értekezni. Csupán néhány ide tartozó példát sorolok fel KNIEZSA ISTVÁN alapján. Szláv eredetű közszóból jött létre a magyarban: *kárász* (< szl. *karas*), *kovács* (< szl. *kováč*), *mocsár* (< szl. *močiar*) stb. Az így párosítható nevek tehát a következők: m. *Kárász* ~ szlk. *Karas*, m. *Kovács* ~ szlk. *Kováč*, m. *Mocsár* ~ szlk. *Močiar* (KNIEZSA 2003: 347–8). KNIEZSA a m. *Cseh* ~ szlk. *Čech* névpárt is ebben a csoportban említi, de magam ebben a népnévi eredeztetést csak egyik lehetőségnek látom. Legalább olyan nagy a valószínűsége annak, hogy a kérdéses családnevek egy része a *Čechoslav* apanévből törövidítéssel jött létre (vö. KNAPPOVÁ 1992: 12). Magyar > szlovák irányú közszói kölcsönzésnek köszönhetjük a következő párokat: szlk. *bíreš* (< m. *béres*), szlk. *gazda* (< m. *gazda*), szlk. *husár* (< m. *huszár*), szlk. *hajdúch* (< m. *hajdú*), szlk. *horvat* (< m. *horvát*), szlk. *kočis* (< m. *kocsis*), szlk. *polgár* (< m. *polgár*). Kelet-szlovákiai regionalizmus a szlk. *juhás* (< m. *juhász*), szlk. *sabo* (< m. *szabó*). Az így párosítható nevek a következők: m. *Bojtár* ~ szlk. *Bojtár*, m. *Gazda* ~ szlk. *Gazda*, m. *Horváth* ~ szlk. *Horvat*, m. *Kocsis* ~ szlk. *Kočis*, m. *Juhász* ~ szlk. *Juhas*, m. *Szabó* ~ szlk. *Sabov* ~ *Sabol* (KNIEZSA 2003: 347–8; KRAJČOVIČ 1981: 200–1; PAULINY 1966: 5).

Végezetül egyes, a csehben meglévő nevekről is szót kell ejtenünk. Elsősorban azokról, amelyeknek közszói alapjuk az idők során nagy valószínűséggel szlovák közvetítéssel vagy anélkül került át a csehbe, ám ott a magyarétól eltérő jelentést kapott. Ilyennek említhető többek között a cseh *Jambor*, amely írásképeben továbbra is majd-

nem teljesen egybeesik a magyar *Jámbor* családnévvel. Egyes cseh névkönyvek e név köznévi alapjának jelentését 'svobodný cikán'-ként adják meg, ami magyarul hozzávetőlegesen 'független, nőtlen cigány'-t jelent (vö. KNAPPOVÁ 1992: 22). Ha helytállónak tekinthető KNAPPOVÁ névfejtése, akkor itt a csehben végbement sajátos és meglehetősen bonyolult jelentésfejlődéssel kell számolnunk. Mindenesetre a fenti példa is kellő óvatosságra inti a kutatókat, hiszen egy-egy névegyed etimológiájának meghatározásakor számtalan szempontot kell figyelembe vennünk. Közöttük olyanokat is, amelyeket a magyar és a szomszédos nemzetek névkutatói korábban csak periférikusan kezeltek.

Hivatkozott irodalom

- BENEŠ, JAN 1962. *O českých příjmeních*. Praha.
 KNAPPOVÁ, MILOSLAVA 1992. *Příjmení v současné češtině. Jazyková příručka*.
 KNIEZSA ISTVÁN 2003. *A magyar és a szlovák családnévek rendszere*. In: *Helynév- és családnév-vizsgálatok*. Budapest. 255–348.
 KRAJČOVIČ, RUDOLF 1981. *Pôvod a vývin slovenského jazyka*. Bratislava.
 LIGÁRT KRISZTINA 2006. Magyar–szlovák–cseh családnévek összehasonlító vizsgálata. In: *Vallanak a neveink múltból és jelenről. Magyar névtani kutatások Szlovákiában*. Szerk. VÖRÖS FERENC. MNyTK 225. Budapest–Nyitra. 171–9.
 MIZSER LAJOS 2000. *Tirpák vezetéknévek*. Nyíregyháza.
 PAULINY, EUGEN 1966. *Dejiny spisovnej slovenčiny 1. Od začiatkov až po Ľudovíta Štúra*. Bratislava.
 VÖRÖS FERENC 2001. *Családnévek vizsgálata négy szlovákiai községben az 1896–1999 közötti időszakban*. Fórum Társadalomtudományi Szemle 83–120.
 VÖRÖS FERENC 2004. *Családnév-kutatások Szlovákiában*. Pozsony.

VÖRÖS FERENC

FERENC VÖRÖS, On comparing Hungarian and Slovakian family names

The first part of the study enumerates the most important guiding principles a researcher should take into consideration when comparing Hungarian and Slovakian family names; though the issue, because of its complexity, can not be given a full description in the present article. Because of several instances of migration and continuous assimilation a large number of family names borrowed from the neighbouring language(s) can be observed in both linguistic communities of the area, which necessitates examining family names of Hungarian and Slovakian origin in parallel. – The second part of the study gives the comparative analysis of ways of name derivation in Hungarian and in Slovakian including the treatment of functionally identical derivative suffixes and their frequencies. The author depicts the forms of name derivation which in the Hungarian–Slovakian relation result in partial or total equality in pronunciation and/or in the written form. Slovakian → Hungarian, Hungarian → Slovakian borrowings of common nouns which might cause problems in identifying the origins of names, especially the names of ethnically mixed territories, are also discussed.

IZSNYÉTE VEZETÉKNEVEI

Ezt az írásmat boldogult barátom, segítőm, Udvari István emlékének szentelem.

A Bereg megyei Izsnyéte névadójára az első adatunk 1248-ból származik: *Snethe* (GYÖRFFY 1: 537). A falu nyilván előbb is megvolt, de csak a 15. századból van adatunk rá, és ez már a mai ejtett alakot mutatja: 1484: *Izsnyéte* (FNESz. 1: 643). Trianon után *Žňatine* lett a neve tudatos szlávossítással, majd a II. világháború után mind a szovjet, mind a mai korban *Жнятино* a neve. A Munkácstól mindössze 18 kilométerre fekvő falu magyar többségű. A községben a magyaron kívül más beszédet nem hallottam. A lakosság mintegy 10%-át kitevő cigányság csak magyarul tud. Amikor Sebestyén Zsolttal 2004. május 15-én ott jártam, a helység lakossága 2246 fő volt. Bahun Mária polgármester asszony rendelkezésünkre bocsátotta a lakónyilvántartó könyveket. Mivel ezeket cirill betűkkel vezették, néha problémás volt az ejtés. Ebben is segített, sőt még azt is megmondta, hogy a „magyar időkben” miként írták nevüket az egyes családok. Itt is hadd köszönjem meg segítségét.

167-féle nevet gyűjtöttünk. Igaz, a névanyag vegyes nemzetiségre utal, de ha azt nézzük, hogy melyek a leggyakoribb nevek, módosíthatjuk véleményünket: *Bahus*, *Orosz*, *Bence*, *Pallagi*, *Deák*, *Bíró*, *Lakatos*, *Urbán* (a sorrendet a polgármester asszony állapította meg). Ezek a lakosság egyharmadát teszik ki. A cigányok egytől egyig magyar nevet viselnek: *Dávid*, *Samók*, *Borsodi*, *Horvát*, *Lackó*, *Pap*, illetve *Bohus* (ez ugyan nem magyar eredetű, de Kárpátalján kizárólag magyar nemzetiségűek viselik).

Izsnyéte 1570-ben is nagyjából azt a nemzetiségi-nyelvi arányt mutatta, mint ma. Ezért közlöm az akkor élt emberek vezetéknéveit (kiemelve azokat, amelyek ma is megvannak): *Antal*, *Baba*, *Barta*, *Batyko*, *Batyus*, *Bencze*, *Bwyte*, *Czako*, *Czete*, *Diak* (ma *Deák* formában), *Ferencz*, *Ferge*, *Gore*, *Göbö*, *Ignat*, *Imre*, *Isneti*, *Iuasko*, *Kaczio*, *Kati*, *Kopasz*, *Koza*, *Lukacz*, *Molnar*, *Nagy fejw*, *Palcza*, *Parlagi* (ma: *Pallagi*), *Vegső* (Conscr. port. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, Mikrofilmtár, 73. doboz).

A rendszerezést az eddig megszokott közléseim alapján végeztem (pl. Névtani Értesítő 27: 43–9). Most is elsősorban KÁZMÉR MIKLÓS kiváló munkájára (K. = CsnSz.) támaszkodtam, néhol ki is egészítettem, vagy vitatkoztam megállapításaival. A szláv nevek megfejtésében igen sokat segített UDVARI ISTVÁN: egyrészt ellenőrizte megfejtési kísérleteimet, másrészt tanácsokat adott a feldolgozáshoz.

I. A névadó és személynevére visszamenő vezetéknévek

1. Régi egyházi személynevek. – magyar: *Antal* (K. 41–2), *Boldizsár* (K. 158–9), *Dávid* (K. 284–5), *Kelemen* (K. 570), *Lőrinc* (K. 685), *Simon* (K. 935–6), *Urbán* (K. 788–9, *Orbán* a.); **német:** *Habel* < cseh *Havel* 'Gál' (BAHLOW 195); **ruszin** (esetleg keleti szlovák): *Prokop*.

2. Régi egyházi személynevek rövidült, képzett alakjai. – magyar: *Balla* < *Barla* < *Barlabás* (K. 76–8), *Barta* < *Bartalom* < *Batholomaeus* (K. 99–100), *Bence* < *Bencenc* < *Vincentius* 'Vince' (K. 118–9), *Dankó* < *Dániel*, *Damokos*, *Damján* + *-kó* (K. 280), ez a név mind a ruszinban, mind a szlovákban is gyakori, *Kacsó* < *Kálmán* + *-csó* (K. 526–7), *Lackó* < *Lácló* < *László* + *-kó* (K. 659), *Mikó* < *Miklós* + *-ó* (K. 736),

Samók < *Sámuel* + *-ók*, *Sidó* < *Sidonius* + *-ó* (K. 1167–8 a *zsidó* népnévből, illetve a *Zsidmond* alakváltozatból vezeti le, az utóbbi elképzelhető, de az elsőt csaknem teljesen kizárhatjuk); **ruszin**: *Fegyő* < *Федя* < *Федор* 'Tódor, Tivadar' + *-ko*, *Kosztik* < *Косма* < *Константи́н* 'Konstantin' + *-uk*, *Szimko* < *Симон* 'Simon' + *-ko*; **ruszin vagy ukrán**: *Fircák* < *Фурц* (< görög *Thyrsos*) + *-ak* (BIJ. 107), némi magyarosodással; **szlovák**: *Gabóda* < *Gabriel* 'Gábor' + *-da*, *Klim* < *Kliment* 'Kelemen' (elvileg lehet ruszin és ukrán is), *Lukecsa* < *Lukáš* 'Lukács' + *-eč* + *-a*, *Petraskó* < *Petr* 'Péter' + *-aš* + *-ko*, *Vank* < *Ivan* + *-k* (az *Ivanko* forma gyakoribb a területen); **ukrán**: *Grican* < *Григ* < *Григорій* 'Gergely' + *-an*, *Gricu*: az előző név vocativusban.

3. Régi világi személynevek. – **magyar**: *Badó* (K. 59), *Kázmér* (K. 565), *Kósa* (K. 625–6); **német**: *Herka* < *Herko*, szepességi forma (BRECHENMACHER 1: 703); **román**: *Burcsin* < *Burcin* < bolg. *Burčo* (IORDAN 89). **ruszin**: *Csokuk*: a régi magyar *Csok* személynév ruszin *-ук* képzős alakja; **török**: *Darcsi* (MIZSER 2005: 44); **egyéb**: *Mahamed* < *Mohamed*, belső-országi muzulmán név.

4. Patronimikumképzős vezetéknevek. – **magyar**: *Bekfi* (K. 114–6), *Bunaj*: a *Bunnai* névből ukránosítva; **latin**: *Antoni*: az *Antonius* 'Antal' név Sg. genitivusban, tkp. 'Antalfi'; **ruszin**: A szláv nyelvekben több képző jelentkezik (gyakorisági sorrendben): *-(ov)ics*, *-in*, *-ov* (eredetileg Pl. genitivus), *-szkij*. *Dudinszkij* < *дѣда* 'duda', tkp. 'Duda nevű ember fia', *Holovnic* < *голован* 'nagy fejű', egy nagy fejű embernek a leszármazottja, *Horomovics* < *хром* 'mennydörgés', némiképp magyarosodva: 'a mennydörgős (hangú) ember fia', *Kaszinec*: a *коца* 'kasza, varkocs' továbbképzése (itt jegyzem meg, hogy a ruszinban igen gyakori, az ukránban is jellemző, de a keleti szlovákokban sem ritka az *-in* patronimikumképzős nevek megkülönböztető jellegű megtoldása az *-ec* képzővel), *Kulin* < *Микѹла* 'Miklós', tkp. 'Miklósi', *Pazuhánics* < *пазыхан* 'kebles, nagy keblű', *Popovics* 'a pap fia, a paphoz tartozó' (a leggyakoribb ruszin név az egész megyében), *Rodoszálóvics*: az alapszót nem ismerem, *Szkubénics*: *сѹба* 'halászsas', azaz 'a halászsasra emlékeztető ember fia'; **ruszin vagy szlovák**: *Szuhina* < *sucha* 'száraz', nőiesített forma; **szlovák**: *Kubarics* < *Jakub* + *-ar* + *-ič*; **ukrán**: *Csisztov* < *чист* 'tiszt, becsületes, ártatlan', *Dementyev* < *Демѹтій* (< latin *Domitius*, BIJ. 55), *Honcsarova* < *зончар* 'fazekas', nőiesített forma, *Olihovszkij* < *Олез* (< óskandináv, BIJ. 84), *Ribakov* < *рыбак* 'halász', *Zsinkin* < *жінка* 'asszony, feleség', nyilván utószülött (az apa halála után született) gyermek leszármazottjáról van szó.

II. A származás helyére utaló vezetéknevek

1. Pusztá helynév. – **magyar**: *Verbiás*: egy verchovinai falu neve Bereg megyében (több helyen is vezetéknev).

2. Nagyobb egység képzős neve. – **magyar**: *Borsodi* (K. 174) 'Borsod megyei'.

3. Melléknévképzős helységnevek. – **magyar**: *Azari*–*Azarij*–*Ozari*: Zemplén megye (K. 54): az *Azarij* ukránosított forma, az *Ozari*-ban az *O-* a labialitást jelöli az ukrán átírásban, *Barkaszi*: *Barkaszo* Bereg megye (K. 95), *Gáti*: Bereg megye (K. 366–7), *Géci*: Nógrád, Szatmár megye (K. 398–9), *Góci*: Doboka megye (K. 418–9, *Göci* a.), *Ladányi*: hat megyéből a legvalószínűbb Szabolcs (K. 660), *Liszkai*: Zemplén megye (K. 678), *Lohaj*: (*Kis*-, *Nagy*-)*Lohó*, Bereg megye, ukrainizált forma a *Lohai*-ból, *Pallagi*: Szabolcs, Szatmár megye (K. 826, *Parlagi* a.), *Pálóci*: Ung megye (K. 817–8), *Pocsai*: *Pocsaj*, Abaúj, Bihar megye (K. 859), *Selesztai*: *Selesztó*, Bereg megye, *Szalontai*: Bihar,

Borsod megye (K. 966), *Szikszai*: *Szikszó*, Abaúj, Heves megye (K. 1009–10); **ruszin**: *Illickij*: *Illice* 'Ilonca', Bereg megye; **oros**: *Vilencka*: helyesen: *Виленска* 'Vilna, Litvánia fővárosából való nő'.

4. A helység valamely részén lakó. – **magyar**: *Hidi* (K. 474): 'a híd mellett lakó'; **ruszin**: *Javorszkij*: *Javorec* gyakori külterületi név Máramarosban, *Szimirjancsik* 'Cimip', magyarul: Ószemere (Ung megye) helységből való, a *-чук* képző megkülönböztető jellegű; **ukrán**: *Jablinskij*: *Jablinov*: galíciai helységnév, *Kamarnickij*: *Kamarniki* galíciai falu az Uzsoki-hágó túlsó oldalán.

5. Népnevek. – **magyar**: *Horvát* (K. 480–1), *magyar* (K. 696–7), *Orosz* (K. 692–3), *Tóth* (K. 1080–2); **ruszin**: *Paracinec* 'a rácok közül való', *Racin* 'rác' (< magyar), *ruszinko*: *русин* + *-ко*, *Volosin* 'oláh'.

III. Foglalkozásra, tisztségre, méltóságra utaló vezetécknevek

1. A foglalkozás, tisztség, méltóság megnevezése. – **magyar**: *Béres* (K. 129), *Bíró* (K. 142–3), *Bodnár* 'kádár, szekérgyártó' (K. 148), *Deák* 'íródeák, kántor' (K. 285–6), *Fazekas* (K. 348–50), *Fedeles* 'tetőfedő' (K. 350), *Kertész* (K. 585–6), *Király* (K. 593–4, magyarázata: KÁLMÁN 1989: 81), *Kovács* (K. 629–30), *Lakatos* (K. 662–3), *Mészár* 'mészáros' (K. 727), *Molnár* (K. 745–6), *Pap* (K. 821–2, magyarázata: KÁLMÁN 1989: 81), *Szabó* (K. 955–7), *Szakács* (K. 958–9), *Varga* (K. 1120–2), *Vasas* (CsnSz, 1128) 'vaskereskedő; vascipót előállító; páncélos katona'; **német**: *Bek* < *Beck* 'pék, sütő' (BAHLOW 52); **ruszin**: *Cimbalinec* 'cimbalmos', *Felybaba*: a németből átvett *фельдфебел* 'örmmester' szó népetimológiás alakja, a kialakulására vö. a cseh *Felbáb* 'ua'. (MOLDANOVÁ 66), Macsolán és Volócon is élő név, *Kopincju*, a *копунец* 'boglárakó' szó vocativusa; **ruszin vagy szlovák**: *Szkrinyár* 'szekrényes'; **ukrán**: *Dizsár* 'teknőcsináló'.

2. A foglalkozásra metonímiával utaló vezetécknevek. – **magyar**: *Kentes* (K. 638, Köntös a.), *Sufrics*: a *sufri* 'új bor, karcos vinkó' (MTSz. 2: 433) szlávósított alakja, *Vas* (K. 1125–6); **ruszin**: *Heletej* < magyar *gelét* (< sziléziai német *glet*) 'edénymázként használt ólomoxid' (TESz.) ruszinósított alakja, *Kucsinka*: a *куча* 'kunyhó' képzett alakja, *Kulja* 'golyó, tekegolyó'; **ruszin vagy ukrán**: *Lemescsik*: a *леміш* 'ekevas' szó képzett alakja; **szlovák**: *Spenik*: a *špen* (< német *Spenn*) 'forgács, szilánk; vágott fa' szó képzett formája.

IV. Egyéni tulajdonságra utaló vezetécknevek. – **magyar**: *Bajza* 'vad, szilaj'; 'bohó' (K. 65), *Bodor* 'göndör' (K. 150–1), *Bojog* < *bolyog* 'bolyong' (TESz.), *Csontos* 'erős csontozatú' (K. 260–1), *Fekete* 'bőrű, hajú, szakállú, szemű', esetleg 'sötét tekintetű', *Kis* 'alacsony; fiatalabb; valamely testrésze kisebb az átlagosnál; jelentéktelen személy' (K. 594–5), *Kopasz* (K. 617–8), *Nagy* 'magas; idősebb; valamely testrésze nagyobb az átlagosnál; kiváló lelki tulajdonságokkal rendelkező ember' (K. 756–7), *Totykó* < *totya* 'lomha, totyakos' + *-kó* (vö. TESz. *totyakos* a.), *Veres* (K. 1136–8); **román**: *Hoca* < *hoța* 'tolvaj, rabló, útonálló' (IORDAN 247); **ruszin**: *Mucsicska* 'lisztecse', *Szemák* 'hatos (pénz)', *Szikura* 'cinege', *Szoroka* 'szarka', *Szteblak* a *стебло* 'szár; szál' szó képzett alakja; **ruszin vagy szlovák**: *Bobuszka* 'apró szemű bab', az első névvisező nyilván szeplős vagy himlőhelyes volt, *Huszonka* 'kisliba', *Muhicska* 'legyecse', feltehetően a szemtelenségre utal, *Holub* 'galamb' (ukrán is lehet); **szlovák**: *Cap* 'bakkecske', *Holis* 'kopasz', *Szokolcsák*: a *sokol* 'sólyom' szó képzett alakja, *Szuhán* 'száraz';

ukrán: *Babinec* 'asszonysarok a templomban', *Fanta* < *фанта* 'zálog' + *-a*, *Halajda* 'kóborló, otthontalan', *Kotobej* 'verd agyon a kandúrt', szavajárási név, *Sersun* 'lódarázs'.

V. Egyéb családnevek

1. A névadásnak több indítéka is lehetséges. – *Algács:* valószínűleg az *akác* alakváltozata (TESz.), lehet metaforikus tulajdonság vagy a foglalkozásra utaló vezetéknev, de a 18. századnál nem lehet régebbi, ha a feltételezés igaz, *Bakos:* 1. régi magyar világi személynév, 2. 'olajütő, -sajtoló' (K. 70), *Balog:* 1. 'balkezes', 2. 'rossz, gonosz', 3. régi magyar világi személynév, 4. 'másságot mutató személy', 5. 'akinek hiányzik a jobb keze' (K. 79–80), *Bundás:* 1. 'bundakészítő', 2. 'bundát viselő' (K. 193), *Csákány:* 1. a munkavégzés eszköze, 2. régi magyar világi személynév (K. 211–2), *Dóka:* 1. a *Dávid* név becézett formája (K. 307), 2. 'rövid, dolmányyszerű meleg kabát' (TESz.), *Fodor:* 1. 'göndör' (K. 367–8), 2. a ruszin *Федор* 'Tódor, Tivadar' magyarosodott alakja, *Járó:* 1. a *Járfás*, *Jardán* régi egyházi nevek becézett alakja, 2. 'bujdosó' (< *országjáró*), 3. 'földmérő' (< *határjáró*; K. 515), *Babics:* 1. a szláv *bába* (többjelentésű szó, alapjelentése: 'öregasszony') patronimikumképzős alakja, 2. az ukrán *бабуч* 'szoknyapecér'.

2. Egyelőre megfejtetlen nevek. – *Bagis*, *Kulabin*, *Lintur*, *Pajda*, *Plejko*. Sem a helyszíni tájékozódásom, sem a szótárak nem segítettek, de az biztos, hogy ezeket ruszinok vagy magukat ruszinnak-magyarnak valló emberek viselik.

Hivatkozott irodalom

- BAHLOW, HANS 1967. *Deutsches Namenlexikon*. München.
 BRECHENMACHER, JOSEF KARLMANN 1957–1963. *Etymologisches Wörterbuch de deutschen Familienamen* 1–2. Limburg a. d. Lahn.
 IORDAN, IORGU 1983. *Dicționar al numelor de familie românești*. București.
 KÁLMÁN BÉLA 1989. *A nevek világa*. 4. kiadás. Debrecen.
 KNIEZSA ISTVÁN 1965. *A magyar és szlovák családnevek rendszere*. Sokszorosított kiadvány.
 MIZSER LAJOS 2005. Dercen és Szernye családnevei. *Névtani Értesítő* 27: 43–9.
 MOLDANOVÁ, DOBRAVA 1983. *Naše příjmení*. Praha.
 UDVARI ISTVÁN 1994. *Ruszinok a XVIII. században. Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok*. Nyíregyháza.
 БІЛ. = Скрипник, Л. Г. – Дзятківська, Н. П. 1996. *Власні імена людей*. Київ.

MIZSER LAJOS

LAJOS MIZSER, Family names in village Izsnyéte

Izsnyéte is a village of Hungarian majority to the south-west of Munkács in district Bereg, Ukraine. In the settlement the author collected 167 family names, which he classified on the basis of the system he presented in the previous issue of our periodical. The majority of the family names turned out to have been given by Hungarians, but there are some names (in order of frequency) of Ruthenian, Ukrainian, Slovakian, German, Rumanian, Turkish and Latin origin. Most of the family names of foreign origin are also borne by people whose mother tongue is Hungarian. The author provides the etymology of the family names as well.

EGY KÉTNYELVŰ TELEPÜLÉS 20. SZÁZADI KATOLIKUS KERESZTNÉVADÁSI SZOKÁSAI

1. A kutatópontról. – Dolgozatomban egy Balaton-felvidéki német közösség 20. századi keresztnévadási szokásait vizsgálom. A település a Veszprém megyei Barnag, mely a Veszprémi-fennsík és a Balaton-felvidék találkozásánál fekszik, Veszprémtől 18, Nagyvázsonytól mintegy 5 kilométerre.

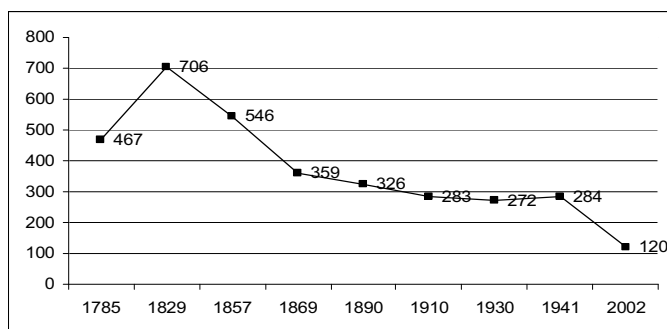
A falu első okleveles említése 700 évvel ezelőttről való: 1526-ban már két településrészét említik *Barnag* és *Kys-Barnag* néven. A török időkben a falu a környék minden településéhez hasonlóan elnéptelenedett, a megmaradt lakosság a nagyvázsonyi vár biztonságot nyújtó falai köré menekült. A felszabadító harcok befejeződése után az elnéptelenedett falvak, birtokok és az elvadult természet visszahódítására előbb a földbirtokosok, majd az állam ösztönzésére elsősorban német nyelvterületről érkeztek telepések Magyarországra. A telepések első hulláma III. Károly uralkodása alatt népesítette be elsősorban a Dunántúlt. Barnagra is ekkor, feltehetően 1726-ban érkezett tizenkét rajnai frank (katolikus) telepes család. A barnagi németek majd három évszázada élnek-éltek együtt a falu nyugati felében lakó református magyarokkal, akik a hagyomány szerint az 1710-es években az Alföldről érkeztek a református felekezet szempontjából szórványvidéknek számító Veszprémi-fennsíkra (PÉTERDI 1935: 701). 1735-ben már *Német Barnag* és *Magyar Barnag* falvakról tesznek említést a források. Barnag tehát évszázadokon át kétnemzetiségű, két felekezethez tartozó és kétnyelvű település volt.

A katolikus születési anyakönyv első bejegyzése 1728. december 28-án kelt, onnantól kezdve máig hiánytalan. A református születési anyakönyv első bejegyzése 1754-ből való.

A máig egyutcás faluban tehát a 18. század közepétől élnek együtt református magyarok és katolikus németek. Bár a két falurész házai az út mindkét oldalán egybeépültek, egészen a 20. század közepéig *Magyarbarnag* és *Németbarnag* feliratú tábla is jelezte a két falu határát, s mindkét településrész önálló infrastruktúrával rendelkezett: saját temploma, temetője, jegyzője, iskolája, kocsmája volt. 1935-ben így jellemezte a környék dűlőnévanyagát gyűjtő PÉTERDI OTTÓ a települést: „A fajilag és vallásilag különböző népek – úgy látszik – nem fértek össze. Földjeik külön voltak választva. [...] A két egybeépült ikerközség közigazgatásilag ma is külön áll” (PÉTERDI 1935: 702).

A két falut, amely a telepítés után a Zichyek, majd az Esterházyak birtoka volt, 1947-ben egyesítették *Barnag* néven. Bár a faluban nem volt kitelepítés, a téjeszesítés a hagyományos gazdálkodás és a közösség felbomlásához, majd drasztikus méretű elvándorláshoz és ezzel összefüggésben a lakosság részleges kicserélődéséhez vezetett, amelynek hatása máig is tart.

A település lakói mintegy két évszázadon keresztül egynyelvűek voltak; a magyar nyelv ismerete a német telepések körében a 20. század 20-as éveitől kezdett terjedni, s kb. a negyvenes évek végén született generációkkal kezdődően a német (származású) lakosság is magyar anyanyelvű. A helyi nyelvjárás ismerete csak néhány idős emberre jellemző, a „sváb” – szinte minden nyelvhasználati színtérről visszavonulva – az emlékezés nyelvévé vált.

1. ábra: Németbarnag népességszámának alakulása
(2002-ben Magyar- és Németbarnag együtt)

2. A korpuszról. – A keresztnévadási szokásokat történeti források: az 1900–2000 közötti egyházi keresztelési anyakönyvek alapján vizsgáltam. A 20. században mindkét felekezet nyomtatott anyakönyveket használt, amelyekben különböző rovatok szerepelnek: a sorszám után a születés és a keresztelés dátuma; a keresztnév (keresztnevek); a keresztelt gyermek neve; törvényes vagy törvénytelen volta; a szülők neve, lakhelye, foglalkozása; a keresztszülők neve (a katolikusoknál az ő lakhelyük és foglalkozásuk is); a bábaasszony/szülésznő, illetve a keresztelő pap neve és egyéb megjegyzések.

A barnagi katolikus anyakönyv több megjegyzést tartalmaz, mint a református – szinte a megkereszteltek egész életútját dokumentálja: utólagos bejegyzéseket tartalmaz a gyermek esetleges gyermekkori haláláról, elsőáldozásáról, bérházasításáról, házasságkötésének helyéről, idejéről, sőt született gyermekeiről is. A névadási szokásokra nézve nagyon tanulságos elsőszülöttségre (primogenitásra) vonatkozóan sajnos nincsenek bejegyzések.

A korpusz a 20. század első feléből a katolikus keresztelési anyakönyvek minden évtizedbeli első négy évének (0–3 végű évek) anyagát tartalmazza, a század második feléből (1950-től) a csökkenő számú keresztelesek miatt minden év adatait feldolgoztam. A rendelkezésre álló anyagok alapján a szociális változó vizsgálatához a falu lakosságának igen homogén összetétele miatt kevés támpont található: szinte minden apa neve mellett a „katolikus földműves” megjegyzés olvasható, elvértve szerepel egy-egy kovács, szabó, asztalos, molnár vagy kántortanító.

A korpusz a család- és a keresztnévek vizsgálatán kívül több nyelvészeti-néprajzi adatot kínál: a katolikus keresztnévadás változásain keresztül láthatóvá teszi a német telepések közösségében végbemenő akkulturációs-asszimilációs folyamatokat, a bejegyzésekből következtetni lehet bizonyos keresztelési szokásokra (a születéstől a keresztelestől eltelt idő, a szükségkereszttség intézménye, a pap által végzett keresztelés későbbi pótlása), a keresztszülők kiválasztásának kritériumaira, a meghalt gyermekek keresztnévének újbóli felhasználására.

A dolgozatban vizsgált időszakban az anyakönyvet magyar nyelven vezették, a német családnevek ingadozó helyesírásában a névasszimiláció több fokozata figyelhető meg, ennek elemzésére azonban most nem térek ki. A magyarul bejegyzett keresztnévek mögött a század első felében mindenképpen német anyanyelvű névviseleket feltételezhetünk. A dolgozat egységességének érdekében a keresztnéveket minden esetben magyarul adom meg.

3. A keresztnévadásról és annak motivációiról. – A lehetséges motivációk alapján a keresztnévadás lehet kötött vagy szabad (SEIBICKE 1996). A névadás kötött, ha a szülők a rendelkezésre álló névanyagból valamely közösségi hagyomány, szabály, törvény alapján választanak nevet gyermeküknek: ez lehet a szülők, keresztszülők vagy más családtag neve, illetve történhet hagiologikus módon, ha a születés napjához közel eső egyházi emléknap szentjének nevét kapja a gyermek. A névadás szabad, ha a szülők az előbbi kötelezettségekhez nem kötődve választanak nevet gyermeküknek.

Az európai népek névadása a 20. századig jórészt kötött volt. A szülők utáni névadás a névadás korai szakaszai óta ismert, gyakori motiváció. A keresztszülők utáni névadás német nyelvterületről, az evangélikus egyház köréből indult, de már a 18. században gyakorivá vált a katolikusok között is. A keresztszülők nevének adása a keresztszülők és a gyermek közötti szoros lelki kapcsolatot volt hivatott jelezni. A martirológiumban szereplő szentek nevének átörökítése a 13–14. századtól kezdve vált egész Európában elterjedtté. A tridenti zsinat döntése (1545–1563) alapján az újszülötteknek csak az Újszövetségben szereplő vagy martirológiumi név volt adható. A reformáció után kialakult a névadás felekezeti megosztottsága: a katolikusoknál még erősebbé vált az újszövetségi és martirológiumi nevekhez való ragaszkodás, míg a protestáns felekezetek névadásában – a katolikusoktól való elkülönülést és a Bibliában való jártasságot bizonyítandó – gyakorivá váltak az ószövetségi nevek (KUNZE 2000: 47). A katolikusok újmagyar kori névadásáról szólva HAJDÚ (2003: 548) megjegyzi: „sokkal több volt a római katolikus vallásúak által használt férfinévek száma, mint a női neveké és sokkal gyorsabban cserélődtek, változtak, mert nagyobb volt a választék.”

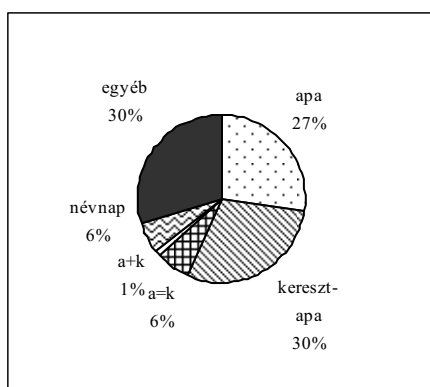
4. Eredmények

4.1. A barnagi katolikusok névadása 1900 és 1943 között. – Az 1900–1943 közötti katolikus anyakönyvekből gyűjtött korpusz 159 bejegyzést tartalmaz: 81 fiú (ebből négy iker) és 78 lány adatait. Kettős keresztnévet négy lány, azaz a lányok 5,1%-a és három fiú, azaz a fiúk 3,7%-a kapott; ez átlagosan a gyermekek 4,4%-a.

A 81 fiú összesen 18 nevet visel, ebből 4,5-es megterheltség számolható, azaz átlagosan 4,5 fiú viselt egy-egy nevet. Második névként kizárólag olyan neveket adtak, amelyek első keresztnévként is szerepeltek (*Ferenc, József és Gyula*).

Az adott időszak katolikus keresztnévadásában a következő névadási indokok állapíthatók meg. Az apa keresztnévét kapta a fiúgyermekek 27%-a, a keresztaja nevét 30%, az apa és a keresztaja megegyező nevét kapta 6% (az ábrán $a=k$), az apa és a keresztaja nevéből állt össze a gyermek kettős neve 1 esetben (az ábrán $a+k$), a születéshez közel eső névnap volt a motiváció 6%-ban, illetve más volt a névadás motivációja 30%-ban. Ez utóbbi kategória kivételével a névválasztás minden esetben, tehát 70%-ban (a korábbi értelemben véve) kötött volt.

A közeli névnap mint a névadás gyakori indítéka az *Ambrus*, *János*, *József* és *Pál* nevek esetében figyelhető meg. Az „egyéb” névadási indítékú, tehát a kötöttségektől mentesen, szabadon választott nevek kategóriájában sem mutatkozott a névanyag megújításának szándéka; itt is az összességében leggyakoribb helyi nevek szerepeltek gyakrabban (*Ferenc* 28,57%, *József* 23,81%, *János* és *Ambrus* 14,29%).

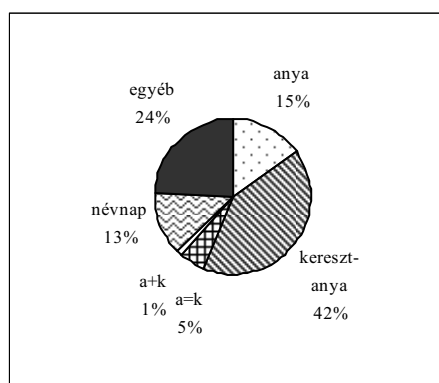
	Név	Gyakoriság (%)
1.	József	29,63
2.	Ferenc	18,52
3.	János	17,28
4–5.	Ambrus	4,94
	Péter	
6–8.	András	3,7
	Antal	
	Lőrinc	
9.	Károly	2,47
10–18.	Albert	1,23
	Béla	
	Bálint	
	Gyula	
	István	
	László	
	Márton	
	Miklós	
	Pál	

2–3. ábra: A barnagi katolikus fiúk névadásának motivációja és neveik gyakorisága (1900–1943)

A három legmegterheltebb nevet (*József*, *Ferenc* és *János*) a névviselők 65,43%-a viselte. A barnagi németek körében a gyors akkulturáció bizonyítékeként a *László* már 1746-ban megjelent, az *István* 1750-től volt jelen (első három előfordulása augusztus 20-án született fiúgyermeknél). Az 1900–1943 közötti időszakban új „magyar” névként a *Béla* jelent meg (1900-ban), amely név a barnagi reformátusok körében egyébként kedvelt volt.

A 78 lány 17 nevet viselt; a megterheltségi mutató, azaz egy-egy nevet átlagosan viselők száma 4,59 volt, ez a szám valamivel magasabb a fiúkénál. Második névként kizárólag a *Mária* szerepelt; három alkalommal az *Anna*, egyszer az *Erzsébet* mellett.

A lányok névadásában a következő motivációs eloszlás figyelhető meg: a keresztanya nevét kapta a lányok 42%-a, az anya nevét 15%, az anya és a keresztanya azonos nevét 5%, 1 esetben (1,3%) az anya és a keresztanya nevéből tevődött össze a gyermek kettős keresztnéve, a születéshez közeli névnap szerint a lányok 13%-a kapott nevet, míg 24% esetében valami egyéb volt a névadás motivációja, tehát itt a névadás feltehetőleg szabad volt. Kötött névadásra utal tehát a bejegyzések 76%-a, ez az arány kevéssel magasabb, mint a fiúkénál (70%).

	Név	Gyakoriság (%)
1.	Mária	26,92
2.	Erzsébet	15,38
3.	Rozália	14,1
4.	Veronika	7,69
5.	Teréz	6,41
6.	Ilona	5,13
7–8.	Anna	3,85
	Karolina	
9–11.	Borbála	2,56
	Éva	
	Katalin	
12–16.	Emma	1,28
	Gizella	
	Johanna	
	Rozina	
	Skolasztika	

4–5. ábra: A barnagi katolikus lányok névadásának motivációja és neveik gyakorisága (1900–1943)

A lánynevek megterheltsége egyenletesebben oszlik el, mint a fiúneveké. A három legmegterheltebb nevet (*Mária*, *Erzsébet* és *Rozália*) a lányok 56,4%-a viselte. Ebben a korszakban egyetlen „új” (a korábbi évszázadokban nem szereplő) névvel gazdagodott a barnagi katolikusok névanyaga: a falu csikszentimrei (!) származású kántortanítója, Dávid Sándor adta 1911-ben lányának (a szintén csikszentimrei keresztanya után) az *Emma* nevet. A távolról érkező keresztanya hosszú útja lehetett az oka, hogy az amúgy rendszerint a születés utáni első vagy második napon megtartott kereszttelővel ebben az esetben 33 napot vártak.

Összevetve a barnagi németek körében használt keresztnéveket a korszak országos összesítésével (HAJDÚ 2003: 569–75) kitűnik a *József* és a *Ferenc* igen erős megterheltsége, illetve az *Ambrus* negyedik helye (ez a név országos összesítésben a század első negyedében az 56–57., majd a második negyedszázadban a 82–90. helyen áll, miközben a barnagi németeknél a betelepülés óta a gyakoribb nevek közé tartozott). Feltűnő, hogy a templom védőszentjeként tisztelt *Márton* már csak a ritkán adott nevek között szerepel.

A női nevek összehasonlításakor a leggyakoribb barnagi neveknek az országos listával való nagy egyezése tűnik fel (a *Mária* és az *Erzsébet* mindkét esetben az első, illetve a második leggyakoribb név; az országos sorban negyedik, később hatodik *Rozália* Barnagon a harmadik leggyakrabban adott név). A *Karolina* viszonylag gyakori előfordulása (7–8. hely az országos 45–46., majd 50–51. hellyel szemben) a barnagi reformátusoknál megfigyelhető nagy népszerűségének köszönhető.

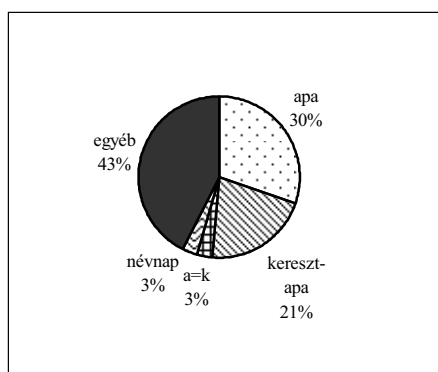
4.2. A barnagi katolikusok névadása a 20. század második felében (1950–2000). – A faluközösség átalakulását a 20. század második felében a kereszttelések számának hirtelen csökkenése is bizonyítja. Az anyakönyv „megjegyzések” rovatából kitű-

nik, hogy a 2. világháború után a hirtelen elvándorolt fiatalok gyermekeit visszahozták a szülőfaluba megkeresztelni: a barnagi anyakönyvekben kezdetektől fogva szereplő családnevek mellett rendre „a szülők a keresztelés idején átmenetileg Barnagon tartózkodtak” megjegyzés olvasható. A társadalmi változásokat jól mutatja, hogy a megjegyzések között az 50-es évektől kezdve elvétve, majd a 80-as évek elejétől rendszeresen jelzi a keresztelő pap: a szülők csak polgári házasságot kötöttek. A 60-as évektől a részleges lakosságcsere is köszönhetően egyre több a házasságon kívül született gyermekre utaló bejegyzés is.

Az 1950–2000 közötti időszakban 33 fiút kereszteltek Barnagon, s a korábbiaknál jóval több, 21,2%-uk kapott két keresztnévet. A 33 fiúnak összesen 16 nevet választottak, így az index az eddiginél jóval alacsonyabb: 2,06%.

A fiúk 30%-a kapta első vagy második névként az apja nevét, 21% a kereszta-pja nevét, s már csak egy fiú kapta a naptárból a születéséhez közel eső szent nevét (*László* – június 20-án). Az esetek 43%-ában a szülők egyéb motiváció (valószínűleg a névdivat) alapján választottak nevet fiuknak. Ez utóbbi kategóriában a tárgyalt időszak első felében (1970-ig) a *Béla, Géza, István, János, József, Zoltán*, 1970 után pedig a *Gábor, Krisztián, Norbert, Tamás, Zoltán* nevek szerepeltek.

Az alábbi nevek egyszer szerepeltek: *Attila, Béla, Gábor, Géza, Károly, Krisztián, Norbert, Péter*. Miközben tehát a korábbi három legmegterheltebb név közül kettő megtartotta vezető helyét (*József* és *Ferenc*), a névanyag több új, immár „magyar” névvel egészült ki.

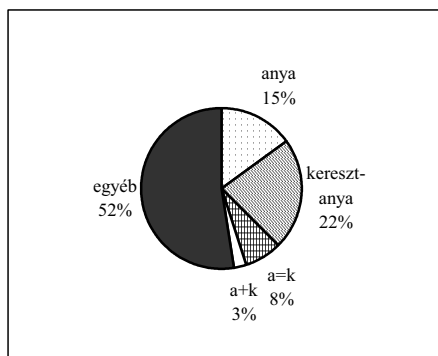

	Név	Gyakoriság (%)
1.	József	18,18
2.	Ferenc	9,09
3–9.	István	6,06
	János	
	Lajos	
	László	
	Tamás	
	Zoltán	
	Zsolt	

6–7. ábra: A barnagi katolikus fiúk névadásának motivációja és neveik gyakorisága (1950–2000)

A század második felében keresztelt 40 lány összesen 24 nevet viselt, átlagosan tehát 1,67 névviselő jutott egy névre. A kettős nevek aránya itt is megemelkedett, 37,5%-ra; 5% pedig hármas keresztnévet kapott. A lányok esetében, ahol eddig a fiúkénál kötöttebb névadást tapasztaltunk, hirtelen megnőtt a közösségi hagyományoktól, kötöttségektől szabadon választott nevek aránya: a lánygyermek 52%-a így kapott nevet, míg 15% kapta az anyja nevét (ebből csak 10%-ban szerepelt az anyja neve első névként), 22% a keresztanyját, 8% az anyja és a keresztanya megegyező nevét, egy esetben pedig

az anya és a keresztanya nevéből állt össze a kettős keresztnév. A születéshez közel eső névnap a lányoknál már nem szerepel a névadás motivációjaként. A század első felének legmegterheltebb nevei közül a *Mária*, a *Teréz* és a *Veronika* tartotta meg vezető helyét, az egynél többször előforduló neveket a 9. ábra tartalmazza.

	Név	Gyakoriság (%)
1–2.	Mária	10
	Zsuzsanna	
3–5.	Katalin	7,5
	Teréz	
	Veronika	
6–7.	Erzsébet	5
	Szilvia	

8–9. ábra: A katolikus lányok névadásának motivációja és neveik gyakorisága (1950–2000)

A 9. ábrán feltüntetett keresztneveken kívül a 20. század utolsó negyedében egy-egy alkalommal az alábbi nevek fordulnak elő (zárójelben az előfordulás évszáma): *Ajda* (1982), *Csilla* (1971), *Edina* (1985), *Henrietta* (1994), *Ibolya* (1988), *Ildikó* (1987), *Livia* (1990), *Melinda* (1971), *Monika* (1981), *Nikolett* (1985), *Noémi* (1973), *Szabina* (1983) és *Szilvia* (1981).

Különösen a női nevekre igaz, hogy a kettős keresztnév adása biztosította az átmenetet a kötött és a szabad névválasztási rendszer között: a falu hagyományos, korábban gyakori nevei a 60-as évektől visszaszorultak a kettős keresztnév második helyére (a *Melinda* és a *Zsuzsanna* mellett álló *Mária*, a *Noémi* és az *Ildikó* mellett álló *Margit*, a *Nikolett* és az *Ibolya* mellett szereplő *Erzsébet*), majd a 80-as évek végéig eltűntek a barnagi névanyagból.

5. Összefoglalás. – A barnagi németek keresztnévanyaga a 20. század elején – a magyarországi letelepedés után majd 200 évvel – sok vonásában megegyezett a magyar katolikusok által használt nevekkal. A germán nevek még javarészt a letelepedés évszázadában eltűntek a névanyagból: *Adalbert*-et 1771-ben, *Konrád*-ot 1798-ban, *Kunigunda*-t 1736-ban, *Valburga*-t 1787-ben kereszteltek utoljára Barnagon, a *Bernardus*, *Friedricus* és *Henricus* nevek pedig csak a telepes apák nevéként szerepelnek, a Magyarországon született gyermekeknek ezeket a neveket nem adták tovább. A 20. század elejére már csak elvétve maradt meg egy-egy, az „öshazából” hozott név nagyobb gyakorisággal (*Ambrus*). A betelepült németek akkulturációját a Magyarországon jellemző nevek felvétele is bizonyítja (*István*, *László*). A református magyarok szomszédsága közvetlen hatást is gyakorolt a németek által használt nevekre (*Béla*, *Géza*, *Károly*, *Karolina*).

A névadás indítékai közül a század első felében még a keresztszülők utáni névadás volt a legjelentősebb (fiúknál 30%, lányoknál 42%), az erre utaló adatok megegyeznek a barnagi és (a szomszédos) vöröstói adatközlőim visszaemlékezéseivel. Az adatközlőknek az 1920-as évekig visszanyúló emlékei szerint a katolikus német családok csak egy keresztszülőpárt választottak gyermekeiknek, még az első gyermek megszületése előtt: egy olyan házaspárt, amelyik a szülőkkel egy esztendőben kelt egybe, s ezért várhatóan egykorú gyermekeik lettek. Az első fiú és lány a keresztszülők nevét kapta, a többi gyermeknek más nevet választottak. A keresztszülőknek a családból való választását az adatközlők a háború utáni fejleménynek tartják.

A 20. század második felére már a szabad névadás volt jellemző, bár a fiúk esetében még ekkor is csak 43%-ot tett ki.

A település mérete, társadalmának egyöntetűen paraszti összetétele miatt nagy számú adattal nem bizonyítható, de egy-egy példa alapján valószínűsíthető a falusi értelmiség innovációs szerepe a névanyag változásában is.

Hivatkozott irodalom

- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan*. Budapest.
 KUNZE, KONRAD 2000. *Dtv-Atlas Namenkunde. Vor- und Familiennamen im deutschen Sprachgebiet*. München.
 PÉTERDI OTTÓ 1935. A Balaton-felvidék német falvai. *Századok*. 693–714.
 SEIBICKE, WILFRIED 1996. Traditionen der Namengebung. In: *HSK 11/2. Namenforschung. Ein internationales Handbuch zur Onomastik*. Szerk. EICHLER, ERNST – HILTY, GEROLD – LÖFFLER, HEINRICH – STEGER, HUGO – ZGUSTA, LADISLAV. Berlin–New York. 1207–14.

SZILÁGYI ANIKÓ

ANIKÓ SZILÁGYI, **Practices of giving Christian names in the Catholic population of a bilingual settlement in the 20th century**

The study features the 20th century changes in naming practices in Németbarnag, a Transdanubian settlement of German majority. The situation of the German inhabitants in the settlement altered radically in the years after the Second World War, which was followed by changes in their naming practices. On the basis of the entries in the Catholic baptismal register the author examines 20th century naming practices in two periods: between 1900 and 1943; and between 1950 and 2000. In the two halves of the century one can observe important differences in terms of both the name stock and the motivation of naming practices. The author concludes that during the 20th century German inhabitants of the settlement turned gradually from fixed, Germanic traditions of name giving to practices free from community restrictions by borrowing Christian names popular among the neighbouring Hungarians into their name stock essentially invariable for two centuries.

A DIFFERENCIÁLÓ ELEM AZ ANGOL TELEPÜLÉSNEVEKBEN

1. A dolgozat témája, forrásai. – Dolgozatom a differenciáló elemmel egyénített angliai településneveket vizsgálja EILERT EKWALL etimológiai szótára (The Concise Oxford Dictionary of English Place-Names) alapján. Munkám egy viszonylag kései időszak, a 20. század megkülönböztető névrésszel egyénített angol településneveinek rendszeréről kíván képet adni, így, noha EKWALL a történeti adatok között a címszótól eltérő differenciált névalakokat is közöl, a korszakunkban már nem élő névformákat nem vettem figyelembe. A dolgozatban az angol településnevek alakjának megállapításában és a nevek helyesírásában EILERT EKWALL szótárát követem, tőle vettem át a településnevek után álló megyenév-rövidítéseket is.

A differenciáló névrésszel egyénített angol településnevek megkülönböztető elemeinek jelentéstani kategorizálását EKWALL magyarázatait felhasználva HOFFMANN ISTVÁN – eredendően magyar helynevek leírására kidolgozott – névelemzési modelljének funkcionális-szemantikai osztályozása alapján végeztem el (HOFFMANN 1993: 43–54). A differenciáló jelzők jelentéstani sajátosságainak megfelelő csekély igazítás után a rendszerezés összeolvasztva MEZŐ ANDRÁS mesterséges úton létrehozott hivatalos helységnevi megkülönböztető jelzők tipizálására megalkotott kategorizálásával (MEZŐ 1982: 218–29) kiválóan alkalmas a magyar differenciált településnevek megkülönböztető névrészeinek szemantikai csoportosítására. Ezt a vizsgálatot „A névtani korreláció szerepe a magyar helységnevek alakulásában (kitekintéssel az angol helységnevekre)” címmel megvédett PhD-dolgozatomban végeztem el (2003). Mint látni fogjuk, az így kialakult osztályozás nemcsak a magyar, hanem az angol településnevek differenciáló elemeinek jelentéstani kategorizálására is felhasználható, s így a két nyelv viszonylatában az összehasonlítás lehetősége is megmarad. Ha a párhuzam fennállása egyéb nyelvek településnevi differenciáló névrészeit is megvizsgálva további megerősítést nyerne, kijelenthetnénk, hogy az azonos nevű helységek megkülönböztetésében szerepet játszó nyelvi elemek szemantikai típusai nyelvfüggetlenek, lényegében univerzálisak. A különbség tehát nem a jelentéstani típusokban, hanem elsősorban az egyes típusok gyakoriságában, másodsorban az egyes típusokat megvalósító nyelvi szerkezetekben van.

Az angol nyelvű településnevekben előforduló differenciáló elemekről a rendelkezésemre álló idevágó angol–amerikai szakirodalom a helynevek kettős szerkezetének tétele kapcsán beszél. E tétel szerint a helynevek általánosságban felbonthatók egy alapelemre (generic) és egy megkülönböztető elemre (specific): míg a helynevekben a generikus alapelem az elnevezendő objektum minőségét határozza meg, addig a specifikus megkülönböztető elem a helyről közöl valamilyen közelebbi, egyedítő információt (CAMERON 1969: 28–30, MATTHEWS 1972: 44, STEWART 1975: 20, CLARK 1992: 474). A legtöbb helynévelemző munka a differenciáló névrészeket a specifikus megkülönböztető elemek egyik sajátos alcsoportjaként tárgyalja, s több-kevesebb érdekesnek ítélt példával illusztrálja (REANY 1961: 61–6, 128–9, 197–8, 205–6, MATTHEWS 1972: 112–7, STEWART 1975: 23, legrészletesebben I. CAMERON 1969: 30, 100–9, 129–38).

2. A településnévi differenciáló elemek motivációs tényezői. – Az angol településnévi differenciáló elemek a település valamely (egykori) sajátosságára utalnak: az egyénítő névrész utalhat magának a településnek valamely jellegzetes tulajdonságára; megmutathatja a településnek valamely külső dologhoz, körülményhez való viszonyát; a település egy más helyhez való helyzetének megadásával jellemezheti a település földrajzi elhelyezkedését. Léteznek ugyanakkor bizonytalan vagy ismeretlen motivációjú megkülönböztető névrészt; több, egymásra következő egyénítő elemet; valamint sajátos differenciáló névrészt tartalmazó egyénített településnevek is.

2.1. A település jellegzetes tulajdonságára utaló differenciáló elemek. – A megkülönböztető névrész megmutathatja a település méretét, korát, illetve egyéb sajátosságait.

2.1.1. A település viszonylagos méretére utaló differenciáló elemek. – Ezek az előtagok igen népszerűek: leggyakoribb a funkcióban a *great* 'nagy' – *little* 'kis' jelzőpár, pl. *Great és Little Kelk* (YE), *Great és Little Saredon* (St), *Great és Little Wilne* (Db); ritkább a *much* (< óang. *micel*, *mycel* 'nagy') – *little* jelzőpár, pl. *Much és Little Cowarne* (He), *Much és Little Hoole* (La), *Much és Little Marcle* (He). 'Nagy' jelentésű az előtag a következő nevekben is: *Mickle Trafford* (Chs), *Mickleover* (< óé. *mikill* 'nagy', Db), az előbbi településnévvel azonban nem méretre utaló jelzővel egyénített helységnevek állnak szemben (*Bridge* 'hidas' és *Wimbolds Trafford* [a 12. században élt Wynebaud vikomtról], Chs; de *Littleover*, Db). Érdekes, hogy a *great* melléknév leggyakoribb szinonimája, a *big* 'nagy', településnevek differenciáló elemeként nem jelentkezik, bár mikrotoponimák specifikus elemeként gyakran jelen van: pl. *Big Mountain*, *Big River* (vö. CAMERON 1969: 101, STEWART 1975: 20, 89, 90–1).

A település méretére utaló latin differenciáló elemek közül néhány fennmaradt korszakunkig: pl. *Linstead Magna és Parva* (Sf), *Peatling Magna és Parva* (Le), *Sheepy Magna és Parva* (Le); *St. Columb Major és Minor* (Co), *Ruan Major és Minor* (Co).

2.1.2. A település viszonylagos korára utaló differenciáló elemek. – A kor jelölése legtöbbször a *new* 'új' – *old* 'ó, öreg' jelzőpárral történik: pl. *New és Old Buckenham* (Nf), *New és Old Lakenham* (Nf). Máskor más motivációjú jelzővel párban (pl. *Old Sock – Sock Dennis* [1236-ban Johannes Dacus birtokolta, *Dacus* < ófr. *deneis* 'dán'], So; *Old Sodbury – Chipping* 'vásáros' *Sodbury*, Gl), vagy a jelzőtlen alpnévvel korrelációban (pl. *Old Lindley – Lindley*, YW) jelenik meg a korra utaló előtag. E csoportba tartozik még az *All Cannings* (W) névforma is, melynek előtagja szintén az *old* melléknévre megy vissza.

2.1.3. A település további sajátosságaira utaló differenciáló elemek. – A megkülönböztető névrész utalhat a település alakjára, illetve a település egyéb jellemzőire.

2.1.3.1. A település alakjának jelölésére három előtag használatos: legnépszerűbb a *long* 'hosszú', kevésbé gyakori a *broad* 'széles', s egyetlen példával áll a *round* 'kerek' melléknév alkalmazása: pl. *Long Itchington* (Wa), *Long Riston* (YE), *Broad Hinton* (W), *Broad Marston* (Gl); *Acton Round* (Sa). EKWALL a *broad* melléknévnek differenciáló jelzőként a *great*, illetve *much* 'nagy' elemekhez hasonló jelentést tulajdonít (EKWALL 1960: 57, *brād* a.).

2.1.3.2. A település egyéb jellemzőit megmutató egyénítő elemek közül néhány a település jogi státuszára utal, hangsúlyozva a helység bizonyos kiváltságait: pl. *Bower Chalk* (< óang. *burg*, *burh* 'város', W), *Milborne Port* (< óang. *port* 'város', So), *Town*

Barningham ('város', Nf). A **településformára** utalhat a differenciáló elem a következő nevekben is: pl. *Bircham Tofts* (< ósk. *toft*, *topt* 'tanya', Nf), *Botolph Claydon* (< óang. *bōtl* 'kúria', Bk), *Hamstall Ridware* (< óang. *hāmsteall* 'tanya, kúria, birtok', St), *Bower Hinton* (< óang. *būr* 'villa, nyaralóház', So).

2.2. A településnek valamely külső dologhoz, körülményhez való viszonyát kifejező differenciáló elemek. – Ebben a csoportban találjuk a legváltozatosabb jelentés-tartalmú megkülönböztető névrészeket.

2.2.1. A település (egykori) növényvilágára utaló differenciáló elemek. – A megkülönböztető névrész utalhat a jellemző természetes növényzetre (pl. *Walmley Ash* 'kőris', Wa; *Cherry* 'cseresznye' *Burton*, YE; *Barnby in the Willows* 'füzes', Nt; *Walsham le Willows*, Sf; *Hatfield Broad Oak* [egy terebélyes tölgyfáról], Ess; *Coton in the Elms* 'szilfás', Db; *Green Hammerton* [zöld legelőiről], YW; *Woughton on the Green*, Bk), illetve annak hiányára (pl. *Aston Blank* 'kopár', Gl; *Blo Norton* [< középany. *blo* 'kopár', kevésbé valószínűleg óang. *blāw* 'festőfű', Nf); valamint a jellemzően termesztett növényre (pl. *Thornton le Beans* 'bab', YN; *Flax* 'len' *Bourton*, So; *Saffron* 'sáfrány' *Walden*, Ess; *Leek* 'póréahagyma' *Wootton*, Wa).

2.2.2. A település (egykor) jellegzetes állatvilágára utaló differenciáló elemek. – Az ide sorolható megkülönböztető névrészek a jellemzően tenyésztett állatra vonatkoznak (pl. *Cow* 'tehén' *Honeyborne*, Gl; *Töller Porcorum* [< lat. 'a disznóké'], Do; *Watermillock* [*Wether* - > *Water* - 'juh'], Cu).

2.2.3. A település talajának sajátosságaira utaló differenciáló elemek. – A megkülönböztető névrészek egy része a talaj színét, más része a talaj minőségét mutatja meg.

2.2.3.1. A színre utaló jelzőknél nehéz eldönteni, hogy a település épületeire, valamely folyóvízre vagy a talajra vonatkoznak-e, esetleg személynévvel állunk-e szemben. Pontos következtetés csak a településtörténeti adatok ismeretében vonható le: ezek figyelembevételével CAMERON megállapítja, hogy a *Black Callerton* (Nb), *Black Heddon* (Nb), *Black* és *White Notley* (Ess) helységnevek minden valószínűség szerint a települések **talajának színére** utaló differenciáló előtagot tartalmaznak (CAMERON 1969: 101). Különösen érdekes az utolsó két név, hiszen a talaj színére utaló jelzők ritkán fordulnak elő párban.

2.2.3.2. Több példát találunk arra, hogy a differenciáló elem a talaj minőségére utal: *Norton le Clay* (agyagos talajáról, YN), *Hungry Bentley* (a talaj tápanyagot igényelt, Db), *Stoney Stratton* ('köves talajú', So), *Poulton le Sands* ('homokos talajú', La). Érdekes, hogy a fenti példák mindegyikében a talaj gyenge minőségét jelzi a megkülönböztető névrész. A talaj kiváló minősége ritkábban válik a megkülönböztetés alapjává: *Buttercrambe* (gazdag legelőiről, YN), *Guilden Morden* (< óang. *gylden* 'arany', Ca).

2.2.4. A település jellegzetes építményére utaló differenciáló elemek. – Egyénítő sajátosság lehetett valamely feltűnő építmény éppúgy, mint annak anyaga, színe.

2.2.4.1. A megkülönböztető elemek tanúsága szerint a múltban a következő építmények jelenléte számított egyéni sajátosságnak: templom (pl. *Church Lench*, Wo; *Gresley Church*, Db; *Kirk Smeaton*, YW; *Carcolston* [a *Car*- előtag a *kirk* 'templom' megfelelője lehet – vö. ósk. *kirkia* 'ua.'], Nt; *Ainderby Steeple* ['templomtorony, toronysisak'], YN; *Lychet Minster* [itt 'templom'], Do); kápolna (pl. *Chapel Allerton*, YW; *Chapel Haddelsey*, YW); kolostor, rendház, zárda (pl. *Newstead Abbey* [kolostoráról], Nt; *Hinton*

Charterhouse [1232-ben alapított karthauzi rendházáról], So); vár (pl. *Castle Morton*, Wo; *Elmley Castle*, Wo; *Cesterover* [*chester* < lat. *castra* 'katonai tábor', 'vár, erőd'], Wa); malom (pl. *Barton Mills*, Sf; *Corfe Mullen* [< ófr. *mulin* 'malom'], Do); kereszt (pl. *Ampney Crucis*, Gl; *Rood Ashton*, W; *Kingston Cross*, Ha); kapu (pl. *Burnham Westgate*, Nf); híd, gázló, folyami átkelő (pl. *Bridge Hewick*, YW; *Longbridge Deverill*, W; *St. Nicholas at Wade* [< óang. *gewæd* 'gázló'], K; *Stoke Ferry*, Nf); római kori fal (pl. *Heddon on the Wall*, Nb); út (pl. *Appleton le Street*, YN; *Adwick le Street*, YW; *Barton le Street*, YN egykori római utak mentén fekszenek; *Stratton on the Fosse* [a *Fosse Way* nevű út mellett], So; *Curry Load* [a Curry folyó menti út mellett], So; *Gate Fulford* [< ósk. *gata* 'út', a york–doncasteri út mellett], YE).

2.2.4.2. A település jellegzetes építményének anyaga, színe szintén megkülönböztető vonás lehetett: pl. *Leaden Roding* (a templom tetőzete ólom[színű] volt, Ess), *White Roding* (fehér színű templomáról, Ess), *Frome Vauchurch* (< óang. *fæg* 'sokszínű', színes templomáról, Do), *White Waltham* (valamely fehér épületről, Brk), *Burton Coggles* (*coggles* 'macskakövek', Li). Mint látjuk, az épület, amelynek anyagára, színére a differenciáló elem legtöbbször utal, a templom.

2.2.5. A település egykori birtokosára, illetve a település templomának védőszentjére utaló differenciáló elemek. – A csoport több alosztályra bontható. A tényleges birtokos lehetett személy vagy intézmény, míg a helység templomának védőszentjét „virtuális birtokos”-ként foghatjuk fel.

2.2.5.1. Az egykori birtokos személyre annak nevével vagy rangjának, tisztségének megjelölésével hivatkoznak a megkülönböztető elemek. A személynév lehet egyéni név vagy családnév.

Az egykori birtokos egyéni neve örökölt meg a következő településnevekben: pl. *Acton Reynold* (1203-ban Reyner de Acton birtoka, Sa), *Aston Rowant* (1236-ban Rowald de Eston birtokaként említik, O), *Aythorpe Roding* (1200 táján Ailtrop fia William tulajdona, Ess), *Beer Hackett* (1176-ban Haket de Bera bírta, Do), *Hanley William* (1212-ben William de la Mare birtokaként említik, de már 1198-ban Thomas, William de la Mare fia tulajdonában volt, Wo), *Brightwell Baldwin* (1373-ban került Sir Baldwin de Bereford tulajdonába, O), *Aston Rogers* (1242-ben Roger de Astoné, Sa), *Belchamp Walter* (1297-ben Walter de Teye birtokolta, Ess), *Colly Weston* (1322-ben Nicholas de Segrave tulajdona, a *Colin* a *Nicholas* becézője, Np). Ritkábban női név áll a megkülönböztető névrész szerepében: pl. *Burton Agnes* (Agnes de Albemarle után, akinek neve Burton kapcsán 1175 táján kerül elő, YE), *Edith Weston* (Edith királynőről, akinek nagy birtokai voltak Rutland megyében a normann hódítás idejében, Ru), *Mauld's Meaburn* (Maud, William de Veteriponte felesége után, We), *Winterbourne Gunner* (1250-ben Gunnora de la Mare tulajdona, W), *Tolpuddle* (1050 körül Tola, Urc özvegye Abbotsburynek ajándékozta a települést, Do).

Találkozunk differenciáló elemként **az egykori tulajdonos családnévvel** is: pl. *Aston Clinton* (1194-ben William de Clinton birtokolta, Bk), *Greens Norton* (a 14. században a Green család tulajdona, Np), *Acton Beauchamp* (a 12. századtól a Beauchamp család birtoka, He), *Winterbourne Bassett* (1220-ban Alan Basseté, W), *Milton Keynes* (1221-ben Lucas de Kaynes bírta, Bk), *Sampford Peverell* (1150-ben Matilda Peverel a tulajdonosa, D), *Clayton Griffith* (1254-től Bertram Griffin birtokolta, St), *Norton Mandeville* (1200 körül a Mandeville család lakhelye, Ess). Mint látjuk, a családnevek jó része francia eredetű, ezek eredeti alakja az angol beszélők ajkán több esetben némiképp

módosult: pl. *Milton Damerel* (1086-ban Robert de Albemarle a tulajdonosa, D), *Stanley Pontlarge* (1246-ban William de Ponte Arche birtokolta, Gl), *Darcy Lever* (1500 körül Sir Thomas D'Arcy tulajdona, La), *Seaton Delaval* (a de la Val család tulajdona volt, Nb), *Bratton Seymour* (1400 körül birtokosa Roger de St. Maur, So).

A tulajdonos családnévére visszamenő megkülönböztető elemek segítségével az egykori birtokviszonyokra vonatkozó következtetéseket vonhatunk le, pl. a településnevek jól mutatják, s birtoklástörténeti dokumentumok is alátámasztják, hogy az egykor a Basset család tagjainak tulajdonában lévő területek az ország középső és déli részére estek: *Colston Basset* (Nt), *Letcombe Basset* (Brk), *Berwick Bassett* (W), *Compton Bassett* (W), *Drayton Bassett* (St), *Dunton Bassett* (Le), *Easton Bassett* (W), *Sutton Bassett* (Np), *Thorpe Bassett* (YE), *Winterbourne Bassett* (W), *Wootton Bassett* (W).

Az egykori tulajdonos családnévvel differenciált településnevektől elkülöníthetjük azokat a szintén családnévvel egyénített helységneveket, amelyekben a személynév egy egykori bérlő emlékét őrzi: pl. *Butlers Marston* (bérlője a helyi Ralph Boteler volt, Wa), *Weston Birt* (1242-ben Richard le Bret bérleménye, Gl), *Ashford Bowdler* (1211–12-ben Henry de Boulers bérelte, Sa), *Hidcote Boyce* (1200-ban bérlője Ernolf de Bosco, Gl).

A megkülönböztető elem nemcsak az egykori birtokos nevét, de rangját, tisztségét is megőrizhette. Az egykori birtokos személy rangjára, tisztségére utaló megkülönböztető elemek egyik nagy csoportja **világi birtokosra** mutat, pl. *Houghton Regis* (Bd), *Easton Royal* (a normann hódítás idején királyi birtok lehetett, W), *Charlton Kings* (Gl), *King's Barton* (Gl), *Kings Pyon* (1066-ban Hitvalló Edward birtoka, He), *Kingswinford* (St), *Queen Camel* (I. Edward ajándékozta feleségének, Eleanor királynőnek 1280 előtt, So), *Queen Charlton* (VIII. Henrik ajándéka Catherine Parnak, So) a **királyi család** tulajdonában voltak. **Nemesi birtokosra** utalnak a helységnevekben a következő rangok: pl. *Collingbourne Ducis* (Lancaster hercegéé, W), *Earl Soham* (Norfolk grófjáié, Sf), *Earls Ditton* (March grófjáié, Sa), *Knight's Enham* (*knight's* 'a lovagé', Ha), *Princes Risborough* (a Fekete Herceg birtoka, Bk), *Child Okeford* (*childe* 'fiatal nemes, ifjú lovag', Do), *Childs Wickham* (Gl). A tulajdonos **egyéb tisztségét** a következő címek mutatják: pl. *Sheriff Hutton* (York főispánjáié volt, YN), *Constable Burton* (1100 körül birtokosa Roald, aki Stephennek, Richmond grófjának kormányzója volt, YN), *Thornton Steward* (1100 körül Wymar, Richmond grófjának intézője birtokolta, YN), *Cropwell Butler* (Richard főkomornyik tulajdona volt, akinek apja az a Robert lehetett, aki Ranulfnak, Chester grófjának főkomornyika volt, Nt).

Az egykori birtokos személy rangjára, tisztségére utaló megkülönböztető elemek másik nagy csoportja **egyházi tulajdonosra** utal. A birtokló **egyházi személy tisztségé** került be a következő településnevekbe: pl. *Abbas Combe* (1086-ban a shaftesburyi apácafőnöknőé, So), *Bradford Abbas* (a sherborne-i apát birtoka volt, Do), *Abbots Morton* (az eveshami apáté volt, Wo), *Astley Abbots* (a shrewsburyi apáté volt, Sa), *Bishop Thornton* (York érsekéhez tartozott, YW), *Bishops Offley* (Lichfield püspökének birtoka volt, St), *Cheriton Bishop* (Exeter püspökének tulajdona volt, D), *Huish Episcopi* (birtokosa a wells-i püspök volt, So), *Canon Frome* (Lanthony kanonokainak tulajdona volt, He), *Norton Canon* (a herefordi esperesé volt, He), *Priors Hardwick* (Coventry perjelének birtoka volt, Wa), *Leamington Priors* (1122-től a kenilworthi perjelé, Wa), *Monk Okehampton* (*monk* 'szerzetes', a glastonburyi apátságához tartozott, D), *Zeal Monachorum* ('a szerzeteseké', a buckfasti apátságához tartozott, D), *Friern Barnet* (< közé pang. *friern* 'a szerzeteseké', a St. John kórház tulajdona volt, Mx), *Beggearn*

Huish (< középfang. *beggearn* 'a [kolduló]barátoké', So), *Nun Appleton* (*nun* 'apáca', YW), *Barrow Minchin* (< óang. *mynecen* 'apáca', So), *Priest Weston* (*priest* 'pap', Sa), *Purse Caundle* (< óang. *prēost* 'pap', az athelneyi apátságé volt, Do), *Hinton Ampner* (*almoner* 'alamizsnaosztó', a winchesteri St. Swithun perjelség alamizsnaosztójának birtoka volt, Ha). Az ide tartozó településnevekben a megkülönböztető névrész gyakran követi az alapnevet.

2.2.5.2. Az egykori birtokos intézményre vonatkozó megkülönböztető névrészek utalhatnak a birtokos rendre, illetve a birtokos rendházra.

A **templomos lovagok egykori birtokait** jelöli a differenciáló elem a következő településnevekben: pl. *Temple Guiting* (1160 körül szerezték meg, Gl), *Temple Combe* (1185 előtt került a rend tulajdonába, So), *Temple Balsall* (1185-ben a rend birtokolta, Wa), *Temple Hirst* (1175 körül kaptak itt földet, YW).

A megkülönböztető elem megőrizhette a **rendház** nevét, **amelyhez a település egykor tartozott**, pl. *Crowmarsh Battle* (1086-ban a battle-i apátságé, O), *Hurstbourne Tarrant* (a tarranti apátság tulajdona volt, Ha), *Morton Tinnmouth* (a tynemouthi kolostoré volt, Du), *Acaster Selby* (az 1110-es évektől a shelbyi apátság birtoka volt, YW), *Offord Cluny* (a franciaországi Cluny apátsága birtokolta, Hu), *Penton Grafton* (a normandiai Grestayn apátságáé volt, a *Grafton* elem a *Grestayn* szó romlott formája, Ha), *Winterborne Came* (1086-ban a normandiai Caen apátságának tulajdona, Do).

Nemcsak rendházak, de jelentősebb egyházközségek is birtokolhattak településeket. Ilyen esetekben gyakran a birtokló egyház templomának patrocíniuma került a birtokolt helység nevébe differenciáló elemként: pl. *Ayot St. Peter* (a westminsteri St. Peter templom tulajdona volt, Hrt), *Belchamp St. Paul's* (a londoni St. Paul székesegyház birtoka volt, Ess), *St. Paul's Walden* (a londoni St. Paul székesegyházé volt, Hrt), *St. Paul's Wickham* (a londoni St. Paul székesegyház tulajdona volt, Ess), *Combe St. Nicholas* (az exeteri St. Nicholas perjelsége lehetett, So). Ezeket az eseteket el kell választanunk azoktól a nevektől, amelyekben a megkülönböztető elem a település saját templomának védőszentjére vonatkozik (vö. következő pont).

2.2.5.3. A birtoklástörténeti vonatkozású differenciáló elemek utolsó csoportját a **település templomának védőszentjére** utaló megkülönböztető névrészek alkotják: pl. *Barford St. John* (O), *Barnwell All Saints* (Np), *Auckland St. Helen* (Du), *Berwick St. Leonard* (W), *Beeston St. Lawrence* (Nf), *Buckland St. Mary* (So), *Tydd St. Giles* (Ca), *Chich St. Osyth* (Ess), *Fornham St. Genevieve* (Sf), *Norton St. Philip* (So) – időnként a *saint* 'szent' elem kimarad a névből: *Burton Lazars* (egy kórház állt itt leprások számára, Le), *Burton Leonard* (YW), *George Nympton* (D), *Fifehead Magdalen* (Do), *Marytavy* (D). Mint erre már utaltunk, ilyenkor a szent felfogható a település „virtuális” birtokosának. Ezt azok a példák is igazolják, amelyekben a szent neve birtokos szerkezettel kapcsolódik az alapnévhez: pl. *St. Mary's Hoo* (K), *St. Paul's Cray* (K), *Rockland St. Andrew's* (Nf). Az ilyen megkülönböztető elemek gyakran állnak az alpnév mögött.

Feltűnő, hogy az angol településnevekben megkülönböztető elemként jelentkeznek olyan szentnevek is, amelyek a hasonló típusú magyar településnevekben nem találhatók meg. A kétféle névanyag összevetéséből a középkori szentkultusz országonkénti különbségeire vonatkozó érdekes következtetések adódhatnak.

Megtévesztő lehet az a néhány példa, amelyekben formailag szent névvel találkozunk ugyan, de a mélyebb elemzés megmutatja, hogy valójában a birtokos személy nevével van dolgunk (vö. helységnevekből keletkezett családnevek): pl. *Hatley St. George*

(1282-ben Sir Baldwin de Sancto Georgio birtoka, Ca), *Frome St. Quintin* (1205-ben Herbert de Sancto Quintino tulajdona volt, Do), *Bradfield St. Clare* (1253-ban John le Seyncler birtokolta, Sf).

2.2.6. A település egykori lakóinak nemzetiségére utaló differenciáló elemek. – Az angol településnevekben az egykori lakók nemzetiségére megkülönböztető előtag formájában csupán két népnév utal: az *English* 'angol' és a *Welsh* 'walesi', pl. *Welsh Hampton* (Sa); néhány olyan példát is találunk, amikor a két jelző ugyanahhoz az alapnévhez kapcsolódik, így különböztetve meg két települést: *English* és *Welsh Bicknor* (Gl–He), *English* és *Welsh Frankton* (Sa).

2.2.7. A településen (egykor) folyó jellemző gazdasági tevékenységre utaló differenciáló elemek. – A helyi gazdasági élet alapja lehetett ipari, mezőgazdasági tevékenység, illetve bányászat.

2.2.7.1. A rendszeres ipari, mezőgazdasági tevékenységre mutató megkülönböztető elemek egy része nem szorul különösebb magyarázatra: pl. *Glass Houghton* (üveggyáráról, YW), *Potter Brompton* (fazekasműhelyeiről, YE); más esetekben a differenciáló névrész óangol kifejezést őrizhet: pl. *Kirkby Overblow* (< óang. **ōrblāwere* 'fémolvasztó', YW); *Cerney Wick* (< óang. *wīc* 'tehenészet, tejgazdaság', Gl). A jellemző ipari, mezőgazdasági tevékenységen túl a megkülönböztető névrész utalhat valamely szellemi foglalkozást űző lakosság egykori jelenlétére is: *Buckhorn Weston* (< óang. *bōcere* 'írnok', Do), *Pēper Harrow* (< óang. *pīpera* 'a dudásoké', Sr), *Middleton Scriven* (< közé pang. *scrivein* 'az írnoké'; az is lehetséges, hogy itt foglalkozásnévből keletkezett személynévvel van dolgunk, Sa).

2.2.7.2. Utalhat a megkülönböztető elem a településen vagy annak közelében található **nyersanyagra, bányára, bányászatra** is: *Halton Holegate* (a Haltonba vezető utat szegélyező homokkő sziklákról, Li), *Cole Orton* (szénbányáiról, Le), *Iron Acton* (vasbányáiról, Gl) bányái akár egy nagyobb terület ipari tevékenységét is megalapozhatták.

2.2.8. A település egyéb külső dologhoz, körülményhez való viszonyára utaló differenciáló elemek. – A település további külső egyénítő sajátosságaira vonatkozó megkülönböztető névrészek igen változatos jelentéstartalmúak.

2.2.8.1. Megmutatkozhat a differenciáló elemekben a település egykori **vásártartási joga**: pl. *Market Drayton* (Sa), *Hesket Newmarket* (Cu), *Blandford Forum* (lat. *forum* 'főtér, piactér', Do); *Chipping Barnet* (< óang. *cēping*, *cīeping* 'vásár, vásártartási joggal felruházott mezőváros', Mx).

2.2.8.2. A megkülönböztető névrész a település **egyéb külső jellegzetességeire** hívhatja fel a figyelmet.

A település időjárási viszonyaira, a helység védtelen helyzetére utaló előtagok száma kevés: pl. *Cold Coniston* (YW), *Cold Overton* (Le), *Coal Aston* (*coal*: itt a *cold* 'hideg' melléknév nyelvjárási alakváltozata, Db).

Néhány esetben az előtag **a településhez közeli folyó vízének színére** utal: pl. *Black Torrington* (D).

A településsel kapcsolatos **általánosító (érték)ítélet** csak ritkán jelenik meg a névben. A helység valamely feltűnő negatív jellegzetességére utaló megvető jelentéstartalmú jelzőket eleinte nyilván egy-egy közeli település lakosai ragaszthatták a kérdéses helység neve elé csúfolódásképpen: pl. *Full Sutton* (tkp. *foul* < óang. *fūl* 'piszkos', YE), *Thorpe Thewles* (< közé pang. *thewles* 'erkölcstelen', Du), *Stratton Strawless* ('szalma

nélküli’, Nf). Ezeknek a névformáknak ellenképe a *Loundthwaite* (< nyj.-i *lown* ‘nyugalmas, csendes hely’, Cu) helységnév, melynek előtagja pozitív értelmű.

A település külső vonatkozású egyéni jellegzetességeire utaló néhány **egyéb** jelzöt nehéz kategorizálni: pl. *Midsomer Norton* (So) előtagja a település védőszentjének, Szent Ivánnak a napján rendezett ünnepségre utal; a *Husbands Bosworth* (tkp. *husband-men’s* ‘a gazdáké’, Le) név előtagja feltehetően a település vidékies jellegére utal, s a vásártartó *Market Bosworth* helység nevével áll oppozícióban.

2.3. A településnek valamely más helyhez való viszonyát kifejező differenciáló elemek. – Az ide sorolható megkülönböztető névrészek a települések földrajzi elhelyezkedéséről tájékoztatnak.

2.3.1. A település pontos elhelyezkedésére utaló differenciáló elemek. – A település lokalizálását segíthetik azok a megkülönböztető névrészek, amelyek a település közelében található kisebb-nagyobb folyó- vagy állóvízre, valamely feltűnő földrajzi objektumra, egy jelentősebb helységre, vagy az adminisztratív egységre vonatkoznak.

2.3.1.1. Elősegíti a lokalizációt a **település közelében található folyó vagy egyéb víz** nevének beemelése a településnévbe, pl. *Thames Ditton* (Sr), *Severn Stoke* (Wo), *Steepleton Iwerne* (Do), *Danby Wiske* (YN), *Burton Pidsea* (egy mára már kiszáradt tavacska nevére, YE); még gyakoribb, hogy a település folyóhoz viszonyított helyzetének megadására a folyó nevét prepozíciós szerkezettel kapcsolják az alapnévhez: *Bolton upon Dearne* (YW), *Aston upon Trent* (Db), *Atherstone upon Stour* (Wa), *Berwick upon Tweed* (Nb), *Burton on Ure* (YN), *Clifton on Teme* (Wo), *Kirkandrewes upon Eden* (Cu), *Littleton upon Severn* (Gl), *Marston upon Dove* (Db), *Welford on Avon* (Gl), *Weston by Welland* (Np); s akadnak francia határozott névelővel kapcsolódó folyónevek is: pl. *Preston le Skerne* (Du), *Witton le Wear* (Du).

A folyóra utaló differenciáló elemek, a prepozíciós szerkezetek sajátosságainak megfelelően, általában követik az alapnevet, egyelemű megkülönböztető névrészként azonban gyakran megelőzik azt: pl. *Avon Dassett* (Wa), *Eye Kettleby* (Le), *Headbourne Worthy* (Ha), *Hail Weston* (Hail: a Kym folyó régi neve, Hu).

2.3.1.2. A lokalizáló funkciójú megkülönböztető elem megadhatja egy **közelebbi földrajzi objektum** (hegy, hegység, völgy, tájegység) nevét: pl. *Chewton Mendip* (a Mendip völgyben, ill. az azonos nevű hegy közelében, So), *Monnington in Straddel* (*Straddle*: a Golden Valley völgy régi neve, He), *Horton in Ribblesdale* (a Ribble folyó völgyében, YW), *Barton under Needwood* (a Needwood Forest erdő közelében, St), *Bolton by Bowland* (a Bowland Forest erdőnél, YW), *Allerton Gledhow* (a Gledhow hegy közelében, YW), *Hope under Dinmore* (a *Dinmore Hill* nevű hegy közelében, He), *Sutton under Whitestone Cliffe* (a *Whitestone Cliffe* nevű hegy lábánál, YN), *Waltham on the Wolds* (*the Wolds* ‘a lankák’ [Leicester, Lincoln és York körül], Le).

2.3.1.3. A differenciáló elem gyakran utal egy ismert **közelebbi település** nevére: *Brough Sowerby* (We), *Hutton Mulgrave* (YN), *Farleigh Wick* (*Monkton Farleigh* közelében, W); angol, vagy latin prepozícióval: *Ash next Ridley* (K), *Morton by Lincoln* (Li), *Preston near Wingham* (K); *Norton juxta Kempsey* (Wo). A tájékozódás elősegítésére differenciáló elemként általában a jelentősebb település neve áll.

2.3.1.4. A település pontos elhelyezkedésének megjelölésére a differenciált névformába bekerülhet annak az **adminisztratív egység**nek a neve, amelyben a helység található (volt), pl. *Hemel Hempstead* (az egykori Hemel kerületben, Hrt), *Lyne Handley*

(az egykori Lyme erdőkerületben, Chs), *Hutton Hang* (Hang járásban, YN), *Weston Zoyland* (Zoy- < Sow: egy kerület régi neve, So). Az így keletkezett településnevek legtöbbször prepozíciós szerkezet formájában jelentkeznek, ilyenkor a településnek a kerülethez viszonyított helyzetére is következtethetünk: *Newcastle under Lyme* (St), *St. Anthony in Meneage* (az egykori Meneage kerületben, Co), *Easton in Gordano* (a Gordano kerületben, So), *St. Just in Roseland* (az egykori Roseland kerületben, Co), *Langhton en le Morthen* (a Morthen kerületben, YW), *Mawgan in Pyder* (az egykori Pyder megyében, Co). Néhány példát arra is találunk, hogy a település helyzetét a puszta prepozíció jelöli: pl. *South Newton Without* ('Wiltonon kívül', W), *Wotton St. Mary Without* (Gl). Hasonló jelentésben latin jelző is állhat: pl. *Ryme Intrinseca* ('belső', Do) és az egykori *Ryme Extrinseca* ('külső', Do).

2.3.2. A település viszonyított elhelyezkedésére utaló differenciáló elemek. –

A megkülönböztető névrész a település földrajzi elhelyezkedését egy másik, azonos alapnevű helység elhelyezkedéséhez viszonyítva vagy égtáj megjelölésével, vagy helyzet megjelölésével adhatja meg.

2.3.2.1. A település viszonyított elhelyezkedésére leggyakrabban **égtáj megjelölésével** utal az előtag, általában *east* 'kelet' – *west* 'nyugat', illetve *north* 'észak' – *south* 'dél' kettősséggel: pl. *East és West Bilney* (Nf), *North és South Molton* (D). Arra is találunk példát, főként a soktagú korrelációknál, hogy mind a négy égtáj jelentkezik: pl. *East, West, North és South Brunton* (Nb), *North, South, East és West Holme* (YN – Do). Más esetekben e rendszer még nem teljesedett ki, vagy már elvesztett egy elemet: pl. *East, North és South Cowton* (YN), *West, East és North Coker* (So), *West, East és South Hanningfield* (Ess). Máskor a negyedik égtáj helyén más motivációjú jelző áll: pl. *North, South, West és King's Lynn* (Nf).

Soktagú korrelációknál gyakori, hogy a többféle motivációjú differenciáló elemek egyike égtájra utal: pl. *West Ashby* mellett Lincolnshire megyében találjuk még a következő településeket: *Ashby, Ashby de la Launde* (a birtokos családneve), *Ashby Puerorum* (egyházi szolgáltatófalú), *Ashby cum Fenby* (összevont adminisztrációs egység) és *Ashby by Partney* (közeli helység). Az égtájra utaló előtaggal egyénített név állhat szemben a differenciálatlan alapnévi formával (pl. *North Lydbury – Ledbury*, Sa – He), vagy állhat magányosan is (pl. *East Lynch*, So; *East Guldeford*, Sx). Utóbbi esetben a megkülönböztető elem jelenlétét az alapnéven vagy a differenciált nevek rendszerébe való illeszkedés igénye igazolja, vagy a név egy egykori korreláció emlékét őrzi, a név párja azonban kihalt.

A település elhelyezkedésére az égtáj megjelölésével utaló korrelációk kiegészülhetnek egy harmadik elemmel: a *Mid, Middle* 'közép' előtagú formákkal, pl. *East, Middle és West Chinnock* (So), *East/Market, Middle és West Rasen* (Li), *North, Middle és South Littleton* (Wo).

Láthatjuk, hogy csak a fő égtájak szerepelnek megkülönböztető előtagként, a földrajzi elhelyezkedés ennél pontosabb meghatározására a településnevekben, úgy tűnik, nincs szükség.

2.3.2.2. Más megkülönböztető elemek a települések egymáshoz viszonyított **helyzetét** mutatják: pl. *High* 'magas' és *Low* 'alacsony' *Buston* (Nb), *High és Low Toynton* (Li) vagy *High és Low Hesket* (Cu) egymás közelében fekvő települések. Az is előfordul, hogy az egymáshoz való viszonyítás az előtag nyelvi formájában is megmutatkozik – középfokú alakok állnak differenciáló jelzőként a következő példákban: pl. *Higher*

Ashton (D), *Lower Darwen* (La), a korreláció mindkét tagjának differenciáló eleme középfokú: pl. *Lower* és *Upper Mitton* (Wo), *Lower* és *Upper Penn* (St). A *High* és a *Low* előtag jelentése összefügg a terület domborzati viszonyaival, amit (többek között) a folyók folyásiránya is tükröz, így gyakran azt tapasztaljuk, hogy a *High* jelzős települések a folyók felsőbb szakaszán, a *Low* jelzősök a folyók mentén lejjebb helyezkednek el.

Ugyancsak a települések egymáshoz viszonyított helyzetére utal a *Nether* 'alsó' – *Over* 'felső' jelzőpár: pl. *Nether* és *Over Compton* (Do), *Nether* és *Over Kellet* (La), *Nether* és *Over Seal* (Db). A középkori latin nyelvű oklevelekben ugyanebben a jelentésben találjuk meg az *Inferior* és *Superior* jelzőket, melyek néhány névformában a közelmúltig fennmaradtak: pl. *Walton Inferior* és *Superior* (Chs), *Rickingham Inferior* és *Superior* (Sf). Az *Ault Hucknall* (Db) név jelzője a francia *haut* 'felső' kifejezés elhomályosult alakja.

Nemcsak melléknevek, de határozószók is állhatnak a település helyzetére utaló megkülönböztető névrészként: pl. a *Chessel Down* 'lent, alul' (Wt), a *Chalton* közelében fekvő *Chalton Down* (Ha) névformáknál a határozószó követi az alapnevet, de gyakrabban, hogy megelőzi, pl. *Down Ampney* (Gl); párként: pl. *Down Hatherley* és *Up 'fent' Hatherley* (Gl), *Down Litherland* és *Uplitherland* (La). E csoporthoz tartoznak a *Far* 'távol' *Cotton* (Np), az *Out* 'kint' *Newton* (YE) és az *Out Rawcliffe* (La) névformák is.

2.3.3. A település általános elhelyezkedésére utaló differenciáló elemek. – A településnek valamely más helyhez való viszonyát kifejező megkülönböztető névrészek harmadik csoportja egy közelben lévő jelentősebb helyre, feltűnő tereptárgyra vagy az adminisztrációs egység típusára vonatkozhat.

2.3.3.1. A differenciáló elemek egy része általánosságban utal a településen, illetve annak közelében lévő jelentősebb helyre, feltűnő tereptárgyra. Szemben a település pontos elhelyezkedését meghatározó közeli földrajzi objektum nevére utaló megkülönböztető elemekkel (2.1.3.1.2. pont), itt a viszonyítási alapként szolgáló hely neve sohasem szerepel, a közelben lévő földrajzi objektumra földrajzi köznév formájában utal a differenciáló névrész, ugyanakkor a településnek az objektumhoz viszonyított fekvése általában hangsúlyos. Azaz a differenciáló elem általánosságban, földrajzi köznévvel mutatja meg a településnek **egy közelben lévő jelentősebb helyhez** viszonyított helyzetét.

A megkülönböztető névrész által jelölt közeli hely lehet **hegy, szikla**: pl. *Mount Bures* (egy emelkedőn helyezkedik el, Ess), *Hill Croome* (hegyen található, Wo), *Cleckheaton* (< ósk. *klakkr* 'hegy', YW), *Newton Cap* (egy hegy csúcsánál, Du), *Toot Baldon* (< óang. *tōt*, középag. *tote* 'kilátóhegy', O), *Copt Hewick* (< óang. *coppede* 'hegy-csúcs', YW). A településnek a közeli hegyhez viszonyított fekvését mutatják meg a következő megkülönböztető elemek: pl. *Aston Subedge* (egy hegy lábánál található, Gl), *Bourton on the Hill* (magasabb vidéken, Gl), *Ashton under Hill* (a Bredon hegy lábánál, Gl), *Preston under Scar* (< *scar* 'kőszirt', egy meredek hegy lábánál, YN), *Thorpe under Stone* (egy hegy lábánál, YN), *Houghton le Side* (< óang. *sīde* 'hegyoldal', Du). A település hegyen való elhelyezkedésére utal a *Hanging* 'lejtőn fekvő' előtag is: pl. *Hanging Heaton* (YW), *Hanging Houghton* (Np).

A differenciáló elem **patak, folyó, tenger** közelségét jelzi: pl. *Luddington in the Brook* (Np), *Fleet Marston* (Bk), *Barnoldby le Beck* ('patak menti', Li), *Allerton Bywater* (az Aire folyó partján, YW), *Water Fulford* (az Ouse folyó mellett, YE), *Bourton on the Water* (a Windrush folyó partján, Gl), *Thorpe by Water* (a Welland folyó mellett, Ru). Körülírással jelleggel, a *sea* 'tenger' földrajzi köznevet tartalmazó prepozíciós szer-

kezettel utal a név arra, ha a település a tengerparton fekszik, pl. *Newbiggin by the Sea* (Nb), *Wells next the Sea* (Nf), *Southend on the Sea* (Ess). A differenciáló elem kiszáradt folyómederre utal: pl. *Dry Sandford* (Brk), *Marston Sicca* (< lat. *sicca* 'száraz', Gl), *Willoughby Waterless* (Le).

Az egyénítő névrész közeli **mocsár**ra mutat: pl. *Draycott Moor* (Brk), *Marsh Baldon* (O), *Fen Ditton* (Ca), *Fenny Drayton* (Le), *Venn Ottery* (< óang. *fen* 'mocsár', D), *More Crichel* (< óang. *mōr* 'mocsár', Do), *Ainderby Mires* (*mire* 'mocsár, sár', YN), *Stockton Heath* ('mocsaras terület', 'hangafüves puszta', Chs). A településnek a közeli mocsárhoz viszonyított fekvését prepozíciós szerkezetű megkülönböztető elemek mutatják meg: *Draycott in the Moors* (St), *Barmby on the Moor* (YE), *Irby in the Marsh* (Li), *Barmby on the Marsh* (YE), *Barton on the Heath* (Wa). Gyakran jelenik meg e nevekben a francia határozott névelő, amely az *en le* 'a [...]ban/-ben' szerkezet maradványa lehet (CAMERON 1969: 101): pl. *Bolton le Moors* (La), *Carleton le Moorland* (Li), *Maltby le Marsh* (Li), *Thornton le Fen* (Li), *Kirmond le Mire* (Li).

A differenciáló elem közeli **völgyre, árokra** utal: pl. *Burton Dale* (YN), *Thorpe le Vale* (Li), *Burnham Deepdale* ('mély völgy', Nf), *Hutton le Hole* (< óang. *hol* 'völgy', YN). A településnek a közeli árokhoz viszonyított fekvését mutatja a megkülönböztető elem: pl. *Barton Bendish* ('az árkon belül', a Devil's Ditch nyugati oldalán, Nf).

A megkülönböztető névrész **erdő** közelségét mutatja: pl. *Wood Rising* (Nf), *Woodbastwick* (Nf), *Dean Forest* (Gl), *Sutton on the Forest* (YN), *Cridling Stubbs* ('fatönkkel borított tisztás', YW), *Hamble le Rice* (< óang. *hrīs* 'sűrű erdő', Ha), *Holt Preen* (< óang. *holt* 'erdő', Sa), *Kirkby Malzeard* (< ófr. *mal assart* 'tisztás', YW), *Hutton Scough* (< ósk. *skōgr* 'erdő', az Inglewood Forest erdőben, Cu), *Harrow Weald* (< óang. *wald*, *weald* 'erdő', Mx). A településnek a közeli erdőhöz viszonyított fekvését mutatják a következő megkülönböztető elemek: pl. *Barningham Norwood* ('az erdtől északra', Nf), *Grafton Underwood* ('az erdő alatt', Np).

A differenciáló elem közeli **mezőt** jelez: pl. *Bradley Field* (We), *Fieldplumpton* (La), *Newnham Paddox* (egy bekerített rétről, Wa), *Westley Waterless* (*waterless*: itt 'mélyen fekvő, vizenyős rét', a *-less* az óang. *lēah* 'tisztás, rét' többes száma, Ca).

Ritkábban szembeütő **(határ)kőre** utaló egyénítő névrészekkel is találkozunk: pl. *Stone Easton* (So), *Sutton at Hone* (< óang. *hān* 'kő', K).

2.3.3.2. A település elhelyezkedésének általános megjelölését segítik azok a differenciáló elemek is, amelyek valamely **adminisztrációs egységre** utalnak a kerület (mely jellegét tekintve többféle is lehet: adminisztrációs, jogi egység, egyházközség stb.) **típusának** megjelölésével: *Brampton Bierlow* (< óé. *býiarlog* 'faluközösség', YW), *Kirby le Soken* (< óang. *sōcn*, modern *soke* 'törvényhatósági kerület', Ess), *Eaton Socon* (Bd). Összevont egyházközségre mutat a *Wendens Ambo* ('mindkét', *Great* és *Little Wenden* együttesen, Ess) név; s ide tartozhatnak a *Clifton with Salwick* (La), *Kirkby cum Osgodby* (Li) típusú prepozíciós szerkezetű településnevek is.

2.4. A differenciáló elem bizonytalan vagy ismeretlen motivációjú. – Bizonyos megkülönböztető elemek névbeli jelentése kapcsán a szakirodalomban többféle véleménnyel találkozunk. Így például a *Brent Pelham* (< *burnt* 'leégett', Sf), *Brant Broughton* (Li), *Bradfield Combust* ('leégett', Sf) településnevek differenciáló elemét EKWALL azzal magyarázza, hogy a település egykor leéghetett, s csak később népesült be ismét; ugyanakkor CAMERON felveti, hogy e helységnevekben a befejezett

melléknévi igenév annak az emlékét is őrizheti, hogy a település körül égetéssel nyerték a (termő)földet (EKWALL 1960: 58, 70, 163, 360; CAMERON 1969: 102). Egyéb ide sorolható esetek: pl. *Longbridge Deverill* (a település eredeti neve a folyóról *Deverill* volt, ehhez a *Longbridge* elem megkülönböztető névrészként kapcsolódott, ma azonban a névhasználók a *Deverill* elemet érzik differenciáló névrésznek, W), *Carleton Forehoe* (a Forehoe Hill hegy közelében, amelyről az egykori Forehoe vármegyét is elnevezték, Nf), *Gate Burton* (< ósk. *geit* 'kecske', vagy *Gait* családnév, Li), *Pudding Norton* (ismeretlen motiváció, Nf), *Ashton by Tarvin* (*Tarvin* nevű folyó és település is ismert, Chs).

2.5. A több, egymásra következő differenciáló elemet tartalmazó településnevek. – Ritkán jelentkező névtípus. Ha egy megkülönböztető névrésszel egyénített településnév kapcsán felmerül a további egyedítés szükségessége, a név újabb differenciáló elemet kaphat: pl. *Compton Abbas* és *Compton Abbas West* (Do), *Eastleach Martin* és *Eastleach Turville* (vö. a közeli *Northleach* névformával, Gl). A *Langton Long Blandford* (Do) névalak a *Long Blandford* (első lejegyzése: 1180) és a *Langton Blandford* (először 1310-ben jelentkezik) névformák keveredéséből keletkezhetett.

2.6. A sajátos differenciáló elemet tartalmazó településnevek. – A szinkroniában váltakozó alternatív megkülönböztető névrészt tartalmazó településnevek differenciáló elemei eltérő motivációt tükröznek: pl. *Burgh St. Peter/Wheatacre Burgh* ('Szent Péter'/'búzamező', Nf), *Burton Fleming/North Burton* ('Fleming <családnév>'/'észak', YE), *Herring/East Chaldon* ('Herring <családnév>'/'kelet', Do), *Over/Cold Norton* ('felső'/'hideg', O), *Long Stratton/Stratton St. Mary* ('hosszú'/'Szent Mária', Nf), *Thornham Magna/Thornham Pilcock* ('nagy'/'Pilcock <hegynév>', Sf); névpárként: pl. *Bishop's/West Lavington* ('a püspöké'/'nyugat', W) és *Market/East Lavington* ('vásár'/'kelet', W). Nem sorolhatók ide azok az esetek, ahol ugyanazon település nevében a differenciáló elem különböző nyelveken jelentkezik az alapnév mellett: pl. *Bradwell juxta Mare/Bradwell near the Sea* ('a tenger mellett', Ess), *Minchin Buckland/Buckland Sororum* ('apáca', So). Látszólagos a váltakozás akkor is, ha az egyik megkülönböztető elem az alternatív differenciáló névrész népetimológiaszerű „értelmesüléssel” keletkezett: pl. *Old Dalby/Dalby on the Wolds* (old: tkp. *Wold*, l. fent, Le).

3. Összefoglaló megállapítások. – Megfigyelhettük, hogy a differenciált angol településnevek megkülönböztető névrészként sok esetben őriztek meg mára már kiveszett ó- és középfangol kifejezéseket, sőt gyakran találkozunk óészaki, illetve francia eredetű elemekkel is e funkcióban. Így e településnevek differenciáló elemei gyakran kevésbé érthetőek, értelmezhetőek még az anyanyelvi beszélők számára is.

A differenciáló elemmel ellátott angol településnevek körében, mint láttuk, a megkülönböztető névrész nem feltétlenül előtag: bár a legtöbb esetben az egyénítő elem megelőzi az alapnevet, arra is találunk példát, hogy követi azt. Az utóbbi szerkesztésmód az esetek egy részében idegen hatást tükröz: a megkülönböztető névrész maga latin vagy francia nyelvű, s e nyelvek szórendi szabályainak megfelelően jelzőként a jelzett szó mögött áll: pl. *Rickingham Superior* (viszonyított térbeli helyzet, Sf), *Kyre Magna* (méret, Wo), *Marston Sicca* (kiszáradt folyómeder, Gl), *Milton Abbas* (egyházi birtokos tisztsége, Do), *Blandford Forum* (vásártartási jog, Do). Latin jelzős

névalakokkal szinte minden jelentéstani csoportban találkozunk. Angol nyelvű megkülönböztető elemek is kerülhetnek az alpnév mögé: a differenciáló névrész ilyenkor leggyakrabban egy közelben lévő jelentősebb helysége, földrajzi objektumra (pl. *Hutton Mulgrave*, YN; *Chewton Mendip*, So), egyházi birtokosra (pl. *Cheriton Bishop*, D; *Acaster Selby*, YW) vagy a település templomának védőszentjére (pl. *Norton St. Philip*, So) utal. Az alpnév mögé kerül a megkülönböztető elem akkor is, ha az prepozíciós szerkezetként realizálódik; ezek legtöbbször a település vízparti helyzetét mutatják (pl. *Clifton on Teme*, Wo; *Aston upon Trent*, Db), adminisztratív egységre utalnak (pl. *Clapton in Gordano*, So; *Clifton with Salwick*, La) vagy általánosságban jelölik meg a településnek egy közeli jelentősebb helyhez viszonyított helyzetét (pl. *Preston under Scar*, YN; *Ashton under Hill*, Gl).

A prepozíciós névformák mellett sajátos nyelvi alakulatot képeznek a birtokos szerkezetű nevek is: ezeknek a nagyobbik részében a differenciáló elem értelemszerűen a település egykori tényleges birtokosára utal (pl. *King's Barton*, Gl; *Knight's Enham*, Ha; *Childs Wickham*, Gl; *Abbots Morton*, Wo; *Bishops Offley*, St; *Alton Priors*, W; *Aston Rogers*, Sa; *Compton Beauchamps*, Brk), kisebb részben a lakók egykori foglalkozását (pl. *Potters Marston*, Le), esetleg a templom védőszentjét (pl. *Rockland St. Andrew's*, Nf) jelöli meg. Nemcsak a ma használatos ún. „-s genitive” van jelen a nevekben, hanem megőrződhetett az óangol deklináció birtokos formája is: pl. *Pēper Harrow* (1086: *Pipereherge*; óang. *pīpera* ‘a dudásoké’, Sr).

A legtöbb megkülönböztető elemmel egyénített angol településnév azonban egyszerű kijelölő jelzős szerkezet: pl. *West Rasen* (égtáj, Li), *Low Buston* (helyzet, Nb), *Little Wilne* (méret, Db), *New Hutton* (kor, We), *Brent Eleigh* (bizonytalan, Sf), *Church Knowle* (épület, Do), *Potter Brompton* (gazdasági tevékenység, YE).

A differenciáló elemek lehetséges motivációs tényezői igen változatosak. Legnépszerűbbek az egykori birtokos személyre, az égtájra és a méretre utaló megkülönböztető névrészek. Gyakoriak még a település közelében található jelentősebb helyet, a település viszonyított helyzetét, illetve a település jellemző épületét megjelölő differenciáló elemek. A névadók sokszor használják fel egyénítésre egy közeli jelentősebb helység nevét, a település templomának védőszentjét, a település közelében található folyó nevét, valamint egy közeli földrajzi objektum nevét. Ritkábban jelentkeznek a település jellegzetes növényvilágára, a település alakjára utaló, vagy a közigazgatási hovatartozást az adminisztrációs egység nevével megjelölő differenciáló elemek. Ritkának minősíthetjük az egykori birtokos intézményre, a talajra, az adminisztrációs egység típusára, az egykori vásártató jogra, a korra, a jellemző gazdasági tevékenységre, az egykori lakók nemzetiségére, a jellemző állatvilágra vonatkozó megkülönböztető névrészeket is. Több bizonytalan motivációjú differenciáló elemet tartalmazó helységnevet találunk, mint alternatív jelzővel vagy több megkülönböztető névrésszel egyénített településnevet.

A differenciáló elemmel egyénített angol településnevekkel kapcsolatban felvetődő újabb, más alkalommal tárgyalandó, elemzési szempont e településnevek oppozíciós rendszerének sajátosságait érinti.

Hivatkozott irodalom

- CAMERON, KENNETH 1969. *English Place-Names*. London.
- CLARK, CECILY 1992. Onomastics. In: HOGG, RICHARD M. (ed.). *The Cambridge History of the English Language. Vol. 1. The Beginnings to 1066*. Cambridge. 452–89.
- EKWALL, EILERT 1960. *The Concise Oxford Dictionary of English Place-Names*. Fourth edition. Oxford.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. Debrecen.
- MATTHEWS, CONSTANCE MARY 1972. *Place-Names of the English-Speaking World*. Worchester and London.
- MEZŐ ANDRÁS 1982. *A magyar hivatalos helységnévvadás*. Nyelvészeti tanulmányok 22. Budapest.
- REANY, PERCY HIDE 1961. *The Origin of English Place-Names*. London.
- STEWART, GEORGE RIPPEY 1975. *Names on the Globe*. New York.

BÖLCSKEI ANDREA

Melléklet: A differenciált angol településnevekben jelentkező megkülönböztető névrészek motivációs tényezői EILERT EKWALL „The Concise Oxford Dictionary of English Place-Names” (1960) című etimológiai szótára alapján

1. A helység jellegzetes tulajdonsága	482 (13,43%)
1.1. méret	395 (11,01%)
1.2. kor	23 (0,64%)
1.3. további sajátosságok	64 (1,78%)
1.3.1. alak	53 (1,48%)
1.3.2. egyéb jellemzők	11 (0,3%)
2. A helységnek valamely külső dologhoz, körülményhez való viszonya	1511 (42,1%)
2.1. növényvilág	61 (1,7%)
2.1.1. természetes növényzet, illetve annak hiánya	55 (1,53%)
2.1.2. termesztett növények	6 (0,17%)
2.2. állatvilág	4 (0,11%)
2.3. talaj	30 (0,84%)
2.3.1. a talaj színe	4 (0,11%)
2.3.2. a talaj minősége	26 (0,73%)
2.4. jellegzetes épület, építmény	180 (5,02%)
2.4.1. fontosabb épület, építmény jelenléte	172 (4,79%)
2.4.2. az épület, építmény anyaga, színe	8 (0,23%)
2.5. egykori birtokos, illetve a település templomának védőszentje	1154 (32,15%)
2.5.1. a birtokos személy	977 (27,22%)
2.5.1.1. a birtokos személy neve	744 (20,73%)
2.5.1.1.1. a birtokos egyéni neve	132 (3,68%)
2.5.1.1.2. a birtokos családneve	612 (17,05%)
2.5.1.2. a birtokos személy rangja, tisztsége	233 (6,49%)
2.5.1.2.1. világi birtokos, annak társadalmi rangja	82 (2,28%)
2.5.1.2.1.1. király, királynő	50 (1,39%)

2.5.1.2.1.2. <i>nemesember</i>	23 (0,64%)
2.5.1.2.1.3. <i>egyéb ranggal illetve címmel bíró ember</i>	9 (0,25%)
2.5.1.2.2. <i>egyházi birtokos, annak egyházi tisztsége</i>	151 (4,21%)
2.5.2. <i>a birtokos intézmény</i>	37 (1,03%)
2.5.2.1. <i>a birtokos rend</i>	15 (0,42%)
2.5.2.2. <i>a birtokos rendház</i>	22 (0,61%)
2.5.3. <i>a település templomának védőszentje</i>	140 (3,9%)
2.6. <i>a lakosok etnikai eredete</i>	6 (0,17%)
2.7. <i>gazdasági tevékenység</i>	17 (0,47%)
2.7.1. <i>rendszeres ipari, mezőgazdasági tevékenység</i>	12 (0,33%)
2.7.2. <i>nyersanyag, bányá, bányászat</i>	5 (0,14%)
2.8. <i>egyéb sajátosságok</i>	59 (1,64%)
2.8.1. <i>vásártartási jog</i>	25 (0,69%)
2.8.2. <i>egyéb jellegzetességek</i>	34 (0,95%)
3. A helységnek valamely más helyhez való viszonya	1474 (41,07%)
3.1. <i>pontos elhelyezkedés</i>	425 (11,84%)
3.1.1. <i>folyó vagy egyéb víz</i>	120 (3,34%)
3.1.2. <i>jelentősebb földrajzi objektum</i>	107 (2,98%)
3.1.3. <i>jelentősebb helység</i>	160 (4,46%)
3.1.4. <i>adminisztratív egység</i>	38 (1,06%)
3.2. <i>viszonyított elhelyezkedés</i>	760 (21,18%)
3.2.1. <i>égtáj</i>	572 (15,94%)
3.2.2. <i>helyzet</i>	188 (5,24%)
3.3. <i>általános elhelyezkedés</i>	289 (8,05%)
3.3.1. <i>jelentősebb hely, feltűnő tereptárgy</i>	263 (7,33%)
3.3.2. <i>adminisztrációs egység típusa</i>	26 (0,72%)
4. Bizonytalan vagy ismeretlen motiváció	86 (2,4%)
5. Több, egymásra következő megkülönböztető névrész	5 (0,14%)
6. Sajátos megkülönböztető névrészek	31 (0,86%)
Összesen	3589 (100%)

ANDREA BÖLCSKEI, *Distinctive additions in English place-names*

Distinctive additions are treated in the relevant literature as a specific class of specifying elements joined to the generic constituent to differentiate otherwise identical English settlement names. Utilizing the explanations of EILERT EKWALL's etymological dictionary (1960) and adapting the theoretical background of place-name analysis provided by ISTVÁN HOFFMANN (1993) the present author classifies the distinguishing epithets of English habitation names according to their semantics. The five most frequent semantic categories are distinctive additions referring to the former possessor of the settlements (e.g. *Milton Keynes*, *Priors Hardwick*), differentiating elements localizing the settlements by giving the point of the compass (e.g. *North* and *South Molton*), distinguishing epithets referring to the relative size of the settlements (e.g. *Great* and *Little Saredon*), additions featuring a prominent geographical object nearby (e.g. *Mount Bures*, *Water Fulford*) and epithets indicating the relative situation of the settlements (e.g. *High* and *Low Hesket*). The linguistic characteristics of the distinctive additions are also discussed.

OSZMÁN-TÖRÖK SZAVAK HELYNEVEINKBEN¹

1. Oszmán-török helynevek közvetlen vagy közvetett átvételei

Babadag. Határrész (dülő) Törökkoppány külterületén és ebből a helyi újság címe (BOROVSKY). – Vö. oszm. *Babadağ*, falu a Duna deltájában (KAKUK 1973: 52). A hódolt-ság kori forrásokban található *Babadag* névnek a dülönévvel való kapcsolata nem tisztázott.

Balabán-sziget. Ráckeve belterületéhez tartozó lakott hely a Ráckevei (Soroksári)-Duna bal partján (FNESz.). – L. *Balabán* szn.

Budzsak. Határrész Dusnok (Bács-Kiskun m.) területén. „*Budzsak* vagy *zugó* azon gyümölcsös és veteményeskertek, és legelő nevezete, mely a Vajas érrel, és Dusnok nyugatszaki részével környeztetve *zugot* képez” (PESTY) – ’Sarok, zug’, vö. szerb-horvát *budžak* ’ua.’ < oszm. *bučak/budžak* ’ua.’ (KAKUK 1973: 81). A helynév denotátuma igazolja az etimológiát.

Csausz-út. A (Török)Koppányból Pécs felé vezető út egykori neve (KAKUK 1996: 129). – L. *Csausz* szn.

Cseszme-erdő. Törökkoppány határában több török eredetű, ill. törökökkel kapcsolatba hozható helynevet használnak. Közéjük tartozik a *Csausz-út*, *Bégekút*, *Falamurdok*, *Babadag*, *Seregrét*, *Cseszme-major* és *Tatali-hegy* (BOROVSKY). A település *török fűrdő*-jét a tőle mintegy két kilométerre a *Cseszme-erdő*-ben levő ún. *török-kút* látta el vízzel, amelyet agyagsöveken át vezettek oda (BOROVSKY). – ’Forrás, kút’, vö. szerb-horvát *česma*, albán *çesme* < oszm. (< perzsa) *češme* ’ua.’ (KAKUK 1973: 105). Figyelmet érdemel ebben az esetben a török-magyar párhuzamos névhasználat. A szóban forgó erdőt ugyanis a benne lévő kút vagy forrás török eredetű szerb-horvát *cseszme* alapján nevezték el, míg magának a kútnak a magyar *Török-kút* neve maradt fenn.

Cseszme-major. Törökkoppány határában. – L. *Cseszme-erdő*.

Csifuta(?). Erdős hegyhát Csővár község (Pest m.) külterületén (PESTY). – L. *Csifut* szn.

Dömörkapu. Hegyszoros a Pilis-hegységben (KAKUK 1973: 122); egy menedékház neve a Mecsekben, Pécs közelében (KAKUK i. h.); Bátaszékhez tartozó lakott hely neve, a régebbi *Szurdokút* hn. oszmán-török tükörfordítása (FNESz.). – Vö. oszm. *Demirkapı* (szó szerint: ’vaskapu’) hn., ’keskeny hegyszoros’, falunév is (FNESz., KAKUK 1973: 122, GÜLENSOY).

Hamzsabég ~ Hamzsabék. Érd, Pest megyei város egykori neve (FÉNYES, BOROVSKY, OMM., FNESz.), PESTY közli a *Handzsabeg* és a németek ajkán élő *Hanzlbeck* változatot is. Egy valóban létező török úr, Simontornya bégje, *Hamza bek* a

¹ A Névtani Értesítő előző, 27. számában megjelent tanulmány folytatása (2005: 13–23).

hódoltság elején várat építtetett a mai Érd helyén (FEKETE 1924: 615). Később maguk a törökök(!) róla nevezték el a kastélyt (*Hamza beg szeraj*; *szeraj* 'palota, kastély'; l. FEKETE i. h.) később pedig a települést is (fordításban: „Ért, más néven *Hamza beg szeraja/Hamzabég* nevű párkány”; *párkány* 'palánk, vár'; l. FEKETE i. h.). Az idézett *Hamzabeg* név idővel a magyar ajkakon *Hamzsabég* lett. – Az oszm. *Hamza* személynév és a *bég* méltóságnév összetételéből keletkezett személynév. A 16. századi Ruméliában találunk egy ugyanilyen nevű falut. Az 1529-es és 1538-as hadjárat Magyarországra induló seregei áthaladtak egy *Hamzaköy* nevű falun, amelynek másik neve *Hamza-begü*(!), ill. *Hamzabey* volt (YERASIMOS 1991: 167, 195). – L. *Hamza* és *Bég* ~ *Bék*.

Hamzsabégi út. Egy Budáról Érd felé vezető út neve (KAKUK 1973: 170, FNESz.). – L. *Hamzsabég*.

Kara. Falu-, később dűlőnév. 1695-ben Dunaszentbenedek szomszédságában még meglévő, később azonban kipusztuló falu, amelynek emlékét Uszód határában a *Kara* nevű dűlő őrizte meg (BOROVSKY). – L. *Kara* szn.

Kargala. Dűlő, kaszáló Orgovány határában (PESTY, CSÁNKI). Neve állítólag török szó, értelme: 'Isten segíts!' Ennek eredetét a török hódoltság idejéből származtatja a helyi hagyomány (BOROVSKY). – A népi magyarázat a név *-ala* elemében az *Allah* 'Isten' nevet vélte felfedezni. Valójában azonban a név jelentése inkább: 'Varjas'. Ezt a helynevet RÁSONYI LÁSZLÓ nem az oszmán-törökből, hanem a kunból magyarázta (RÁSONYI 1957: 119). A név etimója (*karga* 'varjú') azonban a kun mellett az oszmán-törökben is megvan, sőt a feltételezhető eredeti névalak a **Qargali* ~ **Qargala* megtalálható a török falu-nevek között is (*Kargali*). Ezért az oszmán-török eredet sem zárható ki teljesen.

Pasarét. Budapest II. kerületének a része. Az utolsó budai pasa, Abdurrahman emlékére 1847-ben adták ezt a nevet az addig *Schmalzbergl* nevű területnek (FNESz.). – L. *Pasa*.

Subasa-hegy. Szőlő és gyümölcsös Kiskundorozsma határában, ahol a törökök és a magyarok csatázhattak egymással, mert e helyen a kapások már többször találtak török réz- és ezüstpénzeket; a *Subasa* pedig valamelyik török kori vezér valódi vagy költött neve lehet (PESTY). Azonos a *Szubasa halma* hn.-vel. – L. *Szubasa halma* hn.

Szubasa halma. 1717: *Szu Basa halma* [l. *Subasa hegy*] egy halom, ill. határrész Szeged külterületén, ma (Kiskun)Dorozsmához tartozik (KAKUK 1973: 370, KAKUK 1996: 142). Azonos a *Subasa-hegy* hn.-vel. – L. *Szubasa* szn.

Szuliman. Baranya megyei település Szigetvártól északra, eredeti neve *Szölmál(y)*. Korábban *Mozsgó-Szulimán/-Szulimány* néven Somogy vm.-hez tartozott (BOROVSKY, VÁLYI). FÉNYES magyar-sokác falunak mondja. 1566-ban, Szigetvár ostromakor itt volt a török tábor egy része, sőt magának Szolimán török császárnak a sátra is (FÉNYES), az 1720-as összeírásban már *Szulimán alias Szölmály* néven említik (BOROVSKY), később elnémetesedett. Találunk *Szulimán* dűlőnevet a Hont vm.-i Deménd határában is (BOROVSKY). – L. *Szuliman* szn.

Szulimány. – L. *Szuliman* hn.

Tabán ~ Tabány ~ Tobán. Az egykori cserzőtelepek emlékét őrzi a budai, esztergomi, csongrádi és szegedi *Tabán* (KAKUK 1996: 290). A legismertebb a budai *Tabán*. Ennek az alakváltozata egy 17. sz.-i forrásban a *Tabahan* (FNESz.). Szintén városrész neve Kiskunhalason, Vácott, ahol sűrűn, szinte egymás hátán vannak a házak (BOROVSKY); Szolnokon az úgynevezett *Tabán* (PESTY: *Tobán*, ahol földházak voltak) a Zagyva partján terül el egymásra torlódó házakkal, valaha varádics kóró és gyékény teremvén igen alkalmas vadászhely volt (PALUGYAY). Varga Sándor leírásában ugyanezt olvashatjuk: „ahol most a *Tabán* terül el, a török idejében néhány galyiba feküdt s mocsaras, vizenyős hely volt” (SCHEFTSIK). A csépai *Tobán* (vsz. *Tabán*) szintén egy mélyebben fekvő terület a község nyugati felén, máskülönben pedig a belterület legrégebben lakott része (Külső-Szolnok m.; PESTY). A mogyoródi *Tabánvölgy* is mélyebben fekvő terület, amely a Kerektő elnevezésű terület mellett fekszik, ami mindenképpen víz jelenlétére utal, akárcsak a szintén közeli – és szintén török nevű – *Basa-berek*, amely egy vizenyős lapályos terület neve (PESTY). A *Tabán ~ Tabány* nevű városrészekben láthatóan a szegények laktak. Így volt ez a korabeli Osgyánban is, ahol a cigányok a *Tabány* nevű birtokrészt foglalták el (BOROVSKY). Egyes források (PESTY, FNESz.) megemlítik, hogy ez a város legrégebbi része (pl. Kiskunhalason). Feltűnő, hogy a *Tabán* közelében (szomszédságában) több településen is *Rác(z)*- alaptagú helynevek vannak, pl. Kiskunhalason a *Rác-z-hegy*, amelynek közelében ott találjuk a *Jancsár-kutat* (l. fentebb) is (PESTY), Jászládányban a *Tabán*-hoz közel fekszik *Rác-z-halom*, ahol – a hagyomány szerint – a rácokkal való ütközet történt (PESTY), Buda esetében CSÁNKINÁL „*Tabán* vagy *Rácváros*” szerepel. Ez világosan utal a hódoltsági területekre való szerb beköltözésre, amint ezt látjuk Rácalmás, Ráckeresztúr, Rácszentmiklós és Ráckeve esetében (vö. FNESz.). – ’Timárműhely, cserzőműhely’, vö. oszm. (< arab-perzsa) *tabahana ~ tabakhana* ’ua.’ (KAKUK 1996: 290). *Tobán* változata az ország több pontján megtalálható, s az is valószínű, hogy ez esetenként a budai *Tabán* átvitele (FNESz.). – Vö. még az oszm. *Taban*, *Tabanköy*, *Tabanlar*, *Tabanözü* falunevekkel (GÜLENSOY 1995: 47). A *Tabán* helynévhez l. még PESTY 1888: 383–9, 395–6, TÖMÖRKÉNY 1900, ELEK 1912, PARÁSZKA 1913.

Tabán-völgy. Dülő Mogyoród (Pest m.) határában (PESTY.). – L. *Tabán* hn.

Tabány. – L. *Tabán*.

Tatali-hegy. Dülő, határrész Törökkoppány határában (BOROVSKY). – ’Deszkás hegy’?, vö. oszm. *tahtali* ’deszkás’ (KAKUK 1973: 385); lehetett ott egy palánkvár.

Tepecs-árok. Vízfolyás Érd belterületén (FNESz.). Nyilvánvalóan összefügg a *Tepecs-dülő*-vel (l. lentebb). – KISS LAJOS a többes számú szerb-horvát *Tepeče ~ Tepeči* hn.-ból magyarázza, anélkül, hogy jelentését megadná, s az esetleges oszmán-török kapcsolatra utalna (FNESz.), pedig szerintem ez – éppen Érd esetében – kézenfekvő lenne. Véleményem szerint a név végső forrása az oszm. *tepe* ’domb, halom’ szó, amely szerb-horvát közvetítéssel (*tepa*) kerülhetett Érd helynevei közé. Ezt a feltevést erősíti PESTY leírása: „*Tepecs dülő*... a Bara legelő felett[!] fekszik, – fekvését elnevezése fejezi ki; – *Tepecs*, Magyarul: egy a tó felett emelkedettebb[!] területet jelent”. Az esetleges közvetlen átvétel során pedig feltételezhető a magyar -cs kicsinyítő képző, így jelentése: ’Dombocska’.

Tepecs-dűlő. Határrész Érd (Pest m.) külterületén, amely a „*Tepecs dűlő...* a Bara legelő felett[!] fekszik” (PESTY). – Magyarázatát l. a *Tepecs-árok* hn.-nél.

Tettye. 1701: *Thetye*. Parkosított fennsík Pécs északkeleti részén. Az ottani nyári palotát a törökök derviskolostornak használták. Róla kapta nevét a fennsík, rajta a kolostor romjaival, és a közeli *Tettye-patak* (FNESz.). – ’Derviskolostor’, vö. oszm. (< arab) *tekke* ’ua.’ (FNESz.).

Tettye-patak. Régi neve *Malomséd*. – L. *Tettye*.

Tobán. – L. *Tabán* hn.

Tobán-hegy. Hegy a Bakonyban Eplénytől délkeletre (FNESz.) – L. *Tabán* hn.

2. Oszmán-török eredetű magyar köznevekből keletkezett helynevek

Basa-berek. Vizenyős lapályos terület Mogyoród (Pest m.) határában (PESTY) – L. *Basa*.

Basa-dűlő. Nagy Peszek (Hont m.) határában. A monda szerint az érsekújvári basa lovai számára itt kaszáltatott, ennek bizonyossága, hogy a szomszéd határban is vannak *Basa* nevű dűlők és rétek (PESTY). – L. *Basa*.

Basa-halom. Halom Debrecen városközpontjától délnyugatra. A hagyomány szerint 1660 májusában itt táborozott a várost megsarcoló Szejdi Ahmed budai basa (FNESz.). – L. *Basa*.

Basa-kút. A Csurgó község (Somogy m.) határában levő két nevezetes forrás egyike, a török uralom emlékét őrzi. Szigetvár belterületén is van *basa-kút* (BOROVSKY). – L. *Basa* szn.

Basa[-tanya]. A szabolcsi Tiszapolgár határában (BOROVSKY). – L. *Basa* szn.

Basa utca. Zomborban (Bács-Bodrog vármegye) a *pašina sokàk*-nak nevezett utcának a neve (BOROVSKY). – L. *Basa*.

Bassa-körtvélyes. Tahitótfalu (Pest m.) határában a Papharaszija nevű szőlőterület régi neve. A hagyomány szerint a törökjárás idején ott tartózkodott egy basa (PESTY). – L. *Basa*.

Bég-kút ~ Bég kútja. 1552 nyarán, amikor Ali basa Drégely várát vette ostrom alá, Nagyoroszit ismét megszállták a törökök, aminek az emlékét a *Bég kútja* és a *Táborárok* őrzi. Az utóbbi helyen húzódtak meg a törökök, a *Bég kútja* helyén pedig Ali basa sátra volt, a kutat is ő ásatta (BOROVSKY: Nagyoroszi). A Somogy megyei Törökkoppány határában is van *Bég-kút* nevű dűlő (BOROVSKY). – L. *Bég*.

Boncsok-dűlő. Szőlőhegy Gödöllő (Pest m.) határában; *Boncsok*, hegyoldal (szőlőterület?) Pécel (Pest m.) külterületén; *Boncsok* ugyancsak szőlőterület Szada (Pest m.) határában (PESTY). – Vö. *boncsok* ’ló nyakába való dísz’ (TESz.), ’gyöngyös-gombos ékesség; hadijelvény, lófarkas zászló’ (KAKUK 1996: 91) < oszm. *buncuk* ~ *boncuk* ’díszként használt üveggyöngyök, üveggombok, apró kagylók, golyócskák’ (KAKUK 1996: 93). Vö. még KAKUK 1973: 76. A naiv népetimológias magyarázat („Bont-sok határt”) ez esetben mellőzhető, de érdemes felfigyelnünk egy másikra, amelynek alapján a szintén gödöl-

lői *Pazsak düllő* a mondákban *Basák völgye*-ként jelenik meg, ami legalább annyit jelent, hogy két török(gyanús) helynév szerepel egy helyen.

Cserkesz puszta. Terület Nyíregyháza határában (BOROVSKY). – L. *Cserkesz* szn.

Csobán-híd. Híd (?) és a róla elnevezett puszta (*Csobánhidi puszta*) Bihar vm.-ben (BOROVSKY). – L. *Csobán* szn.

Csopán-högy. Terület Fülöpszállás határában. – L. *Csobán* szn.

Dzsida. Puszta és erdőség Borota és Rém települések határában (Bács-Bodrog vm., BOROVSKY). – L. *Dzsida* szn.

Hodzsa-kert. Határrész Dél-Magyarországon (KAKUK 1973: 185, KAKUK 1996: 234). – 'Mohamedán pap, tanító; tiszteletre méltó idős ember' (TESz.), vö. oszm. (< perzsa) *hoca* 'ua.' (KAKUK 1973: 185, KAKUK 1996: 234).

Hodzsa-telek. Határrész Szeged külterületén (KAKUK 1973: 185, KAKUK 1996: 234). – L. *Hodzsakert*.

Jancsári dűlő. A Komárom megyei Gyermely határában található helynév a török világban itt garázdálkodó jancsárok emlékét tartja fenn (BOROVSKY). – L. *Jancsár* hn. és *Jancsár* szn.

Jancsár-kút ~ Janicsár-kút. 19. sz.: *Jancsár kút*, egy városi kút Kiskunhalason, a hagyomány szerint a török világban itt garázdálkodó *jancsárok* közül egyet itt ütöttek agyon, és ebbe a kútba dobták (PESTY). *Janicsár-kút*, a Palota felé folyó vízér Székesfehérvár (Fejér m.) Rác-városnak nevezett külvárosában (CSANKI). – L. *Jancsár* szn.

Jancsár(-major). Egy major neve a Komárom megyei Gyermely határában. Ugyanott van a *Kisjancsár* nevű major is (BOROVSKY). A Komárom megyei Gyermely-hez tartozó lakott hely a Gerecsében (FNESz.). – L. *Jancsár* szn.

Janicsár-kút. – L. *Jancsár-kút*.

Török. A török hódoltsággal és az oszmán-törökökkel valamiképpen összefüggésbe hozott *Török*- előtagú település- és egyéb helynevek: *Törökbecse*, *Török-hegy*, *Törökkanizsa*, *Törökkoppány*, *Török-kút*, *Törökök högye*, *Török-rét*, *Törökruszkóc*, *Török-sír*, *Törökszákos*, *Törökszállás*, *Törökszentmiklós*, *Török-temető*, *Török-torony*, *Török-ugrató*, *Törökvész*. A nevek jó része megtalálható a FNESz. megfelelő helyén.

Török-hegy. Szőlőhegy neve Vácott (Pest m.). A helyi magyarázat szerint a törökök e hegyről ostromolták a várost (PESTY).

Török-hordás. Domb, halom Váchartyán (Pest m.) külterületén, a Várhegy másik neve (PESTY).

Török-kút. Törökkoppány (Somogy m.) határában a *Cseszme-erdő*-ben volt az ún. *török-kút*, amely vízzel látta el a városban lévő török fürdőt (BOROVSKY). *Török kut*-at (*Türkenbrunn*) ismertek Solymáron (Pest m.) is. Az szintén erdőben volt, és állítólag a

törökök ásták (PESTY). Sződ (Pest m.) belterületén egy gránitból készült kutat „török kut”-nak nevezték, mivel a törökök építették; megvolt még az 1860-as években is (PESTY).

Törökök högye. Kunszentmiklós kunbányai határában egy kis halom neve. A régmúltban kurgán lehetett, amire a szomszédos terület *Korhány* neve is utal. A dombocskából még az 1960-as években is csontok kerültek elő, de tudomásom szerint régészeti feltárás nem történt, pedig nem messze onnan került elő egy homokdombból a kunbányai avar fejedelmi aranyelet. – L. *Török-hegy*.

Török-rét. Rét Sződ (Pest m.) határában (PESTY).

Török-sánc. Földtöltés maradványai Vác (Pest m.) határában, kapcsolatos az ún. *török hegy*-i szőlőkkel, itt bújtak meg a várost ostromló török hadak (PESTY). A távoli Hont megye Visk nevű településén hasonló névre bukkanunk: az Ipoly magas partján volt a *Törökök sánca* (PESTY).

Török-sír. Terület és vasúti megállóhely neve Szigetvár külterületén. Itt vannak eltemetve a turbéki templom mellől felszedett török tetemek (BOROVSKY).

Törökszállás. Település a régi Ugocsa megyében, Tivadar közelében.

Török-temető. A turbéki kápolna mellett egy apró halmocskákkal elborított terület, mely ma is *török temető* nevet visel (OMM). Dömsöd (Pest m.) község határában van a *Török-temető*, „hova régen a törökök temetkeztek” (PESTY). Szigetmonostoron (Pest m.) szintén volt *Török-temető*, ahol török pénzeket, késeket stb. találtak (PESTY).

Török-torony. Torony (minaret) Érd (Pest m.) területén (PESTY).

Török-tó. Dömsöd (Pest m.) belterületén hajdan „víztartó hely, hol a törökök fürödhettek, most házak vannak rajta” (PESTY).

Egyes települések határában több oszmán-török eredetű tulajdonnévből vagy jövevényszóból magyarázható név is fennmaradt, pl. Törökkoppányban: *Babadag*, *Bégekút*, *Cseszme erdő*, *Tatali-hegy*, *Török-kút*; Mogyoródon: *Basa-berek*, *Tabán-völgy*; Gödöllőn: *Boncsok-düllő*, *Basák völgye*(?), Sződön: *Török-kút*, *Török-rét*; Érden: a város régi neve *Hamzsabég*, *Török-torony*; Dömsödon: *Török-temető*, *Török-tó*.

Hivatkozott irodalom

- BOROVSKY SAMU é. n. *Magyarország vármegyéi és városai*. Budapest.
 DVD könyvtár 4. Családtörténet, heraldika, honismeret. Budapest. A DVD-ROM-on használt források (rövidítve): BOROVSKY; CSÁNKI; FÉNYES E., KEMPELEN; NAGY IVÁN; ORBÁN; PALUGYAY; SCHEFTSIK.
 ELEK OSZKÁR 1912. A török hódoltság egyik emlékééről. *Magyar Nyelvőr* 383–4.
 FEKETE LAJOS 1924. Hódoltsághoz oszmánli-török helyneveink. *Századok* 614–26.
 FÉNYES ELEK 1851. *Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és puszta betűrendben körülményesen leíratik* 1–4. Pest.
 GÜLENSOY, TUNCER 1995. *Türkçe Yer Adları Kılavuzu*. [A török helynevek kalauza]. Ankara.

- KAKUK, SUSANNE 1973. *Recherches sur l'histoire de la langue osmanlie des XVIe et XVIIe siècles. Les éléments osmanlis de la langue hongroise*. Budapest.
- KAKUK ZSUZSA 1996. *A török kor emléke a magyar szókincsben*. Budapest.
- OMM. = *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen*. 1–21. Budapest. 1887–1901.
- PALUGYAY IMRE 1854. *Jász-Kun kerületek s Külső-Szolnok vármegye leírása*. Pest.
- PARÁSZKA GÁBOR 1913. Tabán. *Magyar Nyelvőr* 478.
- PESTY FRIGYES 1864–5. évi helynévgyűjteménye. Hatvannyolc kötet az Országos Széchenyi Könyvtár kéziratárában. (Az eddig megjelent kötetek bibliográfiai adatait l. FNESz. 33–4.)
- PESTY FRIGYES 1888. *Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben*. Budapest.
- RADLOFF, WILHELM 1893–1911. *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialekte*. 1–4. Sanktpeterburg.
- RÁSONYI LÁSZLÓ 1957. Les noms toponymique comans du Kiskunsag. *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae* 7. 73–146.
- SCHÉFTSIK GYÖRGY 1935. *Jász-Nagykun-Szolnok vármegye múltja és jelene*. Pécs.
- TÖMÖRKÉNY ISTVÁN 1900. Tabán. *Magyar Nyelvőr* 519.
- VÁLYI ANDRÁS 1796–9. *Magyar Országának leírása* 1–3. Buda.
- YERASIMOS, STEPHANE 1991. *Les voyageurs dans l'empire ottoman (XIVe-XVIe siècles)*. Ankara.

BASKI IMRE

IMRE BASKI, **Osmanli loan-words in Hungarian place-names**

In a neglected field of Hungarian-related Turkish onomastic researches the author collects Hungarian proper names proved in the literature to be of Osmanli origin. The study enumerates the time and place of occurrence of 55 place-names and provides the reader with their meanings and their etymologies. In his analysis the author differentiates between place-names of Osmanli origin inserted into the vocabulary of the Hungarian language as place-names (e.g. *Babadag*, *Budzsak*, *Dömörkapu*, *Hamzsabég*, *Kara*, *Kargala*, *Szulimán*, *Tabán*) and Hungarian place-names coming from Hungarian common nouns of Osmanli origin (e.g. *Basa-kút*, *Boncsok-dűlő*, *Janicsár-kút*). The author, however, does not separate Osmanli loan-names transmitted into Hungarian by another language (mainly Balkan Slavic languages such as Serbo-Croatian) from those borrowed directly from Osmanli.

SOM FÖLDRAJZI NEVEI

A földrajzi nevek és főleg a történeti nevek jelenkori összegyűjtésének, felkutatásának (nem nagy túlzással mondva) az utolsó fejezetéhez érkeztünk. A kisebb közösségekben, falvakban élő, e neveket jól ismerő és használó emberek mára már idős, nyugdíjas korúak. Az életük során többször átszabdalt dülöket csak ők említik egykori nevükön. Egyre kevesebben élnek ebből a korosztályból, de egyre kevesebben vannak azok is, akik közvetlen kapcsolatban vannak a hajdan még a létet jelentő földdel, a megélhetést nyújtó mezőgazdasággal, állattenyésztéssel.

Som Árpád-kori település. Első írásos emléke 1270-ből való. A néphagyomány szerint a helyi erdőben bőven termő somfák voltak, a helység neve így a magyar *som* növénynevből keletkezett (BOTLIK–DUPKA 1993: 63). Mára nyoma sincs ennek az erdőnek, és a névadás alapját szolgáló somfáknak sem. A nevek ezzel szemben mesélő történelemként tárják eléink az emlékeket, a megőrzött jellegzetességeket. Falunk szülőtte, SÜTŐ KÁLMÁN, a vidékszerzte ismert költő a következőképpen ír nyomtatásban még meg nem jelent visszaemlékezésében: „Határát, északon lassú csobogással simogatja a Szernye csatorna. [...] A Szernye csatorna, a Fekete hegy, Csonkapapi és Bótrágy között terpeszkedik el a földnek az a kis rétege melyet mi Beregsom határ-területének mondunk. Ide jött dolgozni a falu apraja-nagyja, annakidején kelve a pirkadó hajnallal és mentek haza, amikor már a bíborvörös est elfátyolozta a határt” (SÜTŐ 1990a: 1). A falu határában lévő domb adottságait kihasználva a szőlőtermesztés lett a legővelmezőbb ágazat. „Keleti oldalán, mintegy áttörhetetlen kaput őrzi a határterjeszkedést, melyet még jó negyven évvel ezelőtt szőlőhegynek néztünk, amikor álmunk egyetlen álma az ünnepi számban értéklendő szüret volt. Ez a szőlőhegy »édenkertje« volt e községnek és az itt szőlőterületet vásárló szomszéd faluknak” (uo.). A magángazdálkodást a kollektívizálás követte, s a virágzó hegygazdálkodás a múlté lett. E tevékenységnek köszönhetően a falu határait is jelentős mértékben átszabták, földterületeit csaknem az eredeti felére csökkentették, több helyütt gyümölcsösöket telepítettek.

A szovjet érában megszaporodó üzemek, gyárak elszívták a mezőgazdaságtól a munkaerőt, a fiatalságot. Ezt elősegítette a vasút és a város közelsége is. Egyre kevesebben választották megélhetésül szüleik foglalkozását, így lassan megváltozott a falu arculata. A vasúttól távolabb eső falvakra mindez nem volt jellemző, ott továbbra is a földművelés maradt a fő ágazat. Ezzel magyarázható az is, hogy a mostani középgeneráció nem ismeretes a földterületek nevei között, csak hallomásból van tudomásuk a nagyobb területeket magába foglaló határrészekről.

A 90-es éveket követően, a kolhozok felbomlása után az óriás táblájú vetésforgókat újrapercellázták, ismét szétosztották. Az elmúlt száz évben ez már a harmadik változtatás. Ez utóbbit (amely előreláthatólag sosem éri el elődje fénykorát) a magángazdálkodás második korszakának is nevezhetjük.

Som kül- és belterületi neveinek összegyűjtésekor célul tűztem ki, hogy lehetőség szerint teljes feldolgozást, a történeti, az emlékezetben élő és ma használatos nevek összességét nyújtsam az érdeklődőknek. A teljesség azonban jelen esetben is relatív. Felhasználtam PESTY FRIGYES 1864–1865-ös gyűjtését, amit a továbbiakban P.-vel jelölök.

lök, a beregszászi levéltárban őrzött 1865-ös (jelölése K.1.) és 1908-as (K.2.) kataszteri térképek anyagát, valamint SEBESTYÉN ZSOLT ide vonatkozó történeti adatait (helység-névtár 1882–1944 között: Hnt.; SEBESTYÉN 2002), LEHOCZKY TIVADAR 1881-es (L.) és egyéb, hivatkozás nélküli, 1684–1944 közötti adatait (E.), valamint jelenkori gyűjtését 2002-ből. E történeti anyagot, amit az osztályozásban *-gal jelölök, „A földrajzi nevek gyűjtésének, ellenőrzésének és közzétételének kézikönyvé”-be foglalt alapelvek szerinti aktív módszerű gyűjtéssel egészítettem ki – ezen adatok megkülönböztető jel nélkül szerepelnek. A névváltozatokat ~-vel közlöm. Az osztályozásban a különböző források adatait és az összes előforduló névalakot feltüntettem, még akkor is, ha emiatt néha ismétlésbe kell bocsátkoznom. Adatközlőim kiválasztásakor tekintettel voltam arra, hogy helybeli, cseh vagy magyar érásban született, a földterületeket jól ismerő, esetleg ezen ágazatban dolgozó emberek legyenek. Köszönöm Kovács Irén (1928), Kődöböcz Irma (1929), Fejes István (1933), Kovács József (1939) és Kovács Lenke (1942) segítségét.

A földrajzi nevek feldolgozásakor tekintettel voltam a témában alpműveknek számító munkákra, így BENKŐ LORÁND (1947), KÁZMÉR MIKLÓS (1957) és INCZEFI GÉZA (1970) tanulmányaira. A nevek osztályozásának alapjául (némi változtatással és egyszerűsítéssel) HOFFMANN ISTVÁN helynévvizsgálati modellje, a „Helynevek nyelvi elemzése”, valamint BÍRÓ FERENCNEK e modellt élő névanyagon alkalmazó munkája, a „Nyelvi-tipológiai vizsgálatok Körösladány helynévrendszerében” szolgált. BÍRÓ FERENC vizsgálati szempontjához hasonlóan szinkrón szemlélet szerint, az élő nevekekkel együtt, helynévfajták alapján sorolom típusokba a történeti névanyagot is. Elkülöníték vízneveket, domborzati neveket, határneveket, lakott területek és építmények neveit.

A földrajzi köznevekhez nem fűzök magyarázatot, kivételt csak akkor teszek, ha jelentése a köznyelvitől eltér. A történeti neveket nem tárgyalom bővebben, mivel nagyobb részükre nem kaptam magyarázatot, vagy épp nagyon is eltérő etimológiákkal találkoztam. Az érdekesebb vagy még ismeretes nevek alakulását, történetét SÜTŐ KÁLMÁN (idézőjelben megadott) és adatközlőim magyarázataival egészítem ki.

1. Víznevek. – Som jellemzően nem vízparti település, de korábban több vízrajzi köznév szolgált a földrajzi nevek alapjául. PESTY FRIGYES gyűjtésében a következőket olvashatjuk: „Határunkat sok patak hálózta, melyeknek helyét mai napig észre lehet venni, de ma már csak vízfelfogó patakoknak nevezhetünk”. Az államosítást követően a földterületek újrapercellázása folytán mesterséges elvezető csatornákat, kanálisokat készítettek, s javarészt ezek alkotják ma a község sokszor csak időszakosan vízzel telt részeit.

A szakirodalom szerint gyakori, hogy a név pusztai földrajzi köznév. Somban e típus nem képvisel jelentős hányadot: *Forrás* [K.1.**Forrás*], *Kanális*, *Kenderásztató* [P.**Kenderásztató*; K.1.**Ásztató kender* ~ **Ásztató kender* ~ **Kender ásztató*; K.2.**Kender ásztató* ~ **Kenderásztató*] ~ *Mosó*, *Patak*, *Halastó*. Az objektumok pontosabb azonosításra egyéb szemantikai jegyeket is alkalmaznak. Az ide tartozó nevek alapjául a következő földrajzi köznevek, névrészek szolgálnak: **árok:** **Déli árka* [P.], **Suri árka* [P.]; **ér:** **Forrás ér* [P.], **Középső ér* [P.]; **folyó:** *Szernye folyó* [P., K.1.**Szernye folyó*], *Vérke folyó* ~ *Vérke* (feltehetően az *ér* 'sekély vízfolyás' főnév származéka); **forrás:** *Barta Laci forrása*, *Forrásnál* [K.1.**Forrásnál*]; **kanális:** *Kis-kanális*, *Nagy-kanális*; **kút:** *Báró kútja*, *Bödönös-kút* ~ *Döbönös* ~ *Döbönyös*, *Deme Bálint kútja*; **patak:** **Gát patak* ~ **Gátpatak* [K.1., K.2.], **Jászló patak* [P., K.1.], **Jásznepatak* [L.], *Kána-patak*

[P. **Kána patak*], **Kis patak* [P.], **Mesteré féle patak* [P.], **Nagy patak* [P.], **Tölgyfás patak* [P.], **Tulkos patak* [P.], **Úr-patak* ~ **Úr pataka*; **tó**: **Sártó* [L.]; **víz**: **Bótrágyvíz* [L.], **Szűrte víz* [L.]. A *Hegy* déli oldalával szemben egy nagyobb vízterületet a kaszonyiak is **Mátra* [K.1., K.2.] névvel nevezték meg.

2. Vízkörnyéki nevek. – Az ide tartozó földrajzi helynévfajták leginkább a patakokban, állóvizekben gazdag területekre jellemzőek. Somban a földek lecsapolását megelőzően jelentősebb részek álltak időszakosan víz alatt. Előfordult, hogy a Tisza áradása ösztönözte védekezésre a községet, de igazi veszéllyel mindeddig nem kellett számolniuk. Mindez megmutatkozik a földrajzi nevek körében is, mivel vizet határoló vagy vízzel határolt szárazulatok megnevezésére mindössze két köznév szolgált: **töltés**: **Makkos töltés* [K.2.], **Vész-töltés*; **köz**: **Nagy éger köz* [K.1.]; **szeg**: **Csárszeg* [P.], **Gát szög* ~ **Gát szög* [K.1.; K.2.], **Gátszög* ~ **Gát szög*, **Jászló szeg* [P.], **Jászno szöglet* [K.1.], **Kenyerez szög* [K.1.], **Nagyszeg* [P.; K.1.], **Nagy szög*, **Vadas-szeg* [P.], **Vadas szeg*; K.1. **Vadas szög* ~ **Vadas szög*; K.2. **Vadas szög* ~ **Vadasszög* ~ **Vadász-szög*. („A háromszöges »Vadászsözög« egykori zohonnyás, tyirittás terület volt. Ide jártak vadászni a Buttykai főispán barátai és az egykori mezőváros Kaszony szolgabírói és barátai.”) Mocsaras, lápos, nádas helyek viszont annál inkább jellemezték ezt az időszakot: *Lápos*, *Nádas* [P.], **Nádas*. Erre további két köznevet használtak: **fertő**: **Menyge fertő* [L.]; **mocsár**: **Apró mocsár* [K.1.], **Apró mocsár* ~ **Apró Mocsár* ~ **Apró Mocsár*; K.2. **Apró mocsár* ~ **Aprómocsár*, **Bika mocsár* [K.2.], **Jászló mocsár* [L.], **Kis-telek mocsár* [K.2.], **Mátra mocsár* [L.]. Végül ide sorolom a **Szunyogos* [P., K.1.] földrajzi nevet is, mivel a rovarok közül leginkább a szúnyog kedveli a mocsaras helyeket.

3. Domborzati nevek. – Som dombos, a környező falvakhoz képest magasabb fekvésű település. Talán ezzel magyarázható, hogy határában kevés a patak. A szovjet érát megelőzően több kisebb kiemelkedés tette változatosabbá a határt, de ezeket a jobb, könnyebb művelhetőség érdekében elegyengették. Egykori létükről árulkodnak a fennmaradt történeti nevek. Mára a becslések szerint száz méter magasságú Somi-hegy kopár látképe tárul elénk, mely a domborzati nevek nagyobb hányadát motiválja.

A pusztai földrajzi köznév itt is viszonylag kevés: *Hegy*, *Homokgödör*, *Kubikgödör* ~ *Kubik*, *Sillógödör*, *Vályogvető*. **Domb**: *Harka-domb* ~ *Harka* („Bótrágy fele vezető út baloldalán, a kettős határnál vagy egy 130-135 négyzetméter területen állt egy magasan kiemelkedő domb, szájhagyomány szerint bizonyos Harka vezér sírja és az itt elnyúló dűlőt a nevére örököltették meg. Ma már, mivel kincset keresve évről-évre feltúrták a hiszékeny emberek és a vetésekben kárt tettek, bulldózerekkel szétgurították.”), **Suri domb* [P.]; **gorond**: *Baksa-gorond* [P., K.2.], **Baksa gorond*; K.1. **Baksa gorondja*, **Kerek gorond* [P.]; **gödör**: *Józsi gödre*, *Leventegödör* (lövészárok), *Pénzgödör* [K.1., K.2.], **Pénzgödör* („A ma Harangláb felé menő út jobb oldalán elnyúló dűlő kimérésnél, a kataszteri kő levágásánál egy Kódus Mihály nevű munkás régi pénz-érmékre bukkant s ezért a neve: Pénzgödör.”); **hegy**: *Somi-hegy*, **Szőllő hegy* [K.1., K.2.], **Szőllőhegy*, *Zápszonyi-hegy*; **lapos**: *Nagy Bálint lapossa*, *Sütő lapossa*.

4. Határnevek. – A határnevekhez a környező falvakhoz tartozó neveket is besorolom, mivel azok az 50-es éveket megelőzően Somhoz tartozó területeket jelöltek. Adatközlőim szerint a jelenleginél több száz hektárral nagyobb somi határból Zápszonyhoz,

Bótrágyhoz, Hetenyhez és Csonkapapihoz is csatoltak földterületeket. A határnevek gazdagságából adódóan a modell alapján elkülönítem a szántóföldek, a kertek, a gyümölcsösök, a szőlők, a rétek, a legelők és az erdők neveit.

4.1. Szántóföldek. – Ahogyan azt a bevezetőben is jeleztem, a település jellemzően mezőgazdasággal foglalkozott. SÜTŐ KÁLMÁN „Beregsom községről” című írásában szól a dülönevek keletkezéséről, használatukról: „[Som] egykori földbirtoka az 1800-as években csak a déli oldal felé nyúlt el, amely az 1900 év elején már kiterjedt a falu körül. És az 1913–14-es kataszterizáláskor ezeket a földeket az összevisszaságban levő szántásból, dülők közé szorítva dülő nevek szerint nevezték meg. A dülők, több helyen történelmi vagy megtörtént események szerint kapták nevüket, melyek egykori kataszteri térképen ma is megvannak. [...] Hiába taglalta táblákba [a dülőket] a kollektivizálás, még ma is szűkebb értekezésnél, munka-irányításnál e neveket használják” (SÜTŐ 1990b: 3). A szántóföldi művelés (vagy nem művelés) alatt álló területek megnevezésére négy egyszerű földrajzi köznevet használtak: *Láz* [P. **Láz*], *Nyilas*, **Parlag* [E.], **Szántó* [P.], és további hét szolgál a név alapjául. Ezek a **dülő**: *Berke-dülő*, *Kákás-dülő* [K.1. **Kákás* ~ **Kakás*; K.2. **Kákás*], **Madár dülő* [P.; K.1. **Madár dülő*], *Úr-patak-dülő*; **föld**: *Balog földje* ~ *Balog-föld*, **Gazos föld* [E.], **Kerti föld* ~ **Kerti földek* [K.1.], *Uborka-föld*, *Virág-föld* (főleg papvirág nőtt benne); **hektár**: *Huszonkét-hektár*, *Nyolcvanhét-hektár*; **mező**: **Keresztmező* [P.; K.1. **Kereszt mező*; K.2. **Keresztmező*], **Kis telek mezeje* [P.; K.1. **Kis telek mezeje* ~ **Kis telek mező*], *Kis-mező*; **szer**: **Bodzásszer* [P.; K.1. **Bodzás szer*; K.2. **Bodzás szer* ~ *Bodzásszer*], **Tizenkét hold-szer* [P.]; **tábla**: **Közepső tábla* [K.1.; K.2. **Közepső tábla*], *Dzsanda-fűtábla*, *Homokgödör-tábla*, *Zsidó temetői-tábla*; **tag**: *Brumele-tag*, *Farkas-tag*, *Gerzsenyi-tag*, *Hetei-tag* ~ *Hetei*, *Paptag*, *Szikora-tag* [P., K.1. **Szikora*], *Tanítótag*, *Tuba-tag*. Ide sorolom a hagyományos felosztásokban a talaj minőségére vonatkozó neveket, mivel az leginkább művelés útján, szántáskor válik láthatóvá: **görös**: **Görös* [E.]; **homok**: **Dománhomok* [P.; K.1. *Dományhomok*; K.2. *Domány homok* ~ **Dományhomok*], **Nagy Miklós homoka* [P.]; **köves**: **Kisköves* [P.], **Köves* [K.1.]. Metaforikusan utal soványságra, rossz minőségű talajra a PESTY gyűjtésben szereplő **Madaréh* [P.]. Szintén metaforikus dülönév az *Ördögös* ~ *Ördögös* [P., K.1. **Ördögös*; K.2. **Ördögös*], mely nevét az öregek szerint szellemjárásról kapta.

Adatközlőim szerint a szántók elhelyezkedését fejezik ki: 1. a faluhoz viszonyítva: *Bótrágyi*, *Haranglábi*; 2. a tulajdonosáról elnevezett házhoz viszonyítva: *Nyorbaházi*, *Subecházi*; 3. más helyhez viszonyítva **alj**: *Hegy alja*, *Kovács kert alja*, **Kerti allya* [K.1.], *Ördögös alja*, *Szibert-kert alja*; **hát**: *Béres-kúthát* [P. **Béres kúthát*; K.1. **Béres kúthát*; K.2. **Béres kúthát* ~ **Béreskúthát*], *Hegy-hát* [P. **Hegyhat*; K.1. **Hegy hát* ~ **Hegy hat*], *Telek-hát* [E. **Telek hat*; K.1., K.2. **Telekhát*]; **köz**: *Hegy-köz* [P. **Hegyköz*]; **oldal**: *Déli-oldal*, *Hegy-oldal*, **Hetyeni mezőoldal* ~ *Hetyeni mező oldal* [K.1.; K.2. **Hetyeni mezőoldal*], **Jászno oldal* [K.1.; K.2. **Jásznóoldal* ~ **Jászno Oldal*], *Kaszonyi-oldal*, **Kis rét oldal* [K.1.], **Kovácsó oldal* [P.], **Nád oldal* [K.1.; K.2. **Nád oldal*], **Nagy éger oldal* [K.1.], **Nagy szög oldal* [K.1.; K.2. **Nagy szög oldal* ~ **Nagyszögoldal*], **Pervána oldal* [P.], **Úr patak oldal* [K.1.; K.2. **Úr patak oldal* ~ **Úrpatak oldal*]; **sarok**: *Balla-sarok*, *Gyűrű-sarok* [P. **Gyűrű sark*; K.1. **Gyűrű Sark* ~ **Gyűrű sark*; K.2. **Gyűrű sark*], *Rolyák-sarok*; **szél**: *Galamb-szél* [P. **Galambszerő*; K.1. **Galamb szél*; K.2. **Galamb szél* ~ **Galambszél*], *Hetyeni-szél*; **tájék**: **Döbönyös kuttájéka* [P.], **Nagy szög tájék* [K.1.]. Birtokosukról kapták nevüket: *Barta*

Laci-féle, Bartáné ~ Barta Lajosé, Boldizsáré ~ Boldizsár, Bulgár Miklóse, Egyházé ~ Egyházi, Jurcsiké, Kondor Károlyé, Radmatics, Sesztáké, Svarcé. A Rét-ből szántófölddé lett részre utal a **Rétszakadék* [P.]. Növénynévi eredetű az adatközlőim szerint nagy kiterjedésű szántóföldet jelölő *Kána ~ Kálna* [P., K.1. **Kána*], mely *Kis-Kálna* és *Nagy-Kálna* részekre tagolódott.

4.2. Kertek. – A kertekre való utalás Körösladányhoz hasonlóan itt is csak a *kert* köznévvvel történik: *Báró-kert, Bulgár-kert ~ Bulgár, *Házi kert* [K.1.], *Nagykert, *Káposztás kert* [P., K.1.]. Ezek a *Nagykert* kivételével mind korábbi alakulatok, de némelyek – ugyan más értelemben – ma is használatosak.

A főleg gabona- és dohánytermesztés jellemezte kolhozgazdálkodás értelemszerűen nem hagyott maga után kertre utaló földrajzi nevet. A községben leginkább ismert és használt *kert* fogalom a táblában történő gyümölcsstermesztéssel hozható összefüggésbe, mivel a falu határában több helyütt jól termő gyümölcsösök voltak (*Bulgár, Nagykert*).

4.3. Gyümölcsösök. – A nagyobb területen történő, elkülönített gyümölcsstermesztésnek nem volt hagyománya a községben. A legtöbben a hegyoldalon lévő birtokuk, később háztájijuk egy részét körülkerítve, főleg szilva-, alma-, barack-, körte-, meggy- és cseresznyefákkal beültetett részekben termelték/termelik meg a saját szükségletük kielégítését szolgáló gyümölcsfélét. Jobb termés esetén a fölöst a városi piacokon értékesítették.

A nagyüzemi gazdálkodás e téren is újat hozott. A hatvanas évektől tervszerűen telepített gyümölcsösök részleteikben még ma is állnak, bár a kiöregedett és elhanyagolt, főleg alma-, kisebb részben körte- és szilvafákat a kiszáradás fenyegeti. A *gyümölcsös* köznév önmagában utal erre a telepítvényre: *Gyümölcsös*, de használják még az *Almás, Bulgár* (korábban ezen a helyen boltgárkertészet volt) neveket is. A nagy területet magába foglaló *Gyümölcsös* tábláinak elkülönítésére leginkább a *láb* köznév szolgált alapul, melyet legtöbbször az úthoz viszonyítva, számmal különböztettek meg: *Első-láb, Második-láb, Harmadik-láb*. Egy kisebb, szilvafákkal beültetett rész neve *Szilvás ~ Szilvásos*. A legkésőbb telepített *tábla* a fák természetére utal: *Törpefa-tábla ~ Törpe*. Az elkülönítésre korábbi és jelenlegi birtokosok neveit is gyakran használják: *Huszáré, Izidoré, Kárpáté, Svarcé*. A Hegy nyugati oldalán cseresznyefákkal telepített táblát (mára csak néhány fa árulkodik erről) *Cseresznyés*-nek nevezik.

4.4. Szőlők. – Míg az almatermesztés és a gyümölcsösök telepítése a kolhozosításra volt jellemző, addig a szőlőtermesztés igazi fénykorát a magángazdálkodás idején élte. A 20. század végéhez közeledve a Hegyen elkülönített szőlőskertek szinte kikoptak a falu életéből. A hegygazdálkodás alapjául szolgáló szőlőültetvényeket, helyi különlegességeket mára legelők váltották fel. „Mert ugyanis amikor az Ember nem tudta az egy méter széles sorokat kapálni gépekkel, ez az Ember küldte a baltás embereket a nagy parancsra, s azok jöttek és a ma már nem előállítható ízű, és semmivel sem pótolható, utolérhetetlen aromájú nedűt adó tőkét kipusztították” (SÜTŐ 1990a: 2). Ma legtöbben a gyümölcsstermesztéshez hasonlóan kertjükből elkülönítve tőkés és/vagy lugasművelést végeznek, s leginkább saját fogyasztásra természetesen szőlőt. Az itt felsorolt nevek keletkezése erre a korábbi időszakra tehető: *szőlő: *Batykai szőlő* [E.], **Botskai nevű szőlő* [E.], **Darabotska szőlő* [E.], **Gödör szőlő* [E.], **Kováts nevű szőlő* [E.], **Laz szőlő* [E.], **Mulató v. Bétsi Szőlő* [E; P. **Mulató szőlő*], **Pallagh szabad szőlő* [E.], **Pécsi szőlő* [K.1.], **Pödör szőlő* [E.]. Ebbe a csoportba sorolom a *sor* köznévi alapre szű földrajzi neveket, mivel azok adatközlőim szerint és a térképek alapján is a Sömi-

hegygel, a szőlőtermesztéssel hozhatók összefüggésbe: **Bereknyefa sor* [P.; K.1. **Bereknya fa sorja*], **Forrás sor* [P.], **Gödör kapu sor* [P.], **Gödör út sorja* [K.1.], **Hargas sor* [K.1.], **Hosszú sor* [P., K.1.], **Mátra sor* [P.], **Sovány sor* [P.; K.1. **Sovány sor*], **Ültetés sor* [P.], **Vereskapusor* [P.]. Kevés számmal, de ebben a csoportban is képviselve vannak a birtokosukról, használójukról elnevezett földterületek, melyek önmagukban a birtoklásra és birtokosuk származásán kívül nem utalnak műveltségi ágra: *Róthé*, *Kacé* (zsidó származású szőlőbirtokosok). Feltehetően személynévi eredetű a Hegy tetején lévő szőlő egykori neve, a *Puskás* [K.1.], melyet később a jellemzően erős szél miatt metaforikusan *Farkas-ordító* [P. **Farkas ordító*] ~ *Ordító* névvel illették. A Hegy déli oldalát *Silla* [K.1.], annak magasabb részét **Felső Silla*-ként [P., K.1.] különböztették meg.

4.5. Rétek. – Az összefüggő rétek, kaszálók az 50-es éveket megelőzően meghatározók voltak a községben. Az alagsövezés és az elvezető csatornázás eredményeként a gyakorta vizes földterületeket, melyek jobbára kaszálóként funkcionáltak, száncsúvá tették. Adatközlőim szerint a gazdáknak leginkább földjeik végén vagy a laposabb fekvésű területeken voltak kaszálók. Ezek megnevezésére két földrajzi köznevet használtak, melyből a *Rét* önmagában is helynévként funkcionál: **kaszáló:** *Sikula-kaszáló* ~ *Sikula kaszálója*; **rét:** **Kis rét* [P.], **Közös rét* [K.1.], **Mátra rét* [P.], *Nagy-rét* [P.; K.1. **Nagy rét*], **Ördögös rétye* [P.], **Somi rétség* [L.], *Suri-rét*, **Sűrű rét* [K.1., K.2.].

4.6. Legelők. – A falu életében a földművelés mellett hosszú időn keresztül az állattartás jelentette a fő megélhetési forrást. Ennek alapvető feltétele a nagyobb területű legelő. Adataim szerint a 19. század közepén a Lónyai család rendelkezett itt jelentősebb földterületekkel, főleg legelőkkel. E család tulajdona volt többek között az *Ökörhó* [K.1. **Ökör hó nyesese*; K.2. **Ökörhőnyesese* ~ **Ökör hó nyesese*] nevű, adatközlőim szerint nagy kiterjedésű ökörlegelő, amire a név első tagja is utal. A legelők nagy részét felszántották, termővé tették. Pusztai földrajzi köznév, mely önmaga is helynévre utal, egy esetben (*Legelő*), alaptagként pedig (ugyanaz a köznév) négy esetben fordul elő: *Disznó-legelő*, *Első-legelő*, *Forgó-legelő*, *Község-legelő* [K.1. **Község legelő*]. Birtokosra való utalást két névvel találtam: *Gorondiaké*, *Sztrabicskiaké*. Az előbbi Gorond, az utóbbi Sztrabicsó községi tulajdonosokat takar.

4.7 Erdők. – A földrajzi nevek keletkezése a legtöbb esetben valamilyen jellemző sajátosság alapján történik. Ilyen sajátosság lehet az ott élő növényzet. Som határában – az idősebbek elmondása szerint – a nagyobb vizes vagy vízparti területeket erdős, fás részek borították. Az erdők gyakoriságát az is igazolja, hogy ezeket egyszerű földrajzi köznévvel kevés esetben nevezték meg: **Irtás* [K.1.], *Liget*, *Rekesz* (ez utóbbi e térségben köznevesült alak, 'erdő' jelentésben funkcionál). Az egykori *Rekesz* úton túli részét, mely jelenleg is zöldell, feltehetően a Bótrágy határában folyó patak (**Hirinyó patak* [P.]) neve után nevezték el *Hirinyó*-nak [K.1. **Hirinyó* ~ **Hirinyió* ~ **Hirinyio*; K.2. **Hirinyio*]. Újabban ugyanezt szláv birtokosának nevéből *Sordély*-nak, a szomszédos falvakban *Sordé*-nak nevezik. Önmagában utal az ott gyakori fafajára *Nyáras* [P.], **Tölgyfás* [K.1.]. A faluban használt öt földrajzi köznévből kettő (*berek*, *éger*) vízparti bokros, cserjés erdőre utal, melyek az államosítás előtt még elterjedtek voltak: **berek:** **Buza berke* [P.; K.1. **Búza berke*; K.2. **Búza berke* ~ **Búzaberke*]; **erdő:** *Barta Laci erdeje*, **Felső erdő* ~ **Felső erdő* [K.1.; K.2. **Felső erdő* ~ **Felsőerdő*], **Köz erdő* ~ **Köz erdő* [K.1.; K.2. **Köz erdő*], **Sűrű erdő* [K.1.], *Kovács-erdő* ~ *Kovács erdeje*, **Nagy erdő* [K.1.; K.2. **Nagyerdő* ~ **Nagy erdő*], *Rafajnai-erdő*, *Selesztai-erdő*; **éger:**

Csortos Éger* [P.], *Disznó-éger* [K.1. **Disznó éger* ~ **Disznó Éger*], **Harka éger* [P.1., K.1.], **Határ Éger* [P.1., K.1.], **Milléger* [K.1.] (előtagja feltehetően személynévi eredetű), **Nagy Éger* [P.; L. **Nagy éger*], **Vadas Éger* [K.1., K.2.], **Vadász éger* [K.1., K.2.], **Zápszon éger* [P.]; **irtás: **Baksa irtás* [P.], *Tóth-irtás* [P. **Tóth irtás*; K.1. **Tót irtás* ~ **Tót irtas*; K.2. **Tót irtás*]; **rekesz:** **Barta rekesz* [K.1.], **Harka rekesz* [P.], **Nagy rekesz* [K.1.; K.2. ~ **Nagyrekesz* ~ **Nagy rekesz*], **Lőrekesz* [P.; K.1. **Ló rekesz* ~ **Lo rekesz*; K.2. **Ló rekesz*], *Veres-rekesz* [K.1., K.2. **Vörös rekesz*].

5. Lakott területek. – Az e csoporton belül tárgyalandó típusok, nevek közül, ha a modellt csak egy településre alkalmazzuk, kimaradnak a közigazgatási és a helységnevek is. Az viszont szükségszerűen elmondható, hogy Som közigazgatásilag a Beregszászi járáshoz tartozik, a járási székhelytől, Beregszásztól huszonkét kilométerre északnyugatra, a Kaszony–Barabás határátkelőtől mindössze hat kilométerre található. A 2002-es népszámlálás szerint 1150 lakosú, túlnyomórészt magyar ajkú község. Társközsége *Kastanovó* (orosz; 'gesztenyés'), korábban Lónyai-birtok; később csehek, majd ruszinok lakta település. A környéken, a magyarok körében *Somitanya* néven ismeretes.

5.1. Településrészek. – Som nem nevezhető nagy településnek, de településrészek itt is viszonylag szép számmal találhatók. Az egyedi településrészek elkülönítését önmagukban szolgálják a *Dögtér*, *Futballpálya* ~ *Pálya*, (*Liget*), *Temető*, *Tér*, *Vásártér* köznevek. Hosszú főutcája és újonnan épült utcái miatt lakói a falut részekre tagolják: **vég:** *Hajnalvég*, *Kisvég*, *Másvég*, *Nagyvég*, *Túlsóvég*. Ide sorolhatók még a **temető:** *Régi temető*, *Új temető*, *Zsidó temető* és a **telek:** **Kis telek* [K.1.] köznevekből származó megkülönböztető megnevezések.

5.2. Utcák. – Az utcanevek tárgyalásakor indokolt volt két altípus elválasztása, melyek a közhasználatban is jellemzően elkülönülnek.

5.2.1. Teljes utcát jelölő nevek. – A faluban összesen nyolc utca van, ezek megnevezésére az *utca* és *út* közneveket (néha szinonimaként is) használják. A hivatalos utcaneveket nagyságuk szerint, csökkenő sorrendben, zárójelbe írt [H] betűvel jelzem, majd felsorolom a faluban használt változataikat. A leghosszabb, nagyjából két kilométer hosszú **út**, „a járás másodosztályú főútvonala” a *Fő út* [H] ~ *Fő utca*, amit ebből adódóan *Nagy út*-nak is neveznek; **utca:** *Petőfi utca* [H] ~ *Allomás utca* ~ *Vasuti utca*, *Gagarin utca* [H] ~ *Papi utca*, *Sevcenko utca* [H] ~ *Bíró utcája* ~ *Dzsanda utcája* ~ *Kis utca*, *Béke utca* [H] ~ *Kenedi utca*, *Kastanovói utca* [H] ~ *Major út* ~ *Malom utca* ~ *Tanyasi uca* ~ *Temető utca*, *Kert utca* [H] ~ *Micsurin utca* ~ *Pékség utca*, *Ivan Franko utca* [H] ~ *Új utca*. A Fő útnak Bótrágy irányában, a Kastanovói utca utáni jobbra téző utcája, melyen most is csak egy ház áll, nem kapott hivatalos nevet. A gyakorlat szerint ezeket a hozzá közel eső utcával összevonják, így az is *Fő út* néven szerepel. A lakosok korábban az ott működő kerékgyártó és kovácsműhely miatt *Kovács-ház utca*-nak, a műhely lakóházzá történő alakítását követően, keskenységéből adódóan, *Szorosi utca*-nak nevezték. Kastanovón mindössze két utca van, melyet a somiak elhelyezkedésük alapján *Első utca* és *Második utca* néven neveznek.

5.2.2. Utcarész-nevek. – Ezt az alcsoportot az utcaneveken belül azért tartom fontosnak elkülöníteni, mivel több helyütt találkoztam már az utcák részének egyes tulajdonságai alapján született elnevezésekkel. Somban az összes ilyen név a Fő útra vonatkozik, annak két jellemző részét nevezi meg: *Halálkanyar* ~ *Éles kanyar* ~ *Szoros*, *Kereszt út* ~ *Pipanyak* ~ *Tekeredő*.

5.3. Tanyák. – Mint arra már feljebb utaltam, a környék legnagyobb birtokosa, a Lónyai család tulajdonában volt kezdetben szinte a teljes somi határ, beleértve az összes tanyát vagy tanyaszerű építményt is. Később, főleg a falutól távolabb eső birtokaik közül jelentős területeket elajándékoztak. „A család nem lett országos hírű [...] inkább politizáltak. Erre ment rá a hatalmas latifundiumnak nagy része” (SÜTŐ 1990b: 1). Így jutottak somi földterületekhez gorondi és sztrabicsói lakosok is. Földrajzi köznév két esetben fordul elő tulajdonnévként, melyek közül az egyik a ma is legtöbbször által ismert és használt *Tanya*, valamint a csak feltehetőleg ide sorolható **Szállás* [P.; K.1. **Szálás ~ *Szállás*]. Adatközlőim szerint öt tanya állt a határban: *Báró tanyája ~ *Békástanya* [Hnt.] ~ **Kaas nagy tanya* [Hnt.] ~ **Nagy tanya* [K.2.] ~ *Somitanya, Brummertanya* [Hnt. **Brummertanya*] ~ *Brumer ~ Brumel, Braun tanya* [Hnt. **Braun tanya*], *Juhász-tanya, Selesztai-tanya*. A következőkről nincs tudomásuk: **Harsányi kistanya* [Hnt.], **Kazsányi tanya* [K.2.], **Pilisi tanya* [E.], **Vadastanya* [Hnt.]. A tanyák mellett a *major* mindössze egy esetben szerepel: **Hegymajor* [Hnt.].

6. Építmények. – Somban a 19. században jelentős mértékben szaporodó lakosságnak köszönhetően többféle építmény, középület és egyéb, főként belterületi objektum keletkezett, ami magával vonta a nevek gyarapodását. Legtöbbjükből, más falvakhoz hasonlóan, általában egy készült, így gyakran köznevük vált tulajdonnévvé.

6.1. Lakóházak. – A lakóházak közül leginkább azokat nevezték el, melyek az átlagos házaktól méretükben, külsejükben, elhelyezkedésükben vagy funkciójukban tértek el. Főként speciális funkciójú lakóházak esetén használtak önmagukban köznevet (BÍRÓ 2002: 70): *Kastély, Kerülőház, Paplak, Parókia*. Ily módon elnevezhettek előkelő, fényűző lakóépületet: **kastély:** *Báró Kaas-kastély ~ Báró kastélya*; foglalkozáshoz kötődő: **kerülőház:** *Izsnyétei-kerülőház, Nagy-hegy kerülőháza, Ördögös kerülőháza*; **vincellér-lak:** **Tisza vincellérlak* [Hnt.]; de legtöbbjük tulajdonosáról vagy lakójáról kapta nevét: **ház:** *Béres háza, Fodor-ház, Futykó-ház, Kacsó-ház, Kovács-ház, Medve-ház, Pracuház, Szufil-ház* (ezek a falutól javarészt távolabb eső épületek eredetileg kerülőházaként, őrházként funkcionáltak); **lakás:** *Dzsanda-lakás*.

6.2. Középületek. – A középületeket egyedi funkciójuk miatt a legtöbb esetben köznevükkel nevezték meg: *Bölcsőde, Iroda, Iskola, Klub, Kolhoziroda, Könyvtár, Községháza, Óvoda, Posta, Rendelő, Telefonközpont, Templom*. Néhány ilyen jellegű épületből több is épült, ezeket főként méretük és koruk, néha dolgozójuk alapján különböztették meg: **iskola:** *Allami iskola, Illés iskolája, Kis iskola, Nagy iskola, Pap Jenő iskolája, Református iskola, Új iskola*; **klub:** *Régi klub*.

6.3. Kereskedelmi egységek. – A 20. század elején (korábbi adatom e típusba tartozó nevekről nincs) szinte az összes kereskedelmi egység zsidó tulajdonban volt. Az ekkor még kis számban működő boltok a falun élők igényeit kellőképpen kielégítették. Az idő teltével azonban az igények egyre nőttek, szükségessé vált a kiszolgáló egységek gyarapítása. Az újonnan meghonosodott üzleteket egyrészes nevekkal különböztették meg: *Ábécé, Butyka* (ukrán *бу́дка* ’bódé, kiosk’), *Csájna* (ukrán, a *чайна* ’teázó’ átvétele), *Húsbolt, Hordó, Konténer* (a belőlük kialakított egységek neve), *Kopera* (a KOOP kereskedelmi szövetkezet boltja, mely az ukrán *кооператив* ’szövetkezet’ szóból ered), *Nyolccsecsű ~ Hétsecsű* (a *Csájna* férfiak által emlegetett neve, egy pajzán történetre utal), *Pékség, Tejcsarnok ~ Csarnok*. Néhány a cégéről kapta a nevét: *Artemida* (kereskedelmi társulat neve, márkánév), *Hun*. Rohamos szaporodásuk ellenére mindössze

három köznév szolgált a kereskedelmi egységek nevének alapjául: **bolt:** *Barta-bolt, Első-bolt, Hátsó-bolt, Hegedüs boltja, Izidor boltja, Kenyeres-bolt, Kis zsidó boltja, Kökény boltja, Lila-bolt, Nagy Ernő boltja, Picibabám-bolt ~ Picibabám, Székely boltja, Tiszaháti Magyar Bolt; kocsma:* *Kelemen Gyula kocsmája, Nemes Árpád kocsmája ~ Nemes-kocsma; butyka:* *Kis-butyka, Vilma butykája.* E nevek leggyakrabban tulajdonosokra, dolgozójukra utalnak.

6.4. Gazdasági célú építmények. – Somban a gazdasági célú építmények jelentős számú gyarapodása a 20. század közepétől figyelhető meg. Ennek hátterében szintén a kollektivizálás áll. A középületekhez hasonlóan a gazdasági épületek között is szép számmal vannak köznévből alakult tulajdonnevek: *Benzinkút ~ Tankoló, Borház, Fejőház, Hűtőház, Karám* [P. **Karám*], *Kolhozudvar, Kovácsműhely, Malom, Méregraktár ~ Műtrágyaraktár, Raktár, Simító, Száritó, Szérű* (jelentése az e helyt álló épületekre vonatkozik), *Traktorbrigád ~ Brigád, Varroda.* Ezekon kívül a **kútház:** *Béres-kútház; ól:* **Kovács-ól* [K.1.] és a **szérű:** **Béres szérű* [P.] köznevekből alakult megnevezéseket is használgák.

6.5. Állomásnevek. – A Lónyai család idejében, az 1910-es években épült vasút-vonal az eredeti tervek alapján Somot közvetlenül érintette volna, de adatközlőim szerint a szomszédos földbirtokok nem voltak hajlandók földterületeikből e célra áldozni. Ennek következményeként a Királyháza–Csap vasútvonal Zápszonyt érintve épült meg, állomása viszont a *Beregsom–Mezőkaszony* nevet viselte, amit később *Som–Kaszony*, majd *Kaszony* névre rövidítettek. A szóhasználatban *Állomás, Vasútállomás* használatos leginkább. Ide sorolom még az állomásnak nem nevezhető *Buszmegálló ~ Buszváró-t*, ami a falu közepén, a *Kastély* udvarában található.

6.6. Utak, dűlőutak, vasútvonalak. – Egyrészes nevek közlekedésre szolgáló létesítmények jelölésére ritkán fordulnak elő. Ilyen a hegyoldal felvezető *Feljáró*, a *Rámpa* és a *Vasút*. A belterületet elhagyva az addig utcákként emlegetett útvonalak a szóhasználatban irányjelölő utakká válnak. Közlekedési létesítményre a faluban négy köznév utal: **út:** **Általut* [P.], **Barkasó ut* [P.], *Berke út, Bótrágyi út, *Forrás ut* [P.], *Gödör út, Haranglábi út, Izsnyéti út, Kacsó út, Kaszonyi út, Kána út, Kovács út, Makkos út, Papi út, Tanyasi út, Temető út, *Város út* [P., K.1., K.2.], *Zápszonyi út; dűlőút:* *Első dűlőút, Harka dűlőút, Második dűlőút; vasútvonal:* *Királyháza–Csap vasútvonal; rámpa:* *Vak rámpa.* Bizonytalan eredetű, de ma is ismert és használt útmegnevező név a *Jáhondó*.

6.7. Hídnevek. – A vízfolyások hiányából adódóan értelemszerűen hídra való utalásból is kevés fordul elő. Az egyetlen ide vonatkozó objektum: *Tiltó-híd ~ Tiltó*, ami zsilip melletti átkelőhelyet jelöl.

6.8. Kisebb építmények nevei. – A kisebb építmények sokszor tájékozási szerepet tölthetnek be, a hely pontosabb behatárolását szolgálhatják. Legtöbbjük köznév: *Emlékmű, Básznya* (orosz eredetű, a *башня* 'torony' szóból) ~ *Víztorony, Messzelátó* [P., E.; K.1. **Messzé lata ~ *Messzé láto*] ~ *Kukucs*.

6.9. Bányák. – A falu határában homokot és követ bányásztak, az előbbi csak rövid ideig. A mai *Gyümölcsös* területén kanálisvájáskor bukkantak homokos talajra, amit a falusiak *Homokbánya*-nak neveztek. A Hegy déli oldalán adatközlőim szerint régi időktől fogva követ bányásztak, erre utal a *Bánya, Kőbánya*. Az üzletekhez hasonlóan a bányák is zsidó kézben voltak. Birtokosaik nevéből származnak a következő nevek: *Feldmán bányája, Róth Károly bányája, Veres bányája*.

7. Egyéb nevek. – Adatközlőim nem ismerik a következő, feltehetően személynévi *Csonda [P.], *Gonda [K.1.], *Felső Sitter [K.1.], *Kovácsó [P.] és bizonytalan eredetű vagy jelentésű neveket: *Fog [K.1.], *Farkas hugyó [P., K.1.], *Halácsa [P.], *Hilima [L.], *Kis Herenád [P.; K.1.], *Kis herenád], *Száldobok [P.].

Összegzés. – Az összegyűjtött 495 földrajzi név közül ma 343-at (69,29%) ismernek, főként az idősebbek. A 181 (36,56%) történeti névből mindössze 29 (5,85%) név szerepel a ma használatosak között, a történeti nevek tehát gyakorlatilag kikoptak a falu névhasználatából. A nevek 40%-a a határnevekre vonatkozik, főként a szántókat nevezi meg. Az építménynevek száma is jelentős, az összes név 27,67%-át, majd a lakott területek következnek 13,33%-al. Ezek az adatok alátámasztják azt a történelmi tényt, hogy Som régen lakott és főleg mezőgazdasággal foglalkozó település. – Keletkezésmódjukat tekintve leginkább helyfajtajelölő és sajátosságot kifejező, illetőleg ezek összekapcsolódásából alakult funkció figyelhető meg. Sok név birtoklási viszonyt fejez ki.

Hivatkozott irodalom

- BALOGH LAJOS – KÁLMÁN BÉLA – MEZŐ ANDRÁS – ÖRDÖG FERENC – VÉGH JÓZSEF (szerk.) 1978. *A földrajzi nevek gyűjtésének, ellenőrzésének és közzétételének kézikönyve*. Budapest.
- BENKŐ LORÁND 1947. *A Nyárádmente földrajzinevei*. MNyTK. 74. Budapest.
- BÍRÓ FERENC 2002. *Nyelvi-tipológiai vizsgálatok Körösladány helynévrendszerében*. Eger.
- BOTLIK JÓZSEF – DUPKA GYÖRGY 1993. *Magyarlaka települések ezredéve Kárpátalján*. Ungvár–Budapest.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. Debrecen.
- INCZEFI GÉZA 1970. *Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata (Makó környékének földrajzi nevei alapján)*. Budapest.
- K.1. = Kárpátaljai Állami Levéltár. Som kataszteri térképe 1865. (125Φ/1on/№1212).
- K.2. = Kárpátaljai Állami Levéltár. Beregsom kataszteri térképe 1908. (125Φ/1on/№1213).
- KÁZMÉR MIKLÓS 1957. *Alsó-Szigetköz földrajzi nevei*. MNyTK. 95. Budapest.
- L. = LEHOCZKY TIVADAR 1881–1882. *Beregvármegye monographiája* 1–3. Ungvár.
- P. = PESTY FRIGYES kézirat. *Bereg megye*. OSZK, Kézirattár.
- SEBESTYÉN ZSOLT 2002. *A Beregszászi járás 11 településének helynevei*. MND. 178. Budapest.
- SÜTŐ KÁLMÁN 1990a. *Óda, mely történelem... (Adalékok Beregsom község történelmi távlataihoz)*. Kézirat.
- SÜTŐ KÁLMÁN 1990b. *Beregsom községről. Tények, események, szájhagyományok*. Kézirat.

KOVÁCS ANDRÁS

ANDRÁS KOVÁCS, **Toponyms in village Som**

The author examines historical and present-day toponyms from the village Som, a Hungarian settlement in district Beregszász (Ukraine), near the Hungarian border. 40% of the collected ca. 500 names are field-names, as the settlement has made a living from agriculture for centuries. Names of buildings (27%) and names of built-up areas (13%) are also numerous reflecting the eventful history of the village. Place-names most often display a single name-function indicating either the type or a characteristic feature of the place, but a combination of the two above functions is also common.

BEREGVIDÉK

1. Lassan két évtizede annak, hogy megjelent JUHÁSZ DEZSŐ magyar tájnevekkel foglalkozó munkája (JUHÁSZ 1988), amelyben a történelmi Magyarország területéről gyűjtötte össze és dolgozta fel a helyneveknek ezt a jellegzetes csoportját. A mai Kárpátalja területéről adattárában mindössze két tájnevet említ (*Tiszhát, Kárpátalja*); igaz, nem lokalizálva, említi még a *Felső-Tisza vidéké*-t is. A tájnévrendszer, akárcsak a helynevek más típusai, állandó változásban van. Napjainkban elsősorban a mesterséges névadás gyarapítja a tájnevek számát. Az elmúlt két évtizedben Kárpátalján is új tájnevek keletkezését figyelhetjük meg. Az alábbiakban egy ilyen névvel foglalkozom.

A tájnév JUHÁSZ DEZSŐ megfogalmazása szerint „olyan helynév, melynek denotátuma természeti-földrajzi, illetve néprajzi-kulturális, történelmi-társadalmi tényezők hatására kialakult területi egység” (JUHÁSZ 1988: 9). A Kárpátalján létrejött új tájnevek esetében leginkább a történelmi tényezők játszottak közre. A vidék a 20. század során többször cserélt gazdát (csehszlovák, magyar, szovjet, ukrán), a magyar anyanyelvű lakosság száma egyre csökkent, s napjainkra már csak egy keskeny, határ menti sávban élnek nagy számban, egy tömbben magyarok. A legtöbben a Beregszászi járásban, amely Kárpátalja egyik legkisebb járása, 44 település tartozik hozzá. A járás Kárpátalja délnyugati részén terül el, északról a Munkácsi, keletről az Ilosvai és Nagyszőlősi járással, nyugatról az Ungvári járással határos, míg déli és délnyugati határa egyben Ukrajna és a Magyar Köztársaság államhatára.

A járás neveként, illetve annak szinonimájaként az utóbbi időben egyre gyakrabban szerepel a *Beregvidék* név. Egyik legkorábbi előfordulásával egy szervezet nevében találkoztam: 1994 augusztusában vált ki a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetségből annak beregszászi járási alapszervezete, mely ettől kezdve *Beregvidéki Magyar Kulturális Szövetség* néven működött tovább (BMKSz). A 90-es évek második felében megsza- porodik a név előfordulása, különösen a magyar nyelvű sajtóban kezdték egyre gyakrabban helyettesíteni a hivatalos *Beregszászi járás* nevet az új tájnévvel. Néhány példa ezek közül, természetesen a teljesség igénye nélkül. (A tárgyalta nevet az idézetekben kurzív- val emeltem ki.)

2002. március 1. A „Bereginfo” című járási napilap tudósítása: „Semmiféle tiltó rendelkezésekkel [...] nem lehet a *beregvidékieknek* a szőlőhöz, a jó borhoz való ragaszkodását megszüntetni... A résztvevők délután megkoszorúzták [...] *Beregvidék* neves szőlőnemesítőjének emléktábláját.” 2002. június 24. ugyancsak „Bereginfo”: A Beregszászi Bethlen Gábor Magyar Gimnázium igazgatóhelyettese nyilatkozza: „Técsőtől kezdve a *Beregvidék* szinte valamennyi iskolájából jelentkeztek [ti. a diákok]...” 2004. augusztus 20. „Kárpátalja” című hetilap: „A Sorsfordító évek sodrásában című kiadvány az előbbinél komolyabb vállalkozás. A tizennégy fejezetből álló könyv átfogó képet nyújt a *Beregvidék* történelmi múltjából...” Az egyik legfrissebb példa: 2005. december 21-én az „Ukrainai Magyar Krónika” egyik cikkének címe: „Vaszil Sepa a *Beregvidék* élén”. Leggyakrabban a „Kárpátinfo” című hetilapban találkozhatunk a tájnév használatával: „*Beregvidék* gazdasága” (2004. június 20.), „Gazdag áruválaszték *Beregvidék* legnagyobb bevásárlóközpontjában” (2005. december 14.) stb.

A napi- és hetilapok mellett a járási hivatalok is „felkarolták” az új nevet. A Beregszászi Járási Állami Közigazgatás honlapján (www.bereg.net.ua) olvasható: „A *Beregvidéken* hasznos ásványok nagy tartalékai vannak... Földrajzi helyzeténél fogva a járás érdekelt a külkereskedelmi tevékenységben. A *Beregvidéken* közel 60 olyan vállalkozói cég nyert állami bejegyzést, melynek fő profilja a külkereskedelem...” 2001-ben a járási vezetés szociális-gazdasági programot dolgozott ki, mely a „*Beregvidék* – 2006” nevet viseli.

A név bekerült a hétköznapi használatba is. Egy beregszászi sörkert és hotel a bemutatkozásában (www.belfoldiszallasok.hu) a nevet korábbi időszakra is visszavetíti: „Az 1918. november 15-ig Osztrák–magyar [!] Monarchiához tartozó *Beregvidék* az első világháború után először román, majd csehszlovák megszállás alá került... Kevés olyan vidék van a világon, amely az évszázadok során annyi viszontagságon, rendszerváltozáson esett át, mint *Beregvidék*...”

A nevek párhuzamos használatát jól illusztrálja a következő idézet, amely Kárpátalja hivatalos, magyar nyelvű honlapján olvasható (www.karpatalja.org.ua): „A jelenlegi *Beregszászi járás* (*Beregvidék*) mint közigazgatási egység 1946. január 22-én alakult meg Beregszász város központtal... A *Beregvidék* Kárpátalja délnyugati részén terül el... A *Beregvidék*re jellemzőek a népes települések, az egykori mezővárosok és az egykori váruradalmakat kiszolgáló jobbágyfalvak utódai... A *Beregszászi járás* lakossága soknemzetiségű... A *Beregvidék* komoly művelődési, oktatási potenciállal rendelkezik...”

A tájnévvel nemcsak Kárpátalján találkozhatunk, hanem a magyarországi sajtóban, illetve magyarországi szerzők műveiben is több esetben előfordul. A „Nyelvünk és Kultúránk” című kiadvány (a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társaságának folyóirata) 1997. július–szeptemberi számában jelent meg POMOGÁTS BÉLA tanulmánya (Magyarok a nagyvilágban), melyben a következőket olvashatjuk: „Kárpátalján annak idején népszavazás kezdeményezte a terület (Ukrajnán belüli) autonómiájának felállítását, ugyancsak népszavazás követelte a szinte tisztán magyarul lakta *Beregvidék* önkormányzatának megszervezését...” Ugyancsak POMOGÁTS BÉLA használja az „Erdélyi Napló” 1999. augusztus 31-i számában: „Így csak a szlovákiai Csallóköz és Mátyusföld, a kárpátaljai *Beregvidék*, az erdélyi Bihar és Szatmár megye határ menti sávja (és persze a magyar határtól távol fekvő Székelyföld), valamint a Vajdaságban néhány északi és Tisza menti körzet őrizte meg magyar jellegét...” 2001. január 1-jén az árvízi helyzettel kapcsolatos közlemény jelent meg a HTMH (Határon Túli Magyarok Hivatala) honlapján a Közlekedési és Vízügyi Minisztérium részéről (www.htmh.hu): „A magyar hatóságok nem csupán a mostani védekezés során, de már az elmúlt években is éppenséggel a *Beregvidék* védelmét tartották szem előtt, nem pedig magára hagyták azt...”

2. A név használata tehát, legalábbis a sajtó nyelvében, általánossá vált. Felmerülhet a kérdés azonban, hogy elfogadhatjuk-e tájnévnek a *Beregvidék*-et? Illeszkedik-e a magyar tájnévrendszerbe ez a név? Alakilag, szerkezeti felépítését tekintve tökéletesen beleillik a már létező tájnevek csoportjába. A *vidék* a tájnevek alkotásában gyakran részt vevő földrajzi köznév, JUHÁSZ DEZSŐ adattárában 38 előfordulással a második helyet foglalja el a *köz* után (JUHÁSZ 1988: 38). Rendszerint víznevekkel, folyónevekkel alkot tájnevet, de többször előfordul településnevekkel együtt is. Minden esetben alaptagi helyzetben szerepel. A *vidék* jelöletlen birtokos jelzős szerkezetekben rendszerint kötőjellel járul a főtaghoz, jelölt esetben pedig különírandó. Az első előfordulások között néhány esetben inga-

dozott a név helyesírása, a kötőjeles forma mellett egybeírt formában fordult elő gyakrabban. Ma már kizárólag az egybeírt forma használatos.

A megyenevek viszont ritkán fordulnak elő tájnevekben. JUHÁSZ DEZSŐ is megemlíti, hogy ezek egy része önmagában is tájnévnek tekinthető (JUHÁSZ 1988: 10). Bár felvételük indokolt lenne, az adattárban nem szerepelnek. A *Beregvidék* létrejöttét valószínűleg befolyásolta az *Ung-vidék* tájnév. Ez az egykori Ung megye ma Szlovákiához tartozó, Nagykapos központú részét jelöli. Újabban ugyanezt a nevet az Ungvári járás magyarlakta, déli vidékére is használja a kárpátaljai sajtó (l. pl. Kárpátinfo 2004. március 18.: „*Ungvidék* magyarsága ünnepelt”). Ez a tájnév azonban sajátos, ugyanis a megye- és folyónév ebben az esetben megegyezik. Kárpátalján a megyenevet vélték benne felfedezni, s talán ennek mintájára jött létre a *Beregvidék* név. Az analógia szerepét bizonyítja, hogy az *Ung-* és *Beregvidék* mellett szórványosan *Ugocsa-vidék* is előfordul. Egy friss programajánló az „igazi» Kárpáti Igaz Szó”-ban: „*Bereg-, Ugocsa- és Ung-vidéki* író-olvasó találkozó” (2006. január 14.).

Az egykori Bereg megye az első világháború után szűnt meg, amikor nagy részét elszakították Magyarországtól, és csak néhány település maradt az anyaország fennhatósága alatt. A magyarországi névhasználatban a *Bereg* már előfordul tájnévként, a régi Bereg megyének a magyarországi kis részét (*Csonka-Bereg*) jelöli. KÓSA LÁSZLÓ (1991: 333) BABUS JOLÁN „A lónyai vizek néprajza” című tanulmányára hivatkozva a megyenevnek egy képzős, *Beregség* alakját is közli a tárgyalt vidék népi neveként. A megye nevének leszűkítése egy kisebb területre tehát nem ismeretlen jelenség. A *Beregvidék* az egykori Bereg megye földrajzi-térbeli határait egy járás területére korlátozza. A Beregszászi járás közigazgatási határai egyben a tájnév „hatókörét” is kijelölik. A közigazgatási határok mellett még egy tényező közrejátszhatott a tájnév létrejöttében. Ez Kárpátalja egységes, magyarlakta része, a járás határa északon majdnem pontosan megegyezik a nyelvhatárral. Így a név nemcsak közigazgatási, hanem nemzetiségi területet is jelöl.

A *Beregszászi járás ~ Beregvidék* névpár mindkét tagja mesterséges névadással jött létre, bár utóbbi a népi név szerepét is igyekszik betölteni. Mindkettő megfelel a magyar névadási szokásoknak és szabályoknak. A szinonimapárok a helynévadásban ritkán maradnak fenn hosszabb ideig. Ahhoz, hogy egy kifejezés névvé váljon, ismertnek és használatosnak kell lennie. A névhasználó közösség feladata eldönteni, hogy használja vagy elveti. A mesterséges úton keletkezett nevek nagyon gyakran nem nyerik el a hétköznapi nyelvhasználók tetszését, így nem terjednek el széles körben. A létrehozó intézmény, szervezet (pl. sajtó) természetesen ettől függetlenül használhatja a továbbiakban is. A *Beregvidék* név véleményem szerint jó úton halad az általános használat és elfogadottság felé, egy újabb taggal gazdagítva a magyar tájnévrendszert.

Hivatkozott irodalom

- JUHÁSZ DEZSŐ 1988. *A magyar tájnévadás*. NytudÉrt. 126. Budapest.
 JUHÁSZ DEZSŐ 1991. A tájnevek vitás kérdéseihez. *Magyar Nyelv* 336–42.
 KÓSA LÁSZLÓ 1991. Észrevételek és kiegészítések Juhász Dezső „A magyar tájnévadás” című munkájához. *Magyar Nyelv* 330–6.

ZSOLT SEBESTYÉN, *Beregvidék*

Names of geographical regions constitute a special group in the system of Hungarian place-names. They are originated in historical and social events, they are used to identify larger areas, and they are subject to continuous changes. In Sub-Carpathia (Ukraine) many new names of geographical regions have been born recently, one of which is *Beregvidék*, the major concern of the present study. This name denotes an administrative unit. It is the official, artificial name giving that played an important role in its formation, and the name is used in official documents and in daily papers. The name form might have been influenced by analogy (see *Ung-vidék*). The name fits into the system of Hungarian names of geographical regions, despite its unique feature of having a name of a county as anterior constituent. Whether or not the name will be generally accepted and used in the future depends on the speakers.

MÁTYÁSFÖLD UTCANEVEI (1889–2004)

Dolgozatomban szülő- és lakóhelyem utcaneveinek változásaival foglalkozom. Elsőként azt vizsgálom, hogy milyen indítékai voltak ezeknek a változtatásoknak, és hogy ezek hatására hogyan változott az utcanevek megterheltsége jelentéstani szempontból az egyes korszakokban. Ebben HAJDÚ MIHÁLY felosztását követem (HAJDÚ 1975). A változások tükrében kitérek az egyes névbokrok alakulására is, amelyek hozzátartoznak a település utcaneveiről kialakított összképhez.

Ezt követően a változások típusait rendszerezem a régi és az új nevek kapcsolata alapján. Elsősorban az előtagokat vizsgálom, de dolgozatomban végén szólok az utótagokról is. Feltételezem, hogy a politikai és a társadalmi változások ezáltal is jelentősen befolyásolták az utcák elnevezési és névváltoztatási szokásait, mint ahogy oly sok településen.

Az összegyűjtött anyag fő forrásául a RÁDAY – MÉSZÁROS – BÚZA-féle „Budapest teljes utcanévlexikona”, illetve HAJDÚ MIHÁLY „Budapest utcaneveinek névtani vizsgálata” című műve szolgált. A helytörténeti vonatkozású ismereteket VASS VILMOS „Budapest XVI. kerület története” című könyvéből merítettem.

Mátyásföld Budapest XVI. kerületének egy része. 1889-ben alapították az akkor még Pest megyei kis falut, majd 1950-ben Budapesthez csatolták. Az első utcák az alapítás évében jelentek meg, így 1889-től kezdődően a napjainkig tartó folyamatot, vagyis az elmúlt 116 év változásait kísérem figyelemmel. A vizsgált időszakok közbülső határait megközelítőleg a világháborúk kezdetének és végének időpontjában állapítom meg, 3 korszakra bontva a bő egy évszázadot: I. 1889–1919, II. 1920–1945, III. 1946-tól napjainkig.

I. Az utcanévváltozások vizsgálata

1. korszak: 1889–1919. – A település létrejöttétől az első világháború végéig 38 utcát alakítottak ki Mátyásföldön. Ez idő alatt mindössze öt esetben változtattak utcanevet, így összesen 43 utcanév fordult elő a 31 évet felölelő időszakban.

Az új utcanevek mind az öt esetben emlékállítási céljából születtek, hiszen mind-egyik név egy-egy híres ember nevét viseli: *Ehmann Emma tér* > *Mátyás király tér*, *Gesztenye (Gesztenyész) sor* > *Erzsébet királyné sor*, *Ilona tér* > *Mátyás király tér*, *Kántor utca* > *Kossuth Lajos utca*, *Szilágyi utca* > *Szilágyi Mihály utca*.

A *Gesztenye (Gesztenyész) sor*-t *Erzsébet királyné sor*-ra változtatták, ezáltal egy tájékoztató funkcióval bíró utcanevet szüntettek meg. A változtatások során két különböző tér is azonos nevet kapott. Így lett az egymástól távol eső *Ehmann Emma* és *Ilona tér*-ből *Mátyás király tér*. A *Szilágyi utca* nevét pontosító szándékkal változtatták *Szilágyi Mihály utca*-ra, a korábbi *Kántor utca* pedig a *Kossuth Lajos utca* nevet kapta.

A korszak összes utcanévét figyelembe véve feltűnik a Hunyadiak korára emlékeztető utcanevek viszonylag nagy száma. Öt utca lett ebből a korból elnevezve: *Corvin utca*, *Hunyadi utca*, *Mátyás király tér* (2), *Szilágyi Mihály utca*. Ez azzal magyarázható, hogy magának a településnek is Mátyás király a névadója. Másik két személynek is több utca viselte a nevét. A *Batthyány utca* és az *Ilona tér* Batthyány Ilonáról, Beniczky Tamás helyi földbirtokos feleségéről, az *Ehmann Emma tér* és az *Emma utca* pedig Ehmann Viktor

helyi gazdálkodó lányáról lett elnevezve. Mátyásföld alapítóiról és hozzátartozóikról még életükben neveztek el utcákat, nevezetesen Beniczky Tamásról, gróf Batthyány Ilonáról, Ehmann Emmáról és Paulheim Józsefről, emléket állítva ezzel számukra a hála jeléül.

Az 1889-es és 1919-es utcák neveit összevetve a következő eredményeket kapjuk:

	1889		1919	
Személynévi eredetűek	13 db	34,21%	15 db	39,47%
Helynévi eredetűek	8 db	21,05%	8 db	21,05%
Az emberrel közvetlen kapcsolatot jelentő szavakból alakultak	12 db	31,58%	11 db	28,95%
Az embert körülvevő természeti környezet szavaiból alakultak	5 db	13,16%	4 db	10,53%
Összesen	38 db	100%	38 db	100%

1. táblázat

A legmegterheltebbek a személynévi eredetű és az emberrel közvetlen kapcsolatot jelentő szavakból alakult utcanévek, a természeti környezetből származó nevek száma viszont elenyésző. (Mivel az *Emma utca* és az *Ilona tér* Mátyásföld egykori birtokosainak feleségeiről lettek elnevezve – ahogy már fentebb említettem –, ezt a két keresztnév-ből származó utcanévet a személynévi eredetű utcanévek közé soroltam.)

A korszak végére még nagyobb lett a különbség az egyes csoportok között. A személynévi eredetű utcanévek megterheltsége tovább nőtt, a természeti környezet szavaiból származó utcanévek száma pedig csökkent.

Az utcák neveinek csaknem negyede (10) bírt tájékoztató funkcióval. A névváltoztatások után ez az arány csak minimális mértékben változott.

2. korszak: 1920–1944. – A vizsgált időszak elején 73, a végén pedig 75 utca létezett. A már meglévő 38 utca mellett a korszak elején még 37 új utcát alakítottak ki, 1944-ig pedig mindössze további két utcát hoztak létre. A régi utcák közül 24-nek maradt változatlan a neve, vagyis közülük 14 utcanévet változtattak meg.

A korszak első jelentős történelmi eseménye a trianoni béke volt. Ennek hatása az utcanévek életében természetesen Mátyásföldön is megfigyelhető. Az 1920-as években újonnan kialakított utcák közül jó néhány a történelmi Magyarország földrajzi nevei közül kapott nevet: *Aradi utca*, *Bácskai utca*, *Fátra utca*, *Lévai utca*, *Losonc utca*, *Lőcsei utca*, *Munkács utca*, *Szatmári út*, *Tátra utca*, *Temesvári utca*, *Ungvári utca*. (Ekkor nevezték el a *Nagycenki utcá*-t is, bár Nagycenk ma is Magyarországon található.)

A már meglévő utcák közül csak egyet neveztek át ebből a célból, amely nem volt célszerű választás. A *Vasút utca*-ból lett ugyanis a *Kolozsvári utca*, és ezzel egy tájékoztató jellegű nevet szüntettek meg. Ezen utcák közül ma már csak kettő őrzi eredeti nevét, a *Bácskai utca* és a *Fátra utca*.

Az egyetlen elvont fogalomról elnevezett utca a *Szabadság utca*.

Nagy számban neveztek el ekkoriban utcákat személyekről, amelyek közül néhánynak politikai céllal határozták meg a nevét. Az új utcák közül 11 kapott nevet híres magyar személyekről (*Apafi utca, Barcsay utca, Baross Gábor utca, Erkel utca, Katona József utca, Kinizsi Pál utca, Rákosi Jenő utca, Szent István utca, Vörösmarty Mihály utca, Werbőczy utca, Zrínyi utca*), a már meglévők közül pedig szintén 11-et kereszteltek át (*báró Szurmay Sándor utca, Diósy Lajos utca, Erzsébet királyné utca, gróf Apponyi Albert utca, Horthy Miklós út, Liszt Ferenc utca, Nagy Gábor utca, Papp-Váry Elemérné utca, Paulheim József utca, Petőfi Sándor utca, Rákóczi Ferenc utca*).

Négy személyről: Horthy Miklósról, Rákosi Jenőről, gróf Apponyi Albertől és báró Szurmay Sándorról még életükben neveztek el utcákat. A Horthy Miklósról elnevezett út 1920-ban kapta a nevét, abban az évben, amikor kormányzóvá választották. Rákosi Jenőről azért neveztek el utcát, mert Trianon után az irredentizmus fő propagandistája lett, gróf Apponyi Albertől pedig azért, mert a magyar küldöttséget képviselte a párizsi békekonferencián. Báró Szurmay Sándor az első világháborúban hadseregcsoport-parancsnok volt; ő állította meg, majd üzte ki az orosz hadsereget Magyarországról. Papp-Váry Elemérné neve hálából került fel az utcanévtáblákra halálának 15. évfordulóján, egyrészt azért, mert a költőnő „Hitvallás” című verse a két háború között a nemzet imája lett, másrészt pedig, mert mint helyi lakos sok erkölcsi és anyagi segítséget nyújtott a község lakóinak. Diósy Lajosról is hasonló okok miatt lett utca elnevezve még halálának az évében, hiszen sokat tett a község fejlesztésért, iskolát is alapított.

Mindössze hat új utca kapott tájékoztató jellegű nevet. Az utcában található épületről nevezték el a *Fokker utcá-t*, (az ott található repülőgépgyárról kapta a nevét), a *Gyár utcá-t*, az *Iskola utcá-t* és a *Templom ter-et*. Ez utóbbi az egyik *Mátyás király tér* nevének megváltoztatásából származik, amelynek köszönhetően megszűnt egy kettős elnevezés, valamint egy tájékoztató funkciójú utcanévvel is gazdagodott a település. A *Liget sor* és a *Piac tér* elnevezés is természetes úton jött létre.

Ha összehasonlítjuk a korszak elején, illetve a végén meglévő utcanevek típusainak az arányát, az alábbi eredményeket kapjuk:

	1920		1944	
Személynévi eredetűek	31 db	42,47%	33 db	44,00%
Helynévi eredetűek	18 db	24,66%	17 db	22,67%
Az emberrel közvetlen kapcsolatot jelentő szavakból alakultak	20 db	27,39%	20 db	26,66%
Az embert körülvevő természeti környezet szavai- vaiból alakultak	4 db	5,48%	5 db	6,67%
Összesen	73 db	100%	75 db	100%

2. táblázat

Az adatokból megállapítható, hogy jelentős változás nem történt az egyes csoportok arányait tekintve. A személynévi eredetű és az ember közvetlen kapcsolatából származó utcanévek száma minimális mértékben emelkedett, ezért a helynévi eredetű nevek és a természeti környezetből származó nevek száma szintén kis mértékben, de csökkent a korszak végére.

3. korszak: 1945-től napjainkig. – Az utcák folyamatos kiépítésének következtében a korszakban sokszor szükség volt területrendezésre: utcákat szüntettek meg, vontak össze vagy osztottak fel több részre. Ezek következtében 1945-ben 75 utcából 69 maradt Mátyásföldön, napjainkban pedig már 128 utcát tartanak nyilván, vagyis 58 év alatt megközelítőleg a kétszeresére nőtt az utcák száma. Az első korszakból 12, a másodikból pedig 11 utca neve maradt változatlan egészen napjainkig.

A legtöbb politikai indíttatású névváltoztatás ebben a korban történt. Háttérükben négy fő ok áll: a) az 1848-as forradalom százéves évfordulója, b) a második világháború vége, c) a szocializmus kibontakozása hazánkban, d) rendszerváltás. Nem bontottam külön időszakokra az egyes eseményeket, mert külön-külön nem történtek nagy számban utcanév-változtatások, azonban az a néhány név, amely megváltozott, külön szót érdemel.

a) Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc alakjairól mindössze öt utcát neveztek el vagy változtattak meg ebből a célból 1945–1954 között: *Gábor Áron utca*, *Irinyi János utca*, *Jókai Mór utca*, *Petőfi tér*, *Táncsics utca*. A *Rákosi Jenő utcá-t* *Irinyi János utcá-ra* módosították (Irinyi a szabadságharc alatt a nagyváradi löszergyár egyik vezetője volt). A gróf Apponyi Albertről elnevezett utca nevét *Táncsics -ra* változtatták. Gábor Áronról az 1848-as szabadságharc 100. évfordulója alkalmából neveztek el utcát.

b) A második világháború befejeződése is hatással volt az utcanévekre. A *Fokker utca* új neve *Vitéz János utca* lett. Az előző elnevezés még a háborúra emlékeztetett, ugyanis a közeli Magyar Állami Gépgyárban állították elő a háborúban használt Fokker repülőgépeket. A *Horthy Miklós út* a *Szabadság útja* nevet kapta.

c) A szocializmus évei alatt számos utcanévet változtattak meg politikai okokból. Bajcsy-Zsilinszkyról 1945-ben, egy évvel a kivégzése után neveztek el utcát, majd egy másik utca Somogyi Béla nevét kapta hasonló okok miatt, emléket állítva a politika áldozatainak. 1946-ban két utca nevét *Lenin* és *Marx utcá-ra* változtatták. A *báró Szurmay Sándor utcá-t* *Marx utcá-ra* keresztelték át, áttérve az új, korhoz illő névre. 1951-ben alakították ki a *Mészáros József utcá-t*, melynek névadója a nyilasok áldozata lett. A *Margit utca* átnevezéséből származó *Janovecz Margit utcá-t* egy nyomdászról nevezték el, aki részt vett az ellenállási mozgalomban, ezért elfogták és egy koncentrációs táborban kivégezték. 1977-ben a *Szabadság útja-t* az akkor nemrég elhunyt miniszter, író Veres Péter nevére változtatták. Később, 1986-ban született meg a *Sík Endre tér*, amely a jogász, író, egykori miniszterről kapta a nevét; ez az elnevezés azonban nem volt hosszú életű, egy évvel később már meg is változtatták.

Néhány utca a korra jellemző elvont fogalmakról kapta a nevét, mint például a *Hangulat utca*, az *Összefogás sétány* és a *Testvériség utca*.

A vallás háttérbe szorulásával magyarázható három, 1974-ben történt névváltoztatás. A *Szent István utcá-ból* *István király utca* lett, a váradi püspökről elnevezett *Vitéz János utcá-t* pedig *Jókai Mór utcá-ra* változtatták. A *Templom ter-et*, amelyet valóban a település templomáról neveztek el, *Torony tér-ré* nevezték át, így tájékoztató funkciója továbbra is megmaradt.

d) Az 1989-es rendszerváltás maga után vont az előző rendszerben divatos nevek megváltoztatását. 1992-ben kapta vissza nevét a volt *Diósy Lajos utca* a *Marx* és a *Lenin utca* egyesítésével, valamint a *Margit utca*, amely előzőleg *Janovecz Margit utca* néven volt ismert. A *Bajcsy-Zsilinszky sor-t* is átnevezték *Hunyadvár utcá-vá*, a *Hunyadi* és a *Batthyány utca*-val összeolvastva.

Néhány, az előző korra jellemző utcanevet azonban nem változtattak meg a rendszerváltást követően, így maradt meg a ma is létező *Natasa* és *Tatjana utca* (a volt orosz laktanya közelében), valamint az *Összefogás sétány* és a *Testvériség utca*.

Sajnálatos, hogy néhány változtatás alkalmával éppen a helyi hírességek nevét vették le az utcanevtáblákról: *Diósy Lajos utca* > *Lenin utca*, *Paulheim József utca* > *József Attila utca*, *Papp-Váry Elemérné utca* > *Blaha Lujza utca*, *Batthyány utca* > *Hunyadvár utca*, *Beniczky utca* > *Mészáros József utca*. Ennek az ellenkezője is megfigyelhető azonban, hiszen néhány utca tudatosan kapott nevet helyi hírességekről. A *Somogyi Béla utca*-t még 1953-ban átkeresztelték, ebből lett a mai *Prodám utca*. Prodám Guido a magyar aviatika egyik híres úttörője volt, és itt is tevékenykedett. A *Zsélyi Aladár utca* névadója szintén repülőgép-tervezőként és pilótaként dolgozott a közeli repülőtéren.

Pest, Buda és Óbuda egyesítésének századik évfordulója alkalmából épült a Centenárium lakótelep 1972–1980, illetve 1980–1987 között. Az első építkezés nem járt területrendezéssel, így akkoriban új utcák nem születtek. A 80-as években viszont bővült az utcanevsor, számos utcát alakítottak ki az újabb építkezéseknek köszönhetően. Ekkor kapták nevüket a következők: *Budapesti út*, *Centenáriumi sétány*, *Csipkés köz*, *Dóra tér*, *Gizella tér*, *Linda tér*, *Mátyásdomb tér*, *Molnár István sétány*, *Orsika tér*, *Összefogás sétány*, *Rutafa utca*.

Ha összehasonlítjuk a korszak elején és végén meglévő utcanevek számát és megoszlását, szembetűnő változásokat figyelhetünk meg:

	1945		2004	
Személynévi eredetű utcanevek	31 db	44,93%	28 db	21,88%
Helynévi eredetű utcanevek	15 db	21,74%	27 db	21,09%
Az emberrel közvetlen kapcsolatot jelentő szavakból alakult utcanevek	20 db	28,98%	39 db	30,47%
Az embert körülvevő természeti környezet szavaiból alakult utcanevek	3 db	4,35%	34 db	26,56%
Összesen	69 db	100%	128 db	100%

3. táblázat

Elsőként az utcanevek számának ugrásszerű megnövekedése tűnik fel. Mintegy 85%-kal nőtt az utcanevek száma az utóbbi 60 év alatt. Jelentősen megemelkedett a természeti környezet szavaiból származó utcanevek aránya, több mint 24%-kal; a személynévi eredetű nevek aránya viszont éppen ellenkező irányban változott, kevesebb mint a felére csökkent.

A három önálló korszak egyes jelentéstani kategóriáit vizsgálva érdekes eltérések mutatkoznak. A személynévi eredetű utcanévek aránya folyamatosan emelkedett, azonban napjainkra szembetűnően visszaesett ez az érték. A kezdetben 34,21%-os arány 1945-re elérte a 44,93%-ot, mostanra pedig 21,88%-ra csökkent. A helynevekből és az emberrel közvetlen kapcsolatot jelentő szavakból származó utcanévek aránya a 116 év alatt nem változott számottevő mértékben. A természeti környezet szavaiból alakult utcanévek aránya a személynévi eredetűekkel ellentétben többnyire csökkenő tendenciát mutatott, mára azonban ez az arány a kezdetekhez viszonyítva is több mint kétszeresére nőtt. A 13,16% helyett a harmadik időszak elején már csak 4,35%-os volt az arányuk, napjainkra azonban váratlanul 26,56%-ra emelkedett. Ez elsősorban azoknak a virágnevet viselő utcáknak köszönhető, amelyeket 1979-ben neveztek el.

II. A névbokrok vizsgálata

Már az első korszakban is születtek utcanévek pusztá keresztnévekből; ez a folyamat a második időszakban folytatódott. Ezeknek az utcáknak a nagy része egymás közelében helyezkedett el, így névbokrot alkottak: *Apor utca, Béla utca, Emma utca, Ferenc utca, Géza utca, Gyula utca, Imre utca, Károly utca, László utca, Margit utca, Miklós utca*. A 80-as évek második felében kialakított *Dóra, Gizella, Linda* és *Orsika tér* a közeli, már meglévő *Margit, Olga* és *Hilda utca*-val női nevekből álló névbokrot alkot. Ezek az utcanévek tovább duzzasztják a keresztnévek névbokrárt a fent említett, már a két világháború közötti korszakban kialakult, többnyire férfinevekből álló névbokorral. Időközben azonban itt is történt változás. A közeli *Vörösmarty utca*-t átnevezték *Fábián utca*-vá, ezáltal a névbokor tagjává vált, a *Béla utca*-nak *Benő utca*-vá változtatása viszont nem befolyásolta a névbokor nagyságát. A közelben, új utcák kialakításával egy kisebb, jobbára ritka női nevekből álló névbokor is született: *Barbara, Csenge, Helka, Villő*. A névadást befolyásolhatta a közeli *Tekla* és *Enikő utca*, amelyek azonban már a szomszédos Sashalomhoz tartoznak.

A 40-es évek második felében vezették be a sorszámozott utcanévek használatát. Az utcák számozása az Egyesült Államokból kiindulva terjedt el. Nálunk a számjegyes utcaelnevezések egyúttal névbokrosítási szándékkal keletkeztek; ez különösen a római számok esetében érvényes. Nyolc utca arab számokból álló sorszámnevet kapott: *421. utca, 422. utca, 423. utca, 424. utca, 425. utca, 426. utca, 427. utca* és *428. utca*. A szomszédos településeken már korábban megkezdtek az utcák arab számmal való sorszámozását, feltehetőleg ez váltotta ki Mátyásföldön is ezt a névadási szokást. Később római számokkal folytatták a sort. Ezeket a neveket is az újonnan létrehozott utcák kapták, összesen 23: *I–XVIII. utca*, valamint *XXXI–XXXV. utca*.

Később, 1953–1979 között megváltoztatták ezeket a jellegtelen utcanéveket. Ezek közül több mint 35%-nak egyedi virágneveket adtak: *Becő, Csenkesz, Farkasbab, Farkasfog, Farkasszőlő, Gyűszűvirág, Írisz, Lepkevirág, Nebántsvirág, Papucsvirág* és *Perjés utca*. A felsorolásból azonnal kitűnik, hogy a virágnevek névbokrában még kisebb névbokrok is megfigyelhetők. Az egyik a *Farkasbab, Farkasfog, Farkasszőlő*; a másik pedig a *Gyűszűvirág, Papucsvirág, Lepkevirág, Nebántsvirág utca* által alkotott névbokor. A *Farkas-* előtagú utcák esetében azonban nem sikerült tökéletes névbokrot kialakítani, mivel két olyan utcanév is bekerült, amelyek csak hangzásukban hasonlítanak a növényneveket je-

lentő utcanevekhez. *Farkasfa* ugyanis egy község Vas megyében, a *Farkashalom* pedig egy helyi vonatkozású elnevezésre utal. (A néphit szerint egy *Farkas* nevű vitézt temettek el az utca végében, aki a törökök elleni harcban vesztette életét.)

1954-ben a település fejlődésének köszönhetően sok új utcát alakítottak ki. Többek között az egymás közelében elhelyezkedő *Ajak*, *Andocs*, *Album*, *Atlasz* és *Anilin utcá*-t, majd évekkel később létrejött az *Andocs tér* és az *Album köz* is. Ezek az utcanevek is egyfajta névbokrot alkotnak. Bár az előtagok különböző jelentéskörökbe tartoznak, hangzás alapján azonban nagyon hasonlóak az azonos kezdőbetűk miatt. Ezért az utcaneveknek ezt a csoportját akár alliterációs névbokornak is nevezhetnénk.

A 60-as, 70-es években több sorszámozott és határon túli városról elnevezett utca-nevet célszerűen változtattak meg. Ekkor kapta a nevét az *Íjász* és a *Nyílvevő utca*, amelyek a közeli laktanyára utaltak, majd a *Nyílhegy utca*, amely az új névbokrot bővítette. Szintén ebben az időszakban született meg a *Lőtér utca* elnevezés, amely értelem-szerűen a közeli lőtérré utal. Ennek hatására pár évvel később a tér közelében új, ugyan-ebből a fogalomkörből származó utcanevek láttak napvilágot (*Céltábla utca*, *Töltény utca*, *Lőpor utca*).

Az 1920-as években elnevezett *Diófa*, *Hársfa* és *Tölgyfa utca* által alkotott névbok-rot 1974-ben felbontották. A *Diófa utcá*-ból kis változtatással *Dióskál*, a *Hársfa utcá*-ból pedig *Hárskút utca* lett, amelyek egy-egy magyarországi falu nevét jelzik.

Amíg heterogén névbokorra számos példát lehet találni, addig a homogén névbokrok jóval kisebb számban fordulnak elő, jelenleg mindössze három van belőlük: *Album köz* és *Album utca*, *Andocs tér* és *Andocs utca*, *Zsarnó tér* és *Zsarnó utca*. 1945–1977 között homogén névbokrot alkotott a *Szabadság utca* és a *Szabadság útja* is. A *Nógrádverőce út* mellett található *Verőce köz* is feltehetőleg hasonló szándékkal lett elnevezve.

III. Az utcanévváltozások rendszerezése

Az alábbiakban a változások típusait kívánom bemutatni aszerint, hogy két, időben egymást követő utcanév milyen kapcsolatban lehet egymással.

1. A névváltoztatások során többször megfigyelhető az a módszer, mely szerint az eredeti utcanévhez hangzásában hasonló új nevet adnak egy utcának: *Dióskál utca* < *Diófa utca*, *Hárskút utca* < *Hársfa utca*, *Hunyadvár utca* < *Hunyadi utca*, *Nagy Gábor utca* < *Nagycenki utca*, *Gábor Áron utca* < *Nagy Gábor utca*, *Léva utca* < *Lévai utca*, *Lőcs utca* < *Lőcsei utca*, *Petúnia utca* < *Petőfi Sándor utca* stb.

2. Ritkák az olyan változások, amikor a régi és az új nevek tartalmilag szoros kap-csolatban állnak egymással: *Csinszka utca* < *Ady Endre utca*, *Nagyvázsony utca* < *Kini-zsi Pál utca*, *István király utca* < *Szent István utca*, *Torony tér* < *Templom tér*.

3. Sokszor a régi és az új nevek csak jelentéskörüket tekintve tartoznak egy cso-portba. Ezek a vizsgált anyagban kizárólag személynévi eredetű utcanevek esetében fordulnak elő: *Blaha Lujza utca* < *Papp-Váry Elemérné utca*; *Lenin utca* < *Diósy Lajos utca* < *Dózsa utca*; *Marx utca* < báró Szurmay Sándor utca < *Teleki utca* (majd 1992-ben: *Lenin utca* + *Marx utca* < *Diósy Lajos utca*); *Jókai Mór utca* < *Vitéz János utca* stb.

4. A legtöbb utcanév-változtatás során az előző és az új utcanév között semmilyen kapcsolat nem áll fenn, pl.: *Aranyfürt utca* < *Tátra utca*, *Bökényföldi út* < *Árpád utca*, *Gida utca* < *Iskola utca*, *Hangulat utca* < *Ferenc utca*, *Rezgőfü utca* < *Kolozsvári utca*. Ide tartoznak azok az utcák is, amelyeket korábban számokkal jelöltek.

IV. Az utótagok vizsgálata

Végül az egyes korszakok teljes utcanévállományát figyelembe véve az egyes utótagok megterheltségét vizsgálom. Az utcanévállomány utótagjait vizsgálva szembetűnő a terek, az utak és az utcák számának jelentős növekedése a település kialakulásától napjainkig. Az utolsó időszakban kis számban ugyan, de új utótagok is megjelentek: *dűlőút* és *köz*. Szerencsés változás a kellemes hangulatú *sétány*-ok számának gyarapodása.

	1889–1919		1920–1945		1946–2004	
<i>dűlőút</i>	–	–	–	–	1 db	0,45%
<i>határút</i>	1 db	2,63%	1 db	1,25%	2 db	0,91%
<i>köz</i>	–	–	–	–	4 db	1,82%
<i>sétány</i>	1 db	2,63%	1 db	1,25%	3 db	1,36%
<i>sor</i>	1 db	2,63%	2 db	2,5%	2 db	0,91%
<i>tér</i>	3 db	7,89%	3 db	3,75%	16 db	7,27%
<i>út</i>	3 db	7,89%	2 db	2,5%	10 db	4,55%
<i>utca</i>	33 db	86,83%	71 db	88,75%	182 db	82,73%
Összesen	38 db	100%	80 db	100%	220 db	100%

4. táblázat

Megállapíthatjuk tehát, hogy Mátyásföld utcáinak száma dinamikusán nőtt a település fejlődésének köszönhetően. (Egy kivétel akadt csak: 1944-ről 1945-re minimális mértékben csökkent a nevek száma a területrendezések miatt.) Mint láthattuk, a település utcanéveinek életében is jelentős szerepet játszottak a történelmi események, a politikai és társadalmi változások, amelyek a mindenkori ízlésnek és ideológiáknak megfelelően nyomokat hagytak az utcanévtáblákon.

Hivatkozott irodalom

- HAJDÚ MIHÁLY 1975. *Budapest utcanéveinek névtani vizsgálata*. NytudÉrt. 87. Budapest.
 KÁLNÁSI ÁRPÁD 1995. Rendszerváltás – utcanév-változtatás. *Magyar Nyelvjárások* 55–61.
 KULCSÁRNÉ VÁRADI ILONA 2003. *Budapest XVI. kerületének intézmény- és közterületi nevei*. MND. 181. Budapest.
 RÁDAY MIHÁLY – MÉSZÁROS GYÖRGY – BUZA PÉTER (szerk.) 2004. *Budapest teljes utcanévlexikona*. Budapest.

TÓTH ORSOLYA

ORSOLYA TÓTH, Street names of Mátyásföld (1889–2004)

This paper examines the changes of historical street names of Mátyásföld (a part of the capital, Budapest from 1950) in chronological order by setting up three periods. Major concern is given to the aims of changing the street names. The study analyses the interconnections of changes and explains why and how street name clusters have been developed. The investigation primarily focuses on the anterior constituents of street names, but posterior constituents and their changes are also treated.

SZIKLAMÁSZÓUTAK NEVEI A KIS-GERECSEBEN

1. Bevezetés. – Magyarországon több évtizedes hagyományai vannak a sziklamászásnak, ami abban is megmutatkozik, hogy közel ezer sziklamászóutunk van. Ezeknek a nevei sokszínűek, figyelemfelkeltőek, és számos érdekes információt tükröznek a mászók gondolatvilágáról, mászás közbeni élményeikről.

Egy korábbi tanulmányomban (KUNA 2006: 84–96) már foglalkoztam a sziklamászóutak neveinek általános jellemzőivel: kontextusukkal, a tulajdonnevek rendszerében való elhelyezésükkel, jelentéstani csoportjaikkal, a névadás indítékaival és a nevek nyelvi eszközeivel; ezért itt csak összefoglaló jelleggel térek ki ezekre.

Ebben a tanulmányban a magyar mászók körében kedvelt sziklamászóhely, Kis-Gerecse mászóútneveit vizsgálom meg. Dolgozatom elsődleges célja az, hogy kiderítse az elnevezések indítékát, motivációját.

A gyűjtés alapját a „Magyarország szikláin” és a BUBB FERENC által összeállított sziklamászó-kalauz (<http://szikla.hu/hirkep/kallerprint.pdf>) képezi. Az ezekben található információk alapján több mászóval készítettem interjút a nevek eredetéről. Ennek során sok érdekes történet, új, még nem regisztrált mászóútnév (régi projekt) került a felszínre. Ezeket a neveket mutatom be csoportosítva az elnevezések általános jellemzése után.

2. A sziklamászóutak neveinek általános jellemzői. – A sziklamászóutak a sziklafalakon kiépített, általában függőleges, ritkábban vízszintes irányba vezető (l. később: *Transz-Gerecse-Expressz*) utak. Neveik a mikrooronimák közé sorolhatók, mert a szikla egy részét identifikálják (BAUKÓ 2004: 119). A földrajzi nevek azon típusát képviselik, amelyeknek erős a közszói jelentésük: *Unka, Apróvitéz, Csigalépcső, Katedrális* stb. Tulajdonnevekké többek között az teszi őket, hogy a név és az út között fennáll a szükséges pragmatikai viszony; vagyis az út a szóban forgó nevet a megfelelő körülmények között, az első megmászójától kapta (KIEFER 1989: 287–8).

A sziklamászóutaknál nagyon fontos tényező az első megmászás elve, ami azt jelenti, hogy az utat annak áll jogában megnevezni, aki kitalálta az adott útvonalat, aztán pedig meg is mászta azt (ezekről a kérdésekről bővebben l. KUNA 2006: 84–96). Ritkán fordul elő ettől eltérő eset, de ha a mászó túl magasra tette a mércét, és nem tudja megmászni a kigondolt utat, akkor átengedheti az első megmászás jogát másoknak. A projektnek általában ilyenkor azonban már van neve, és ezt a tényleges megmászó az esetek többségében meg is őrzi.

A sziklamászóutak esetében a névválasztás teljesen szabad, a névadásnál a mászók kezét semmi sem köti meg; nincsenek irányadó elvek sem a szóhasználatban, sem a név szerkezetében. Annyi megkötés azonban mégis van, hogy egy szektoron, sziklaegységen belül ne forduljanak elő azonos nevek, mert ez zavarná a tájékozódást.

A sziklamászóutakat tehát megnevezéseik alapján azonosítjuk. Egyes mászóhelyeken a nevek olykor rajzokkal, piktogramokkal együtt fel vannak tüntetve az út kezdeténél. A megnevezések önmagukban azonban olykor nem elegendőek a pontos lokalizáláshoz; fontos és szükséges kiegészítőként jelennek meg az ún. falrajzok, ame-

lyek szemléltetik az út vonalvezetését, irányát és a jellemző sziklaalakzatokhoz, esetleg fákhoz, nagyobb növényekhez viszonyított elhelyezkedését.

A falrajzok egyfajta szövegkörnyezetként viselkednek, mert egyértelművé teszik az információt. A sziklamászóutak „szövegkörnyezetét” az teszi teljessé, ha fel vannak tüntetve az utak nehézségi fokozatai is. A Magyarországon elfogadott UIAA-skála (Union Internationale des Associations d’Alpinisme) 11-12 fokozatot különböztet meg. Ezeket római számokkal jelöljük, amelyeket „+” vagy „-” jelek is követhetnek, jelezvén, hogy az út az adott fokozatban a nehezebbek vagy a könnyebbek közé tartozik.

Miután áttekintettem röviden a sziklamászóutak neveinek általános jellemzőit, rátértek Kis-Gerecse mászóneveinek bemutatására, elemzésére.

3. A Kis-Gerecse mászóútjai

3.1. A Kis-Gerecséről. – A Kis-Gerecse a közelben található hegycsúcsról kapta a nevét; a vertikális sport kedvelői *Kis-Geri*-nek, *Geri*-nek és *Bányá*-nak is becézik a mászóiskolát. A mostani mászóhely sokáig kőfejtőként működött, a 70-es évek közepéig folyt a kitermelés, és a mászók 1978-ban láttak hozzá a falak letisztításához, a mozgó kővek eltávolításához és az utak kiépítéséhez (RÁCZ szerk. 1992: 18). Ma mintegy száz út és számtalan projekt várja az ideérkező mászókat. Az utak nagyobb része ki van nitelve (fúrt vagy ragasztott szögek), de a vertikális sport kedvelőinek lehetősége nyílik az ún. clean- vagy tisztamászásra is, ami azt jelenti, hogy ők teszik be a biztosításhoz szükséges eszközöket (ékeket, friendekeket, kötélgyűrűket stb.). A sziklamászóutak jelentős része a 90-es években született, de folyamatosan keletkeznek új utak, mint például a *Retek* (2005).

A Kis-Gerecsében tíz szektor, kisebb különálló sziklaegység található. Ezek a következők: *Anonymus-fal*, *You could-fal*, *Unka-fal*, *23 karátos udvar*, *Eső-fal*, *Trapéz-fal*, *Illúzió-fal*, *Challenge day-fal*, *Titkos-fal*, *Panoráma-fal*. A szektorok elnevezései is a mászóktól származnak. Gyakran motiváltak; utalhatnak egy szektoron belüli névre, a fal jellegzetességére, alakjára is: Az *Anonymus-fal* a szektorban található *Anonymus* útról kapta a nevét. Ez az első utak egyike, nem tudni, ki építette, ezért lett a neve *Anonymus*. A *You could-fal*, az *Unka-fal*, a *23 karátos udvar*, az *Illúzió-fal* szektorok szintén az ott található utakról kapták a nevüket. Az *Eső-fal* arra utal, hogy ebben a szektorban esőben is lehet mászni, a *Trapéz-fal* az alakja miatt kapta ezt a nevet, a *Panoráma-fal* pedig az a szektor, ami gyönyörű kilátást nyújt a mászónak. A *Titkos-fal* a régi kőfejtőnek egy eldugott részén található, ezért nincs annyira szem előtt, mint a többi szektor. A *Challenge day-fal* elnevezés valószínűleg összefüggésbe hozható a „kihívás napja” tömegsportrendezvénnel, ezen a falon ugyanis csak könnyű utak vezetnek, amelyeket bárki teljesíthet.

A továbbiakban bemutatom a Kis-Gerecse sziklamászóútjainak neveit és a névadás motivációját, indítékát. Interjúim során a száz névből kb. hetvennek sikerült kiderítenem a pontos eredetét. A továbbiakban ezeket mutatom be csoportosítva.

3.2. A Kis-Gerecse mászóútneveinek csoportosítása. – A mászóutak nevei gyakran tükrözik a szikla fizikai jellegzetességére utaló információkat, érzelmeket, mászásra vonatkozó tapasztalatokat; zene- és filmélményeket az út születésének korából; humort, iróniát vagy akár egy-egy személyre, élőlényre vonatkozó emlékezést. Ezek alapján állítottam föl kategóriákat, és mutatom be az egyes elnevezések motivációját.

A kategóriák több esetben hasonlóak vagy egybeesnek a BAUKÓ JÁNOS által felállított csoportokkal (BAUKÓ 2004: 131), nagyságukat és arányukat tekintve viszont akadnak eltérések, továbbá nem is feleltethetők meg egymásnak teljes egészében. Hasonlóság mutatkozik abban, hogy a mászás során tapasztalt élmények, események és a szikla jellegzetességei gyakori motivációs tényezői a neveknek mind a Szulyói-sziklákon, mind a Kis-Gerecsében. A BAUKÓNÁL vizsgált korpuszban az elnevezés leggyakoribb motivációs tényezőjeként az út mászása során tapasztalt élmények (23,4%), események (16,1%) jelennek meg, a szikla alakjára és sajátosságaira utaló nevek azonban ritkábbak (13,5%). Az általam kutatott területen viszont a névadás motivációjának ez a két kategóriája (dolgozatomban az események és az élmények egy kategóriát alkotnak) közel azonos arányban jelenik meg. Az adatok részletes összehasonlítására ebben a tanulmányban nem vállalkozom, mert az összevetés akkor adna árnyalt képet, ha nagyobb mennyiségű névanyagot vizsgálnánk meg.

3.2.1. A szikla, a kőzet alakjára, színére, jellegzetességeire utaló nevek. – A nevek egy jelentős részénél tapasztalható, hogy utalnak a szikla formájára, a kőzet jellegzetességeire, színére, minőségére. Ez gyakran humorral, játékosággal vagy iróniával társul. A vicc, a szójáték más kategóriáknál is gyakori eleme a gerecsei neveknek, amint ezt a későbbiekben látni fogjuk.

A *Tet-riss* egy repedésben vezető út. A névadó a német 'repedés' jelentésű *Riss* szóval utal is erre. Az elnevezés nyelvi leleményen alapul, felidézi a *tetrisz* nevű játékot és a szikla alakját is. Ennél a névnel fontos az írott forma, hiszen így jelenik meg a szójáték. A *Rap-edés* a *Tet-riss*-hez hasonló szójáték: a nevet kiejtve egy egyszerű mászóköznevet hallunk (KUNA 2006: 84–96), leírva azonban egy szójátékot. A *Bevágás* és a *Rés* egyszerű mászóköznevből keletkezett nevek, amelyek egy jellegzetes sziklaformára utalnak. Az *Illúzió-repedés* szintén a szikla alakját idézi fel némi iróniával. A név azt tükrözi, hogy Magyarországon nincsenek hosszú repedések, így hát ez út csak egy „illúzió”-repedés.

A formák, alakzatok megjelenése a nevekben gyakran metaforikus vagy metonimikus. A *Katedrális* alaki hasonlóság miatt kapta a nevét, míg a *Küklopsz* és a *QQCS* találó fantázianevek. A *Küklopsz* nevű út egy repedésben vezet, ahol van egy lyuk, ez lehet akár a küklopsz egyetlen szeme; a *QQCS* (ejtsd: kukucs) nevű útnál szintén egy repedésbeli lyukacska az elnevezés motivációja, ugyanis át lehet rajta kukucskálni. A névadó nyelvi leleményességét fokozza, hogy a név leírva betűszónak tűnik, de kiejtve hangulatfestő szóvá válik.

A *Red Rock West* és a *Red Rock West Right* nevű utak a szikla vöröses árnyalatú színére utalnak. Kékes színű lefolyás mentén vezetnek a *Kékszakáll* és a *Kékszakáll-repedés* nevű utak. A *Fekete Péter* (vagy kedvelt becenevén: a *Petya*) egy kis humorral fűszerezve, szintén a kőzet színéről kapta a nevét. Az út egy fekete lefolyás mentén vezet fel a falon.

A neveket az út kezdeténél található „jelenségek” is motiválhatják. A *Hangyavár* nevű út például onnan kapta a nevét, hogy a szikla aljában egy hangyaboly található; a *Laura* pedig onnan, hogy a sziklára fel volt írva ez a név. A kőzet minősége is meghatározó a mászásnál. Főleg az tükröződik vissza a nevekben, ha a szikla nem a legjobb minőségű. Erről tanúskodnak a következő nevek: *Saras*, *Retek* 'csupa kosz' értelemben és a *Danger zone*, ami az omlós kőzet veszélyeire hívja fel a figyelmet.

3.2.2. Mászáshoz kapcsolódó élmények és a mászás közben történt események a neveken. – A mászás során tapasztalt élmények, a legnehezebb mozdulat, szakszóval a kunszt, vagy akár a mászás közben zajló események gyakran mély nyomokat hagynak a mászóknban. Ezeket a hatásokat, élményeket sok esetben az utak nevei is tükrözik.

Az *Unka* egy jellegzetes békaszerű mozdulatról kapta a nevét. A *Sorvadás* nehéz út, amelyben nagy nyúlások vannak, és könnyen „elsorvad” benne az ember. Ezt próbálja visszaadni a név. A *Sarlatán* és a *Sarlatán direkt* szintén nehéz, „durva” utak, alattomos, kis fogásokkal. Az adatközlők szerint nagyon találó a név. A *Piranjas of Amazonas* egy kisfogásos út, ami olyan gyorsan „eszi” az ujjat és a bőrt, mint egy piranja. A *Szilfid* nagy valószínűséggel arról kapta a nevét, hogy a feljutásban fontos szerepet játszanak a „spiccelős”, balettszerű, légies mozdulatok. A *Lélekharang* a nevét egy jellegzetes mozdulatról, egy sarokakasztásról kapta, amiből „harangozó” mozdulattal ki lehet billenni.

Az *Egyhetes út* esetében az idő volt a név motivációja, az utat ugyanis egy hét alatt sikerült megmászni. A *Transz-Gerecse-Expressz* esetében az irány és a humor a fő tényező a megnevezésben. Az elnevezés a Transz-Szibériai-Expressz nevére játszik rá. Amíg a vonat Szibériát szeli át, addig ez az út egy nagyszabású traverz (oldalirányú mászás) az Eső-falon.

Egyes nevek keletkezéséhez olyan történetek, sztorik fűződnek, amelyek a mászással kapcsolatosak. A *Deadline* (eredetileg *Halálvonal*) nevű úthoz is tartozik egy történet. Az út építője a születésnapján szerette volna „bezsákmányolni” a *Deadline*-t. A kis csapat születésnapj tortával együtt kivonult a Gerecsébe. Az ünnepelt próbálgatta az utat, de nem sikerült megmászni. Az utolsó próbálkozásánál valamit elrontott, és nem biztonságosan kötötte be magát a kötéltre. Ádáz küzdelem kezdődött az életéért a földtől tíz méterre a születésnapj torta felett. A mászó végül lemászott a kötélen, és mind ő, mind a torta túlélte a veszélyes vállalkozást. Szó szerint újjászületett ezen a napon, de az út neve őrzi a történet fíntorát, a születésnapj újjászületést és a halálközeli élményt. Az eredeti magyar név egyértelműen csak az adott eseményre utal, de a későbbi, ma is érvényes, ’határidő’ jelentésű angol név kétértelműsége miatt fokozza a vicces-ironikus hatást. Talán arra is utal így, hogy az utat nem sikerült a megálmodott határidőre teljesíteni.

A neveken nemcsak a mászáshoz kapcsolódó események tükröződhetnek vissza, hanem a mászás közben, de nem a mászáshoz kapcsolódó történések is, így például egy sms, egy utazás stb. A *Puszi* és a *Puszi-él* elnevezésének a motivációja egy sms, amit a mászó az akkori kedvesétől éppen mászás közben kapott. A *Long way to Bombay* név előzménye egy indiai utazás. A hazatérés után született az út, és a mászó emlékezetében még olyan erősen éltek az egzotikus kirándulás emlékei, hogy ezt az új út nevében is megörökítette. Az *Egy műkocakárpitos emlékiratai* nevű út egy mászótúrához kötődik. Egy nagyobb csapat utazott a Párizs melletti Fontainebleau-ba, ahol sokat viccelődtek egymással. Többek között azzal, hogy mi a foglalkozása annak az embernek, aki műkocákat von be disznóbőrrel. Erre a helyes válasz a műkocakárpitos. Az utazás és a sok móka emlékét őrzi a név.

3.2.3. Személyekhez kötődő nevek. – A sziklamászóutak neveiben olykor megjelennek személynevek, amelyekre az út építője emlékezni akar. Az is előfordul, hogy egy-egy név bizonyos személyekre vagy a tulajdonságaira utal viccesen, ironikusan.

A *Krisztián útja* arról a mászóról kapta a nevét, aki kiépítette. A *Lidérc* egy lánynak állít emléket, aki meghalt a Dolomitokban (ez volt a lány beceneve). A *Cara* szintén „emlékút”, annyi különbséggel, hogy egy kutyusra emlékezett a mászó, amikor az útjá-

nak ezt a nevet adta. A *Mohamed (menne a hegyhez)* út a mászó *Mohamed* nevű volt félvér kedvesének emlékét őrzi. Az adatközlő szerint a mondás: „Ha a hegy nem megy Mohamedhez, Mohamed megy a hegyhez”, az ő kapcsolatukat is jellemezte. A *Loreley* a germán rege egy női alakjáról kapta a nevét. Az első megmászó a következőket mesélte az út motivációjáról: Jungnak az „Ember és szimbólum” című könyvében szerepel egy metszet, ahol a Loreley leginkább egy örült nőre hasonlít, a haja szerteszéjjel áll, és tekintetével mindenkit megbabonáz. Az út neve azért lett *Loreley*, mert az elnevezőnek a legjobb barátja egy táncos nyári éjszakán ezt ordította a fülébe: „Ez az, rázd a hajad, táncolj, Loreley!”. Ezáltal a név egy darabig a mászón is maradt. Az út elnevezése így a megmászóra és erre az éjszakai „kalandra” vonatkozik.

A *Portland, Dorset* nevű út sokkal közvettebb módon utal egy személyre, mint az előző példák. Az utat kiépítője, *Demian Cook* szülőhelyéről nevezte el. A mászóközösségben ismert személyekre utalnak *A savazás mestere*, a *Master of Snotting*, a *Tardosi fiúk*, a *Legyintgető titánok*, a *Titánok* és a *Titánok-repedés* nevek. A *savazás mestere* a névadó mászóra utal, aki előszeretettel piszkálta a mászótársait. A *savazás* ezt a piszkálódást fejezi ki; a névadó kellő önironiával magáról nevezte el az utat. A *Tardosi fiúk* egy mászócsoporthoz jelöl, akik Tardoson (a Gerecsétől nem messze lévő, kis peremekben gazdag mászóhelyen) edzenek. Mivel a *Tardosi fiúk*-ban is dominálnak a kis peremek, az első megmászó úgy gondolta, hogy a tardosi fiúknak „címezi”, ajánlja az utat. A *Legyintgető titánok*, a *Titánok* és a *Titánok-repedés* egy idősebb, bölcs és általában mindenkinél mindent jobban tudó mászóra vonatkozik, akire az ifjú mászók, az ifjú titánok csak legyintgetnek. A *Master of Snotting*, a 'taknyolás mestere' a gerecsei „taknyolókra”, mászókra vonatkozik ironikus-humoros módon.

3.2.4. Filmek, rajzfilmek; együttesek, zeneszámok; könyvek, olvasmányélmények a sziklamászóutak neveiben. – A sziklamászóutak nevei néha arról is árulkodnak, hogy egy-egy út születésének az időpontjában milyen zenét szerettek az emberek, milyen filmeket néztek, milyen könyveket olvastak. A következő csoportokban ezeket az elnevezéseket vizsgálom meg.

Különböző filmek és rajzfilmek címei, motívumai köszönnek vissza az alábbi neveken. A *Heffalump* nevű út a „Micimackó és a Zelefánt” című rajzfilmből származik: Malacka és Micimackó egy úgynevezett *Heffalump*-ra (magyar fordításban: *Zelefánt*-ra, valójában persze egy elefántra) vadászott. A névadónak nagyon megtetszett a kifejezés és a történet. Szintén ez a mese ihlette a *Füles* nevű utat. A „Batman” című film motiválta a *Badman* és a *Möszö Betmen, kezdeményezzen!* nevű utakat, míg a *Mátrix* a *Mátrix-örület* időszakából származik. Az *Angyalszív* nevű út is filmcímre utal. A *Zed* és *Zed direkt* utak a „Ponyvaregény” című fim egyik nem túl kedves alakjáról kapták a nevüket. Az utak nehezek az adatközlők bevallása szerint, ez lehet a megnevezés rejtettebb motivációja. Különleges név a *Lakmározának (vala...)*, ami valójában egy teljes monológ lenne a „Gyalog galopp” című filmből, de soha, senki nem írja vagy mondja ki a teljes nevet, mert nagyon hosszú lenne. Itt is láthatjuk, hogy a névadás nyelvi eszközei teljesen szabadok.

A sziklamászók által kedvelt számok, együttesek vagy a gyakran játszott dalok is feltűnnek olykor a neveken. Így például a *Teenager l'amour* út a „csapból is ez folyt” alapon kapta a nevét. A *Fenevad* az Iron Maiden száma, és tetszett a mászónak a kifejezés. A *Big Silence* Lenni Anderson énekesnő daláról kapta a nevét. A *Zsákmányállat* és a *Sika, kasza, lécs* nevű utak ihletője a Kis Pál és a Borz dalai voltak.

Vannak olyan „kultuszkönyvek”, amelyeknek a motívumai beférkőztek a sziklamászóutak neveibe. Ilyenek például a *Mória bányái* és a *Nazgul* nevű utak, amelyek az „elsőhullámos” Gyűrűk ura-örületet tükrözik vissza (még a filmek előttit). Az *Elnézést (az okozott kellemetlenségekért)* forrása a „Galaxis útikalauz stopposoknak”, amelyben Istennek ez az utolsó üzenete a lángoló földön élőkhöz. Ezen kívül üzenet a magyar mászók egy csapatának is, akik nagyon nehezen tudtak megbirkózni ezzel az úttal. Ezért is kér elnézést az út építője.

3.2.5. Értékelés a sziklamászóutak neveiben. – A nevek néhány esetben információt hordoznak arról, hogy milyen nehézségű az út. Ez megjelenhet konkrétan, mint például a *Bal ötös* út nevében, ami öt plusz nehézségi fokozatú. A *23 karátos*, becenevén *Karát* ezzel szemben nem az út nehézségét, hanem a szépségét értékeli. Az út építője nagyon szépnek tartotta az utat, és először *24 karátos*-nak keresztelte, de aztán meggondolta magát, és „elvett egy karátot” az úttól. Az *Apróvitéz* egy lekicsinylő szójátékból fakad: „Ugyanmá’ te apróvitéz!”.

3.2.6. Ismeretlen eredetű nevek. – Néhány kis-gerecsei névnek nem sikerült kiderítenem az eredetét; ezek a következők: *Holdnővér*, *Napfivér*, *Balu*, *Csali-él*, *Senecio*, *Szieszta*, *Fekete szél*, *Csigalépcső*, *Metamorfózis*, *Ekeke*, *Szolid parádé*, *Kyber-repedés*, *Kyberiáda*, *Diós búrkifli reggelire*, *Dáridó*, *Green Peace*, *Banán és sör*, *EFA*, *Elsőszerelmesek*. Az eredetükről nem sikerült pontos adatokat gyűjtenem, de adatközlőim tudtak néhány információval szolgálni a nevek egy részéről. Már első ránézésre is látszik, hogy a *Holdnővér* és a *Napfivér* kapcsolatban állnak egymással. A *Metamorfózis*ról pedig azt mondták, hogy ha valakinek sikerül megmásznia, akkor tényleges átalakuláson megy keresztül. Lehet, hogy ezt érezte az út építője is, és ezért választotta ezt a nevet.

3.2.7. A humor, a szójáték a nevekben. – Az utolsó csoport a humor, a szójáték kategóriája. Azért hagytam utoljára ezt a nagy kategóriát, mert a humor gyakran társul valamelyik fent tárgyalt motivációs csoport egyikéhez, de önmagában véve is lehet egy sziklamászóút nevének a motivációja. Már az előző csoportban is láthattuk, hogy a vicc, a játékosság jellemző motivációs tényezője a sziklamászóutak neveinek (l. *Rap-edés*, *Tet-riss*, *QQCS*, *Fekete Péter*, *Küklopsz* stb.). Ezen nevek motivációjaként az adatközlők csak ennyit mondtak: „szójáték”, vicc.

A nevek gyakran kétértelműségük által érik el a kívánt hatást. Erre példa a *You could be mine* nevű út, ami első ránézésre csak azt jelenti, hogy ’lehetnél az enyém’. Ha viszont kiejtjük, akkor a *mine* bányát is jelenthet. Ezzel rájátszik a régi kőfejtőre, amit a mászók szoktak *bányá*-nak is hívni. Erre utal a *Bányarém* név is, amivel a névadó azt akarta kifejezni, hogy ez az út nagyon nehéz, még a „keményfiúk” is megijedhetnek tőle. Az *Angyalszív* kettős jelentésére játszik rá az *Ördögfiú* név is. Az *Angyalszív* önmagában összetett szó, és egy filmre utal, viszont mihelyt megjelenik mellette az *Ördögfiú* név, máris rádöbbenünk lehetséges kettős jelentésére; szó szerkezet helyett az *Ördögfiú* is összetett szóként jelenik meg. A kiejtés kettőségére játszik rá a *Massive attack (holnap májatok)* nevű út is. A zárójel nélküli rész egy együttes neve, de a teljes név jelentése így ’ma szívetek, holnap májatok’. A *Badman* nevű út az akkor kedvelt filmre, a „Batman”-re utal, de a ’rossz’ jelentésű előtaggal megváltoztatja a név jelentését. A *Mösziő Betmen, kezdeményezzen!* az adatközlőm szavaival élve a poén kedvéért kapta a nevét, és persze azért, mert sokáig ott élt egy denevér. A névadó talán őt szólítja meg, és persze rájátszik a filmre is.

Tudományos és ezáltal az adott kontextusban vicces hatást kelt a *Pszedo-szakáll* név, ami egy egyszerű állszakállra utal. Ezzel a gondolattal játszik tovább a névadó, amikor a közelben lévő utaknak a *Pszedo*, a *Kékszakáll* és a *Kékszakáll-repedés* nevet adja. Itt is láthatjuk, hogy a sziklamászóutak elnevezésében a szomszédos utak is motivációs tényezőként jelenhetnek meg. A *Karate* út neve is nagyon találó, ugyanis a *Cara* nevű út változata, így a névadó arra gondolt, hogy némi humorral fűszerezve kifejezi a két út összetartozását a névben is. Az *Abokalipszis* nevű út az egyik mászó bokatörés utáni apokaliptikus visszatérésére utal. A névadó nagyon nehezen mászta meg az utat, de az adott év végére mégis sikerült. Végezetül a 'kultúrsznob' jelentésű *High Brow* utat emliteném, ami azért kapta ezt az elnevezést, mert az út építőjének tetszett a kifejezés. Ez az út nem tartozik szorosan ebbe a csoportba, de mégis van valami humoros-ironikus a névválasztásban.

4. Rendszerhatás a sziklamászóutak neveiben. – A már meglévő sziklamászóutak nevei gyakran hatnak az újonnan keletkezőkre. A hatás lehet nyelvi, tematikus és hangulati is. A Kis-Gerecsében vannak olyan utak, amelyek egymást keresztezik, és ez a kereszteződés a nevükben is nyomot hagy. Ilyen például a *Sarlixline*: az eleje a *Sarlatán* nehéz része, aztán átmegy a *Mátrix* és a *Deadline* nevű utakba. Hasonló kontaminációval keletkezett a *Feketetán* is, ami a *Fekete Péter*-ből indul és a *Sarlatán* könyvebb részében folytatódik.

A már fent említett *Lélekharang* is hatott a mellettük lévő utak elnevezéseire, a *Harangok*-ra és a *Harangozó Teréz extázisa*-ra, vagy röviden a *Teri*-re. Mindkét név harangokhoz kapcsolódik, de a pontos motiváció ismeretlen. Újabb példája ez azonban annak, hogy a már meglévő nevek hatnak az újonnan keletkezőkre.

Ezt a jelenséget az egyik adatközlőm más példával is alátámasztotta. A *Lélekharang*-ról beszélgettünk, amikor eszébe jutott, hogy Kőkapun van egy *Lélekbúvár*, Strázsa-hegyen pedig egy *Búvárharang* nevű út, és ő szeretne egy új utat, aminek *Búvárlélek* lenne a neve. Ez a levezetés is bizonyítja, hogy a meglévő utak is lehetnek motivációs tényezők az új utak elnevezéseiben. A rendszerhatás alaposabb vizsgálata érdekes kutatási téma lehet a jövőre nézve.

5. Összegzés. – Tanulmányom célja az volt, hogy bemutasson egy nyelvészeti, névtanilag kevésbé feltárt területet, a sziklamászóutak neveinek világát. Elsősorban azt vizsgáltam, hogy mi a motivációja a névadásnak. A kutatások eredménye azt mutatja, hogy a névadás leggyakoribb indítékai a szikla formájára, jellegzetességeire vonatkozó információk; a mászás közben tapasztalt élmények, valamint a humor és a szójáték. Ezen kívül a nevekben megjelennek zeneszámok, együttesek; kedvelt filmek, filmszereplők; mesefigurák, olvasmányélmények; személyekre való hivatkozások és az útra vonatkozó értékelések is.

További kutatásaim célja, hogy kibővítssem a névtani vizsgálatokat minél több magyar sziklamászóhelyre, és felderítsem minél több út nevének az eredetét, névadásának a motivációját. Ez az anyag reprezentatív alapja lehet további kontrasztív kutatásoknak is, amelyek feltárják a sziklamászók névadási szokásainak általános tulajdonságait.

Források

BABCSÁN GÁBOR – KANGYAL ANDRÁS – RAVADITS KORNÉL 1997. *Magyarország szikláin*. Budapest.
RÁCZ ZSOLT 1992. Hosszú, forró nyár a Gerecsében. In: *Hegymászó*. Szerk. Uő. Eger. 8–20.
<http://szikla.hu/hirkep/kallerprint.pdf>

Hivatkozott irodalom

BAUKÓ JÁNOS 2004. Hegymászó útnevek a Szulyói-sziklákon. *Névtani Értesítő* 26: 119–35.
KIEFER FERENC 1989. Mit jelent a tulajdonnév? In: *Névtudomány és művelődéstörténet*. Szerk.
BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC. MNyTK 183. Budapest. 286–90.
KUNA ÁGNES 2006. „Magyarország szikláin”. A magyar sziklamászóutak nevei. *Magyar Nyelvőr*
84–96.

KUNA ÁGNES

ÁGNES KUNA, Names for routes of rock-climbing in Kis-Gerecse

This study presents a neglected field of onomastics by exploring the world of names for routes of rock-climbing. After some remarks on the general characteristics of these names the author focuses on the names in Kis-Gerecse, a popular scene of rock-climbing in Hungary. The major concern of the investigation is to identify the motivation of the names. Names most often have been motivated by the shape, the colour or some other characteristics of the cliffs; but experiences, events observed during climbing are also frequently expressed in the names, often in a humorous way, in the form of a pun. Some names owe their motivation to films, movie stars, fairy creatures, rock bands, pieces of music, books, people, and to the beauty or difficulty of the route. Finally, the author discusses how new names are influenced by existing ones.

TULAJDONNÉV ÉS KÖZNÉV, JELNÉV ÉS SZÓNÉV HATÁRTERÜLETEINEK VIZSGÁLATA FEKETE ISTVÁN ÁLLATNEVEI ALAPJÁN

1. A tulajdonnév a nyelvhasználat része. Minden elem, amit a közösség annak tekint, tulajdonnév; képes arra, hogy minden egyéb jel hozzáadása nélkül a tér-idő koordináta egy meghatározott pontjára utaljon (HAJDÚ 2003: 49–58). J. SOLTÉSZ KATALIN „A tulajdonnév funkciója és jelentése” című összefoglaló munkájában a tulajdonnév jelentésszerkezetén több tényező összefüggését érti. Ezek a következők: önkényesség és motiváltság, információtartalom, denotáció, konnotáció, valamint az etimológiai jelentés és ennek felismerhetősége a névben. Ez utóbbi szempont szerint, vagyis az etimológiai jelentést illetően oszthatók a nevek két csoportra, a szónévek és a jelnevek csoportjára. A szónévek közé sorolhatók azok a nevek, amelyeknek közszoói jelentésük (is) van, etimológiájuk átlátszó; példaként a *Lánchíd*, *Sziklás-hegység*, *Sárga-folyó* stb. elemeket említi. Ezek többsége leíró név, és rendszerint világos a névadás motivációja is. A jelnevek csoportjába olyan elemek sorolhatók, amelyeknek nincs közszoói jelentésük, etimológiájuk elhomályosult, például *János*, *Duna*, *Egyiptom* stb. (J. SOLTÉSZ 1979: 24–33).

2. A dolgozat két elméleti kérdést vizsgál. Igyekszik rávilágítani arra, hogy létezik egy keskeny határsáv a tulajdonnév és a köznév, valamint a jelnév és a szónév között. A szónévet és a jelnevet illetően arra keres választ, hogy besorolható-e az összes tulajdonnév e két kategóriába, vagy – mint az általában történni szokott – léteznek olyan elemek, amelyek átmenetet képeznek a két csoport között. A feltevés bizonyítására Fekete István három kisregényében, a „Vuk”, a „Csí” és a „Toronyban” című művekben szereplő állatneveket fogom felhasználni. Részletesebben ezek közül is csak egy kisebb csoporttal foglalkozom: azokkal a nevekkel, amelyeket csak a művek állatszereplői használnak egymás megszólítására vagy említésére. Bár a vizsgált névanyag nem túl bőséges, ahhoz mégis elegendő, hogy az író névadási szokásai mellett bemutathassam rajtuk az említett kategóriáknál felmerülő problémákat. A nevek vizsgálatában felhasználom MIZSER LAJOS (1982) és BUKOVICS ILDIKÓ (1983) e témában írt tanulmányait is.

3. Mint MIZSER LAJOS is megállapítja tanulmányában, itt az írói névadás egy különleges esetével van dolgunk: „nem azt kutatjuk, hogy az ember milyen nevet adott az állatoknak, [...] hanem azt vizsgáljuk, miként nevezik egymást az állatok” (MIZSER 1982: 42). Az olvasónak az lehet az érzése, hogy az író kivonult a névadásból, és átengedte annak lehetőségét a műben szereplő állatoknak. A regények cselekménysorát az író a főszereplő állatok, állatcsoportok szemszögéből láttatja, és a névadásban is az ő nézőpontjuk érvényesül. A figurák karaktere is alátámasztja, hogy a névadás különleges típusa érvényesül ezekben a művekben. Fekete regényeiben az állatok nem lépik túl állati mivoltukból származó korlátaikat. Nem egy-egy emberi tulajdonság megtestesítői, mint a fabulák szereplői, nem képesek kapcsolatot teremteni az emberekkel, mint Lázár Ervin Bruckner Szigfridje, de egyénített jellemek – legalábbis a főszereplők. MIZSER

tanulmányában sorra veszi, miből és hogyan vezethetők le ezek a nevek, többségében hangutánzó szavakból eredezteti őket, egy-két szórványos példát hoz a népnyelvi eredetre, bizonyos esetekben pedig nem tudja megállapítani a név gyökerét. – A következő táblázat a vizsgált művekben szereplő állatokat és nevüket gyűjti össze. A nevek utáni betű azt jelzi, melyik műben fordulnak elő: „Vuk” (V), „Csí” (Cs), „Toronyban” (T).

Név	Mű	Állat	Név	Mű	Állat
<i>Bark</i>	V	róka	<i>Kiz</i>	V, T	patkány
<i>Bruku</i>	T	bakgalamb	<i>Kró</i>	V	holló
<i>Cin</i>	V, T	egér	<i>Kurra</i>	V	farkaskutya
<i>Csám</i>	V	disznó	<i>Kurri</i>	V	kakas
<i>Csele</i>	V	róka	<i>Kuvik</i>	T	kuvik, bagoly
<i>Csí</i>	V, Cs	fecske	<i>Lutra</i>	V	vidra
<i>Csirik</i>	V	menyét	<i>Mú</i>	V	tehén, marha
<i>Csisz</i>	T	denevér	<i>Nyau</i>	V, T	macska
<i>Csuri</i>	Cs	veréb	<i>Rá</i>	V	szürkevarjú
<i>Csusz</i>	V	gyík	<i>Ri</i>	Cs	fecske
<i>Gege</i>	V, Cs	liba	<i>Sut</i>	V	róka
<i>Hú</i>	V, Cs, T	bagoly, lángbagoly	<i>Szi</i>	V	kígyó
<i>Ílly</i>	V	róka	<i>Szú</i>	V	sün
<i>Kag</i>	V	róka	<i>Tá</i>	Cs	krokodil
<i>Kalán</i>	V, Cs	nyúl	<i>Tás</i>	V	kacsa
<i>Karak</i>	V	róka	<i>Uhu</i>	T	uhu, bagoly
<i>Karr</i>	V, Cs	kabasólyom	<i>Unka</i>	V, Cs, T	béka
<i>Kata</i>	V	kotlós	<i>Vahur</i>	V, T	kutya
<i>Kele</i>	V, Cs	gólya	<i>Vit</i>	Cs	fecske
<i>Killi</i>	Cs	héja	<i>Vuk</i>	V	róka
<i>Kiő</i>	V	ölyv	<i>Zú</i>	V, T	bogár, légy

4. Az állatok adta elnevezések többségükben az elnevezett legjellegzetesebb hangját (vagy egy cselekvésének a hangját) idézik fel: a *Cin* az egér cincogását, a *Nyau* a macska nyávogását, a *Csí* a fecskék csivitelését, a *Mú* a tehénbögést, a *Kele* a gólyák kepelését, a *Gege* a liba gágogását, a *Kurri* a kakas kukorékolását, a *Tás* a vadkacsa hangját, a *Bruhu* a galamb bűgését, a *Kiő* az ölyv jellegzetes vijjogását, a *Szi* pedig a kígyó sziszegését utánozza. A baglyok megnevezésére több jelölést is használ Fekete István aszerint, hogy melyik fajba tartoznak: *Hú*, *Uhu* és *Kuvik*. Hangutánzónak tekinthető *Vahur* neve is, hiszen a kutyák ugatását idézi fel az olvasóban. Szintén hangutánzó eredetű, de Vörösmarty „Csongor és Tünde” című művében is szerepel a *Kurra* név. Az állat által csak evés közben kiadott hangot idézi fel a disznó neve: *Csám*. A legyek szárnysercegésének hangjára emlékeztet a *Zú*, a legyek neve. Valószínűleg hangutánzó eredetet kell sejtenuünk *Rá*, a varjú, *Kró*, a holló, de talán még *Karr*, a sólyom neve mögött is. Szintén a hangutánzás elvén alapuló névalkotás érvényesülhet *Szú*, a sünnévében, bár itt inkább a tuskéktól

megsebzett állat hangját vélhetjük felfedezni. Mozgásának hangját és gyorsaságát idézi fel a gyík neve: *Csusz*.

Fekete István állatszereplőinek elnevezésekor felhasznál több fajtamegjelölő nevet és népnyelvi elnevezést is. A már említett *Uhu* és *Kuvik* a hangutánzáson túl a baglyok egy-egy fajának megnevezései is. *Unka*, a béka neve a békák egyes alfajainak tudományos nevében is szerepel (*zöldhasú unka*); az író általánosítja, kiterjeszti a szó jelentését az összes békára. Éppen ellenkező folyamatot figyelhetünk meg a veréb, *Csuri* neve esetében. Ezzel a névvel pici, csivitelő madárkákat szokás illetni a népnyelvben, az író azonban leszűkíti e szó használatát a verebek megnevezésére. Az állat latin nevéből származik *Lutra*, a vidra neve.

Nehezebb dolgunk van *Kiz*, a patkány, *Csisz*, a denevér, *Csirik*, a menyét, *Killi*, a héja és *Kalán*, a nyúl nevének megfejtésekor. Előbbieket MIZSER a hangutánzók közé sorolja, *Kalán* nevét pedig az ismeretlen eredetűek között közli (MIZSER 1982: 43–4). A *Kalán* név esetében mind a *kajla*, mind a *kanál* szóból asszociálhatunk a nyúl fülének alakjára. Utóbbit erősítheti, hogy egyes területeken a *kalán* szót használják az evőeszköz jelölésére.

5. MIZSER is említ cikke végén egy érdekes jelenséget (1982: 44). A névanyagból kitűnik, hogy ugyanaz a név olykor több műben is szerepel, azt azonban nem jelenthetjük ki, hogy mindig ugyanarra az állatra vonatkozik. Többször is találkozhatunk hasonló kifejezésekkel a regényekben: *Cin népe*, *Csisz népe*, *Unka népe*. Ezekben az esetekben a név úgy tölti be az identifikáló szerepét, hogy nem egy bizonyos állatra, hanem egy egész fajra vonatkozik. Ez érthető is, ha szem előtt tartjuk, hogy az író teljesen átengedi az elnevezés jogát a főszereplő állat(ok)nak. Számukra az említett fajok vagy táplálékforrásul szolgálnak, vagy nem játszanak különösebb szerepet a történet alakításában. Ezzel magyarázható, hogy a neveknek ez a típusa nem sorolható az egyedi nevek közé; a „Vuk” című kisregényben a rókok nem tesznek különbséget béka és béka között, számukra teljesen egyformák. Itt sem a nevek, sem a szereplők jellemzése nem utal egyénített jellemekre. A főszereplőnek és fajtársainak ezzel szemben mindig önálló, az identifikálást teljes mértékben ellátó nevük van, amelyek még tulajdonságaikra is utalnak.

Mielőtt alaposabban végignéznénk ezeket a valóban egyedi neveket, vegyünk szemügyre még egy érdekes jelenséget. Találhatunk olyan neveket is, amelyek egy regényben fajjelölőként, egy másikban pedig egyedi névként szerepelnek. Ilyen például a *Hú*, amely mind a „Vuk”, mind a „Csí” című kisregényekben az összes bagolyra vonatkozik, nem téve különbséget a kuvikok, uhuk és más bagolyfajok között, hiszen ezekben a művekben nem ők állnak a történet középpontjában. A „Toronyban” című alkotásban azonban *Hú*, az öreg lángbagoly a főszereplő: itt már egyetlen, egyéni tulajdonságokkal felruházott állathoz kapcsolható a név. Ugyanez mondható el *Csí* neve esetében is, amely szintén csak a „Csí”-ben vonatkozik egy jól körülhatárolható denotátumra, a többi műben a fecskéket általában jelöli. Hasonló esettel állunk szemben a *Vahur* névvel kapcsolatban is. A „Vuk”-ban *Vahur* egyénített szereplő hangutánzó eredetű névvel, a „Toronyban” című műben viszont ugyanez a megnevezés az összes kutyára vonatkozik.

Az imént látott, egész fajt jelölő neveken belül elkülöníthetünk egy, a fenti példák-tól alakilag különböző típust: az ebbe tartozó nevek mellett nem találjuk meg a *népe*, *nemzetsége* kifejezést. Ilyen például a *Nyau*, a *macska*. A „Vuk”-ban ez a név a vadász udvarában élő macskának a neve, de mégsem jelenthető ki egyértelműen, hogy erre az

egy egyedre vonatkozik; jelölheti akár az összes macskát is. Nem állíthatjuk határozottan, hogy a tulajdonnév a tér-idő koordináta-rendszer egy meghatározott metszéspontjára utalna: a denotátum helyére szabadon behelyettesíthetnénk bármelyik másikat, a közelben kószáló macskát, a név nem változna. Szemléletesebb példa lehet *Csusz*-nak, a gyíknak a neve. A „Vuk”-ban többször is szerepel ez a név. Az azonban kizárható, hogy ugyanarra a denotátumra vonatkozna, mivel az első említéskor *Kag* vacsorája, később pedig *Vuk* próbálja megfogni az állatot. Nem ugyanarról a gyíkról van tehát szó, a név mégis ugyanaz. Ebben az esetben azonban felmerül a kérdés, valóban tulajdonnévnek kell-e tekintenünk ezeket a neveket, hiszen a tulajdonnév legalapvetőbb funkcióját, az egyedítést nem teljesítik. Az sem teljesen biztos, hogy az elnevező közösség tulajdonnévként használja – most tekintsünk el az esetlegesen megtévesztő nagybetűs írásmódtól – hiszen az elnevező szempontjából lényegtelen a pontos denotáció. A tulajdonnévi alkalmazást erősíti viszont a név előfordulási formája, értelmező jelzővel való kiegészítése: *Nyau, a macska*. A fajmegjelölés mint értelmező jelző szolgálja ugyan a többi fajtól való elkülönítést, de az egyedítést nem.

6. Most nézzük végig az egyes regényekben azokat a neveket, amelyek minden kétséget kizáróan egyedi nevek. Ezek minden esetben a főszereplők nevei. Kezdjük a legismertebbel, a „Vuk”-kal: *Kag, Karak, Vuk, Bark, Sut, Így* (kétszer) és *Csele*. Azt már az első olvasásnál megállapíthatjuk, hogy a nevek eredetét illetően nem sok sikerrel – legalábbis nem megnyugtató végkövetkeztetést levonva – keresgélhetünk a hangutánzó szavak között. A /k/ és /r/ hangok többsége miatt még asszociálhatnánk az állatok által hallatott morgásra. De akkor mit kezdjünk *Így, Csele* és *Sut* névvel? A *Vuk* név kapcsán eszünkbe juthat, hogy a szláv nyelvekben hasonló hangalakú szót használnak a farkas megnevezésére, de a többi név esetében nem találunk ehhez hasonló egyezést. Próbáljunk kiindulni inkább a névhangulatból, mely fontos szerepet játszik az irodalmi névadásban. A különböző magán-, illetve mássalhangzók, valamint azok hosszúsága képesek különböző képzetársításokat kiváltani az olvasóból (KOVALOVSKY 1934: 18).

Válasszuk külön a hím és a nőstény rókák neveit, és vizsgáljuk meg, milyen hangok szerepelnek bennük. A hím rókák, *Kag, Karak, Vuk, Sut, Bark* neveiben kivétel nélkül hátul képzett, ajakkerekítéses magánhangzók vannak. A /k/ hang *Sut* névének kivételével mindenben előfordul. Csupa olyan hang, amely erőt, magabiztosságot és bátorságot sejtet. *Sut* neve itt is kivétel, hangtani eszközökkel is jelzi, hogy viselője tulajdonosságait tekintve különbözik a többi rókától. Testi fogyatékoságához (egy csapda levágta a farkát) jellembeli hibák is járulnak; sunyi, alattomos, nem méltó a többiekhez. Neve elvonással keletkeztetett a *suta* szóból – ahogy azt MIZSER is említi (1982: 43) –, de akár a *sunyi, simulékony* szavakra is asszociálhatnánk. A nőstény rókák neveiben a hímekével ellentétben elől képzett magánhangzók találhatók, melyek lágytságot, nőiességet kölcsönöznek viselőjüknek. A nevek nem több mint két szótagosak.

A „Csi” című kisregényben szintén csak a főszereplők viselnek minden kétséget kizáróan egyedítő nevet. A három név szerint is említett fecske közül *Csi* és *Ri* hímek, míg *Vit* nőstény. A magán- és mássalhangzók közötti különbség nem érzékelteti annyira szembeötlően a nemek közötti különbséget, mint az előzőekben a rókáknál. Azt viszont megfigyelhetjük, hogy /i/ hang, illetve annak hosszú párja szerepel a kivétel nélkül egy szótagból álló nevek mindegyikében. Az elől képzett magánhangzók használata nem a nemek közötti különbségtétel eszköze, sokkal inkább utal a fecskék játékos, vidám ter-

mészterére. *Csí* nevére már megjegyeztük, hogy hangutánzó eredetű, s egyes regényekben nem egyedi névként, hanem csoportjelölőként szerepel. A hangutánzó eredet elmondható a *Ri* és a *Vit* névről is, a csoportjelölés azonban nem. Észrevehetjük továbbá azt, hogy ha a *Csí* és a *Vit* nevet összeolvassuk, megkapjuk a fecskék vagy általában a madarak hangadásának utánzására használt ige tövét: *csivit(el)*. A nevek ilyen összhangja akár szimbolikusan is értelmezhető, hiszen *Csí* és *Vit* egy pár, neveik kapcsolatát vehetjük akár összetartozásuk jelének is. Ugyanezt a *Ri*, vagyis *Vit* második párjának a neve és a *Vit* név között nem tapasztalhatjuk.

Következzék a harmadik, „Toronyban” című kisregény. Itt egy öreg lángbagoly, *Hú* a központi figura, aki már annyira megszokta a magányos életet, hogy fenntartásokkal fogadja a fiatal *Kuvik* közeledését. A *Hú* név is előfordul más regényekben a baglyok csoportját jelölő értelemben, itt azonban egyedi denotátumra vonatkozik. Ezt az is jelzi, hogy pontos fajmegjelölés szerepel a név után. Az ebben a regényben szereplő különböző bagolynevek, a *Kuvik* és a csak említés szintjén előforduló *Uhu* jelölnek fajtabeli különbséget, de az olvasó tudatában eltérő konnotatív jegyek járulnak hozzájuk. *Hú*, a nagy, öreg bölcs már beletörődött sorsába, a halálra készül. Neve egyetlen hosszú, hátul képzett magánhangzót tartalmaz. Regénybeli kontrasztja *Kuvik*, a fiatal, energikus, kíváncsi, néha meggondolatlan madár. Nevének /i/ hangja erősítheti ezeket az olvasó tudatában keletkező asszociációkat.

7. A névanyag vizsgálata során megállapíthattuk, hogy a főszereplők nevei minden esetben egyéni, egyedi és valódi tulajdonnevek, amelyeket az adott közösség is tulajdonnévként használ. A többi állat megjelölésére használt szavak esetében ez már nem olyan egyértelmű. Formájukat tekintve közelebb állnak a tulajdonnevekhez, de nem sorolhatjuk őket egyértelműen ebbe a csoportba, hiszen jegyhozzáadás nélkül nem képesek a pontos identifikálásra, denotátumuk nem egyértelműen meghatározható. E nevek előfordulásakor minden esetben a fajnak egy másik egyede szerepel ugyanazon név alatt. Bár az egyedítő funkciót nem látják el maradéktalanul, azt sem állíthatjuk róluk, hogy köznevek lennének. Hasonló szerepet töltenek be, mint a különböző népek nevei, a fajok egymástól való megkülönböztetését szolgálják, alapjuk a fajra jellemző hang vagy egyéb tulajdonság. Ezek után a következő választ adhatjuk a bevezetőben feltett, a tulajdonnév és a köznévi határára vonatkozó kérdésre: létezik egy átmeneti kategória, amely tulajdonnévszerű elemeket tartalmaz, de elemei nem sorolhatóak egyértelműen sem a köznevek, sem a tulajdonnevek közé.

8. A második, a jelnév és a szónév határát vizsgáló kérdést illetően első lépésként ki kell terjeszteni az etimológiai jelentés felismerhetőségének vizsgálatát az átmeneti típusra is. Második lépésként következhet annak a megállapítása, besorolhatók-e minden kétely nélkül ebbe a két kategóriába az átmeneti elemek. BUKOVICS ILDIKÓ tanulmányában (1983) foglalkozik a Fekete-regényekben szereplő nevek jel- és szónevek szerinti csoportosításával. Az általam is vizsgált névanyagban szereplő neveket három kivételtől eltekintve a jelnevek között szerepelteti. A *Csuri*-t és a *Kalán*-t szónévnek tekinti, mivel van közszoói jelentésük, míg a *Kata* nevet az átvitt tulajdonnevek között tünteti fel. Ennek a felosztásnak több pontja is kétségbevonható. Egyrészt a *Kata* hallatán a kotlás hangjára is asszociálhatunk, nem szükségszerű a személynévből eredeztetni. Megkérdőjelezhető továbbá az egyértelműen jelnévi besorolás is. Azt neveztük ugyanis jelnévnek, amikor a

tulajdonnévnek nincs közszói jelentése, illetve nem átlátszó az etimológiája. A vizsgált tulajdonnevek többségének valóban nincs közszói jelentése, mivel jórészt hangutánzó eredetűek. Ebből a szempontból tehát indokoltnak tűnhet a jelnévi besorolás, az etimológiai átlátszóság szempontjából viszont nem. Bármelyik hangutánzó eredetű név esetében könnyen felfejthető az etimológia, egyértelművé válik a motiváció, a hangalakból ugyanis nagy biztonsággal tudunk következtetni a nevet viselő állat fajtájára. E neveket ezért sokkal inkább a szónevek között kellene feltüntetni. Mindezekből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a hangutánzó eredetű nevek Fekete István regényeiben – éppen hangutánzó eredetük miatt – a jelnév és a szónév jellegzetességeit is magukon viselik, tehát átmeneti kategóriát képeznek.

9. Elméletem igazolására végeztem egy felmérést harminc egyetemista és harminc tíz-tizenegy éves iskolás bevonásával. Ennek során a megkérdezetteknek a név hangalakjából kiindulva kellett az állat fajtáját meghatározniuk. A vizsgált regényeket az egyetemisták közül senki sem olvasta, és a rajzfilm-adaptációt is csak mintegy a megkérdezettek fele vélte látni gyerekkorában. A *Hú*, a *Kag*, a *Karak*, a *Kuvik*, a *Lutra*, a *Mú*, a *Nyau*, az *Uhu*, az *Unka* és a *Vuk* esetében szinte mindegyikük helyesen állapította meg az állat fajtáját. Több mint húszan következtettek a megfelelő állatfajra a hangalakból a *Cin*, a *Csuri*, a *Gege*, a *Kele*, a *Kró*, a *Kurri*, a *Szi*, a *Tás* és a *Vahur* nevek alapján. A *Karr*, a *Killi* és a *Kiő* esetében a legtöbben nem határozták meg pontosan az állat fajtáját, de tizenöt-nél is többen vélték őket valamilyen ragadozó madárnak. Körülbelül a megkérdezettek fele, tehát tízennégy-tizenöt ember adott helyes választ *Bark*, *Csí*, *Csusz*, *Íny*, *Kurra*, *Rá*, *Ri*, és *Zú* neve kapcsán. A többi név esetében tíznél kevesebb volt a helyes válaszok száma. Külön meg kell említeni *Sut* nevét: csak öten gondolták ugyan rókának, de hét ember is gonosz szereplőként azonosította.

Hasonló eredmények születtek az iskolások körében is. A harminc megkérdezettből mintegy húszan olvasták valamelyik művet; a rajzfilmet is nagyjából ennyien látták. A *Hú*, *Kag*, *Karak*, *Kuvik*, *Lutra*, *Mú*, *Nyau*, *Uhu*, *Unka*, *Vuk* neveknél éppúgy, mint az egyetemistáknál, huszonöt-harminc helyes válasz született, de az egyetemistáktól eltérően ezekhez a nevekhez sorolható még *Kele*, *Tás* és *Vahur* neve is. Hasonlóan magas, tizenöt-huszonöt közötti azoknak a száma, akik a *Csí*, *Szi*, *Cin*, *Íny* esetében helyes választ adtak. A gyerekek fele állapította meg pontosan az állat fajtáját a *Bark*, *Csele*, *Csuri*, *Gege*, *Kurri*, *Sut* és *Zú* nevek esetében. Tőlük is kevés teljesen pontos válasz érkezett *Killi*, *Kiő*, *Kar*, *Kró* és *Rá* neve esetében, de a megkérdezettek fele vélte őket madárnak. A többi név esetében tíznél kevesebb helyes válasz született.

10. A felmérés igazolni látszik azt a feltevésemet, hogy e hangutánzó szóból képzett neveket nem tekinthetjük egyértelműen sem jelneveknek, sem szóneveknek. Ahhoz, hogy egyértelműen jelnévnek tekintsük őket, bizonyos esetekben túl magas, a szónevekhez képest viszont túl alacsony a helyes válaszok száma. Teljesen persze lehet kizárni annak a lehetőségét, hogy a megkérdezettek irodalmi élményei vagy a tulajdonnév jelentésszerkezetének más elemei (konnotáció, motiváltság, névhangulat) is szerepet játszottak a válaszáadásban. Mégis, e neveknél a közszói jelentés hiánya ellenére is (éppen a hangutánzó eredet miatt) nagy biztonsággal meg lehet határozni a denotátumot. A névadás motivációja is több esetben egyértelmű, hiszen az állat hangadásához kötődik. A jel- és a szónév közötti átmeneti kategória létezését tehát alátámasztják a felmérés adatai.

Hivatkozott irodalom

- BUKOVICS ILDIKÓ 1983. *Állatnevek Fekete István műveiben*. MND. 38. Budapest.
HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan*. Budapest.
KOVALOVSKY MIKLÓS 1934. *Az irodalmi névadás*. MNyTK. 34. Budapest.
MIZSER LAJOS 1982. Állatnevek Fekete István műveiben. *Névtani Értesítő* 4: 42–5.
J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest.

PÁSZTI ZSUZSANNA

ZSUZSANNA PÁSZTI, **Borderline cases of proper names and common nouns, sign names and word names on the basis of animal names invented by István Fekete**

Examining the animal names created by István Fekete in his short novels “Vuk”, “Csi” and “Toronyban” this study seeks an answer to the theoretical question of whether there are borderline cases between common nouns and proper names, and between what are called “sign names” and “word names”. sign names and word names. To respond, the author examines the words used by the animal characters of the novels to name each other. Most of these names are of onomatopoeic origin, thus are motivated by animal sounds. Apart from names of a single referent one can also find name forms whose denotation is ambiguous, i.e. they do not refer to a single entity in space-time coordinates, so their state of proper noun is doubtful (e.g. *Unka’s folks* as a name type, the names of all animals not acting as protagonists in the actual novel). Formally speaking, the latter expressions are close to proper names; still they can not be used for unambiguous identification without adding distinctive features to them, so they must be treated as transitional forms between proper names and common nouns. As most subjects in a small experiment could identify the species of animals on the basis of the sound sequence in their names, the author concludes that animal names under discussion, though they lack standardized meaning, can not be perceived as “sign names”.

KÁVÉHÁZ- ÉS ESZPRESSZÓNEVEK BUDAPESTEN (1920–1944)

Az I. világháború kitörését követően, 1914–15-ben a francia és angol vonatkozású budapesti kávéháznevek egy részét a háborús szövetséges országokra utalókra cseréltek fel az üzlettulajdonosok (*Ostende* > *Berlin*, *Francais* > *Ausztria*, *Boulevard* > *Vilmos császár*, *Windsor* > *Germania* stb.). A világháború névadásra gyakorolt hatása mutatkozott meg abban is, hogy a század korábbi éveire képest megnőtt a motiválatlan elnevezések aránya a motiváltak ellenében. Az emlékeztető funkciójúak alkották ekkor az új kávéháznevek csaknem felét, miután megterheltségük 18,7 százalékponttal növekedett a század eleji gyakoriságukhoz mérten (pl. *Ferencz József*, *Habsburg*, *Hindenburg* [2], *Báthory*, *Hazám*, *Hungária*, *Wekerle*). 1918–19-ből, a köztársaság és a Tanácsköztársaság rövid időszakából csak néhány, de a korra jellemző név ismert, a kommün alatt azonban új névadási módként megjelent a kávéházak számozása (HAVAS 2005).

Jelen dolgozat az előbb említett éveket követő és a II. világháború végéig tartó periódus üzletneveit tárgyalja.¹ A korszakból 645 budapesti kávéház- és eszpresszónevet gyűjtöttünk össze, közülük 452 az ekkor adott új üzletnév, vagyis az olyan név, amely nem az 1920-as éveket megelőző időkből öröklődött át vizsgált korszakunkra.² A korszak kávéház- és eszpresszóneveinek száma természetesen ennél több volt, a megnyitás után viszonylag gyorsan megszűnő üzletek egy része ugyanis feltehetőleg nem került be a különböző címtárakba, szakmai évkönyvekbe stb. Továbbá az 1920-as és az 1930-as évek közepéről nem állnak rendelkezésünkre kávéházi címlisták, így a névgyűjtés során ezen időközökből nagyrészt csak a kávé- és vendéglátó-ipari szaksajtó elszórt adatait tudtuk hasznosítani. (Az 1920–44 közötti periódus vizsgált neveinek legfontosabb forrásait a dolgozat végén közöljük.³)

¹ Köszönetet mondunk SALY NOÉMI irodalom- és kávéháztörténésznek, aki megjegyzéseivel segített a dolgozat megírása során.

² A vizsgált nyelvi anyagba nem vettük fel a *bár*, *grill*, *mulató*, *varieté* stb. megjelölésű, kávéház-ként is üzemelő mulatókat, noha ezek sokszor ezen névrészek feltüntetése nélkül szerepelnek a kávéházak között a címjegyzékekben.

³ A felhasznált forrásokban az egyes kávéház- és eszpresszónevek sokszor meglehetősen változatos helyesírással szerepelnek; egy-egy üzlet saját nyomtatványain, újsághirdetéseiben nem ritkán szintén eltérőképpen írt névalakokat találunk. Így ha közvetlen forrás (korabeli fénykép) ismerete hiányában nem tudjuk, hogy egy kávéház vagy eszpresszó neve milyen alakban szerepelt az üzlet portálján, csak a leggyakrabban előforduló írásváltozatot közöljük a nyelvi példaként. Sok esetben azonban még ennek megállapítása is lehetetlen, ilyenkor több alakvariánst adunk meg. (Természetesen azt sem zárhatjuk ki, hogy egy-egy üzletnév írásképe az idő előrehaladtával módosították a tulajdonosok.) – A nevek helyesírás-ingadozásának az is oka lehetett, hogy nemegyszer magának a kávéháznak, eszpresszónak a cégtábláján is feltételezhetően hibásan volt feltüntetve a név. Erre utal, hogy a sok helytelenül írt üzletfelirat miatt az Országos Idegenforgalmi Hivatal egy, a vizsgált időszakból származó újsághír szerint készségesen vállalkozott a cégek nyelvi „felülvizsgálatára”, felhívást is intézett a vendéglátósokhoz, hogy felirataik elkészülte előtt mutassák meg azokat a hivatalnak (Magyar Szállodás és Vendéglős 1940. jún. 15: 5).

Kávéházak és eszpresszók a két világháború között. – Az I. világháborús időszakhoz hasonlóan az 1920-as évek elején is sorra zártak be a kávéházak, bankokká, üzletekké alakították őket, csak a nagyobbak, a forgalmasabb helyen lévők tudtak megélni (Magyar Kávésipar 1920. okt. 15: 5, 1921. márc. 15: 1–3, szept. 1: 6, okt. 15: 4 stb.). 1922 közepéig körülbelül 200 szűnt meg (Vendéglősök Lapja 1922. júl. 20: 9) a magas árak, közterhek, helyiségbérleti költségek miatt. 1923 szeptemberében a háború előtti több mint 300 helyett már csak körülbelül 200 kávéház üzemelt Budapesten, a zártkörűeket nem számítva pedig csupán közel 150 (Magyar Kávésipar 1923. szept. 15: 1). Az 1923-as mélypont után az élenkülő gazdasági élet következtében azonban ellentétes folyamat vette kezdetét, több régi kávéház felújítva ismét kinyitott, és újakat is alapítottak (Magyar Kávésipar 1924. jan. 15: 5, szept. 1: 5; 1925. júl. 1: 5, okt. 1: 6 stb.).

A húszas évek közepi fellendüléssel a kávéházak minden korábbi formája megjelent ismét, de új típus is feltűnt, az angol és amerikai típusú coffee bar. A sorra alakuló mulatókkal, kabarékkal a kávéházak is igyekeztek lépést tartani, ennek következtében általánossá váltak a café-restaurant-ok, a cigányzene háttérbe szorulása mellett a dzsessz és a tangó lett az uralkodó, rómi- és bridzsszalónok, pingpongtermek nyíltak bennük a biliárdterem mellett. A háború előtti erős szellemi élet azonban már kevésbé volt jellemző – ekkor kezdtek megszűnni a művészkávéházak –, helyét inkább a tánc élvezete vette át, a kávéházak egyre inkább mulató jellegűvé váltak (BEVILAQUA 2: 1275, 1278; LESTYÁN 1955: 104–5). A harmincas évektől a gazdasági válság miatt viszont ismét a hanyatlás jelei mutatkoztak, a kávéházak elkezdtek más üzletágakba beolvadni a konkurenciaharc következtében, s ekkor jelentek meg az eszpresszók is mellettük. A Vigadó utcai *Quick* sikere nyomán az 1930-as évek végétől sorra nyíltak az ilyen üzletek, mivel kisebb befektetést, olcsóbb fenntartási költségeket igényeltek, és jövedelmezőbbnek is bizonyultak a kávéházaknál (GUNDEL–HARMATH 1979: 44–5, 199). Az utóbbiak száma a korszak végére, 1944-re nagyjából 150-re csökkent fokozatosan (MKÉ. 1944: 14–9).

Vizsgálatunkba az eszpresszókat is bevontuk, névanyaguk jellege ugyanis nem tér el a kávéházakétól lényegesen. A két intézmény nem is különült el élesen, több olyan üzletet találunk, amely egyszerre kávéház és eszpresszó is volt, valamint amely egy ideig kávéházként működött, ezt követően pedig eszpresszóként, vagy fordítva. Az Olaszországból elterjedő eszpresszókiből 1939 nyarán még csupán 17 üzemelt a fővárosban (Fogadó 1939. jún. 15: 7), 1943 derekán számuk azonban már csaknem elérte az ötvenet (Fogadó 1943. jún. 15: 3, Magyar Szállodás és Vendéglős 1943. aug. 15: 5). Az eszpresszóipar nem számított önálló üzletágnak, a kávémérő ipar alá tartozott (PROHÁSZKA szerk. 1942: 165–6), az eszpresszók azonban egyfajta átmenetet alkottak a kávéházak és a kávémerések között, egy korabeli meghatározás szerint „külföldi mintájú modern kávémerések” voltak (Fogadó 1943. jún. 15: 3), jellemzően olasz kávéfőző géppel felszerelve.

A kávéház- és eszpresszónevek alapeleme. – A kávéház- és eszpresszónevekben két összetevőt: az üzlet fajtáját megjelölő alapelemet és egy megkülönböztető funkciójú elemet különíthetünk el (ez alól az *Espresso* eszpresszónév jelent kivételt, ahol pusztán az üzletípust megnevező elem látja el mindkettő szerepét). Az előbbinek az üzletfeliraton való elhelyezését jogszabály írta elő. Még vizsgált korszakunk előtt rendelkezett többek között e tárgyban a 802/1907. számú törvényhatósági szabályrendelet; ennek

megfelelően a kávéházakat a tulajdonos nevét vagy cégét feltüntető táblán kívül a *kávéház* felirattal is el kellett látni (vö. HAVAS 2002: 17). Az I. világháborút követően azonban egyre jobban elszaporodtak a *bár* megjelölésű vendéglátó-ipari üzletek (Magyar Vendéglős- és Kávés-Ipar 1920. febr. 15: 2–4; Vendéglösök Lapja 1920. febr. 20: 1–3, 1921. dec. 5: 4), e megnevezés használatát a 93.118/1921. számú kereskedelmi és a 101.010/1921. számú pénzügyminiszteri rendelet vonatkozó szakaszai megtiltottak a kávéházak, vendéglők és más üzletek számára (MRT. 1921: 908, 1338).

A cégtáblák feliratát az 1922-es ipartörvény (XII. tc.) és annak végrehajtási rendelete, a 78.000/1923. számú kereskedelmi miniszteri rendelet szabályozta újból. Ennek értelmében az ipart ugyan csak kávéházi iparként volt szabad megnevezni, de az üzlet külső megjelölésére más elnevezést is lehetett használni, ha nem volt alkalmas megtévesztésre (a jogszabály nem részletezi, melyek lehettek ezek). A *buffet* szót viszont csak vendéglőkre lehetett alkalmazni (MRT. 1923: 682). E rendelkezéseket a későbbiekben sok üzlettulajdonos (nem csak kávé) nem tartotta be, ezért megsértésüket a kereskedelmi miniszter 1926. évi 60.186 számú rendelete kihágásnak minősítette, s egymillió koronáig terjedő összeggel tette büntethetővé (MRT. 1926: 637–8); a kereskedelmi és közlekedési miniszter 1938 májusában kiadott körrendeletével felhívta az iparhatóságokat, hogy szerezzenek érvényt e rendelkezésnek (PROHÁSZKA szerk. 1942: 104). Az ipartörvény végrehajtási rendeletének értelmében a cégtáblán fel kellett tüntetni az üzlettulajdonos család- és keresztnévét is, egyesületek, cégek esetében pedig ezek nevét (MRT. 1923: 678–9).

A korabeli kávéházfényképeken látható (számos ilyet közöl pl. BEVILAQUA, a Budapesti Negyed 2004/1–2. száma és SALY 2005), a kávéházakon sok esetben a magyar mellett idegen nyelvi változatban is feltüntették a nevet, a fajtamegjelölő névelem idegen nyelvi megfelelőjét és az idegen nyelvi névsorrendet alkalmazva: *BUDAI OTTHON KÁVÉHÁZ – CAFÉ BUDAI OTTHON* stb. A századforduló időszakához hasonlóan (vö. HAVAS 2002: 18) a magyar és az idegen nyelvek eltérő névsorrendjét kihasználó feliratok is gyakoriak voltak ekkor, például *CAFÉ POZSONY KÁVÉHÁZ, CAFÉ RESTAURANT »BIZÁNC« KÁVÉHÁZ ÉTTEREM*. A címtárakban, újsághirdetéseken néha már el is marad a magyar alapelem, csak idegen szó utal az üzlet jellegére: *Caffé Revue, Kaffé Ciro, City caffè* stb. Az utóbbi példák többségében szereplő idegen nyelvi sorrend egyébiránt napjainkra is jellemzővé vált a kávéházak, eszpresszók körében (POSGAY 1997: 592).

A kávéház alapelem az üzlet profiljának megfelelően más fajtamegjelölő közszóval is társulhatott: *Hollywood kávéház és étterem; Rózsadombi étterem-kávéház; Svábhegyi cukrászda-kávéház; Looping kávéház és bar; Baross kávéház és grill; Bohém kávéház és mulató; Andrássy kávéház, söröző* stb. A korabeli címjegyzékekben, hirdetésekben tisztán idegen nyelvi alapelemek is kapcsolódnak egymáshoz a megkülönböztető elem mellett: *Lukács café-confiserie, Regent Café Restaurant, Café Clarisse Restaurant* stb.

A század vizsgált korszakunkat megelőző éveikhez hasonlóan (vö. HAVAS 2002: 18, 2005: 214) néhány, az üzlet méretére is utaló *nagykávéház* összetett alapelem is előfordult ekkor, például *Abonyi nagykávéház, Stambul nagykávéház*. Az 1920-as évek elején egy *kávécsarnok* (*Zelmanovits*) és egy *nagykávés és tejszarnok* megnevezésű kávéház (*Lipótvárosi*) is felbukkant egy rövid időre a fővárosban a korábban már említett néhány *bár* mellett (pl. *Liberté*), s pár *buffet* megjelölésű kávéház is működött (pl. *Adria*); az utóbbi üzletfelirat használatára legális keretek között csak akkor nyílt lehetőség, ha az

üzemeltető vendéglői iparengedéllyel is rendelkezett (Vendéglősök Lapja 1921. dec. 5: 4). A szabadtéri kávéházakra e korszakban is a *kioszk* megnevezés volt általános használt (Horváth-kerti kiosk stb.), ehhez a címtárak olykor hozzátoldják a *kávéház* szót (pl. Hangli kiosk kávéház). A forrásokban a kávéházak között néhány a kávémérésekre használt *kávéterem* alapelemű üzlet is szerepel az 1930–40-es években (Corvin kávéterem stb.), ezek azonban a kávémérések között is megtalálhatók, s eredetileg csak kávémérések voltak.

A TESz. és az EWUng. a magyarban ausztriai német eredetű *eszpresszó* első előfordulásaként 1940-es adatot közöl (*espresso*). Az 'eszpresszóbár'-t és 'presszókávé'-t egyaránt jelentő német *Espresso* az olasz *espresso* ('presszókávé') átvétele (EWUng.). A vendéglátóipar-történeti szakirodalom szerint az első budapesti eszpresszó az 1937-ben nyílt *Quick* volt (GUNDEL–HARMATH 1979: 45, BODOR 1992: 3), s a névtani szakirodalom is ezt az adatot vette át (POSGAY 1997: 589–90); anyaggyűjtésünk során találtunk azonban egy eszpresszót (*Royal Espresso*), amely már tíz évvel korábban, 1927-ben vagy 1928-ban működött az Erzsébet körúti Royal Orfeumban (MKÉ. 1928: 40). Az 1930-es évek végétől egy *espresso kávészalon* (*espresso*, *kávészalon* formában is előfordul) megnevezésű eszpresszó is üzemelt (*Mocca*), és két *espresso kávéterem* is felbukkant a harmincas–negyvenes évek fordulóján.

A kávéház- és eszpresszónevek megkülönböztető eleme. – Az alábbiakban funkcionális-szemantikai szempontból (vö. HOFFMANN 1993: 30–1, 43–54) csoportosítjuk az 1920–44 közötti korszak új kávéház- és eszpresszónevei megkülönböztető elemét alkotó névrészeket (üzlet- és intézménynevek névrészeinek ilyen jellegű kategorizálást l. pl. KIS 1999: 324–5, PELCZÉDER 2005, BÖLCSKEI 2006), valamint a névrésztípusok megterheltségét összehasonlítjuk a századfordulótól az I. világháborúig tartó, valamint a világháború alatti időszak számottevőbb névrészfajtáinak gyakoriságával (a századelő kávéháznévi megkülönböztető elemeinek ilyen jellegű elemzését l. HAVAS 2002: 19–36, az utóbbi periódusét l. HAVAS 2005: 216–9; ezek adataira a későbbiekben már nem hivatkozunk külön). Ezt követően rövidebben a korszak összes üzletnévi megkülönböztető elemét is tárgyaljuk.

Névrésznek tekintjük HOFFMANN (1993: 43) nyomán a név minden olyan egységet, amely a megjelölt denotátummal kapcsolatos bármiféle szemantikai jegyet kifejez a névalkotás szituációjában. A névrész természetesen nem esik egybe feltétlenül a lexikai egységgel, például a *Városi Színház* kávéháznévi megkülönböztető elem egyrészes funkcionális szempontból, ugyanis csak lokalizáló szerepű, arra utal, hogy a megnevezett üzlet a Városi Színház közelében volt. (A névrészek tárgyalása után a funkcionális-szemantikai szempontból összetett megkülönböztető elemekre is kitérünk. Ezek száma egyébiránt nem nagy, így a nevek megkülönböztető eleme és az azokban foglalt névrészek csoportjainak megterheltsége között nincs számottevő eltérés.)

Névrész-kategorizálásunknál felhasználtuk HOFFMANN ISTVÁNNak (1993: 45–6) a helynevek funkcionális-szemantikai elemzésére, valamint MEZŐ ANDRÁSNAK (1970) a mesterséges helynevek motivációs összefüggéseinek tipizálására kidolgozott rendszerét.

A megkülönböztető elemekben található névrészeket két nagyobb csoportra osztjuk: az egyikben a névrészfunkció kapcsolatban van denotátummal, a másikkban nem; az előbbieket motivált, az utóbbiakat motiválatlan névrészeknek nevezzük. E terminusokat csupán rövidségük miatt alkalmazzuk, valamilyen formában ugyanis minden név motivált, hiszen

például a mindenkori névadás igazodik a már meglévő névrendszerhez, a nevek alapjául pedig a nyelv már létező szókészlet- és morfémaállománya szolgál; a motivált és motiválatlan nevek éles elkülönítése pedig azért sem helyénvaló, mivel az elnevező az elnevezettel kapcsolatos névadó vonások közül is szabadon választhat, vagyis a motivált nevek szintén önkényesek (vö. J. SOLTÉSZ 1979: 24–6, HOFFMANN 1993: 21–6).

1. A vizsgált korszak új üzletneveinek megkülönböztető elemei 465 névrészt tartalmaznak, közöttük az I. világháborús korszakot követően újból a motiváltak dominálnak, azonos előfordulási aránnyal, mint a századelőn (266; 57,2%).

1.1. Az üzlet fajtáját megjelölő névrészből csak egy fordul elő (0,2%): *Espresso*. Az I. világháború előtti időszakával megegyező, elenyésző arány nyilvánvalóan azzal magyarázható, hogy ekkor is sok kávéház, eszpresszó működött egy időben, s ezek azonosítását megnehezítették volna az ilyen elnevezések. (Noha ezt az eszpresszónevet a megkülönböztető elemek között tárgyaljuk, valójában egyetlen névrész látja el esetében a megkülönböztető és az alapelem funkcióját.)

1.2. Az üzlet valamely tulajdonságát, jellegzetességét kifejező új névrészek a két világháború között alkotják a legnagyobb csoportot (24; 5,2%).

1.2.1. A *Kis* névrész (5; 1,1%) a kávéház méretére utal (pl. *Kis Baross*, *Kis Kárpáthia*, *Kis Népopera*). Kizárólag összetett megkülönböztető elemekben fordul elő ebben a korszakban is, s mindig olyan névrészhez kapcsolódik, amely már más, a korszakban Budapesten üzemelő kávéház nevében szerepel (ehhez vö. BOZSIK 1993: 137).

1.2.2. Az üzlet építészeti kialakítását, épületének jellegét is megjelölheti a névrész (6; 1,3%): *Pavillon*, *Svábhegyi terras*, *Tóterras*, *Villa* stb.

1.2.3. A századelő periódusához hasonlóan ekkor is találunk *Szalón* elnevezésű kávéházat (2; 0,4%). A névrész az üzlet berendezésére, belsőépítészeti kiképzésére vonatkozhat: a 19–20. század fordulója kávéházainak egyik, az arisztokrata szalonokat, nagypolgári díszszobákat utánzó típusa átmentődött a két világháború közötti időszakra is, annak fényűzésével, díszes ornamentikai megoldásaival, tükreivel stb. együtt (PAP 2001: 72–3).

1.2.4. A kávéház működése kezdetének viszonyított idejét fejezi ki az *Új* névrész az *Új-Bizánc* megkülönböztető elemében (a korábbi *Bizánc* kávéházat nevezték így el a tulajdonosváltás után).

1.2.5. Az üzlet jellegzetes profiljára szintén utalhat a névrész: *Music*.

1.2.6. A névrész vonatkozhat a kávéházban, eszpresszóban kapható árura (5; 1,1%): *Mocca* (3), *Sandwich*, *Zóna* (az utóbbi eszpresszónév feltehetőleg az olcsó, kis adag zónaétellel kapcsolatos).

1.2.7. A *Bellevue* és *Belvedere* névrész az üzletből nyerhető kilátásra utalhat (a kávéházak parkra néztek, az előbbi a Horváth-kertre, az utóbbi a Szilágyi Erzsébet fasorra).

1.2.8. A felszolgálat jellege is lehet a névadás alapja: *Presto*, *Quick*. Mindkét üzlet eszpresszó volt (az előbbi később kávéház lett), nevük feltehetőleg a gyorsabb kiszolgálásra utalt, ez volt ugyanis ezen automatizált üzletek és a kávéházak között az egyik lényeges különbség (vö. BODOR 1992/2001: 204).

1.3. A motivált névrészek uralkodó csoportját az üzletnek valamilyen külső körülményhez, élőlényhez, helyhez stb. való viszonyára vonatkozó névrészek teszik ki, az egész névrészállománynak is több mint felét adva (241; 51,8%).

1.3.1. 83 névrész (17,8%) személyre, személyek csoportjára utal: a kávéház, eszpresszó jellegzetes látogatóit, illetve tulajdonosát, üzemeltetőjét jelöli meg.

1.3.1.1. A kávéház jellemző látogatóira vonatkozó névrészek alkotják a kisebb alcsoportot vizsgált időszakunkban is (8; 1,7%). A törzsközönség foglalkozását jelöli meg a *Technikus* névrész, mely egy diákhely neve volt (Magyar Kávésipar 1921. okt. 15: 4). A vendégkör meghatározó társadalmi rétegére utal a *Polgár* és a *Polgári* (3) névrész, míg vallására a *Keresztény* a *Keresztény Polgári* kávéház funkcionálisan összetett megkülönböztető névelemében, mely üzletet így népszerűsített a Keresztény Behozatali Társaság hirdetése: „A társaságunk által alapított Keresztény Polgári Kávéház és Étterem [...] húsvét első napjával megnyílik. Kérjük azon keresztény polgárokat, akik ezen kávéház [...] tagjaivá lenni óhajtnak, szíveskedjenek [...] beiratkozni, mivel ezen helyiség látogatása csak tagsági igazolvánnyal van megengedve” (Magyar Vendéglős 1920. ápr. 1: 5). Feltehetőleg a vendégek etnikumára vonatkozik a *Magyar-bolgár* névrész, a Dimitroff Dimitri üzemeltette kávéház ugyanis a Lónyay utcai bolgár kápolna (BpC. 1922–23: 44) szomszédságában volt; stb.

1.3.1.2. A kávéház, eszpresszó tulajdonosára, üzemeltetőjére vonatkozó névrészek jelentik a nagyobb alcsoportot, s az egész névrészanyaghoz mérten is jelentős típust alkotnak (75; 16,1%). Az idetartozó névrészek aránya csökkent a század elejéhez és az I. világháborús évekhez képest, amiben talán szerepet játszott az is, hogy a tulajdonosok, bérlők között a magánszemélyek mellett ekkor már egyre nagyobb arányban találunk cégeket, gazdasági társulásokat. (A névanyag gyűjtése során azonban leltünk 19, a forrásokban csak a tulajdonos neve és a működési hely megjelölésével szereplő üzletet, nevük sajnos nem ismeretes. Döntő részük valószínűleg üzemeltetőjük nevét viselte, így az ebbe a csoportba sorolandó névrészek aránya feltehetőleg nagyobb lehet.)

1.3.1.2.1. A legtöbb ilyen névrész (64; 13,8%) a tulajdonos vagy a bérlő személynevéből keletkezett. Leggyakrabban családnévből vált e korszakban is névátvitellel megkülönböztető névrész (47; 10,1%): *Balázs* (< Balázs Ignác [MKÉ. 1933: 26]), *Bergmann* (< Bergmann Hermann [BpTel. 59]), *Bohuniczky* (< Bohuniczky Rezső [BpTel. 69]), *Edy* (< Edy Margit [BpKC. 555]), *Keszler* (< Keszler Manó [BpC. 1922–23: 875]), *Lakatos* (< Lakatos Gyula [MKÉ. 1944: 16]), *Markovits* (< Markovits Lajos [Kávésok Lapja 1934. jan. 3: 6]), *Móric* (< Móritz Károlyné [MKÉ. 1926: 70]), *Pozsgay* (< Pozsgay Endre [MKÉvk. 30]), *Vasadi* (< Vasadi Géza [Magyar Kávésipar 1925. okt. 1: 6]), *Vitéz* (< Vitéz Miklós [Vendéglátóipari Szemle 1942. nov. 1: 4]), *Zsigmond* (< Zsigmond László [MKÉ. 1932: 40]) stb. A *Hugó* kávéháznévi megkülönböztető elem esetében (0,2%) keresztnév utal a tulajdonosra (Krausz Hugóra [BpC. 1922–23: 874]). Találunk olyan, az alapelemmel birtokos jelzős szerkezetet alkotó megkülönböztető elemeket (13; 2,8%), ahol a kávéház, eszpresszó tulajdonosának teljes neve tűnik fel ebben a szerepben (pl. *Annau László espresso kávéterme*, *Mayer István kávéháza*). Néhány (3; 0,6%) esetben nem tudtuk megállapítani, a tulajdonos személynevének mely eleme(i) vált(ak) üzletnévrésszé, ugyanis hol a családnév, hol pedig a család- és a keresztnév együtt szerepel a forrásokban megkülönböztető elemként: *Pápa Zoltánné ~ Pápa, Polyák László ~ Polyák* stb.

1.3.1.2.2. A századelő és a világháború korszakához képest nagyobb arányban tölti be a tulajdonosra utaló funkciót az üzemeltető cég neve, de még így is elenyésző mértékben (11; 2,4%). *Budapesti Központi Általános Tejesarnok kávéháza* névvel nyolc üzlet is működött a vállalat kezelésében az 1930-as években (néhánynak a neve később újabb, helymegjelölő névrésszel egészült ki), közülük három *Budapesti Központi Élelmezési Rt.* névrésszel nevében fogadta vendégeit az 1940-es évek elején.

1.3.2. A lokalizáló névrészek alkotják a kávéháznak, eszpresszónak valamilyen külső körülményhez való kapcsolatára utaló névrészek második, népesebb csoportját, a századfordulós és az I. világháborús korszakbeli arányt meghaladva a teljes névrészállomány több mint harmadát képviselve (158; 34%). Ez a megterheltség a húszas–harmincas évek budapesti helymegjelölő mozineveinek a gyakoriságát (24%) (HAVAS 1997: 584) szintén felülmúlja. De más intézményeknél is nagy számban találunk ekkor ilyen neveket: az 1930-as évek Budapestjén a közterületi elnevezések, épületek a korábbiakhoz képest sokkal több patikanevet motiváltak (ÖRDÖG 1996: 58), a szintén nagyváros Hamburg 121 gyógyszertára közül pedig 51 viselte valamilyen utca, városrész nevét 1937-ben (HAGEN 1969: 1639).

1.3.2.1. Legtöbbször valamilyen helynévi elem fejezi ki a lokális viszonyt (79; 17%).

Egy, a Vámház körút elején lévő kávéház egy ideig *Duna* néven üzemelt a folyó közelében. A *Tóterasz* kávéház pedig a Városligeti-tónál volt.

23 névrész (4,9%) azt a városrészt jelöli, ahol az üzlet működik: *Belvárosi*, *Budai* (2), *Erzsébet* (a városrész nevében szereplő *város* szó elvonásával), *Erzsébetvárosi*, *Svábhegyi* (3), *Tabán* stb. Nem hivatalos elnevezés is válhatott névrésszé: *City* (4; mindegyik üzlet a Lipótvárosban volt).

Az ide tartozó névrészek többsége (54; 11,6%) e korszakban is arra a közterületre utal, ahol (47) vagy amelyeknek közelében a kávéház, eszpresszó üzemel. Az utca, tér stb. motiválta üzletnévrészek nagy aránya nem meglepő egy olyan nagyvárosban, mint Budapest; például az ír kocsmák esetében is megfigyelhető, hogy a falvakkal, kisvárosokkal szemben a nagyvárosi területeken az utcanevek erős hatást gyakorolnak az üzletnevekre (MAC AODHA 1995: 63). Legtöbbször a közterület nevének megkülönböztető elemét használták fel üzletnévi megkülönböztető névrészként: például *Abonyi* (Abonyi utca), *Béke* (az angyalföldi Béke utcához volt közel a kávéház), *Erkel* (Erkel utca), *Hunyadi* (az üzlet a Hunyadi, a mai Vajdahunyad utcától egy sarokra működött), *Jókai* (Jókai utca), *József* (József utca), *Margit* (Margit körút), *Mária Terézia* (Mária Terézia, ma Horváth Mihály tér), *Melinda* (Melinda út), *Sándor* (Sándor, ma Bródy Sándor utca), *Thököly* (Thököly út), *Verpeléti* (Verpeléti, ma Karinthy Frigyes út) stb. Ritkább esetben a közterület nevének alapeleme is bekerülhetett az üzletnévbe (13): *Boráros téri*, *József-körúti*, *Teleki-téri* (ma Teleki László tér) stb. Egyelemű közterületi név is előfordult ilyen funkcióban (*Oktogon*), s nem hivatalos elnevezésből is vált kávéháznévi megkülönböztető elem, például *Boulevard* (az Erzsébet körúton), *Corso* (2; a belvárosi Petőfi Sándor utcában, ill. a Kálvin térnél).

1.3.2.2. A helymegjelölő névrészek második, kisebb alcsoportját alkotó névrészek (76; 16,3%) olyan épületre, építményre, intézményre utalva látják el a lokalizáló funkciót, amely az üzlet mellett, közelében van, vagy amelyben az működik. (E névrészeknek ebben a korszakban a legnagyobb az aránya, amiben szerepet játszik az is, hogy viszonylag sok valamilyen másik intézményen belül lévő s nevét a befogadó intézményről nyerő

kávéház, eszpresszó üzemelt ekkor.) Például *Budavár*: a kávéház a Széna téren, a budai vár aljában volt; *Csarnok*: a Batthyányi téri vásárcsarnoknál működött; *Gellért-fürdő*: a fürdő kávéháza; *Lánchíd*: a híd budai hídfőjénél üzemelt; *Marocco ~ Marokkó*: az Erzsébet téri egykori Marokkói udvar nevű házról a századfordulóhoz hasonlóan ekkor is neveztek el egy, az épületben lévő eszpresszót; *Polo ~ Poló*: az 1928-ban kialakított margitszigeti lovaspólópályánál lévő klubházban volt; *Sportcsarnok*: a Millenáris Sporttelep mellett működött; *Tőzsdepalota*: a tőzsde Szabadság téri épületében üzemelt; *Turf* és *Versenytér ~ Versenytéri* (egyazon kávéház nevei): a Kerepesi úti új lóversenytérrel szemben helyezkedett el; *Új-Csarnok*: a Garay téren 1931-ben megnyílt új, zárt vásárcsarnok mellett működött (az *Új* lexéma itt nem külön névrész).

E névcsoportba tartozó egyik üzletnévhez kapcsolódó érdekesség, hogy a Horthy Miklós, ma Bartók Béla úti, 1910-ben nyílt, a közeli Hadik-kaszárnyára utaló *Hadik kávéház* nevének megkülönböztető elemét az 1930-as évek közepén *Hadik Laktanya*-ra bővítették, mivel Hadik András leszármazottai tiltakozni kezdtek amiatt, hogy egy külterki kávéház viseli felmenőjük nevét. Senki nem emlegette azonban így, sőt Karinthyék körében, amelynek törzshelye volt e kávéház, a *Verpeléti* név terjedt el, utalva a közelben lévő Verpeléti (ma Karinthy Frigyes) útra, ahol 1920-tól több mint tíz éven át lakott az író (SALY 2005: 179); az útról egyébiránt később hivatalosan is elneveztek egy, az utcában lévő kávéházat, mint korábban láthattuk.

Számos névrész valamilyen társaságra, intézményre utal, például *Athenaeum*: a kávéház a Miksa, ma Osvát utcai Athenaeum nyomda közelében volt; *Casino* (4): a Lipótvárosi Társaskör mellett, a Lipótvárosi Polgári Kaszinó épületében, illetve a Nemzeti Kaszinóhoz közel stb. működtek; *Hunnia*: a Hunnia Filmstúdió Gyarmat utcai műtermével szemben üzemelt. A 20. század elejéhez hasonlóan e korszakban is több üzletet neveztek el különböző szórakozóhelyek után; például *Eldorádó*: az azonos nevű, Népszínház utcai mozi mellett volt; *Kis Népopera*: a névrész nem a mai Erkel Színházra, az egykori Népopera-ra utal, azt ugyanis a kávéház elnevezésekor már Városi Színháznak hívták, hanem a vele egy épületben lévő, Népszínház utcai Népopera kávéházra; *Orfeum* (2): az egyik a Moulin Rouge mellett, a másik a Royal Orfeumban működött; *Víg*: a Víg Színház közelében üzemelt.

1.3.2.3. Néhány névrész az üzlet környezetének jellemző növényzeti viszonyára vonatkozik (3; 0,6%), például *Fasor*: a Vilma királynő útnál, a mai Városligeti fasornál üzemelt a kávéház, azonban a névrészt az előző nagyobb csoportba is besorolhattuk volna, mivel a Vilma királynő utat 1921-ig, a kávéháznév felbukkanása előtt pár évvel még hivatalosan is Városligeti fasornak nevezték; *Park*: a Stáhly és a Gyulai Pál utca sarkánál lévő kis parkos résznél volt.

2. A névrészek másik jelentősebb csoportjának jellemzője, hogy a névrész funkciója nincs kapcsolatban a denotátummal. E motiválatlannak nevezett névrészek aránya (185; 39,8%) az I. világháború időszakát követően lecsökkent, a századelőhöz hasonlóan számottevően kisebb lett a motiváltakénál.

2.1. Az úgynevezett konvencionális funkciójú (vö. HOFFMANN 1993: 50; 1. még HELFRITZSCH 1987/1996: 385–6) névrészek megterheltsége (33; 7,1%) az I. világháború alatti csökkenést követően közel akkora, mint a századelőn. Ezeknél a névadás mögött húzódó motiváció a konvencionális névtípusokhoz való igazodás, ugyanis kialakult hagyó-

mánya van annak, milyen jelentéskörből kerülhetnek szavak a különböző denotátum-típusok neveibe (ilyenek pl. a női keresztnévek többek közt a divatáru-kereskedések vagy a virágüzletek, szépség- és fodrászszalonok elnevezésében [vö. pl. BÍRÓ 1985: 239, 243; WILHELM 1988: 64; HÄRMÄ 2000: 112–3]).

2.1.1. Néhány cégérnévszerű névrészt, köztük a cégekre jellemző állat-, növény- és égitestnevet a század elejéhez hasonlóan most is találunk az üzletnevek között, de arányuk nem jelentős (8; 1,7%): *Colibri*, *Gyopár*, *Kis törpe*, *Meteor*, *Nefelejcs* stb.; és szintén idesoroltuk a cégérneveket utánzó *Pikk Ász* és *Joker* névrészt. (A növény- és állatnevek ugyanakkor a század folyamán később igen meghatározóvá váltak az eszpresszó- és általában a vendéglátó-ipari elnevezésekben; vö. pl. POSGAY 1980: 242, 1997: 591–2; J. SOLTÉSZ 1981a: 410.)

2.1.2. Jellemzők voltak a 19. században az üzletek (CSATKAI 1971: 27), illetve a 20. század elején például a mozik közt (HAVAS 1997: 582) a görög–római mitológiai alakokról kölcsönzött elnevezések, mely szimbolikus, heraldikai eredetű nevek a 18. század végén és a 19. század elején a magyarországi patikák körében is megjelentek (ÖRDÖG 1996: 56). Az antikvitáshoz kapcsolódó ilyen elnevezések azonban e periódusban gyakorlatilag eltűntek a kávéházak portáljáról, mindössze egy ilyet lelünk az új névrészanyagban (0,2%): *Merkur* ~ *Mercur*. (A *Victoria* is tartozhatna ide, de más lehetséges névadási motiváció[ka]t is feltételezve a meghatározatlan névrészek közé soroltuk.)

2.1.3. Az I. világháborús korszakhoz viszonyítva közel háromszorosára nőtt a névrészek között az egyfajta előkelőséget kölcsönöző úgynevezett üzletnévi nemzetközi vándornevek aránya (24; 5,2%), melyek többsége máig is népszerű intézménynév (vö. pl. LINNEMAN–FETHER 1964: 197, BOZSIK 1993: 131–2, OTTO 1993: 322): *Capitol*, *Colonial*, *Elite* (3), *Etoile*, *Favorit*, *Grand* (2), *Majestic* (2), *Regent*, *Kis-Royal*, *Star* stb. Ilyen idegen elnevezéseket a húszas–harmincas években elég nagy számban találunk a budapesti mozik közt (HAVAS 1997: 585).

2.2. A névrészállomány jelentős típusát testesítik meg az emlékeztető funkciójú névrészek (131; 28,2%), noha gyakoriságuk nagymértékben csökkent az I. világháború időszakához képest.

2.2.1. Az emlékeztető névrészek egyik nagyobb csoportjának, a nemzeti értékeket felidéző és hazafias érzéseket kifejező névrészeknek az aránya (45; 9,7%) csaknem felére mérséklődött az I. világháború periódusához mérten, de még így is valamelyest számottevőbb típust képviselnek, mint az 1920–30-as évek ilyen jellegű budapesti mozinevei (7,3%) (HAVAS 1997: 585). Megterheltségük ugyanakkor lényegesen kisebb, mint például a két világháború közötti időszak hatóság által adott magyar helynévi és történelmiszemély-névi eredetű hivatalos utcanevének a gyakorisága (vö. pl. URBÁN 1978: 10–1, LAKATOS 1989: 33–4).

2.2.1.1. A névrész utalhat magyar történelmi alakra, művészre (10; 2,2%): *Bocskai*, *Corvin* (5), *Esterházy* ~ *Eszterházy*, *Munkácsy*, *Toldi* stb. A közterületi elnevezéseken keresztül (kétszeres névátvitellel) ennél több ilyen név (19) került az üzletnevekbe a lokalizáló kávéház- és eszpresszónévrészek révén; azoknál a vendéglátó-ipari intézményeknél, amelyek személynévi eredetű elnevezéssel rendelkeznek, e közvetett névadás később is meghatározóbb volt, mint a pusztán emlékeztető funkciójú (J. SOLTÉSZ 1981b: 37, 40).

2.2.1.2. 22 névrész (4,7%) vonatkozik valamilyen magyarországi vagy egykor magyarországi helynévre. Az országot nevezi meg például a *Magyarország* (2) és *Hungária* névrész, országrészre utal az *Erdélyi* (2), folyóra például a *Maros*, hegyre a *Hargita*, a legnagyobb csoport (10) azonban a századelőhöz hasonlóan helysége: *Kolozsvár*, *Pozsony*, *Szeged* (2), *Temesvár*, *Tihany*, *Vajdahunyad* stb. Mint látható, a névrészek között a trianoni szerződés által elcsatolt földrajzi egységeknek emléket állítók is szerepelnek, ez a névadási gyakorlat a hatóságilag rendezett belterületi nevekénél jól ismert jelenség e korszakban (egyébiránt *Irredenta* nevű kávéház is működött ekkor a fővárosban).

2.2.1.3. A nemzeti vonatkozású emlékeztető nevek harmadik csoportjába magyarságot hangsúlyozó, nemzeti szimbólumoknak emléket állító névrészeket soroltunk (13; 2,8%): *Hazám*, *Magyar Korona*, *Magyar Nemzet*, *Magyar Világ* (2), *Nemzeti*, *Pátria*, *Turul* (2) stb.

2.2.2. Az emlékeztető szerepű névrészek külföldi vonatkozásúak is lehetnek (71; 15,3%).

2.2.2.1. Csupán egyetlen új névrész vezethető vissza külföldi történelmi alakra: *Dubarry*.

2.2.2.2. A külföldi vonatkozású emlékeztető névrészek között a földrajzi helyekre utalók aránya a legnagyobb (53; 11,4%). A vendéglátó- és a szórakoztatóipar mind a mai napig szívesen él ezzel a névadási móddal, főként az egzotikusnak, romantikusnak tartott helyek, például az olasz és francia Riviéra településneveit használja fel (pl. LINNEMAN–FETHER 1964: 198–9, BOZSIK 1993: 134, RAENTO–DOUGLASS 2001: 5–6, 9–10); a névválasztás mögött sokszor a külföldi helyhez kapcsolódó különös esemény vagy személyes élmény rejlik (pl. LINNEMAN–FETHER 1964: 198–200). E névtípus a budapesti eszpresszó- és kávézónevek között a század folyamán később szintén megtalálható (POSGAY 1980: 242, 1997: 591; J. SOLTÉSZ 1981a: 408).

A legtöbb (34) névrész települést jelöl, például *Luxor*, *Milanó*, *Ostende* (2), *Sorrento*, *Stambul* – az utóbbi nevet 1931-ben vette fel egy, a Margit körút legelején működő kávéház, a névválasztáshoz a környék török emlékei mellett az is ötletet adhatott, hogy Gül Baba türbéje körül ekkor közép-európai muszlim központot akartak létrehozni (SALY 2005: 129). Ezen kívül neveztek el üzletet kontinensről (*Európa* [3]), tengerről (*Adria* [2]), különböző országokról, államokról (10; *America*, *Zanzibár*, *Tahiti* stb.), szigetről (pl. *Capri*).

A névrészek többsége (37) a századelőhöz hasonlóan szintén Európára, európai földrajzi helyre vonatkozik, közülük a legtöbb (12) most is Olaszországra, például *Ciro*, *Florenc* ~ *Flórenc*. Az olasz földrajzi nevek közkeletűsége részben abból adódik, hogy miként a század elején, úgy ekkor is előszeretettel adták az Adriai-tenger partja mentén lévő fürdő- és üdülőhelyek nevét üzleteknek: *Brioni*, *Lovrana*, *Pola* stb.; de az európai fürdő- és gyógyhelyekre utaló névrészek általában jellemzőek voltak az I. világháborút megelőző évekhez hasonlóan: *Arosa*, *Biarritz*, *Helgoland*, *Lugano*, *Nizza* (2) stb. Olaszországot a névrészek gyakoriságában Franciaország (8; *Lyon*, *Paris* [2] stb.), Nagy-Britannia (3; pl. *London*) és Svájc (3; *Helvetia* stb.) követi. Az I. világháborúban szövetséges Ausztriára utaló földrajzi név az előző korszakokkal ellentétben most nincs az új névrészek között, s Németországra is csak egy vonatkozik (*Helgoland*), ez – az olasz és francia nevek dominanciája mellett – szintén eltérést jelent az I. világháború időszakától, amikor is ezek voltak a meghatározók. Európán kívüli helyet 16 névrész jelöl, új jelenséggént a legtöbb az amerikai kontinensre utal (pl. *Brazília*, az egyik fő kávétermelő

helyre vonatkozik a *Rio*, *Santos* stb.), közöttük az Egyesült Államokra vonatkozók dominálnak (7): *Florida* (2), *Hollywood* (a kávéház egyébiránt a Hunnia Filmstúdióval szemben volt), *Miami* stb.

Az ide sorolt, valamint a magyar földrajzi helyeket jelölő névrészek (2.2.1.2.) esetében felmerülhet, hogy esetleg a konvencionális funkciójúakhoz is csoportosíthatók, amennyiben késői továbbélései egy korábbi névadási gyakorlatnak. Ugyanis a 16–17. század óta a vendégfogadók cégérét gyakran címezték más városok, országok címeréhez, hogy ezzel csalogassák az onnan érkező utazókat (BACH 1954: 228). A pesti fogadók közül is többen korábban hazai városokról neveztek el, s ez a szokás a külföldi vendégforgalom elindulásával a nagyobb európai városokra is kiterjedt (CSATKAI 1971: 14).

2.2.2.3. Néhány híres külföldi intézmény, épület után is neveztek el üzletet (7; 1,5%). Az orosz cári uralkodócsalád szentpétervári egykori rezidenciája, a Téli Palota művészeti gyűjteményének állított emléket a Podmaniczky utcai *Ermitage* kávéház, amely a cári Oroszország menekültjeinek helye volt az 1920-as évek legelején (Bécsi Magyar Újság 1922. máj. 24: 5) – a névadásban a névrész ’remetelak, magányos házikó’ köznévi jelentése is szerepet játszhatott. A *Chat Noir* és *Moulin Rouge* névrészek jelenésük alapján (’fekete macska’, ’vörös malom’) tipikus cégérnevek, mivel azonban francia formában szerepelnek, inkább a montmartre-i kocsmából átalakított első párizsi kabaré, illetve a szintén párizsi híres mulató állhatott a névválasztás mögött (az előbbi budapesti kávéházban kabaré is működött, az utóbbi pedig mulató is volt). A *Savoy* kávéház megkülönböztető névrésze a személy- vagy helynévi vonatkozású emlékeztető névrészek közé is tartozhatna, de minthogy nem francia vagy olasz, hanem angol alakban szerepel, feltételezhetően az azonos nevű híres londoni színházra és szállóra utalhatott. Stb.

Az ehhez hasonló elnevezések többségénél természetesen mindig felmerülhet az a probléma, kiről, miről kapta pontosan nevét az üzlet. Ha egy nagyobb városban lévő vendéglátó- vagy szórakoztatóipari létesítmény népszerűsége tesz szert, nevét máshol lévő hasonló intézmények is felveszik (ezt a szállodaiparral kapcsolatban I. MENCKEN 1963: 670, LINNEMAN–FETHER 1964: 197). Ha pedig a korábbi létesítmény neve maga is névátvitellel keletkezett (pl. egy földrajzi hely vagy egy személy nevét kölcsönözte az intézmény), akkor az újabbak esetében már nehéz ténylegesen megállapítani a név eredetét. Az 1910-es években például működött *Tivoli* néven egy kávéház Budapesten. Az elnevezés a 19. század eleje óta egyre nagyobb népszerűsége tett szert fokozatosan Nyugat- és Észak-Európában, valamint az angol nyelvterületen a különböző vendéglátó és szórakoztató létesítmények körében, s később már üzleteknek is gyakran adták ezt a nevet, sőt helynév is vált belőle sok helyen (RAUP 1974: 36–9, RENTENAAR 1976: 26–9). A budapesti kávéház ugyan kölcsönözhetné nevét közvetlenül a Hadrianus-villa romjáról és a kertjéről híres itáliai településről, de egyesek szerint annak hátterében, hogy e név a szórakozóhelyek között széles körben elterjedt, az 1796-ban létesített és Európa-szerte igen ismert párizsi szórakoztató központ, a Jardin de Tivoli vidámpark állhatott (RENTENAAR 1976: 26–9).

Ennek megfelelően nem minden esetben húzható éles határ az ebbe az altípusba és főleg a külföldi földrajzi névi vonatkozású emlékeztető elnevezésekhez (2.2.2.2.) sorolt névrészek között, de a nemzetközi vándornevek alá (2.1.3.) és az ide csoportosított névrészek közt szintén lehetnek átfedések.

2.2.2.4. Népnévből is lett üzletnévrész (5; 1,1%): *Angol*, *Français* (2) stb.

2.2.2.5. Néhány külföldi vonatkozású egyéb névrész is fellelhető még az emlékeztető funkciójuk között (5; 1,1%), például *Nemes Lord*, *Török Császár*.

2.2.3. Egy üzlet alapítójáról kapta nevét. Hangl Márton 1869-ben bérbe vette a pesti Vigadó kávéházát, az előtte lévő téren pedig kioszkot létesített; a Vigadó kioszknak az 1930-as évek elején akkori tulajdonosai a *Hangli* nevet adták a néhai alapítóra emlékeztetve, bár valójában csak egy népi használatú nevet emeltek hivatalossá, az üzletet ugyanis nem hivatalosan korábban is így hívták (BALLA 1927: 107–8, BALLAI szerk. 1943: 396). (MEZŐ [1970: 63] motiváltnak tartja a denotátummal a névadást megelőzően szoros kapcsolatban álló személyről nyert neveket, a távoli belső motiváció esete alá sorolja őket.)

2.2.4. Egy kávéházat védőszentről neveztek el. A *Flórián* kávéháznevet korábban a velencei Caffè Floriannal hozták összefüggésbe (BEVILAQUA 1/1: 156) annak ellenére, hogy a korabeli címtárakban is többnyire ékezetekkel szerepel; nemrég kiderült azonban, az elnevezés Szent Flóriánra, a tűzoltók védőszentjére vonatkozik, a névválasztás hátterében pedig az húzódik meg, hogy a tulajdonos apósa tűzoltó volt (SALY 2005: 139). (A vallásos jellegű szimbolikus neveknek, a szentek attribútumai utáni elnevezéseknek ugyan a fogadók körében is volt hagyománya [JEHLE 1996: 1602], a szentnevek azonban inkább a katolikus egyház üzemeltette, illetve szerzetesek, apácák működtette intézményekre [vö. J. SOLTÉSZ 1981b: 38], az üzletek közül a patikákra voltak jellemzők [ÖRDÖG 1996: 57–8]), így e névrészt nem soroltuk a konvencionális funkciójuk közé.)

2.2.5. Mindössze négy elvont fogalom szerepel az emlékeztető névrészek között (0,6%). A *Liberté* és az *Ujvilág* megkülönböztető elem az 1920-as évek legelején, közvetlenül a világháború és a Tanácsköztársaság után bukkant fel a címtárakban, *Uj Világ*-ra pedig a II. világháború alatt kereszteltek át egy kávéházat. Stb.

2.2.6. Néhány emlékeztető szerepű egyéb névrész is lelhető a korpuszban (9; 1,9%). Főként sporttal kapcsolatosakat találunk köztük, például *Sport* (3), *Yacht*, s ide soroltuk az *Olympia* megkülönböztető névrészt is, amelyet a Los Angeles-i olimpia évében, 1932-ben kapott egy kávéház. Az 1930-as évek első felében az akkor divatos egyik játékot is név örököltette meg (BEVILAQUA 1/2: 519): *Yo-Yo*. Stb.

2.3. A kávéháznak, eszpresszónak az üzemeltető (elnevező) által remélt jellegére hivatott utalni a névrészeknek egy kisebb típusa (20; 4,3%).

2.3.1. Az üzlet vélt színvonalát hangsúlyozza a *Jobb*, *Mint Otthon* megkülönböztető elem.

2.3.2. A névrész a kávéház, eszpresszó óhajtott hangulatára is utalhat (19; 4,1%), például *Éden* (4), *Intim* (4), *Kedélyes*, *Susogó*, *Vidám*. A századelőhöz hasonlóan most is több (3) *Otthon* elnevezésű kávéházat találunk, ami ekkor is kapcsolatba hozható azzal, hogy a kávéházak, mondhatni, az otthonpótlék szerepét töltötték be az emberek számára az otthoni szűkös életter, a rossz lakásviszonyok következtében (VARGA–DÜLL 2001: 573–6).

2.4. A korszakban egy újfajta névrésztípus is megjelenik a budapesti eszpresszók között, melynek funkciója a potenciális vendég megszólítása; ilyen kapcsolatlétesítő a *Stop* megkülönböztető elem.

3. A meghatározatlan névrészek (14; 3%) csoportjába egyrésztől azok kerültek, amelyek – mivel nem sikerült kiderítenünk a névadás indítékát – többféleképpen is elemezhetők, másrésztől ide soroltuk a számunkra kategorizálhatatlan névrészeket is.

3.1. A többféleképpen magyarázható névrészekhez (11; 2,4%) tartoznak azon keresztnévek (7; *Árpád, Erzsébet, Zsigmond* stb.), amelyeknél nem tudtuk tisztázni, van-e kapcsolat a névrész funkciója és az elnevezett között. Az üzletnév lehetett a tulajdonos, üzemeltető vagy valamely hozzátartozójának, ismerősenek keresztnéve, de elképzelhető, hogy már egyfajta díszítő fantáziánévek voltak ezek, amelyek (főként a nők) a múlt században később igen jellemzővé váltak a különböző vendéglátóhelyek, az eszpresszók körében is (POSGAY 1980: 242, 1997: 590–1; J. SOLTÉSZ 1981a: 408, 1981b: 39–40). Különösen a nem magyar helyesírású keresztnéveknél valószínűsíthető az utóbbi (*Carmen, Clarisse, Victoria*). A keresztnévek egy része természetesen emlékeztető funkciójú, történelmi-mondai személyre vonatkozó megkülönböztető elem is lehetett, de például a *Victoria* a korábbi angol királynő és a győzelem istennője mellett magára a győzelem fogalmára is utalhatott.

A szintén ide sorolt *Mignon* névrész vonatkozhatott a kávéház méretére ('picinyke'), az üzletnek az elnevező által remélt hangulatára is utalhatott ('aranyos, kedves'), de esetleg az ott kapható termékek egyikét is jelölhette. A *Piccolo ~ Piccoló* megkülönböztető elem pedig vonatkozhatott a kis feketekávéra, a pincértanoncra és a kávéház méretére is. Stb.

3.2. Kategorizálhatatlan névrészek névválasztási motivációja számunkra ismeretlen (3; 0,6%): *Olasz Condor, Ypsylon ~ Ipsylon ~ Ypsilon* (esetleg motivált is lehetett a névrész, utalhatott talán a lipótvárosi Zoltán utca és Szabadság tér sarkán lévő kávéház alakjára vagy az üzlet körüli utcák Y-t formázó elrendezésére). A *Haen szoba* megkülönböztető elem részben lexikailag is azonosíthatatlan (hacsak nem üzemeltetőjének, Horváth Nándornak [MKÉ. 1930: 33] a monogramja rejtőzik benne), s az sem tudjuk meghatározni, egy- vagy kétrészes-e.

Mint a következő, összefoglaló táblázatból láthatjuk, a korszak új megkülönböztető névrészei anyagának összetétele eltér az I. világháborús periódusétól, ugyanakkor részben hasonlít a századelőéhez. Az 1914-et követő pár évvel ellentétben, amikor is az aktuális politikai események hatására megnövekedett a motiválatlan, az emlékeztető funkciójú névrészek aránya, ismét a motiváltak dominálnak (57,2%). Megterheltségük pont akkora, mint a század elején, noha 1920–44 között tovább folytatódott a tulajdonosra utalók gyakoriságának csökkenése. Ez részben abból adódott, hogy az üzlettulajdonosok közt a magánszemélyek mellett egyre több cég jelent meg, mint említettük. A motivált névrészek újbóli nagy aránya mögött főként a lokalizálók megterheltségének növekedése állt, e típus ugyanis a két világháború között vált a leggyakoribbá, az új névrészek több mint harmadát adta. A motivált névrészek arányának emelkedését kisebb részben az üzlet valamely tulajdonságára utalók megerősödése eredményezte, ez a névrészfajta is ekkor lett a legjellemzőbb (5,2%).

Főbb (jellemzőbb) névrésztípusok	A főbb névrésztípusok megoszlása korszakonként (%)				
	1899–1914 N = 956	1914–18		1920–44	
		Új N = 56	Összes N = 373	Új N = 465	Összes N = 662
MOTIVÁLT	57,2	50,0	55,2	57,2	57,1
Fajtajelölő	0,2	0,0	0,0	0,2	0,2
Tulajdonságra utaló	2,5	0,0	2,1	5,2	4,2
Külső körülményhez való viszony	54,5	50,0	53,1	51,8	52,7
Személyhez való viszony	25,9	21,4	18,0	17,8	17,4
Látogató	2,7	3,6	3,2	1,7	2,1
Tulajdonos, üzemeltető	23,2	17,9	14,7	16,1	15,3
Helyhez való viszony (lokalizáló)	28,6	28,6	35,1	34,0	35,3
ÁTTÉTELESEN MOTIVÁLT	0,8	0,0	0,8	0,0	0,2
MOTIVÁLATLAN	36,8	50,0	41,0	39,8	40,2
Konvencionális funkciójú	7,9	1,8	7,0	7,1	7,1
Emlékeztető funkciójú	27,7	46,4	31,6	28,2	28,7
Nemzeti vonatkozású	12,8	19,6	13,9	9,7	11,2
Külföldi vonatkozású	11,9	23,2	13,7	15,3	14,0
Egyéb	3,0	3,6	4,0	3,2	3,5
Remélt jellegre utaló	1,2	1,8	2,4	4,3	4,2
Megszólító	0,0	0,0	0,0	0,2	0,2
MEGHATÁROZATLAN	5,1	0,0	2,9	3,0	2,7
ÖSSZESEN	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A motiválatlan új névrészek aránya az I. világháborúhoz képest lényegesen, több mint 20%-kal csökkent. Noha az angol- és franciaellenes világháborús évekhez viszonyítva a nemzetközi vándornevek megterheltsége közel háromszorosra nőtt (5,2%), számottevően, csaknem 40%-kal mérséklődött az emlékeztető szerepű névrészek gyakorisága, különösen (50%-ot meghaladó mértékben) a nemzeti vonatkozásúaké. A külföldre utaló emlékeztető névrészekben belül a földrajzi nevek dominanciája ugyan továbbra is megmaradt (a három korszak teljes névrészanyagának 8,9, 16,1, ill. 11,4%-a), köztük azonban 1914–18-cal ellentétben ekkor már nem az I. világháborús szövetséges államokra, hanem a századelőhöz hasonlóan az Olaszországra és Franciaországra, valamint új jelenséggént az Amerikára vonatkozók voltak a meghatározók.

Az 1920 utáni és a század eleji periódus névrészanyaga közti hasonlóságot mutatja a motivált névrészek arányának egyezése mellett, hogy a motiválatlan új névrészek két világháború közti gyakorisága (39,8%) csak annyival múlja felül a korábbi korszakbelit, amennyivel az üzlet óhajtott, vélt jellegére utaló névrészek aránya, amely 1920–44 között a legjelentősebb (4,3%), magasabb. A motiválatlan névrészek más nagyobb alcsoportjainak a megterheltsége ugyanis gyakorlatilag megegyezik a század elejével. A konvencionális funkciójú névrészekben belül azonban eltér az egyes névrésztípusok aránya, a görög–római mitológiai alakokra utalók szinte már teljesen hiányoznak a két világháború között, míg a nemzetközi vándornevek csaknem másfélszer gyakoribbak (5,2%), mint a századelőn. A táblázatból látható, hogy a motiválatlan névrészek legszármotvőbb típu-

sa, az emlékeztető funkciójú névrészek jelentősebb alcsoportjainak a megterheltsége szintén különbözik: a nemzeti vonatkozásúak aránya nagyjából annyival kisebb ekkor, mint az I. világháború előtt, amennyivel a külföldre utalóké nagyobb.

Ha az 1920–44 közötti periódus összes névrészét nézzük, a két nagy csoport, a motivált és a motiválatlan névrészek megterheltsége ugyanabba az irányba mozdult el az I. világháborús periódushoz képest, mint az új névrészek esetében, ám láthatóan kisebb mértékben (itt nem vettük figyelembe a közvetlenül a világháború után, az 1920-as évek legelején lecserélt kávéháznevek névrészeit): a motiváltak aránya, ha nem is számottevően, de nőtt, míg a motiválatlanoké kissé csökkent. Az előbbi csoport növekedése hátterében leginkább az üzlet valamilyen tulajdonságára utaló névrészek húzódtak meg; e típus, mint ahogy az új névrészeknél is, ekkor lett a leggyakoribb (4,2%). Noha az új névrészek között csökkent a tulajdonosra utalók aránya, az összest tekintve kismértékű emelkedés figyelhető meg, vagyis az 1920 előtt is már meglévő ilyen névrészek közül aránylag sok maradt fenn a két világháború között. Ez azt jelzi (s találunk is erre példákat), hogy a tulajdonosváltás e nevek esetében sem vont maga után feltétlenül névcserét, az új üzemeltetők egy része ragaszkodott a már ismertté vált üzletelnevezéshez (vö. MAC AODHA 1995: 65). A motiváltakon belül az összes névrészt vizsgálva is a lokalizálók voltak a meghatározók. A motiválatlan névrészek közt a konvencionális funkciójuk gyakorisága ugyan szinte változatlan maradt az I. világháborúhoz képest, de a csoporton belül a görög–római mitológiai alakokra utalók háttérbe szorultak, s ezt főként a nemzetközi vándornevek megterheltségének növekedése ellensúlyozta, hasonlóan, mint az új névrészeknél. Az emlékeztető funkciójuk aránya az összes névrészt számba véve is csökkent a világháború elmúltával, de csak közel 10%-kal. Ennek oka szinte kizárólag a nemzeti vonatkozású névrészek megterheltségének mérséklődése volt, ugyanis a külföldre utalók aránya, az új névrészeknél látottakkal ellentétben, nagyon kis mértékben nőtt; az utóbbiak közt az összes névrészt vizsgálva is a helynevek alkották a legjelentősebb alcsoportot (10,7%). Az üzlet remélt jellegére utaló névrészek aránya az összes névrész esetében is a két világháború között lett a legnagyobb (4,2%).

A két világháború közti időszak összes névrészét a századelő korszakával összevetve azt találjuk, hogy a motivált névrészek gyakorisága megegyezik, mint ahogy az új névrészeknél is, a motiválatlanok arányszáma közti különbség pedig kisebb a század eleje és az I. világháborús időszak értékének eltéréséhez képest, tehát ebben a tekintetben is található hasonlóság a két periódus névrészanyagának összetételében.

Funkcionális-szemantikai szempontból összetett megkülönböztető elemek. –

Mint korábban említettük, funkcionális-szemantikai szempontból összetett megkülönböztető elemeket is találunk, számuk azonban nem jelentős, a 452 új elemből mindössze 21 (4,6%). Ezek a minden esetben kétrészes megkülönböztető elemek a motiváció szempontjából két csoportba oszthatók. 16-nak mindkét névrésze motivált; a tulajdonosra és a kávéház helyére vonatkozik például a *Budapesti Központi Általános Tejcsarnok Berlini téri*, a tulajdonosra és a kávéház környezetének növényzeti viszonyára a *Rajna Park* (Rajna László üzemeltette a Szilágyi Erzsébet fasorban), a kávéház helyére és jellegére a *Svábhegyi terras*, s a kávéház méretére utaló *Kis* névrészes elemek közül is idetartozik kettő, például a *Kis Baross* (a Baross utcában működött). Másik csoportjukba a vegyes összetételű, csak az egyik névrészükben motivált megkülönböztető elemek tartoznak (5),

például a *Budai Mátyás király*. (A megkülönböztető elem részei mind lehetnek motiválatlanok is, a két világháború közötti időszak korpuszában azonban ilyen nem találtunk.)

A korszak divatos megkülönböztető elemei. – A két világháború közötti összes, 645 kávéház- és eszpresszónévi megkülönböztető elem között 524 különbözött találunk (egynek számítva a csak helyesírásukban eltéréket); egy névre átlagosan 1,23 előfordulás jut. Ez az I. világháborús időszak megterheltségi mutatójának értékét (1,09) meghaladva megközelíti a századelőét (1,27). A leggyakoribb budapesti üzletnévi megkülönböztető elemek az alábbiak voltak: *Budapesti Központi Általános Tejcsarnok* (8); *Otthon* (6); *Corvin*, *Intim* (5-5); *Casino*, *City*, *Éden*, *Európa*, *Hungária*, *Mocca*, *Sport* (4-4); *Adria*, *Corso* ~ *Korzó*, *Elite*, *Erzsébet*, *Korona*, *Központi*, *Magyarország*, *Magyar Világ*, *Polgári*, *Royal* (3-3). Ezenkívül hatvan egyéb elem kétszer szerepel a nyelvi anyagban. A leggyakoribb megkülönböztető elemeket az I. világháború és az azt megelőző periódus kedvelt elnevezéseivel (vö. HAVAS 2002: 37, 2005: 219) összevetve feltűnik, hogy a *Casino*, *Európa*, *Hungária*, *Korona*, *Központi* és *Otthon* megőrizte népszerűségét, míg újonnan került be a gyakoribbak közé a *City*, *Corvin*, *Éden*, *Intim* stb. (a leggyakoribb megkülönböztető elem, a *Budapesti Központi Általános Tejcsarnok* nagyszámú előfordulásának okát korábban már említettük), a századelőhöz képest pedig elvesztette közkedveltségét például a *Victoria* (6-6); *Nemzeti*, *Rákóczi* (5-5); *Ámor*, *Andrássy*, *Budapest*, *Ipar*, *Piccolo* és *Zrínyi* (4-4).

A két világháború közötti korszak új megkülönböztető elemeinek megterheltségi mutatója kisebb (1,19), mint az összes elemé. Az új névanyag valamivel színesebb volt, mint a századelőn (1,27), de kevésbé változatos, mint az I. világháború alatt (1,06). A leggyakoribb budapesti új kávéház- és eszpresszónévi megkülönböztető elemek a következők: *Budapesti Központi Általános Tejcsarnok* (8); *Corvin* (5); *Casino*, *City*, *Éden*, *Intim*, *Otthon* (4-4); *Corso* ~ *Korzó*, *Elite*, *Európa*, *Mocca*, *Sport* (3-3). Láthatjuk, közülük számos a korszak összes megkülönböztető elemének népszerűségi listáján is megtalálható, viszont a *Korona* és *Központi* teljesen, míg például a *Hungária*, *Magyarország*, *Magyar Világ*, *Polgári* és *Royal* még inkább a századelő névadásának köszönheti ekkori gyakoriságát.

Idegen üzletnevek. – Az idegen köz- és mellékneveknek, igéknek, illetve a nem magyar vonatkozású tulajdonneveknek a két világháború között valamivel nagyobb az aránya az üzletek megkülönböztető névelemében, mint a századelőn és az I. világháború alatt: az új elnevezéseknél meghaladja a 30%-ot, de a korszak összes megkülönböztető eleme esetében is közel ekkora, ami elsősorban a külföldre utaló emlékeztető nevek és az intézménynévi nemzetközi vándornevek magas arányával függ össze. Ez feltehetőleg részben azzal magyarázható, hogy a magyarországi idegenforgalom fő központja Budapest volt, ahol a tulajdonosok törekedtek arra, hogy a nemzetközi trendekhez igazodva (vö. BALLA 1927: 182) a külföldi vendégek számára is vonzó neveket, könnyebben kiemethető és megérthető nemzetközi elnevezéseket adjanak, mint ahogy ezt – ha kisebb arányban is – már a 20. század elején is tették. (Ez a tendencia az 1990 utáni privatizációt követően újból megfigyelhető a budapesti kávézóknál is [vö. POSGAY 1997: 592], míg ezt közvetlenül megelőzően J. SOLTÉSZ [1988: 286] a fővárosi vendéglátó-ipari helyek neve közt még csak 5%-nyi idegenszerűnek nevezhetőt talált.)

Ezt mutatja az is, ha a korszak emlékeztető funkciójú budapesti üzletelnevezéseit röviden összevetjük az ország többi településének kávéházneveivel. A két világháború közötti kávéipari évkönyvek közül a legtöbb nem fővárosi név az 1935–36-osban található (MKÉ. 1935–6: 26–41): 127 település 288 kávéháza szerepel a listában, közülük 106 azonban csak az üzemeltető neve és a hely jelzésével, így a megkülönböztető elemek száma csupán 182 (183 névrész). A legfeltűnőbb különbség, hogy míg a Budapesten kívüli területeken az emlékeztető funkciójú névrészekben belül a nemzeti vonatkozásúak dominálnak (az összes névrész 29,5% ilyen), addig a külföldre utalók megterheltsége elenyésző (2,2%). Budapesten ekkor ezek az arányok: 7,2 és 17,4%. Ez az eltérés természetesen azzal is összefügg, hogy a fővárosban az ország többi településéhez képest rengeteg kávéház üzemelt egy időben, és ha az országos szinten gyakori megkülönböztető elemek – melyek között számos sűrűn előforduló úgynevezett hazafias elnevezést is találunk (*Hungária* [12], *Korona* [11], *Nemzeti* [5], *Pannónia* [7] stb.) – Budapesten is nagy megterheltségűek lettek volna, az megnehezítette volna az üzletek azonosítását.

Az idegen üzletnevek kapcsán meg kell említenünk, hogy az I. világháborúhoz hasonlóan (vö. HAVAS 2005: 214–6) a második alatt ismét mozgalom indult a kávéipartestületen belül a kávéháznevek magyarosításáért. Ezt nem követte azonban olyan mértékű névcseré, hogy a mozikhoz hasonlóan (vö. HAVAS 2003) ekkor külön névadási korszakkal kellene számolnunk. 1942-ben a Budapesti Kávésok Ipartestülete felhívást tett közzé, hogy a üzlettulajdonosok az idegen hangzású neveket magyarral cseréljék fel. A kezdeményezésre a június 24-i előljárási ülésen az alábbi névváltoztatásokat jelentették be: *Ceylon* > *Szeged*, *Hollywood* > *Hummia*, *Kairó* > *Király*, *London* > *Nádor*; a szeptember 23-i ülésen pedig a volt *Santos* kávéház tulajdonosa közölte, hogy üzletét *Új Világ*-ra keresztelte, amit szintén elismeréssel vett tudomásul az előljárási ülés. Ezenkívül más névváltoztatások is szóba kerültek még – például a *Bagatelle* és a *Savoy* kávéház tulajdonosa is jelezte ilyen jellegű szándékát, a *Gresham-Veneziá*-é pedig már tényként jelentette be üzlete nevének *Ferenc József-téri*-re cserélését –, de ezek végül nem valósultak meg (Kávésok Lapja, 1942. máj. 15: 5, júl. 1: 2, okt. 1: 3; Vendéglősök Lapja 1942. júl. 5: 2; Fogadó 1942. júl. 15: 4).

Akadtt azonban olyan háborús szövetséges ország, ahol a korabeli sajtó szerint jóval nagyobb mértékű kávéháznév-változtatás zajlott le a világháború következtében. Olaszországban rendelettel tiltották meg, hogy a vendéglátó-ipari üzemek idegen nevet viseljenek, az addig gyakran felhasznált angol és francia személy- és helyneveket nem lehetett tovább alkalmazni a szállodák, vendéglők, kávéházak cégneveiben, „mialatt az olasz vendéglátóipar nemzeti jellege még inkább kidomborodik” – kommentálta a hírt a „Magyar Szállodás és Vendéglős” (1941. jan. 15: 5).

Összegzés. – Mint láthattuk, 1920–1944 között az I. világháborús korszakhoz képest 14,4%-kal megnőtt a motivált új névrészek aránya, így a motiválatlanokkal szemben ismét ezek váltak dominánssá. A lokalizáló névrészek még meghatározóbbak lettek, miközben a tulajdonost jelölők gyakorisága csökkent, noha az összes új névrésznek még így is több mint hatodát adták. Az emlékeztető szerepű új névrészeknek már nem jutott olyan fontos szerep, mint az I. világháború alatt, minden altípusuknak csökkent az aránya, ennek ellenére számottevő, az új névrészeknek közel kéthetedét kitevő csoportot alkottak. Köztük az ország Budapesten kívüli területeivel ellentétben nagyobb volt a külföldre utalók száma, mint a nemzeti vonatkozásúaké (arányuk nagyjából 3 : 2). Fő-

ként ennek és a nemzetközi vándornevek gyakorisága növekedésének következtében az idegen névrészek a két világháború között kerültek a legnagyobb arányban az üzletnévi megkülönböztető elemekbe. A korszak névanyaga sokszínűbbé vált azáltal, hogy két névtípusnak, az üzlet tulajdonságára vonatkozó, illetve elvárt jellegére utaló névrészeknek az aránya ekkor lett a legnagyobb. A változások folytán a korszak új névrészanyaga számos rokon vonást mutat a századelőével. Hasonló tendenciák figyelhetők meg, ha a periódus összes névrészének az anyagát nézzük, de a módosulások mértéke lényegesen kisebb volt; eltérés azonban, hogy a tulajdonost megjelölő és a külföldre utaló emlékeztető funkciójú névrészek gyakorisága kis mértékben nőtt a két világháború között.

Fontosabb források

- A budapesti egységes hálózat (Budapest és környéke) távbeszélő szaknévsora 1938, 1939, 1940, 1942, 1943.* Budapest, 1938–40, 1942–43.
- A budapesti és a Budapest környékén levő m. kir. távbeszélő-hálózatok előfizetőinek szaknévsora 1929, 1930, 1935, 1936.* Budapest, 1929–30, 1935–36.
- Általános címtár – pénzügyi, ipari és kereskedelmi szakcompass 1–3.* Budapest, 1921.
- Az állami távbeszélő-hálózat előfizetőinek foglalkozásuk szerint összeállított szaknévsora. Budapest és környéke. 1922. június hó.* Budapest, 1922.
- BpC. = *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék 1922–23, 1928.* Budapest, é. n.
- BpKC. = *Budapest Székesfőváros Pénzügyi és Kereskedelmi, Vállalatainak, Iparosainak és Kereskedőinek kettős címtára.* Szerk. PETHEŐ KÁLMÁN. Budapest, [1940].
- BpTel. = *A budapesti és a környékbeli magyar kir. távbeszélő-hálózatok előfizetőinek és nyilvános állomásainak betűrendes névsora. 1920. május hó.* Budapest, 1920.
- Budapest és Budapest-környéki telefon szaknévsor 1935, 1936.* Budapest, 1935–36.
- Budapest utcanevjegyzék és idegenvezető címtár.* Szerk. GÁLL PONGRÁC. H. n., [1942].
- MKE. = *Magyar kávéipari évkönyv az [...] évre 1926–1933, 1935/36, 1937–39, 1941, 1944.* Szerk. HAVAS NÁNDOR et al. Budapest (1932–39: Cegléd), é. n.
- MKEvk. = *Magyar kávéipari évkönyv az 1922 évre.* Szerk. BARTA MANÓ – HAVAS NÁNDOR. Budapest, 1922.
- Országos telefon szaknévsor. I. rész. Budapest és környéke 1942, 1944.* Budapest, é. n.
- Vendégforgalmi évkönyv (idegenforgalmi útmutató) az 1941 évre.* Szerk. HEIZER JENŐ JÁNOS et al. Budapest, é. n.

Hivatkozott irodalom

- BACH, ADOLF 1954. *Deutsche Namenkunde 2. Die deutschen Ortsnamen 2.* Heidelberg.
- BALLAI KÁROLY szerk. 1943. *A magyar vendéglátóipar története 1. A honfoglalás századától az 1848/49. szabadságharcig.* Budapest.
- BALLA VILMOS 1927². *A kávéforrás.* Budapest.
- BEVILAQUA = BEVILAQUA BORSODY BÉLA – MAZSÁRY BÉLA 1935. *Pest-budai kávéházak. Kávé és kávéesterség 1538–1935.* 1–2. Budapest.
- BÍRÓ ÁGNES 1985. *A Lurkó-tól a Gigoló-ig. Az üzletnevekről.* In: *Nyelvi divatok.* Szerk. BÍRÓ ÁGNES – TOLCSVAI NAGY GÁBOR. Budapest. 236–45.
- BODOR FERENC 1992. *Pesti presszók.* Budapest.
- BODOR FERENC 1992/2001. *A pesti polgárság 20. századi szinterei.* In: *Uő: Városkapu. Bodor Ferenc válogatott írásai.* Szerk. BODOR KATALIN. Budapest. 198–206.

- BOZSIK GABRIELLA 1993. Az intézménynévszerű elnevezések nyelvi és helyesírási kérdései. In: *Az Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei 21. Tanulmányok a magyar nyelvről*. Szerk. V. RAISZ RÓZSA. Eger. 127–40.
- BÖLCSKEI ANDREA 2006. Magyarországi szálláshelyek elnevezései. In: *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Szerk. MÁRTONFI ATTILA – PAPP KORNÉLIA – SLÍZ MARIANN. Budapest. 238–45.
- CSATKAI ENDRE 1971. *Cégek*. Budapest.
- GUNDEL IMRE – HARMATH JUDIT 1979. *A vendéglátás emlékei*. Budapest.
- HAGEN, MONIKA 1969. Die deutschen Apothekennamen. Topographie, Typologie und Benennungsmotivik. *Deutsche Apotheker-Zeitung* 1655–65.
- HÄRMÄ, JUHINA 2000. French business-names in contemporary Finnish. In: *Onomastik. Akten des 18. Internationalen Kongresses für Namenforschung, Trier, 12.–17. April 1993 2. Namensysteme im interkulturellen Vergleich*. Hrsg. DIETER KREMER – RUDOLF ŠRAMEK. Patronymica Romanica 15. Tübingen. 110–7.
- HAVAS PÉTER 1997. Száz év budapesti mozinévdívatja. In: *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Szerk. B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY. MNyTK. 209. Budapest–Miskolc. 581–9.
- HAVAS PÉTER 2002. Budapesti kávéháznevek funkcionális-szemantikai vizsgálata a XIX–XX. század fordulójától az első világháborúig. *Névtani Értesítő* 24: 15–41.
- HAVAS PÉTER 2003. Mozinév-magyarosítás Budapesten a második világháború alatt. In: *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára*. Szerk. HAJDÚ MIHÁLY – KESZLER BORBÁLA. Budapest. 731–5.
- HAVAS PÉTER 2005. Budapesti kávéháznevek az első világháborútól a Tanácsköztársaság időszakának végéig. *Névtani Értesítő* 27: 213–21.
- HELLFRITZSCH, VOLKMAR 1987/1996. Zur Benennung von Apotheken und Drogerien. *Germanistische Linguistik* 129–30: 377–401.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. A KLTE Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 61. Debrecen.
- JEHLE, LORENZ 1996. Gasthausnamen. In: *Namenforschung. Ein internationales Handbuch zur Onomastik 2*. Hrsg. ERNST EICHLER et al. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 11.2. Berlin–New York. 1601–6.
- KIS TAMÁS 1999. A kocsmá- és csárdanevek keletkezésének típusai. *Névtani Értesítő* 21: 323–9.
- LAKATOS ERIKA 1989. *Tata utcanévei*. MND. 83. Budapest.
- LESTYÁN SÁNDOR 1955. *Utazás a fehér asztal körül*. Budapest.
- LINNEMAN, WILLIAM R. – FETHER, HARRIET 1964. Miami Beach Hotel Names. *American Speech* 196–200.
- MAC AODHA, BREANDÁN S. 1995. The Nature of Irish Pub-Names. *Nomina* 18: 63–75.
- MENCKEN, H. L. 1963⁴. *The American Language*. London.
- MEZŐ ANDRÁS 1970. A mesterséges földrajzi nevek motivációja. *Magyar Nyelvjárások* 16: 55–70.
- MRT. = *Magyarországi Rendeletek Tára*. Sorozat. Budapest.
- OTTO, STEPHAN 1993. Die Namen der Filmtheater im Verleihbezirk Frankfurt. *Muttersprache* 316–23.
- ÖRDÖG FERENC 1996. Eltűnt patikaneveink nyomában. *Pannon Tükör* 4: 55–8.
- PAP VERA ÁGNES 2001. Kávéházi belső tér 1880 és 1940 között. In: *„Budapest nagykávéház”*. Szerk. SALY NOÉMI. Budapest. 57–77.
- PELCZÉDER KATALIN 2005. Veszprém megyei üzletnevek funkcionális-szemantikai vizsgálata. *Névtani Értesítő* 27: 221–30.
- POSGAY ILDIKÓ 1980. Az intézménynevek egy csoportjáról. In: *Név és társadalom*. Szerk. HAJDÚ MIHÁLY – RÁCZ ENDRE. MNyTK. 160. Budapest. 241–3.
- POSGAY ILDIKÓ 1997. Búcsú a pesti presszóktól. In: *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Szerk. B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY. MNyTK. 209. Budapest–Miskolc. 589–92.

- PROHÁSZKA JÁNOS szerk. 1942. *Nyolcvan esztendő 1862–1942. A Budapesti Kávémérők és Kifőzők Ipartársulatának jubileumi évkönyve*. Budapest.
- RAENTO, PAULIINA – DOUGLASS, WILLIAM A. 2001. The Naming of Gaming. *Names* 1–35.
- RAUP, H. F. 1974. *Tivoli: a Place-Name of Special Connotation*. *Names* 34–9.
- RENTENAAR, ROB 1976. How Danish is Tivoli? *Names* 24–9.
- SALY NOÉMI 2005. *Törzskávéházamból zenés kávéházba. Séta a budapesti körutakon*. Budapest.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1981a. Az intézménynevek megkülönböztető (egyedítő) elemének típusairól. *Magyar Nyelvőr* 407–13.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1981b. Személynevek az intézménynevekben. *Névtani Értesítő* 5: 34–42.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1988. A cégnevek magyarságáért. *Magyar Nyelvőr* 280–6.
- URBÁN TERÉZ 1978. *Nyíregyháza utcanévei*. MND. 8. Budapest.
- VARGA VIOLETTA – DÜLL ANDREA 2001. „Kávéház te vagy a hazám, s immár egyetlen otthonom”. Budapest kávéházai a századfordulón – környezetpszichológiai megközelítésben. *Magyar Pszichológiai Szemle* 557–92.
- WILHELM, ALBERT A. 1988. Pretty Is as Pretty Says: The Rhetoric of Beauty Salon Names. *Names* 61–8.

HAVAS PÉTER

PÉTER HAVAS, **Names of cafés and coffee bars in Budapest (1920–1944)**

The study examining the names of cafés and coffee bars used in the period between the two world wars first describes the basic constituents of the names as well as the legal regulations referring to them. The author gives the functional-semantic classification of the new names emerged in the period comparing the frequency of their types with the frequency of name types in the previous period between the turn of the century and the end of the First World War. The most important changes: in contrast with the war years the motivated names become dominant again over the unmotivated ones (57,2%). The proportion of names of localizing function increases to 34%, whilst that of names referring to the owner is reduced to 16,1%. Names of reminding function are much less characteristic now (28,2%) than during the war. In Budapest as opposed to other parts of the country in the last group foreign-related names are more common than Hungarian-related ones (their proportion is 3 : 2). As a result of this and the increase in frequency of internationally used shop names, the proportion of foreign names in the period is around 30%. These changes make the names of the period similar to those of the first few years of the century. Similar tendencies can be observed with respect to the complete name stock (new and old names) of the period, though the speed of change is much slower in these years than in the war period. Finally, the most fashionable names of the era are discussed.

A KOMÁROMI ERŐDRENDSZER HELYNEVEI

A komáromi erődrendszeréről már több tanulmány született, de névtani szempontból – tudomásom szerint – ez idáig senki sem vizsgálta az építészeti remekalkotást. A feldolgozás során elsősorban két monográfia (GRÁFEL 1999, KECSKÉS 1984) helynévanyagára támaszkodtam.

Az erőrendszer részei ma két ország területén találhatók, mivel a trianoni békeszerződés értelmében Révkomáromot (Komárno) Csehszlovákiához csatolták. Magyarországon az 1900 óta *Komárom-Újváros*-nak hívott egykori *Újszőny* maradt *Komárom* néven. Az *Észak*-, illetve *Dél-Komárom* elnevezés is használatos, mivel a városok a Duna két partján fekszenek. A *Komárom* helységnév szláv eredetű, tövében a *komár* 'szűnyög' szó rejlik (FNESz.).

Anonymus így szól a város alapításáról: „Árpád vezér egész Pannónia meghódítása után hűséges szolgálataért nagy földet adott [Ketelnek]... a Duna mellett ott, ahol a Vág beletorkollik. Itt utóbb Ketel fia, Alaptolma várat épített, és azt Komáromnak nevezte” (idézi KECSKÉS 1984: 15). A Vág–Duna összefolyásának vidéke stratégiai központtá vált, a magyar állam szervezésekor Komárom megye székhelye lett. A vár mellett kiépült várost IV. Béla 1265-ben szabad királyi város rangjára emelte. A 15. században szívesen tartózkodott a várban Mátyás király, aki *Aranykert*-nek nevezte Komáromot. A 16. században végvárrá vált, Magyarország egyik legnagyobb erősségének számított, bővítését a török háborúk tették szükségessé. Föld alatti kazamaták, bástyák, sáncok, mély árkok rendszeréből állott, s bevehetetlen maradt. További korszerűsítését a napóleoni háborúk indukálták. I. Ferenc magyar király és osztrák császár a közeledő francia seregek elől 1809-ben Komáromba menekült. Felismerte hadászati szempontból kitűnő fekvését, s elrendelte, hogy a Vág–Duna torkolata közötti térségben olyan erődítményeket építsenek, amelyek alkalmasak 200 000 katona befogadására. A 19. század elején hatalmas erőrendszer kiépítése kezdődött meg, amely átvezetett a Duna jobb partjára is. Hossza 41 km, átmérője pedig 7 km volt. Révkomárom belvárosát külön 5 km hosszú várfallal (*Nádor-vonal*) övezték. A várat az 1848–49-es magyar szabadságharc idején az ellenség nem vette be. Klapka György tábornok – hat héttel a világosi fegyverletétel után – önként adta föl a várat az osztrák seregnek, szabad elvonulás feltételével. Az Osztrák–Magyar Monarchia egyik leghatalmasabb erőrendszere 1877-ben készült el.

Az erőrendszer nevei a helyneveken belül az emberi létesítmények nevei (építménynevek) közé tartoznak. A korpuszt a továbbiakban a névadás motívuma szerint rendszerezem.

1. Korra, időre vonatkozó nevek. – A vár két részből áll, s az elnevezések egyértelműen utalnak a keletkezési sorrendjükre. Komárom 1849-ből származó hadi térképén így vannak feltüntetve: *Ó vagy belső vár*, *Új vagy külső vár*.

Öregvár. – Törökellenes erődként építették I. Ferdinánd uralkodása alatt a XVI. sz. közepén. Az Öregvár építése 1546-ban indult meg és 1557-ben fejeződött be. A kor hadászati követelményeinek megfelelően vizesárkok, földsáncok vették körül, ágyúöntő

műhellyel és löpormalommal is rendelkezett. Falait alacsonyra építették, az őket körülvevő ellenlejtők pedig olyan magasak voltak, hogy a lövedékek gyakran elakadtak a földtöltésben. Az erőd háromszög alakú volt. Két oldalról vízen át, hajóval lehetett megközelíteni, a szárazföldi haderő csak nyugat felől juthatott közelébe. Később a központi erődöt a Vág és a Duna túlsó partján épült hídfőerődökkel erősítették meg. A többször megrongált várrészeket 1808-ban I. Ferenc újíttatta fel.

Újvár. – *Korona-bástya*-nak is hívták az alakja miatt. 1663–73 között építették. Mint egy külső védmű az Öregvár megerősítését szolgálta. Ötszög alakú volt, melynek minden sarkát egy-egy bástya védte. Széles, mély vizesárok vette körül, melynek külső oldalán magas földtöltés, az ún. kontraszkarp 'ellenlejtő' húzódott. Két keleti bástyája szorosan kapcsolódott az Öregvár két nyugati bástyájához. 1810-ben építették belterületén a laktanyát, majd 1815-ben a parancsnoki épületet. Az Újvárban jelenleg kaszánya 'laktanya' található.

2. Személyre utaló emlékeztető nevek

Ferdinánd-kapu. – Az Öregvárba nyíló 1550-ben épült főkapu I. Ferdinánd (1503–64) magyar király (1526–64), német-római császár (1556–64) nevét őrzi. 1544-ben ő rendelte el Komárom várának korszerű kiépítését.

Lipót-kapu. – I. Lipót (1640–1705) cseh király (1656–1705), magyar király (1657–1705), német-római császár (1658–1705) rendelte el az Újvár építését (1663–73), ezért róla nevezték el az egyik kapuját.

Madonna-bástya. – Az Újvár nyugati bástyáját Szűz Máriáról nevezték el, és hittek abban, hogy az mindig védelmezni fogja a várat az ellenséggel szemben. Komárom várát, majd erődítményeit az ellenség ostrommal soha nem tudta elfoglalni. Ennek jelképe a *Madonna-bástya*-n álló női szoboralak, a *Köszűz*, melynek talpazatán a következő latin felirat olvasható: NEC ARTE NEC MARTE 'sem csellel, sem erővel'. A közelében lévő délnyugati bástyát a 17. századi tervrajz szerint *Órangyal-bástya*-nak (*Ballonardo L. Angelo Custore*) nevezték.

Nádor-vonal. – Az ágyúk feltalálásával a védelem a központi erődökről az előretolt erődítésekre helyeződött. A Napóleon elől hátráló császári sereg Komáromnál gyülekezett és itt rendezkedett be védelemre. A Duna partjától az Apáli-szigetig húzódó, hat várdából 'kör, négy- vagy többszög alakú zárt erődelem' álló ideiglenes védelmi vonal építését József nádor vezette a 19. sz. elején (1809). Az ő tiszteletére nevezték el az erődrendszer egyik részét. A keresztnév azonban nem lett a név szerves része. A nádor közsői méltóságnév tulajdonnevesült; megszólításkor valószínűleg gyakrabban volt használatos keresztnév nélkül. A méltóságnév egyértelműen identifikálhatta a viselőjét egy adott korban, hiszen a király után a legmagasabb közjogi méltóság viselőjét nevezték nádoroknak. Az eredetileg hat négyszög alakú, földből emelt, sáncokkal összekötött *Nádor-vonal* köből és téglából való kiépítését 1839–47 között folytatták. Az erődlánc első négy erődje elkészült, de az ötödik befejezését az 1848–49-es szabadságharc eseményei gátolták meg. Az 1870-es években 7 erődjének (I–VII-es bástya) építését fejezték be. Megemlíteném, hogy a város egykori főutcájának nevét (*Rác utca*) a városi tanács 1848-ban változtatta meg, József nádorról *Nádor utcá*-nak nevezte el. A politika hatásának köszönhető többszöri utcanévváltoztatás után (*Masaryk*, *Steiner Gábor utca*) a rendszerváltáskor visszanyerte a *Nádor utca* (*Palatinova ulica*) nevet. Az erődrendszer

megléte egyéb utcanevek keletkezését is motiválta Révkomáromban: *Bástya* (*Baštova ulica*), *Vársor* (*Pevnostný rad*).

1577-ben a haditanács határozatot hozott 100–100 lovas befogadására alkalmas palánkok 'cölöperőd' felépítésére, melyeknek a Dunántúl és a Mátyusföld felől jövő támadásokat kellett volna megakadályozniuk. 1585-ben megkezdték a munkát és 1586-ban már készen állt a két hídfő. 1661-ben azonban lebontották őket, s helyettük új, erősebb erődöt építettek.

Szent Miklós-palánk. – Pálffy Miklós 1548-tól a komáromi vár főkapitánya volt. A híres hadvezér rendeletére épült a palánk, valószínűleg az ő neve motiválhatta a névválasztást.

Szent Péter-palánk. – A *Csillagerőd* elődjéről van szó, amelyet Pálffy Miklós komáromi várparancsnok építtetett 1585-ben. Szent Péter a halászok patrónusaként is ismert. A halban bővelkedő folyók jó megélhetést nyújtottak annak idején a komáromi halászoknak.

A következőkben tárgyalt nevek már feledésbe merültek, csak a 17. sz. végéről származó *Öreg-* és *Újvár* alaprajzán szerepelnek az egyes erődrészek elnevezéseként (Gaspar Bouttats metszete Franz Wymes munkája alapján készült, s a révkomáromi Magyar Kultúra és Duna Mente Múzeumában található).

Szent Ignác-félhold (*Meza Luna San Ignatio*). – A bástya csúcsa előtt, a vizesárokban felépített félhold alakú védműről van szó. Nehéz eldönteni, hogy melyik szentről nevezték el. Talán Antiochiai Szent Ignácról, aki az első keresztény vértanúk egyike volt, vagy Loyolai Szent Ignácról, aki 1540-ben megalapította a Societas Jesut, azaz a Jézus Társaságot, amelyet a pápa, III. Pál is jóváhagyott.

Szent Kristóf-bástya (*Ballonardo San Christoforo*). – Szent Kristóf védőszentje volt a vízen járóknak, hajósoknak. A középkori ember hite szerint, amikor valaki meglátja Szent Kristóf képét, azon a napon nem hal meg, sőt a szent minden bajtól megoltalmazza. A hadihajózásnak gazdag hagyományai voltak a Vág–Duna torkolatánál. Mátyás király dunai flottájának fő támaszpontját Komárom képezte a törökellenes harcok idején. A vízen megközelíthető erődben naszádosok is laktak, akik fontos szerepet játszottak a vár védelmében.

Szent Lajos-bástya (*Ballonardo San Lodovico*). – Nehéz kikövetkeztetni, hogy melyik szentről nevezték el a bástyát. Lehetséges, hogy a 13. században élt IX. Szent Lajos francia királyról vagy valamelyik elődjéről, illetve utódjáról.

Szent Leopold-félhold (*Meza Luna San Leopoldo*). – A *Leopold* magyar alakváltozata *Lipót*. Feltételezhető, hogy I. Lipótról nevezték el a bástyát, akinek köszönhetően felépült az *Újvár*.

Szent Margarita-ravelin (*Rivellino Santa Margharita*). – Antiochiai Szent Margit szűz vértanú szolgálhatott a névadás alapjául, aki a feltételezések szerint mindössze 15 évesen áldozta keresztény hitéért életét. Az Árpád-háziak és az Árpád-kor kivételesen tisztelt szentje volt. II. Endre szentföldi hadjáratából hazahozta Margit koponyaereklyéjét is. IV. Béla e nevet adta később szentté avatott leányának. A 17. században az *Újvár* területén megkülönböztették a *Császár-* (*Riuellino Imperatore*), illetve *Császárné-ravelin-t* (*Riuellino Imperatrice*).

Szent Xavér-bástya (*Ballonardo San Xaverio*). – Xavéri Szent Ferenc (1506–1551) melléknevéből önállósult a keresztnév. Arról a várról kapta a nevét, ahol született.

3. Helynévvel kapcsolatos nevek

a) Víznévre (folyónévre) utalók

Duna-hídfő. – Ma *Csillagerőd* néven ismert. A Duna jobb partja mentén építették a hídnak a parthoz kapcsolódó építményét. Révkomáromban a latin *Danubius* 'Duna' nevet ma egy multifunkcionális központ és egy vállalat viseli. Egyébként a folyó alsó szakaszának régebbi *Ister* elnevezése egy vásárlóközpont neveként él tovább a városban.

Vág-hídfő. – Ezt az erődöt *Vág–Dunai-hídfő*-nek is nevezték, mivel a Vág–Duna torkolatához közel épült. Ezen a néven van feltüntetve 1849-ben, Komárom hadi térképén. Mindkét hídfőt 1850–70 között építették át és tökéletesítették.

Vág-vonal. – Az 1866-ban kitört porosz–osztrák háború ösztönözte a kiépítését. A *Nádor-vonal* folytatásaként a Vág–Duna mentén a várig húzódott a 4 védművel (VIII–XI-es bástya) és ütegállásokkal ellátott záróvonal.

Vág-kapu. – A IX. és a X. bástya között helyezkedett el. Érsekújvár felé vezetett, de ma már nem létezik.

b) Helységnévvvel, vízparti hellyel kapcsolatosak (irányra utalók)

Apáli-kapu. – Az Apáli-sziget a Vág közepén húzódott. Az V. bástyában található kapun keresztül el lehetett jutni a szigetre. Jelenleg Kis és Nagy Apáli-szigetet különböztetnek meg. Az első a Holt-Vág mellett, az utóbbi a Nyitra és a Vág folyó összefolyásánál található.

Gútai-kapu. – A III-as bástyában található kapu Gúta felé vezetett. A város kb. 20 km-re fekszik Révkomáromtól. A „helységnévreformnak” köszönhető szlovák nevét (*Kolárovo*) Ján Kollár klasszicista költőről kapta.

Igmándi erőd. – Nevét a közeli Igmánd községről kapta. Az erődrendszer legfiatalabb része 1871–77 között épült kőből és téglából. Az épület tetejét vastag földréteggel fedték, s rajta mellvédekkel ('a várfal szélén védelmül szolgáló, kb. mellmagasságú fal') védett ütegállásokat alakítottak ki. A többi erőddel ellentétben ezt nem vízesárok övezte (az erőd távol esett a folyóktól), hanem az erőd árkanak külső falában kialakított 250 m hosszú, löréses kazamatafolyosó. 1964 óta a Klapka György Múzeum római kőtára tekinthető meg az erőd kazamatáiban ('az erődnek a tüzérségi tüztől védelmet nyújtó rendszerint föld alatti helyisége, lökamra'). A várórség szálláshelyeül szolgált, de hadianyag raktáraként is használhatták.

Monostori erőd. – A Komáromi erődrendszer legnagyobb kiterjedésű része. Az erőd 1850 és 1871 között épült. A téglalap alakú erődítmény minden oldalát egy-egy kisebb erőd is védte. Dél-Komárom belterületének nyugati részét *Koppánymonostor*-nak hívják. A Koppán nemzetség itteni monostorától vette nevét (FNESz.).

Pozsonyi-kapu. – Pozsony felé lehetett eljutni a kapun keresztül, amely 1844-ben épült az I-es bástya mellett. Ez volt a város egykori főbejárata Csallóköz felől.

4. Számokkal azonosított nevek. – *I–XI. bástya:* Az I–VII. erőd mindegyike ötszögű bástyából és laktanyarészből állt. Az első öt erődöt föld alatti folyosó kötötte össze. Mivel a VIII–XI. erőd a Vág partjánál húzódott, nem volt szükség hatalmasabb erődreszek kiépítésére, így a bástyák az erődgyűrű kiegészítését és a védelmi rendszer lezárását szolgálták. A bástyákat római számmal identifikálták, a helybeliek ma is így hívják őket. Pl. „a VI-os bástyába megyünk discóba” (itt *Castello* 'vár' néven bár található), vagy „meglátogatjuk a VI. erőd római kőtárát”. A Vág- és a Nádor-vonalat összekötő VI. erőd az erődvonal legnagyobb bástyája. A műemlék rekonstrukciójáért 1994-

ben odaítélt Europa Nostra-emléktábla a VI. bástya déli rondelláján ('a várfalak elé ugró fél- vagy háromnegyed kör alakú bástya') található. Az V-ös bástyában magángaléria van, melynek udvarán szobrászszimpóziumokat is rendeznek.

5. Az építmény alakjára utaló név. – *Csillagerőd*: 1585-ben épült elődjét *Szent Péter-palánk*-nak hívták. Legutóbb 1850 és 1871 között építették át, de eredeti négyágú csillag formáját mindvégig megtartotta. 1866-ban az erődrendszer magvát alkotta. Komárom 1849-es hadi térképén *Csillag sáncz*-ként van feltüntetve.

Az erődrendszer ismertett helynevei jelzős szerkezetűek, illetve összetételűek. A tárgyalt építménynevekben a következő köznévi utótagok szerepelnek:

bástya – 1. 'az erődítmény falából kiugró, a fal fölé emelkedő félkör vagy sokszög alakú építmény', 2. 'egyenest oldal- és homlokzati falakkal rendelkező erődelem'

erőd – 'minden irányban védhető, zárt katonai építmény'

félhold – 'a bástya csúcsa előtt, a vizesárokban felépített félhold alakú védmű'

hidfő – 'a hídnak a parthoz kapcsolódó építménye, katonailag megerősített terület, amely a folyami átkelés biztosítására szolgált'

kapu – 'az építményen található, ki- és bejárásra hagyott, szabadba vezető nagyobb nyílás, illetve ennek zárható, ajtószerű szerkezete'

palánk – 'farakásokból, cölöpökből, karókból épített erőd'

ravelin – 'elősánc, a várfal elé épített, rendszerint két bástya között a várárokba szögellő sánc, pajzsgát'

vár – 'falakkal, bástyákkal megerősített, katonai védekezésre alkalmas hely'

vonal – 'egymáshoz kapcsolódó védművek (bástyák) hosszabb sora, vonulata'.

A komáromi erődrendszer helynevei fontos lokalizációs pontokat jelöltek a történelem folyamán. A nemzeti műemlékké nyilvánított erődrendszer Komárom egyik legjelentősebb kulturális emlékévé vált.

Hivatkozott irodalom

- GRÁFEL LAJOS 1999. *Nec arte nec marte. A komáromi erődrendszer*. Komárom.
KECSKÉS LÁSZLÓ 1984. *Komárom, az erődök városa*. Budapest.

BAUKO JÁNOS

JÁNOS BAUKO, Toponyms of the fort system in Komarno

The study deals with the toponyms of the fort system in Komarno from onomastic point of view. These names of human establishments are grouped according to the motivation of naming. The names of the Old Fortress and those of the New Fortress refer to age and time. In the investigated corpus the most frequent names are the ones that refer to a person: *Ferdinand Gate*, *Leopold Gate*, *Madonna Bastion*, *Saint Christopher Bastion*, *The Palatine Line*, etc. Names of toponymic origin refer to hydronyms (*The Vag Line*, *The Danube Bridgehead*) and to place-names (*Fort Igmand*). Some bastions of The Palatine Line are identified with numbers: *Bastions I–XI*. The name *The Danube Bridgehead* refers to the shape of the fort system. The toponyms of the fort system proved to be important location points in the course of history.

A CIKLONOK, HURRIKÁNOK, TÁJFUNOK NEVEIRŐL

1. A természeti csapások névadásáról szóló beszámolót érdemes először a címben felsorolt fogalmak magyarázatával kezdenünk. Mindhárom fogalmat akár szinonimaként is kezelhetjük, hiszen a ciklonok egyik fajtájához, a trópusi ciklonhoz tartoznak. *Ciklon*-nak nevezzük az olyan légköri képződményeket, melyeknek a belsejében a légnyomás alacsony. A belső résztől (magtól) távolodva a légnyomás egyre nő. A ciklonoknak két típusát különböztetjük meg: a mérsékelt övit és a trópusi ciklont. A trópusi ciklonok a világ különböző pontjain, az év meghatározott időszakában keletkeznek. Ha a trópusi vihar eléri a 74 mérföld/órás (kb. 120 km/óra) sebességet, akkor már trópusi ciklonnak nevezik. A trópusi ciklon elnevezése tájegységenként változó. Az Atlanti-óceán térségében *hurrikán* (az indián 'nagy szél' jelentésű szóból), az Indiai-óceánon *ciklon*, a Csendes-óceánon *tájfún*, Ausztráliában *willy-willy* néven emlegetik.

A trópusi ciklonok a világ minden táján nevet kapnak. Ez a típusú névadás nem új keletű, régóta kialakult rendszere van, a tulajdonnevek rendszerében még sincs meg a kialakult helye. J. SOLTÉSZ KATALIN (1979: 107) a tulajdonnevek és köznevek közötti határterületek bemutatásakor utal rájuk, de megjegyzi, hogy amióta a ciklonok egyedi, kötött rendszerben kapnak nevet, azóta elnevezéseik minden szempontból valóságos tulajdonneveknek tekinthetők. Besorolásukra azért nem vállalkozott, mert a nemzetközi szakirodalmat is idézve bajosnak véli pontos kategorizálásukat (FARHANG ZABEEH például helynévnek, GERHARD EIS viszont tárgynévnek tekinti őket). A trópusi ciklonneveknek a tulajdonnévi rendszerbe történő besorolására a mai napig nem ismerünk megfelelő megoldást. A névtani szakirodalomban nemigen találunk adatokat a trópusi ciklonok névadására. E cikk alapját képező névadási rendszerek legfőbb forrásai így különféle internetes oldalakról (<http://www.usatoday.com/weather/hurricane/typhoon-names.htm>, <http://www.nhc.noaa.gov/aboutnames.shtml>) származnak.

A hurrikánokat több évszázadon keresztül arról a szentről nevezték el, akinek a napján keletkeztek. Az első nem hivatalos névadó a feljegyzések szerint először egy ausztrál meteorológus volt, aki az 1900-as évek elején azokat a politikusokat választotta névadóul, akik a legtöbbet fáradoztak a térség felvirágoztatásáért. Pletykák szerint viszont pont fordítva volt, nem rokonszenvezett azokkal, akiknek a nevével e kellemetlen és pusztító légköri jelenségeket felruházta. Később, a második világháború alatt a Csendes-óceánon szolgálatot teljesítő amerikai meteorológusok női néven kezdték emlegetni a trópusi ciklonokat, feltehetőleg női hozzátartozóikra: barátnőjükre, feleségükre, esetleg anyósukra gondolva. 1950 után a szavak betűzésekor használatos neveket (*Able*, *Baker*, *Charlie* stb.) adták a trópusi ciklonoknak az Atlanti-óceánon, így a Karib-tenger térségében is. A hivatalos névadás 1953-ban kezdődött: az Amerikai Meteorológiai Szolgálat női neveket kezdett használni a hurrikánok elnevezésére. A névadáskor ügyeltek arra, hogy olyan jól elkülöníthető, könnyen kiejthető, rövid neveket válasszanak, amelyek nem túl gyakoriak, nem túl különlegesek, és nem viselte/viseli őket híres, ismert személy. A női nevek mellett 1979-től megjelentek a férfinevek is. Ennek az volt az oka, hogy az 1960-as években megindult feminista mozgalmak képviselői tiltakoztak az ellen, hogy a pusztító viharokat csak női névvel illessék. Napjainkban a trópusi ciklonok

elnevezéseinek listáját a Meteorológiai Világszervezet (World Meteorological Organization) és az egyes területek hurrikánokkal foglalkozó szervezetei állítják össze, felügyelik, s ha szükséges, javítják. A különböző területeken más-más lista készül, és a névlisták felhasználásban, hosszában is van eltérés, de abban egységesek, hogy mind-egyik női és férfineveket tartalmaz.

2. A legrégebbi névlistával rendelkező atlanti-óceáni térségben hat évre előre elkészítik a nevek listáját. Egy évben 21 név szerepel, amelyek az angol ábécé egy-egy betűjével kezdődnek (kimarad a Q, X, Y, Z, mert kevés ilyen betűvel kezdődő név van). A listában közel azonos arányban szerepelnek női és férfinevek. Ha véletlenül több hurrikán lenne, mit ahány név szerepel a listában, akkor a görög ábécé betűit használják a jelölésre. 2005-ben történt meg először, hogy nem bizonyult elegendőnek a névtár. Októberben ugyanis a pusztító *Wilma* hurrikánt követte még egy, amely a szabályoknak megfelelően az *Alfa* nevet kapta. A 2005-ben hat évre előre összeállított lista (2005–2010) a hetedik évben, 2011-ben újból kezdődik. (A mellékelt listán a 2011-es év nevei már a 2005-ös lista alapján készültek.) Az Atlanti-óceán területén létrejövő hurrikánok nevei a következőkben tehát:

2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
<i>Arlene</i>	<i>Alberto</i>	<i>Andrea</i>	<i>Arthur</i>	<i>Ana</i>	<i>Alex</i>	<i>Arlene</i>
<i>Bret</i>	<i>Beryl</i>	<i>Barry</i>	<i>Bertha</i>	<i>Bill</i>	<i>Bonnie</i>	<i>Bret</i>
<i>Cindy</i>	<i>Chris</i>	<i>Chantal</i>	<i>Cristobal</i>	<i>Claudette</i>	<i>Colin</i>	<i>Cindy</i>
<i>Dennis</i>	<i>Debby</i>	<i>Dean</i>	<i>Dolly</i>	<i>Danny</i>	<i>Danielle</i>	<i>Don</i>
<i>Emily</i>	<i>Ernesto</i>	<i>Erin</i>	<i>Edouard</i>	<i>Erika</i>	<i>Earl</i>	<i>Emily</i>
<i>Franklin</i>	<i>Florence</i>	<i>Felix</i>	<i>Fay</i>	<i>Fred</i>	<i>Fiona</i>	<i>Franklin</i>
<i>Gert</i>	<i>Gordon</i>	<i>Gabrielle</i>	<i>Gustav</i>	<i>Grace</i>	<i>Gaston</i>	<i>Gert</i>
<i>Harvey</i>	<i>Helene</i>	<i>Humberto</i>	<i>Hanna</i>	<i>Henri</i>	<i>Hermine</i>	<i>Harvey</i>
<i>Irene</i>	<i>Isaac</i>	<i>Ingrid</i>	<i>Ike</i>	<i>Ida</i>	<i>Igor</i>	<i>Irene</i>
<i>Jose</i>	<i>Joyce</i>	<i>Jerry</i>	<i>Josephine</i>	<i>Joaquin</i>	<i>Julia</i>	<i>Jose</i>
<i>Katrina</i>	<i>Kirk</i>	<i>Karen</i>	<i>Kyle</i>	<i>Kate</i>	<i>Karl</i>	<i>Katia</i>
<i>Lee</i>	<i>Leslie</i>	<i>Lorenzo</i>	<i>Laura</i>	<i>Larry</i>	<i>Lisa</i>	<i>Lee</i>
<i>Maria</i>	<i>Michael</i>	<i>Melissa</i>	<i>Marco</i>	<i>Mindy</i>	<i>Matthew</i>	<i>Maria</i>
<i>Nate</i>	<i>Nadine</i>	<i>Noel</i>	<i>Nana</i>	<i>Nicholas</i>	<i>Nicole</i>	<i>Nate</i>
<i>Ophelia</i>	<i>Oscar</i>	<i>Olga</i>	<i>Omar</i>	<i>Odette</i>	<i>Otto</i>	<i>Ophelia</i>
<i>Philippe</i>	<i>Patty</i>	<i>Pablo</i>	<i>Paloma</i>	<i>Peter</i>	<i>Paula</i>	<i>Philippe</i>
<i>Rita</i>	<i>Rafael</i>	<i>Rebekah</i>	<i>Rene</i>	<i>Rose</i>	<i>Richard</i>	<i>Rina</i>
<i>Stan</i>	<i>Sandy</i>	<i>Sebastien</i>	<i>Sally</i>	<i>Sam</i>	<i>Shary</i>	<i>Sean</i>
<i>Tammy</i>	<i>Tony</i>	<i>Tanya</i>	<i>Teddy</i>	<i>Teresa</i>	<i>Tomas</i>	<i>Tammy</i>
<i>Vince</i>	<i>Valerie</i>	<i>Van</i>	<i>Vicky</i>	<i>Victor</i>	<i>Virginie</i>	<i>Vince</i>
<i>Wilma</i>	<i>William</i>	<i>Wendy</i>	<i>Wilfred</i>	<i>Wanda</i>	<i>Walter</i>	<i>Whitney</i>

Természetesen ez az összeállítás nem jelenti azt, hogy minden egyes név ugyanaz marad, ugyanis azokat a neveket, amelyek pusztító, sok áldozattal járó viharok névadói, a listából kivonják, és helyette más, az eredetivel azonos kezdőbetűjű névvel cserélik ki. Erre jó példa a 2005-ös év pusztító viharainak a névcseréje: a *Katrina*, a *Rita* és a *Wilma* helyett a 2011-es listában már a *Katia*, a *Rina* és a *Whitney* áll. A listákból kivont keresztnevek száma nem csekély. Íme néhány visszavont név: *Agnes* (1972), *Allen* (1980),

Andrew (1992), *Anita* (1977), *Bob* (1991), *Camille* (1969), *Carla* (1961), *Carmen* (1974), *Carol* (1954), *David* (1979), *Diana* (1990), *Dora* (1964), *Elena* (1985), *Greta* (1978), *Hilda* (1964), *Janet* (1955), *Joan* (1988), *Klaus* (1990), *Marilyn* (1995), *Opal* (1995), *Roxanne* (1995). A nevek mögötti évszám jelöli, hogy melyik évben pusztított a vihar. Érdekes, hogy egy 1965-ben pusztító közép-atlanti-óceáni viharnak ismét adták a *Carol* nevet, amelyet 1954-ben is viselt egy igen nagy pusztítást végző hurrikán. Ezt az 1965-ös elnevezést azonban visszamenőleg visszavonták, az 1954-es károokra és pusztításokra hivatkozva. A nevek kivonása a listából egyébként akkor is megtörténik, ha a név jelentése más nyelvben kellemetlen, nem elfogadható.

3. A Csendes-óceán területén kialakuló trópusi ciklonok névadása is változatos. Külön lista készül az északi területekre, Ausztrália környékén és a szigetvilágban pusztító tájfunokra, és egészen új névadási formát használnak a nyugati részhez tartozó országok.

A Csendes-óceán északkeleti részén az Atlanti-óceán területén használatos listához hasonló névsor jelöli a ciklonok elnevezését. Itt azonban egy évre 24 nevet határoznak meg. Természetesen ezek a nevek is az ábécé egy-egy betűjéhez kapcsolódnak. Az utolsó három betűhöz tartozó nevek (*Xina* – *Xavier*; *York* – *Yolanda*; *Zelda* – *Zeke*) – feltehetőleg az ilyen betűvel kezdődő nevek csekély száma miatt – kétévente felváltva ismétlődnek. Ezen kívül a teljes névlisták itt is minden hatodik évben újra visszatérnek. Ezen a területen a 2006-os esztendőben a következő neveket kaphatják a pusztító erejű viharok: *Aletta*, *Bud*, *Carlotta*, *Daniel*, *Emilia*, *Fabio*, *Gilma*, *Hector*, *Ileana*, *John*, *Kristy*, *Lane*, *Miriam*, *Norman*, *Olivia*, *Paul*, *Rosa*, *Sergio*, *Tara*, *Vicente*, *Willa*, *Xavier*, *Yolanda*, *Zeke*. – A Csendes-óceán északi részének többi területén nem évekre bontott listákban határozzák meg a trópusi ciklonok neveit. Így például az Északi-Csendes-óceán középső részén négy, 12-12 nevet tartalmazó lista segíti a névadást. A tájfunok elnevezése folytatólagosan, a nevek sorrendjében történik. Az első listában például az alábbi neveket találjuk: *Akoni*, *Ema*, *Hana*, *Io*, *Keli*, *Lala*, *Moke*, *Nele*, *Oka*, *Peke*, *Uleki*, *Wila*. A Csendes-óceán északnyugati részén öt, római számmal jelölt listában szerepelnek az adható nevek. Egy-egy lista 28 nevet tartalmaz. A nevek nincsenek betűrendben. A névadás itt is folyamatosan, a listán szereplő sorrendben történik. Néhány név ízelítőül: *Maria*, *Saomai*, *Bopha*, *Wukong*, *Sonamu*, *Shanshan*, *Yagi*, *Xangsane*, *Bebinca*, *Rumbia*, *Soulik*, *Cimaron*, *Chebi*.

Ausztrália területén három régió (nyugati, keleti és északi) szerint készül külön-külön névlista, melyeket a helyi Meteorológiai Iroda felügyel és folyamatosan frissít. Az északi névjegyzék kettő, míg a többi három-három, az ábécé betűinek megfelelő 21 névből álló sort tartalmaz. Minden sor élén *A* betűvel kezdődő név áll. A névadás mind a három régióban egyformán, azaz a nevek sorrendjében, évtől függetlenül, folyamatosan történik. A nevek igen változatosak; a keleti területen például a harmadik oszlopban az alábbiakat olvashatjuk: *Anika*, *Bernie*, *Claudia*, *Des*, *Erin*, *Fritz*, *Grace*, *Harvey*, *Ingrid*, *Jim*, *Kate*, *Larry*, *Monica*, *Nelson*, *Odette*, *Pierre*, *Rebecca*, *Sheryl*, *Tania*, *Vernon*, *Wendy*.

A szigetvilág különböző területein, a Fidzsi-szigeteken és Pápua Új-Guinea területén az összeállított listákban található nevek folyamatosan, egymás után kerülnek felhasználásra. Csúpan a listák számában, illetve hosszúságában van eltérés. Amíg a Fidzsi-szigeteken a meteorológusok négy használatos és egy tartalék listát dolgoztak ki (a listák

23, illetve 24 betűrendes névsorból állnak), addig a Pápua Új-Guinea területét sújtó ciklonok névjegyzéke csupán egy A és B listából áll, amelyek összesen 15 nevet tartalmaznak: *Epi, Guba, Ila, Kama, Matere, Rowe, Tako, Upia; Abdul, Emau, Gule, Igo, Kamit, Tiogo, Ume*. A szigetvilág harmadik régiójában, a Fülöp-szigeteken eltér a névadás. Itt a hivatalos listák évekre bontva tartalmazzák az ábécé betűihez igazított 25-25 nevet. A négy lista öt évente ismétlődik. Az alaplistát kiegészíti négy 10-10 névből álló pótgjegyzék, amelyet akkor használhatnak, ha elfogynának az adott év nevei, illetve ha valamelyik név valami miatt nem adható. A kiegészítő listában az alábbi neveket olvashatjuk: *Bruno, Diego, Elena, Florante, Gerardo, Hernan, Isko, Jerome stb.*

A Csendes-óceán nyugati területéhez tartozó nemzetek 2000-től egy egészen új formáját alakították ki a tájfunok névadására. Az ehhez a területhez tartozó 14 ország (Kína, Vietnám, Korea, Japán, Hong Kong, Malajzia, Thaiföld stb.) egy olyan közös, 141 névből álló ajánlást állított össze, amelyben a kevés keresztnév mellett más névféleségek is szerepelnek, így például virág, állat és csillagászati nevek is. A listában találhatjuk például a virágnevek közül a koreai *Changmi*, a thaiföldi *Kulap* (mindkettő jelentése 'rózsa'), a kambodzsai *Nakri, Chanthu*, a kínai *Dujuan* ('azálea') virágneveket. Az állatnevek közül megemlíthetjük a japán *Usagi* ('nyúl'), *Washi* ('sas'), a kínai *Peipah* (hal-fajta), a koreai *Nabi* ('lepke'), *Kirogi* ('vadlúd') elnevezéseket. A névadók között találunk még számos növényfajtát, tárgynevet, keresztnévet és különféle kifejezéseket is. Szinte minden lehet ezen a területen névadó. Így vált trópusi viharnévvé a Hong Kongból származó *Kai-tak* elnevezés, mely eredetileg az 1998-ban bezárt régi repülőtér neve volt.

4. Az Indiai-óceán területén kialakuló trópusi ciklonok elnevezésére külön lista szolgál az északi és a délnyugati régióban. A névadás rendszere is különböző. Az északi területen összesen nyolc, különálló lista tartalmazza a választható neveket. Egy-egy lista 8-8, nem betűrendben lévő névsort tartalmaz. A névadás itt is folyamatosan, a nevek sorrendjében történik. Ezzel szemben a délnyugati terület névjegyzéke inkább az Atlanti-óceánnál bemutatott rendszerhez hasonlít. Ugyanis a 26-26 nevet tartalmazó, betűrendes névlisták két-két évre szólnak. Érdekes, hogy ezek a listák nem térnek vissza néhány év múlva. Egy kis ízelítő a 2006–2007-es listából: *Anita, Dora, Enok, Favio, Katse, Lisebo, Magoma, Panda, Rabeca, Shyra, Unokubi, Warura, Yone, Zouleha stb.*

5. A keresztnévi eredetű névlistákat összevetve alig találunk megegyező neveket. A közel ezer névféleséget felsorakoztató lajstromokban (az északkeleti-csendes-óceáni névjegyzékben ismétlődő neveket leszámítva) csupán négy név van, amely háromszor szerepel. Ezek az alábbiak: *Frank* (Északkelet-Csendes-óceán; Fülöp-szigetek, Fidzsi-szigetek), *Helen* (Fülöp-szigetek, Észak-Ausztrália, Észak-Indiai-óceán), *Tomas* (Atlanti-óceán, Fülöp-szigetek, Fidzsi-szigetek), *Victor* (Atlanti-óceán, Nyugat-Ausztrália, Fidzsi-szigetek). A kétszer előforduló nevek száma már magasabb: 95 névféleség két listán is megtalálható. Közülük a teljesség igénye nélkül nézzünk néhányat: *Ana, Arthur, Chris, Dora, Evan, Francisco, Gabrielle, Hanna, Hilda, Ingrid, Irene, Irma, Ivan, John, Joyce, Karen, Kate, Laura, Linda, Lola, Maria, Nicholas, Olga, Oscar, Paul, Paula, Richard, Raymond, Sandra, Ursula, Vicky, Walter, Wilma stb.* A keresztnévadásnak az a formája, amelyben két név összevonásával alkotnak egy nevet, szintén előfordul a trópusi ciklonok elnevezésében. Ha ugyanis két különböző nevű ciklon összekapcsolódik,

egyesül, akkor a neveiket összevonva emlegetik őket. Ilyen volt az 1963-ban egyesülő *Jennifer* és *Katherine* hurrikánokból létrejött *Jen-Kath* is.

6. A bemutatott trópusi ciklonok névválasztási szokásai meggyőzhetnek bennünket arról, hogy a különböző területeken a szakemberek igen gondosan és megfontoltan választanak nevet ezeknek a pusztító viharoknak. Érdekes lenne azt is megvizsgálni, hogy egy-egy sokat emlegetett pusztító, sok kárt okozó ciklon neve vajon hogyan él tovább az azon a területen élő emberek tudatában, milyen gyakran választják azt a keresztnévet később születendő gyermekeiknek.

Hivatkozott irodalom

J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest.

RAÁTZ JUDIT

JUDIT RAÁTZ, *On the names of cyclones, hurricanes and typhoons*

Regardless of sporadic, non-official preliminary cases devastating storms, tropical cyclones have officially been named since 1953. In different parts of the world distinct terms are used to identify this natural disaster: devastating storms over the speed of 74 mph are known as hurricanes in the Atlantic area, cyclones on the Indian Ocean, typhoons on the Pacific Ocean and willy-willy in Australia. These tropical cyclones, though in different territories by way of different systems, mainly get feminine or masculine Christian names. The only exception has been the western part of the Pacific Ocean since 2000, where names of vegetables or animals and names of astronomical phenomena or objects have also been used to identify typhoons. In the present study the author examines how this new name type can be inserted into the system of proper nouns, and she also presents the regionally different practices of naming tropical cyclones.

MŰHELY

AZ 1055. ÉVI TIHANYI ALAPÍTÓLEVÉL SZEMÉLY- ÉS HELYNEVEINEK EREDETÉRŐL¹

1. Az 1055-ben készült és eredetiben fennmaradt Tihanyi Alapítólevél gazdag szórványanyaga a magyar történeti nyelvtudomány számára elsőrendű fontosságú kutatási terület. Ezt ismerte fel többek között a nyelvész MELICH JÁNOS is, aki 1934-ben a Magyar Tudományos Akadémia I. osztályán tartott ülésén a „Latinbetűs helyesírásunk eredete” című előadását azzal kezdte, hogy az első és kétségtelen hitelű, eredetiben fennmaradt latin nyelvű emlékünknél, az 1055-ből való Tihanyi Alapítólevél kiválóan alkalmas latin betűs helyesírásunk eredetkérdésének tisztázására. Mert az alapítólevél „latin szövegébe 58 magyar közszo van beágyazva, s ezenfelül van benne 32 olyan magyar hely- és személynév, amely részben ma is él nyelvünkben, részben pedig hangalakja később előkerülő adatok alapján megfejtethető. Összesen tehát 90 magyar szórvány van e latin oklevélben. S ennek a 90 magyar szórványnak meglepően következetes a helyesírása” (MELICH 1935: 99).

KRISTÓ GYULA történész az „Adatok és szempontok a magyar helynévadás kialakulásához a X–XI. század fordulóján” című tanulmányában összehasonlította a latin nyelvű (interpolált) Pannonhalmi alapítólevél (1002), a (valódi) Veszprémi adománylevél (1009), az (interpolált) Pécsi alapítólevél (1009) és a (valódi) görög nyelvű Veszprémvölgyi alapítólevél (1018) helyneveinek eredetét, illetőleg ezen korai oklevelekben előforduló helynévadások módját (KRISTÓ 1993: 200–5). Véggkövetkeztetésként megállapította, hogy a „X. század végén a Kárpát-medence helynevei döntő mértékben szláv (és török) helynevek voltak, hiszen e népek adtak nevet a letelepedett életmóddal együtt járó, szilárdan rögzült, immár nem változó településeinek” (KRISTÓ 1993: 204). A Veszprémvölgyi alapítólevél keletkezése után alig telt el két-három emberöltő, és „az 1055. évi tihanyi alapítólevélben előforduló 76 helynévben már túlsúlyban vannak az uráli, finnugor eredetű magyar nevek, ami egyszerre mutatja a magyarság letelepedésének, helynévalkotásának előrehaladtát és a nem magyar ajkúak (főleg szlávok) nyelvi beolvadását” (KRISTÓ 1995: 266).

¹ A Tihanyi Alapítólevél 950. évfordulójára megjelent kiadványban közölt dolgozat módosított változata, készült a Névtani Értesítő számára. E tanulmány tudomásunk szerint Fehértói Katalin utolsó munkája, melyet a rá való emlékezés mellett (I. e. számunk végén) változatlan formában közlünk. A benne felvetődő, sokfelé ágazó és történeti névkutatásunk alapjait is érintő tartalmi és módszertani kérdések kapcsán ugyanakkor tudományos vitát kezdeményezünk, melynek a Névtani Értesítő hasábjain is teret kívánunk biztosítani. (A szerk.)

Az idézett vélemények ismeretében fel lehet és kell tennünk a kérdést: vajon a tihanyi alapítólevél magyar szórványaiban az „58 magyar közszo” mellett mennyi a magyarnak tekinthető személynév? A kérdés lehetőség szerinti megválaszolása annál is fontosabb, mert általános vélemény szerint a „magyarságnak már a honfoglalást megelőző időben is fejlett személynévrendszere volt. Erre közvetlen adataink alig vannak, az ómagyar kor névadásából és összehasonlító kutatásokból lehet rá következtetni” (ZELLIGER 2005: 18). Vagyis érdemes megvizsgálni, hogy az idegen (szláv, német, török eredetű) nevek mellett melyek a magyar személynevek az 1055-ben készült Tihanyi Alapítólevélben.

2. Előbb azonban szót kell ejtenünk egy eddig szélesebb nyilvánosságot nem kapott sajnálatos tényről, arról, hogy a magyar történeti névkutatás nagy kárára az alapítólevél írója nem nevezte meg az egyház és a szerzetesek számára adományozott száznegyven mansiót, azaz a foglalkozásuk szerint felsorolt szolgálonépek neveit nem jegyezte fel.

A király elrendelte, hogy a jegyző foglalja írásba az egyház és a szerzetesek szükségleteinek ellátására rendelkezésükre bocsátott adományát. Mely „20 ekealja föld 60 mansio-val, 2 szőlőműves szőlőkkel, 20 lovas szolga, 10 halász, 5 lovász, 3 gulyás, 3 juhász, 2 kanász, 2 méhészt, 2 szakács, 2 varga, 2 kovács, 1 aranyműves, 2 ács, 2 molnár malmaikkal, 1 esztergályos, 1 ruhamosó, 1 tímár, 10 szolgáló... Mindent egybevéve tehát az egyház szolgálóinak száma 140 mansio” (SZENTGYÖRGYI RUDOLF fordítása, in: ZELLIGER 2005).

ERDÉLYI LÁSZLÓ számítása szerint a felsorolt szolgálonép [családtagokkal együtt] összesen mintegy hétszáz fő lehetett (PRT. 10: 12). Voltaképpen a magyar történeti névkutatást érte nagy veszteség, mert a hiteles és eredeti 1055. évi Tihanyi Alapítólevél szolgálonépeinek nevét nem ismerhettük meg. Pedig kitűnő alkalom kínálkozott volna az összehasonlításra egyrészt az oklevélben szereplő egyházi és világi tisztséget betöltő, nyilván a felsőbb társadalmi réteghez tartozók elnevezése és a szolgálonépek nevei között, másrészt a szolgálonépi névsorból esetleg következtetni lehetett volna a Tihanyi Alapítólevél helyneveiben előforduló személynevekre is. Továbbá egy, a 11. század közepéről származó szolganévsor megmutathatta volna a különbséget vagy hasonlóságot a mintegy nyolcvan évvel később készült 1138. évi dömösi szolgálonépi összeírás neveihez képest. Esetleg kiderülhetett volna, hogy az 1055-ben a Balaton környékén élő különféle foglalkozású személy közül kinek lehetett magyarnak minősíthető neve, vagy mely foglalkozási ághoz tartozónak volt szláv, német, esetleg török eredetű neve.

Nemrég kifejtettem: tévedés azt feltételezni, hogy a forrásokban fennmaradt adatok felölelik a Kárpát-medence teljes Árpád-kori névanyagát. A 11–13. században éltek emberek, ám nevükről, lakóhelyükről, birtokukról, földjük határrészneveiről nem készültek feljegyzések, vagy ha igen, azok nem maradtak ránk (FEHÉRTÓI 2005: 461). Korábban megfogalmazott véleményemet messzemenően igazolja a Tihanyi Alapítólevélben név nélkül felsorolt száznegyven különféle foglalkozású szolgálonép (köztük tíz nő).

3. A Tihanyi Alapítólevél teljes körű nyelvtörténeti feldolgozását BÁRCZI GÉZA végezte el „A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék” című művében (1951).

Az alapítólevél helyneveit ERDÉLYI LÁSZLÓ azonosította (PRT. 10: 238), majd BÁRCZI vizsgálta. A helynév-azonosítások közül néhányat elutasított, de elfogadta ERDÉLYI véleményét, aki a *Culun* vizet a Fejér megyei Kajtori-tónak vélte. GYÖRFFY

GYÖRGY „A tihanyi alapítólevél földrajzinév-azonosításaihoz” című dolgozatában a *Culun* vizet a Duna–Tisza közén, Izsák és Páhi területén ma is meglévő „nagy terjedelmű” *Kolon*-tóval azonosította. A dolgozatához csatolt térképen megjelölte a határleírásokban felsorolt földrajzi neveket, és összehasonlította az 1211. évi határjárás adataival (GYÖRFFY 1956: 407–15).

4. Az 1055. évi Tihanyi Alapítólevél személyneveit szerepük, rendeltetésük szerint két fő csoportra lehet osztani. Az első csoportba tartozik az alapító *Andreas* rex (András király) valamint *Bela* dux (vezér) nevén kívül az oklevél hitelességét igazoló egyházi és világi hivatal, méltóságot betöltő tizenkilenc személy neve. A latin formában leírt *Andreas* (2), *Benedictus*, *Clemens*, *Helias*, *Lazarus*, *Martinus*, *Maurus*, *Nicolaus*, *Vitus*, a szláv eredetű *Bela*, *Preca*, *Voyteh*, *Zache*, a német *Gilco*, *Lutouic* (> *Ludvig*), *Nana*, a latin *Ireneus*-ből alakult, de magyarnak tekinthető *Ernye* ~ *Ernyi*, a talán olasz *Fancel* és az ismeretlen eredetű *Celu*.

A személynevek második fő csoportja az alapítólevél helyneveiben fordul elő. Ezek egyfelől a „személynév és természeti adottság vagy emberi létesítmény kapcsolata” (BÁRCZI 1951: 66) révén váltak helynevekké, másfelől a helynév pusztá személynévből alakult. BÁRCZI az alapítólevél helyneveiként és a helymegjelölések egyik tagjaként előforduló személynevek (*Babu*, *Bagat*, *Culun*, *Ecli*, *Fotudi*, *Gamas*, *Gunu*, *Huluoodi*, *Koku*, *Knez*, *Mortis* (2), *Olup*, *Opoudi*, *Petre* (2), *Putu*, *Tichon*, *Turku*, [Ugrin], *Ursa*) eredetét, alakulásuk módját részletesen elemezte. Az utóbbi időben előkerült Árpád-kori személynévi adatok birtokában, valamint az újabban megfogalmazott névmagyarázatok ismeretében azonban lehetőség kínálkozik néhány 1055-ből származó személynév eredetének, értelmezésének felülvizsgálatára.

5. A *Babu humca* helymegjelölésben BÁRCZI szerint a *Bab* névalak „eredete, jelentése ismeretlen, s ennél fogva olvasása is nagyon bizonytalan”, noha az 1055. évi határpontnak és névalaknak megfelelő 1211. évi „ad sabulum *Bab* helymegjelöléssel” egyetért (BÁRCZI 1951: 53). *Bab* ~ *Baab* helynév Nyitra megyében két helyen is volt, és az egyiknek ma is *Báb* a szlovák neve (GYÖRFFY 4: 345), ezért miért ne lehetne a *Babu* egy *Bab* személynév -u véghangzós alakja, amely vagy a szláv eredetű *baba* ’vénasszony’ szóból rövidült, vagy egy szláv (lengyel) *Bab* személynév átvétele (vö. FNEsz. 1: 128).

A *Gamas* nevet BÁRCZI ismeretlen eredetűnek véli (BÁRCZI 1951: 26). ZELLIGER szerint a helynév alapja „talán a régi magyar *Gama* személynév -s képzős származéka. Ez a személynév esetleg szláv eredetű” (ZELLIGER 2005). A FNEsz. *Gamás* névcikkében idézett egy 1270. (helyesen 1279.) évi *Gama* névalakot, de a név helyes olvasata *Gyama*, mert a személynév a későbbiekben *Giama* alakban is előfordul (ÁrpSzt. 336; GYÖRFFY 3: 135, 137). Jó példa a *Gama* személynév helyes olvasatára *Gyoma* helyneveünk *Gama* alakja (1332–1337, GYÖRFFY 1: 507). Egyébként a *Gamas* helynév valóban szláv eredetű, mert összevethető a lengyel *Gamasz* családnévvel (FNEsz 1: 495).

BÁRCZI szerint a *Gunusara* földrajzi névben a *Gunu* „személynév eredete, jelentése teljesen ismeretlen”, mert *Gönyü*-nek olvasni „hangtanilag lehetetlen”, továbbá ERDÉLYI LAJOSnak a mai, Győr megyei *Gönyü*-vel való azonosítását sem lehet elfogadni (BÁRCZI 1951: 57). Kérdés: miért ne lehetne *Gönyü*-nek olvasni a *Gunu* névalakot, hiszen az Abaúj megyei (Hernád) *Gönyü* első adata 1255-ben *Gunupotoka* volt (GYÖRFFY 1: 89)? A Győr megyei *Gönyü* (1222: *Gueneu*, 1224: *Gunew*, 1225: *Gynu*, 1237–1240: *Gunu*,

1300: *Gunu*; GYÖRFFY 2: 587) és az Abaúj megyei *Gönyű* helyneveket KISS LAJOS a szláv (lengyel) eredetű *Gniew* személynévből magyarázza, s ehhez idézi a Dömösi ősszeírásból (1138/1329) a *Gune* személynévet (FNESz 1: 527). Véleményem szerint az 1055. évi *Gunu* személynév magyarázható az 1248: *Gonov*, 1291: *Gon* személynévből is (ÁrpSzt. 345), mely a szláv **Gonu* 'pulsio' > délszláv *Gonimir* (MARETIĆ 1886: 119) átvétele lehet. Továbbá, ha volt Győr és Abaúj megyékben *Gönyű* helynév, lehetett a Duna–Tisza közén, a mai Izsák területétől és a Kolon-tótól nyugatra is *Gönyű sára* (*Gunusara*) földrajzi név, amint azt GYÖRFFY közölte is, megjelölve az általa készített térképen (GYÖRFFY 2. térképmelléklet; vö. ZELLIGER 2005: II).

A hatodik birtokdarab egyik tagja „közvetlenül a Balaton mellett” *Koku zarma* volt. E helynévi alakulatban a *Koku* személynév, a *zarma* 'benyúló földnyelv' jelentésű szó, melyet MELICH a *sarv* alakváltozatának tart (BÁRCZI 1951: 21). MELICH értelmezésével egyezik ÉRSZEGI fordítása is: „egy hely, amely ugyancsak a Balaton tónál kezdődik, *Koku sarva* a neve.” A *Koku* személynév eredetét BÁRCZI nem tekinti tisztázottnak, mivel a PAIS-féle török etimológiát elveti. Viszont megállapítja, hogy e vidéken voltak *Kak* helynevek. KISS LAJOS a Somogy megyei *Felsőkakpuszta*, a Zemplén megyei *Hernádkak*, valamint a Szatmár megyei *Kak* helyneveket az Árpád-kori, 1138/1329: *Kaku* személynévvel (ÁrpSzt. 442) kapcsolja össze, mely szláv eredetű, l. cseh *Kok*, lengyel *Kok* személynév (FNESz. 1: 669). Tehát az 1055. évi *Koku zarma* nevű terület első tagja szláv eredetű személynév.

A Tolna megyei *Mortis* helynévben és a *Mortis vására* helymegjelölésben a *Mortis* személynév a latin *Martinus*-ból alakult. MELICH szerint a cseheknél a *Martinus* igen elterjedt név volt (SzlJsz. 1/2: 195–6). BÁRCZI a *Mortis* névben a „csonka (becézett) formához járuló -s kicsinyítő” magyar személynévképzőt lát (BÁRCZI 1951: 35), ám e magyar képző megegyezik az igen eleven szláv (cseh) -š személynévképzővel, l. cseh *Martiš* személynév (FNESz. 2: 105, *Martos* a.). Tovább mivel az 1055. évi helynévi adatokon kívül az Árpád-korban ez a névalak eddig nem került elő, ezért is szláv (és nem magyar) személynévképzős alaknak tartom a *Mortis*-t.

Az Árpád-korban kedvelt *Petre* személynév (ÁrpSzt. 634) BÁRCZI (1951: 41) és ZELLIGER véleménye szerint vagy a déli szláv *Petre* átvétele, vagy a latin *Petrus* személynév magyar -e becéző képzővel létrejött változata. Az Árpád-kori *Petre* személynév déli szláv eredetű, ahogy azt MELICH megállapította (SzlJsz. 1/2: 122, 202). Erre példa 1188-ból a szerb-horvát „*Petre filius Stresi ... Petre filius Mille*” (SMIČIKLAS 2: 222). Déli szláv -e személynévképzővel alakult nevek még: *Andre*, *Dime*, *Djure*, *Jane*, *Jure*, *Lale*, *Luce*, *Luke*, *Mate*, *Mike*, *Pece*, *Pere*, *Stepe*, *Steve*, *Vane*, *Zane* stb. (SPLITTER-DILBEROVIĆ 1966: 59, 314), valamint: *Bede* < *Benedictus*, *Ćure* < *Cirillus*, *Dobre*, *Klime*, *Tane* < *Athanasius*, *Tude* < *Theodorus* stb. (MARETIĆ 1886: 97–9).

Jóllehet az Árpád-korból előkerült *Petra* személynév is (ÁrpSzt. 634), mégsem lehet az alapítólevélben előforduló *Petre zenaia* birtokos jelzős szerkezetű határresznévben a *Petre* névalakot a *Petra* személynév vagy a 'kő' jelentésű latin főnév birtokos esetének felfogni, és *Petra szénája*-nak fordítani. Mivel az alapítólevél „kétségsébe nem vonhatóan magyarul beszélő személytől eredt nyelvi tényeket örökít meg” (PAIS 1955: 5), nem valószínű, hogy az oklevél szerkesztője, írója tökéletes magyarsággal kigondolta és leírta a *szénája* utótagot, de előtte a *Petra* személynévet vagy a latin *petra* főnevet alanyesetből áttette birtokos esetbe.

Az alapítólevél egyik tanújának jele: „Signum *Zache* comitis palatini” volt. BÁRCZI meg van arról győződve, hogy a *Zache* névalak a bibliai *Zacheus*-ból alakult, mégis úgy látja, hogy „nincs tisztázva a *Zacheus* és *Zache* viszonya” (BÁRCZI 1951: 60). ZELLIGER a *Zache* nevet a *Petre* és *Mortis* nevekkal együtt rövidüléssel és kicsinyítő képzővel továbbképzett névnek tartja. Mivel fentebb kifejtettük, hogy a *Petre* szláv *-e* személynév-képzős név, ezért valószínű, hogy a *Zacheus*-ból rövidült *Zache* sem magyar, hanem szláv *-e* személynév-képzős alakulat.

A hetedik és a nyolcadik birtokrészben vannak „halászhelyek és nádasok, amelyek a *Szik vejszéje* és a révhez vezető út között fekszenek... van egy másik hely is, ugyan-csak a Balatonban *Put vejszéje* és *Kenéz* között” (ÉRSZEGI GÉZA fordítása). Az említett három határpont helyét nem lehet pontosan megállapítani. A talán *Kenese*-hez köthető *Knez* BÁRCZI szerint „magyar elnevezés, alkalmasint helynévül használt szláv eredetű személynév vagy méltóságnév *knežь* 'dux, fűst' (BÁRCZI 1951: 25). Ismeretes, hogy *Kenese* és *Kanizsa* helyneveink egy déli szláv *Kneža* 'a fejedelemé, a kenézé' jelentésű helynév átvételei (FNESz.), vagyis e helynevek szláv névadáson alapulnak. Ugyanígy a korainak számító *Knez* helynevet is inkább szláv, mint magyar elnevezésnek vélem (l. alább).

A *Putu uueieze* határpontot jelölő „birtokos szerkezetben a jelző személynév lehet, de ennek az etimológiája ismeretlen” (ZELLIGER 2005). BÁRCZI hangtörténeti okokból nem tartja lehetségesnek, hogy a *Putu* névalak a német *Pot*, *Poto* személynév alakváltozata lenne. Jóllehet MELICH az 1055. évi *Putu* személynévet „inkább” német eredetűnek tekinti, de felveti a név szláv (*putь* 'via' > *Pota*, *Putu*) eredetét is (SzJlsz. 123).

A Tihanyi Alapítólevélben előforduló *Putu* személynévhez kapcsolhatók az Árpád-kori *Potu* és *Puth*, *Putu*, *Putus* személynévek (ÁrpSzt. 650, 658). A Veszprém megyei *Patvására* (*Potvására*) helynevet 1292-ben *Puthwasara* alakban jegyezték fel, tehát lehetséges, hogy a *Putu* a német eredetű *Pot*, *Potu* személynév változata. Viszont MELICHnek a *Putu* név esetleges szláv eredetére vonatkozó felvetését alátámasztják a szláv (cseh) *Put-* töből alakult *Putim*, *Puten* személynévek (SVOBODA 1966: 83, 158) és a déli szláv *put* 'peregrinatio'-ból alakult *Putislav* 'peregrinationis gloriam habens' személynév is (MARETIĆ 1886: 106, 126).

Valószínű, hogy a német eredetű *Pot* és a szláv eredetű *Put* hangzásban és írásban keveredett. Ez azonban még nem ok arra, hogy az 1055. évi *Putu* személynévet egyértelműen ismeretlen eredetűnek tekintsük, csupán azért, mert egyelőre nem tudjuk a német és szláv névalakzatokat szétválasztani.

A Balaton partján levő *seku ueieze* 'Szik vejszéje' a *putu uueieze* határponthoz hasonlóan birtokos szerkezet, azaz valakinek vagy valaminek (?) a vejszéje, halászhelye. BÁRCZI a szerkezet első tagjának, a *seku*-nak *szék* 'mocsár, vadum, loca paludosa, lutosa' jelentést tulajdonít (BÁRCZI 1951: 23), ZELLIGER szerint pedig a szerkezet jelentése: 'mocsár halfogó rekesztéke' (ZELLIGER 2005). A *seku* 'mocsár' jelentését kétkedve fogadom, mert nem tartom ésszerűnek, hogy általában az ember által készített halfogó rekesztéket nem a készítőről vagy tulajdonosáról nevezik el, hanem a mocsárról (?), amelybe állítólag a rekesztéket betették. Különb is, honnan lehet tudni, hogy a rekeszték mocsárban volt? A latin szöveg nem utal mocsárra, hanem halászhelyre (in piscationibus) és nádasra (in arundinetis). Továbbá azért is kérdéses a *seku*-nak kétséget kizáróan 'mocsár stb.' jelentést tulajdonítani, mert pl. a Dömösi összeírásban, 1138-ban az egyik szolga neve *Scecu* volt, 1165-ben is szerepelt egy *Scecu* nevű comes, és talán

ide vonható a Váradi regestrumból az egyik poroszló *Ceku* neve is (ÁrpSzt. 171). Tehát az Árpád-korban volt az 1055. évi *seku* alakzathoz hasonló, talán azzal megegyezőnek tekinthető személynév is. Összegzésül: az Árpád-kori *Scecu* személynévi alakok ismeretében nagy valószínűséggel állítható, hogy a Balaton partján nemcsak egy *Putu*, hanem egy *Seku* nevű személynek is volt határjelölő vejszéje. A *Seku*, *Scecu* személynév további vizsgálatot igényel, lehetséges, hogy a név szláv eredetű, és a kezdő *s ~ sc* betűket *cs*-nek kell olvasnunk, értelmeznünk, és akkor a név összetartozik a *Chec*, *Cheke*, *Checud* stb. személynévvel (vö. ÁrpSzt. és l. alább).

Az alapítólevélben a *halom* szó egy jelzős birtokos szerkezet második tagjaként két határpontot jelöl. A Tolna megyei *luazu holma* földrajzi névben a *halom* jelzője a *lovász*, egy (személyhez kapcsolható) foglalkozásnév. A második: a *serne holma* határjelölési pontot GYÖRFFY a Duna-Tisza közén, a *Kolon*-tótól és a *zakadat*-tól északra helyezte. BÁRCZI megfogalmazásában a *serne holma* határpont „minthogy mocsárról van szó, neve összevethető a Beregszász melletti *Szernye* mocsárnévvel”, és idéz több e néven feljegyzett víznevet. A *Szernye* víznevek eredete a szláv *srna* 'őz' (BÁRCZI 1951: 57; vö. FNESz. 2: 574, *Szernyemocsár* a.). BÁRCZI értelmezését nehezen tudom elfogadni, mert a *serne holmu* határpontot megelőző latin szöveg nem említ mocsaras helyet. Kétségtelen, hogy e területen, a tizenötödik birtoktestben megnevezett *harmu ferteu* és a *gunu sara* határpontokban a *fertő* és a *sár* jelenthetnek vizes, sáros területeket, de ezeket a homokos, köves területek leírása követi: *babu humka*, *cuesti*, *fekete kumuk*, *cues humuc*. Az említett területet az alapítólevél a következőképpen jellemzi: „Mindaz, ami e helyeken gyümölcsösben, nádasban és rétekben található” (in fructectis, in arundinetis, in pratis continent; ÉRSZEGI GÉZA fordítása). Tehát nincs szó mocsárról, az alapítólevélben nem fordul elő a latin *palus* 'mocsár' vagy *stagnum* 'állóvíz, tó, pocsolya' szó. BÁRCZI a mintegy százötven évvel később, 1211-ben készült, erre a vidékre utaló határleírásból következtetett mocsárra. GYÖRFFY szerint e helyen ma is van egy 104 méteres emelkedés, amely talán azonosítható a *Serne holmu* határponttal (GYÖRFFY 1956: 414).

BÁRCZI értelmezését azért sem tudom elfogadni, mert ha – tegyük fel – volt is azon a helyen mocsár, ám egy vizenyős, mélyen fekvő területnek nem lehet *halma*, a kettő kizárja egymást. ZELLIGER már „mocsár melletti, ahhoz tartozó halom”-nak tekinti a *serne* halmát. Ha mégis elfogadnánk a *halom* jelzőjének, a *serne* alaknak a szláv *srna* 'őz'-ből való magyarázatát, akkor logikusabb a határpontot 'őz halmá'-nak értelmezni.

Amint az első halom tulajdonosa (jelzője) voltaképpen egy személy, egy lovász volt, ugyanúgy a *serne holmu* határpontban is a halom „birtokosa” egy személy lehetett, vagyis a *serne* alakzat személynév. Ismeretes ugyanis, hogy az ómagyar korban a *cs* hangot gyakran jelölték *s* betűvel, pl.: *Sab ~ Chab*, *Saba ~ Chaba*, *Sac ~ Chac*, *Sakan ~ Chakan*, *Sanad ~ Chanad*, *Sazlou ~ Chazlou*, *Sumou ~ Chumou*, *Sunoz ~ Chumoz* stb. (vö. ÁrpSzt.). A felsoroltakhoz hasonló a *Serne ~ Cherne* személynév helyesírási változata is (ÁrpSzt. 194, 710). A *Serne ~ Cherne* > *Cserne ~ Csernye* személynévből alakult pl. a Zala megyei *Csernefölde ~ Csörnyeföld* (CSÁNKI 3: 43). A személynév szláv eredetű, vö. déli szláv *Černa*, cseh *Č(e)rna* személynév (FNESz. 1: 345, *Csernyeföld* a.).

A Balaton déli partja mentén elterülő birtoktest egyik határpontját, *ursá*-t BÁRCZI nem tudta pontosan azonosítani, de a névalakot *ürsá*-nak olvasva mégis a Somogy megyei *Vrs* (*Vörs*) helynévhez kapcsolta. Elfogadva GOMBOCZ ZOLTÁN eredetmagyarázatát az *Ursa* (*Ürsá*) személynévet a török eredetű *ir* 'férfi' jelentésű szó *-sa* magyar képzőbokros alakjának vélte (BÁRCZI 1951: 19). ZELLIGER ugyancsak az *ürsá* olvasat alapján

MELICH felfogását követi, aki szerint *Ursa* (*Űrsa*) „valószínűleg -á kicsinyítő képzős származéka az *Örs* törzs, illetőleg nemzetségnévnek” (ZELLIGER 2005). Mivel az *Ursa* személynévvel jelölt helyet nem lehet pontosan meghatározni, ezért olvasata és a név eredete is felettébb bizonytalan. Már PAIS DEZSŐ is kifogásolta a név *ürsa* olvasatát, és felvetette az *Űr* 'dominus'-ból *Urus* ~ *Uros* mellett a személynévként használt *Ursa* származékot. Erre példának egy 1302-ből származó adatra (domine Rusa uxoris *Ursa*) hívta fel a figyelmet (PAIS 1955: 96). Legutóbb BENKŐ LORÁND is „erőszakolt”-nak vélte az *ü*-vel való olvasatot, és a nevet „valószínűleg az *úr* szavunk” kicsinyítő képzős alakjának tartotta (BENKŐ 2003: 170). Mivel az alapítólevélben *Ursa*-nak nevezett hely személynévi eredetéről eddig nem alakult ki minden kétséget kizáró, egyöntetű vélemény, ezért felvetek egy újabb magyarázati lehetőséget: az *Ursa* lehet német eredetű, vö. német *Urs*, *Ursa*, *Urso*, *Ursio* személynévek (FÖRSTEMANN 1854–59: 1484). Az alapítólevél hitelességét igazoló tanúk német eredetű nevei és a német eredetű *Ecli* személynévből alakult helynév mellett miért ne lehetne az *Ursa* helynév alapja is egy német személynév? Elfogadva ezt a magyarázatot, ki lehetne iktatni a kétes értékű *ürsa*-féle olvasatokból kikövetkeztetett *Vrs* ~ *Örs* magyarázatokat. Az 1055. évi *Ursa* névvel kapcsolatban már BENKŐ is felfigyelt egy „állítólagos nyugati kútfőből” származó (de a 18. században hamisított) *Ursus* (*Urzum*, *Urso*) nevű magyar kalandozó vezér nevére (BENKŐ 2003: 170).

Amint az 1055. évi *Ursa* névalakulat esetében, ugyanúgy számos Árpád-kori személynévünk olvasata, eredete, értelmezése közben is nagyfokú bizonytalanság és félreértés tapasztalható, aminek számos oka van. Ezek közül az egyik a magyar és szláv személynévképzők hasonlóságában rejlik. Így például a magyar -*sa* személynévképző mellett volt ugyanolyan alakú szláv -*ša* személynévképző is, ezért nem könnyű megkülönböztetni az Árpád-kori szláv -*ša* és magyar -*sa* személynévképzős neveket (l. az ÁrpSzt. a tergo adattárát). Erre példának idézem a kedvelt szláv (cseh) -*ša* képzős nevek sorát: *Bakša*, *Herša*, *Jakša*, *Jurša* (?> *Ursa*), *Klimša*, *Marša*, *Mikša*, *Simša*, *Tomša* stb. (SVOBODA 1966: 150), és a szerb-horvát *Demša*, *Lukša*, *Pauša*, *Vanša* stb. személynéveket (SPLITTER-DILBIROVIĆ 1966: 556). A felsorolt, biztosan szláv -*ša* képzővel alakult nevek közül az Árpád-kori személynévtárban megtalálható a *Baksa*, a *Demsa*, a *Jaksa*, a *Jursa*, a *Marsa*, a *Miksa*, a *Pausa*, a *Tomsa*, a *Vansa* személynév. Ki tudja megmondani, hogy az idézett Árpád-kori neveink közül melyik a magyar és melyik a szláv személynévképzős név?

6. A Tihanyi Alapítólevél helyneveiben, földrajzi neveiben, helymegjelöléseiben előforduló személynévek eredet szerinti megoszlása: a) szláv: *Babu*, *Bagat*, *Gamas*, *Gunu*, *Knez*, *Koku*, *Mortis*, *Petre*, *Seku*, *Serne*, *Tichon*, *Ugrin*; b) német: *Ecli*; c) bizonytalan (német?–szláv?): *Ursa*, *Putu*; d) török: *Culun*, *Turku*; e) magyar: *Fotudi* ?, *Opoudi*; f) ismeretlen: *Huluoodi*, *Lopdi*.

A huszonegy személynévből biztosan magyar az *Opoudi* (*apa* + *-d* + *-i* véghangzó). A *Fotudi* név *Fot*- töve, valamint a *Huluoodi* és *Lopdi* – ha személynévek – szintén ismeretlen eredetűek. Tehát a szórványok magyar közszavai és a határpontok, helymegjelölések magyaros szerkezetei mellett az 1055-ben feljegyzett személynévek nagy többsége nem magyar eredetű.

7. Szokás szerint lehet hivatkozni a névdivatra: vagyis az idegen (pl. szláv) eredetű neveket viselhették magyar emberek is. Lehetséges, bár erőltetettnek vélem az 1055-ben feljegyzett nevekkal kapcsolatban névdivatról beszélni. Másrészt beigazolódott, hogy személynévből nemcsak a magyarok, hanem a szlávok is alkottak helyneveket (KRONSTEINER 1975: 9), tehát a Kárpát-medence korai előfordulású helynevei között voltak szláv névadással alakultak is; véleményem szerint ilyen volt a *Tihany* is.

Feltevésém alátámasztására KRISTÓ GYULÁra hivatkozom, aki szerint a Kárpát-medencében a 10–11. század fordulóján, de feltehetőleg már a 9. században jelentős mennyiségű szláv helynév létezett (KRISTÓ 1995: 268). KRISTÓ áttekintette a Kárpát-medence közepes és kisebb vízfolyásainak nevét a 11–13/14. századból fennmaradt emlékek alapján. Felmérése után közel kétszázötven folyó, illetve pataknevet talált szláv eredetűnek, és sok víznév meglehetősen már a 9. században is. A magyarok e vízneveket a szlávoktól vették át, és „nem lehet kétség a tekintetben sem, hogy igen sok szláv nevet viselő 10. század utáni település (és annak neve) visszavezethető a 10. század előtti időbe... Mivel a magyarok négy vár (Visegrád, Csongrád, Zemplén, Nógrád) szláv nevét soha nem fordították le nyelvükre, ez arra mutat: e megnevezések szintén honfoglalás előttiek lehetnek, és azokat készen kapták az itt lakó szlávoktól” (KRISTÓ 2003: 28–31).

Tihany helynevünk magyarázatához elengedhetetlen még GYÖRFFY véleményének ismerete, aki szerint „a történelmi körülmények és a Kárpát-medence korai szláv helynévanyagának sűrűsége arra mutat, hogy a magyar–szláv egymásra hatás a Dunántúlon volt a legintenzívebb” (GYÖRFFY 1984: 638). GYÖRFFY GYÖRGYnek egy korábbi megállapítását KRISTÓ is elfogadta: „Pannonia szlovén lakossága helyben maradt, a Balatonvidék, a Nyugat-Dunántúl és a Dráva-vidék szláv helynévanyaga tovább élt” (KRISTÓ 1995: 264; vö. GYÖRFFY 1973: 13).

Az 1055-ben feljegyzett *Tihany* helynév eredetét MELICH JÁNOS a következőképpen magyarázta: „a szlávságban a *tichъ, tihъ* (csendes) melléknévből számtalan helynév... és személynév (...és ebből helynevek) keletkezett (idevaló pl. *Tihamér* = *Tihomir*), azt tartom, e név szláv *Tihoň* vagy *Tihoňa*...személynévből való” (SzlJsz. 1/2: 129).

KISS LAJOS a cseh *Tichon* ('csendes, halk szavú ember') személynévvel hozza közvetlen kapcsolatba helynevünket. Hasonló alakú, de más eredetű személynévek előfordulnak a lengyel, a bolgár és az orosz névanyagban egyaránt (FNESz). Erről az igen korai előfordulású, szláv eredetű *Tihany* személynévről névdivatra hivatkozva azt feltételezni, hogy a személynévet magyar ember is viselhette, a fantázia körébe tartozónak vélem. Mi a bizonyíték e feltevésre? A *Tihany* személynév nem volt gyakori sem a korai Árpád-korban, sem később, helynévi előfordulásán kívül egyetlen *Tichon* apanevünk van 1211-ből (ÁrpSzt. 755). A szláv alapszóból származó *Tihomir* személynévre pedig nincs adatunk 1301-ig. Ugyanígy nehezen tudom elfogadni, hogy a *Tihany* helynév magyar névadással keletkezett (vö. FNESz.), illetőleg „a névadó közösség a magyar volt” (ZELLIGER 2005). E határozott kijelentéseket meg kellene indokolni egy 1055-ben feljegyzett, szláv eredetű személynévből keletkezett helynév esetében. Az nem lehet magyarázat, hogy „általában” (!?) a Kárpát-medence helynevei magyar névadással jöttek létre. Ha azonban figyelmesen olvassuk és értelmezzük az alapítólevélnek a *Tihany* helynevet tartalmazó szövegrészét, akkor a magyar névadás elmélete helynevünkkel kapcsolatban erősen kérdésessé válik.

A latin szövegben ez áll: „in loco **qui uulgo dicitur tichon** super **balatin**” (a **nép nyelvén tichon**-nak nevezett, a **balatin** fölé magasodó helyen – SZENTGYÖRGYI RUDOLF fordítása, in: ZELLIGER 2005; kiemelés – F. K.). Ha a **nép nyelvén Tichon**-nak nevezték a helyet, akkor a feljegyzés időpontjában a nép körében már hagyományként élt a hely neve. Egyébként miért írta volna ki a jegyző a „qui uulgo dicitur” ’a nép nyelvén’ szöveget az oklevélben kizárólag a *Tihany* helynév előtt, a többinél viszont nem? Ezt a fordulatot nem lehet az oklevélíró véletlenszerű, változatos stílusra való törekvésével magyarázni. A helynév előtt a „qui uulgo dicitur” kitétele fontos lehetett, ezért nem lehet fölötté el-siklani, nem észrevenni a kitétel rejtett jelentését, üzenetét. Vagyis mivel a *Tihany* hely-név kiemelten a nép nyelvében élt, ebből következik, hogy a helynév már jóval az okle-vél 1055. évi kelte előtt létezett. Kérdés ezek után: magyar névadó közösség hozta-e létre *Tihany* helynevünket?

Tihany helynevünk MELICH magyarázata értelmében úgy is keletkezhetett, hogy a szláv *tichъ, tihъ* ’csendes’ melléknévből alakult a szláv személynév, és a személynévből a szláv helynév (l. fent). Ezzel kapcsolatban MELICH hivatkozott FRANZ MIKLOSICH „Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen” című művének 246. oldalára, ahol a szlovén „*tihina Tihain*” helynevet meg is találjuk a szláv melléknévből alakult helynevek között. A MELICHTől idézett karinthiai adat (1134: „*Tychonia testis*”; SzlJsz. 1/2: 129) előfordul OTTO KRONSTEINERNél is a *tichъ* ’still’ melléknévből alakult *Tihca, Tichodrag, Tichomira* nevek között (KRONSTEINER 1975: 75).

GYÖRFFY és KRISTÓ fent idézett megállapításai, hogy „Pannonia **szlovén** lakossága helyben maradt, a **Balaton-vidék**, a Nyugat-Dunántúl és a Dráva vidék **szláv helynév-anyaga tovább élt**” (kiemelés – F. K.), valamint MELICH utalása a szlovén *tihina, Tihain* helynévváltozatokra arról győzték meg, hogy az 1055-ben feljegyzett, Balaton fölötti hely, melyet „vulgo” ’közönségesen, a nép nyelvén’ *Tichony*-nak neveztek a 9–10. szá-zadban (vagy még korábban), szláv, közelebből szlovén névadással keletkezett, és a helynevet a magyarok változtatás nélkül vették át, mint a *Csongrád, Nógrád, Visegrád* és *Zemplén* várak neveit.

Hivatkozott irodalom

- ÁrpSzt. = FEHÉRTÓI KATALIN 2004. *Árpád-kori személynévtár*. Budapest.
 BÁRCZI GÉZA 1951. *A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék*. Budapest.
 BENKŐ LORÁND 2003. *Beszélnek a múlt nevei. Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonnevekről*. Budapest.
 FEHÉRTÓI KATALIN 2005. Feltevések és magyarázatok -j végű Árpád-kori tulajdonneveinkről. *Magyar Nyelv* 454–61.
 FÖRSTEMANN, ERNST 1854–1859. *Altdeutsches Namenbuch* 1–2. Nordhausen.
 GYÖRFFY GYÖRGY 1956. A tihanyi alapítólevél földrajzinév-azonosításaihoz. In: *Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára*. Szerk. BÁRCZI GÉZA – BENKŐ LORÁND. Budapest. 407–15.
 GYÖRFFY GYÖRGY 1973. A honfoglalásról újabb történeti kutatások tükrében. *Valóság* 1–16.
 GYÖRFFY GYÖRGY 1984. Magyarország története a honfoglalástól a tatárjárásig. In: SZÉKELY GYÖRGY főszerk. *Magyarország története* 1/1. Budapest. 1984.
 KRISTÓ GYULA 1993. Adatok és szempontok a magyar helynévadás kialakulásához a X–XI. század fordulóján. *Névtani Értesítő* 15: 200–5.
 KRISTÓ GYULA 1995. *A magyar állam megszületése*. Szeged.
 KRISTÓ GYULA 2003. *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*. Budapest.

- KRONSTEINER, OTTO 1975. *Die alpenlawischen Personennamen*. Wien.
- MARETIC, TOMISLAV 1886. *O narodnim imenima i prezimenima u Hrvata i Srba*. Zagreb.
- MELICH JÁNOS 1935. Latinbetűs helyesírásunk eredete. *Nyelvtudományi Közlemények* 98–140.
- PAIS DEZSŐ 1955. 1055–1955. *Magyar Nyelv* 3–9.
- PRT. = *A pannonthalmi Szent-Benedek-rend története* 1–12/B. Szerk. ERDÉLYI LÁSZLÓ – SÖRÖS PONGRÁC. Budapest. 1902–1916.
- SMIČIKLAS, TADEUS – KOSTRENČIĆ, MARKO szerk. 1904–1934. *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatie ac Slavoniae* 2–15. Zagrabie.
- SPLITTER-DILBEROVIĆ, VERA 1966. *Beiträge zur Bildung der serbokroatischen Personennamen*. Meisenheim am Glan.
- SVOBODA, JAN 1966. *Staročeská osobní jména a naše příjmení*. Második kiadás. Praha.
- SZLJSZ. = MELICH JÁNOS 1903–1905. *Szláv jövevényszavaink* 1–2. Budapest.
- ZELLIGER ERZSÉBET 2005. *A Tihanyi Alapítólevél*. Pannonthalma.

FEHÉRTÓI KATALIN

KATALIN FEHÉRTÓI, On the origins of personal and place-names in the Tihany Foundation Deed

An overall linguistic description of The Tihany Foundation Deed (1055) was performed by GÉZA BÁRCZI in his book “The Tihany Foundation Deed as a Linguistic Record” in 1951. In possession of personal name data of the Arpadian Age turned up recently and with full knowledge of the results of the latest historical and etymological research concerning proper names the author concludes that the opportunity to revise the origins of certain 1055 personal names presents itself. Having collected many personal name data from the Arpadian Age the author concludes that it is necessary to revise the conventional conceptions on the origins of certain 1055 personal names in the light of the results of the latest historical and etymological research concerning proper names. The context of the place-name *Tihany*, especially the phrase “qui uulgo dicitur” preceding it, makes the author assume that the given place-name had already survived as a tradition in the collective memory of people, thus it must have been born before 1055. *Tichon*, a personal name of Slavonic origin, served as a basis not for a Hungarian place-name, but for a Slavonic, more precisely for a (Pannonian) Slovenian place-name in the 9th–10th centuries (or even before), which was borrowed by the Hungarians.

AZ ANJOU-KORI SZEMÉLYNEVEK KUTATÁSÁNAK KÉRDÉSEI

1. A történeti személynevek gyűjtésének múltja és jelene. – A történeti személynevek összegyűjtése régi törekvése a magyar történészeknek és nyelvészeknek. E nevek számtalan tudományág kutatásaihoz szolgáltathatnak fontos adatokat: a névtan mellett a nyelvtörténet, a helyesírás-történet és a történeti nyelvjáráskutatás, a művelődéstörténet, a népiségtörténet, a genealógia, valamint a település- és helytörténet is gyakran fordul adatokért e jelentős forráscsoport felé.

E felismerés hatására a történeti személynevek összegyűjtésére már a 19. század második és a 20. század első felében tettek lépéseket, e gyűjtések azonban részlegesek voltak, elsősorban az ősi magyarnak, illetve töröknek tartott nevekre korlátozódtak (JERNEY JÁNOS: Magyar Nyelvkincsek Árpádék korszakából 1–2. Pest, 1854; KUBÍNYI FERENC: Nomenclator Hungarorum antiquorum. A régi magyarok személynevei. Bp., 1892; BAÁN KÁLMÁN: Ősi magyar személynevek. Bp., 1944), illetve régi női nevekre koncentráltak (JAKUBOVICH EMIL: Régi magyar női nevek, MNy. 1915: 280–5, 305–9, 327–30, 423–6, 457–8; WERTNER MÓR: Régi magyar női nevek, Nyr. 1916: 145–52, 202–10, 298–318, 359–73; 1917: 10–8, 83–90). Elsősorban a történészekre gondolva állították össze e korai névkutatók archontológiáikat (WERTNER MÓR: Az Árpád-kori nádorok sorozata. Történelmi Tár 1894: 1–14; Az Árpád-kori tisztviselők sorozata. Történelmi Tár 1899: 638–672; Az árpádkori bánok. Meghatározások és helyreigazítások. Századok 1909: 377–415, 472–94, 555–70, 656–68, 747–57; PESTY FRIGYES: A macsói bánok. Századok 1875: 361–81, 450–67; Nándor-fejérvári, szreberniki, jajcai bánok és barsi alispánok. Századok 1875: 132–3; LÁZÁR MIKLÓS: Székely ispánok és alispánok a mohácsi vészig. Bp., 1881).

E kezdetek után a fordulat akkor következett be, amikor 1949-ben BENKŐ LORÁND a Magyar Nyelv lapjain felhívta a nyelvészek figyelmét egy teljesebb körű, az idegen és bibliai eredetű neveket is magába foglaló anyag nyelvtörténeti hasznára és jelentőségére: „megfelelő tömegű és a mellett szempontjainkat mindenben kielégítő adatközlések nélkül régi személyneveink vizsgálatát nem lehet komolyabb formában művelni” (BENKŐ 1949: 118), „legközelebbi feladatunk tehát az, hogy a régi magyar személynévanyagot, legalább a családnevek kialakulásának a koráig: a XV–XVI. századig összeszedjük” (BENKŐ 1949: 247). Az MTA Nyelvtudományi Intézete ennek hatására elhatározta egy történeti névtár elkészítését. A munkálatok meg is kezdődtek, a gyűjtés és a későbbi rendszerezés, szerkesztés módszereiről, szempontjairól PAPP LÁSZLÓ be is számolt az 1958-as névtudományi konferencián (1960: 126–31), a munka azonban hamarosan elakadt. A hiányt csak két évtizeddel később, 1983-ban enyhítette FEHÉRTÓI KATALIN „Árpád-kori kis személynévtár”-ának öt forrásból összegyűjtött 6800 neve, nemrég, 2004-ben pedig megjelent ennek rég várt folytatása-kiegészítése, a hatalmas anyagot feldolgozó „Árpád-kori személynévtár”.

Az eddig említett névgyűjtemények általában az Árpád-kori okleveles anyagokra támaszkodtak. BERRÁR JOLÁN 1952-es műve, a „Női neveink 1400-ig” és általában a női nevekkal foglalkozó munkák ugyan nagyobb részben 14. századi forrásokra támaszkodnak, ez azonban nem cél, hanem pusztán kényszerűség volt: a korábbi oklevelekben igen

kevés női név fordul elő. Míg tehát államiságunk első háromszáz évének névanyagát többen, különféle szempontok alapján is gyűjtötték és vizsgálták, addig a 14. és a későbbi századokkal kutatóink meglehetősen mostohán bántak. Ha oda is figyeltek rá, ez valamely partikuláris szempont (pl. FEHÉRTÓI KATALIN: A XIV. századi magyar megkülönböztető nevek. Bp., 1969) vagy egy kisebb-nagyobb terület alapján történt (pl. FEHÉRTÓI KATALIN: Egy XIV. századi nagybirtok jobbágynak személynévanyaga. MNy. 1968: 317–31; MEZŐ ANDRÁS: A Várdai-birtokok jobbágynevei a XV. század közepén. Kisvárd, 1970).

2. Az Árpád-kor utáni névanyag gyűjtésének nehézségei. – Nyilvánvaló, hogy a nyelvtörténet számára a legfontosabbak az Árpád-kori nevek, hiszen (egy-két, az államalapítást megelőző időből származó külföldi forrást kivéve) ezek a legkorábbi adataink egy-egy névre. Emellett ez az egyetlen korszak, amelynek írásos forrásanyaga egy ember számára is áttekinthető mennyiségű, és szinte teljes egészében hozzáférhető nyomtatásban. Az Anjou-kortól kezdve már jóval több forrás áll rendelkezésünkre. Ezek nagy száma és „kései” volta egyrészt csökkenti jelentőségüket, másrészt még az eddig kiadottak áttekintése is meghaladja egyetlen ember erejét. Ennek ellenére mind a nyelvészek, mind a történészek számára hasznos volna összegyűjteni és feldolgozni – ha a későbbiek nem is – legalább az Anjou-kor neveit. Mindaddig csupán részleges adatokkal rendelkezünk erről az időszakról, holott éppen ebből az anyagból nyerhetnénk a legtöbb információt az egyeleműről a kételemű nevekre való áttérés folyamatáról, a korábban hihetetlen gazdagságú magyar névállomány fokozatos elszegényedésének üteméről, az egyházi neveknek a világiakkal szembeni térnyeréséről, ennek földrajzi és társadalmi vetületeiről, hátteréről.

Természetesen nem ringathatjuk magunkat abban az illúzióban, hogy egy ilyen névtár valaha is „teljes” lehetne. Az oklevelekben csak azoknak a neve bukkan fel, akik valamilyen jogi vagy egyéb ügyletben, összeírásban szerepeltek; a hivatalos anyakönyvezés megindulásáig a többiek nyomtalanul eltűnnek a kutatók szeme elől. Nem lehet teljes a gyűjtés a források már említett nagy száma miatt sem, s az oklevelek egyetlen megoszlása is gondot okoz: egyes vidékekről tömegével állnak rendelkezésünkre, más-honnan, különösen a hajdani török hódoltság területéről azonban jóval kevesebb írott anyagunk akad.

Az egyenetlenség nemcsak területi szempontból jelentkezik: az Árpád-korral szemben ebből az időszakból egészen az 1380-as évekig nem ismerünk olyan összeírásokat, amelyek jobbágyok, szolgáló népek nevét tartalmazzák. A leggyakoribb forrásaink birtokügyletekkel, örökléssel, hatalmaskodásokkal kapcsolatos oklevelek, iktatóparancsok, peranyagok, a hiteleshelyi működések eredményei vagy egy-egy város oklevéltára. Ezekben főként nemesek és polgárok nevei szerepelnek, csak elvétve bukkan fel egy-egy jobbágy neve.

A kiadatlan oklevelek mellett legfőbb forrásaink a különböző okmánytárak (pl. AnjOkm., AnjOkl., UrkBurg., családi, megyei és városi oklevéltárak). Ezek azonban sokszor nem betűhív alakban közlik a neveket, helyenként hibás olvasatokat adnak, névmutatóik hiányosak és gyakran tévesen azonosítanak egyes, nem összetartozó neveket. Jó példa erre az „Anjoukori okmánytár”, amelynek névmutatójába az egyházinak tartott nevek nem kerültek be, de egyes világi nevek is teljesen kimaradtak, mások mellett hibás a lapszám, és nem minden előfordulásuk van feltüntetve.

Óvatosan kell bánnunk magukkal az oklevelekkel is, hiszen egy hamisítvány könnyen tévútra vezethet bennünket. Egy oklevél lehet teljesen hamis (ez a ritkább, veszélyesebb módja a hamisításnak): ilyenkor egy eredeti oklevél szövegét kivakarták, és a hiteles pecsét fölé új szöveget írtak (palimpszeszt), vagy egy teljesen újat készítettek egy eredeti oklevél mintájára. Vannak részlegesen hamis oklevelek is: ilyenkor csak bizonyos szavakat vakarnak ki, hogy a helyébe másikat írjanak, vagy betoldanak valamit egy hiteles oklevélbe (interpolatio). Bármelyik módszert választották is a hamisítók, utána igyekeztek egy hiteleshellyel a pergamen, a pecsét stb. megsérülésének ürügyén átíratni az oklevelet, hogy ezzel eltüntessék beavatkozásuk nyomait. A legnehezebb felismerni a csak tartalmilag hamis okleveleket: ezek formailag hitelesek, a hamisítók az intézmények megtevesztésével állították ki őket (l. bővebben: ÉRSZEGI 1996: 13–4; SZENTPÉTERY 1930: 252–3). A hamisított oklevelekkel a hamisítás módja és kora szerint eltérő módon kell bánnunk: a csak részlegesen hamisak szövegét az interpolált részek kizárása után elfogadhatjuk hitelesnek. Mivel azonban a hamisítás célja a leggyakrabban a birtokjog igazolása volt, sok oklevélben a hamisítás éppen a bennünket érdeklő neveket érinti. Ha a hamisítás egykorú, akkor ennek ellenére felhasználhatjuk az adatokat, hiszen nyilván az adott korban élő vagy egy korábban valóban élt személyre igyekeznek visszavezetni az adományt vagy a tulajdonjogot, a nevek így mindenképpen jellemzőek a vizsgált korszakra. Az oklevél dátumához képest későbbi korban készült hamisítványokat ezzel szemben biztosabb kizárni a vizsgálatból, mert valószínű, hogy a bennük szereplő nevek nem a vizsgált korra, hanem a hamisítás korára jellemzőek. Az oklevelek valóságának megállapításához l. KARÁCSONYI JÁNOS: A hamis, hibáskeletű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig. Bp., 1902.

3. A feldolgozás nehézségei. – Az összegyűjtött adatok feldolgozása szintén komoly akadályok elé állítja a kutatót. A legfontosabb tudnunk, hogy egy név többször, különböző alakváltozatokban, különböző megkülönböztető nevekkkel is szerepelhet anyagunkban, ezért az első feladat mindig a személyek azonosítása. Ennek nehézségeit KOROMPAY KLÁRA módszertani tanulmányában három szempont köré csoportosítja: az időre, a helyre és a társadalmi helyzetre vonatkozó kérdések (1971: 27–34). E három tengely alapján tökéletesen lehet azonosítani egy személyt, de már kettő ismeretében is viszonylag nagy biztonsággal el tudjuk kerülni, hogy két különböző személyt véletlenül azonosnak nyilvánítsunk, vagy ugyanazt a személyt kétszer is fölvegyük az adattárunkba. Emellett az idő ismerete tájékoztatást nyújthat egy idegen név átvételének koráról és a névdivat időbeli változásáról, a hely ismerete egy név területi elterjedtségéről és sok esetben viselőjének származásáról, a társadalmi helyzet pedig az egyes csoportokban használatos, a többi rétegtől esetleg eltérő gyakorisággal adott nevekről. Vegyük sorra e három szempontot!

3.1. Az idő. – Az oklevelek keltezéséből könnyedén megállapíthatjuk, hogy a benne szereplő nevek viselői az adott időpontban éltek (hacsak nem elhunytként hivatkoznak rájuk, mint például az utód nélkül [sine heredum] elhunytak birtokainak királyi adományozását rögzítő oklevelekben). A korokra legtöbbször nem találunk utalást, de mivel a legtöbb esetben felnőttek szerepelnek az oklevelekben, legalább 15–20 év leszámításával megközelítőleg be tudjuk határolni születésük idejét (KOROMPAY 1971: 32). (A *filius*-os nevek esetében az apát természetesen egy nemzedékkel korábbra kell datálnunk.) Máskor a szöveg tartalmaz valami fogódzót: kiderülhet belőle, hogy az emlí-

tett személy (pl. örökös) kiskorú vagy éppen házasságot készül kötni, s előfordul, hogy a megnevezett felnőtt fiaival, unokáival együtt szerepel a szövegben. Szintén segíthet egy személy korának megbecslésében, ha több oklevélben is felbukkan a neve, s ezek az oklevelek viszonylag nagyobb időbeli távolságban vannak egymástól. (Ha azonban ez a távolság 30 évnél, egy generációnál nagyobb, akkor az adatot már nem az adott személyre, hanem azonos nevű fiára szokás vonatkoztatni, hacsak valamilyen utalást, más megoldást nem sugall.)

3.2. A hely. – Az oklevelekben említett személyek származási helyének megállapításában a legnagyobb segítségünkre természetesen a *de* + helynév típusú megkülönböztető nevek vannak. A helynevek denotációjának azonosításában több helynévtár és történeti földrajzi munka is segítségünkre van (pl. JOANNES LIPSZKY: *Repertorium locorum objectorumque in XII tabulis mappae regnorum Hungariae, Slavoniae, Croatiae et confiniorum militarium Magni item Principatus Transylvaniae*. Buda, 1808; TELEKI JÓZSEF: *Hunyadiak kora Magyarországon VI/1*. Pest, 1863; CSÁNKI DEZSŐ: *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában 1–3*, 5. Bp., 1890–1913; GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza 1–4*. Bp., 1963–1998). Ha több azonos nevet is találunk, a környező helyneveket kell vallatóra fognunk. Ugyanez a teendő, ha nem áll rendelkezésünkre a fenti típusú megkülönböztető név. Ha például hatalmaskodásról van szó, valószínű, hogy a vádlott az említett birtokos szomszédja, tehát ugyanabban a megyében van az ő birtoka is. Az adományozások, öröklések és vásárlások következtében kialakult szórt birtokszerkezet azonban megnehezítheti a dolgunkat: attól, hogy valakinek volt egy földje Szabolcsban, még lehetséges, hogy valójában somogyi származású, s előfordul, hogy egy-egy nemest egyszer Zemplénben, egyszer Szatmárban, egyszer pedig Abaújban említenek, mint homo possessionatust. Ez a megállapítás elsősorban a nemesség középső és felső rétegeire igaz: ők azok, akik a familiaritás révén, egy-egy nagybirtokos vagy a király szolgálatában távolabbra vetődhetek szülőhelyükről, szolgálataik fejében az ország más területein is kaphattak birtokot. A kisbirtokosok általában nem mozdultak ki a megyéjükől, az ő esetükben tehát könnyebb dolgunk van. Megállapíthatjuk tehát, hogy minél gazdagabb és magasabb állású egy nemes, annál nagyobb az esély arra, hogy több megyében is legyenek birtokai, ugyanakkor annál könnyebb a személy azonosítása is a genealógiák és archontológiák, legfőképpen KARÁCSONYI JÁNOS „A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig” (1–3. Bp., 1900–4) és ENGEL PÁL „Magyarország világi archontológiája. 1301–1457” (Bp., 1996) című műve alapján (a nemesség belső rétegzettségére és birtokviszonyaira l. pl. BERTÉNYI 1987, ENGEL 1998, 2003b; FÜGEDI 1977, 1986; KURCZ 1988; ZSOLDOS 1999).

Gondot okozhat az oklevelekben igen gyakran szereplő királyi, nádori, országbírói stb. emberek helyhez kötése is a fent említett megkülönböztető név hiányában. Ezeket a személyeket általában abból a megyéből jelölte ki a királyi udvar vagy az illetékes hatóság, ahol az adott ügyet, pl. egy birtokba iktatást vagy egy határjárást végre kellett hajtani. Ha azonban több megyét érintett az ügy, például két megye határán történt hatalmaskodás, akkor mindből jelöltek ki embert a vizsgálathoz (ENGEL 2003a: 585–6). A királyi embereket csaknem bizonyosan maga a kérelmező nevezte meg. Ha egy megyében nem ismert egyetlen megbízható, hozzá hűséges vagy legalább semleges személyt sem, akkor máshonnan, például saját megyéjéből választott végrehajtót; gazdagabb nemesek, bárók gyakran saját servienseik nevét írták be az oklevelekbe (ENGEL 2003a:

592). Ezért óvatossá kell lennünk, nem szabad automatikusan ahhoz a megyéhez kapcsolnunk őket, amelyben a jogügylet lezajlott.

Az egyháziakkal szintén nincs könnyű dolgunk. Az alsópapság általában a szülőhelyén vagy annak környékén maradt, a felsópapsághoz tartozókat pedig többnyire tudjuk azonosítani az említett archontológiák vagy genealógiák, címük és családi kapcsolataik alapján. A szerzeteseknek és a káptalanok tagjainak a származását azonban többnyire nehéz, ha nem lehetetlen megállapítani.

3.3. A társadalmi hovatartozás. – A legtöbb problémát kétségtelenül ez a szempont veti fel. A legegyszerűbb a dolgunk akkor, ha az oklevél maga közli az említett személyről, hogy *nobilis*, *civis*, *iobagio* vagy *servus*. A bárók címe legtöbbször *magnificus vir dominus*, az alacsonyabb rangú udvari nemeseké *magister*, a király személyes szolgálatában álló, tisztséget nem viselő lovagoké *aule regie iuvenis* (kortól függetlenül), közülük az előkelőbbeké 1323 után: *aule regie miles* (ENGEL 2003b: 314; FÜGEDI 1986: 188–92; a lovagokról bővebben: KURCZ 1988). Szintén nagy segítség, ha egyházi személyek címét olvashatjuk, hiszen ezekből többnyire meg tudjuk állapítani, hogy a nem nemesi származású, esetleg a nemesség szegényebb rétegeiből való alsó- vagy a vagyonos felsópapsághoz tartoznak-e. Az is fontos információ, ha egy személy valamilyen mesterség képviselőjeként, például aranyművesként vagy szűcsként bukkan fel.

Viszonylag egyszerű dolgunk van a női nevekkal. Bár az Árpád-koriaknál jóval jelentősebb a számuk, még mindig két véglet a jellemző. Az egyik esetben csak egy férfi feleségeként (*consors*), özvegyeként (*relicta*), lányaként (*filia*), anyjaként (*mater*) vagy testvéreként (*soror*), név nélkül emlékeznek meg róla. Egyre gyakoribb azonban, elsősorban még természetesen a nemesasszonyok esetében, hogy a nevüket is feltüntetik. Ilyenkor azonban a férfiakénál jóval hosszabb leírást adnak róluk, megkönnyítve ezáltal az azonosítást, pl. 1335: *nobilis domina Elizabet vocata relicta Thome filii Stephani de Zerethua nunc corsors magistri Nicolai filii Job de Checher* (AnjOkm. 3: 129). Ritkábban az alacsonyabb rendű nők neve is fel-feltűnik az oklevelekben, az ő családi állapotukat azonban jóval rövidebben, csupán egyetlen viszonyítással adják meg (valaki lánya, felesége stb.).

Megeshet, hogy egy névről csak annyit sikerül kiderítenünk, hogy viselőjének földje van egy másik birtokos szomszédságában. Gyakori ez az eset a határjáráskor, egy-egy adományozott birtok határainak körülírásakor. Ez az utalás még nem elegendő a társadalmi hovatartozás megállapítására, hiszen abból, hogy egy budai polgár földje van a megnevezetté mellett, még nem biztos, hogy a szóban forgó személy is polgár (ugyanaz igaz természetesen a nemesekre is), s attól, hogy valakinek a háza egy városban van, még lehet nemes. A városokba beköltöző nemesek első csoportja várjobbágyi származású volt, s királyi adományképpen kaptak birtokot a várföldekből. Megkapták a polgárjogot, cserében pedig vállalniuk kellett a városi terheket, és vagyonukat illetően engedelmeskedniük kellett a városi jogrendnek. A nemesek második csoportja házasság révén került a városba, a 14. század első felében ugyanis a patríciusok szívesen vásároltak a városon kívül birtokot és előszeretettel házasodtak össze nemesekkel. Ez a városi réteg azzal is jelezte a nemességgel való szoros kapcsolatát, hogy képviselői gyakran a *comes* címet viselték (BERTÉNYI 1987: 136; SZENDE 2004: 42).

A királyi, nádori stb. emberek társadalmi helyzetével szintén adódhatnak problémák. A peres eljárásban való részvételnek nem volt előfeltétele a nemesi jogállás, vagyis a hatóságok által kiküldött személyek lehettek polgárok vagy egyéb ignobilisek

is. A megyei emberek a 14. század elejétől általában várjobbágyok (ZSOLDOS 1999: 166) vagy nemesek voltak. Az 1351. évi XXII. tc. szerint a királyi embernek abból a megyéből való nemesnek kell lennie, amelyben a vizsgálatot le kell folytatni. N. FODOR JÁNOS azonban Szabolcs megye kapcsán kimutatta, hogy ennek ellenére még évekkel később is előfordulhatott, hogy nem nemesített várjobbágyokat jelöltek királyi embernek (N. FODOR 2001: 35). Ami a nemeseket illeti, eleinte a megyék legtekintélyesebb családjaiból kerültek ki, hiszen ők általában érintettebbek lehettek a birtokügyekben, 1360 után azonban már csak elvétve akad közöttük vagyonosabb: az egyedi megbízatásnak ez a formája jelentőségében, megbecsültségében a szolgabírói hivatalhoz hasonlóan gyorsan süllyedt (ENGEL 2003a: 588–9).

Az intézkedő hatóság megnevezéséből szintén le lehet vonni bizonyos következtetéseket az érintettek társadalmi helyzetére vonatkozólag. A jobbágyok ügyében az úriszék ítélkezett, ezekről az eljárásokról nemigen maradtak fenn írásos dokumentumok. Ha két birtokos jobbágyainak egymás közötti ügyéről volt szó (pl. az egyik jobbágya megölte a másikat), akkor az eset a megye elé került. A birtokosok ügye szintén a megye, magasabb szinten a bán vagy az erdélyi vajda, legmagasabban pedig az országbíró hatáskörébe tartozott. A polgárok ügyeiben a város ítélkezett, feljebbviteli ügyekben az a város, amelynek jogát átvették, legmagasabb szinten pedig a tárnokmester (az 1370-es évekig esetenként az országbíró is) (BERTÉNYI 1987: 135). Ha a peres felek egyike polgár, a másik pedig nemes volt, mindkettő igyekezett elérni, hogy a neki kedvezőbb fórum elé kerüljön az ügye. Ilyen esetekben azonban az eltérő jogállást általában az oklevélben is kiemelték.

3.4. Az etnikum. – A fenti három szempontot kiegészíthetjük egy negyedikkel, az etnikai hovatartozással. Ennek megállapítása meglehetősen nehéz, hiszen e kérdésnek egészen a 19. századig nem volt jelentősége. Az oklevelekben ezért csak ritkán találunk egyértelmű jelzést erre vonatkozólag. Mivel az egyházi neveket leggyakrabban latin formában adták meg, a *Johannes*-ből vagy a *Michael*-ből lehetetlen megállapítani, hogy viselője milyen nemzetiségű.

Ha láthatólag nem magyar és nem is egyházi névvel találkozunk, időnként kaphatunk útmutatást a már említett történeti földrajzi vagy más, helytörténeti munkákból: ha kiderül, hogy az adott területen valamilyen népcsoport nagy számban élt, van okunk gyanakodni, hogy az említett személy is ezen etnikum tagja (pl. GYÖRFFY 1972; SZÉKELY 1972). Különösen jól alkalmazható ez a módszer a szlávok által nagyobb számban lakott peremvidékeken és a városokban. Vigyáznunk kell azonban, nehogy egy ördögi kör részeivé váljunk, hiszen a történeti munkák gyakran éppen a nevek alapján következtetnek viselőik származására (l. pl. SZÉKELY 1972).

Sosem szabad elfelejtenünk, hogy a névadásban óriási szerepe van a névdivatnak, a családi hagyománynak és a presztízsnak. Az elsőre és az utolsóra egyaránt útmutatóul szolgálhatnak BERRÁR JOLÁN adatai: a 12. században a magyar nevek aránya a női nevek között még 68%, az úrnők aránya azonban ebből már csak 20% volt (BERRÁR 1952: 60). A szláv nevek is nagy népszerűségnek örvendtek a nők körében, de míg a jövevénynevet viselőknak csak 6%-a, addig az ezek közül szláv nevet viselőknak több mint a fele szolgáló (BERRÁR 1952: 53). Úgy tűnik tehát, hogy a szláv és a magyar közszoói eredetű nevek inkább az alsóbb rétegekben voltak kedveltek. Ezzel szemben a német neveknek csak 16%-át, az egyházi neveknek pedig mindössze 6,5%-át viselték szolgálók, a francia nevek pedig csak az előkelők körében fordultak elő (BERRÁR 1950: 67). Míg az egyházi,

a szláv és a német nevek az Árpád-kor kezdetétől hozzátartoztak a magyar névkincshez, a francia nevek (a korábbihoz képest) nagyobb arányban csak a 13. század közepétől jelennek meg. Ez egyrészt a nyelvüket és hagyományukat sokáig őrző vallonokra (GYÖRFFY 1972; SZÉKELY 1972), másrészt a francia származású vagy nyugaton iskolázott felsőbb papságra és a szintén francia eredetű szerzetesrendek hatására vezethető vissza. A francia származású királynékkal hazánkba érkező külföldi udvarhölgyek és lovagok mellett valószínűleg ez a réteg közvetítette Magyarországra a kor divatos lovag-regényeit, a breton és a trójai mondakört, valamint a Nagy Sándor-regényt. Az ezekből származó nevek (pl. *Rolandus, Oliverius, Isalch, Paris, Olimpias*) egészen a 14. század közepéig fel-felbukkannak az előkelő réteg nevei között, az *Alexander*, a *Philippus* és a *Helena* pedig kifejezetten divatos, gyakori névvé vált ebben az időben (l. pl. KOROMPAY 1978; KURCZ 1988: 246–50, 307; PAIS 1932).

A családi hagyomány is erősen befolyásolja a névadást: ha egy család vagy nemzetség úgy tartotta, hogy ősei száz-kétszáz évvel korábban például Franciaországból érkeztek Magyarországra, gyakrabban adtak francia eredetű neveket (pl. a Rátótok). Ettől azonban még nem tekinthetjük őket franciáknak. Ezért – hacsak nincs konkrét utalás egy személy származására – akkor járunk el helyesen, ha nem e személynek, csupán nevének eredetéről beszélünk. Sőt, igen gyakran még ebben a kérdésben sem ajánlatos egyértelműen állást foglalni, hiszen ugyanaz az alak lehet közszoói eredetű, de akár valamely egyházi vagy egyéb, idegen eredetű név csonkult, becézett, képzett változata is (l. pl. FEHÉRTÓI 1993, 1995, 1998).

3.5. A személyek azonosításának egyéb nehézségei. – Korábban már láhattuk, hogy a *de* + helynév típusú megkülönböztető névnek komoly szerepe van az azonosításban. Hasonlóan hasznos támpontot jelent számunkra a nemzetségnév, illetve a tulajdon-ságra, foglalkozásra, nemzetiségre stb. utaló ragadványnév, különösen, ha több oklevélben azonos vagy egymáshoz közel eső településekkel, megyékkel kapcsolatban bukkannak fel. A legkevesebb fogódzót két személy azonosíthatóságával kapcsolatban a *filius*-os nevek adják: mivel az egyházi nevek megterheltsége már a korszak kezdetén is óriási, egyáltalán nem lehetetlen, hogy ugyanabban a megyében vagy akár faluban két vagy több *Johannes filius Nicolai*-ként körülírt személlyel találkozzunk – erről vagy ennek ellenkezőjéről azonban egyéb információk hiányában nem áll módunkban meggyőződni.

A hosszabb névsorok is vethetnek fel kérdéseket a személyekkel kapcsolatban. Vizsgáljuk meg a következő felsorolást: 1335: *Demetrius Nicolaus Barlabas et Benedictus filii Johannis filii Koch, Nicolaus filius Johannis, item Johannes et Emericus filii Emerici filii Johannis filii predicti Koch [...] ac Andreas filius Johannis filii Jachou filii sepredicti Koch* (AnjOkm. 3: 230). Hogyan döntjük el, hogy az itt szereplő *Nicolaus filius Johannis* hogyan tartozik a családhoz? Mivel az apa leszármazása nincs megjelölve, feltehető, hogy a fiú (*Nicolaus*) beházasodott a családba, ez azonban még nem elegendő az azonosításhoz. Ilyen esetekben segítségünkre lehet KARÁCSONYI JÁNOS már említett, a magyar nemzetségekről szóló műve; időnként azonban még így sem boldogulunk.

Nem gyakori jelenség, de azért az is előfordul, hogy az oklevél írója összetéveszt két nevet. Ha az oklevélben nem fordul elő mindkét név két különböző személyhez kapcsolódva, akkor ez nem okozhat komolyabb problémát az azonosításban. Ilyenkor általában a latin alak hasonlósága okozza a zavart, mint a következő esetben is, amelyben a szövegből egyértelműen kiderül, hogy azonos személyről van szó: 1337: *magistri Georgii filii Jule de Kys–Tapolchan ~ unacum magistro Gregorio filio Jule* (AnjOkm. 3:

327). Érdekes példát idéz e kérdéssel kapcsolatban FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ (1918). A székesi káptalan 1335-ös oklevelében olvasható, hogy Rikolf mester két fia arra kérte a káptalant, állapítsa meg a *Theodorus*, a *Detricus*, a *Theodoricus* és a *Thyadar* nevek egymáshoz való viszonyát. Az ő 1289-es oklevelükben ugyanis a *Theodoricus* név szerepel, ezt azonban a királyi kancellária az átíráskor *Thyadar*-ként és *Theodorus*-ként adta vissza. A kérelmezők aggodalma nem volt alaptalan: egy perben könnyen elveszíthették volna az oklevélben szereplő birtokot, ha a nevek különbsége miatt a hatóság később megkérdőjelezi az oklevél hitelességét, vagy megállapítja, hogy az érintetteknek sosem volt az oklevélben szereplő nevű rokonuk. Az ügy vége az lett, hogy a káptalan megállapította: a *Detricus* a *Theodoricus*-nak, a *Thyadar* pedig a *Theodorus*-nak felel meg.

Az előbbi eset azt a kérdést is felveti, hogy ha nyilvánvalóan nem tévedésről, elírásról van szó, hanem több forrásból is adatolható, különböző alakokról, akkor mely neveket tekintsünk csupán egy alapalak változatainak, és melyeket önálló névnek. KOROMPAY KLÁRA definíciója szerint egy adott korban akkor beszélhetünk egy névről, amikor egy névközösségben ugyanazt a személyt több, egymástól alakilag eltérő, de valamilyen módon, például egymásból való leszármazás vagy véletlen alaki hasonlóság alapján egymással összekapcsolható hangsorral nevezik meg (1978: 56; bővebben l. KOROMPAY 1980). E meghatározás két fő szempontot hangsúlyoz: az **időt** és a **névközösséget**. Előfordulhat tehát, hogy két különböző alakot az egyik oklevélben ugyanannak a személynek a megnevezésére használnak, egy másik, az előzővel egyidejű, de más névközösség névadási szokásait tükröző iratban pedig következetesen két különböző személyre használják e neveket, vagyis szándékosan elkülönítik a két alakot. Két alakváltozat divergens változással az idők folyamán eltávolodhat egymástól annyira, hogy már nem érezzük őket azonos névnek (pl. *János* és *Iván*), de két, etimológiai szempontból egymástól különböző név egy konvergens változás eredményeképpen egybe is eshet (pl. *Tristanus* és *Christianus* – KOROMPAY 1980: 520).

Végezetül szóljunk néhány szót a névalakokról. Az oklevélírási gyakorlat szerint, elsősorban a ragozási kényszer miatt az egyházi neveket latin formájukban jegyezték le (a nem egyháziakat pedig gyakran latinosították), így legtöbbször nem derül ki, milyen alakban használták őket a mindennapokban. Nagy ritkán azonban ez alól is találunk kivételt: 1334: *Sandor filius Alexandri* (AnjOkm. 3: 107), *Antal filius Georgii de Balaht* (AnjOkm. 3: 70), 1336: *Gallus filius Stephani* ~ *Gaal filius Stephani* (ugyanaz a személy, AnjOkm. 3: 242). Egyes nevek, például a *Petrus*, a *Philippus* és a *Catherina* esetében azonban igen gyakori a becézó vagy csonkult, képzett alak is: *Peteu*, *Philpes*, *Kathow* és ezek különböző írásváltozatai. Arra, hogy megtudjuk, hogyan hangozhattak az egyes nevek az élőszóbeli, mindennapi használatban, legjobb forrásaink a személynévi eredetű helynevek, ezekben ugyanis a személynévek szinte sohasem a latinos alakjukban jelennek meg (pl. 1337: *Myhaltheleky*, *Andrafalua* [AnjOkm. 3: 357], *Dyenusteluky* [AnjOkm. 3: 358], *possessionum Nagmihal*, *Tothmihal* [AnjOkm. 3: 416]).

4. Összegzés. – Az eddig tárgyalt problémák nemcsak a feldolgozást, hanem már egy történeti névtár összeállítását is erősen megnehezítik, hiszen az anyag gyűjtésekor, rendezésekor is számos kérdésben döntenünk kell. Mindezek a nehézségek nyilvánvalóan hozzájárultak ahhoz, hogy máig sem készült el egy nagyobb forrásanyagra támaszkodó, nem csak egyes nevek, időszakokra vagy területekre koncentráló, reprezentatív értékű névgyűjtemény és egy erre épülő összefoglalás Magyarország középkori névadá-

sáról. Az Árpád-kor névanyagának feldolgozásához – hála FEHÉRTÓI KATALIN névtárának – már elegendő anyaggal rendelkezünk, egy reprezentatív mennyiségű Anjou-kori anyag összegyűjtése azonban, mely nélkül bármely, az egész középkorra kiterjedő feldolgozás ingatag alapokon állna, még a jövő feladata.

Hivatkozott irodalom

- AnjOkl. = KRISTÓ GYULA szerk. 1990–. *Anjou-kori oklevéltár*. Budapest–Szeged.
- AnjOkm. 3. = NAGY IMRE szerk. 1883. *Anjoukori okmánytár*. Budapest.
- BÁRCZI GÉZA 1951. *A magyar szókincs eredete*. Budapest.
- BENKŐ LORÁND 1949a. *A régi magyar személynévadás*. Budapest.
- BENKŐ LORÁND 1949b. A történeti személynévvizsgálat kérdései. *Magyar Nyelv* 116–24, 244–56.
- BERRÁR JOLÁN 1950. A magyar női nevek társadalmi megoszlása a XI–XIV. században. *Magyar Nyelv* 66–9.
- BERRÁR JOLÁN 1952. *Női neveink 1400-ig*. MNyTK 80. Budapest.
- BERTÉNYI IVÁN 1987. *Magyarország az Anjouk korában*. Budapest.
- ENGEL PÁL 1998. *A nemesi társadalom a középkori Ung megyében*. Budapest.
- ENGEL PÁL 2003a. Királyi emberek Valkó megyében. In: ENGEL PÁL: *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok*. Szerk. CSUKOVITS ENIKŐ. Budapest. 578–99.
- ENGEL PÁL 2003b. Társadalom és politikai struktúra az Anjou-kori Magyarországon. In: ENGEL PÁL: *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok*. Szerk. CSUKOVITS ENIKŐ. Budapest. 302–19.
- ÉRSZEGI GÉZA 1996. Oklevéltan. In: *A történelem segédtudományai*. Szerk. KÁLLAY ISTVÁN. Budapest. 12–28.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1993. Észrevételek az Árpád-kori „közszoí eredetű” személynevek magyarázatához. *Magyar Nyelvőr* 229–35.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1995. Árpád-kori személyneveink nyelvtörténeti felhasználásáról. *Magyar Nyelvőr* 180–9.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1998. RATA és TILO. Árpád-kori személyneveink eredetéről. *Magyar Nyelvőr* 64–7.
- FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ 1918. Hiteleshely mint névmagyarázó. *Magyar Nyelv* 169–73.
- N. FODOR JÁNOS 2001. Szabolcs vármegye igazgatása és tisztségviselői 1301–1387 között. In: *Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei levéltári évkönyv* 15. Szerk. HENZSEL ÁGOTA. Nyíregyháza. 13–37.
- FÜGEDI ERIK 1977. *Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon*. Budapest.
- FÜGEDI ERIK 1986. *Ispánok, bárók, kiskirályok*. Budapest.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1972. A székesfehérvári latinok betelepülésének kérdése. In: *Székesfehérvár évszázadai II. Középkor*. Szerk. KRALOVÁNSZKY ALÁN. Székesfehérvár. 37–44.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek*. Budapest.
- KOROMPAY KLÁRA 1971. A történeti személynév kutatás néhány kérdése. In: *A magyar nyelv kutatásának és oktatásának módszertani kérdései. Tanulmánygyűjtemény*. Nyelvtudományi Dolgozatok 6. Szerk. HAJDÚ MIHÁLY – PUSZTAI FERENC. Budapest. 27–34.
- KOROMPAY KLÁRA 1978. *Középkori neveink és a Roland-ének*. NytudÉrt. 96. Budapest.
- KOROMPAY KLÁRA 1980. *Név és névváltozat a keresztnévek történeti vizsgálatában*. NytudÉrt. 104. Budapest.
- KURCZ ÁGNES 1988. *Lovagi kultúra Magyarországon a 13–14. században*. Budapest.
- PAIS DEZSŐ 1932. A lovagköltészetből jött nevek a középkori magyarságnál. *Magyar Nyelv* 323–4.
- PAPP LÁSZLÓ 1960. Beszámoló az Árpád-kori személynévszótár munkálatairól. In: *Névtudományi vizsgálatok*. Szerk. MIKESY SÁNDOR – PAIS DEZSŐ. Budapest. 126–31.

- SZÉKELY GYÖRGY 1972. A székesfehérvári latinok és a vallonok a középkori Magyarországon. In: *Székesfehérvár évszázadai II. Középkor*. Szerk. KRALOVÁNSZKY ALÁN. Székesfehérvár. 45–72.
- SZENDE KATALIN 2004. *Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen*. Budapest.
- SZENTPÉTERY IMRE 1930. *Magyar oklevéltan*. Budapest.
- UrkBurg. = *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eiselburg*. 1. HANS WAGNER bearb., 2–4. IRMTRAUT LINDECK-POZZA bearb. 1955–1985. Graz–Köln.
- ZSOLDOS ATTILA 1999. *A szent király szabadjai. Fejezetek a várjobbágyság történetéből*. Budapest.

SLÍZ MARIANN

MARIANN SLÍZ, **Problems of investigating personal names used in the Angevin period**

The study surveys the most important past events as well as the present situation of the investigation into historical personal names. Significant results have been achieved with respect to names of the Arpadian age. Names of later historical periods, especially names of the Angevin period, however, have only been examined superficially, restricted mostly to the names of some smaller areas or to particular points of view. Systematic collection of these names has not been performed so far. Clarifying its reasons the author presents the methodological problems of such research. Regarding collection of names, the author emphasises the great number and uneven distribution of sources and highlights the imperfection of printed collections of source documents. With respect to analysis, the author calls attention to the problems of identifying historical persons, inspecting their age, their social status, their domicile, and their nationality. Possible mistakes due to misspellings are also discussed. The author identifies cases in which two etymologically or formally similar, thus seemingly related name forms should be treated as variants of the same name and cases in which they must be perceived as separate names. Because of these difficulties collecting and analysing representative names of the Angevin age is still a future task.

**A VÁRDAI-BIRTOK 15. SZÁZADI ÖSSZEÍRÁSAIRÓL.
NÉHÁNY MEGJEGYZÉS MEZŐ ANDRÁS „A VÁRDAI BIRTOKOK
JOBBÁGYNEVEI A XV. SZÁZAD KÖZEPÉN”
CÍMŰ MUNKÁJÁHOZ ÉS A „RÉGI MAGYAR CSALÁDNEVEK
SZÓTÁRA” EGYES ADATAIHOZ**

1. A kései ómagyar kor személyneveinek vizsgálatához a legutóbbi időkig mindössze néhány forrásközlés állt rendelkezésünkre. Ezen a helyzeten jelentősen javított a CsnSz. megjelenése, amely a családnév kutatás számára számos kiaknázható lehetőséggel új távlatokat nyitott. Mivel azonban ez a munka – jellegéből adódóan – válogatott névanyagot tartalmaz (pl. nincsenek benne az egyelemű nevek, a nem magyar névformák, nincs egyértelmű területi megjelölés stb.), a 15. század neveinek átfogó vizsgálatához továbbra sem nélkülözhetjük egy-egy vidék, uradalom különféle összeírásait (pl. TÖRÖK GÁBOR: Ötszáz éves híradás a szlavóniai magyarságról. Magyar Nyelv 1961: 236–42, 360–3; MEZŐ ANDRÁS: A Várdai-birtokok jobbágynevei a XV. század közepén. Kisvárda, 1970; LÉVAI BÉLA: Szentgyörgyi jobbágynevek az 1400-as évek közepén. Névtani Értesítő 1985, 10: 28–35. stb.). Az alábbiakban MEZŐ ANDRÁS idézett munkájához és a CsnSz. egyes adataihoz kívánok néhány, az adatközléshez kapcsolódó megjegyzést fűzni.

2. HAJDÚ MIHÁLY szerint a kiadvány „messze túlmutat egy vidéki helytörténeti munka keretein. Az egész magyar nyelvtudomány, elsősorban a magyar névtudomány sokat nyert ezeknek az összeírásoknak a feldolgozásából” (HAJDÚ 1971: 372), ezért nem érdektelen, ha több évtized távolából ismét elővesszük ezeket a fontos 15. századi névjegyzékeket. A Várdai-uradalom jobbágyneveit MEZŐ ANDRÁS a Zichy-okmánytár közléseit felhasználva vizsgálta. Megállapította, hogy az ott közölt három összeírás nevei (1. Z. 12: 218–22; 2. Z. 9: 396–405; 3. Z. 9: 407–11) sok hasonlóságot mutatnak egymással, tulajdonképpen közülük kettő egymást kiegészíti. Ez alapján két olyan jegyzéket különböztetett meg, melyek közel egy időben keletkeztek. Ezt a feltevését az ismétlődő nevek egymásra vonatkoztatásával támasztotta alá.

Az adójegyzékek neveiben MEZŐ számos torzult névformát fedezett fel, ezért megpróbálta a két összeírásban szereplő különböző alakú, de összetartozónak gondolt neveket meghatározni, és megadni a nevek korrigált alakját: „az összeírások különböző helyesírással készültek, és bőven akad bennük leírási vagy éppen olvasási hiba. Ha a korrekciót nem végeztük volna el, torz névformákkal kellene bánnunk, s ezek értelmezési zavarokhoz vezetnének, vagyis nem tudnánk hasznosítani a névanyagot, illetőleg téves eredményekhez jutnánk” (MEZŐ 1970: 13). A névvonatkoztatás eredményeként számos nevet korrigált, így pl. megállapította, hogy a *Johannes Canary*-val szemben lévő *Joannes Bonyar* név második eleme másolási vagy átírási hiba eredménye, a helyes alak *Conyar* lehet, a név pedig *Kanyár* olvasatú (vö. *Tiszakanyár* hn. SzSzB. meggyében).

Ennél a módszernél azonban mindenképpen megbízhatóbbnak tarthatjuk azt, ha a bizonytalan esetek eldöntéséhez felkutatjuk az eredeti oklevelet. Mivel a tévedés nem-

csak egy-két esetben fordult elő, a Zichy-okmánytár közleményeinek régi jelzetei alapján megkerestem az összeírások eredetijét a Magyar Országos Levéltár Mohács előtti gyűjteményében (MOL DL.). A fenti három oklevél a következő jelzetek alatt található: 1. Z. 12: 218–22 → DL. 80968; 2. Z. 9: 396–405. → DL. 81139; 3. Z. 9: 407–11. → DL. 81193. Ezzel lehetőség kínálkozott arra, hogy az eredeti oklevelek alapján külső (nem tartalmi) jegyek alapján kétségtelenül igazoljuk az **oklevelek egymáshoz való viszonyát**, pontosítsuk az oklevelek **keletkezési idejét**, s az elsődleges források alapján meghatározzuk és kijavítsuk a **névtorzulásokat**. Mindezt pedig azért tartjuk lényegesnek, mert a Zichy-okmánytár fent említett helyein található nevek bekerültek a CsnSz. szócikkeibe is, sok esetben – MEZŐ közlésével sem szembesítve – hibás alakban. (Ennek egyik jellemző példája a torzult *Emericus Maki* név [Z. 9: 403], amely így a *Makki* név első előfordulásának adata lett a CsnSz.-ban. A magyarázat szerint tehát a fenti nevet viselő, Szabolcs megyei Kálongán lakó jobbágy a Komárom megyei *Makk* helységből vette volna a családnevét. A név olvasata azonban helyesen *aiaki*, így viszont az adat az *Ajaki* címszó alá kerül, annak második előfordulása lesz; ezzel a névadás alapjának magyarázata is érthetővé és helytállóvá válik [vö. *Ajak* hn. SzSzB. megyében].)

3. A továbbiakban nézzük meg egyenként az oklevelek külső és belső jellemzőit! A DL. 80968-as számú oklevél egyetlen, téglalap formájú, középen kettéhajtott lapból áll. Közepén korábbi fűzés nyomai láthatók: valamikor egy több lapból álló fűzet része volt. Az 1. oldal tartalmazza a keletkezés idejét (1449) és a dögei (SzSzB. megye) jobbágyok névsorát, a verzón (2. oldal) Litke (ma Fényeslitke – SzSzB. megye) adófizetői láthatók. A 3. oldalon találjuk az adók összesítését két évszámmal (1449, 1453), ezt követi egy ún. cselédkonvenció, a Várdai-uradalom szolgálatában álló pásztorok éves fizetségének kimutatása. A 4. oldalon egy meg nem nevezett Várdai-birtok adójegyzéke található néhány névvel. (E nevek minden bizonnyal a birtokközponthoz, Kisvárdához köthetők.)

Az első oldalon a következő sorokat olvassuk: „In anno domini millesimo *quadringesimo quadragesimo nono* [1449] die secunda | sancti Emerici ducis dicte sunt jobagiones nostri hoc modo” (az évszám rövidítése: mille° cccc° xl nono; keltezés: Az Úr 1449. évében Szt. Imre herceg [ünnepének] másnapján, azaz 1449. november 6-án.), melyből az első két oldal keletkezési idejére találunk egyértelmű utalást. A 3. és a 4. oldal szövege láthatóan más kéz írása, négy évvel később készült, mint a dögei és a litkei jegyzék, ahogy ezt a 3. oldal 1453-as évszáma egyértelműen mutatja. Eredetileg tehát az 1. és a 4. oldal lehetett a fűzet külső borítója, az első és az utolsó oldal.

A fűzet belső lapjait a második tárgyalta oklevél (DL. 81139) rejtí, amely egy töredékkal kezdődik (ez a litkei jegyzék további része), majd az uradalom többi szabolcsi falvainak jobbágynéveivel folytatódik. Mindkét oklevél (DL. 80968 és DL. 81139) ugyanannak a két kéznek a nyomait őrzi. Az eredeti oklevelek fényképfelvételei a kezek ductusa alapján lehetővé teszik az oklevelek összetartozásának megerősítését. Mindez pedig igazolja MEZŐ ANDRÁSNAK azt a megállapítását, hogy a Zichy-okmánytárban különböző helyen (Z. 12: 218–22, Z. 9: 396–405) található két összeírás ugyanannak a jegyzéknek a részeit rejtí. MEZŐ ezt anélkül állapította meg helyesen, hogy az eredeti okleveleket látta volna, következtetésére a nevek összevetése vezette rá (l. 1970: 9–10).

4. A fentiek ismeretében szükséges az összeírások keletkezési idejét is némiképp módosítanunk. A füzet első fele, azaz a Várdai-uradalom szabolcsi falvainak összeírása (DL. 80968. 1–2. o. és a DL. 81139. 1–7. o.) – mint láttuk – 1449-ben, a DL. 81139. 8. oldalától végig és a DL. 80968. 3–4. oldala 1453-ban keletkezett. Ezt a 2. oklevél 8. oldalán található, a második kéztől származó bejegyzésből tudjuk: „In Anno domini millesimo quadringentesimo quinquagesimo tercio dica facta est in possessionibus nostris in bereg existentibus.” (‘Az Úr 1453. [m^o cccc^o l^{mo} tercio] évében Beregben fekvő birtokainkról készített összeírás.’) (Hibás Mezőnek és a Zichy-okmánytárnak az a megoldása, hogy a második összeírás [DL. 81139] 1453-as dátumát fogadják el az első keletkezési idejének, és ez alapján pontosítandó a CsnSz.-nak az 1453-as évszám alatti adatainak jelentős része is 1449-re.)

A szintén több lapból álló harmadik oklevelünk (DL. 81193) keletkezési idejének meghatározásához támpontul szolgál a füzet 6. oldalán található bejegyzés: „In anno domini millesimo quadringentesimo quinquagesimo [1450] taxaii Jobagiones nostros in fentgerg.” (‘Az Úr 1450. évében jobbágynak Szentgyörgyön adóztak.’) Ez azonban ebben az esetben sem jelenti azt, hogy ezt kell az oklevél egésze keletkezési idejének tekintenünk, egyrészt mivel itt is két kezlet lehet elkülöníteni, és történetesen a 2. kéz a fenti bejegyzéssel jelenik meg, másrészt viszont – s ez nyomósabb érv – a két összeírás egymásra vonatkoztatásakor az özvegyek nevei arra utalnak, hogy a 6. oldalt megelőző rész (a szabolcsi falvak jegyzéke) mindenképpen 1449 előtt keletkezett. Ezt a következő példákkal tudjuk alátámasztani (a névpárok első tagja a most tárgyalt 3. oklevél neveit tartalmazza, a második pedig a fenti két oklevél [DL. 80968, 81139] első felének vonatkozó neveit; zárójelben a lakóhely található): *Blasius Logo – relictas Blasii Logo* (Pap), *Stephanus Francisci – Relictas Stephani* (Pap), *Benedictus Bedew – Bedene* (Veresmart), *Clemens buthi – relictas Clementis buti* (Kisvárd). A felsoroltaknál korlátozottabb érvényű, közvetett bizonyítékot jelentenek azok a nevek, ahol a párban álló nevekben eltérő férfinévket találunk, pl. *relictas Pauli magni – Petrus Pauli magni* (Pap), *relictas Francisci Abay – Blasius Abay* (Döge), *relictas Mikahelis Solnok – Fabianus Solnoch* (Döge), *Relictas Johannis Ban – Martinus Ban* (Kálunga), *Relictas Blasii Gerkes – Petrus Gerkes* (Kálunga), *relictas Mathie Birone – Petrus Biro* (Rozsály). Ezeknél minden bizonnyal szülő–gyermek kapcsolatot kell feltételeznünk. Csupán egy olyan nevet találunk, ahol az özvegy neve a fentiek alapján látszólag hamarabb jelenik meg, mint a hasonló nevű férfi neve: *Relictas Johannis Busas – Johannes Buzas* (Litke). Mivel csupán ez az egy ellenpélda van, itt is szülő–gyermek viszonyra kell gondolnunk, annyi különbséggel, hogy ebben az esetben névátörökítés történhetett. MEZŐ is hasonló eredményre jutott a két összeírás keletkezési sorrendjét illetően (1970: 23–4), kiemelve, hogy „a két névlista keletkezése között [...] nem kell [...] túl nagy időköz föltennünk. Az ismétlődő nevek nagy száma azt bizonyítja, hogy ez az átrendeződés egy–három év alatt megtörtént” (i. h.). A 3. oklevél helyes keletkezése tehát 1449 e. és (a 6. oldaltól) 1450. (A Zichy-okmánytár és a CsnSz. 1453-as keletkezései e szerint javítandók, hasonlóan a MOL oklevéljegyzékének adataihoz, ahol 1454. szerepel tévesen.)

5. A Zichy-okmánytár hibás átírásai miatt gyakran megesik, hogy egy személy két különböző alakú néven jelenik meg a kiadásban. Ezzel aztán az a sajátos helyzet áll elő, hogy a CsnSz.-ban ugyanaz a személy két különböző szócikkben is megtalálható. Leg-

jellemzőbb példa erre a Várdában lakó **Kató Jakab** esete, akinek nevét az okmánytár készítője tévesen *Bacho*-nak írta át, noha az oklevélben biztosan *katho* áll. A CsnSz.-ban a 2. összeírás (DL. 81139) *Jacobus Cato*-ja negyedik előfordulással a *Kató* címszó alatt, a fenti *Jacobus Bacho* pedig a *Bacsó* alatt található, pedig kétségtelenül ugyanarról a személyről és névről van szó.

MEZŐ a két nevet helyesen ugyanahhoz a személyhez kapcsolja, a név magyarázata azonban hibásan adja meg, a *Cato*-t tartva elírásnak. A kisvárdai *Bacho* név *Bakó*-nak értelmezve szerinte „bizonyára nem személynévből való, hanem a birtokközpont ítéletvégrehajtóját jelölte. Ez annál valószínűbb, mert ... az egyébként 'hóhér, bakó' jelentésű *carnifex* anyagunkban 'mészáros'-t jelentett" (1970: 31). Ezt a megállapítást HAJDÚ vitatja, mert szerinte a *Bacho* névalak *Bakó* olvasatánál helyesebb, ha az adatban a 'juhász', esetleg 'kalapács' vagy 'tarisznya' jelentésű *Bacsó* nevet keressük (HAJDÚ 1971: 371). Mint láttuk, KÁZMÉR is a *Bacsó* olvasatot fogadta el a CsnSz.-ban. A fentiek ismeretében azonban az olvasatokhoz kapcsolódó magyarázatok értelmüket veszítik, mivel maga a kiindulópont, az adat hibás átíráson alapul.

Az alábbiakban azokat a torzult neveket soroljuk fel, amelyekben értelemzavaró elírások történtek, a jelentéktelenebb betűtévesztések (pl. kisbetű–nagybetű, *i–y* felcserélése, henye *h* elmaradása stb.) eseteinek közlésétől eltekintünk. Szögletes zárójelben jelöljük a CsnSz. szócikkeiben is megtalálható neveket az előfordulás sorszámaival együtt.

Z. 12: 218–22 (javítva a DL. 80968. alapján): Paulus *Bagton* olvasata kérdéses (*Ba...y*), Gregorius *Ladomachii* (f: *ladornachy?*), Dominicus (f: *Damianus*) Gure, Stephanus (f: *Gregorius*) Kecye, Dominicus *Machy* (f: *Aiachy*).

Z. 9: 396–405. (→ DL. 81139): Dominicus *Ince* [CsnSz. *Ince* 1.] (f: *Luce*), Fabianus *Alyani* (f: *afvani*), Clemens *Priaus* (f: *parus* 'parvus'), Michael *Priaus* (f: *parus* 'parvus'), Tomas *Santo* (f: *fanta*), Nicolaus Pauli *magistri* (f: *magnî*), Gregorius *Halog* (f: *balog*), Egidius *Priaus* (f: *parus*), Paulus *Kon* (f: *Kvn*), relictá Clementis *Kuti* [CsnSz. *Kuti* 3.] (f: *buti*), Gallus *Sorian* (f: *forian*), Gregorius *Banus* (f: *paruus*), Franciscus *Bornar* (f: *bonnar*), Nicolaus *Habrical* (f: *halinal*), Stanislaus *Kolma* (f: *Kofma*), Emericus *Berki* [CsnSz. *Berki* 1.] (f: *benki*), Emericus *Maki* (f: *aiaki*), Michael *Porus* (f: *paruus*), Tomas *Manus* (f: *aranas*), relictá Michaelis *Sewlt* (f: *fewke*), Gregorius (f: *Georgius*) Mathe.

Z. 9: 407–11. (→ DL. 81193): Caŷdan *litteratus* (f: *kos*), Anthonius *Sebes* [CsnSz. *Sebes* 3.] (f: *fekete*), Johannes *Bonyar* (f: *konŷar*), Franciscus *Beche* (f: *keche* 'Gecse'), Stephanus *Solmy* (f: *folum* 'Sólyom'), Gregorius *aurifex* (f: *mŷfe*)¹, Zakarias (f: *Matias*) Danyg, Nicolaus *Kona* (f: *Kanŷa*), Jacobus *Bacho* (f: *katho*), Stephanus *Feles* (f: *folos*), Johannes *Sewt* (f: *fewc*), Clemens *Kuthy* [CsnSz. *Kuti* 4.] (f: *buthi*), Martinus *Cowal* (f: *cewncel*), Petrus *Kuthi* (f: *buthi*)², Simon *Kuty* (f: *butŷ*)³, Gallus *Svryan* (f: *foryan*), Poliano (f: *pokane*), Franciscus *Bernar* (f: *bonnar*), Albertus *Ench* (f: *cuch*) [CsnSz. *Encsi* 1., hibás dátummal: 1483], Emericus *Baya* [CsnSz. *Baja* 1. és egyetlen adat!] (f:

¹ A másik összeírásban: Gregorius *Miŷche*.

² Vö. DL. 81139. *Petrus Buti*.

³ Vö. DL. 81139. *Simon Buti*.

*Baxa*⁴, relict *Johannis Bay* (f: *ban*), *Albertus Kasuth* (f: *konch*), *Stephanus Mike* (f: *miko*), *Lucas Balo* [CsnSz. *Baló* 1.] (f: *kalo*), relict *Andre (!) Aranyos* (f: *aran̄yas*), *Petrus Balo* (f: *kalo*), *Vincencius Bay* (f: *ban*), *Albertus Bay* [CsnSz. *Baji* 4.] (f: *ban*), MEZŐnél: *Andreas Torchos* (f: *Torchoc*)⁵, *Suska* (f: *cufka*), *Clemens Danith* (f: *dauig ~ danig*)⁶, *Gregorius Sandor* (f: *fomotor?*), *Johannes Tolnay* [CsnSz. *Tolnai* 2.] (f: *toluay*), *Dominicus Balty* [CsnSz. *Baltai* 1.] (f: *bolty*), *Nicolaus Kek* [CsnSz. *Kék* 1.] (f: *kele*).

Hivatkozott irodalom

- HAJDÚ MIHÁLY 1971. MEZŐ ANDRÁS: 1. *A Várdai-birtokok jobbágynevei a XVI. század közepén* (A kisvárdai Vármúzeum kiadványai 3. sz. Kisvárdai 1970); 2. *Nagykálló személynevei a XVI. és a XVIII. században* (A nagykállói járás múltja és jelene. Nagykálló, 1970. 73–123.) (Ism.). *Magyar Nyelvőr* 370–2.
- Z. = *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeő*. 1–12. Szerk. NAGY IMRE – NAGY IVÁN – VÉGHÉLYI DEZSŐ – KAMMERER ERNŐ – LUKSICS PÁL. Pest, Budapest. 1871–1931.

N. FODOR JÁNOS

JÁNOS N. FODOR, **On 15th century registers of the Várdais' estates.**
Comments on the study "Serf-names in the Várdais' estates in the mid-15th century" by
ANDRÁS MEZŐ and on some data of the „Dictionary of Old Hungarian Family Names"

Despite the publication of the "Dictionary of Old Hungarian Family Names. 14th–17th centuries", which presents the results of a nationwide survey, comprehensive analysis of 15th century personal names requires the interpretation of various regional registers of taxpayers. It is vitally important for researchers to be able to use the data found in these registers adequately and not to be misled by them, so the correction of distorted name forms in 15th century registers published in the collection of documents of the Zichy family is by all means desirable. By collating the printed versions with the original charters the present author has proved that certain name forms quoted in the "Dictionary of Old Hungarian Family Names" on the basis of the Zichy collection reflect misreading. As a result, the existence of the family name *Baja* in the Middle Hungarian period is rather doubtful since the correct transcription of the only quoted data is *Baxa* instead of *Baya*, hence being an early appearance of the family name *Baksa*. Apart from identifying distorted name forms the author has managed to give the date of origin for each register under discussion and the relationship of the three investigated registers is also clarified.

⁴ Vö. DL. 81139. *Emericus Baxa*.

⁵ MEZŐ *Torkos*-nak értelmezi (1970: 18), vö. azonban Z. 9: 416 (*Torchoc*).

⁶ Vö. DL 81139. *Clemens Danig*.

A XXII. NEMZETKÖZI NÉVTUDOMÁNYI KONGRESSZUSRÓL (PISA, 2005. AUG. 29. – SZEPT. 3.)

A nemzetközi kongresszusok között már hagyományosnak számít az ICOS (International Council of Onomastic Sciences) által háromévente megrendezett névtudományi tanácskozás. A 22. találkozó helyszíne a több száz éves múltra visszatekintő, patinás Pisai Egyetem volt.

A „Names in Time and Space” (Nevék időben és térben) címet viselő világkongresszuson minden földrész képviseltette magát. A legtöbben természetesen Európa különböző országaiból érkeztek, de tartottak előadást dél-koreai, szingapúri, ausztráliai, amerikai, argentin, kanadai, mexikói, algériai, kongói és dél-afrikai résztvevők is. A közel félezer névkutató több mint 400 előadást tartott. A kongresszus hivatalos nyelve az angol és az olasz mellett a német és a francia volt; a legtöbb előadás a házigazdák nyelvén és angolul hangzott el.

A hatnapos rendezvény első napjának programja a megnyitó és az azt követő plenáris előadások, illetve az ICOS jelenlegi tevékenységének bemutatása volt. A találkozó megnyitása az igen impozáns kongresszusi palotában (Palazzo dei Congressi) volt, ahol a házigazdák nevében MARIA GIOVANNA ARCAMONE professzor, a Pisai Egyetem nyelvészeti tanszékének vezetője, a szervezőbizottság elnöke köszöntötte a résztvevőket. A megnyitó plenáris előadásai közül WILHELM H. NICOLAISEN a nemzetközi névtudományi kongresszusok történetét vázolta fel az 1961. évi firenzei kongresszus óta, CARLO A. MASTRELLI ugyanezen időszak romanisztikai vonatkozású helynévkutatásának fejlődését mutatta be, PETER WIESINGER pedig az utóbbi évtizedek német névkutatásáról számolt be. BRUNO PORCELLI (későbbi időpontra áthelyezett) előadásában az olasz irodalmi névadás vizsgálatának elmúlt negyedszázadát tekintette át. Az első napi program délután az ICOS jelenlegi tevékenységének bemutatásával folytatódott. A nemzetközi szervezet vezetői közül többen tartottak előadást, amelyben az ICOS feladatairól, terveiről is szóltak. Igen érdekesek voltak azok a beszámolók, amelyek egy jelenleg készülő és a társaság honlapján (<http://www.icosweb.net>) a jövőben elérhető többnyelvű terminológiai szótár munkálatairól, egy interneten készülő névtani bibliográfia szerkesztési kérdéseiről, valamint az ICOS honlapjának fejlesztési lehetőségeiről, irányairól szóltak.

A következő nap kezdődtek el a szekcióelőadások, amelyek három napon keresztül két fő helyszínen és sokszor párhuzamosan 10-15 szekcióban zajlottak (közben volt egy pihenőnap, amikor kirándulásokon vehettek részt az előadók). Az előadások idejét a szervezők húsz percben állapították meg, melyet további tíz percben követhettek a kérdések, hozzászólások. Az előadásokat hat tematikus szekcióba, azokon belül két-két alszekcióba osztották: 1. Nevék és nyelvtudomány: a) fonológia és grammatika, b) szemantika és etimológia; 2. Nevék és társadalom: a) történeti névrendszerek, b) névrendszerek napjainkban; 3. Nevék és irodalom: a) elmélet és módszerek, b) nevek irodalmi szövegekben; 4. Személynevek: a) személynevek és történelem, b) embercsoportok nevei; 5. Helynevek: a) településnevek, mikrotoponímia, b) egyéb helynév-

típusok, makrotoponímia; 6. Egyéb névtípusok: a) tárgynevek, állatnevek, intézménynevek, b) márkanevek. Ezek mellett meghirdettek néhány speciális tematikájú szekciót is: A névtan oktatása, Névtan és informatika, Névtan és a média, Névtani terminológia, Új névkutatói kezdeményezések és projektek. Különösen sokan jelentkeztek előadással az egyes irodalmi művek névanyagának vizsgálata (3b), a történeti személynévkutatás (4a) és a helynévkutatás témaköreibe (5ab). Ezeket az alszekciókat nem egyszer még további két részre bontották a szervezők, hogy a nagyszámú előadásnak helyet biztosíthassanak a programban.

Az eddigi nemzetközi névtani kongresszusok közül talán ez volt az első, ahol igen szép számmal képviseltették magukat a magyar névtanósok. Az első öt főszekció mindegyikében volt magyar előadó. Az általános névtani szekcióban hangzott el FEHÉR KRISZTINA „Hungarian historical anthroponomy – within the context of language theory and the history of science” (Magyar történeti személynévkutatás – nyelvelméleti-tudománytörténeti kontextusban) című és VITÁNYI BORBÁLA „Dénomination de couleurs dans le hongrois et le français” (A színnevek mint családnevek a magyarban és a franciában) francia nyelvű előadása. A 2. személynévi szekciónak is volt két magyar előadója: FARKAS TAMÁS „Researches and their onomatological conclusions in the field of official surname changes in Hungary” (A magyarországi hivatalos családnév-változtatások kutatása és névtani tanulságai) és RAÁTZ JUDIT „Development of Hungarian personal names in the second part of the 20th century” (A magyar keresztnévadás változása a 20. század második felétől). A magyar előadók körében is népszerű volt a helynévkutatás, hiszen hárman is szerepeltek az 5. szekcióban. Így T. SOMOGYI MAGDA „New street names in Budapest” (Új utcanevek Budapesten), VINCZE LÁSZLÓ „Historisches Deutsches Strassennamenbuch” (Történeti német utcanévkönyv) és GYÖRFFY ERZSÉBET „On the functional structures of old Hungarian river names” (A régi magyar folyónevek funkcionális vizsgálatáról) címmel tartott előadást.

A kongresszus másik népszerű szekciójából, az irodalmi névadással foglalkozó 3. szekcióból se hiányoztunk, itt FÁBIÁN ZSUZSANNA „I nomi propri nelle sei traduzioni ungheresi de »Le avventure di Pinocchio« di C. Collodi” (A tulajdonnevek C. Collodi „Pinocchio kalandjai” című művének hat magyar fordításában) című olasz, valamint az ugyancsak Magyarországról érkezett JEREMY PARROTT „»Change all the names« – A Samuel Beckett Onomasticon” (Változtass meg minden nevet! – Samuel Beckett onomasztikon) című angol nyelvű előadása szerepelt. A kongresszuson ugyan nem adott elő, de a megjelenő kötetben személynévi tanulmányával képviseli hazánkat FERCSIK ERZSÉBET a „The Traditional and New Forms in the Naming of Hungarian Women” (A magyar asszonynevek hagyományos és új formái) című tanulmányával. Az előadások absztraktja a kongresszus honlapján (<http://icos22.humnet.unipi.it/ENG/index.html>) is olvasható.

A szekcióelőadásokat az egyes napok végén tematikus bemutatók színesítették. Az első nap a névtani kiadványok, könyvek, a második az onomasztikai honlapok, a harmadikon pedig a folyóiratok kerültek bemutatásra. A névtani kiadványok közül főleg az olasz könyvek ismertetése kapott nagyobb teret, de megismerhettünk többek közt német névtani tankönyvet (ANDREA BRENDLER: *Namenarten und ihre Erforschung: ein Lehrbuch für das Studium der Onomastik* [Névfajták és kutatásuk: tankönyv a névtani tanulmányokhoz]. Hamburg, 2004) és több, az afrikai névadással foglalkozó kiadványt is (ADRIAN KOOPMAN: *Zulu Names* [Zulu nevek]. Pietermaritzburg, 2002; BERTIE NEETH-

LING: Naming among the Xhosa of South Africa [Névadás a dél-afrikai xhosák között]. New York, 2005). Ezen a bemutatón hallhattunk a magyar névkutatásban is jól használható szláv névtani enciklopédiáról: E. RZETELSKIEJ-FELESZKO – A. CIESLIKOWEJ – J. DUMY (ed.): Slowianska onomastyka. Encyklopedia 1–2. Warszawa, 2002–2003. Ebben a két kötetben több fejezetben és tanulmányban mutatják be a szerzők a szláv tulajdonnevek típusait, azok jellemzőit, kialakulásuk történetét, napjainkban történő változásait, valamint részletesen elemzik 12 tipikus szláv terület névanyagát.

A hazai kiadványok közül az Onomastica Uralicáról VINCZE LÁSZLÓ beszélt, a névtani folyóiratok seregszemléjén a Névtani Értesítőt pedig annak szerkesztője, FARKAS TAMÁS ismertette az érdeklődő hallgatóságnak. Itt érdemes megemlítenünk az ICOS 1955-ben alapított, Onoma című nemzetközi folyóiratát, mely évente egyszer, vendégszerkesztő által összeállított tematikus számként jelenik meg. A folyóirat némi késésben van, a következő kiadvány a 2004-es szám lesz (Name Studies and Teaching), BOTOLV HELLELAND szerkesztésében. (A kiadvány néhány régebbi számának a tartalomjegyzéke, illetve a tanulmányok rövid összefoglalói az ICOS és a kongresszus honlapjáról is elérhetőek.)

A kongresszus ideje alatt két kiállítás is gazdagította a programot. Az egyik egy térkép- és tablókiállítás volt, mely az ENSZ 8. Földrajzinév-egységesítési Konferenciájának anyagát tartalmazta, és a helynevek világának változatos, tanulságos, illetve különösen érdekes témáiból válogatott. A másik kiállítást a kongresszus résztvevői rendezték: az általuk hozott névtani kiadványok, könyvek, ismertetőik alkották a bemutató anyagát. Az igen színes bemutatón kézbe vehettünk számos, a világ különböző országaiból származó névtani folyóiratot, névtárat, tanulmánygyűjteményt, névtani összefoglaló munkákat stb.; több esetben a kötetek mellett egy-egy külön lapon a szerzők röviden ismertették kiadványukat. Ezen a kiállításon is meglehetősen gazdag anyaggal képviseltük a hazai névtani kutatásokat.

A névtani kongresszusok hagyományait követve az utolsó napon került sor az ICOS közgyűlésére. A különféle előadások, a tisztségviselők beszámolója után megválasztották a szervezet új vezetőségét (elnök: Maria Giovanna Arcamone, Olaszország; alelnökök: Milan Harvalík, Csehország és Sheila Embleton, Kanada; titkár: Richard Coates, Nagy-Britannia; másodtitkár: Martina Pitz, Franciaország; pénztáros: Karina van Dalen-Oskam, Hollandia). Itt döntöttek arról is, hogy a következő, három év múlva esedékes XXIII. Nemzetközi Névtudományi Kongresszusra Torontóban, a York Egyetemen, 2008. augusztus 17–28. között kerül sor, alelnöke Sheila Embleton lesz. A kongresszus honlapja már elérhető, az érdeklődőknek érdemes figyelemmel kísérniük a megjelenő információkat (<http://www.yorku.ca/vpaweb/ICOS2008>). A szakmai program zárásaképpen a szekcióelnökök röviden beszámoltak és értékelték szekciójuk munkáját, az elhangzott előadásokat. A kongresszus programja az esti ünnepi vacsorával zárult.

A korábbi gyakorlathoz hasonlóan a kongresszuson elhangzott előadások több kötetben jelennek majd meg.

**JUDIT RAÁTZ, On the 22nd International Congress of Onomastic Sciences
(Pisa, 29 August – 3 September, 2005)**

ICOS held its 22nd International Congress of Onomastic Sciences under the title “Names in Time and Space” in Pisa, Italy between 29th of August and 3rd of September, 2005. First-day opening plenary lectures were followed by twenty-minute section papers on three days. The approximately 500 lectures were given in six thematic sections each including two subsections. Hungarian Onomatology was represented by the nine Hungarian participants in almost all sections. At the end of each day section papers were supplemented by thematic presentations (e.g. presenting different books, journals, publications, home pages on Onomastics). On the last day ICOS held its general assembly, which chose the new management of the organisation and decided on the venue of the 2008 congress. Lectures delivered in the congress will soon be published in several volumes.

A NÉVKUTATÁS KÉRDÉSEI A X. NEMZETKÖZI FINNUGOR KONGRESSZUSON

A 2005 augusztusában Mariföld fővárosában, Joskar-Olában rendezett X. Nemzetközi Finnugor Kongresszus egyik kerekasztal-megbeszélése névtani témájú volt: az Onomastica Uralica nevet viselő, immár öt éves nemzetközi együttműködés eddigi eredményeinek összegzése és a jövő feladatainak felvázolása állt az oroszországi, finn és magyar tudósok eszmecseréjének középpontjában. Az alábbiakban először HOFFMANN ISTVÁN vitaindító előadásának szerkesztett változatát adjuk közre, majd ismertetjük a vitanap többi előadását és a kongresszus öröndetesen tartalmas névtani programját is.

I. Az Onomastica Uralica

1. A program keretei. – Öt évvel ezelőtt Tartuban, a IX. nemzetközi finnugor kongresszuson kezdeményezést indítottunk útjára, amely az uráli nyelvek névkutatóihoz szólt: felhívásunk célja az volt, hogy előmozdítsuk az addig jobbára nemzeti-nyelvi keretekben folyó onomasztikai kutatások együttműködését. Úgy gondoltuk, hogy egy ilyen program elsősorban azoknak a nyelveknek lehet a hasznára – legalábbis hosszabb távon – amelyekben a névkutatás terén az eddigiekben viszonylag kevesebb eredményt értek el a kutatók. Emellett a fejlett névkutatással rendelkező nyelvek is profitálhatnak belőle, főleg az összehasonlító és az általános névtani eredmények erősödése révén.

Úgy gondoltuk, hogy az e tudományterületen működő szakemberek együttműködésének alapját legcélszerűbben egy periodika megindításával teremthetjük meg; ez közvetlen kommunikációs lehetőséget biztosít a szakterület kutatói és tudományos központjai között. E céllal hoztuk létre az Onomastica Uralica (OU) című sorozatot, amelynek megjelenését magyarországi tudományos kutatási alapok biztosítják (OTKA T 029406 és 042919).

Hogy e publikációs fórum ne csupán az uráli nyelvek névkutatói számára teremtsen meg az információcsere lehetőségét, úgy határoztunk, hogy a kiadványt angolul jelentetjük meg, mivel így biztosítható leginkább, hogy a sorozat a nemzetközi névkutatás vérkeringésébe is bekapcsolódjon. A minél szélesebb körben való megismertetést szolgálja az is, hogy a sorozatot közzétesszük a világhálón is (<http://onoma.ural.klte.hu>), ráadásul azzal a többlettel, hogy a benne lévő tanulmányokat itt nemcsak angolul közöljük, hanem azokon a nyelveken is, amelyeken íródtak.

Az Onomastica Uralica szerkesztőbizottságába azoknak a nyelveknek a képviselői közül kértünk fel szakembereket, amelyeknek gazdag hagyományai vannak a névkutatás terén. A bizottság elnöki feladatait a kutatási program irányítója, Nyirkos István egyetemi tanár (Debrecen) vállalta magára, a társelnöki feladatokat Ritva Liisa Pitkänen (Helsinki) látja el. Az oroszországi finnugor nyelvek névkutatói közül F. I. Gorgyjejev professzor (Joskar-Ola) és D. V. Cigankin professzor (Szaranszk) is igent mondott a felkérésre. A szerkesztőbizottság északi tagja Peter Päll (Tallinn), Magyarországot pedig Hoffmann István és Maticsák Sándor képviseli (Debrecen).

2. Az elmúlt öt év kutatási eredményei. – Még 2000-ben, a Tartuban megrendezett kongresszusra jelentettük meg öt nyelven (oroszul, angolul, finnül, észtül és magyarul) a sorozat tervét bemutató füzetet (Plan of Series. Sorozatterv. Sarjan Suunnitelma. Väjaande projekt. План серии. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN. Debrecen–Helsinki. 88 lap), amely a sorozat nulladik számának tekinthető.

Az Onomastica Uralica első részeként az uráli nyelvek válogatott névtani bibliográfiája készült el (Selected Bibliography of the Onomastics of the Uralian Languages. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN. Debrecen–Helsinki, 2001. 469 lap). E bibliográfia előkészítése az egységes szemlélet biztosítása érdekében nehéz és hosszadalmas feladat volt, ám a munka nagyon jó eredményt hozott: az egybegyűlt anyag nagy terjedelme miatt e szám két kötetben jelent meg. A bibliográfia nyelvek szerint van elrendezve, az 1a kötet a balti finn nyelveket mutatja be az alábbi szerzők összeállításában: észt: PETER PÄLL (Tallinn), finn: EEVA-LIISA STENHAMMAR (Helsinki), kisebb balti finn népek: MARJE JOALAIID és részben LEMBIT VABA (mindketten Tallinnból), lapp: GEORGIJ KERT (Petrozavodszk) és KAISA RAUTIO HELANDER (Norvégia). Az 1b kötet a többi finnugor nyelv bibliográfiáját tartalmazza: mari: IVAN GALKIN és OLGA VORONCOVA (Joskar-Ola), mordvin: MATICSÁK SÁNDOR (Debrecen) és NYINA KAZAJEVA (Szaranszk), komi: ALEKSZEJ MUSZANOV (Sziktivkar), udmurt: LJUDMILA KIRILLOVA (Izsevszk), magyar: HLAVACSKA EDIT és TÓTH VALÉRIA (Debrecen), szamojéd: SZEVERÉNYI SÁNDOR és WAGNER-NAGY BEÁTA (Szeged). A kötet legnagyobb hiánya, hogy sajnos az obi-ugor nyelvek bibliográfiáját nem tartalmazza, mivel nem találtunk olyan szakembert, aki ezt összeállította volna. Az egyes nyelveken belül a szakirodalom az alábbi tematikus csoportok szerint van elrendezve: bibliográfiák, általános névtan, helynevek, személynévek, egyéb névfajták, alkalmazott névtan. A magyarországi tapasztalatok alapján úgy gondolom – de talán máshol is igaznak bizonyul e megállapítás –, hogy az uráli nyelvek válogatott bibliográfiája a névkutatók nélkülözhetetlen kézikönyve lett.

A második szám a bibliográfiához hasonló céllal készült el: szeretnénk volna felmérni általa az uráli nyelvek névkutatásának eddigi eredményeit (History of the Study of Toponyms in the Uralian Languages. Szerk. NYIRKOS ISTVÁN. Debrecen–Helsinki, 2002. 275 lap). E kötetben 14 szerző 10 tanulmánya szerepel. A bibliográfiáival azonos szerzőtől való az udmurt (KIRILLOVA), a komi (MUSZANOV), a mordvin (KAZAJEVA és MATICSÁK), a szamojéd (SZEVERÉNYI és WAGNER-NAGY), valamint részben a cseremiszi (VORONCOVA) és lapp (KERT) fejezet. Az észt helynévkutatásról MARJA KALLASMAA (Tallinn), a finnről TERHI AINIALA és RITVA LIISA PITKÄNEN (Helsinki), a magyarról pedig HOFFMANN ISTVÁN (Debrecen) írt tanulmányt. Nagy örömünkre az obi-ugor nyelvekről is készült összegzés SZÉKELY GÁBOR (Pécs) által, a kisebb balti-finn nyelvekről azonban sajnos nem. A kötet élén HAJDÚ MIHÁLY (Budapest) tanulmánya áll, amely a névkutatás általános történetét vázolja.

Az Onomastica Uralica második számának megjelenését követően az első szám 1c köteteként sajátos válogatást adtunk közre a névkutatás nemzetközi folyóiratának, az Onomának az 50 éves fennállása jubileumán (Hungarian Onomastics in Onoma. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN – NYIRKOS ISTVÁN – ÖRDÖG FERENC. Debrecen, 2002. 289 lap). E kötetben a magyar névkutatóknak az itt megjelent írásait közöltük, amelyek – mivel többnyire német, angol és francia nyelven jelentek meg – nemcsak a magyar névkutatók számára lehetnek érdekesek. Közreadtuk emellett az Onomában évente megjelent ma-

gyar névtani bibliográfiákat is. E munkák újraközlését az is indokolja, hogy az *Onomastica Uralica* eddig említett köteteit az is indokolja, hogy az *Onomastica Uralica* című folyóirat számai csak nagyon kevés helyen férhetők hozzá.

Az *Onomastica Uralica* eddig említett köteteit az kapcsolja össze, hogy céljuk az uráli névkutatás helyzetének felmérése, bemutatása volt. E munkák révén nemcsak a kölcsönös tájékozódásra nyílik az eddigieknél összehasonlíthatatlanul jobb lehetőség, hanem az egyes áttekintések a különböző nyelvek névkutatásának belső elemzéseként is nagyon sok tanulsággal jártak.

Az uráli nyelvek névkutatási programjának indulásáról, az első kötetek megjelenéséről pozitív visszajelzések születtek. Finnországi, észtországi, német- és olaszországi, magyarországi szakmai folyóiratokban jelentek meg híradások a kutatási programról, és kedvező fogadtatást jelző ismertetések, recenziók is napvilágot láttak az első kötetekről. A világ névkutatóinak nemzetközi kongresszusán 2002-ben a svédországi Uppsalában is bemutatták a sorozat addig megjelent darabjait, s a nemrég, 2005. augusztus végén Olaszországban, Pisában megrendezett kongresszuson is szó esett a sorozatról.

A sorozat megjelenésében az itt említett számok kiadását követően kisebb megtorpanás következett be, de a joskar-olai kongresszus előtt néhány héttel napvilágot látott az *Onomastica Uralica* harmadik számaként az uráli nyelvek településneveinek kérdéskörét tárgyaló kötet (*Settlement Names in the Uralian Languages*. Szerk. MATICSÁK SÁNDOR. Debrecen–Helsinki, 2005. 182 lap). E munkában 12 szerzőtől található írás. Az előző kötetek szerzői közül az itt tárgyalt témakörben is készítettek tanulmányokat az alábbiak: GEORGIJ KERT (lapp), LJUDMILA KIRILLOVA (udmurt), ALEKSZEJ MUSZANOV (komi), MARJA KALLASMAA (észt) és MATICSÁK SÁNDOR (mordvin). A mordvin településnevekről ezen kívül CIGANKIN professzor is értekezik, a finn helynévadásról LAILA LEHIKONEN (Helsinki), a karjalairól N. MAMONTOVA (Petrozavodszk), a vepszéről pedig I. MULLONEN (Petrozavodszk) tett közzé dolgozatot. A magyar településnevek sokat kutatott kérdéskörével három tanulmány is foglalkozik: KRISTÓ GYULÁÉ (Szeged), TÓTH VALÉRIÁÉ (Debrecen) és BÖLCSKEI ANDRÉÁÉ (Budapest). Sajnálatos, hogy nem született írás az obi-ugor, a szamojéd és a mari településnevekről.

A legnehezebb feladatot az eddigiekben az *Onomastica Uralica* negyedik számának a megszerkesztése jelentette, amely az uráli nyelvek külső kapcsolataival foglalkozik a helynevek terén (Helynévkölcsönzés az uráli nyelvekben. Szerk. RITVA LIISA PITKÄNEN – JANNE SAARIKIVI). A szerkesztők 17 írást fogadtak el közlésre e témakörből, s mivel ezek között igen terjedelmesek is vannak, e szám két kötetben fog megjelenni, remélhetőleg a közeli hónapokban.

Ha csupán a mennyiségi adatokat nézzük, megállapíthatjuk, hogy az *Onomastica Uralica* eddig három száma látott napvilágot, a negyedik pedig közvetlenül a megjelenés előtt áll. E négy szám nyolc kötetben jelent/jelenik meg, összesen mintegy 1600 oldal terjedelemben. A kiadványban eddig 15 kutatóhely 40 szerzője tette közzé a munkáját. Ha pusztán e számszerű adatokat értékeljük, akkor nem lehetünk teljesen elégedettek, hiszen az eredeti tervek szerint ez idő alatt még további két számot is szerettünk volna elkészíteni. Másrészt viszont a megjelent nyolc kötetnél kevesebbnek a kiadását terveztük, mivel úgy gondoltuk, hogy egy-egy szám egy-egy kötetben fog megjelenni, amit azonban a helyenként örvendetesen nagy terjedelem nem tett lehetővé.

Ha az értékelésben túl kívánunk tekinteni a számokon, akkor megállapíthatjuk, hogy a sorozat az eddigiekben nagyrészt beváltotta a megindításához fűzött reményeket. Segítségével az uráli nyelvek névkutatói között olyan kapcsolatok alakultak ki, amelyek

eddig nem léteztek. A színvonalas tanulmányok pedig önmagukban is jelzik, hogy az eredmények kölcsönös megismerése minden résztvevő számára komoly tudományos haszonnal járhat. Ezek megjelenése, lecsapódása az újabb tudományos kutatásokban az eltelt idő rövidsége miatt ugyan még nem történhetett meg, ám biztos vagyok abban, hogy a jövőben e folyamat is meg fog erősödni.

3. A jövő feladatai. – A sorozat indításának eredményei közé sorolhatjuk azokat a tapasztalatokat, amelyeket az első kötetek szerkesztése közben szereztünk. A további együttműködés javítása érdekében a kongresszuson – a programban részt vevő, a rendezvényen jelenlévő kollégákkal egyetértve – a következő határozatokat hoztuk:

3.1. Az első kérdés a szerkesztőbizottság összetételét érinti. Sajnálattal értesültünk az év elején arról, hogy a bizottság egyik tagja, Gorgyejev professzor elhunyt. Az ő megüresedett helyének a betöltésére eddigi gazdag munkássága alapján felkértük I. S. Galkin professzort (Joskar-Ola), akinek eddigi nagyra becsült névtani munkássága, gazdag tapasztalata a sorozat nagy hasznára lehet.

Úgy látjuk, hogy – ettől függetlenül is – a sorozat megjelenésének nagyobb lendületet adna, ha az Onomastica Uralica szerkesztőbizottságát kibővítenénk. A munkába e téren elsősorban azokat a kollégákat óhajtjuk bevonni, akik eddig is aktívan segítették a kötetek elkészítését. A program debreceni tagjai nevében előterjesztett javaslat alapján a szerkesztőbizottság a következő tagokkal bővült: az oroszországi finnugor területekről Nyina Kazajeva (Szaranszk), Ljudmila Kirillova (Izsevszk), Irma Mullonen (Petrozavodszk), Alekszej Muszanov (Sziktivkar) és Olga Voroncova (Joskar-Ola); Észtországból Marja Kallasmaa (Tallinn), Finnországból Janne Saarikivi (Helsinki).

3.2. A kötetek szerkesztése, a szerzők és a szerkesztők közti kapcsolattartás az eddigiekben főleg a számítógépes világháló segítségével történt. Ez nagyszerű lehetőséget, többnyire gyors kapcsolatfelvételt biztosított számunkra (főleg a bibliográfiai kötet szerkesztésében élveztük az előnyeit), és a munkában ezután sem tudjuk nélkülözni ezt a kommunikációs formát. Emellett azonban nagyon fontos szerepe lehet a személyes találkozóknak, konzultációknak is. Ennek jegyében járt Debrecenben Ritva Liisa Pitkänen és Janne Saarikivi, valamint Finnországban Nyirkos István. Ezeket az alkalmakat a jövőben szeretnénk gyakoribbá és szélesebb körűvé tenni.

Mivel a sorozat egyes részeinek nyomdai előkészítése, nyomtatása és részben fordítása is Debrecenben történik, a további kötetek szerkesztőit úgy lenne célszerű meghatározni, hogy minden egyes kötetet egy magyarországi (lehetőleg debreceni) és egy valamely más uráli nyelv kutatója közösen szerkessze meg. A szerkesztők személyes együttműködése is nagyban segítheti a munkát, ami leginkább úgy valósítható meg, hogy a szerkesztés elvégzésére az adott kolléga néhány hétre Debrecenbe érkezzen. A debreceni tartózkodás költségeit (a szállást és az étkezést) a kutatási program fedezni tudja, az útiköltséget kellene a hozzánk utazó félnek biztosítania.

3.3. A kutatási program és annak székhelye, a Debreceni Egyetem szívesen köt kétoldalú együttműködési szerződéseket azokkal az intézményekkel, amelyekben a finnugor névkutatásnak tudományos bázisa van. E szerződések létrehozása azzal az előnnyel járhat, hogy ily módon a kutatási programba bekapcsolódó kollégák esetleg saját intézményüktől is számíthatnának támogatásra. Ilyen szerződést kötöttünk két évvel ezelőtt a Helsinkiben lévő Honi Nyelvek Kutatóintézetével (Kotimaisten Kielten Tutkimuskeskus). A további-

akban is bármely tudományos kutatóhellyel (egyetemmel, főiskolával, akadémiai intézettel stb.) szívesen lépünk ilyen szerződéses kapcsolatba.

3.4. Az *Onomastica Uralica* kiadásával kapcsolatos technikai körülmény, a tanulmányok angol nyelvre való lefordítása jelentősen befolyásolja a megjelentetést. A finn, az észt és a magyar kollégáktól az eredeti nyelv mellett angol fordításban is megkapjuk a megjelentetésre szánt tanulmányokat. Az orosz nyelvű tanulmányok angolra fordítását magunkra vállaltuk, e munka elvégzése azonban szakemberhiány miatt igen komoly gondot okoz számunkra. Ezért kérjük az *Onomastica Uralica* leendő számainak szerzőit, hogy dolgozataikat lehetőség szerint az orosz mellett angol fordításban is küldjék meg számunkra. Ezek nyelvi, technikai egységesítését természetesen magunkra vállaljuk. Azoktól azonban, akik semmiképpen nem tudják megoldani írásuknak az angolra fordítását, a továbbiakban is elfogadjuk oroszul a tanulmányokat, és mi gondoskodunk a fordításról.

3.5. Az *Onomastica Uralica* következő számait – ugyanúgy, ahogyan az eddigieket is – tematikus kötetekként szeretnénk megszerkeszteni. A továbbiakban javaslatot teszünk azokra a témákra, amelyeknek a feldolgozását időszerűnek látjuk. A korábban mondottak értelmében teszünk javaslatot az egyes kötetek szerkesztőire is.

„Az uráli nyelvek víznevei.” Szerk. HOFFMANN ISTVÁN – OLGA VORONCOVA. E kötet a víznevek közül elsősorban a belső keletkezésű folyó- és tónevekre fordítja a figyelmet, mivel a jövevénynevek általános témája a negyedik, megjelenés előtt álló számnak. Vizsgálja az egyes nyelvek víznévállományát és a nevek szerkezeti típusait, bemutatja a nevek szemantikai csoportjait, valamint a neveket alkotó szókincset. A víznevek keletkezéstörténeti jellemzése mellett tárgyalja az e névfajta körében megjelenő változási folyamatokat is.

„A helynévgyűjtés elmélete és módszere.” Szerk. NYÍRKOS ISTVÁN – RITVA LIISA PITKÄNEN. Az egyes uráli nyelvek a helynévgyűjtés terén nagyon eltérő eredményeket értek el, de még ott is, ahol gazdagabb az összegyűjtött névanyag, különböző módszerekkel folyt a gyűjtés. Finnországban például az archiválásnak vannak nagy hagyományai, míg Magyarországon a kötetekben való kiadás vált gyakorlattá. A tapasztalatok összegzése segítséget adhat azoknak az uráli nyelveknek, amelyekben a helynevek gyűjtése eddig még csak szerényebb eredményeket ért el.

„Névöldrajz és helynévkutatás.” Szerk. TÓTH VALÉRIA – LJUDMILA KIRILLOVA. A nyelvöldrajznak a helynévkutatásban való használatát a finn kutatók mutatták be legsokrétűbben. A magyar névkutatás a mai helyneveket leginkább mint a dialektológia forrásait tárgyalja. Az oroszországi finnugor nyelvek névkutatásában leginkább a víznevek nyelvöldrajzi vizsgálatára került sor. Az e téren folytatott kutatások különbözőségei és hasonlóságai fontos elméleti és módszertani tanulságokkal járhatnak.

„Nép- és törzsnevek – személy- és helynevek.” Szerk. MATICSÁK SÁNDOR – TERHI AINIALA. A hely- és a személynévek minden uráli nyelvben szorosan kapcsolódnak a népnevek, törzsnevek, nemzetségnevek szócsoportjaihoz, a kategóriák között gyakran olyan átmenetek mutatkoznak meg, hogy az ilyen elemeknek a tulajdonnévi vagy közszói besorolása is nehézségeket okoz. Az etnonimák tulajdonnevekben való alkalmazását sokféle nyelvi szabály meghatározhatja, a kötet tanulmányai az e téren megmutatkozó különbségeket is számba vehetik.

„Földrajzi köznevek az uráli nyelvekben.” Szerk. HOFFMANN ISTVÁN – ALEKSZEJ MUSZANOV. A földrajzi köznevek, amelyek az egyes helyek fajtáit jelölik meg, minden

nyelv szókincsének központi részéhez tartoznak, és többnyire történetileg is a legjobban dokumentált szavak közé számítanak. A helynevekben alapvetően fontos szerepet játszanak, s a vizsgálatok bemutathatják ennek kulturális, földrajzi és nyelvi meghatározottságait.

Ezekben a kötetekben az egyes uráli nyelvek jellegzetességeinek elemzésén túl egyre nagyobb figyelmet lehetne fordítani az e nyelvek között a helynevek körében megmutatkozó egyezésekre és különbségekre is, valamint az ezek mögött húzódó nyelvi és kulturális tényezőkre.

Mindezek mellett elképzelhetőnek tartjuk, hogy egy vagy akár több kötet is készüljön az uráli nyelvek személynéveiről. Bemutatható lenne mind a személynév kutatások története, mind a személynévek rendszerének fejlődése az egyes uráli nyelvekben.

Folytatni szeretnénk az *Onomastica Uralica* első számában megkezdett bibliográfiai munkát is. A korábbiakhoz hasonlóan szeretnénk közreadni az egyes uráli nyelvek 2000–2004. évekre vonatkozó teljes névtani bibliográfiáját. (Az elkészült bibliográfiának 1999 a záróéve.) Nagy örömünkre ezzel együtt TATJANA DMITRIJEVA jekatyerinburgi kutató szerkesztésében pótlólag elkészülhet az obi-ugor nyelvek válogatott bibliográfiája is.

Felvetődött előttünk annak a lehetősége is, hogy a sorozatban ne csak tanulmányköteteket jelentessünk meg, hanem olyan könyveket, monográfiákat is, amelyek tematikájuk, általános elméleti és módszertani tanulságaik révén túlnőnek egy-egy uráli nyelv keretein.

3.6. A kerekasztal-megbeszélésen erősen megfogalmazódott a periodika-jelleg erősítésének igénye is. Reméljük, hogy a továbbiakban az *Onomastica Uralica* megjelenése az eddiginél folyamatosabbá válhat, és egyre inkább folyóiratként tekinthetünk a kiadványra. Ennek megfelelően szeretnénk recenzió rovatot is indítani a sorozatban. Úgy véljük, nagyon hasznos lenne, ha a fontosabb és más nyelvek kutatói számára is értékes könyvekről ismertetések jelenhetnének meg a kiadványunkban. Elképzelhetőnek tartjuk, hogy e rovat már a következő számban meginduljon: várjuk tehát a kollégáktól az ismertetéseket, (finnugor) névtani tanulmányokat! A közlemények nyelvét nem határozzuk meg, ezek a kiadványok – ellentétben az angolul megjelenő, általános jellegű, tematikus kötetekkel – a tanulmányírók által használt nyelveken láthatnának napvilágot.

3.7. Szeretnénk, ha az *Onomastica Uralica* weboldala a jövőben nem csupán a tanulmányok közreadását szolgálná, hanem más információkkal is ellátná a névkutatókat: a névkutatás fontosabb eseményeiről, konferenciákról, előadásokról stb. előzetes híradások és beszámolók is megjelenhetnének e helyen.

3.8. Az *Onomastica Uralica* példányait az eddigiekben is megpróbáltuk eljuttatni azokra a kutatóhelyekre, ahol a jelenlétét a kollégák fontosnak tartják. A sorozatot továbbra is ingyenesen megküldjük minden ezt igénylő intézménynek és kutatónak. Kérjük, jelezzék számunkra azok, akik igénylik e kiadvány megküldését. Örömmel vesszük azt is, ha viszonzásul nekünk is megküldik kiadványaikat.

Összintén reméljük, hogy kutatási programunk a résztvevők számára kölcsönös előnyökkel jár, és minden névkutatónak gyümölcsöző, eredményes együttműködési lehetőségeket kínál.

II. A kongresszus névtani előadásai

1. A víznév kutatás kérdései. – Az Onomastica Uralica kerekasztal-megbeszélés délutáni programjának középpontjában a víznév kutatás állt. MATICSÁK SÁNDOR vitaindító előadása (К этимологическому исследованию гидронимов – на мордовском материале) után három előadás hangzott el e témakörben: Leonyid Arsztlanov (Jelabuga), Alina Szoszajeva (Cseboksari) és Tatjana Dmitrijeva (Jekatyerinburg).

MATICSÁK SÁNDOR előadásában megerősítette, hogy a kisebb finnugor népek vízneveinek vizsgálata számos fontos kérdést rejt magában. Mivel az oroszországi területeken általában (legalább) három – eltérő tipológiai csoporthoz tartozó – nyelvcsalád képviselői élnek (finnugorok, oroszok és törökségi népek), a kronológiai rétegek meghatározása segítségével nemcsak betelepüléstörténeti információkat nyerhetünk, hanem a víznevek keletkezéstörténeti-tipológiai leírását is el tudjuk végezni. Mindezek mellett mára már rég kihalt népek migrációs folyamatairól is kaphatunk információkat, s természetesen a metonimikus úton víznévből keletkezett településnevek leírását sem lehet a hidronimakutatások nélkül elvégezni.

Az oroszországi víznév kutatás egyik fontos, sokat kutatott kérdése az észak-oroszországi legrégebbi réteg eredetének vizsgálata. Ezek a nevek egyrészt etimológiailag átláthatatlanok, egyetlen ma ismert nyelvből sem vezethetők le, másrészt pedig alakítani egyezések kapcsolják össze őket. Az alakilag összetartozónak tűnő nevek széles sávja Észak-Oroszországtól Moszkvától, Jaroszlavon, Kosztromán, Nyizsnyij Novgorodon és Rjazanyon át egészen Mordvinföld déli határáig húzódik.

Mindezen munkákhoz azonban megbízható etimológiai háttér szükséges. A vitaindító előadás szerzője korábban is és most is felhívta a figyelmet arra, hogy a kisebb finnugor nyelvek névtudományában egyfajta „etimológiai megtisztulásra” – és ezzel együtt a megbízható névfejtő munkán alapuló etimológiai adatbázisra – van szükség. A szakirodalomban sajnos évtizedek óta tartják magukat azok a hamis névmagyarázatok, amelyeknek a felülírására a fiatalabb kutatóknak kellene vállalkozniuk. Köztudott dolog, hogy az etimológiailag átláthatatlan nevek megfejtése során rendkívül fontos a „névrendszerekényszer” szem előtt tartása. Nagyon nehéz elfogadni azokat a – szemre akár tetszetősnek is tűnő – névfejtéseket, amelyek ellentmondanak az adott területen honos névrendszerek szabályainak. Problémákat okoz az is, ha az etimológiák készítői a szavakat önkényesen feldarabolják, s az így kapott névrészeket tetszés szerinti nyelvekből igyekeznek megmagyarázni, figyelmen kívül hagyva a térség migrációs folyamatait (illetve ami még rosszabb: ezekből az etimológiákból vonnak le a betelepülésre vonatkozó következtetéseket).

A kerekasztal-megbeszélés három további előadásából TATJANA DMITRIJEVÁÉ érdemel komolyabb figyelmet: a szerző az osztják ’tó’ jelentésű szavak elemzését végezte el, bőséges példaanyagon. SZOSZAJEVA a csuvasföldi névkutatások nehézségeiről beszélt, míg ARSZLANOV etimológiai fejtegetései komoly vitát váltottak ki, elsősorban Irma Mullonen és Janne Saarikivi cáfolta meggyőzően a felhozott példák egy részét.

2. A kongresszus névtani szekciójáról. – A kongresszus programfüzetében 372 nyelvészeti előadást hirdettek meg. A helyszínen azt tapasztaltuk, hogy a rendezvényt megelőző bizonytalanság, a kiutazási gondok és az információáramlási nehézségek miatt

végül az előadásoknak mintegy 50-60%-a hangzott el. A beharangozott előadások közül 34 volt névtani tárgyú, ez 9,1%-nak felel meg. Öröndetes volt, hogy az onomasztikai szekció három napon át folytatta munkáját. Vajon ez az előadásmennyiség sok vagy kevés? Ha összevetjük a korábbi négy kongresszus adataival, akkor egyértelműen jónak mondható ez az arányszám: Tartu 2000: a 214 megjelent előadásból 12 névtani (5,6%); Jyväskylä 1995: 184/20 (10,8%); Debrecen 1990: 195/12 (6,2%); Sziktyvkar 1985: 146/9: (6,2%). Úgy látszik, a névtan a kongresszusok programjának teljes jogú tagjává vált. A továbbiakban kiemelünk néhány előadást a kongresszus programjából:

ANATOLIJ KUKLIN (Joskar-Ola) „Теоретические и методологические проблемы ономастических исследований” című előadásában azokat a módszereket vette górcső alá, melyek segíthetnek az Ural–Volga-vidék etnolingvisztikai képének felvázolásában. Kitért a vizsgálandó nevek nyelvi hovatartozásának meghatározására (ez csak a „nyelvi realitások” figyelembevételével végezhető el), foglalkozott a szubsztrátumnevekkel, a névkölcsönzés elméleti kérdéseivel és a migrációs folyamatok leírásának nehézségeivel.

LJUDMILA KIRILLOVA (Izsevszk) a töle megszokott alaposággal és elméleti felkészültséggel vizsgálta az udmurt és komi helynévtan egyik fontos részterületét (Основные словообразовательные модели микротопонимии пермских языков). A szóképzés kérdésköre a kisebb finnugor nyelvek névtudományának egyik sarkalatos, sok csapdát rejtő kérdése: a toponímformák definiálása csak a nyelvtörténeti vizsgálatok eredményeinek figyelembevételével képzelhető el.

A Karjalai Nyelv-, Irodalom- és Történettudományi Intézetben folyó többéves programról adott számot a petrozavodszki IRMA MULLONEN (Ареальное исследование топонимии Карелии). Az elektronikus adatbázis alapját a mikrotoponimikai gyűjtemések során felhalmozott mintegy 300 000 cédula képezi. Az adattárban az adott objektum jellege, földrajzi és közigazgatási jellemzői mellett a név eredetére és szerkezeti felépítésére vonatkozó információkat tárolnak. Mindezek alapján a kutatók célja Karjala elektronikus névtani-topográfiai adatbázisának létrehozása. Ennek a munkának jelentős névtani hozadéka mellett nagy a történeti értéke is: segítségével jól nyomon lehet követni például a karjalaiak és a vepszék expanzióját. – A kongresszus egyik előadója, az ugyancsak petrozavodszki DENIS KUZMIN a gyakorlatban mutatta be az adatbázis hasznosságát: előadásában a Fehér-tenger mentén élő karjalaiak lapp népnevet tartalmazó helyneveit rendszerezte.

A kerekasztal kapcsán már említett TATJANA DMITRIJEVA a kazimi osztjások és az erdei nyenyecsek kapcsolatáról tartott előadást (Хантыйско–ненецкие контакты на территории бассейна реки Казым по данным топонимии). Az Agana és Kazim folyók és a Numto tó környékén élő két nép szoros kapcsolata nemcsak a kultúra különféle területein figyelhető meg, hanem a névanyagban is jól tetten érhető: az itt gyűjtött mintegy 2400 névből kb. száztagú a nyenyec réteg.

Az etnonimák kérdéskörével foglalkozott a sziktyvkari JEVGENYIJA AJBABINA (Этнонимы в коми-зырянском языке), a szaranszki NYIKOLAJ MOKSIN (О некоторых мордовских этнонимах тюркских народов Повольжья) és az ugyancsak szaranszki NYINA KAZAJEVA (Этнонимы в мордовских топонимах).

HOFFMANN ISTVÁN–MATICSAK SÁNDOR

ISTVÁN HOFFMANN – SÁNDOR MATICSÁK, **Onomastics in the 10th International Congress on Finno-Ugric Studies**

In the international congresses on Finno-Ugric studies onomastic lectures have traditionally been inserted into the programme. The conference held in 2005 in Jaskar-Ola stood out not only because onomastics played a more important role in the congress than ever before, but also because the problems of onomastics were discussed in a separate section. In a round table discussion researchers debated the situation of *Onomastica Uralica*, a periodical started in the previous congress. Results achieved in the published volumes were reported, and apart from the positive effects of the series in general shortcomings of the work performed so far were also treated. Representatives of Uralian onomastics urged to continue the initiative: guidelines on further cooperation were clarified, topics of the following volumes were fixed, and changes were initiated with regard to some questions of publication strategy. The account also deals with the most important lectures of the onomastic section calling attention to their rich contents, to their new methodological features and to their possible deficiencies. These lectures given by Russian linguists focused on the onomastic problems of minor Uralian languages, which in itself shows that this field of research is prospering with respect to all languages of the Uralian family.

KISS LAJOS-DÍJ

Fehértói Katalin 2005 májusában tudományos díjat alapított az alábbi feltételek mellett.

„A tudományos díjat férjem, dr. Kiss Lajos nyelvész akadémikus emlékére hozom létre, aki a magyar és a szláv nyelvtudomány számos területét művelte, s elsősorban a nyelvtörténet és a lexikográfia terén ért el kiemelkedő eredményeket. Monográfiáiban és a négyszázat meghaladó számú más publikációjában nemcsak elmélyült szakmai ismeretek, hanem széleskörű műveltség, többek között kiterjedt irodalmi tájékozottság és a térképészet iránt érzett vonzalom mutatkozik meg. Munkásságának központi területét a névkutatás, kiváltképpen a történeti helynévkutatás jelentette. Fő műve az öt kiadásban megjelent Földrajzi nevek etimológiai szótára, amely hosszú időre mértéket szab a magyar helynév-etimológiai kutatások számára.

Mivel Kiss Lajos Debrecenben született, iskoláit és egyetemi tanulmányait is ott végezte, s egész életében erősen kötődött szülővárosához, továbbá egyetemi oktatóként is a Debreceni Egyetemen kezdte el tudományos pályáját, és kívánsága szerint utolsó nyughelye is Debrecenben van, a díj gondozását a Debreceni Egyetemre, közelebbről a Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelvtudományi Tanszékére bízom. E döntésem az is motiválta, hogy én magam is Debrecenben születtem, és ott végeztem alsó és középfokú tanulmányaimat.

Az emlékére alapított díj neve: *Kiss Lajos-díj*, amely annak a 40 év alatti hazai vagy külföldi kutatónak ítéldhető oda, akinek munkássága a magyar névtörténeti (személy- vagy helynévtörténeti) kutatásokat jelentős új tudományos eredményekkel gazdagította. Az odaítélés alapja lehet kiemelkedő értékű tudományos könyv (monográfia, szótár vagy más mű), illetőleg egyenletesen magas színvonalú publikációkban, tanulmányokban megmutatkozó tudományos pálya.

A díj alapjául szolgáló törzstőkét elkülönített számlán helyezem el. A díj összege a törzstőkének, illetőleg a továbbiakban az éves kamataival rendszeresen megnövelt törzstőkének az odaítélést megelőző egy évben számított ésszerűen kerekített mindenkor kamata. A díjazott a pénzbeli díjon kívül díszes emléklapot is kap. A díj odaítélése 2 vagy 3 évenként történik, amiről a díjat odaítélő bizottság egyhangú döntéssel hoz minden esedékes alkalommal határozatot. Ugyancsak egyhangú határozattal dönt a bizottság a mindenkor díjazott személyéről is. A díj odaítélésére a bizottság tagjai jogosultak javaslatot tenni.

A Kiss Lajos-díj odaítélését négytagú bizottság végzi. Ennek tagjai: dr. Kiss Lajosné dr. Fehértói Katalin, a díj alapítója, dr. Nyirkos István professzor emeritus (Debreceni Egyetem), dr. Solymosi László egyetemi tanár (Debreceni Egyetem). A díj alapítóját akadályoztatása esetén és halála után unokája, ifjabb Orosz László képviseli. A bizottság elnöke a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének mindenkor vezetője, a díj alapításakor dr. Hoffmann István egyetemi docens. A bizottság személyi összetételének változásáról a tagok egyhangú döntéssel hozhatnak határozatot.

A bizottság egyhangú hozzájárulásával bárki (magánszemély, intézmény vagy cég) csatlakozhat a törzstőke emeléséhez, amennyiben az alapító célkitűzéseivel egyetért. A bizottság egyhangú döntése szükséges az alapító okirat módosításához is.

A díj átadására június 2-án, Kiss Lajos születésnapján kerül sor ünnepélyes keretek között a Debreceni Egyetemen. A díjat első alkalommal 2006-ban ítéli oda a kuratórium.”

A Kiss Lajos-díj odaítélésére első alkalommal az alapító javaslata alapján került sor, amelyet sajnálatos módon csak Fehértói Katalin elhunytát követően tárgyalhatott meg a kuratórium. Egyhangú döntésével a díjat 2006-ban dr. Tóth Valériának, a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke adjunktusának ítélte oda az alábbi indokok alapján.

Tóth Valéria eddigi tudományos pályája lényegében egy évtizedet ölel fel, első tanulmánya 1996-ban jelent meg. Valamennyi írásában a helynevek nyelvi kérdéseivel foglalkozik, csaknem mindig történeti szempontokat érvényesítve. Vizsgálatainak középpontjában a korai ómagyar kor áll.

Tóth Valéria termékeny szerző: eddig két könyve, valamint 20 tanulmánya jelent meg, és további munkákat – közte három könyvet is – tett közzé társszerzőként. Tanulmányai a fent jelzett tematikus egyneműség mellett egyfajta változatosságról is tanúskodnak: szisztematikusan, nagyfokú következetességgel választja ki és tárja fel a kutatásba vont témáit. Legújabb témájaként a településnevek változásmodelljeit kutatja.

Tanulmányait a nyelvtörténeti vizsgálatokban nélkülözhetetlen filológiai pontosság és kellő forráskritika mellett a minden tárgyalt kérdés iránt megnyilvánuló elméleti érdeklődés jellemzi. Dolgozataiban a vonatkozó előzményirodalom teljességét igyekszik felmutatni, ezzel is hangsúlyozva a tudományos megismerés folytonosságának fontosságát. A sokszínű ismeretanyag munkáiban azonban egységes, kiértékel látásmóddal jelenik meg, és világos elméleti keretbe épül bele. Eddig közzétett tanulmányai összességében könyvnyi terjedelműek.

Dolgozatai rangos fórumokon jelentek meg. Tanulmányainak visszhangját mutatja, hogy a rájuk való hivatkozások száma meghaladja a százat. Tóth Valéria aktívan részt vesz a kutatási területébe vágó tudományos konferenciák munkájában is.

Tóth Valéria a számos tanulmány mellett két önálló könyvet is megjelentetett. E két összetartozó mű – amint azt értékelésében Juhász Dezső is hangsúlyozta – analízisnek és szintézisnek az összekapcsolódása. Az egyik könyv, „Az Árpád-kori Abaúj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára” háromszáz oldalon mutatja be a címben jelzett terület régi helyneveit, a másik mű csaknem ugyanilyen terjedelemben ennek elméleti összegzésére vállalkozik „Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban” cím alatt. E könyveket a tanulmányokban is megmutatkozó erények jellemzik, ezen túl azonban ki kell emelni azt is, hogy velük Tóth Valéria a magyar helynévkutatásban új műfajt teremtett és indított útjára, a történeti szempontú területi helynévmonográfiát.

A fentiek mellett azt is érdekékként említhetjük, hogy Tóth Valéria szívesen végez kutatómunkát kutatócsoport tagjaként és társszerzőként is. Rácz Anitával és Hoffmann Istvánnal együtt adta közre a „Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból” 1. és 2. kötetét, Hlavacska Edittel pedig közösen állította össze a magyar névkutatás válogatott bibliográfiáját. A „Korai magyar helynévsvetár” közelmúltban megjelent első kötetének

létrehozásában is nélkülözhetetlen, értékes munkát végzett. Társszerkesztője a Debrecenben útjára indított Helynévtörténeti Tanulmányok sorozatának is.

Dr. Tóth Valéria eddigi kutatói pályája a magyar történeti helynévkutatás terén színvonalas, komoly tudományos eredményeket és elismerő szakmai visszhangot kiváltó teljesítményt mutat fel. Ezek alapján a Kiss Lajos-díj kuratóriuma méltónak találta arra, hogy az első ízben kiosztott tudományos díjat neki ítélje oda.

HOFFMANN ISTVÁN

ISTVÁN HOFFMANN, **Kiss Lajos Prize**

The award bearing the name of Lajos Kiss, academician linguist, onomatologist, was founded in 2005 by his widow, Katalin Fehértói. The award held by University of Debrecen is adjudicated in every 2-3 years to a scholar under 40 years for significant researches in the field of Hungarian historical toponomastics or anthroponomastics. Valéria Tóth, lecturer of University of Debrecen was the first to earn this award in 2006, for her ten-year-long researches on historical toponomastics, verified also by her two monographs, several edited books, twenty studies and more than one hundred references on her published works.

PESTY FRIGYES HELYNÉVGYŰJTÉSÉNEK MEGJELENTETÉSE

1. Mindannyian tudjuk, ki volt PESTY FRIGYES, milyen nagyszerű adatok találhatók abban a helynévgyűjtésben, amelyet 1864-ben indított a korabeli Magyarországon, és egy éven belül be is fejezett. Azt hiszem, első értékelését SZABÓ T. ATTILától kapta a 19. századi helynévkutatást bemutató tanulmányában 1944-ben: a szerző a gyűjtésnek mind szinkronikus, mind diakronikus jelentőségét kiemelte, ugyanakkor megemlítette azt is, hogy mindaddig kevesen hasznosították – az egyenetlensége ellenére – benne rejlő kincset. Ő viszont már korábban (az 1930-as éveken) kutatta, és beépítette sok település maga gyűjtötte, korabeli névanyagába. Én először az 1950-es években hallottam fölbecsülhetetlen értékeiről LŐRINCZE LAJOSTól, aki szomorúan állapította meg, hogy senki nem hasznosítja a hatalmas anyagot, pedig a neveken kívül nyelvjárási, néprajzi, településtörténeti szempontból is hallatlan becse van. Először az 1950-es évek végén volt alkalmam betekinteni az akkor még (és hosszú időn keresztül) bárki által közvetlenül használható kéziratokba, de be kell vallani: csalódtam. Ekkor kezdtük készíteni Orosháza város történeti-néprajzi monográfiáját, s a helynevekhez kerestem adatokat MÁDY ZOLTÁN, volt tanárom, a külterület-történeti fejezet írója számára. Az a szerencsétlen helyzet adódott, hogy éppen Orosházáról nagyon adatszegény, talán azt is mondhatjuk: semmitérő volt a korabeli jegyző (Rapcsák József) jelentése. Ugyanakkor kíváncsiságból belelapoztam a szomszédos települések anyagába, s némelyikben (Csorvás, Pusztaföldvár), de különösen a távolabbiak (Békés, Endrőd, Füzesgyarmat, Gyoma, Szeghalom stb.) névanyagában hallatlanul érdekes adatokat találtam. Máig sajnálom, hogy akkor nem indultam el a helynévkutatásnak azon az útján, amit SZABÓ T. ATTILA jelölt ki. Róla és kutatásairól azonban még hosszú ideig semmit sem hallottam. Pedig ő volt az első a modern magyar helynévkutatásban, aki az élő helyneveket a történetiekkel együtt mutatta be, s együtt szerepeltette helynévtáiraiban, ugyanis mindkét névtípust fölhasználta a nevek megfejtésében, magyarázataiban. Továbbá ő volt az első, aki nemcsak ismerte és fölismerte a PESTY-gyűjtemény nagyságát és jelentőségét, hanem beépítette az 1937-ben megjelentetett dési, majd az 1942-ben kiadott kalotaszegi gyűjteményének adattárába.

Az 1964-ben megjelenő Zala megyei kötettel induló Országos Helynévkutató Mozgalom eleinte csak az élő nevek összegyűjtését tűzte ki célul, majd fokozatosan tudatosult a kutatókban a történeti adatok föltárásának szükségessége és megjelentetése is. 1974-ben, a nagy helynévtárak második kötetében (Somogy megye földrajzi nevei) jelentek meg először az élő adatok mellett a könnyen hozzáférhető kataszteri térképek és a PESTY-féle gyűjtések adatai. A tudatosan SZABÓ T. ATTILA helynévtárainak közzétételi módszereit követő, „A Csepel-sziget helynevei” című kötetben már igyekeztem minden történeti adatot közölni az élőnyelvek mellett (a kötet 1982-ben jelent meg, de a gyűjtés még az 1970-es évek elején kezdődött). Azóta a mai Magyarország területéről számtalan szép munka jelent meg, amely az élő adatokkal együtt tartalmazza PESTY FRIGYES anyagát, illetőleg csak ez utóbbi gyűjtemény kincseit adja közre, sőt az is előfordul, hogy a jelenkori nevek kötetébe beolvasztott történeti adatok mellett önálló könyvben megjelentették a PESTY-féle gyűjtést is. Annak érdekében, hogy a földolgozás céljára könnyen hozzáférhetővé váljék ez a nemzeti kincs, meg kell jelentetni nyomtatásban mindenképp,

hiszen az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában levő eredeti följegyzésekhez nem lehet hozzáférni, mikrofilmmásolatai pedig nehezen használhatók, tévesztésekre, hibás olvasatokra adnak lehetőséget. Hogy teljessé váljék az egész anyag közzététele, föl kell mérnünk, mi jelent meg eddig, hol vannak hiányok, mit kell tennünk!

A munkához fölhasználtam NY. NAGY ISTVÁN „Pesty Frigyes kéziratok helynévtára. Történelmi Veszprém vármegye” című könyvének fölsorolását az általa ismert PESTY FRIGYES-kiadványokról, valamint MIZSER LAJOSnak ezen írás első fogalmazványához írásban elküldött kiegészítéseit. Az így nyújtott segítségért hálás köszönetem fejezem ki itt is.

A legnehezebb feladat az egyes településeknek, vidékeknek a nagyobb közigazgatási egységekbe való beillesztése volt. PESTY FRIGYES ugyanis még az 1876. évi vármegye-átszervezés előtti, rövid ideig fennálló Bach-rendszerbeli közigazgatási egységekbe osztotta be a visszaküldött kérdőíveket, s néhány településnek alig vagy egyáltalában nem lehetett megtalálni a hovatartozását. Jóllehet az 1873. évi Helységnévtár ebben nagy segítséget adott, mégis előfordulhat, hogy némely település nem a megfelelő helyére került. Elnézést kérek érte.

Amint láthatjuk majd, a közzétételnek négy módja fordult elő eddig.

a) Egyes települések vagy kistájak névtani (vagy történeti) monográfiájának történeti helynevei közé besorolták, beillesztették PESTY gyűjteményének ide vonatkozó helynévadatait. Ez is leletmentés, de nagyon nehéz megtalálni egy-egy keresett nevet még akkor is, ha névmutatót készítettek. Elsősorban névélettani, etimológiai kutatásokat szolgálhatnak az ilyen munkák, s leggyakrabban SZABÓ T. ATTILA élt az ilyen típusú adatközlésekkel. Az ő nyomán így készültek HINTS MIKLÓS könyvei, „A Csepel-sziget helynevei” s más hasonló munkák is.

b) Településtörténeti monográfiákban szó szerint vagy betűhíven közölték a településre vonatkozó teljes PESTY-anyagot. Ez helytörténeti jelentőségű közzététel, s a helyi lakosság tájékoztatását, ismeretanyagának bővítését, öntudatának erősítését szolgálja, tudományos ismeretterjesztő igényű. Névtani szempontból is hasznosítható, de nehézkes az egyes településeket megtalálni, mert nagyon sokszor összefoglaló címeik vannak a köteteknek, egy-egy nagyobb földrajzi vagy közigazgatási egységre utalnak. Leginkább JANITSEK JENŐ és SZÓTS LAJOS munkáiban találkozhatunk ilyen típusú közlésekkel.

c) Nagyobb helynévi összeállításokban, gyűjteményekben a történeti és jelenkori nevek közé beépítették a PESTY-adatokat. Ez az első típushoz hasonlóan megfelel az önelvű névkutatás elveinek, s névélettani szempontból hasznosítható. Amennyiben megfelelő mutató is tartozik hozzájuk, kiváló források, de legtöbbször elvész a neveken kívüli megjegyzéseknek elsősorban a társtudományok számára hasznos, de néha névtani szempontból is tájékoztató adattömege. Ilyenek az Országos Helynévgyűjtő Mozgalom, a Debreceni Egyetem, a Nyíregyházi Tanárképző Főiskola stb. megjelent megyei vagy járási kötetei.

d) Önálló kötetben adták ki egy-egy nagyobb táj- vagy közigazgatási egység (megye) teljes PESTY-anyagát teljes egészében pontos, betűhív átírásban, jegyzetekkel, mutatókkal különböző intézmények. A komplex névtani kutatásokhoz (néveredet, népetimológia, területi egybevetések, megterhelések stb.) és a helytörténet, néprajz, gazdaságföldrajz stb. számára ezek a kiadványok adják a legértékesebb, legjobban használható anyagot, hiszen a kutatók maguk döntenek el, hogy mit használnak föl, s mit mellőznek a teljes egészében közzétett anyagból. Amennyiben pontos, betűhív a közzététel, nemcsak

hogy az eredetivel megegyező értékű, hanem a könnyebb olvashatóság és a megfelelő mutatók következtében jobb is az eredeti kézírásos munkánál. Így jelent meg a Jászkun-ság, Külső-Szolnok, Hont, Békés, Bihar, Veszprém stb. megye anyaga.

A magyar névtudomány föladata az lenne, hogy mielőbb a teljes PESTY-féle gyűjteményt könnyen hozzáférhető formában használhatóvá tegye mind a nyelvjáráskutatás, mind a néprajzi, helytörténeti, legfőképpen azonban az őnelvű névkutatás számára. Bízom abban, hogy a határokon belüli megyék anyaga, ha nem is közeli időn belül, de folyamatosan meg fog jelenni. Nem bízhatunk azonban a szomszédos országok területére eső névanyag betűhív megjelentetésében, pedig a határainkon kívüli anyagot az ott élő más nyelvű névtanósok is eredményesen hasznosíthatják. A magyar névkutatás számára viszont aligha lehetnek ezek használhatók. CABA VAZULRÓL, aki 1918-ban közzétette Szilágy megye anyagát, ezt írta SZABÓ T. ATTILA: „A vármegye 110 községének Pesty-gyűjteményéből román helyesírással átírt és így tudományos szempontból szinte teljesen használhatatlan helynévanyagát közli” (Nyelv és település. Bp., 1988: 501). A magyar tudomány föladatának vélem a határokon túli területeknek az eredetivel teljesen megegyező, tehát betűhív anyagának közlését a fölhasználást megkönnyítő, megfelelő mutatókkal együtt. Célunk tehát a határokon kívüli területek PESTY-anyagának teljes megjelentetése is.

2. Az alábbiakban az OSZK Kézirattárában lévő mikrofilmtekercsek számának és elnevezésének sorrendjében (ami nagyjából megegyezik az 1864. évi közigazgatási egységek betűrendes felsorolásával) számba veszem a megjelentetett vagy a kiadás előkészítésének bizonyos stádiumában álló PESTY-féle helynévgyűjtemény anyagát. (A sorszám a tekercs száma is egyúttal.) A kérdőjelek azt jelentik az egyes közigazgatási egységek után, hogy tudomásom szerint nem jelent meg semmi anyag erről a területről, de ez nem biztos. Amennyiben valaki ismer közzétételt, megjelentetett adatokat PESTY FRIGYES anyagából a szám után szereplő közigazgatási egységről, kérem, közölje a bibliográfiai adatait vagy velem, vagy a Névtani Értesítő szerkesztőségével. Természetesen bárhol tapasztalható tévedés kijavítását, hiány pótlását, általam ismeretlen közlésre való figyelemfölvívást (még inkább különnyomatot vagy fénymásolatot) hálás köszönettel fogadok.

1. **Abaúj vármegye.** Megjelent Alsóregmec, Felsőregmec, Kisbózsza, Nagy-bózsza, Erdőhorváti, Mátyásháza, Filekháza, Füzér, Füzérradvány, Kajáta, Komlós, Komlóska, Háromhuta, Hollóháza, Kishuta, Nagyhuta, Kovácsvágás, Kovácsvágáshuta, Mikóháza, Pálháza, Pusztafalu és Vily anyaga 1998-ban, KOVÁTS DÁNIEL „Sárospatak és Sátoraljaújhely környéke Pesty Frigyes helynévtárában” című kötetében. *Halmaj* adatai MIZSER LAJOS közzétételében, 2002-ben, Halmaj monográfiájában jelentek meg. A többi település anyagán az ELTE szervezésében BOKOR JULIANNA és TÚRÓCZI ZSÓFIA dolgozik

2. **Arad vármegye.** Almáskamarás, Nagykamarás és Elek adatai szerepelnek Békés megye alább ismertetett kötetében.

3. **Aranyosszék ?**

4. **Árva vármegye ?**

5. **Baranya vármegye.** Bedolgozva Baranya megye helyneveinek köteteibe. Megjelent: 1982. Szerk. PESTI JÁNOS. Közzétette: BALOGH LAJOS, BARICS ERNŐ, GERSTNER

KÁROLY stb. Mutatója nem bontotta elemeire a neveket, csak az első névelem betűrendjében utal az adatok helyére. Készítette: G. GEREBEN GYÖRGYIKE.

6. **Bars vármegye.** Kéziratát még 1990-ben elkészítette NY. NAGY ISTVÁN 240 lap terjedelemben. Mutató is van hozzá, meg kellene jelentetni.

7. **Bács-Bodrog vármegye.** Megjelent KÓHEGYI MIHÁLY és SOLYMOS EDE közze-tételében Észak-Bácska anyaga a Bajai Türr István Múzeum Kiadványai 21. köteteként 1973-ban (92 lap). Az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékén PAPP GYÖRGY vezetésével kiadásra előkészítették a teljes vármegye anyagát, megjelenése közelesen várható.

8. **Belső-Szolnok vármegye.** Almásmálom, Alsóoroszfalu, Apanagyfalu, Aranyos-szentmiklós, Bethlen, Bód, Bődön, Búza, Cente, Dellőapáti, Felsőoroszfalu, Füge, Ké-kes, Ketel, Magyarborzás, Mányik, Mezőveresegyháza, Szászfellak, Százmáté, Szász-móric, Szászújfalú, Szászújös, Szásssombor és Vice névadatai besorolva JANITSEK JENŐ és HINTS MIKLÓS „Az erdélyi Melles-völgy helynevei” című könyvében (Bp., 1992. MND. 102).

9. **Bereg vármegye.** Bátyu, Bótrágy, Csonkapapi, Déda, Gút, Harangláb, Kaszony, Kisbégány, Nagybégán és Som adatai bedolgozva SEBESTYÉN ZSOLT „A Beregszászi járás 11 településének helynevei” című könyvében (Bp., 2002. MND. 178). Asztély, Balazsér, Borzsova, Csoma, Gát, Gecse, Halábor, Heteny, Jánosi és Macsola adatai besorolva SEBESTYÉN ZSOLT „Tíz település helynevei a kárpátaljai Beregvidékről” című könyvében (Bp., 2003. MND. 183). Közzétette a teljes anyagot MIZSER LAJOS 1995-ben, a Nyíregyházi Levéltári Évkönyv 395–489. lapján. A mutatót nem közölték, de kézirat-ban megvan.

10. **Beszterce vármegye.** 1876 után Beszterce-Naszód vármegye lett. A teljes anyagot közölte településenkénti besorolásban BINDER PÁL „Beszterce és Radna-völgy történelmi személy- és helynevei (1698–1865)” című munkája (Bp., 1994. MND. 136).

11. **Békés vármegye.** Megjelent 1983-ban. Bevezette, jegyzetekkel ellátta és köz-zétette JANKOVICH B. DÉNES, a mutatókat összeállította HÉVVÍZI SÁNDOR. Helységek szerinti mutatója különválasztja a valódi helyneveket és az egyéb neveket és fontosabb közszavakat, általános (összesített) mutatója a helyneveket elemeire bontja. A kötet a mai Békés megye területét vette alapul, nem tartalmazza Öcsöd, de fölvette Arad, Bihar, Csanád, Csongrád, Heves és Külső-Szolnok ide csatolt településeinek adatait.

12. **Bihar vármegye.** Megjelent két kötetben (650 lap) Debrecenben 1996–1998-ban, HOFFMANN ISTVÁN és KIS TAMÁS közze-tételében. Helységnévmutatója a megválto-zott nevű településeket, helynévmutatója a névelemeket is tartalmazza. Van külön sze-mélynév- és tárgymutatója, valamint a mellékelt térképhez külön helységnévmutató. Kiváló közze-tétel, jó lenne, ha mintának tekintenék a következő kötetek szerkesztői.

13. **Borsod vármegye.** Megjelent 1988-ban Miskolcon, mutató nélkül (425 lap). Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta: TÓTH PÉTER. Az 1950-ben Szabolcstól Borsod-Abaúj-Zemplén megyéhez csatolt Báj, Csobaj, Kenézlő, Prügy, Taktakenéz, Tardos, Tiszaladány, Viss és Zalkod anyagát „Alsó-Bodrogek és Alsó-Taktaköz Pesty Frigyes 1864. évi helynévtárában” címmel MIZSER LAJOS tette közzé 1996-ban (Miskol-ci Herman Ottó Múzeum Évkönyve 33–4: 339–47). Cserépfalu, Ónod és Szendrő anya-gát MIZSER LAJOS beépítette a települések monográfiáiba.

14. **Brassó és vidéke.** ?

15. **Csanád vármegye.** Apáca, Battonya, Dombegyház, Dombiratos, Kevermes, Kunágota, Magyarbánhegyes, Mezőkovácsháza, Nagybánhegyes és Reformátuskovács-háza adatai szerepelnek a fent említett Békés megyei kötetben.

16. **Csikszék.** Kásonújfalú, Kásonjakabfalva, Kásonimpér, Kásonaltíz és Kásonfeltíz adatait HINTS MIKLÓS besorolta „Káson jelenkori és történeti család- és helynevei” (Bp., 2000. MND. 169); Gyimesfelsőlok, Gyimesközéppok, Gyimesbükk, Románcsüggés, Magyarcsüggés, Gyepce és Kostekek adatait pedig „Gyimesi helynevek” című munkájába (Csíkszereda, 2000. MND. 165). Csíkszentimre anyagát közli és névadatait besorolja SZOPOS ANDRÁS „Csíkszentimre helynevei 1602–2000” című könyve (Nyíregyháza, 2004. MND. 193).

17. **Csongrád vármegye.** SZENDREY ÁKOS a Népünk és nyelvünk egy korai évfolyamában (1929) közölte mutató nélkül. Kiskundorozsma anyaga megtalálható BOGNÁR ANDRÁS „Jászok” című könyvében (Kecskemét–Szolnok, 1978).

18. **Doboka vármegye.** KÁDÁR JÓZSEF Szolnok-Doboka vármegye monográfiájában (1901–1905) hiányosan és hibásan közli mutató nélkül. Ds anyagát SZABÓ T. ATTILA beépíti „Ds helynevei” című monográfiájába (1937). Mutató nincs hozzá, az adatok betűrendben vannak. Fűzkút, Melegföldvár, Feketetelek, Magyarlégen, Mezőszava, Mezőkeszű és Vajdakamarás helynévadatai be vannak dolgozva HINTS MIKLÓS „Közép-Mezőség hét településének helynevei” című kötetébe (Bp., 1992. MND. 110). Cegőtelke, Nagysajó, Sajószentandrás, Sajóudvarhely, Sófálya, Somkerék, Szászbréte és Zselyk adatai be vannak építve HINTS MIKLÓSNak „Az erdélyi Sajó völgye nyolc településének helynevei” című könyvébe (Bp., 1991. MND. 94).

19. **Esztergom vármegye.** Esztergom, Pilismarót, Süttő, Lábatlan, Nyergesújfalú, Tát, Dömös, Bajót, Mogyorósbánya, Tokod, Dorog, Keszölc, Piliscsév, Pilisszentlélek, Nagysáp, Sárissáp, Csolnok, Leányvár, Bajna, Epöl, Dág, Máriahalom és Úny (Dorogi járás) adatai a jelenkori nevek közé besorolva szerepelnek Komárom megye 1985-ben kiadott kötetében. Közzétette: GERSTNER KÁROLY, HEGEDŰS ATTILA, KÖRMENDI GÉZA stb. Mutatója elemekre bontva utal a lelőhelyekre. Készítette: TAPOLCAINÉ SÁRAY SZABÓ ÉVA. A mai Szlovákia területére eső települések adatai tudtommal nem jelentek meg még sehol.

20. **Alsó- és Felső-Fehér vármegye ?**

21. **Fejér vármegye.** A névadatok nagy részét (a magyarázatok elhagyásával) beolvasztotta „Adatok Fejér megye történeti-földrajzi névanyagához” című munkájába NAGY LAJOS (Fejér Megyei Történeti Évkönyv 6. Székesfehérvár, 1972: 227–311. Mutató nélkül). A teljes anyag megjelent 1977-ben. Bevezette, közreadja és jegyzetekkel ellátta: PÁRNICZKY JÓZSEFNÉ (Fejér Megyei Történeti Évkönyv 11. Székesfehérvár, 1961–305. A kötet mutatója tartalmaz több helynevet, de alapjában véve használhatatlan.)

22. **Fogaras vármegye ?**

23. **Gömör vármegye.** Megjelent Alsóvály, Felsővály, Gergelyfalva, Mihályfalva, Alsókálós és Felsőkálós anyaga DÉNES GYÖRGY és BENEDEK LÁSZLÓ „A Vály-völgy földrajzi nevei” című munkájában, a történeti adatok közé bedolgozva a „Vály-völgy” című kötetben (szerkesztette: B. KOVÁCS ISTVÁN. Pozsony–Rimaszombat–Felsővály, 1991: 247–382). Mutató nélkül. Az ELTE szervezésében SEREG MELINDA dolgozik a teljes megye anyagán.

24. **Háromszék.** Barót, Bodos, Bölön, Köpec, Középpajta, Nagyajta, Szarazajta, Miklósvár, Nagybacon és Zalánpatyka teljes anyagát és a helynevek besorolását tartal-

mazza JANITSEK JENŐ „Miklósvárszék történeti és jelenkori hely- és családnévei” című munkája (Bp., 2004. MND. 188). Sepsiszentkirály teljes anyagát közölte és adatait besorolta JANITSEK JENŐ és HÁRI GYULA „Sepsiszentkirály helynevei” című munkája (Bp., 2000. MND. 167). Kilyén és Szotyor teljes anyagát közli FARKAS TAMÁS és ZÁNTÓ EDINA, Kőkös és Angyalos napjainkban is élő adatait pedig besorolja BÖLCSKEI ANDREA, HAVAS PÉTER és SLÍZ MARIANN megjelenés előtt álló jelenkori gyűjtése. Háromszék teljes anyagának kéziratát elkészítette NY. NAGY ISTVÁN (Veszprém); megjelenése talán folyamatban van.

25. **Győr vármegye.** Győr város külterületi anyagát beépítette jelenkori adatai közé KÖRÖS ERZSÉBET „Győr külterületi földrajzi nevei” című, 2001-ben megjelent könyvébe. Mutatója nem bontja elemeire a neveket. Györszentmárton adatait ÁBRAHÁM IMRE „Pannonhalma város és határa” című helytörténeti munkája (Pannonhalma, 2001) tartalmazza. Mutatója nem bontja elemeire a neveket.

26. **Heves vármegye.** Megjelent minden adata bedolgozva Heves megye járásonként megjelenő helynévgyűjteményeibe. Közzétette: PELLE BÉLÁNÉ. Egri járás: 1970; Füzesabonyi járás: 1975; Hevesi járás: 1980; Gyöngyösi járás, Hatvan és környéke, Eger: 1988. Kötetenkénti mutatói elemeire bontják a neveket. (Az első három kötetét KOVÁCS BÉLA készítette, a negyedikét BATÁRI ANTAL és BATÁRINÉ TÓTH IRÉN.)

27. **Hont vármegye.** Megjelent önálló kötetben 1984-ben. Közreadja BOGNÁR ANDRÁS, a jegyzeteket HORVÁTH LAJOS, a mutatót FÜRSTNER GABRIELLA készítette. Pest Megyei Téka 7. Szentendre, 384 lap. A mutató nem bontja elemeire a neveket.

28. **Hunyad vármegye ?**

29. **Jászság.** Két önálló kötetben, „Pesty Frigyes Helynévtárából” címmel (Kecskemét–Szolnok, 1978–1979) jelent meg. Közzétette BOGNÁR ANDRÁS. Az első kötet „Jászkunság” címmel tartalmazza a Kiskunság adatait is. A második kötet címe „Külső-Szolnok”, s nagyjából a mai Szolnok megye anyagát adja. Kötetenkénti mutatója először településenként, majd összevonva, utóbbiban elemeire fölbontva tartalmazza a névadatokat.

30. **Kolozs vármegye.** Kalotaszeg anyagát beépíti SZABÓ T. ATTILA monumentális helynév-monográfiája adattárába (1942), mutatója kiterjed az írásváltozatokra is, de a köznévi elemekre nem tér ki. Mócs, Botháza, Berkenyes és Magyarfráta névadatai HINTS MIKLÓS „Mezőségi magyar falvak helynevei” című munkájába vannak beépítve (Bp., 1993. MND. 121). Dendrászéplak, Kisfülpös, Magyarfülpös, Beresztelke, Nagyerce, Unoka, Bala, Toldalag, Póka és Pókakeresztúr helynévadatai HINTS MIKLÓSNak „A mező-ségi Lúcz völgye helynevei” (Bp., 1995. MND. 141); Komlód, Oroszfája, Mezőújlak, Septér, Mezőörményes és Nagyölyves adatai pedig „A Komlós völgye hét településének család- és helynevei” című munkájában találhatók meg (Bp., 2004. MND. 196).

31. **Kővár vidéke.** MIZSER LAJOS számítógépre vitte, mutatóját is elkészítette, összesen 87 lap. Állítólag román fordításban megjelenik 2006-ban a Szatmárnémeti Múzeum kiadásában.

32. **Kőhalomszék ?**

33. **Komárom vármegye.** Dunaalmás, Dunaszentmiklós, Neszmély, Naszály, Szomód, Tata, Tatabánya, Agostyán, Tardosbánya, Baj, Héreg, Kocs, Vértesszőlős, Vértesszolna, Vértessomló, Tarján, Gyermely, Szomor, Kömlőd, Környe, Dad, Kecskéd, Bokod, Oroszlány, Várgesztes (Tatai járás); (Dél)Komárom, Szőny, Almásfüzitő, Ács, Moca, Bana, Bábólna, Kisigmánd, Nagyigmánd, Tárkány, Csép, Szend, Szák, Ete, Bársonyos,

Kerékteleki, Ászár, Kisbér, Császár, Vérteskethely, Bakonybánk, Bakonyszombathely, Bakonysárkány, Hánta, Réde, Ácsteszer, Aka, Csatka és Súr (Komáromi járás) adatai bekerültek a „Komárom megye földrajzi nevei” című kötetbe. Közzétette: GERSTNER KÁROLY, HEGEDŰS ATTILA, KÖRMENDI GÉZA stb. (Bp., 1985). Mutatója elemekre bontja a neveket, készítette: TAPOLCAINÉ SÁRAY SZABÓ ÉVA. Komárom megye teljes PESTY-féle anyagát közreadta PASTINSZKY MIKLÓS és TAPOLCAINÉ SÁRAY SZABÓ ÉVA (Tatabánya, 1977. 309 lap). A Dunától északra fekvő, a mai Szlovákia területére eső rész anyagának közzétételéről nem tudok.

34. **Közép-Szolnok vármegye.** MIZSER LAJOS számítógépre vitte, mutatózta, 135 lap. Kiadóra vár.

35. **Krassó vármegye ?**

36. **Kraszna vármegye.** beolvasztották Szilágy vármegyébe 1876-ban. Bogdánd, Hadad, Hadadnásd, Lele és Szer adatai szerepelnek BURA LÁSZLÓ „Tövisvári helynevek” című kötetében (Bp., 2004. MND. 189). Kémer teljes anyagát közli BUBOLY MAGDOLNA „Kémer helynevei” című munkájában (Bp., 2004. MND. 187. 10–11), névadatait pedig beosztja a történeti adatok közé.

37. **Küküllő vármegye ?**

38. **Liptó vármegye.** Az ELTE szervezésében BODA ANNAMÁRIA dolgozik az anyagán.

39. **Máramaros vármegye.** MIZSER LAJOS számítógépre vitte, mutatózta, 190 lap. Állítólag 2006-ban a Szatmárnémeti Múzeum kiadja román fordításban. Hosszúmező névadatait és teljes anyagát közli JANITSEK JENŐ és ROMÁN JÁNOS „A máramarosi Hosszúmező hely- és személynevei” című kötetben (Bp., 1994. MND. 124. 179–80).

40. **Medgyesszék ?**

41. **Marosszék.** Nagysármás, Mezőméhes, Mezőbodon, Mezőkőbölklút, Mezőkölpeny, Mezősámsond, valamint Szabéd helynévadatai HINTS MIKLÓS „Hét mezőszéki falu család- és helynevei” című munkájában vannak beépítve (Bp., 1996. MND. 145).

42. **Mosony vármegye ?**

43. **Nagysinkai szék ?**

44. **Nagyszeben ?**

45. **Naszód vármegye.** 1876 után *Beszterce-Naszód vármegye* néven egyesítve.

46. **Nógrád vármegye ?**

47. **Nyitra vármegye ?**

48. **Pest vármegye.** Veresegyház, Szada, Mogyoród, Csömör, Kerepes, Kistarcsa, Nagytarcsa, Gödöllő, Isaszeg, Pécel, Valkó, Dány, Vácszentlászló és Zsámbok anyaga megjelent ASZTALOS ISTVÁN közzétételében „A Gödöllői járás nyugati területének földrajzi nevei Pesty Frigyes kéziratos helységnévtárában” [!] címmel (Aszód, 1979). Ugyancsak ASZTALOS ISTVÁN jelentette meg „Galga Völgy Földrajzi Nevei Pesty Frigyes Kéziratos helységnévtárában” [!] című összeállításában (Aszódi Múzeumi Füzetek 8. Aszód, 1976. 81 lap) több település anyagát. Csepel, Halásztelek, Szigetszentmiklós, Szigethalom, Szigetcsép, Szigetújfalu, Szigetszentmárton, Szigetbecse, Tököl, Ráckeve, Lórév és Makád (Csepel-sziget) névanyaga megjelent a többi történeti és jelenkori névvel együtt HAJDÚ MIHÁLY „A Csepel-sziget helynevei” (Bp., 1982) című könyvében, névelemekre bontott mutatóval. – A teljes megye anyagát közzétette BOGNÁR ANDRÁS „Pest-Pilis-Solt vármegye és kiegészítések Pesty [a címlapon: Pesti] Frigyes kéziratos helynévtárából” címmel (Pest Megyei Téka 6. Szentendre, 1984. 620 lap). A jegyzeteket

HORVÁTH LAJOS, a mutatót KABAI ILONA és LÁDI LÁSZLÓ készítette. – Farnos, Kóka, Nagykáta, Szentlőrincvárosa, Szentmártonvárosa, Pánd, Tápióbicske, Tápiógyörgye, Tápióság, Tápiószecső, Tápiószéle, Tápiószentmárton és Tóalmás (Nagykáti járás) anyaga megjelent az élő nevekkal együtt FARKAS FERENC közzétételében (Piliscsaba, 2002). A minden névelemre kiterjedő mutatót összeállította HORVÁTHNÉ KISPÉTER ZSUZSANNA.

49. **Pozsony vármegye.** Az ELTE szervezésében LUDÁNYI VIKTÓRIA és LUDÁNYI ZSÓFIA dolgozik az anyagán.

50. **Sáros vármegye.** MIZSER LAJOS számítógépre vitte az adatait (77 lap), előre láthatóan 2006-ban megjelenik a Nyíregyházi Levéltár Évkönyvében.

51. **Segesvárszék ?**

52. **Somogy vármegye.** Az élő névanyagba bedolgozva megjelent Somogy megye helyneveinek kötetében. Közzétette: BALOGH LAJOS, HAJDÚ MIHÁLY, HOSSZÚ FERENC stb. (Bp., 1974). A minden névelemet külön fölvevő mutatót készítette: KIRÁLY LAJOS. Önálló kötetben a „Fontes Comitatus Simighiensis 1. Pesty Frigyes Somogy vármegye helynévtára” (Kaposvár, 2001. 414 lap) tartalmazza a teljes anyagot. (A szöveget gondozta és a bevezetőt írta GÖZSY ZOLTÁN és POLGÁR TAMÁS, közreműködött VONYÓ JÁNOSNÉ. Mutatója személy- és helységneveket tartalmaz csupán.

53. **Sopron vármegye.** Babót, Beled, Círák, Dénesfa, Edve, Gyórá, Himod, Hövej, Kapuvár, Kisfalud, Mihályi, Osló, Rábakecöl, Szárföld, Vadosfa, Vásárosfalu, Veszény, Vica és Vitnyéd (Kapuvári járás) anyaga beépítve a „Győr-Moson-Sopron megye földrajzi nevei 1. A Kapuvári járás” című, 1998-ban megjelent jelenkori gyűjteménybe. Közzétette: HEGEDŰS ATTILA.

54. **Szabolcs vármegye.** A teljes megye anyaga megjelent 2000-ben. A szöveget gondozta és a mutatót készítette: MIZSER LAJOS. Különnyomat a Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyvéből (42: 227–372). Mutatója nem bontja elemeire a neveket. Balkány, Biri, Bököny, Geszteréd, Huguja (Érpatak), Kállósej, Kiskálló, Nagykálló és Szakoly névanyaga ugyancsak MIZSER LAJOS közzétételében jelent meg „A Nagykálló járás Pesty Frigyes kéziratos helynévtárában” címmel a Nagykálló Helytörténeti Füzetek 7. köteteként (Nagykálló [1994?] 28 lap). Mutatója nincs.

55. **Szatmár vármegye.** „Szatmár vármegye Pesty Frigyes 1864–1866. évi helynévtárában” címmel MIZSER LAJOS jelentette meg (Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai 2. Közlemények 24. Nyíregyháza, 2001. 410 lap). Mind a négy járásnak külön mutatója van, amely nem bontja föl a neveket elemeire. Ákos, Berend, Börvely, Csanálos, Géres, Hirip, Kálmánd, Kaplony, Mezőfő, Nagykolcs, Szamosdara, Szamoskrassó, Szatmárhegy és Tamásvárja adatai megtalálhatók BURA LÁSZLÓ „Szatmári helynevek 1.” című könyvének névtárában (Bp., 2003. MND. 182).

56. **Szászsebes ?**

57. **Szászváros ?**

58. **Szepes vármegye ?**

59. **Szerdahelyszék ?**

60. **Székely városok ?**

61. **Temes vármegye ?**

62. **Tolna vármegye.** Helynévanyaga megjelent 1981-ben, a „Tolna megye földrajzi nevei” című kötetében. Közzéteszi HAJDÚ MIHÁLY, KIRÁLY LAJOS, ÖRDÖG FERENC stb. Mutatója föl bontja elemeire a neveket, készítette HAJDÚ MIHÁLY irányításával és közreműködésével H. GULYÁS ZSUZSANNA. A teljes megye anyagát közreadta GAÁL

ATTILA és KÖHEGYI MIHÁLY „Tolna megye Pesthy [!] Frigyes helynévtárában” címmel a Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyvében 1. 1971–1972. év: 271–332; 2. 1973–1974. év: 297–339; 3. 1975–1976. év: 279–366.

62A. **Torna vármegye.** Az ELTE szervezésében adatait kijegyezte KOVÁCS ANDRÁS. Ellenőrzésre, szerkesztésre, közzétételre vár.

63. **Torda vármegye.** Mezőnagycsán, Felsődetrehem, Aranyosegerbegy és Aranyosgyéres névadatai megtalálhatók HINTS MIKLÓS „Mezőségi magyar falvak helynevei” című munkájában (Bp., 1993. MND. 121). Magyaró teljes anyagát közli, névadatait beépíti PALKÓ ATTILA „A Maros-Torda megyei Magyaró hely- és családnevei” című munkájába (Bp., 1998. MND. 160).

64. **Torontál vármegye.** Az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékén PAPP GYÖRGY irányításával megkezdődött a közzététele.

65. **Trencsén vármegye ?**

66. **Udvarhelyszék.** Bardoc, Bibarcfalva, Erdőfüle, Kisbacon, Magyarhermány, Olasztelek, Székelyszáldobos és Vargyas teljes anyagát fölvette, névadait besorolta JANITSEK JENŐ „Bardócszék hely- és családnevei” című könyve (Bp., 1993. MND. 118). Székelydála névadatait besorolta JANITSEK JENŐ és FERENCZI RÉKA „Székelydála jelenkori és történeti hely- és családnevei” című könyve (Bp., 2003. MND. 186). Atyha, Énlaka, Etéd, Küsmöd, Parajd, Siklód, Sóvárad, Szolokma, Sófálva és Korond teljes anyagát közlik, s adatait besorolják JANITSEK JENŐ és SZŐCS LAJOS könyvei: 1. „Atyha jelenkori és történeti hely- és családnevei” (Bp., 1998. MND. 158); 2. Énlaka (Bp., 1998. MND. 161); 3. Etéd (Bp., 1998. MND. 159); 4. Küsmöd (Bp., 1998. MND. 155); 5. Parajd (Bp., 2002. MND. 176); 6. Siklód (Bp., 2002. MND. 179); 7. Sóvárad (Bp., 2002. MND. 180); 8. Szolokma (Bp., 2003. MND. 184); 9. Sófálva (Bp., 2000. MND. 164); 10. Korond (Bp., 2001. MND. 171). Az ELTE szervezésében SÓFALVI KRISZTINA elkezdte a számítógépre vitel munkálatait.

67. **Ugocsa vármegye.** Megjelent MIZSER LAJOS „Ugocsa és Ung megye Pesty Frigyes 1864–66. évi Helynévtárában” című könyvében (Nyíregyháza, 1999. 157 lap). Mutatója (133–40) nem bontja elemeire a neveket. SZABÓ T. ATTILA szerint (Nyelv és település. Bp., 1988: 501) SZABÓ ISTVÁN „Ugocsa megye” című kötete (Bp., 1937) tartalmazza a teljes PESTY-anyagot, de a könyv új kiadásában (Bp.–Beregszász, 1994) nem található, MIZSER LAJOS sem említi.

68. **Újháziszek ?**

69. **Ung vármegye.** Megjelent MIZSER LAJOS „Ugocsa és Ung megye Pesty Frigyes 1864–66. évi Helynévtárában” című könyvében (Nyíregyháza, 1999: 71–130). Mutatója (145–54) nem bontja elemeire a neveket.

70. **Vas vármegye.** Anyagát az élő nevek közé bedolgozta a „Vas megye földrajzi nevei” című kötet. Közzétette BALOGH LAJOS, BARBALICS IMRE, BÁRDOSI JÁNOS stb. (Szombathely, 1982). Mutatója elemeire bontja a neveket. Összeállította BOKOR JÓZSEF, GUTTMANN MIKLÓS és VÖRÖS OTTÓ.

71. **Vasvár.** Vasvár város helynévadatai be vannak dolgozva az előző könyv jelenkori nevei közé (524–8).

72. **Veszprém.** Helynévanyaga a „Veszprém megye földrajzi nevei”-nek járasonként megjelenő kötetekben olvasható. 1. Tapolcai járás (Bp., 1982), közzétette GAÁL SÁNDORNÉ, LAKOSSY JUDIT, KIRÁLY LAJOS stb., mutatóját összeállította MÉSZÁROSNÉ VARGA MÁRIA; 2. Pápai járás (Bp., 1987), közzétette ÁCS ANNA, CSEPREGI ISTVÁNNÉ,

GERSTNER KÁROLY stb., mutatóját összeállította VARGA MÁRIA; 3. Ajkai járás (Bp., 1991), közzétette GERSTNER KÁROLY, LAKOSSY JUDIT, SZELESTEY IBOLYA, VARGA MÁRIA, mutatóját összeállította VARGA MÁRIA; IV. Veszprémi járás (Bp., 2000), közzétette GERSTNER KÁROLY, KIRÁLY LAJOS, LAKOSSY JUDIT stb., mutatóját összeállította RÓNAI BÉLA. Valamennyi mutató elemeire bontja a neveket. A teljes megyei anyagot közölte NY. NAGY ISTVÁN „PESTY FRIGYES kéziratos helynévtára. Történelmi Veszprém vármegye” című kötete (Pápa, 2000. 387 lap). Földrajzi mutatója nem bontja elemeire a neveket, de a tárgymutató minden egyes belső névelemet fölvesz.

73. Zala vármegye. A Zalai Gyűjtemény 24. kötete, a „Zala megye földrajzi nevei 2. A Keszthelyi járás” (Zalaegerszeg, 1986. 157 lap) bedolgozta élő névadatai közé a járás anyagát. Közzétette MARKÓ IMRE LEHEL, RÓNAI BÉLA, VARGA MÁRIA stb., mutatója elemeire bontja a neveket, összeállította RÓNAI BÉLA. Dobronak, Zsitkóc, Kámaháza, Radamos, Göntérháza, Bánuta, Hídvég, Hosszúfal, Kapca, Gyertyános, Alsólakos, Lendva, Csente, Kót, Petesháza, Völgyfal és Pince névadatait bedolgozta KASZÁS JÓZSEF „A szlovéniai Lendva (Lendava) környékének helynevei” című könyvébe (Bp., 1995. MND. 134).

74. Zaránd vármegye ?

75. Zemplén vármegye. Alsóberecki, Felsőberegkei, Luka (Bodroghalom), Bodroglaszi, Cigánd, Dámóc, Traucsonfalva (Herceghút), Karcsa, Karos, Kisrozvágy, Nagyrozvágy, Láca, Cséke, Makkoshotyka, Olaszliszka, Pácin, Leányvár, Ricse, Bodrogsára, Arbonyszadány, Sárospatak, Józseffalva, Petrahó, Végardó, Sátoraljajújhely, Vitány, Károlyfalva, Rudabányácska, Hosszúláz, Semjén, Karád, Tolcsva, Vajdácska, Agárd és Vámosújfaló névanyagát KOVÁTS DÁNIEL közölte „Sárospatak és Sátoraljajújhely környéke Pesty Frigyes helynévtára”-ban (Sátoraljajújhely, 1998). Bekecs, Berzék, Hernádnémeti, Hoporty (Sóstófalva), Külsőbölcs, Legyesbénye, Megyaszó, Sajóhídvég, Sajókeszvényen, Taktaszada, Taktaharkány, Szerencs és Tiszalúc anyaga megjelent MIZSER LAJOS „A Harangod-vidék helynevei” című tanulmányában (A Miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve 2005). Bodrogheresztúr, Erdőbénye, Tállya, Ond, Tarcal és Tokaj anyagát MIZSER LAJOS „Hegyaljai helynevek – 1864” című dolgozata tartalmazza (Széphalom 15. 2005: 321–32). Zemplén vármegye teljes anyaga (407 település, 347 lap) mutatóval együtt számítógépen megvan, és kiadásra vár MIZSER LAJOS munkájaként.

76. Zólyom vármegye. Az ELTE szervezésében BODA ANNAMÁRIA számítógépre vitte a teljes anyagot (de ez csupán négy település).

Bács-Kiskun megye 1864-ben, mikor Pesty Frigyes összeállította a beérkezett jelentéseket, még nem létezett. Fülöpszállás, Kiskunhalas, Kerekegyháza, Kiskunfélegyháza, Kiskunmajsa, Kunszentmiklós, Szabadszállás anyaga megtalálható BOGNÁR ANDRÁS „Jászkunság” (Kecskemét–Szolnok, 1978) című kötetében.

Kárpátalja teljes PESTY-féle anyagát (Bereg, Máramaros, Szabolcs, Szatmár, Ungocsa és Ung vármegyék mai határainkon túl eső területein) egybeszerkesztette MIZSER LAJOS, és még váratlan halála előtt UDVARI ISTVÁN lektorálta is a munkát. Amennyiben a mutató elkészül hozzá, és az OTKA-pályázatból nem vonnak el több pénzt, elsőnek szeretnénk megjelentetni.

3. A PESTY-féle gyűjtés közzétételeinek a számbavételére azért volt szükség, mert az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszékén folyó kutatás SZABÓ T. ATTILA erdélyi történeti helyneveinek a

közzététele érdekében a végéhez közeledik. Lassan befejeződnek az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában folyó adatgyűjtések, csak az ellenőrzés, szerkesztés, megjelentetés gondjai maradnak. Főlszabadul az a jól begyakorlott, kiválóan dolgozó fiatal kutatógárda, amelynek tagjai szívesen és eredményesen végezték eddigi munkájukat, s új föladatakat várnak. Kétségtelenül sokkal nehezebb a 19. századi kézírásokat olvasni (különösen mikrofilmeken), mint SZABÓ T. ATTILA megszokott és már ismerős írását céduláinak és följegyzéseinek bármily nagy tengerében, de igyekszünk megfelelni a kihívásnak, s a mai határokon kívüli 19. századi névanyagot szeretnénk minél nagyobb mennyiségben közzétenni. Ennek nehézségei nem csupán a nehezen olvasható kézírásokban rejlenek, hanem sokkal inkább a gyakori idegen szövegek, nevek olvasásában. Szerencsére kiváló hallgatók és doktori képzésben résztvevők tanulnak egyetemünkön a mai határokon kívüli magyar nyelvterületről, akik közül többen ismerik a szlovák, orosz, román nyelvet, s biztosítékok jelentenek munkánk eredményes végzéséhez.

HAJDÚ MIHÁLY

MIHÁLY HAJDÚ, **Publishing the place-name collection of Frigyes Pesty (1864)**

In 1864 Frigyes Pesty, the historian, decided to have all place-names (including names of mountains, bodies of water, peripheral buildings, fields etc.) in approximately 25,000 settlements of contemporary Hungary collected in the language they were actually used in the villages by the inhabitants. He composed a questionnaire, which was translated into all minority languages used in Hungary at that time. Assisted by the council of governor-general he made the members of the local board (involving local clergymen and school-masters) complete the form. He arranged the questionnaires received into 68 bulky volumes according to contemporaneous (i.e. 1858–1876) administrative units and place them in the Manuscript Archive of the Hungarian National Museum (present-day National Széchényi Library).

This enormous place-name collection has not been exploited for long. It was Attila Szabó T. who first called attention to it, but researchers started to publish names of territories inside today's borders of the country in a haphazard fashion only in the 1980s. Owing to few enthusiastic scholars' individual and generous labour some attempts were also made to publish the place-names outside today's borders of Hungary. After publishing Attila Szabó T.'s excellent Transylvanian place-name collection the Team of Onomastic Sciences in Eötvös Loránd University tries to release Pesty's place-name data of territories not belonging to Hungary today. The place-names are going to be published in their original language in literal copy to meet the claims of scientific research of Hungarian as well as other languages.

Previous publications, publishable manuscripts, work in progress and tasks of later research have been surveyed before the beginning of the project. The article focuses on the results of this survey.

A MAGYAR NÉVTUDOMÁNY BUDAPESTI SOROZATAIRÓL: MAGYAR SZEMÉLYNÉVI ADATTÁRAK, MAGYAR NÉVTANI DOLGOZATOK

1. Beszámolómm nem tudományos igénnyel készült, inkább csak visszaemlékezésnek szánom az alábbiakat a Névtani Értesítő szerkesztőjének hosszas és makacs unszolására. Azt mégis bevallom, hogy nincs ellenemre ez a beszámoló. Egyrészt benne vagyok abban a korban, amikor már szívesen idézi az ember az emlékeit, másrészt pedig nagy tudású kartársam és kortársam, Mező András sajnos már nem él. Sok mindent terveztünk együtt a magyar névtan fölvirágoztatása érdekében; erkölcsi és szakmai segítőtársam is volt egy-egy kérdés megoldásában. Nem számíthatok arra, hogy az ő bölcsőbb látásmódja és jobb memóriája megbízhatóbb, valósabb és színesebb képet fest majd közös múltunkról és a magyar névtudomány önelvűvé válásának idejéről. Mert noha kétségtelenül Lőrincze Lajos, Benkő Loránd, Kázmér Miklós és mások írásai nyitogatták az önállósodás kapuit, Mező Andrással vallottuk először nyíltan, hogy a névtan nem lehet továbbra is a nyelvstudomány, a hely- és néptörténet, a néprajz stb. „szolgálóleánya”, hanem saját kérdései vannak, melyekre saját magának kell felelnie saját módszereivel.

Arról az időszakról írnék, amelyben a Tisztelt Olvasók közül sokan éltek, de még többen csak visszaemlékezésekből ismerik. Nem utolsósorban azonban egy politikai tudománytörténeti korszakról is kell vallanom, amely ma úgy tűnik, néhány tekintetben kiszámíthatóbb volt a mainál, de gazdasági vonatkozásaiban mindenképp nagyvonalúbb (vagy hanyagabb) és elnézőbb, még több területen fegyelmezőbb és önkontrollra, sőt öncenzúrára, óvatosságra késztebb. Mindennek ellenére egyes vezető beosztású értelmiségiek jóindulata, hallgatóságos pártolása révén a nemzeti tudat erősítése és elmélyítése érdekében megértőbb volt a népi értékek fölmutatása, a hazafiság csöndes vállalása és látványosság nélküli megvallása irányában. Világért sem arról van szó, hogy jobb lett volna a politikai és gazdasági helyzet az 1970–80-as években, hanem arról, hogy „hajszálgyökereket” lehetett eresztetni a „sziklabörtön” kövei közé, s a magyarságtudatot szolgálni lehetett sok apró tettel: határainkon inneni és túli néprajzi megfigyelések, nyelvjárási sajátságok, névtani adatok följegyzésével, közreadásával, megjelentetésével. Ezeket a célokat szolgálták (a szoros szakmai föladatak mellett) a bemutatandó sorozatok, a bennük megjelent írások, tanulmányok, cikkek, adatok.

2. Az első sorozat ötletét Szathmári István akkori dékánhelyettestől kaptam 1970-ben. Ekkor fejlesztették négy-öt fős személyzettel „üzemmé” az ELTE sokszorosítóját, s föladataul tették a rektori és dékáni hivatalok kiszolgálását nyomtatványokkal, évkönyvek kiadásával. Az adminisztráció azonban nem tudta annyi munkával ellátni az üzemet, hogy folyamatosan dolgozzon, s lehetővé tették, hogy a jobb doktori dolgozatok is megjelenjenek sokszorosított formában. Szathmári tanár úr (mint egyik legfiatalabb oktatót) engem bízott meg azzal, hogy a nála doktorált ZILÁHI LAJOS nyelvjárási dolgozatát szerkesszem meg, vigyem el a sokszorosítóba, aztán küldjem szét az ország nagyobb könyvtárainak, egyetemnek és társtanszékek könyvtárainak, meg ahová jónak és

szükségesnek látom elküldésüket. A teljes szabadság és a vele járó felelősség nagyon meghatott; hihetetlen lelkesedéssel fogtam a munkához, s a 250 példányban megjelenő munkát még abban az esztendőben elküldtem a határokon belüli és kívüli egyetemi, tanszéki könyvtáraknak, még nyugatra is (bár ahhoz minden egyes könyv esetében külön engedélyt kellett kérni, viszont még volt rá pénz). A sokszorosítónak egy éven belül három vezetője is volt: Radnóti Károly, Szántó Endre és Arató Tamás (az utóbbival azután húsz évnél hosszabban tartó jó viszonyt sikerült kialakítanom). Vele tárgyalva megtudtam, hogy nincs folyamatosan munkájuk, s vihetek még több dolgozatot is (ez akkor még egy nyomdász jóindulatán múlt). A sokszorosító eleinte az ELTE központi épületében, a Rektorátus mellett működött, majd kiköltöztették a Ludovika rideg helyiségeibe, hogy néhány év után a Földművelésügyi Minisztériumtól kapott Maglódai úti továbbképzési iskola egyik szárnyába kerüljön (ahová az út egy óránál tovább tartott a Pesti Barnabás utcából).

1971-ben már öt kötet látott napvilágot, s az első szám megjelenésekor címet adtam a sorozatnak: Nyelvtudományi Dolgozatok. A doktori dolgozatok sokszínűségéből adódóan nem lehetett tematikai megkötés; zömmel nyelvjárásiak voltak, de akadt nyelvtörténeti, stilisztikai és névtani munka (POSGAY ILDIKÓ: Rábacsanak személynevei) is. E sorozat hatodik köteteként jelent meg az első Benkő- emlékkönyv is 1971-ben „A magyar nyelv kutatásának és oktatásának módszertani kérdései” címmel, benne két máig helytálló névtani-módszertani cikkel. Ebből a sorozatból 12 számot szerkeszthettem, majd egy évre Angliába mentem, s Szathmári tanár úr az éppen akkor a tanszékére került, nálam is fiatalabb Nagy Ferencnek adta át a szerkesztést. Ő újabb névtani kötettel lepte meg az akkor még gyér számú névtanosokat (15. MÉSZÁROSNÉ VARGA MÁRIA: Bazsi község mai névanyagának vizsgálata. 1975). Jelentős számú történeti névadatot tartalmaz egy későbbi szám is (20. SASVÁRI LÁSZLÓ: A Tokaj térségében élt görögök [és rácok] nyelvi emlékei. 1976). Nagy Ferenc korai és váratlan haláláig, a 35. kötet megszerkesztéséig végezte ezt a munkát, utána még Balázs Géza nevéhez fűződik néhány kötet megjelentetése, de később már nem vállalta senki ezt a valóban megterhelő és nem sok elismerésben részesülő munkát.

Londonból való visszatérésem után semmi alapom nem volt visszakérni Nagy Ferencről a szerkesztést, a sokszorosítóból azonban többször is föl hívtak, hogy miért nem viszek munkát. Ekkor már elköteleztem magam a személynévkutatás mellett. Közben sok jó szakdolgozat készült az ELTE két magyar nyelvészeti tanszékén; elhatároztam tehát, hogy ezeknek a munkáknak az adattári részét sokszorosítatom, hiszen azok elvéülhetetlenek, s gyakorlatilag hozzáférhetetlenek külső kutatók számára. Visszatérésem után, 1974-ben így jelentettem meg az a Magyar Személynévi Adattárak című sorozat első számát. Eredetileg hangzatosabb címben gondolkodtam (Granarium vagy Horreum), miután azonban a Kruzsokban előterjesztettem az ötletet, Pais professzor úr, de még határozottabban Ligeti Lajos lebeszélte róla. Megmagyarázták, hogy e szavak csak konkrét értelemben használhatók; maradjak meg a Repertorium mellett, de még jobb, ha magyarul adom meg a sorozat címét. Így született az a szerencsétlen öszvér megoldás, amely szerint a borítón magyarul szerepel a Magyar Személynévi Adattárak (MSzA.) sorozatcím, a belső címlapon azonban Repertorium Nominum Hungarorum található, bár ezt senki sem használja. A borítón emellett arab számokkal, a címlapon pedig rómaiakkal van föltüntetve a kötetszám.

Az akkori megjelentetési körülmények nemcsak nehézkesek, hosszadalmasak, hanem sokszorosan gátoltak, többszörösen cenzúrázottak is voltak. A hivatalosan engedélyezett folyóiratok kivételével minden egyes megjelentetni óhajtott könyvről, füzetről, sőt a kolligátumokban minden tanulmányról, cikkről lektori véleményt kellett írni, amelynek legfőbb kitétele az „ideológiailag” vagy „politikailag nem kifogásolható” volt. Ezeket a lektori jelentéseket a Kiadói Főigazgatóság (azaz a legfőbb cenzori hivatal) egy előadója elolvasta, elvileg egy hónapi határidő után visszaadta, néha rákérdezett egy-egy megállapításra, de legtöbbször elfogadta. Az évek során sikerült olyan viszonyt kialakítani velük, hogy elolvasás nélkül azonnal aláírták és engedélyezték, s lehetett vinni a sokszorosítóba. Ez azonban hosszú idő, bizonyos ismertség és ismeretség, *captatio benevolentiae* (egy-egy doboz desszert, névnapi virág a hölgyeknek, egy üveg ital az uraknak, barátságok kialakulása után saját termésű méz) révén következett be, s ugyanilyen úton a nyomda is hajlandó volt „megelőlegezni a bizalmat”, vagyis elfogadni sokszorosításra az anyagot később bevivendő engedély ígéretével. Mivel a nyomtatott betű ritkaságszámba ment a szakmában, s akkor még a Magyar Nyelv, a Magyar Nyelvőr, a Magyar Nyelvjárások és a Nyelvtudományi Értekezések vagy a Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai kötetait az utolsó betűig elolvasták a kollégák, ezek a füzetek a megérdemeltnél nagyobb sikert arattak. Kázmér Miklós tanár úrnak azonban súlyos kifogása volt. Miért szűkítettem le a tematikát a személynevekre? Mi lesz a helynevekkel? Hol és mikor jelennek meg az arra érdemes földolgozások, amelyek nem férnek bele a hivatalosan engedélyezett néhány folyóiratba, évkönyvbe, ahol egyébként is éveket kell várni a megjelenésre? Átgondoltam magam is e kifogások jogosságát, s tudtam azt is, hogy ritka szerencsés helyzetben vagyok, hiszen az ELTE anyagilag a legjobban ellátott egyetem volt akkor az országban, csak itt működött akkor még olyan sokszorosító, amely szinte korlátlan mértékben a kutatás rendelkezésére állt. Ezzel a lehetőséggel élni kellett a tudomány, a szakma – és nem csupán a névtan – érdekében. 1976-ban tehát megindítottam a Magyar Névtani Dolgozatok (MND.), 1979-ben a Névtani Értesítő (NévtÉrt.), 1980-ban a Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok (MCsD.), 1987-ben (sorozatcím nélkül) a magyar tájszótárak, majd 2000-től (szintén sorozatcím nélkül) az emlékkönyvek sorozatát. Büntetlenül természetesen mindezt nem lehetett csinálni egyszerre. Kevesebb jobb lett volna, s elsősorban a technikai kivitel sínylette meg sokat markolásumat, de elismerem a tartalmi hiányosságokat, fölületességeket is, amelyekre a sorozatok részletesebb bemutatásakor térek ki. Mivel azonban most a két, immár végleg lezárt névtani sorozatról írok, a még korábban abbamaradt Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok, a tájszótárak és a Névtani Értesítő hányatott sorsának bemutatását mellőzöm.

3. A füzetek külső megjelenése, formátuma (A/5) miatt nem mentegetőzőm. Akkor ez volt a lehetőség, erre volt berendezkedve a sokszorosító, ezeket vállalták tömegesen, néha soron kívül is. Legfőljebb A/4-es, nagyméretű füzeteket lehetett volna még csináltatni, de ez nemcsak azért nem praktikus, mert a legtöbb könyvszekrénybe nem fér be, hanem azért sem, mert az olvasása, forgatása kényelmetlen, túl hosszúk a sorai, nem voltak kicsinyíthetők a betűi, az írógépek betűméreteivel csúnyák lettek volna. Amikor már B/5-ös méretet is vállaltak (Névtani Értesítő, tájszótárak), akkor ezzel a lehetőséggel éltem is, de a régi sorozatokat nem változtattam meg. (Talán lehetett volna új sorozatokat indítani szebb kivitelben az 1990-es évektől, de ezt a fiatalokra hagytam.) A papír minősége is adott volt, azt kellett elfogadnom, amit kaptam. A címlapokat nem láthat-

tam, és sok időt vett volna igénybe azok ellenőrzése, elfogadása. A sorozatoknak azonban nem ez a legkifogásolhatóbb technikai hiányossága, hanem a sok elütés, helyesírási hiba, a néha értelemzavaró szóelhagyás, nehezen olvasható, festékhányos, szürke nyomás, röviden és őszintén: hanyag előkészítés, hibás nyomdai munka, sok javíthatatlanság.

Minderre kevés a mentség, de megpróbálok rá magyarázatot adni. A sokszorosító üzem ragaszkodott egy úgynevezett „xeroxtükör” használatához, ami 50-60 grammos, nagyon vékony papírt jelentett, kék szaggatott vonalakkal bejelölve körül a lapszél, vagyis körülhatárolva a „tükör”. Ezeken a papírokon radiózni nem volt szabad, javítást végezni csak ugyanennek a vékony papírnak a csíkokra vágásával, a hibás szöveg lera-gasztásával, újraírásával lehetett (akkor még nem volt fedőfesték, amire új betűt, betűket lehetett volna írni). Ez lehetetlenné tette egy-egy elütött betű javítását, az egész lapot újra kellett volna írni (néha ez meg is történt). Új írógépszalaggal nem volt szabad írni, mert az túl vastag, szélein elmosott betűket adott, de nagyon régi sem felelt meg, mert szürkése miatt abból nem sok látszott. Az írógép betűinek állandóan kitisztított állapotban kellett lenniük, mert a koszos *o*, *p*, *b*, *d* stb. betűk fekete foltot adtak csak. Mindennek megfelelni szerző alig vállalkozott, gépirók közül is kevés. Az eleinte korrektúrára küldött kéziratok a hibák javításával úgy jöttek vissza, hogy teljes mértékben újra kellett gépeltetni a szöveget, s majdnem ugyanannyi hiba került beléjük, mint korábban, csak legföljebb másutt (s új korrektúrával ugyanez ismétlődött meg).

Nehéz volt megérteni, hogy a sokszorosító nem nyomdai munkát végez, hanem fotózza a kapott lapokat, azokon pedig már nem lehet javítani. Mindezek után úgy döntöttem (sokat megbántva), hogy nem küldöm vissza korrektúrázni a xeroxtükörré gépelt anyagot, hanem a gépiró lelkiismeretességére hagyatkozom. Természetesen volt olyan, aki nagyon pontos, majdnem hibátlan munkát végzett, és sajnos olyan is, akinek elütések, tévedések maradtak a munkájában. Legszebben dolgoztak a tanszéki és az intézeti gépirónők, akik megszokták a nyelvészeti szövegek nagy pontosságot követelő gépelését. Közülük föltétlenül meg kell említenem Schmidtné Irénkét, Zsigóczki Irént, Vad Margitot, Jancsó Katalint, Janki Mártát, de ők nem győzték, s nem is szívesen vállalták a nem túl kifizetődő munkát, hiszen eleinte 2,30, később 4,70 Ft (!) volt egy lap munkadíja, amit Benkő Loránd tanszékvezető engedélyével az ELTE Nyelvtörténeti Tanszékének keretéből fizettettem ki. Az 1980-as évek elejétől a Juhász Gyula történész vezetésével megalakult Magyarságkutató Intézettől, Diószegi László titkár jóindulatú támogatásával sikerült évi 20-30 ezer forintot kapnom, s a gépelési díjakat sürgősségi vagy „nehéz olvasási” felárral megtoldhattam, de így is külső munkatársak bevonására kényszerültem: a tanulmányi osztály, egyetemi hallgatók, de még termelőszövetkezeti gépirónők segítségét is igénybe vettem, aminek következménye még több hibásan gépelt szöveg, még több kifogásolható szerkesztésű füzet lett. Később sikerült megértetni a nyomdával, hogy megfelelő méretű lapszélek kihagyásával bármilyen papírt lehet fotózni, így a szerzők egy részének saját maguk által gépelt munkáit vihettem nyomdába, s jobb minőségű is lett az ilyen kötet. Különösen sok hiba maradt a nyelvjárási ejtést visszaadni akaró dolgozatokban, hiszen a mellékjeleket vékony, fekete tollal, tussal kellett (volna) fölrakni, mert a kék színt nem érzékelte a sokszorosító. A tinta, tus azonban szétfolyt a papíron, iszonyatosan csúnya lapok születtek! Később lehetett kapni fedőfestéket, amivel csökkent némileg a hibák száma, hiszen az elütéseket később is lehetett javítani, megjelentek az egyszer használható műanyag írógépszalagok, ami az olvashatóságot tette

jobbá, végül pedig a számítógépes korban már minden javítást meg lehetett oldani, de ezzel a technikával csak az utóbbi években készültek kiadványok.

Magyarázatra szorulnak még a borítók vagy külső címlapok is. Azt már említettem, hogy korrektúrát nem végezhettem a borítókon, amelyek a belső címlap alapján a sokszorosítóban, nyomdai betűkkel készültek – többnyire hibátlanul, néha egy-egy betű vagy szám tévesztésével (pl. XI. helyett 9.), de ez ritkán volt igazán zavaró. Bosszantó volt azonban az utóbbi időben a borítók „színeváltozása”. Ez elsősorban a „kék sorozatot” (Magyar Névtani Dolgozatok) érintette, mivel a „sárga sorozat” (Magyar Személynévi Adattárak) tulajdonképpen befejeződött (pontosabban: megszakadt) az ELTE sokszorosító üzemének fölszámolásakor. A másikkal ekkor kezdődtek a bonyodalmak. Néhány számot még az ELTE Ajtosi Dürer sori épületében (már az egyetem belső használatú díjszábása szerint, viszonylag nem drágán) készített el Habó János egyszemélyes üze me, amely elsősorban a hallgatók másolási igényeit volt hivatva kiszolgálni, de kétszáz példányig vállalt kisebb füzeteket is sokszorosítani. A kellemetlen az volt, hogy bármennyit könyörögtem és igyekeztem megnyerni minden módon a jóindulatát, még hozott anyagból sem készített kék borítót, mert állítólag ez tilos volt neki. Így születtek az első fehér füzetek a kékék között. Aztán ez a sokszorosítási lehetőség is megszűnt. Fama est: minél messzebb van egy nyomda Budapesttől, annál olcsóbb. Számtalan magánnyomdával próbálkoztam a Budapest–Orosháza útvonal mellett, amelyek számomra útba estek, s a szállítás nem jelentett nehézséget. Minden kísérlet más-más külsőt eredményezett, de egyik sem vált a sorozat hasznára. Erdélyi nyomdákkal is kísérleteztünk. Hints Miklós ügybuzgalma révén néhány kötet (nem véletlenül az ő munkái) több különböző, Románia területére eső nyomdában látott napvilágot, és sajnos nemcsak a borítólap színe, hanem a betűtípusa is mindegyiknek más és más lett. Végül is kikötöttem egy többször nevet változtató kisebb üzem mellett, amely erdélyi származású vezetőjének, Kiss Endrének a jóvoltából mérsékelt áron és viszonylag elfogadható minőségben készíti nemcsak a kék sorozatot, de a Névtani Értesítőt és Szabó T. Attila Erdélyi Helynévtörténeti Adattárát meg egyéb kiadványainkat is, jóllehet tőkehiány miatt néha náluk sincs megfelelő színű vagy minőségű papír, ami miatt több sorozat ugyancsak nem egészen egységes.

4. Az eddigiek a külső megjelenésre vonatkoztak. A belső értékek, a tartalom tekintetében is van magyarázkodásra okom, hiszen első látásra érezhetően nem azonos színvonalúak a megjelent munkák a sorozatokon belül. Egyik oka bennem, szerkesztési, megjelentetési módszeremben van: elsősorban a későbbi fölhasználás lehetőségét kerestem az egyes munkákban. Amennyiben olyan adatokat tartalmazott, amiket még egyszer összegyűjteni aligha fognak, gyöngébb földolgozással is bevettem a sorozatba. Egyébként az a (vitatható) véleményem most is, hogy a szerző maga felel a munkájáért. Amennyiben igénytelen munkát ad ki a keze alól, ő szégyenkezhet a jövőben miatta, őt ítéli el az utókor. (A magánkiadványok korszakában mindent megjelentethet a saját pénzén bárki. A kiadók egy része is inkább azt nézi, hogy el tudja-e adni a könyveket, nem azt, hogy azok értékesek-e. Hány csapnivaló keresztnévstár jelenik meg szerte a világon, s az utóbbi időben Magyarországon is, mert van rá kereslet! Meglepő, de ma is több szülő választ névkönyvekből keresztnévet a gyermekének, semmint a jó hangzást, a családnévvel való harmóniát vizsgálná.)

A másik oka a sorozatok egyenetlenségének, hogy sokszor nem azt adtam nyomdába, amit szerettem volna, hanem ami éppen megjelentethető állapotban kéznél volt. Mint azt korábban írtam, sokszor a nyomda kérte a munkát, mert maguk is igazolni akarták létjogosultságukat, bizonyítaniuk kellett, hogy dolgoznak. Tehát vittem, amit épp tudtam vinni. Később a nyomtathatósági „keretet” fölosztották az egyes karok, azon belül a tanszékek között, s elvileg valóban nem jelentethettünk volna meg évi egy-két füzetnél többet. Azonban ekkor is voltak olyan tanszékek, amelyek nem használták ki a lehetőségeiket, s a kialakult jó kapcsolatok révén helyettük adhattam nyomdába az előkészített munkákat. 1990 után szűkültek az anyagi lehetőségek, szigorodtak a feltételek, de akkor bevezettem azt az eljárást, hogy a szerzők szerezzenek anyagi támogatást munkájuk kiadásához. Amennyiben 20-30%-át elő tudták teremteni a költségeknek, el lehetett intézni a megjelentetést, mert a többit pótolta az egyetem. Sokszor azonban a teljes összeget a szerzők állták munkahelyük vagy településük támogatásával. Így jelentek meg FÜLÖP LÁSZLÓ, RAÁTZ JUDIT, SZABÓ LÁSZLÓ, KASZÁS JÓZSEF, VARGA ERIKA, TURÚNÉ TÓTH ANIKÓ, SIPOS FERENC, KOCZÓ JÓZSEF, BÁN JÓZSEF, KOVÁCS-BUNA ÉVA, DEVECSERI ZOLTÁN és KULCSÁRNÉ VÁRADI ILONA munkái. Természetesen ez csak határokon belüli szerzőkre vonatkozhatott. Külön fogok szólni a határokon kívüli munkák megjelentetéséről.

4. Azt hihetnők, hogy a sorozatok tartalmi ismertetése sokkal részletesebb és helyigényesebb lesz, de ebben csalódást kell okoznom. Talán az előzőkből is kiderült némi-képp, hogy az egyes füzetek megjelenési sorrendje nagyrészt esetleges, véletlenszerű volt. Ennek oka, hogy a nyomda sürgetésére éppen azt vittem, ami vihető volt. Természetesen alapelveim, célkitűzéseim voltak mindkét sorozatnál, s a továbbiakban ezekről, a válogatás folyamatáról, tematikájáról, szerzői gárdájáról szeretnék részletesebben beszélni.

Kezdem a Magyar Személynévi Adattárakkal. Az „adattár” jellegét két okkal magyarázom. Az egyik, hogy míg bármely földolgozás korszerűtlenné válhat, elavulhat, idővel tudománytalanná lehet, a megbízható adatföltárás legnagyobb értéke, hogy soha nem évül el, bármikor lehet rá hivatkozni, s bárki új földolgozási mód szerint újílag hasznosíthatja más típusú, korszerűbb földolgozásában. A másik szempont pedig az volt, hogy a közlési keretek szűk lehetősége miatt legtöbbször az adattárakat hagyták el a szerkesztők, mint legkevésbé fontos részeit a munkának, sőt nem is értékelték tudományos tevékenységnek az egyszerű adatközléseket. (Ez a helytelen gyakorlat máig fönáll a kutatók habitusának megítélésében, a közlemények értékrendjének megállapításában, jóllehet nagyon sokszor – különösen dialektológiai, onomatológiai munkákhoz – több időt, fáradságot, nagyobb alaposságot, de még néha elmélyültebb szakmai ismereteket is igényel az adatgyűjtés, mint egy esetleg sablonos földolgozás.)

Eleinte úgy véltem, hogy az adatok közzététele csak később, 60-80 év elmúltával válik értékesé, s nem is vártam semmiféle elismerést a jelentől. Meglepetéssel, de nem éppen örömmel tapasztalom, hogy ebben tévedtem. A rendszerváltás ugyanis sok olyan változást is hozott, ami a tudomány számára nem egyértelműen előnyös. Ilyen az úgynevezett „személyi jogok” túlzott és indokolatlan védelme. Elképzelhetetlen ma már, hogy egy településnek a ragadványneveit úgy tegyük közzé, hogy fölismerhetővé váljanak a személyek, vagyis a hivatalos név együtt szerepeljen a ragadványnévvel. Nagyon sok esetben pedig csak akkor lehet megérteni a ragadványnév motivációját, ha ismerjük a

család- és a keresztnév együttesét. Kétségtelenül volt ebből gond már közvetlenül a rendszerváltás után is. Egy úr azért indított pört a ragadványneveket összegyűjtő ellen, mert a füzet adattárában a hivatalos neve mellett ott szerepelt az *Almás* ragadványnév, indoklásában pedig egy hajdan volt almalopás a termelőszövetkezet gyümölcsöséből. A fogadott ügyvéd indoklása szerint „nevezett letöltötte az emiatt rá kimért fogvatartást”, már nem lehet fölhánytorgatni az esetet. Talán sikerült meggyőzni arról, hogy ez tudományos célú munka, senki nem használja föl ellene, vagy pedig megijedt attól, hogy nem egy falusi tanítónővel áll szemben, hanem az egyetemmel mint kiadóval; mindenesetre elállt a pörösködéstől. Sajnos azonban manapság a személyiség mondva-csinált védelmét olyannyira eltúlozzák, hogy egyetemünk volt és jelenlegi nyolcvanezer-nyi hallgatójának család- vagy keresztnévei közül csak azokat adhatja ki számomra a tanulmányi osztály, amelyik nem csupán egyszer fordul elő, mert „az egyszer előforduló nevek azonosíthatók”. Szemináriumi dolgozatok írói és szakdolgozatírók egyaránt panaszkodnak amiatt, hogy nem juthatnak hozzá egy-egy település vagy településrész neveihez, mert azokat személyi jogokra való hivatkozással az illetékesek nem teszik hozzáférhetővé a kutatás számára. Mellékúton, ismeretségek fölhasználásával, a kapcsolatot „kézzelfogható” megszilárdításával lehet csak megszerezni nagyon sokszor egy-egy csoport névadatait kutatás céljából. Jól jöhet ez a határokon kívüli magyar kisebbségek neveinek esetében az utódállamok hivatalnokainak is, akik nemcsak az élő neveket, hanem azokat a 18–19. századi anyakönyveket sem teszik hozzáférhetővé a magyar kutatók számára, melyekből megállapítható lenne a magyar lakosság korabeli létszámaránya az adott településen. Mindezek után fölértékelődött az adatok, még a 20. századi adatok közzététele is a sorozatokban.

Itt említem meg egy különös plágium esetét is. Az MSzA. 60. száma úgy keletkezett, hogy a főiskolai diplomát egyetemre kiegészítő magyar szakos képzésben készült kiváló szakdolgozatot kaptam a Soproni Óvónőképző egyik oktatójától, TÖRÖK ILDIKÓ MÁRIA nevű hallgatómtól Sopronkövesd ragadványneveiről. Akkor még nyilatkozatot íratam alá mindenkivel, aki dolgozatának megjelentetéséhez hozzájárult, hogy önálló kutatásra épült a munkája, fölötte másoknak rendelkezési joga nincs. Ő ezt aláírta, a füzet megjelent, s szokás szerint szétküldtem minden névtanos kollégának. Nem telt el egy hét sem, amikor igen tisztelettudó, de fölöttébb szemrehányó levelet kaptam a névtanos körökben is jól ismert Bokor József kollégánktól, amelyben jogosan sérelmezte hajdani pécsi szakdolgozatának más neve alatt történt megjelentetését. Tévedést véltem benne, gondolván, hogy ugyanazon a településen ugyanazokat a ragadványneveket gyűjtötték mindketten, s nyilván vannak egyezések, de megkértem Pesti János pécsi kollégámat, hogy küldje el nekem Bokor József diákköri szakdolgozatát. Betűről-betűre egyezett a két munka! Még most sem tudom indulat nélkül leírni fölháborodásom, ami eluralkodott rajtam; azonnal tanácsot kértem Benkő Loránd tanszékvezetőmtől, mi a teendőm. Ő a diploma visszavonását s még további szankciókat (állásából való fölmentés, pályáról való eltiltás stb.) javasolt. Levélben értesítettem Török Ildikót, hogy eljárás kezdődik ellene plágium miatt, és még ezen fölül milyen szankciókra van kilátása. Következő fogadóórámon fölkeresett, s állapota a dolog átgondolására készítetett. Közben férjhez ment, s terhességének kilencedik hónapjában volt, összetörten, kétségbeesve, magyarázkodás nélkül bevallotta, hogy a faluban találta hányódni egyik ismerősénél a kéziratot, s adatait akarta csak fölhasználni, de nem tudott ellenállni a kísértésnek: a rendszerezést is átvette, minden változtatás nélkül. Állapotát látva annyit ígértem, hogy a

születendő kisbaba érdekében én nem teszek lépéseket ellene, de Benkő professzor úr jogos fölháborodása kiválthatja a fölvetett megtorlásokat. (Idővel az ő haragja is enyhült, vagy megfélemedezett a történetekről, én meg nem emlékeztettem rá.) Közben bocsánatkérő és mentegető levelet írtam Bokor Józsefnek, s mellékeltem az új borítólapot, amit a nyomdában közben kinyomattam. Ezt el is küldtem magyarázkodó levél kíséretében mindenhová, ahová korábban a füzetet eljuttattam, s azt kértem, hogy mindenki cserélje le erre a plagizátor nevével megjelent borítót. Itt is köszönöm Bokor József kollégámnak nagyvonalú és jóindulatú megértését, amivel ezt az ügyet lezártak tekintette. Hogy mégis írtam most róla, azért történt, mert azóta több nagy (és kisebb magyar nyelvészeti tanszéki) könyvtárban is tapasztaltam, hogy ezt a borítócserét nem hajtották végre, ma is idegen névvel szerepel a katalógusban BOKOR JÓZSEF kiváló munkája. E kitérő után hadd folytassam a tartalmi ismertetést!

Kezdetektől fogva célom volt minden határokon kívüli nyelvi anyag közlése, közlése. Annak ellenére, hogy semmiféle rokon kapcsolat nem köt az elcsatolt területek magyarságához, környezetem gondolkodásmódja, korai neveltetésem következtében mindig felelősséget éreztem a határokon kívül rekedt magyarságért. Már Illyés Gyula 1978-ban megjelent híres cikke előtt vallottam minden magyar, de különösen minden magyar nyelvész kötelességtudatát az egységes magyar kultúra, elsősorban az egységes magyar nyelv megőrzése iránt. Ennek eredménye lett valamennyi sorozatban, a Személynévi Adattárakban a sok személynévi, később a Névtani Dolgozatokban a sokféle, de elsősorban erdélyi helynévközlés. Egyik legszemléletesebb példája ennek az MszA. 30. füzeté. Sokan talán nem tudták (Benkő Loránd Szabó T. Attila századik születésnapjára való visszaemlékezésének megjelenése óta közismert), hogy a szerencsétlen sorsú Mikecs László kolozsvári történetst civilként vitték el az oroszok a román hatóságok – meg önkéntes besúgók – közreműködésével sok magyar értelmiségi fiatallal együtt a foksányi fogolytáborba, s közülük nagyon kevesen tértek vissza. Korábban MIKECS megjelentetett egy szép könyvet a moldvai csángókról, s egy másik füzetben 1943-ban szép bevezetéssel és földolgozásban közreadta a csángók 1646–47. évi töredékes összeírását, a híres Bandinus-kódexet. Ezt a kötetet azonban 1944-ben elkobozta és bezúzta a Kolozsvárra visszatérő román közigazgatás. Néhány példánya maradt csak meg, egy közülük a tanszékünk könyvtárában. Mivel korábban nem volt szokás statisztikai földolgozást adni, százalékokat számítani a nevekről, ezt elvégeztem, s úgy jelentettem meg, hogy fakszimilében beleépítettem a Mikecs által közölt teljes összeírást. Ugyancsak beépítettem a sorozatba a bukovinai székelyek anyakönyveinek tanulságait, amelyeket FAZEKAS TIBORC egészített ki az akkori Jugoszláviában levő Székelykeve és környéke (Hertelendyfalva, Sándoregyháza) keresztnévanyagának összegyűjtésével. A Fölvidékről több (RIGLER JÁNOS, CSÁKY KÁROLY, JANKUS GYULA, JUHÁSZ ALADÁR), a Délvidékről kevesebb (VIRÁG GÁBOR, SINKOVITS FERENC, BALÁZS ART VALÉRIA) munka szerepel a sorozatban, s fontos megjegyezni, hogy a szerzők valamennyien ott élő, helybeli kutatók voltak. A Kárpátaljáról (B. GÁBOR ZSUZSA, NÉMA LAJOS) és Erdélyből (ALBERT ZSUZSANNA, BURA LÁSZLÓ) való munkák közreadói között már csak BURA LÁSZLÓ volt határon kívüli lakos, s bátorsága eredményeként egy Moldvából való régebbi gyűjtése névanyagát is közölni merte saját neve alatt. A másik moldvai település névanyaga BARTHAS JÁNOS név alatt jelent meg, de csak azért választotta a szerző ezt az álnevet, mert sok azonos nevű élt a községben, s úgy vélte, nem tudják megállapítani, vajon az onnan elszármazottak közül ki közölte az adatokat. Nekem egyébként még Ősz János

néven mutatkozott be, de az sem az igazi neve volt – s ez igen jellemző a korabeli viszonyokra.

Ha tematikusan vizsgáljuk a Személynévi Adattárak sorozatának összetételét, azt tapasztaljuk, hogy nagyon sok benne a ragadványneveket is tartalmazó füzet (51 darab, s ugyanennyi százalék, mivel összesen 99 a füzetek száma). Ezek közül csak három a diákneveket tartalmazó, a többi falusi ragadványnév, de lényegesen több a települések száma (összesen 114), ahonnan ragadványneveket kapunk, mivel vannak olyan kötetek, amelyek több falu névanyagát közlik. Elég sok (39 füzet, 49 településről) a keresztnévvel foglalkozó adattár is, amelyek egy része (öt füzet) a beceneveket is közli. Családneveket csupán 22 füzet sorol föl. Természetesen van olyan kiadvány, amely mindegyik személynévtípussal foglalkozik egy-egy településen. Történeti adatokat a keresztnévi kiadványok majdnem kivétel nélkül tartalmaznak, nagyon kevés (öt) az olyan munka, amely régi összeírásokat, anyakönyvekből összeállított genealógiákat közöl. Ennek az aránytalan tematikai megoszlásnak elsősorban az az oka, hogy különösen igyekeztem a másnak, máskor össze nem gyűjthető adatokat közzétenni – ezek a névtani adatok pedig a ragadványnevek. A történeti adatokat később is meg lehet találni, az anyakönyvek (egyelőre) 1895-ig bárki számára hozzáférhetők mind keresztnévi, mind családnévi kutatások számára, de ragadványnevet csak helybeli, az adatközlőket jól ismerő tud gyűjteni. Ezenkívül a ragadványnevek motivációi többnyire kideríthetők. S ahogyan tegnap-tegnapelőtt a ragadványneveket adták, hasonlóképp alakultak ki a családnevek öt-hatszáz éve, de még – mutatis mutandis – az egyelemű egyénnevekre is vissza lehet vetíteni a mai ragadványnevek kialakulásának körülményeit. Minden egyetemi hallgatónak, nyelvjárási pályázatrónak javasoltam a ragadványnévgyűjtést. Teljesen egyéni szempontból ugyancsak szorgalmaztam a keresztnévek kutatását is, hiszen hosszú évtizedeken keresztül foglalkoztam a magyar keresztnévadás történetével, s munkámhoz sok segítséget adtak a közreadott (és még meg nem jelentetett) gyűjtemények. (Kétszáznál több településről vannak kéziratban ragadványneveim, a keresztnévek gépiratos adattára pedig ezt is meghaladja.)

Természetesen aligha képzelhető el olyan adattár, amelynek ne lenne valamilyen földolgozási eredménye is. Amennyiben gyakorisági sorrendben közli a neveket, már statisztikai földolgozást ad. Az adattárban a ragadványnév melletti megjegyzések a név keletkezéséről, az öröklődésére való utalás, netán a teljes névvel való egybevetés lehetősége pedig olyan szempontok, amelyek segítséget adnak az értékeléshez, a földolgozáshoz, így az adattárak alapszinten valójában földolgozások is. A sorozatcímben szereplő „Adattárak” azonban nem tették lehetővé a terjedelmes, alapos rendszerezések, következtetések, összehasonlítások közlését.

5. Mint fentebb említettem, elsősorban a helynevek közlésének lehetősége céljából, másrészt a dolgozatok megcsonkításának elkerülése érdekében indítottam 1976-ban a Magyar Névtani Dolgozatok című sorozatot. Ennek tartalmi megkötése már csak annyi volt, hogy földolgozást, rendszerezést is adjon az adattár mellé. Csupán a „magyar” jelentett némi korlátot, de tulajdonképpen minden tulajdonnévvel foglalkozó munka belefért a tematikába. Eddig 199 füzet jelent meg, s ha sikerül a kiadási költségeket előteremteni (ha valóban megkapjuk a megítélt OTKA-ellátmányt), 200 száma lesz végül is ennek a sorozatnak. A sokszínűség miatt kissé nehezebb a tematikai összetételt meghatározni, de éppen a változatosság miatt érdemes és érdekes ennek összeállítása.

A következő kimutatásból azt olvashatjuk ki, hogy mely területekről szólnak az egyes füzetek. Területhez nem köthető: 4; történeti Magyarország: 4; Burgenland: 1; Felvidék: 11; Kárpátalja: 5; Erdély: 50; Moldva: 7; Muravidék: 1; Drávaszög és Drávaköz: 0; Délvidék: 2.

A mai Magyarország területére eső vizsgálatok nem számolhatók meg pontosan, hiszen a márkanevéről, népköltészetéről stb. szóló dolgozatok nem köthetők helyhez. A „területhez nem köthető” kategóriába olyan nevek földolgozásai tartoznak, mint a csillagnevek, nemzetközi jellegű bibliográfiák, repertóriumok, több nyelv keresztnév-adásának egybevetései, bizonyos márkanév és címek. Sajnálatos, hogy az Ausztria területéhez csatolt magyar részek elnevezésére sem alakult ki magyar összefoglaló helynév, kényszerből tehát a soha nem volt német *Burgenland* tájnevet használok. Felvidékinek nevezem az 1920-ban Csehszlovákiához csatolt területnek azt a részét, amely a mai Szlovákiához került; az 1945-ben Magyarországtól a Szovjetunió által elvett, majd pedig Ukrajnához került részek neve szerintem nem *Felvidék*, hanem *Kárpátalja*. A ma Románia területére eső helyeket két csoportra bontom: Moldva területét különválasztom Erdély és a Partium, illetőleg a határmegyék (Temes, Arad, Bihar stb.) területétől, amelyeket – helytelenül, de az újabb szóhasználat szerint – együttesen Erdély neve alatt sorolok föl. Délvidék területét ma három részre kell osztani: Szlovénia és Horvátország 1991-es önállósodásától kezdődően szerintem a magyarok által is lakott területeket Szlovéniában *Muravidék*, Horvátországban *Drávaszög* és *Drávaköz*, a Szerbia fönnhatósága alatti részeket továbbra is *Délvidék* névvel kellene illetni. Amint a fentiekből látszik, ebben a sorozatban is igyekeztem minden határon kívüli dolgozatnak teret adni, a 200 füzetből 84 (42%) ott gyűjtött nevekkel foglalkozik.

A tematikai rendszerezés sokkal bonyolultabb, mivel igyekeztem az elhanyagoltabb vagy ismeretlenebb témáknak (állatnevek, intézménynevek, írói nevek stb.) teret adni. Mindenkit arra biztattam, hogy ilyen témát válasszon földolgozásra, s annak megjelenése is gyorsabb, biztosabb. Sajnos ebben sem lehetett minden ígéretem maradéktalanul megvalósítani: garadával állnak kiadásra váró különleges témájú dolgozatok, amelyek megjelentetése most már másokra vár.

Mindegyik témához szükséges néhány mondatos magyarázatot írni, hiszen ilyen rendszerezés még – tudtommal – nem látott napvilágot. Névmutatónak tekintem SCHNELLER KÁROLY és SZABÓ T. ÁDÁM összeállítását a tervezett Kolozsvár Enciklopédiához, amelyben hely-, személy- és intézménynevek egyaránt előfordulnak. Történeti helynév sok munkában előfordul, de Lázár deák 1528-ban megjelent térképe és Révész Imre 1853. évi helynévanyaga csak történeti adatokból áll. Az előzőt be lehetett volna osztani a helységnevek közé, de tartalmaz táj-, hegy- és vízneveket is, míg Révész gyűjteménye nagyrészt dűlő-, illetőleg határrésznevekből áll, de van közöttük víz-, kút-, domborzati, utca- és épületnév is. A víznevekkel foglalkozó füzetek egyike a Délvidékről való, és a korán, tragikusan elhunyt MATIJEVICS LAJOS írta a Ferencsatorna neveiről, a másik füzet pedig több Tisza menti település hidronímiáját vizsgálja. Ilyen munkából több is kellett volna, de még ma sem lenne fölösleges foglalkozni vele. Hadd említsem itt meg, jóllehet nem a sorozatokkal kapcsolatos, hogy terveztem a közelmúltban a Tisza teljes vízgyűjtője hidronímiájának többnyelvű, a szomszédos népekkel együtt végezhető vizsgálatát, aminek sok előmunkálatáról tudok Kárpátalján és Erdélyben, de támogatást nem sikerült rá kapnom.

Az egyes témákban megjelent füzetek számát a következő táblázatban láthatjuk:

Téma	Füzetek száma
Névmutató, bibliográfia	2
Kolligátum (konferenciák előadásai)	2
Helynevek	
Csillagnevek	1
Történeti helynevek	2
Víznevek	2
Helységnevek rendszere	3
Helységnevek mutatója	4
Mikrotoponímia (határnevek, dűlőnevek)	50
Barlangnevek	1
Utcanevek	18
Háznevek	1
Infratoponímia (belső elnevezések)	2
Személynevek	
Történetiek, genealógia	5
Családnevek	37
Keresztnevek	22
Becenevek	3
Álnevek, névváltoztatások	3
Állatnevek	18
Tárgynevek	2
Rendszámok mint nevek	1
Intézménynevek	5
Márkanevek	3
Nevezéktan (növénynevek)	1
Írói névadás	
Kolligátum	1
Népköltészet	8
Egyes írók névadása	7

A helységnevekkel kapcsolatban két alcsoportot különböztettem meg. Az egyikbe az a történések számára hasznos típusvizsgálat tartozik, amelyet ÖRDÖG FERENC indított el Zala megye földolgozásával, de e sorozaton kívül másutt is megjelent egy-egy megye (Fejér, Komárom, Borsod stb.) helységnévanyagának tipizált földolgozása. Ezeknek a földolgozásoknak egyik jelentőségük, hogy a helybelieket tájékoztatja megyéjük mai helységneveinek etimológiai megoszlásáról, de sajnos történeti, elpusztult neveket nem vettek eddig figyelembe. (Talán – mivel csak doktori dolgozata terveiről, egyes részleteiről tudok, de állítólag meg is védte e munkáját Bécsben – BECKL JÁNOS végzett ilyen kutatást Győr megyében, de hiába kértem közlésre a munkát, nem juttatta el hozzám.) A határokon kívüli megyéknek azonban semmiféle publikált földolgozásáról nem tudok. (Mindkét igényt kielégíti, az elpusztult települések neveit is földolgozza, s elcsatolt területről való lesz – ha megkapjuk a már megítélt, de eddig visszatartott OTKA-támogatást – BÁRTH M. JÁNOS közelesen megjelent helységnévrendszere Udvarhely-

székről.) A helynévmutatók közül három tulajdonképpen „névvégmutató”, amelyek közül az 1773. és 1873. évi Helységnevtár alapján készült már megjelent, a legteljesebb, az 1913. évi pedig lényegében kész, s ennek kiadása is a támogatás átutalásának a függvénye. Ezeket magyar, szlovák, román és délszláv történészek, helytörténészek is felhasználhatják, nemcsak a nyelvészek, hiszen a képzők és összetételek utótagjai kerülnek bennük egymás mellé nagy számban (az 1773. évi Erdély nélkül, a másik kettő az egész történelmi Magyarországról). Valamikor MEZŐ ANDRÁS is elkészítette a mai Magyarország helységneveinek névvégmutató szótárát, de ennek nem leltünk nyomára hagyatékában.

A leggazdagabb és legfontosabb a mai Magyarországon kívüli dűlő- és határnevek gyűjteménye. A határokon belüli helynevek közzétételéről sok kiváló tájékoztatást tartott az elmúlt évek folyamán ÖRDÖG FERENC, s be kell vallanom, hogy nem is kellett volna ilyeneket megjelentetnem, de néha olyan lelkesek voltak a dolgozatok szerzői, hogy nem tudtam nemet mondani; néhány közülük azonban valóban vagy gazdagabb, vagy földolgozásában újszerűbb, mint az eddig közzétett anyag. A határokon kívüli helynevek gyűjtését ahol lehetett, messzemenően támogattam, megjelentetésüket soron kívül, a legnehezebb anyagi helyzetekben is igyekeztem megszervezni. Ennek következtében a Felvidék 42, Kárpátalja 37, Erdély 204, Moldva 7 és a Muravidék 17 helységéből közöltek teljességre törekvő helynévgyűjtést a munkatársak. Ki kell közülük emelnem a Felvidékről SZATHMÁRY JÓZSEF, CSÁKY KÁROLY és JANKUS GYULA; Kárpátaljáról HORVÁTH KATALIN és SEBESTYÉN ZSOLT; Erdélyből JANITSEK JENŐ, BURA LÁSZLÓ, HINTS MIKLÓS, CSOMORTÁNI MAGDOLNA és SZÓTS LAJOS nevét, valamint Moldva egyetlen kutatóját, HALÁSZ PÉTERT és Muraköz hasonlóképp egyetlen szerzőjét, KASZÁS JÓZSEFET. Valamennyien hihetetlen önfeláldozással, minden elismerést megérdemlő lelkesedéssel, dolgoztak és adtak sokszínű, változatos, de mindenképp leletmentő, forrásértékű anyagot. A Délvidékről azért nem kellett megjelentetnünk helyneveket, mert PENAVIN OLGA megszervezte nemcsak a gyűjtést, hanem a megjelentetést is. Egyetlen munkája maradt kiadatlan, amit hagyatékában Papp György megtalált, s ideadta közlésre, amire ugyan csak a főntebb említett pénzhez jutás eredményeképp kerülhet majd sor. Meglehetősen sok az utcanevekkel foglalkozó füzet is, de közöttük csak BURA LÁSZLÓ Szatmárnémeti utcanevéről, valamint DOMBINÉ PÁCZER KATALIN és LIBÁRDI PÉTER Gúta belterületi neveiről készült dolgozata való határon túli településről.

A személynevek tárgykörében is sok a történeti adat, különösen a család- és a keresztnévek vizsgálataiban. Korai történelmünk neveivel foglalkozó munka azonban kevés van. Ezek közül kiemelkedik SLÍZ MARIANN füzet az Árpád-ház neveiről. A szerzők többsége inkább a 17–19. század neveivel foglalkozott. A személyneveket vizsgáló munkák között alig van olyan, amely egyetlen névtípussal foglalkozott volna; akár a keresztné, akár a ragadványneveket rendszerezte egy dolgozat, a családneveket mindenképp közölte legalább gyakorlati fölSOROLÁSBAN, ezért legnagyobb számú ez a csoport. Egyébként a két sorozat egymás mellett élve, sok személynevekkel foglalkozó munka került az MSzA. füzetek közé.

Az állatnevek kutatását ÖRDÖG FERENC indította el középiskolai nyelvjárási-névtani szakkörében, s az ő meg tanítványai munkáinak eredménye a meglehetősen nagy számú dolgozat a témakörben. Magam szerettem volna a magyarországi állatkertek névadását teljes egészében fölgyűjtetni, de a keleti országrészben ez nem sikerült, mivel onnan jóval kevesebb hallgató jut el az ELTE magyar szakára, így a debreceni és a mis-

kolci egyetemre vár a munka e részének elvégzése. Vitatható a nevezéktan (növény-, állat- és ásványrendszertani neveknek) az onomatológia témakörébe való besorolása, de véleményem szerint nekünk kell foglalkoznunk ezekkel a kérdésekkel is.

Szólnom kell még az írói névadásról, amelynek sok dolgozata népköltészeti témájú. Ez VOIGT VILMOS munkásságának eredménye, aki a Folklór Tanszék vezetőjeként valamennyi mesegyűjteményt kicéduláztatott, majd BALÁZS GÉZA és ROBERT WOLOSZ szerkesztői tevékenysége eredményeként ezek is jelenhettek. Hozzájuk kapcsolódik még a közmondás- és szólásgyűjteményekben található nevek közzététele. Mint Voigt Vilmos megállapította, sehol a világon nincs ilyen teljességre töre gyűjteménye a folklórszövegek neveinek. Az írói nevek gyűjteményes kötetének címében szerepel az 1. szám, ami arra utal, hogy folytatni szerettem volna az írói névadás kisebb cikkeinek, dolgozatainak megjelentetését, de több ok (főképpen a szerkesztés időigényessége) miatt ez nem történt meg. Egy-egy író névadásával VITÁNYI BORBÁLA külön foglalkozott a sorozat egyes füzetében.

A „különös” tulajdonnevekről szeretnék néhány mondatot külön is írni. Egyrészt azért különösek ezek a nevek, mert még nem ismeri el őket tulajdonneveknek helyesírási szabályzatunk, addig pedig nem lehet (nem lenne szabad) nagybetűvel kezdeni ezeket. Természetesen több az olyan tulajdonnév, amelyiket elfogad annak a mai magyar nyelv-tudomány, de nem tartanak vagy inkább kevesen tartanak érdemesnek a kutatásra. (Volt olyan névkutató, akitől azért is bírálatot kaptam, mert állatneveket jelentetek meg a sorozatban.) Meglehetősen kevés az intézménynévi dolgozatok száma, s úgy tűnik, a tárgy-nevekkel és márkanevekkel is kevesen foglalkoztak, de ez csak látszat, mert igen sok kézirat vár megjelentetésre ezekből a témakörökből is, csak lehetőség nem volt (s úgy látszik, nem is lesz) a megjelentetésükre. Nagyon érdekes lenne közzétenni a különböző korok magyar festőinek képcímadási földolgozásait, a tánc- és játékevekről szóló tanulmányokat, az álnevek, jeligék, internetnevek stb. több dolgozatát. Az utóbbiak néhányát a névváltoztatások csoportjába vettem, kitágítva a kategória határait, hiszen ide tartozónak tekintem a pápák névváltoztatásától a szerzetesi új neveken keresztül az önként választott és időlegesen használt, nem hivatalos (művész-, argó-, fedő-, ímél-, nick-stb.) neveket is.

Végül szólnom kell a szerzőkről, akik tudásuk legjavát adták önzetlenül és hihetetlen áldozatkészséggel a sorozatok sikeréért, eredményességéért. Semmiféle díjazásban, honoráriumban nem részesültek, néha maguknak kellett összegyűjteniük a megjelentetéshez szükséges összeget vagy annak egy részét, és sikerélményüket is csökkentette a sokszor kifogásolható technikai szerkesztés, hibás nyomdai munka. Ennek ellenére legalább két vagy több füzetet adtak a sorozatoknak olyan nyelvészek és névtanósok, mint BALÁZS GÉZA, BURA LÁSZLÓ, FAZEKAS TIBORC, FÜLÖP LÁSZLÓ, HORVÁTH KATALIN (Ungvárról), JANITSEK JENŐ, JUHÁSZ DEZSŐ, MATIJEVICS LAJOS, MIZSER LAJOS, NÉMETH MARIETTA, ÖRDÖG FERENC, RAÁTZ JUDIT, SEBESTYÉN ZSOLT, SZABÓ T. ÁDÁM, SZOPOS ANDRÁS, VARGA MÁRIA, VITÁNYI BORBÁLA; néprajzosok: CSÁKY KÁROLY, HALÁSZ PÉTER, ROBERT WOLOSZ; történészek: HERÉNYI ISTVÁN, KARACS ZSIGMOND; a kiváló író, SARUSI MIHÁLY, aki édesanyja családnevével (Kurtucz) publikált itt; általános és középiskolai tanárok: BERÉNYI ZSUZSANNA, BOROS EDIT, HINTS MIKLÓS, IVÁN LÁSZLÓ, JANKUS GYULA, KLIMENT ZSUZSANNA, MOLNÁR MÁRIA, NAGY GÉZA, RÁCZ SÁNDOR, SZÓTS LAJOS, TÓTH MIHÁLY, VIRÁG GÁBOR, s még egy hat elemít végzett idős parasztasszony is: AVAS KÁLMÁNNÉ. Azoknak a felsorolása lehetetlen, akik egy-egy

fűzet szerzőjeként szerepelnek valamelyik sorozatban, pedig érdemes volna legalább foglalkozási statisztikát készíteni. Vannak közöttük tudósok, lelkészek, pedagógusok, hivatalnokok, orvosok, állatorvosok, legnagyobb számban pedig egyetemisták és főiskolások, hiszen elsősorban az ő kedvük megnyeréséért, megjelenési lehetőségeikért lelkesedtem leginkább, s úgy érzem, nem volt hiábavaló.

Mulasztást leginkább abban követtem el, hogy idő és pénz hiányában nem adtam ki minden hozzám került jó dolgozatot. Különösen JANITSEK JENŐnek maradtak kéziratban kiváló hely- és családnévgyűjtései Erdélyből, de vannak a különleges tulajdonnevek köréből is szép számmal nagyszerű, kiadásra váró munkák. Remélem, a következő nemzedék névtanósai pótolják mindazt a hiányt, amit kell és lehet. Tudom, hogy jó kezekbe kerülnek az újabb sorozatok, s ha a körülmények engedik, jobbak, szebbek lesznek a bemutatottaknál.

HAJDÚ MIHÁLY

Mihály Hajdú, Two series on Hungarian Onomastics in Budapest: „Magyar Személynévi Adattárak”, „Magyar Névtani Dolgozatok” [Reference Books on Hungarian Personal Names, Studies on Hungarian Onomastics]

In the article two major series of publication, both came to an end by this time, are presented by their editor. One of them (Reference Books on Hungarian Personal Names) was started in 1974 and ran into 99 issues; the other (Studies on Hungarian Onomastics) was continuously published from 1976 to its 200th issue. The article describes the conditions in science policy of the era when the series were started: possibilities and difficulties in publication are fully treated. Formal and content characteristics of the published works are examined critically. Three aims of the two series seem to have importance even today: (1) saving and publishing Hungarian proper names used beyond the borders of Hungary to provide scientific accessibility to them; (2) giving opportunity for young researchers to produce scholarly publications and to get acquainted with the formal criteria of printing; (3) calling attention both to the necessity and to the problems of analysing specific types of names. The report finally illustrates the thematic composition of the series, and demonstrates the authors' social stratification as well as the distribution of their permanent residence.

A MAGYAR SZEMÉLYNÉVI ADATTÁRAK SZÁMAI
Kiadta az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport
Névkutató Munkaközössége. Szerkesztette: HAJDÚ MIHÁLY.
1–99. szám, 1974–1991.

1. G. DOMBAI MÁRIA 1974. *Seregélyes keresztnévei*. 56 lap
2. A. FODOR ÁGNES 1975. *Cigánd mai család- és ragadványnevei*. 42 lap
3. HAJDÚ MIHÁLY 1975. *A volt bukovinai Istensegits és Fogadjisten keresztnévei (1785–1940)*. 68 lap
4. NÉMETH MARIETTA 1975. *Vác környékének (Vácduka, Váchartyán, Kisnémedi és Püspökszilágy) mai becézőnevei*. 57 lap
5. B. GÁBOR ZSUZSA 1975. *Visk magyar lakosainak történeti és mai családnevei*. 47 lap
6. DRÓTOS ANDRÁS 1975. *Sajópetri mai ragadványnevei*. 15 lap
7. HAJDÚ MIHÁLY 1975. *A volt bukovinai Hadikfalva keresztnévei (1790–1940)*. 63 lap
8. MIZSER LAJOS 1976. *Cserépfalu keresztnévei (1731–1974)*. 84 lap
9. BLANYÁR VALÉRIA 1976. *Nagykálló mai ragadványnevei*. 41 lap
10. NÉMETH MARIETTA 1976. *Vác környékének (Vácduka, Váchartyán, Kisnémedi és Püspökszilágy) mai keresztnévei*. 56 lap
11. CSAPÓ IRMA 1976. *Galambok mai becenevei*. 79 lap
12. HAJDÚ MIHÁLY 1977. *A volt bukovinai Józseffalva keresztnévei (1836–1940)*. 36 lap
13. GEDAI BORBÁLA 1977. *Gyerekek kereszt- és becenevei Köbölkúton*. 47 lap
14. [FICZEKNÉ] MOLNÁR MÁRIA 1977. *Magyarlak mai ragadványnevei*. 32 lap
15. BALÁZS JUDIT 1977. *Rábaszentandrás mai család- és ragadványnevei*. 67 lap
16. NAGY GÉZA 1977. *Karcsa mai család- és ragadványnevei*. 66 lap
17. HANKOVSKY BÉLÁNÉ 1978. *Rábaszentmihály keresztnévei (1725–1970)*. 44 lap
18. VIRÁG GÁBOR 1978. *Csantavér keresztnévei (1782–1970)*. 76 lap
19. MAGYAROVICS LÁSZLÓNÉ 1978. *Szentgyörgymező mai ragadványnevei*. 21 lap
20. AGG GÁBOR 1978. *Ragadványnevek 22 Zala menti faluból*. 84 lap
21. FAZEKAS TIBORC – HAJDÚ MIHÁLY 1978. *A volt bukovinai Andrásfalva keresztnévei (1801–1940)*. 56 lap
22. KOVÁCS JÁNOS 1978. *Vásárosdombó mai család- és ragadványnevei*. 35 lap
23. SZEKERES ILONA 1978. *Szajol mai ragadványnevei*. 34 lap
24. PINTER MÁRIA 1978. *Mezőkövesd régebbi ragadványnevei*. 63 lap
25. JUHÁSZ DEZSŐ 1978. *Nagykörű keresztnévei (1700–1899)*. 72 lap
26. SOMLÓSI ANTÓNIA 1980. *Budapesti középiskolások szólítónevei az 1960-as évek elején*. 36 lap
27. MIZSER LAJOS 1980. *Cserépfalu személynevei (1548–1720)*. 31 lap
28. KARACS ZSIGMOND 1980. *Földes történeti és mai család- és ragadványnevei*. 89 lap
29. RIGLER JÁNOS 1980. *Párkány iskolás korosztályának kereszt- és becenevei*. 71 lap
30. HAJDÚ MIHÁLY 1980. *Az 1646–47 évi Bandinus-féle összeírás névstatistikái*. 53 lap
31. SZABÓ IMRE 1980. *Kurd történeti és mai ragadványnevei*. 72 lap
32. CSOKNYAY JUDIT 1980. *Szamosangyalos keresztnévei (1777–1970)*. 61 lap

-
33. TÓTH JÓZSEF FARKAS 1980. *Szápár mai család- és keresztnévei*. 28 lap
34. KISSNÉ DELI MÁRIA 1980. *Felsőegerszeg, Varga és Váznok keresztnévei (1750–1977)*. 107 lap
35. BERTÓK ISTVÁN 1980. *Vése mai ragadványnevei*. 51 lap
36. RÁCZ SÁNDOR 1981. *Óföldsék és a volt Návay-uradalmak lakosságának ragadványnevei*. 61 lap
37. TÓTH MIHÁLY 1981. *Bag mai család- és ragadványnevei*. 29 lap
38. KOVÁCS BÉLA 1981. *Visonta keresztnévei (1692–1945)*. 42 lap
39. FAZEKAS TIBORC 1981. *Hertelendyfalva és Sándoregyháza keresztnévei (1899–1960)*. 38 lap
40. IVÁN LÁSZLÓ 1981. *Kecel személynevei*. 167 lap
41. VILLÁNYI PÉTER 1981. *Galgamácsa mai család- és ragadványnevei*. 68 lap
42. KOC SIS ILONA 1981. *Dunavecse keresztnévei (1737–1895)*. 67 lap
43. BEZSENYINÉ HUSZÁR MELINDA 1982. *Ráckeve keresztnévei (1801–1950)*. 86 lap
44. DOBOSY LÁSZLÓ 1982. *Az Ózdi járás 40 településének ragadványnevei*. 144 lap
45. BARTHAS JÓZSEF 1982. *Pusztina személynevei*. 51 lap
46. FERCSIK ERZSÉBET 1982. *Hévízgyörk mai család- és ragadványnevei*. 55 lap
47. SZABÓNÉ SZAKALI ÁGNES 1982. *Jánoshida ragadványnevei*. 27 lap
48. HORVÁTH OLGA 1982. *Csörötnek személynevei*. 80 lap
49. RÁCZ SÁNDOR 1982. *Földsék ragadványnevei*. 190 lap
50. ÖRDÖG FERENC 1982. *Gyulaj keresztnévei (1738–1960)*. 46 lap
51. AVAS KÁLMÁNNÉ 1983. *Nagyrákos és Óriszentpéter keresztnévei (1895–1969)*. 31 lap
52. GÖRBEDI MIKLÓS 1983. *Tiszaölök ragadványnevei*. 35 lap
53. SZ. JANKÓ KATALIN 1983. *Szombathelyi középiskolások szólitónevei*. 33 lap
54. KLIMENT ZSUZSANNA 1983. *Alap község mai család- és ragadványnevei*. 29 lap
55. DÖMÖTÖR ADRIENNE 1983. *Szigetvár „bosnyák” lakóinak ragadványnevei*. 29 lap
56. AVAS KÁLMÁNNÉ 1983. *Pankasz és Kisrákos ragadványnevei*. 21 lap
57. SZABÓ T. ÁDÁM 1983. *Kolozsvár és Felek adóösszeírása 1750-ből*. 107 lap
58. HEGEDŰS TERÉZ GABRIELLA 1983. *Kisnémedi ragadványnevei*. 48 lap
59. CSÁKY KÁROLY 1983. *Kelenye (Kleňany) család- és ragadványnevei*. 56 lap
60. BOKOR JÓZSEF 1983. *Sopronkövesd ragadványnevei*. 44 lap [az eredetileg nyomtatott címlapon a szerzői név tévesen TÖRÖK ILDIKÓ MÁRIA, ez a később kiküldött új borítón javítva]
61. JUHÁSZ ALADÁR 1983. *Vága (Váhovce) mai személynevei*. 27 lap
62. NÉMA LAJOS 1985. *Visk és Szlatina ragadványnevei*. 86 lap
63. ALBERT ZSUZSANNA 1985. *Harasztkerék ragadványnevei*. 27 lap
64. RÁCZ SÁNDOR 1985. *Maroslele ragadványnevei*. 128 lap
65. KOVÁCS JENŐ 1985. *Mersevát személynevei*. 96 lap
66. IVÁDYNÉ GYENGE ILONA 1985. *Ivád ragadványnevei*. 39 lap
67. ELEK MARGIT 1985. *Polgár ragadványnevei*. 42 lap
68. SZÉP KATALIN 1985. *Magyarszerdahely személynevei*. 72 lap
69. RÁCZ SÁNDOR 1985. *Ferencszállás és a volt báró Gerliczy-majorok lakosságának ragadványnevei*. 95 lap
70. VIRÁG GÁBOR 1985. *Csantavér családnevei*. 83 lap
71. BITTER ANIKÓ 1986. *Endrefalva keresztnévei (1734–1979)*. 70 lap
72. HULEY ALFRÉD 1986. *Gerendási ragadványnevek*. 16 lap

-
73. MÉSZÁROS EDIT 1986. *Zalacséb személynevei*. 62 lap
74. FICZEKNÉ MOLNÁR MÁRIA 1986. *Magyarlak mai kereszt- és becenevei*. 57 lap
75. RÁCZ SÁNDOR 1987. *Bökény ragadványnevei*. 52 lap
76. IVÁN LÁSZLÓ 1987. *Kalocsa környékének személynevei 1560-ban*. 53 lap
77. SZASZKÓNÉ SIN ARANKA 1987. *Nagykőrös XVII. századi összeírásai*. 69 lap
78. SZÉP KATALIN 1987. *Magyarszerdahely szőlőnevei*. 18 lap
79. GELLÉN ATTILÁNÉ 1987. *Salköveskút ragadványnevei*. 19 lap
80. HERÉNYI ISTVÁN 1987. *A középkori Vas vármegye genealógiája*. 106 lap
81. SINKOVITS FERENC 1988. *Csantavér ragadványnevei*. 85 lap
82. TAR CSILLA 1988. *Zamárdi és Szántód keresztnevei (1785–1950)*. 46 lap
83. BURA LÁSZLÓ 1988. *Mezőpetri ragadványnevei*. 24 lap
84. PAPP KORNÉL 1988. *Bajánsenye és Kerkáskápolna keresztnevei (1805–1970)*. 44 lap
85. RADÁNYI ÁGNES 1988. *Vasszentmihály keresztnevei (1726–1950)*. 32 lap
86. JANKUS GYULA 1988. *Kéménd (Kamenin) család- és ragadványnevei*. 40 lap
87. BÜKI SZABÓ JÓZSEF 1988. *Bük környékének ragadványnevei*. 108 lap
88. MISI TÜNDE – MÁDI JUDIT 1988. *Abasár ragadványnevei*. 41 lap
89. MATICS PÁL 1989. *Szalkszentmárton ragadványnevei*. 71 lap
90. MARTOS GIZELLA 1989. *Mezőkövesdi személynevek (1548–1683)*. 67 lap
91. BURA LÁSZLÓ 1989. *Bogdánfalva személynevei*. 32 lap
92. RÁCZ SÁNDOR 1990. *Zirc és a volt Cisztercita Apátság ragadványnevei*. 83 lap
93. FAZEKAS TIBORC 1990. *Székegykeve (Skorenovac) keresztnevei (1892–1980)*. 35 lap
94. HERÉNYI ISTVÁN 1990. *Az alsóőri nemesi közbirtokosság genealógiája (1867)*. 102 lap
95. DEÁK ANDREA – HERNÁDI BEÁTA – HICSKA MÁRTA – KERESKES ÉVA – MÁRTA BEÁTA – MISI ÁGNES – MOLNÁR MÁRTA – TOMAN ILDIKÓ 1991. *A hatvani középiskolások kereszt-, bece- és ragadványnevei*. 83 lap
96. RÁCZ SÁNDOR 1991. *Aklipusztá, Csőszpusztá, Kardosrét és Kormola ragadványnevei*. 62 lap
97. MUSZKA IBOLYA ÉVA 1991. *Budapesten a Rottenbiller utcai Általános Iskola keresztnevei 1989[-ben]*. 46 lap
98. BALÁZS ART VALÉRIA 1991. *Szabadka (Subotica) keresztnevei 1986[-ban]*. 28 lap
99. RÁCZ SÁNDOR 1991. *Doboz ragadványnevei*. 270 lap

A MAGYAR NÉVTANI DOLGOZATOK SZÁMAI
Kiadta az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport
(későbbi nevén: Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet)
Névkutató Munkaközössége. Szerkesztette: HAJDÚ MIHÁLY.
1–200. szám, 1976–2006.

1. JUHÁSZ DEZSŐ 1976. *Nagykörű helynevei*. 65 lap, 2 térkép
2. G. DOMBAI MÁRIA 1976. *Seregélyes becenévrendszere*. 78 lap
3. HAJDÚ MIHÁLY 1977. *Keresztnevszótárak repertórium*a. 75 lap
4. MOLNÁR GYÖRGY 1977. *Székesfehérvár utcanéveinek névtani vizsgálata*. 38 lap
5. R. NAGY VERA 1977. *Helynévvizsgálat négy budai barlangban*. 43 lap
6. MÉSZÁROSNÉ VARGA MÁRIA 1978. *Bazsi helynevei*. 56 lap, 1 térkép
7. HAJDÚ MIHÁLY – MOLNÁR JÓZSEF 1978. *Az első magyar térkép helynevei*. 108 lap, 1 kihajtható térkép
8. URBÁN TERÉZ 1978. *Nyíregyháza utcanévei*. 87 lap
9. J. SZABÓ ERZSÉBET 1981. *Rákospalota külterületi helynevei*. 48 lap, 2 térkép
10. SOLYMÁR IMRE 1981. *Mezőgazdasági termelőszövetkezetek nevei Magyarországon*. 52 lap
11. VITÁNYI BORBÁLA 1981. *Személynévadás Tömörkény István műveiben*. 48 lap
12. ÖRDÖG FERENC 1981. *Zala megye helységneveinek rendszere*. 24 lap
13. MAROSI TERÉZ 1981. *Tulajdonnevek a magyar népmesékben 1.* 66 lap
14. RAÁTZ JUDIT 1981. *Gödöllő helynevei*. 77 lap, 2 térkép
15. GULYÁSNÉ MÁTRAHÁZI ZSUZSANNA 1981. *Napjaink különleges keresztnévdivatja*. 91 lap
16. KNAUSZ ÁGNES 1981. *Kutya-, ló- és szarvasmarhanevek Miklósfán*. 37 lap
17. FÜLÖP LÁSZLÓ 1981. *Kaposvár utcanéveinek névtani vizsgálata*. 33 lap
18. TÓTH ÉVA 1981. *Letenye és Sormás kutyanévei*. 30 lap
19. HALÁSZ PÉTER 1981. *Magyarfalva helynevei*. 28 lap, 1 térkép
20. PAULUSZ JULIANNA 1981. *Szarvasmarhanevek Nagykanizsa környékén*. 19 lap
21. É. KISS SÁNDOR 1981. *Révész Imre 1853. évi helynévgyűjteménye*. 51 lap
22. NAGY GÉZA 1981. *A bodrogi közti Karcza állatnevei (1959–1979)*. 43 lap
23. MATIJEVICS LAJOS 1981. *A jugoszláviai Ferenc-csatorna víznevei*. 69 lap
24. HERÉNYI ISTVÁN 1982. *Alsóőr genealógiája*. 128 lap
25. BOGNÁR ANDRÁS szerk. 1982. *Névtudományi tanácskozás Kalocsán (1978. július 27.)*. 89 lap
26. HALÁSZ PÉTER 1983. *Léziped helynevei*. 27 lap
27. BISKOPICS ÉVA 1983. *Kiskanizsai kutyanévek*. 29 lap
28. ANTALNÉ SZABÓ ÁGNES 1983. *Névírás-szociológia az intézménynevekben*. 41 lap
29. HETÉNYI PIROSKA 1983. *Személynévhasználat Petőfi költészetében*. 43 lap
30. BALÁZS GÉZA 1983. *Tulajdonnevek a magyar népmesékben 2.* 66 lap
31. PAULUSZ JULIANNA 1983. *Nagykanizsai kutyanévek*. 33 lap
32. HALÁSZ PÉTER 1983. *Ónafalva (Onyest) helynevei*. 33 lap, 1 térkép

33. HENCZI SÁNDOR 1983. *Salomvár helynevei*. 76 lap, 2 térkép
34. BERÉNYI ZSUZSANNA ÁGNES 1983. *A budapesti nagyvásártelep mikrotoponímiája*. 67 lap, 5 térkép
35. DOLÁK KATALIN 1983. *Vizsoly helynevei*. 51 lap, 2 térkép
36. TÓTH ÉVA – TÓTH MÁRIA 1983. *Palin, Korpavár, Bagolasánc és Kerecseny kutya-
nevei*. 23 lap
37. KÓSA LÁSZLÓ 1983. *Bágy (Bădeni) helynevei*. 31 lap
38. BUKOVICS ILDIKÓ 1983. *Állatnevek Fekete István műveiben*. 24 lap
39. BOHA JUDIT 1983. *Páka szarvasmarha- és kutya-
nevei*. 17 lap
40. MARÁCZ LÁSZLÓ KÁROLY 1983. *Fertőd helynevei*. 44 lap, 2 térkép
41. TAMÁS OLGA 1983. *Kutya-, macska- és baromfifajok Becsehelyen*. 39 lap
42. FEKETE EDIT 1983. *Balatonföldvár utcanevei*. 23 lap
43. HORVÁTH ATTILA 1983. *Pölöskefő és Kacorlak kutya-
nevei*. 14 lap
44. MOLLAY ERZSÉBET 1983. *Növénynevek Melius Herbariumában*. 147 lap
45. HEGEDŰSNÉ MARIKOVICS KATALIN 1983. *Helynevek Csehszlovákia komáromi járá-
sából*. 68 lap, 7 térkép
46. NÁNÁSNÉ NAGYIDAY ADRIENNE 1983. *Nyáregyháza helynevei*. 52 lap, 2 térkép
47. EGYED MÁRIA 1983. *Orosztony szarvasmarhanevei*. 11 lap
48. ÚJVÁRI BÉLA 1983. *Csikmenaság (Armășeni) külterületének történeti helynevei*. 28 lap
49. TÓTH ILDIKÓ 1983. *Pölöskefő szarvasmarhanevei*. 15 lap
50. VITÁNYI BORBÁLA 1983. *Justh Zsigmond írói névadása*. 56 lap
51. FARKAS GYÖRGY 1983. *Mogyoród belterülete és határa a helynevek tükrében*. 53
lap, 2 térkép
52. PELLE ATTILA 1983. *Heves megye Tiszával határos községeinek vízrajzi nevei*. 60
lap, 7 térkép
53. HAIK ROMETSCH 1983. *A magyar, finn és észti belső keletkezésű keresztnevek*. 62 lap
54. KAKUK MÁTYÁS 1985. *Hangtani váltakozások Kunszentmárton XVIII–XIX. századi
családneveiben*. 32 lap
55. VITÁNYI BORBÁLA 1985. *Thury Zoltán írói névadása*. 44 lap
56. ERDÉLYI ERZSÉBET 1985. *Nagykőrös utcaneveinek története 1850 és 1982 között*. 67 lap
57. HAJDÚ MIHÁLY 1986. *Magyar hajónevek*. 53 lap
58. HALÁSZ PÉTER 1986. *Klészse (Cleja) helynevei*. 48 lap
59. VITÁNYI BORBÁLA 1986. *Papp Dániel írói névadása*. 51 lap
60. KOVÁCS ZITA 1986. *Magyar bútornevek*. 38 lap
61. D. VARGA LÁSZLÓ 1986. *Deregyő helynevei*. 45 lap, 2 térkép
62. CSIGE KATALIN 1986. *Személynevek frazeológiai egységeiben*. 51 lap
63. GYERGYÁK KRISZTINA 1986. *Magyarországi szarvasmarhanevek 1895-ben*. 91 lap
64. BALOGH LÁSZLÓ 1987. *Olcsva helynevei*. 34 lap, 2 térkép
65. NYÁRÁDYNÉ BOJTOR ROZÁLIA 1987. *Nagyigmánd személynevei*. 196 lap
66. KONCZ SÁNDORNÉ 1987. *Pest megye helységneveinek rendszere*. 25 lap
67. KOCIS ANNAMÁRIA 1987. *Hahóti kutya-
nevek*. 17 lap
68. HALÁSZ PÉTER 1987. *Pusztina (Pustiana) helynevei*. 48 lap
69. BALOGH LÁSZLÓ 1987. *Vitka helynevei*. 37 lap, 2 térkép
70. BOROS EDIT 1987. *Ajka utcanevei*. 23 lap
71. KURTUCZ MIHÁLY 1987. *Kisiratos helynevei*. 74 lap

72. BALÁZS GÉZA – VÁRKONYI ILDIKÓ 1987. *Tulajdonnevek a magyar népmesékben* 3. 69 lap
73. BOROS EDIT 1987. *Ajka külterületi helynevei*. 38 lap
74. HAJDÚ MIHÁLY 1987. *Az 1773. évi Helységnévtár névvégmutató szótára*. 170 lap
75. TÓTH JÁNOS 1988. *Beregrákos (Rakosino) helynevei*. 19 lap, 2 térkép
76. SZATHMÁRY JÓZSEF 1987. *Királyhelmec (Královský Chlmec) és környéke helynevei*. 183 lap, 54 térkép
77. BURA LÁSZLÓ 1987. *Szatmárnémeti (Satu Mare) utcanévei*. 59 lap
78. CSÁKY KÁROLY 1988. *Ipolyfődémes (Ipeľské Útany) személynevei*. 85 lap
79. JANKUS GYULA 1988. *Az Érsekújvári járás keleti részének helynevei*. 158 lap, 13 térkép
80. BALÁZS GÉZA – BARATI ANTÓNIA – ROBERT WOLOSZ 1989. *Tulajdonnevek a magyar népmesékben* 4. 72 lap
81. HAJDÚ MIHÁLY 1989. *Az 1873. évi Helységnévtár névvégmutató szótára*. 346 lap
82. ÁDÁM IMRE 1989. *Szabolcs megye dadai járásának jobbágynevei 1574-ből*. 119 lap
83. LAKATOS ERIKA 1989. *Tata utcanévei*. 97 lap
84. SCHNELLER KÁROLY – SZABÓ T. ÁDÁM 1989. *A készülő Kolozsvári Enciklopédia névanyaga*. 87 lap, 1 térkép
85. GASPÁRICZ GYULA 1989. *Tök község mai kereszt- és becenevei*. 78 lap
86. FÜLÖP LÁSZLÓ 1990. *A Somogy megyei Vizmente személynevei. 1722–1900*. 600 lap
87. BELINSZKY SÁNDORNÉ 1990. *Szerencs utcanévei*. 14 lap
88. FÜLE BERNADETT 1990. *Ragadványnevek szociometriai vizsgálata egy ceglédi általános iskolában*. 35 lap
89. SZEGŐ KATALIN 1990. *Dorog utcanévei*. 16 lap
90. TAKÁCS ISTVÁNNÉ 1990. *A Szerencsi Csokoládégyár márkanevei 1986-ban*. 20 lap
91. BÚZÁS MARGIT 1990. *Kecskemét utcanévei*. 31 lap
- 92/A, B. SZABÓ LÁSZLÓ 1990. *Az Őrség személynevei 1–2*. 873 lap
93. HAJDÚ MIHÁLY szerk. 1991. *Dolgozatok az írói névadásról* 1. 126 lap
94. HINTS MIKLÓS 1991. *Az erdélyi Sajó völgye nyolc településének helynevei*. 76 lap, 8 térkép
95. TÓTH MIHÁLY 1991. *Gödöllő és Gödöllői járás utcanéveinek névtani vizsgálata*. 35 lap
96. LACZKÓ KRISZTINA 1991. *A fővárosi keresztnév-átöröklések hatóerői napjainkban*. 30 lap
97. HORVÁTH KATALIN 1991. *Csap helynevei*. 43 lap, 8 térkép
98. B. MOLNÁR MÁRIA 1991. *Gárdony és Agárd utcanévei*. 53 lap
99. BERÉNYI ZSUZSANNA ÁGNES 1991. *A Csepeli Vas- és Fémművek utcanévei 1989-ben*. 45 lap, 4 térkép
100. FARKAS FERENC szerk. 1992. *Tulajdonnév-használatunk. Névtudományi tanácskozás Jászberényben 1991. október 11–12*. 157 lap
101. TURÚNÉ TÓTH ANIKÓ 1991. *Akasztó ragadványnevei*. 40 lap
102. JANITSEK JENŐ – HINTS MIKLÓS 1992. *Az erdélyi Melle-völgy helynevei*. 466 lap, 24 térkép
103. NAGYNÉ MOSÓCZI MÁRIA 1992. *Csány vezeték- és ragadványnevei*. 121 lap
104. N. CSÁSZI ILDIKÓ 1992. *Dabas helynevei*. 108 lap, 2 térkép (külön lapon)
105. KISARI SÁNDORNÉ 1992. *Csór község család- és ragadványnevei a XIX–XX. században*. 87 lap

106. JANITSEK JENŐ 1992. *Toroczkó és Torockószentgyörgy hely- és családnevei*. 68 lap, 4 térkép
107. KURTUCZ [SARUSI] MIHÁLY 1992. *Kisiratos ragadványnevei*. 55 lap
108. HORVÁTH KATALIN – LIZANEC PÉTER – SZABÓ ERZSÉBET 1992. *Az Ungvári járás 14 településének helynevei*. 123 lap, 14 térkép
109. TRUGLYNÉ GERGELY KATALIN 1992. *Martos (Martovce) keresztnévei (1731–1982)*. 132 lap
110. HINTS MIKLÓS 1992. *Közép-Mezőség hét településének helynevei*. 53 lap, 6 térkép
111. TÁSKAI ANDREA 1992. *Alsórákos (Racosul de Jos) személynevei (1600–1980)*. 117 lap
112. VIRÁG GÁBOR 1992. *Topolya történeti családnevei*. 60 lap
113. F. KOVÁCS FERENC 1992. *Gondolatok a személynévadásról*. 72 lap
114. BERÉNYI ZSUZSANNA ÁGNES 1992. *Szabadkőműves páholyneveink 1991-ig*. 99 lap
115. CSÖR ÉVA 1992. *Kishegyes (Mali Iđoš) ragadványnevei*. 43 lap
116. M. PERGE MÁRIA 1993. *Balaton, Bekölce, Bükk-szentmárton, Mikófalva mai és történeti ragadványnevei*. 318 lap
117. ROBERT WOLOSZ 1993. *Tulajdonnevek a magyar balladákban, gyermekmondókákban és archaikus imákban*. 58 lap
118. JANITSEK JENŐ 1993. *Bardócszék hely- és családnevei*. 371 lap, 18 térkép
119. KOVÁCSNÉ JÓZSEF MAGDA 1993. *Az erdélyi Havasalja személynevei*. 325 lap
120. LOVAS LAJOS 1993. *Vadállatnevek a budapesti állatkertben (1900–1990)*. 36 lap
121. HINTS MIKLÓS 1993. *Mezőségi magyar falvak helynevei*. 72 lap, 8 térkép
122. JANKUS GYULA 1993. *Bény (Biňa) személynevei*. 55 lap
123. A HATVANI BAJZA JÓZSEF GIMNÁZIUM ÉS EGÉSZSÉGÜGYI SZAKKÖZÉPISKOLA HONISMERETI SZAKKÖRE (vezetője: VARGA MÁRIA) 1993. *Hatvan utcanévei*. 25 lap
124. JANITSEK JENŐ – ROMÁN JÁNOS 1994. *A máramarosi Hosszúmező hely- és személynevei*. 187 lap, 1 térkép
125. ROBERT WOLOSZ 1994. *Tulajdonnevek a magyar közmondásokban. Margalits Ede Magyar közmondások és közmondásszerű szólások című gyűjteménye alapján*. 47 lap
126. SZÖVÉNYI KATALIN 1994. *Háznevek a Vendvidéken*. 42 lap, 1 térkép
127. KUGLER NÓRA 1994. *Személyre szóló rendszámok névtani és jelentéstani vizsgálata (1991–1993)*. 23 lap
128. GERGELY IBOLYA 1994. *Ditró (Ditrau) helynevei*. 24 lap, 1 térkép
129. TÓTH ANIKÓ 1994. *Szete (Kobaňovo) helynevei*. 19 lap, 2 térkép
130. HALÁSZ PÉTER 1994. *Lábnyik (Vladnic) helynevei*. 39 lap, 1 térkép
131. SZABÓ T. ÁDÁM összeáll. SZABÓ T. ATTILA hagyatéka alapján 1994. *Erdélyi magyar történeti helynévmutató*. 119 lap, 1 térkép
132. JANKUS GYULA 1994. *A lévai járás (Dél-Szlovákia) hét községének helynevei*. 92 lap, 7 térkép
133. LESTI MÓNKA 1994. *Nyelviskolák névadása Magyarországon 1992[-ben]*. 18 lap
134. KASZÁS JÓZSEF 1995. *A szlovéniai Lendva (Lendava) környékének helynevei*. 160 lap, 17 térkép
135. VARGA I. ERIKA 1994. *Sikátor község történeti és mai személynevei*. 123 lap
136. BINDER PÁL 1994. *Beszterce és Radna-völgy történelmi személy- és helynevei (1698–1865)*. 404 lap, 32 térkép
137. GERMÁNNÉ BARKÓ ERZSÉBET 1994. *Nagykörű ragadványnevei*. 29 lap [A címlapra tévesen a 136. szám nyomtatva, ez kézzel javítva]

138. NAGY ILONA 1994. *Gyula utcanévei (1851–1987)*. 86 lap, 3 térkép külön lapon
139. HALÁSZ PÉTER 1994. *Külsőrekecsin (Fundu Răcăciuni) helynevei*. 46 lap
140. KISS ANDREA 1994. *Tulajdonnevek Kovács Pál Szólásgyűjteményében, avagy „Meg-jött Antal Budáról”*. 56 lap
141. HINTS MIKLÓS 1995. *A mezősegi Lúcvölgye helynevei*. 67 lap, 15 térkép
142. SIPOS FERENC 1996. *Keresztnevek egy tiszántúli családban (1498–1798)*. 52 lap
143. HALÁSZ PÉTER 1997. *Szabófalva (Săbăoani) helynevei*. 32 lap, 3 térkép
- 144/1–2. RAÁTZ JUDIT 1996. *Gödöllő személynevei (1722–1895)*. 393 lap
145. HINTS MIKLÓS 1996. *Hét mezősegi falu család- és helynevei*. 56 lap, 7 térkép
146. SÁNTHA TIBOR 1997. *Gelence helynevei*. 89 lap, 2 térkép
147. LACZKÓNÉ ERDÉLYI Margit 1997. *Hontfüzesgyarmat személynevei*. 82 lap
148. FÜLÖP DÉNES 1997. *Makfalva helynevei*. 58 lap, 2 térkép külön lapon
149. CSOMORTÁNI MAGDOLNA 1997. *Felcsík helynevei 1*. 152 lap, 10 térkép
150. HAJDÚ MIHÁLY 1997. *Szociolingvisztikai vizsgálat Orosháza két világháború közötti családneveiről*. 28 lap
151. HINTS MIKLÓS 1997. *A Bodoki-hegység hét településének család- és helynevei*. 55 lap, 15 térkép
152. BANGÓ BEÁTA 1997. *Névadási szokások vizsgálata a Miaszszonyunkról Nevezett Kalocsai Iskolanővérek társulatának kongregációjában (1860–1996)*. 64 lap
153. SÜVEGES GERGŐ 1997. *Névválasztás az ELTE BTK hallgatóinak e-mail címeiben*. 30 lap
154. SOÓS MÓNICA 1998. *Az ikrek névadása Kápolnásnyéken és Velencén*. 43 lap
155. BAGOSI JÓZSEF 1998. *Berettyószéplak (Suplacu de Bărcău) helynevei*. 29 lap, 4 térkép
156. KOCZÓ JÓZSEF 1998. *Perőcsény és Vámosmikola családnevei a 18. században*. 47 lap
157. JANITSEK JENŐ – SZŐCS LAJOS 1998. *Küsmöd jelenkori és történeti hely- és családnevei*. 48 lap, 2 térkép [A külső borítón tévedésből 158. szám nyomtatva, a belső címlapon már helyesen]
158. JANITSEK JENŐ – SZŐCS LAJOS 1998. *Atyha jelenkori és történeti hely- és családnevei*. 77 lap, 3 térkép
159. JANITSEK JENŐ – SZŐCS LAJOS 1998. *Etéd jelenkori és történeti hely- és családnevei*. 115 lap, 2 térkép
160. PALKÓ ATTILA 1998. *A Maros-Torda megyei Magyaró hely- és családnevei*. 83 lap, 2 térkép
161. JANITSEK JENŐ – SZŐCS LAJOS 1998. *Énlaka jelenkori és történeti hely- és családnevei*. 51 lap, 2 térkép
162. HINTS MIKLÓS – JANITSEK JENŐ 1999. *A Maros-Küküllő köze tizenkét településének jelenkori és történeti helynevei*. 114 lap, 26 térkép [A címlapra tévesen 161. szám nyomtatva, ez kézzel javítva]
163. KLIMENT ZSUZSANNA 2000. *Cece község mai család- és ragadványnevei*. 93 lap
164. JANITSEK JENŐ – SZŐCS LAJOS 2000. *Sófalva történeti és mai család- és helynevei*. 83 lap, 5 térkép
165. HINTS MIKLÓS 2000. *Gyimesi helynevek*. 56 lap, 33 térkép [Csíkszereda kiadási hellyel]
166. BÁN JÓZSEF 2000. *Mezőkövesdi ragadványnevek és szerepük a település hajdani életében*. 97 lap

167. JANITSEK JENŐ – HÁRI GYULA 2000. *Sepsiszentkirály helynevei*. 48 lap, 2 térkép
168. SLÍZ MARIANN 2000. *Az Árpád-ház névadása Géza fejedelemtől III. Andrásig*. 46 lap, 5 melléklet
169. HINTS MIKLÓS 2000. *Kászon jelenkori és történeti család- és helynevei*. 61 lap
170. N. FODOR JÁNOS 2002. *A Tisza-könyök családnevei 1560-ból*. 129 lap, 1 kihajtható térkép
171. JANITSEK JENŐ – SZŐCS LAJOS 2001. *Korond (Sóvidék) jelenkori és történeti hely és családnevei*. 58 lap, 2 térkép
172. PAPP KORNÉLIA 2002. *Címtipológiák komparatív vizsgálata*. 35 lap
173. HINTS MIKLÓS 2002. *Marosvécs és környéke család- és helynevei*. 52 lap, 11 térkép
174. TÖRÖK TAMÁS 2002. *Karva kutyanevei*. 33 lap
175. KOVÁCS-BUNA ÉVA 2002. *Körmend város utcanévei*. 93 lap, 11 térkép
176. JANITSEK JENŐ – SZŐCS LAJOS 2002. *Parajd jelenkori és történeti hely- és családnevei*. 93 lap, 2 kihajtható térkép
177. DEVECSERI ZOLTÁN 2002. *Kapuvár utcanévei*. 49 lap, 1 kihajtható térkép
178. SEBESTYÉN ZSOLT 2002. *A Beregszászi járás 11 településének helynevei*. 134 lap, 22 térkép
179. JANITSEK JENŐ – SZŐCS LAJOS 2002. *Siklód jelenkori és történeti hely- és családnevei*. 42 lap, 2 kihajtható térkép
180. JANITSEK JENŐ – SZŐCS LAJOS 2002. *Sóvárad jelenkori és történeti hely- és családnevei (Sóvidék)*. 62 lap, 2 kihajtható térkép
181. KULCSÁRNÉ VÁRADI ILONA 2003. *Budapest XVI. kerületének intézmény- közterületi nevei*. 73 lap
182. BURA LÁSZLÓ 2003. *Szatmári helynevek 1*. 111 lap, 28 térkép
183. SEBESTYÉN ZSOLT 2003. *Tíz település helynevei a kárpátaljai Beregvidékről*. 68 lap, 20 térkép
184. JANITSEK JENŐ – SZŐCS LAJOS 2003. *Szolokma történeti és jelenkori hely- és családnevei*. 34 lap, 1 kihajtható térkép
185. DOMBINÉ PÁCZER KATALIN – LIBÁRDI PÉTER 2003. *Gúta (Kolárovo) belterületi helynevei*. 39 lap, 2 térkép
186. JANITSEK JENŐ – FERENCZI RÉKA 2003. *Székelydália jelenkori és történeti hely és családnevei*. 48 lap, 2 térkép
187. BUBOLY MAGDOLNA 2004. *Kémer (Szilágy m.) helynevei*. 44 lap, 3 térkép
188. JANITSEK JENŐ 2004. *Miklósvárszék történeti és jelenkori hely- és családnevei*. 483 lap, 18 térkép
189. BURA LÁSZLÓ 2004. *Tövisháti helynevek*. 43 lap, 10 térkép
190. KERÉKES ANDRÁS 2004. *Nevek az országúton*. 64 lap
191. KURTUCZ MIHÁLY 2005. *Személynevek Kisiratoson*. 66 lap
192. BOROS ZSUZSANNA 2004. *A miskolci egyetemisták diáknevei, az úgynevezett alias nevek*. 83 lap
193. SZOPOS ANDRÁS 2004. *Csíkzentimre helynevei 1602–2000*. 39 lap [Nyíregyháza megjelenési hellyel]
194. DÚRÓ ERZSÉBET 2005. *Nemere, Tomcat, Galeb és MiG-25. A repülőgépek nevek*. 44 lap
195. VARGA JÓZSEFNÉ 2005. *Győr-Moson-Sopron megye településnév-rendszere*. 65 lap, 4 térkép

-
196. HINTS MIKLÓS 2004. *A Komlód-völgye hét településének család és helynevei*. 44 lap, 15 térkép
197. LENGYEL BOGLÁRKA 2005. *A dunántúli állatkertek állatnevezéseinek vizsgálata*. 54 lap [Hasonló sorozatcím és -szám megjelölésével, de a sorozatétól eltérő formátumban jelent meg KOI BALÁZS *Tiszabездéđ személynevei (a református anyakönyvek alapján) 1766–2000*. című munkája is, Nyíregyháza megjelenési hellyel, 181 lap terjedelemben]
198. ZSIGMOND GYÖZÖ 2005. *Csillagok, csillagképek magyar népi nevei. Csillagokhoz fűződő néphagyomány*. 106 lap
199. SZOPOS ANDRÁS 2004. *Csikszentimre személynevei 1602–2000*. 114 lap [Nyíregyháza megjelenési hellyel]
200. HAJDÚ MIHÁLY: *Az 1913. évi helységnévtár névvégmutató szótára* [megjelenés előtt]

A DOKTORI ISKOLÁKBAN MEGVÉDETT NÉVTANI TÉMÁJÚ DISSZERTÁCIÓK 2005-BEN

A doktori értekezések itt olvasható összefoglalói a szerzők munkái. Disszertációjuk egy-egy példánya megtalálható az illetékes egyetem, illetve a képzésért felelős egyetemi intézet könyvtárában. Az Oktatási Minisztérium honlapján található doktori adatbázis (<http://phd.om.hu>) a 2001. április 11. után doktoráltakkal kapcsolatban több információt tartalmaz. Itt elérhetők a tézisek és az angol nyelvű összefoglalók, s rendszerint a teljes disszertációk is. (Az adatbázis azonban jelenleg még hiányos.)

SEBESTYÉN ZSOLT:
BEREGVIDÉKI HELYNEVEK NYELVI ELEMZÉSE
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyar nyelv- és nyelvtudomány
Budapest, 2005. 228 lap (114 lap adattár)

Témavezető: Hajdú Mihály

Opponensek: N. Császi Ildikó, Vörös Ottó

Védés: 2005. december 14.

Kárpátalja a magyar helynévkutatás számára mindmáig kiaknázatlan terület. Erről a vidékről korábban se jelentősebb helynévgyűjtés, se helynévfeldolgozás nem látott napvilágot. Dolgozatom ezt a hiányt igyekszik bizonyos mértékben betölteni. Disszertációmban szűkebb pátriám, a Beregszászi járás (újabbán: Beregvidék) 35 településének élő és történeti helyneveit dolgozom fel. Ez a munka saját anyaggyűjtésen alapszik. Korábban már több jelentős elméleti és gyakorlati helynévfeldolgozó munka született a magyar névtudományban (BENKŐ, 1947; LÖRINCZE, 1947; KÁZMÉR, 1957; INCZEFI, 1970 stb.), rendszervizsgálataimhoz az alapot azonban a HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott többszintű elemzési modell (Helynevek nyelvi elemzése. Debrecen, 1993) szolgáltatja. Ennek megfelelően a helyneveket megvizsgálom mind leíró, mind történeti szempontból. A leíró elemzés két fő részből áll: a nevek funkcionális-szemantikai és lexikális-morfológiai vizsgálatából. A történeti vizsgálat során pedig arra vagyok kíváncsi, hogy a nevek keletkezésében milyen folyamatok játszódnak le, milyen névalkotási módok vesznek részt a névanyag kialakulásában.

A helynévanyag feldolgozása előtt fontosnak és célszerűnek tartottam bemutatni a településneveket. Mivel egy nagyobb összefüggő területtel foglalkozom, a helységek neveiből következtetéseket vonhatok le a vidék benépesülésével, első lakóival kapcsolatban. A „Földrajzi nevek etimológiai szótára”-nak (FNESz.) segítségével megállapítottam, hogy a településnevek nagy része személynévi, mégpedig pusztai személynévi eredetű. A személynévek között vannak magyar (*Bene, Déda, Gecse, Rafajna* stb.) és szláv

(*Asztély, Kaszony* stb.) nevek is, azonban mindegyiket magyar névadással létrejöttek kell tekintenünk, mert a pusztai személynéves névadás csak a magyarságra jellemző. A személynévek mellett más motívumok is közrejátszottak a településnevek létrejöttében: növényzet (*Som*), a lakók foglalkozása (*Ardó, Csikós*), természeti adottságok (*Homok, Macsola*), közeli építmény (*Gát, Harangláb, Vári*), vízfolyás (*Borzsova, Bótrágy, Zápszony*), birtoklás (*Balazsér, Csonkapapi, Jánosi*) stb. Idegen névadással mindössze egy új település, *Kastanove* neve jött létre. A kárpátaljai, köztük a beregvidéki településnevek a 20. század folyamán többször is változáson mentek át, ma azonban a magyarlakta települések újra történelmi magyar neveiket viselhetik.

A dolgozat második fejezetében a teljes helynévanyag funkcionális-szemantikai elemzését végzem el. Ennek során arra voltam kíváncsi, hogy a helynevekben a neveket alkotó névrészek milyen funkciókat töltenek be, a denotátumról milyen információt közölnek. Négy fő névrészfunkciót különböztettem meg: a helyfajtát megjelölő (F), valamilyen sajátosságot kifejező (S), megnevező (M) és a hellyel kapcsolatban nem álló funkciót kifejező (N). A felsorolt funkciók önállóan (az N funkció kivételével, amely egymaga nem fordul elő) egyrészes nevet alkotnak. Azonban egymással kombinálódhatnak, vagyis egy helynévben egyszerre két névrészfunkció is kifejeződhet. Ebben az esetben a név már kétrészesnek tekinthető. Kétrészes nevek S+F, S+M, M+F és N+F szerkezetűek lehetnek. Látható, hogy az F funkciójú tag csak alaptagi helyzetben fordulhat elő, az S funkciójú pedig csak bővítményként.

Az egyrészes nevek közül a leggyakoribb az F funkcionális szerkezetű név (1048; *Árok, Hegy, Patak, Tó* stb.), a kétrészes nevek közül pedig az S+F szerkezetűek (2245; *Bak homokja, Kis-rét, Domb-oldal, Répás-rekesz* stb.). Az egyes funkciók általában egy helynévfajtára jellemzőek: az F funkciójú nevek leginkább építménynevek, az S szerkezetűek határnevek, az M, M+F és S+M a víznevekre jellemző, N+F pedig az utcanevekre. Az S+F szerkezetűek pedig minden helynévfajtában előfordulnak. Névanyagomban kétszer annyi a kétrészes nevek száma, mint az egyrészeseké.

A funkcionális-szemantikai elemzés után rátérek a helynevek lexikális-morfológiai vizsgálatára. Ez az elemzés a funkcionális névrészek nyelvi felépítésének analizisét jelenti. A névalkotó lexémákat szófaji, jelentésbeli jellemzőik alapján csoportosítom. Az általam gyűjtött 4721 névben összesen 7793 lexéma szerepel. A legnépesebb csoportot a földrajzi köznevek alkotják (3899). Ebből világosan kitűnik, hogy a névadás során a legfontosabb szempont a helyfajtájának megnevezése (*mező, dűlő, patak, tanya, utca, vár* stb.). Szintén gyakori a helynevekben a birtokos neve. Rendszerint egyrészes személynévek (családnév, keresztnév, ragadványnév) kerül be a helynévbe, sok esetben önállóan, vagyis más lexéma nélkül (*Andó, Bábotka, Kandikó*). A többbelemű nevek (családnév + keresztnév) ritkábbak (*Czabán Samu utca, Tóth Béla-féle fejtő, Petőfi Sándor utca* stb.). A különböző személynév-típusok tárgyalásánál a nevek statisztikai vizsgálatát is elvégeztem. A legelterjedtebb személynévek az utcanevekben fordulnak elő.

A közneveken és személynéveken kívül a melléknevek és a melléknévi jellegű lexémák is tevékenyen részt vesznek a névalkotásban, a denotátum sajátosságát jelölik (1240). Két melléknév, a *kis* és a *nagy* különösen megterhelt (295 és 291). Ennek oka a helynevek differenciálódásában rejlik (*Kis-Dudás, Nagy-Dudás, Kis-palaj, Nagy-palaj* stb.).

A régi helynévkincs is részt vesz új nevek alkotásában, ezek viszonyítási pontként, helyzetjelölésre szolgálnak. Általában víz-, település- és határnevek szerepelnek új helynevekben (*Bábotka utca, Béreskút-hát, Disznó-éger pataka, Nagytelek dombja* stb.).

Kis számban névutós szerkezetek is előfordulnak funkcionális névrészként (*Görbe mellett, Papi felé, Túl a vízen, Kert alatt* stb.).

A fejezet végén gyakorisági sorrendbe állítva felsorolom a helynevekben előforduló lexémákat, így névanyagom alapul szolgálhat további név- és szóföldrajzi vizsgálatokhoz.

Disszertációm utolsó fejezetében a nevek keletkezéstörténeti analizését végzem el. Nem áll rendelkezésemre elég történelmi anyag, hogy a nevek fejlődését nyomon tudjam követni, ezért csak a mai formájuknak a létrejöttében szerepet játszó folyamatot vizsgálhatom. Eredet szerint a névanyag két részre osztható: magyar eredetűek és névátvételek. A magyar nevek létrejöttében ugyanazok a folyamatok játszanak szerepet, mint a közszók keletkezésénél. Új helynév létrejöhet szintagmatikus szerkesztéssel, morfológiai és jelentésbeli névalkotással, valamint szerkezeti változással is. Ezek összevetéséből kiderül, hogy a szintagmatikus névalkotás a legelterjedtebb névkeletkezési mód (2521), ennek segítségével minőség- és birtokos jelzős szerkezetű nevek jönnek létre (*Kis-mező, Első-forduló, Öt-föld, Ádám-tanya, Nemesek mezeje, Tóra függő* stb.). A második legnépesebb csoportot a jelentésbeli névalkotással létrejött nevek alkotják (1439): a jelentés-hasadás 1048 (*Arok, Patak, Tó, Kaszáló* stb.), a metonimikus névátvitel 357 névben játszódik közre (*Kánya, Sas, Éger, Montenegró* stb.).

Kevésbé gyakori a morfológiai névalkotás, bár ezen belül ki kell emelnem a névképzést. A képzett nevek száma nem nagy (174), a képzésben részt vevő képzők száma viszont jelentős (10). Ezek közül több idegen eredetű (*-ka, -ke, -ca, -ce*), de leggyakrabban a magyar eredetű képzők alkotnak új helynevet (*Alsókúti, Börvényes, Bömböcske, Kerepecke, Forda* stb.). Névszójelekkel (*Izsáké, Nagy Palié, Krumpliföldek* stb.) és névszóragokkal (*Csomózónál, Bánya-hegyen* stb.) kevés név jött létre.

A szerkezeti változás sem termékeny névalkotási mód, egyedül az ellipszis emelhető ki: a név valamely tagjának a lekopásával 152 név jött létre (*Avaska-patak ~ Avaska, Aranymosó-patak ~ Aranymosó* stb.). A kiegészülés (71), névrész-csere (34) és népetimológia (25) névalkotásban betöltött szerepe elhanyagolható.

A belső keletkezésű névkinccsel szembeállítható a más népektől átvett helyneveknek a csoportja. Érdekes azonban, hogy annak ellenére, hogy a vidék többnemzetiségű, ez az etnikai sokszínűség a helynévkincsben nem jelenik meg. Az átvételek nagy része 20. század előtti (főleg víznevek: *Balács, Csaroda, Csarnóca, Hiripke, Szomoga* stb.); újabban az intézménynévből helynévvé vált nevek kerültek be a vidék helynévrendszerébe (*Csájna, Kopera, Szilpó* stb.).

A disszertációmhoz csatolt adattár tartalmazza az egyes települések helynévanyagát, illetve a helynevekben előforduló földrajzi köznevek felsorolását és értelmezését.

Remélem, munkámmal hozzá tudtam járulni a határon túli, és belül a kárpátaljai magyar helynévkutatás fejlődéséhez, s eredményeim szélesebb körben is felhasználhatók lesznek. A továbbiakban gyűjtőmunkámat szeretném kiterjeszteni Kárpátalja összes magyar lakta településére, és az összegyűjtendő névanyagot egy nagy kötetben kiadni.

MÉHES MÁRTON:
EIGENNAMEN UND EIGENNAMEN-KONSTRUKTIONEN.
SPRACHLICHE ZEICHEN ZWISCHEN DIFFUSITÄT UND ÖKONOMIE
[Tulajdonnevek és tulajdonneves szerkezetek. Nyelvi jelek
a diffuzitás és a nyelvi ökonómia között]
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Germanisztika program
Budapest, 2004. 219 lap
Témavezető: Knipf Erzsébet
Opponensek: Hessky Regina, Szűcs Tibor
Védés: 2005. június 14.

1. A dolgozat általános célja egy alapvető, monográfiajellegű vizsgálat első változatának bemutatása. Szinkrón megközelítésű névelméleti munka, melynek középpontjában a tulajdonnevek (TN) szemantikája, valamint a TN-szemantika, a TN-pragmatika és a TN-grammatika kereszteződése áll, s figyelembe veszi a kognitív kutatás bizonyos alapgondolatait is. Ilyen típusú munka a germanisztikai nyelvészet területén az utóbbi időben nem készült, ezért nem véletlen, hogy a dolgozatban felvetett kérdések jó része további elemzésre kíván ösztönözni. A dolgozat végén található részletes szakirodalom hasznosítható a jelenleg hozzáférhető névelméleti irodalom egyfajta áttekintő jegyzékeként is, német és angol nyelvű hangsúllyal, különös tekintettel a névszemantika területére. Az elméleti összefüggéseket több mint 250, jobbára a mai német nyelvből vett példamondat támasztja alá.

A dolgozat abból a feltevésből indul ki, hogy a TN tartalma egy komplex, majd-hogynem diffúz tudás, amelyet a TN segítségével egyszerű és nyelvileg igen gazdaságos módon lehet aktiválni. A „TN mögötti” információhalmaz a TN-ek működésének alapvető tényezője. Felmerül a kérdés, hogy ez a tudás egyenlő-e a TN (intenzionális) jelenlétével, illetve hogy miként lehet ezt a tudást egy TN-tartalmi (szemantikai) modellbe integrálni. Ez a szinte korlátlanul halmozható tudás ugyanis – szemben a névelmélet talán legjelentősebb félreértésével – nem nyelvi, hanem javarészt enciklopédikus jellegű.

2. A dolgozat első, az integratív TN-tartalom-modell bemutatásával foglalkozó tematikus egységével kapcsolatban az (analitikus) filozófia teljes névelméleti hagyományát, valamint az általános névszemantikát és -pragmatikát fel kellett dolgozni. Ezzel sor került a releváns szakirodalom tudománytörténeti (kronológiai) tengelyének kutatására. A modern logikai-filozófiai-szemantikai vita legalább 150 éve két pólus között, a tartalmi (szemantikai) **üresség és telítettség** spektrumában folyik. A két idealizált szélsőséges pólust MILL elmélete („üresség”) és JESPERSEN álláspontja („telítettség”) jelzik. Az e két pozíció közötti spektrumban kellett megtalálni azokat az elméleteket, amelyek a TN-szemantika egyes aspektusait (bizonyos funkcióit) a legjobban írják le és elemzik.

A TN-tartalom-modell definíciója szerint a TN egy adott osztályon belüli egyedi tárgyra közvetlenül referáló, annak megnevezésére és azonosítására használt, merev

jelölőként működő, nyelviileg realizálható jel. Egy jel használatakor döntő jelentőségű a beszélő szándéka szerinti és a hallgató által észlelt propriális funkció. Ezért az általános szemantikai elemzés szempontjából kevésbé játszott szerepet a TN-ek formai-szerkezeti és etimológiai tulajdonsága, valamint a TN-ek és köznevek közötti folyamatos átmenet. Ennek ellenére a szerző a legfontosabb „határesetek”-et, mint például a definit deskripciókat (*der gegenwärtige deutsche Bundeskanzler* 'a jelenlegi német szövetségi kancellár'), a merev jelölőket (*die kleinste Primzahl* 'a legkisebb prímszám'), a természetes fajtákat (*Wasser* 'víz', *Gold* 'arany'), az unikális címeket (*der Dekan* 'a dékán'), a monoszemantikus kifejezéseket (*Hölle* 'pokol', *Äquator* 'egyenlítő') és a kvázineveket (*Wann kommt Mutter nach Hause?* 'Anyá mikor jön haza?') is bemutatja.

A tartalommodell egyesíti magában a már említett mögöttes tudást (ún. dosszié) és a TN további funkcióit: az identifikációt, a pusztá megnevező funkciót és a klasszifikáló funkciót. Az is kiderül, hogy milyen szerkezetű az a tudás, amely a TN-en keresztül elérhető. A tudás leírása csak úgy teljes, ha az alapvető szemantikai feladatok kiegészülnek a TN helyes használatának feltételeivel (TN-kompetencia). A használatlalt összefüggésben válnak érdekessé a TN-es szerkezetek.

Egy általános, szemantikai-pragmatikai TN-modell kidolgozása csak az évszázados filozófiai-szemantikai-logikai hagyományokból kiindulva lehetséges és kívánatos. Ezért a komplex modell kidolgozását megelőzően többek közt MILL (1843), FREGE (1892), RUSSELL (1918), STRAWSON (1950) és KRIPKE (1972) elméleteinek tanulmányozására és elemzésére volt szükség. A tartalommodellel párhuzamosan a dolgozat rávilágít egy metanyelvészetiileg releváns névelmélet-történeti összefüggésre is, ugyanis a modell keretében egyesíteni lehet a fenti klasszikus névelméleti álláspontokat. A feltételezett ellentmondások gyakran abból adódtak, hogy az egyes elméletek bizonyos alapfogalmakat (pl. jelentés, tartalom vagy extenzió) különbözőképpen definiáltak. A modell így többek közt a filozófiai tudományok kumulatív jellegének és konkrétan a névelmélet integrálhatóságának példájává válik. Az integrációval kimutatható, hogy az egyes pozíciókat nem lehet helyes-helytelen alapon kategorizálni, mivel azok külön-külön a TN-szemantikának csak egyes elemeit vagy aspektusait emelik ki, amelyek összeilleszthetővé válnak a disszertációban ajánlott teljes tartalmi leírás keretében. A vázolt modellben a TN-ek egy komplex kognitív asszociatív-információs hálózatba kerülnek.

3. A második, konstrukciókkal és azok interpretációjával foglalkozó tematikus egység kidolgozásának feltétele a szakirodalom rendszernyelvészeti tengelyének vizsgálata volt. Ebben az összefüggésben már az egyes nyelvekre jellemző jelenségeket és azok leírását kínáló művek álltak a középpontban, hiszen a dolgozat ezen része a szemantika, a pragmatika és a grammatika kereszteződésével foglalkozik. Leginkább konkrét nyelvi példákön keresztül lehetett bemutatni a konstrukciókhoz tartozó egyes interpretációkat, melyek elemzésekor lényeges szempont volt, hogy mennyire felelnek meg a nyelvi **ökónómia**, az **ikonicitás** és a **prototipikalitás** általános elemzési elveinek, melyeket a dolgozat ajánl. A dolgozat második része tehát TN-es szerkezetekkel, konkrétan a Det + TN-kombinációkon alapuló konstrukciókkal foglalkozik, amelyek olyan prototipikus TN-tulajdonságoknak mondanak ellent, mint a névelőnélküliség vagy a szingularitás, ugyanakkor nyelviileg gazdaságos módon biztosítanak helyet különböző másodlagos szemantikai-pragmatikai funkcióknak: *Wir flogen mit der Bamberg*. 'A Bamberggel repültünk' [a repülőgép a német Bamberg városáról kapta a nevét], *Eine Petra wollte*

dich sprechen 'Egy/Valamilyen Petra akart veled beszélni', *Ein Chomsky wird nicht jeden Tag geboren* '(Egy) Chomsky nem születik minden nap'. A dolgozat a teljesség igényével igyekszik bemutatni a németre jellemző determináns-TN-kombinációk interpretációs mintáit, vagyis ezen a speciális területen egyfajta kézikönyvként is szolgálhat.

A konstrukciók az össze nem illő nyelvi jelek ikonicitását jelenítik meg, vagyis a szokatlan kombinációk új tartalmakat jeleznek. Az új funkciók minősége összefüggésben áll a Det elem minőségével: minél nagyobb a „nyelvi távolság” a Det elem és a TN között, annál nagyobb mértékben térhet el a szerkezet jelentése az elsődleges tulajdonnévi funkciótól. Az egyes esetek interpretációja gyakran a név tulajdonosához tartozó tudástól is függ. A két alaptípushoz (definit: $\emptyset + \text{TN}$, $\text{Det}_{\text{def}} + \text{TN}$ és indefinit: $\text{Det}_{\text{indef}} + \text{TN}$) három konstrukciótípus található a németben: (1) $\emptyset + \text{EN}$: *Er wollte Tony Blair werden* 'Tony Blair akart lenni', (2) $\text{DefDet} + \text{EN}$: *Er wollte der deutsche Tony Blair werden* 'Ő akart lenni a német Tony Blair', (3) $\text{IndefDet} + \text{EN}$: *Er wird ein zweiter Tony Blair* '(Egy) második Tony Blair lesz belőle'.

A mindkét alaptípusra (definit és indefinit) jellemző interpretációk (pl. metafora: *Ø/der/ein neue(r) Paganini* 'Ø/az/egy új Paganini') mellett található egy sor olyan is, amely csak az egyik vagy másik típusra jellemző (mint pl. az individuum felosztása: *der junge Goethe* 'az ifjú Goethe' vagy az individuum bevezetése: *eine gewisse Petra* 'egy bizonyos Petra'). Megállapítható, hogy a konstrukciók nyelvileg gazdaságos szerkezetek (nyelvi jelek), amelyek már meglévő nyelvi eszközök segítségével új tartalmakat hoznak létre, és magukban hordozzák az eredetileg jelölt individuumhoz tartozó tudás elemeit is.

Már a $\emptyset + \text{TN}$ -konstrukció – mint „de fault”-szerkezet – is lehet jelölt eset, ami akkor válik nyilvánvalóvá, ha olyan TN-ek, amelyek különben a DefDet -tel használatosak, bizonyos funkciókban elveszítik explicit determinánsukat (térképen csak DefDet nélkül: *Schweiz* 'Svájc', *Slowakei* 'Szlovákia', egyébként mindig névelővel állnak: *die Schweiz*, *die Slowakei*). Maga a $\emptyset + \text{TN}$ konstrukció megfelelő kontextusokban új funkciót (másodlagos jelentéstöbbletet) is kaphat; ezek többnyire metaforikus és metonimikus kifejezések (*Mit 17 wollte er Mick Jagger werden* 'Tizenhét évesen Mick Jagger szeretett volna lenni', *Berlin protestiert gegen dieses Verfahre* 'Berlin ellenzi ezt az eljárást').

A $\text{DefDet} + \text{TN}$ -konstrukció alapértelmezése az elsődleges, megnevező (propriális) funkció. A determináns gyakran hordoz formális-grammatikai információkat, mint például a nevek szemantikai szubkategorizációját (pl. a németben minden hidronima determinánssal áll: *die Donau* 'a Duna', *der Rhein* 'a Rajna', *die Adria* 'az Adria', míg minden városnév explicit determináns nélkül: *ØBern*, *ØGraz*, *ØBerlin*). A névelőhasználat és a TN ontológiai kategóriái között fennálló efféle szabályszerűségek szigorúan adott nyelvre igazak csupán. További formális okai is lehetnek azonban a DefDet használatának, mint például az egyértelmű eset- vagy nemjelölés (*Er stellt Otto dem Heinz vor* 'Bemutatja Ottót Heinznek'), a TN-ek kategóriáján belüli szemantikai alkategória-váltás kifejezése (*die Bamberg* → repülőgép vagy hajó) vagy például köznévből TN-képzés jelölése (*die Bild* → napilap neve, holott a köznévi 'kép' *das Bild*).

Szemantikai-pragmatikai alapon olyan jellemző esetekben képződnek $\text{DefDet} + \text{TN}$ -konstrukciók, mint például a konnotáció kifejezése (pl. bizalmasság: *der Brandt* 'a Brandt' [Willy Brandt korábbi német kancellárt értve alatta]), de főleg olyan funkciók megjelenítésére, mint az aspektusjelölés és a metaforikus jelentés (*der junge Goethe* 'az ifjú Goethe', *der ungarische Adenauer* 'a magyar Adenauer'). Az aspektusjelölés (vagy modalizáció) alapja az individuum elméletben több szubindividuumra történő felosztása

egy bizonyos szempont szerint (pl. idő vagy hatáskör). A szubindividuumokból így egy többbelemű fiktív halmaz konstruálható, amely formálisan legalizálja a DefDet használatát. Több entitás közül minden további nélkül kiemelhető a halmazból egy bizonyos objektum a DefDet segítségével. Az aspektus alapján jelölt TN-ek általában jelzős DP-k (*der junge Goethe* 'az ifjú Goethe'), csakúgy mint a metaforikus DefDet-konstrukciók, amelyek esetében a DefDet használata szintén halmazelméletileg magyarázható. Az individuum dossziéjából (pl. Napóleon) egy markáns tulajdonság (egy standardizált predikátum) mint tertium comparationis emelődik ki (pl. 'akarnok'), amely egy másik individuumra alkalmazandó (*Peter ist der Napoleon in der Familie* 'Péter a család Napóleonja'). A DefDet használata szemantikailag azzal magyarázható, hogy a konstrukcióval egy elem kerül ki azon entitások halmazából, amelyek legalább egy napóleoni tulajdonsággal rendelkeznek, s ezen közös tulajdonságuk alapján rendeződnek egy halmazba.

Az IndefDet + TN-konstrukciók leginkább jelzős szerkezetek, a konstrukció által kifejezett funkciók pedig az IndefDet és a TN közötti nagy nyelvi távolság miatt másodlagos, pragmatikailag és szemantikailag motivált kifejezések (*ein neuer Paganini* 'egy új Paganini'). A metaforikus interpretáció esetében az IndefDet azzal magyarázható, hogy azon halmazból emelünk ki egy elemet, amely a megnevezett individuum egy jellemző tulajdonságát hordozó elemekből áll. Az exemplifikáló funkcióban használt konstrukciók interpretációjának alapja is egy hasonló halmazfelfogás, azzal a különbséggel, hogy ennek a halmaznak maga a nevet hordozó individuum is eleme (*Ein de Gaulle hatte hier anders reagiert* 'Egy De Gaulle erre másképp reagált volna'). A modalizáló (aspektusjelölő) használat interpretációja gyakorlatilag megegyezik a DefDet-es modalizáló szerkezetek elemzésével (*Eine wohlgelaunte Petra kam die Treppe herunter* 'A lépcsőn már egy jókedvű Petra jött le'). Jellemző funkciója az IndefDet-nek a metonímiaképzés jelölése is (*Ein Rembrandt wird versteigert* 'Elárvereznek egy Rembrandtot'). Ezeken kívül különböző metanyelvi funkciók jeleníthetők meg az IndefDet + TN segítségével (*ein gewisser Meyer* 'egy bizonyos Meyer').

A konstrukciók kapcsán rövidebb, kitérő alfejezetek keretében néhány, a konkrét tematikán túlmutató kérdést is sikerült érinteni, főleg érdekes TN-alkategóriákat vagy határterületeket. Ilyenek például a családnév és keresztnév kombinációjának szintaxisa, az országnevek morfoszintaxisa a németben vagy a többes számú TN-ek kérdése. Mindamellet a dolgozat természetesen a választott tematikával kapcsolatos kérdéseknek csak egy részével foglalkozhatott. Ezért a felvetett kérdések jó része további elmélyült elemzéseket tesz lehetővé, mint például az egyes TN-konstrukciók szisztematikus kontrasztív, akár több nyelven átívelő vizsgálata – különösen a német és a magyar összehasonlítása, a konstrukciók szövegtípusok szerinti további elemzése vagy további fontos kutatások elindítása a kognitív nyelvészet és a pszicholingvisztika területén, hogy a TN-kompetenciáról, a TN-hálózatokról és a TN asszociációs potenciáljáról lehetőleg gyakorlati, illetve kísérletekkel alátámasztott ismeretek is megjelenhessenek.

**NEMES MAGDOLNA:
FÖLDRAJZI KÖZNEVEK ÁLLOMÁNYI VIZSGÁLATA**

Debreceni Egyetem, Magyar nyelvtudomány

Debrecen, 2005. 225 lap (199 lap melléklet)

Témavezető: Hoffmann István

Opponensek: Hegedűs Attila, Vörös Ottó

Védés: 2005. december 1.

1. Az értekezés tárgya és célkitűzése. – A magyar nyelvtudományban nagy hagyományai vannak azoknak a kutatásoknak, melyek a szókincs egy jól körülhatárolható részét veszik nagyító alá. Ezek a kutatások többféle tanulsággal járhatnak, mivel egy jól meghatározott, szemantikailag homogén szócsoporthoz kiváló terepet nyújt különböző nyelvi vizsgálatokhoz. Dolgozatom témájaként a magyar földrajzi köznevek vizsgálatát választottam. Azért tartom ezt lényeges feladatnak, mert e területen alig folytak rendszeres vizsgálatok. Ez különösen annak ismeretében feltűnő, hogy a magyar nyelv helynévállományában is igen fontos szerepet játszanak, valamint nyelvünk első írásos forrásaiban is bőségesen találunk földrajzi közneveket (*utu, kutu, azo* stb.).

A földrajzi köznevek lényeges szerepet töltenek be a mai névadásban is: földrajzi köznév a helyneveknek az a szerkezeti része, amelyből megtudjuk, milyen típusú a kérdéses hely, legyen az *hegy, völgy, erdő* vagy más természeti képződmény. Azokba a nevekbe, amelyekből valamilyen oknál fogva hiányzik ez a névrész, szerkezeti változás útján be is kerülhetnek. A *Rakaca, Ida* típusú egyrészes, földrajzi köznevet eredetileg nem tartalmazó helynevek egy része másodlagosan *Rakaca pataka, Ida vize* szerkezetűvé válhat, azaz kiegészülhet a helyfajta megjelölő földrajzi köznévi lexémával. Ettől függetlenül azonban minden helynév alkothat alkalmi minőség- (néha formálisan birtokos) jelzős szerkezetet a denotátum objektumosztályát jelölő közszavakkal, pl. *Szamos folyó, Debrecen városa*. A földrajzi köznevek alapformaként előfordulhatnak többes számban (*kertek, táblák* → *Pipó-kertek, Tibori-táblák*) is: a *kertek, táblák* az ilyen nevekben olyan területet jelölnek, melyek kisebb részekre vannak osztva.

A földrajzi köznevekkel foglalkozó kutatások hagyományos jellemzője, hogy a földrajzi köznevet a tulajdonnévvel szembeállított valóságként fogják fel, pusztán úgy tárgyalják, mint a tulajdonnév kezdeti állapotát. Dolgozatomnak éppen az a célja, hogy egy olyan elméleti keretben ismertesse meg a földrajzi közneveket az olvasóval, amely szakít ezzel a hagyományos szembeállítással, és a földrajzi köznevet mint a nyelvhasználat központi elemét tekinti. Nem egyszerűen a földrajzi nevek részeként fogja fel a földrajzi köznevet, hanem mint a mindennapi kommunikációban önállóan is használt nyelvi jelet.

2. Az alkalmazott módszerek. – A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékén 1997-ben számítógépes névtani adatbázis kiépítése indult meg. A „Magyar Névérték” olyan elektronikus gyűjtemény, melynek egyik részterülete a magyar nyelvterület 20. századi, élő földrajzi közneveinek feldolgozása. A kutatás megalapozá-

saként összegyűjtöttük és adatbázisba rendeztük az „Új magyar tájszótár”-ban (I–IV. kötet) közölt földrajzi közneveket.

Ezt követően beépítettem az 1960-as évektől megjelent tájszótárak és regionális szótárak vonatkozó anyagát is, így összesen mintegy ötven forrást dolgoztam fel. Mindezt azzal a céllal tettem, hogy elkészítsem a doktori értekezésem alapjául szolgáló földrajziköznév-szótárt. A szótár mintegy 2600 földrajzi köznév jelentéseit területi változatosságban tárja elénk. Az adatbázis és a szótár egyaránt számítógéppel készül, így az újonnan megjelenő adattárak anyaga könnyedén beépíthető és beépítendő a szócikkekbe.

A dolgozatom alapját jelentő földrajziköznév-szótárban arra vállalkozom, hogy a közszóként adatolt, élőnyelvi előfordulásokat bemutassam. A földrajzi köznevek szótára tematikus élőnyelvi (táj)szótárként készül. Azokat a (táj)szavakat tartalmazza, amelyeket a mai magyar nyelvhasználatban a beszélők a különböző helyfajták megjelölésére használnak fel. Adatként a feldolgozás e fázisában csakis a nem (tulajdonnévi értékű) helynevekben való előfordulásokat veszem figyelembe. Erre a korlátozásra annak ellenére szükség van, hogy a helyfajtákat megjelölő szavaknak, a földrajzi közneveknek igen fontos szerepük van a mindenkori helynévadásban.

Vizsgálatom a teljes magyar nyelvterületre irányul, tekintet nélkül a mai országhatárookra, hiszen a megbízható tényeken alapuló szabály- és törvényszerűségek feltárását tekintem célomnak.

3. Az eredmények összessége. – A választott szókincscsoport a közszókincs szerves részét képezi és a körében megfigyelhető jelentéstani kapcsolatok bemutatására használhatjuk a köznévi jelentéskategóriák szokásos fogalmait. Ezt abban az esetben is megtehetjük, ha a földrajzi köznevek különféle jelentései földrajzilag eltérő helyen fordulnak elő.

A szókészlet gazdagításának igen nagy, bár a nem nyelvészek számára szinte észrevétlen eszköze a nyelvi elemek jelentésének szüntelen változása. A földrajzi köznevek körében a külső (pl. technikai, társadalmi) okokra visszavezethető jelentésváltozásokra nem találunk példát, ám a belső ok(ok)ból eredő jelentésváltozás, elsősorban a metafora és a metonímia igen gyakori körükben.

A földrajzi köznevek körében a jelentésváltozás egyik legfontosabb típusát a testrésznévi eredetű szavak képviselik (*homlok, láb, könyök, derék, fenék* stb.). Ezek egy része emberi testrészre (*láb, hát, orr, torok*), más része azonban állati testrészre (*fark, taréj [hegy taréja]*) vezethető vissza. Az emberi és az állati testrész megnevezésén túl növényrész is válhat metaforikusan földrajzi köznévvé: *ág* → (*folyó*) *ága*. A dolgozatban a kiemelkedést jelentő domborzati köznevek körében megfigyelhető metaforikus jelentésváltozásokat mutatom be részletesebben.

A földrajzi köznevek jelentésfejlődésében fontos szerepet játszik a metonímia is. Az eredeti és az új jelentés viszonyának vizsgálata a földrajzi köznevek körében is eredményekhez vezethet, segítségével további csoportok különíthetők el. A metonimikus névátvitel alapján is jöhetnek létre földrajzi köznevek, bár számuk és jelentőségük nem éri el a metaforikus úton alakultak arányát.

A vizsgálat alapját jelentő több mint kétezer földrajzi köznévben a ’növénynév’ → ’hely, ahol nő/található’ kapcsolat markánsan jelentkezik (pl. *akác, bükk, dió, cser, fűz, nád* stb.). Kisebb hatókörben jelentkezik az ’állat’ → ’hely, ahol él’ (*béka, ökör; csorda* stb.), valamint az ’anyag’ → ’hely, ahol található’ (*homok, kő* stb.) változás.

Alaktani szempontból áttekinthetővé válik, hogy elsősorban mely képzők és milyen összetételi módok játszanak szerepet az új földrajzi köznevek létrejöttében, és ezekben a különféle megoldásokban tükröződik-e valamiféle területiség. Egyetlen alapszóból számos más-más jelentést hordozó származékszót, így földrajzi köznevet is hozhatunk létre képzők segítségével: *csorog* → *csorgás*, *csorgó*, *csorgócska*, *csorgókút*, *csorgóskút*. A földrajzi köznevek körében – mint látjuk – egy alapszóhoz ugyanabban a szóban legfeljebb két képző járul egymás után (*fakad* + *ék* + *os*).

A képzett szavak osztályozása többféle szempontból történhet. A hagyományos grammatikákban az alapszó és a származékszó szófaja alapján kategorizálnak: ilyen megközelítésben a földrajzi köznevek deverbális és denominális nomenképzés eredményeként egyaránt létrejöhetnek. A földrajzi köznevek között az alábbi típusokat találjuk: a) $N \rightarrow N$, pl. *hidacska*, *akácos*, *hegység*; b) $V \rightarrow N$, pl. *áradmány*, *delelő*, *kaszálat*; c) $ADJ \rightarrow N$, pl. *tisztás*, *gyéres*, *sűrűség*.

A földrajzi köznevek körében igen gyakori jelenség, amikor egy már képzett szó újabb képzőt kap. A képzők sorrendjére általános szabályként érvényes, hogy a termékeny képzők más képző(ke)t maguk elé engednek. A képzett földrajzi köznevek nagyobb része újabb képzőként kicsinyítő képzőt vesz fel, az így létrejövő szavak jelentése előre jelezhető: az alapszóban megnevezett dologgal ellátott, kis méretű terület vagy objektum, pl. *köveske* 'köves talajú kisebb terület', *kökényeske* 'kőkénnyel benőtt kisebb terület'. A földrajzi köznevek körében második képzőként a *-ság* és az *-os* is előfordulhat: *laposság* 'lapály', valamint *limbusosság* 'mocsaras, ingoványos földterület', *fakadékos* 'vízenyős terület' vízparti helyekre utaló köznevekben.

A földrajzi köznevek az endocentrikus, hagyományosan alárendelőnek nevezett összetételek közé tartoznak. Definícióból adódóan mindegyik főnévi összetétel, melynek csak az utótagját ragozzuk (*akácerdőt*, *falurét*). Az utótag (vagy alaptag) határozza meg a genus proximumot, azt a fölérendelt kategóriát, amelybe a szó tartozik: az *akácerdő* az erdők, a *falurét* a rétek közé sorolandó.

Valójában a több elemből álló (a „Magyar grammatika”-ban többszörös összetételnek nevezett) *borjúdelelőpart*, *bükkfacseplesz*, *mészköbánya* típusú szavak esetében is két szó összeillesztésével van dolgunk: *borjú* + *delelőpart*, *bükkfa* + *cseplesz*, *mészko* + *bánya*.

A földrajzi köznévi összetételekben az alábbi termékeny szintaktikai szerkezeteket figyelhetjük meg: a) $N + N$, pl.: *malompatak*, *lenföld*, *kútér*, *káposztaföld*; b) $ADJ + N$, pl.: *körkanális*, *meddőföld*, *hidegvölgy*; c) $ADV + N$, pl.: *gyalogösvény*, *fennsík*, *általút*.

A földrajzi köznevek összegyűjtése, rendszerezése haszonnal járhat nemcsak a nyelvészet, hanem a térképészet és a fordítástudomány számára is. Különösen azoknak a neveknek van jelentősége, melyek többnemzetiségű területen levő objektumot neveznek meg, illetve amelyek gazdasági-politikai okok miatt kerülnek az érdeklődés középpontjába. A neveket fel kell tüntetni világtalaszokon, térképeken, és ezeknek lehetőleg egyértelműnek kell lenniük. A helyes névalak megállapításához azonban sajátos nyelvi ismeretekre és a szakszerűséget biztosító eljárásokra egyaránt szükség van.

PhD theses on Onomastics defended (2005)

The summaries and the most important data of onomastic PhD dissertations defended successfully at doctoral schools in Hungary are published arly in Névtani Értesítő: year of completion, size, consultant, opponents, date of defence. – A copy of the dissertations can be found in the library of the responsible university and in the library of the university institution responsible for the training. – The doctoral data base in the home page of the Ministry of Education (<http://phd.om.hu>) is also to give information presenting not only the propositions and the English summaries but mostly the dissertations themselves. Unfortunately, at present the data base is not complete.

The dissertations presented here are: SEBESTYÉN, ZSOLT: Linguistic analysis of place-names of Beregvidék (ELTE, Budapest, Hungarian Linguistics); MÉHES, MÁRTON: Proper names and proper name constructions. Language signs between diffusion and economy (ELTE, Budapest, German Linguistics); NEMES, MAGDOLNA: The word stock of geographical terms (University of Debrecen, Hungarian Linguistics).

KÖNYVSZEMLE

KORAI MAGYAR HELYNÉVSZÓTÁR 1000–1350

1. ABAÚJ–CSONGRÁD VÁRMEGYE

Szerkesztő: HOFFMANN ISTVÁN.

A szócikkeket szerkesztette: PÓCZOS RITA – RÁCZ ANITA – TÓTH VALÉRIA.

A Magyar Névtárhivatal Kiadványai 10. Debrecen, 2005. 449 lap

A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékén HOFFMANN ISTVÁN vezetésével immár jó évtizede a korai magyar helynévanyagot érintő magas színvonalú, kiterjedt kutatómunka folyik. A tanszék 1997-ben „A Magyar Névtárhivatal Kiadványai” címmel külön sorozatot hozott létre a korai helynévkincs név- és nyelvtörténeti vizsgálatával foglalkozó tanulmányok számára. A sorozatban már eddig is több kiváló, főként az Árpád-kori névanyag nyelvészeti elemzésével foglalkozó kötet látott napvilágot.

A Magyar Névtárhivatal Kiadványai legújabb, 10. számaként megjelent a „Korai magyar helynévszótár” első kötete. HOFFMANN ISTVÁN, PÓCZOS RITA, RÁCZ ANITA és TÓTH VALÉRIA, azaz a kötet szerkesztői az Előszóban (5–8) felvázolják ötkötetesre tervezett helynévtörténeti szótárunk felépítését. Az alkotók a szótár egy-egy kötetében a korabeli Magyarország egyes vármegyéinek névanyagát szerkesztik egybe: „Az első kötetben Abaúj–Csongrád megyék névanyagát adjuk közre, majd a Doboka–Keve, illetve a Kolozs–Pilis vármegyék neveit tartalmazó kötetek jelenhetnek meg. A betűrend végén álló Pozsega–Zólyom megyék anyaga ezt követően készülhet el, és láthat napvilágot előre láthatóan két kötetben” (7). A szerkesztők hosszabb távú elképzelései szerint a szótár teljes anyagának megjelenését követheti a kötetek javítását és korszerűsítését is magába foglaló egybeszerkesztése, amelyet a digitális adatkezelés remélhetően megkönnyít majd.

A „Korai magyar helynévszótár” célkitűzése szerint a legkorábban feljegyzett magyarországi hely- és helységneveket, illetve helyeket jelölő kifejezéseket gyűjti össze nyomtatásban hozzáférhető forrásokból. A források között kitüntetett szerepet tölt be GYÖRFFY GYÖRGY „Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza” című munkája, amelynek nem településnévi helyneveiből a helynévszótár előmunkálataként „Helynévtörténeti adatok a korai ősmagyar korból” címmel HOFFMANN ISTVÁN, RÁCZ ANITA és TÓTH VALÉRIA 1997–1999 között két kötetet (1. Abaúj–Csongrád vármegye és 2. Doboka–Győr vármegye) adott közre. A „Korai magyar helynévszótár”-ban a szerkesztők túllépnek a GYÖRFFY-féle történeti földrajz szabta időkereten (GYÖRFFY forrásanyaga az első országos összeírással, az 1332–37-es pápai tizedlajstrommal zárul), és a 14. század első felének további, gazdag forrásanyagát is figyelembe véve a korai ősmagyar korszak végéig, 1350-ig terjesztik ki adatgyűjtésük felső időhatárát. Beépítik anyagukba több, a GYÖRFFY-féle kötetek megjelenése után kiadott kapcsolódó munka adatait is. A szótár szerkesztői változatos forrástípusokat használnak fel: szerepelnek forrásaik között okmány- és oklevéltárak, családi levéltárak kiadott anyagai, jegyzőkönyvek, a Müncheni

Egyetem által kiadott, GEORG HELLER és KARL NEHRING szerkesztésében készült magyar történeti helységnévgyűjtemény kötetei, helynévtárak, történeti földrajzok, térképek, egy-egy területi egység helyneveit közlő munkák, nyelvemlékek, etimológiai szótárak, történeti helyneveket vizsgáló tanulmányok, történeti, településtörténeti és művészettörténeti kiadványok, városi monográfiák, lexikonok; összesen 109 munka (a részletes forráslistát l. a kötet 21–5. lapjain). A szótárírók GYÖRFFY GYÖRGY adatait, mivel azokat GYÖRFFY maga ellenőrizte a megfelelő okmányokban, változatlan formában átvették, s hivatkozásként csupán a történeti földrajz megfelelő helyét jelölik meg. A többi forrásnál, ha erre szükség volt, kritikára, javításra is sort kerítettek.

A szótár szerkezetét meghatározó, s az alkotók által a kötet 9–18. lapján részletesen ismertetett következetes, végiggondolt szerkesztési elvek közül itt csupán azt emeljük ki, ami egyénivé teszi a szótár karakterét: a szerzők a helynévkincs elrendezésével az anyag nyelvtudományi hasznosíthatóságát kívánták elősegíteni. A szócikkek nem az azonos denotátumot jelölő különböző névformák, hanem a morfológiai szempontból azonos névalakok alkotják. Ez az elrendezés szembevetővé teszi a helynevek alak szerkezetének lehetséges különbségeit, megkönnyíti a nevek alaktani vizsgálatát; alkalmazásával jól elkülönülnek az azonos helyet jelölő morfémányi (pl. *Atya* ~ *Atyás*, *Füzes* ~ *Füzesd*, *Hangony* ~ *Hangos*), lexémányi (pl. *Fülöp* ~ *Fülöpfölde*, *Damak* ~ *Egyeddamak*, *Diós* ~ *Dióstelek*), illetve szintaktikai (pl. *Derzsbócs* ~ *Derzsbócsa*, *Füzi-patak* ~ *Füzi pataka*, *Poklostelek* ~ *Poklostelke*) eltérést mutató névformák.

Az azonos helyet jelölő, eltérő nyelvi felépítésű nevek külön szócikkbe kerülnek ugyan, de a nevek összetartozását kiterjedt utalásrendszer mutatja, amelynek segítségével nyomon követhetjük, hogyan változott az egyes helynevek alaki szerkezete a vizsgált időszakban. Így láthatjuk, hogy a Baranya megyei *Komló* (1256/410, 1312, 1320, 1329) helységnévnek a korai ómagyar kor vége felé *Komlód* (1321, 1332–5/PR.) formája is ismeretes volt; ugyanakkor a bihari *Kincsej* (1291–94) település neve a korszak végén inkább *Kincse* (1323, 1338) formában jelentkezik. Az időszak folyamán a Bihar megyei *Dióstelek* (1330) névalak lexémányi névrészt veszítve *Diós* (1342) formára rövidül, míg az Abaúj megyei *Padár* (1248/366, +1262/[14. sz.], 1280) lexémányi névrészt nyerve *Padárfölde* (1329/330/407, 1330/407) alakú lesz. Lexémányi mértékű a változás a névrészcsere (pl. a baranyai *Balazsfölde*, 1338 ~ *Balazsfalva*, 1349) és a differenciáció (pl. a bihari *Bagos*, [1291–94], 1332–7/PR., 1347, 1332–7/PR. osztódásával alakult *Kisbagos*, 1347 és *Nagybagos*, 1347) esetében is. A korszak során a nevek szintaktikai szerkezete a jelöletlenség felé tolódik el a baranyai *Csabkuta* (1330, 1330/477) ~ *Csabkút* (1341), a bihari *Patafája* ([1291–94], 1332–7/PR.) ~ *Patafa* (1332–7/PR.) helynevek esetében, ugyanakkor a jelöltség felé mozdulnak el a Csanád megyei *Dedénszeg* (+1256, 1274>1340) ~ *Dedénszege* (1337) és a Bars megyei *Patkánytelek* (1292) ~ *Patkánytelke* (1294) névformák.

Közös szócikkbe kerülnek ugyanakkor – denotátumtípus, ezen belül pedig megyék szerint elkülönítve – a különböző helyeket jelölő azonos alakú helynevek, ami az utalásrendszerrel is megerősített név vonatkoztatás eseteinek számbavételekor, a homonímia lehetséges okainak vizsgálatakor, illetve névgyakorisági statisztikák készítésekor előnyös. Nyomon követhetjük a különböző denotátumtípust jelölő azonos névformák viszonyait: míg Csanád megyében három különböző földrajzi objektum (egy tó, egy mező és egy település) azonos *Hód* elnevezése a névadás folyamatát tekintve kapcsolatba hozható egymással, addig a baranyai *Okor* településnév keletkezéstörténetileg csak az azonos

folyónévvvel függ össze, független azonban a Bodrog megyei település homonim nevétől. Kiderül, hogy a vizsgált időszakban a kérdéses megyékben a szentnévi településnevek közül a *Keresztúr*, a *Szentmárton* és a *Szentmiklós* névformák voltak a legnépszerűbbek. Nagy megterheltséggel jelentkeznek, egymástól távol eső helyek jelölésére szolgálnak az *Újfalú*, *Besenyő*, *Szőlős*, *Újlak*, *Németi* névalakok is.

A szótárban nemcsak tulajdonnévi, hanem közszói adatokat is találunk önálló szócikként (pl. *éger*, *domb*, *mezsgye*), illetve tulajdonnévi szócikk részeként (pl. *Eresztvény*, *Halom*, *Magyal*), mindkét esetben megyénként elkülönített adatokkal. Így lehetőség nyílik a földrajzi közneveket érintő szókinccstörténeti, szóföldrajzi vizsgálatokra. A vizsgált megyék tekintetében meglehetősen általánosnak tűnik a *bérc*, a *szil*, a *gyertyán*, a *haraszt* földrajzi köznévként való használata, hiszen e köznevek az ország keleti, északkeleti és délnyugati területéről egyaránt adatolhatóak.

Bizonyos egyelemű címszók esetében a szócikkek félkövér dőlt betűvel szedett névformái a kérdéses lexémák önálló, képzett vagy szó szerkezetben, szóösszetételben használt névelemként való előfordulására utalnak, ami a nevek lexikális-morfológiai felépítésének, illetve szintagmatikus szerkezetének tanulmányozását könnyíti meg. Változatos alaki szerkezetű helynevek jöttek létre például a *mogyoró* lexémával (*Mogyoró-patak*; *Mogyoród*; *Középsőmogyorós*, *Mogyorós*, *Mogyorós-berek*, *Mogyorós-patak*, *Monyorós*; *Mogyorósd*), ugyanígy a *hód* szó is gyakran jelentkezik önálló vagy képzett névrészként (*Hódegyház*; *Hódi*; *Hodos*, *Hodos-fő*, *Hodosmonostora*, *Kishodos*, *Sarlós-Hodos?*; *Hodosd*).

Az egyes helynevek kapcsán a különböző forrásokban jelentkező azonos írásváltozatok összevont közlése helyesírás- és hangtörténeti tanulságokkal jár.

A szótár szerkesztői, ahol erre mód volt, extralingvális, de a nyelvi megformálás mikéntjére hatással lévő adatokat is bevontak a szócikkbe. Megadják a hely fajtáját mutató latin megjelöléseket, elősegítve ezzel a helynevek denotátumtípusokkénti, illetve funkcionális-szemantikai jellegzetességek szerinti vizsgálatát (pl. 1330: *monticulo Beerch*, 51; 1345: *Fenywseunyché*, *aqua ~ Feyno Sewniche*, *riv.*, 102; [1200 k.]/1896-ra: *Geuru*, *castr.*, 118; 1237, 1256, 1290: *Mana*, *t.*, *v.*, 181); közlik a forrásnak a név eredetére magyarázatot nyújtó megjegyzéseit, kiindulópontként az etimológiai vizsgálatok számára (pl. **Batafölde** – „Egy 1332-ből való oklevél arról tudósít, hogy Wytalus fia Lampert *Katha* nevű leánya eladja itteni részét [...]. A helynév előtagjában esetleg az ő nevének tévesen írt formája jelenik meg”, 48; **Marton 2.** – „*Szentmárton*-nak soha nem nevezték, neve bizonyára a szomszédos **Szend (2.)** nevével egybeírva szerepel”, 183).

Fontos nyelvészeti szempontot elégít ki a korszak helyneveinek teljességét számba venni célzó adatközlés, ezért bekerülnek a szótárba a másodlagosan adatolható helynevek is: azaz a magyarul minden bizonnyal használt, ám a korszak írásbeliségében csak latinul lejegyzett névalakok (vö. a *[Garamszentbenedek]*, *[Görög-rév]*, *[Szentkozma]* stb. címszavak), valamint a személynévben előforduló, *-i* képzős formában jelentkező helységnevek (pl. Blasius et Zouk de *Foni*; Gaal [sac.] de *Henchey*; Dom. f. Petri f-i Mihedeus de *Hoteney*; Paul de v. *Iuanusi*).

A helynévtörténeti szótár egyes szócikkeiben a sztenderd vagy a megfelelő szempontok szerint sztenderdizált címszó után a jelölt hely rövid leírása, azonosítása, korabeli névformák segítségével történő lokalizálása következik. Az adatközlő részben a forrásdokumentum pontos datálását a név betűhív lejegyzése és a forráshely megadása követi. A szócikkeket a nevek jelentésviszonyait tisztázó utalások zárják.

A kötet a szótári rész (27–307) mellett az egyes névformák azonosítását megkönnyítő név- és szóalakmutatót (309–89), valamint a képzők és a fonológiai szerkezet vizsgálatához felhasználható névvégmutatót (391–449) is tartalmaz.

A változatos szempontú nyelvészeti elemzés lehetőségének biztosításán túl a szótár anyaga történettudományi, népesség- és településtörténeti, valamint művelődéstörténeti vizsgálatokra is módot ad. A helynévtörténeti szótárban bemutatott gazdag anyag értékét tovább növeli a kötet igényes kialakítása, a szép tipográfiai megoldások és az adatkere-
sést megkönnyítő digitális hozzáférhetőség biztosítása (<http://nevarchivum.unideb.hu>).

A „Korai magyar helynévszótár” nemcsak azért újszerű a magyar nyelvtudományban, mert először adja közre szótári formában legrégebb helyneveinket, hanem azért is, mert – eddigi, főként a történettudományi hasznosíthatóságot szem előtt tartó helynévgyűjteményeinkkel szemben – anyagának elrendezésével a nyelvtörténeti kutatások céljait kívánja szolgálni. Nem kétséges, hogy egy olyan szerteágazó feladat, mint egy ötkötetes szótár megszerkesztése minden alkotó részéről komoly tudományos felkészültséget igényel; ugyanakkor hatalmas adminisztratív, a munka megszervezését érintő kihívás is. Kívánunk a szerkesztőknek vállalt céljaik eléréséhez erőt és kitartást, hogy impozáns szótársorozatuk elkészítését a már megjelent kötet igényességével a tudomány nagy nyereségére mielőbb meg tudják valósítani!

BÖLCSKEI ANDREA

HELYNÉVTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK 1.

Szerkesztette HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA.

A Magyar Névarchívum Kiadványai 8. Debrecen, 2004. 207 lap

A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke e tanulmánykötettel új sorozatot indít szándéka szerint. E tanszékről méltán mondható el, hogy a mai magyar helynévkutatás fellelőjévé nőtte ki magát HOFFMANN ISTVÁN tervszerű fejlesztő-, irányító- és szervezőmunkája folytán. Az egyetem doktori iskolájának névtani alprogramja szinte éves rendszerességgel bocsát ki jobbnál jobb doktori értekezéseket, melyek a tanszéken megjelent egyéb, főként forráskiadási tevékenységgel együtt egyértelműen egy virágzó műhely- és csapatmunka meglétét bizonyítják. E közös műhelymunka terméke a jelen kötet a maga nyolc tanulmányával.

Interdiszciplinaritás, alkalmazott művelődéstörténet, a névtan mint a történeti földrajz és a nyelvtörténet segédtudománya, a névtan önelvűsége – ilyesféle vezérszavak ötlenek fel a recenzensben a kötet tanulmányainak végigolvasása során. Nem egyneműek, nem egy kaptafára készültek tehát a kötet tanulmányai: HOFFMANN ISTVÁN vigyáz arra, hogy ne telepedjen rá növendékei és növendékeiből lett munkatársai kutatási érdeklődésére. Hatása azonban elvitathatatlan: nemcsak abban, hogy az általa 1993-ban megadott és sokak által több alkalommal is sikerrel alkalmazott helynévelemzési keret e kötet két tanulmányában is fontos szervező erő, hanem abban is, hogy a tanulmányok túlnyomó részének forrásanyaga GYÖRFFY GYÖRGYnek az Árpád-kori Magyarországról írott történeti földrajza, témaválasztásuk pedig e forrásanyag névtani felhasználása.

A kötet első és egyben legterjedelmesebb tanulmányát (9–61) HOFFMANN ISTVÁN írta az oklevelek helynévi szórványainak nyelvi háttéréről. A gondolati összetettségében (sőt stílusában is) BENKŐ LORÁNDOT idéző tanulmány két kérdésre keres választ: 1. miért kerülnek be magyar helynevek, személynévek, közszók és szerkezetek idegen nyelvű szövegbe. Ez a kérdés elsősorban a bekerülés okát kutatja. A második kérdésben, hogy miféle nyelviséget képviselnek ezek a magyar szórványok, kinek a nyelvhasználatát tükrözik, inkább a cél kérdése fogalmazódik meg: beleszól-e a tudatos nyelvhasználat, egy sajátos (írásbeli) normára törekvő bizonyos szavak, illetőleg szerkezetek gyakoribb alkalmazásába?

Az első kérdésre az HOFFMANN válasza, hogy nem azért szerepelnek a latin szövegekben magyar szórványok, mert a leírók nem tudták lefordítani őket. A magyar szavak szerepeltetése több tényező együttes hatásával magyarázható. Minden bizonnyal fontos ezek közül a jogbiztosító szerep, de szóba jöhető magyarázatként veendő számításba még az is, hogy volt egy sajátos európai oklevélkiadási gyakorlat, melynek a „szokásnormájába” beletartozott, hogy esetenként vulgáris szavakat, szerkezeteket ültet a latin szövegbe. Mindezek mellett nem zárhatunk ki bizonyos véletlenszerűséget, sőt nyelvi bizonytalanságot sem. A második kérdésre, hogy kinek a nyelvhasználatát tükrözik ezek a szórványok, az eddigi irodalom kétféle választ adott: tükrözhetik a leíró-fogalmazó nyelvjárást, de tükrözhetik az adott terület nyelvjárást is. Mindkét felfogás mellett lehet érveket találni. Korábban szinte kizárólagos volt az a magyarázat, mely szerint a szórványok, éppen a jogbiztosító szerep miatt, az adott hely nyelvjárástól leghűbb megjelenési formái, s ezáltal igen fontos adatok a nyelvjárástörténet számára. Ugyanakkor viszont már az e szövegekben is megjelenő alakváltozatok megítélése sem egyszerű: írásváltozatok-e, vagy a kiejtést tükröző fonetikai különbségek lenyomatai? A szerző a helyeket jelölő szórványok előfordulás-típusainak elemzése révén próbálja megadni a választ a dilemmára. Az oklevelek vízneveinek latinosított formáit elemezve azt találja, hogy a nótáriusok a magyar formához közel álló latinosított forma megtalálásával mintegy alkotó módon nyúltak bele a nyelvi tényanyagba. Ugyanez mutatkozik meg a településnevek jellegzetes típusaiban: az országos jelentőségű nevekben, az egyházi eredetű településnevekben és a jelzővel bővített vagy földrajzi köznevet tartalmazó nevek esetében. Itt a következetesség oly mértékű, állítja HOFFMANN, hogy „egyfajta, – vélhetően a képzés során elsajátított – norma megnyilvánulását láthatjuk benne” (37). Más helynévcsoportok további elemzésével a szerző azt is bizonyítja, hogy a latin földrajzi közneveknek a magyar helynevekhez való gyakori hozzáillesztése a megértést szolgálta, tehát itt is a leírók formálták át bizonyos mértékig az adatokat. Van továbbá két földrajzi köznév, a *bérc* és a *patak*, amelyek különös gyakorisággal fordulnak elő közszói értékben az oklevelek szórvényaiban. Mivel e két szó fogalomkörébe tartozó más földrajzi köznevek viszont csak elenyésző számban képviseltetik magukat a szórványokban, arra következtethetünk, hogy e két szó (általános jelentésükön túl) a korabeli oklevélkiadási gyakorlat egységesülő törekvését, normáját tükrözi.

A következő, „Népességtörténet és helynévkutatás” című tanulmányt RÁCZ ANITA jegyzi (63–89). A szerző a régi Bihar megye etnikai viszonyait rajzolja meg a helynevek segítségével. Nyelvészeti oldalról a vizsgálatba azok a településnevek vonhatók be, amelyekben népnevek fordulnak elő, illetve névátvétellel kerültek be a magyar helynévrendszerbe. Fontos módszertani elv, hogy azok a személynévi eredetű helynevek, amelyekben idegen eredetű személynév szerepel, ha pusztán, toldalék nélkül állnak, csak

magyar névadás termékei lehetnek. A helynevek tanúsága azonban önmagában esetleges, a régészet és a történettudomány eredményeit és megállapításait is figyelembe kell venni akkor, amikor a helynevekből a megtelepedési viszonyokra következtetünk. RÁCZ ANITA mindezek figyelembevételével végzi vizsgálatát. Megállapítja, hogy a magyarság a honfoglalás után leginkább a Berettyó és a Sebes-Körös közötti területet népesítette be, majd a középkor folyamán eljutott a Sebes-Körös forrásvidékéig, a Fekete-Körös völgyében Belényesig, a Fehér-Körös völgyében a Jósás-patakig. A székelység átmenetileg tartózkodott Bihar területén, központjuk Telegd lehetett – erre utalnak az átköltöztetett, Erdélybe került toponimák (például a *Küsmöd* pataknév). Szlávokat a magyarok kezdetben a megye északi részén találtak; ezek később, talán egy szervezett telepítés következtében, szétszóródtak. Ezt mutatják a *tót*, *oros* és *cseh* szavakat tartalmazó településnevek. A szlávokon kívül a nevek tanúsága szerint kisebb számban besenyők, valonok és németek is élhettek itt. A román lakosság legkorábban a 13. század második felétől telepedhetett meg Belényes vidékén, s a középkor folyamán a megye déli része erősen elrománosodott – ezt a román eredetű helynevek első megjelenései bizonyítják.

BÉNYEI ÁGNES dolgozatának (Az ómagyar kori helynévképzők és változataik, 91–104) kérdései az alternáció vagy szinonimitás, illetőleg hogy beszélhetünk-e egyáltalán helynévképzőről mint önálló képző kategóriáról, hiszen minden helynévképző valamilyen köznévképző funkcióból fejlődött ki. Az első kérdés tárgyalása során fontos figyelni arra is, hogy egy adott szinkroniában fogalmazzuk meg álláspontunkat az alakváltozat vagy két külön képző kérdésében. Fontos kritérium a képző eredete, funkcióbeli azonossága és alaktani viselkedése. Ilyen, alternációs szempontból problematikus képzők a *-d/-t*, *-d/-gy*, *-st/-sd*, *-i/-j*, melyek összetartozását a szerző a helynévi adatok fentebbi hármas szempontú elemzésével bizonyítja. Nem tartható azonban alternáns képzőpárnak a *-s/-cs*, mivel a közös eredet mellett erősek a funkcionális különbségek.

PÓCZOS RITA a Garam és az Ipoly víznévrendszerének nyelvi rétegeit tárja fel (105–27). Segítsége és mintája ebben KISS LAJOSnak a Felvidék vízneveiről írott tanulmánya. A szerző az adott területen három réteget tud elkülöníteni: egy magyar, egy szláv és egy „őeurópai” (szokásosabban inkább indoeurópainak nevezett) provenienciájú réteget. E rétegek elkülönülhetnek egymástól jelentésbelileg és alaki megformáltság szerint is. Indoeurópai töre nagy valószínűséggel csak a *Garam* és az *Ipoly* vezethető vissza. A magyar és a szláv nevek között leginkább az a különbség, hogy a szláv nevek esetében az alapszóhoz valamilyen formáns járul, míg a magyar nevek sokkal gyakrabban jönnek létre toldaléktalan alapszóból. A két terület között akad azért különbség is: a Garam-vidéki szláv neveket a magyarok általában változtatás nélkül vették át, az Ipoly vidékén viszont ezek gyakran kétrészes nevekké váltak.

300 víz mintegy 1000 adata alapján végzett névstruktúra-vizsgálatot GYÖRFFY ERZSÉBET (Az Árpád-kori folyóvíznevek lexikális szerkezetének jellemzői a Sajó vízgyűjtő területén, 129–44). Tanulmányához HOFFMANN ISTVÁN helynévelemzési tipológiáját használta fel. Megkülönböztet egyrészes és kétrészes neveket. Ezek aránya a vizsgált területen 42 : 58; ez csak kismértékben tér el az országos átlag 49 : 51-es arányától. Említésre méltó az egyrészesből a kétrészesbe való átmenetet mutató nevek (*Holboka* [egyrészes víznév] > *Holboka pataka*) csoportja: ezeknél az egyrészes név mindig korábbi (vagy legalábbis azonos idejű), mint a kétrészes. E birtokos személyjellel ellátott utótagú szerkezetekben a birtokos személyjel megjelenését a szerző szerint „a többségi névtípusokhoz való alkalmazkodás igénye” hozhatta létre.

A szerző további tájékozódása szempontjából talán fontos, de tudományos hozadékkal alig bíró ujjgyakorlatnak nevezhetjük RESZEGI KATALIN tanulmányát (*Bérc, hegy és halom* a régi helyneveinkben, 145–65). A szerző az eddig kiadott GYÖRFFY-anyagból összeállítja a három földrajzi köznév adattárát, dicsérendő olvasottsággal körüljárja eredetük kérdését, középkori földrajzi elterjedtségüket, névalkotó kapcsolataikat.

Segédtudományi szerepben használja fel a középkori helyneveket DUDÁS GYÖRGYI (A szóvég felől induló labializáció az ómagyar korban, 167–82). Felvetése igen izgalmas: alátámasztják-e az ómagyar kori helynevek a labializáció folyamatáról a korábbi irodalomban – főként BÁRCZI tankönyvi összefoglalásában (In: BÁRCZI-BENKŐ-BERRÁR: A magyar nyelv története, Bp. 1967) – mintegy kánonná vált állítást, miszerint az *i > ü* változás megelőzte az *ě > ő* változást (BÁRCZI i. m. 155–7, 179). BÁRCZINÁL (179) csak a 13. század a közös: az *i > ü* esetében ez a végpont, az *ě > ő* esetében pedig a kezdőpont. Miként a szerző adat-egybeállításai is jelzik, a helynevekben a két változási tendencia sokkal közelebb kerül időben egymáshoz. E tanulmány érdeme tehát nem az, hogy bizonygatja az *i > ü* változás korábbi kezdetét, hanem (akár szándékától függetlenül is) az, hogy bemutatja e két változás egyidejű hatóerejét (nem merném ugyanis külön szinkroniának venni a 13. század elejét és második felét). Mivel a dolog az itt vázoltnál azért valószínűleg bonyolultabb, ajánlok a szerző figyelmébe néhány újabb tanulmányt (HEGEDŰS ATTILA: Helynevek a helyesírás-történet és a nyelvjárástörténet szolgálatában. In: Névtudomány és művelődéstörténet. Szerk. BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC. Zalaegerszeg. 1989: 96–9; KENESEI ISTVÁN: Történeti nyelvtan: elmélet és gyakorlat. Magyar Nyelv 1995: 281–91; GÖSY MÁRIA: Hangtörténeti változások feltételezett okairól. Magyar Nyelv 1998: 276–83; HEGEDŰS ATTILA: Zur Wandlung des Systems der kurzer Vokale des Ungarischen in der urungarischen und der altungarischen Zeit. In: Acta Linguistica Hungarica 2002: 85–94).

A kötetet TÓTH VALÉRIA tanulmánya (Archaizmusok és neologizmusok a magyar helynevekben, 183–207) zárja. A szerző megállapítja, hogy az egy adott szinkroniában meglevő változatok egymáshoz képest vagy előzmény-következmény viszonyt mutatnak, vagy közös ősrre mehetnek vissza. Az archaizmus és a neologizmus tehát viszonyfogalom: egy adott szinkroniában egy bizonyos lexéma bármelyik lehet, attól függően, hogy mivel állítjuk oppozícióba. E problematika megmutatkozását a magyar helynevekben a szerző a FNEŠz. névcikkeinek tanulmányozására alapozva végezte. Vizsgálata kiterjed mind az alapszóban, mind a képzős változatban meglevő helynevekre. A jelenségre az alapszóban a következő változatok jellemzőek: a sztenderd szóhoz képest archaikus és neológ változatot is őriz a helynév (*Monyorókerék–Mogyoród–Pusztamagyaród*), a sztenderd mellett megtalálható annak régies formája is (*Diód–Algyógy*), a sztenderd mellett egy neológ változat áll (*Besenyő–Besnyő*). A képzős alakokban megőrzött régiségként bukkanhat fel az eredeti alak a helynevekben (*lapu–Lapuhás* [hegyoldal neve, mely őrzi az eredeti szláv szó *h*-ját]), illetőleg a képzős változatú helynév sajátos neológ vonást mutat (*kapu–Kapos* [kapus helyett]). A tanulmány végkicsengése: a helynevek valóban gyakran őriznek archaizmusokat, sok archaizmusnak tűnő jelenség viszont valóban a helynév egyediségében rögzült neologizmus. A szónév jelnévvé válása ugyanis kedvez a rendszer által nem szabályozott, csak a névvé vált szó hangtestére ható egyedi változásoknak. E tapasztalat a helynevek vizsgálatának elsődleges helyszínéül a helynév-rendszert jelöli ki.

Biztató vállalkozás a „Helynévtörténeti tanulmányok” első kötete. S hogy ne legyen belterjessé, hadd közvetítem innen is a szerkesztőknek az előszóban olvasható felhívását: „A következő kötetekbe örömmel várjuk a tudományterület minden művelőjének írásait is.”

HEGEDŰS ATTILA

**RÁCZ ANITA: A RÉGI BIHAR VÁRMEGYE TELEPÜLÉS-
NEVEINEK NYELVÉSZETI VIZSGÁLATA**
A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 9. Debrecen, 2005. 235 lap

Helynévi vonatkozású munkák – mindnyájunk öröme – gyakorta születnek a HOFFMANN ISTVÁN vezette debreceni névkutató munkaközösség eredményes kutatóinak tollából. Ezt alátámasztja az is, hogy A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványainak immáron 9. kötetét forgathatja az ómagyar korral, illetve a helynevek kutatásával foglalkozó névész vagy a régi Bihar vármegye történetéről többet megtudni kívánó érdeklődő. E munka RÁCZ ANITA doktori értekezésének tanulságait tárja elénk.¹

A gazdag forrásanyagra támaszkodó munka öt nagyobb egységből áll. Az első fejezetben Bihar vármegye településtörténetéről, a megye jellemző természeti, illetőleg népességi viszonyairól olvashatunk. A „Biharország”-ként emlegetett, jellemzően nagy kiterjedésű erdőkkel, hegyekkel és mocsarakkal határolt, folyókkal hasított síkság az ómagyar korban 500 településsel büszkélkedhetett. Magyarsága székelyekkel, törökségi népekkel, szlávokkal és románokkal keveredett. A székelyek jelenlétére utal a megye déli részén fekvő *Székelytelek* és északkeleti részén található *Székelyhid* településnév, valamint a *Székelyjő* víznév; a besenyőkre a *Besenyőtelek*, *Talmács*, *Balkány*. Már KNEZSÁNÁL is szerepelnek a szlávokra utaló *Derna*, *Szalacs*, *Tóti* stb. településnevek, de szláv eredetű a 16. századi *Szohodol*, valamint a Berettyó mellékvize, a *Beszterce* neve is. Román nevek főként a 14. századtól találhatók: *Dombrovica*, időben később a *Krajova*, *Dombrovány*, *Magorán* stb.

A második fejezetben tömör összefoglalást kapunk a magyar történeti helynevek kutatásának történetéről és módszereiről, a névtudomány kialakulásáról ANONYMUSTÓL BENKŐ LORÁNDIG. A fejezet végén HOFFMANN ISTVÁN névvizsgálati modellje áll; ennek alkalmazásával végezte kutatásait RÁCZ ANITA.

Nyelvtörténettel foglalkozó kutatók körében egykor általánosan elfogadott volt az a nézet, hogy a honfoglaló magyarság egységes nyelvvel érkezett a Kárpát-medencébe. Ma viszont egyöntetűen vallják, hogy a magyar nyelv nyelvjárásai már a honfoglalást megelőzően kirajzolódtak, annál is inkább, mivel egy nagyobb terület nyelvében megfigyelhetően kialakulnak nyelvjárások. A harmadik, terjedelmesebb részben az ómagyar kori Bihar megye településneveinek hangtörténeti elemzésével találkozunk, és ugyanitt olvashatunk a korai magyar nyelvjárások, nyelvi különbségek nem mindig egyértelmű kérdéseiről. Mivel egy-egy terület mindig sajátos névkinccsel rendelkezik, a névföldrajzi

¹ Az opponensi véleményeket és a rájuk adott választ l. Névtani Értesítő 26. 2004: 188–204.

vizsgálatok nagyban hozzájárulnak az adott terület hangtani, morfológiai és lexikális sajátosságainak megismeréséhez. „A nyelvjárások közötti eltéréseket alapszinten mindig a hangtan oldaláról kezdik szemügyre venni a dialektológusok.” Ennek fényében először a régió jellemző hangtani sajátosságait követhetjük figyelemmel, részletes képet kapunk a jellemző hangváltozásokról, ezek időbeli alakulásáról: a magánhangzók jellemző minőségi változásairól, a hangrendi kiegyenlítődéssről, a diftongusok, mássalhangzók helyzetéről, valamint a szótagokat érintő hangváltozásokról.

A kutatás legnagyobb, egyúttal leghomogénebb része Bihar megye történeti településneveinek leíró elemzése. Az elemzéshez HOFFMANN ISTVÁN többszintű névelemzési modellje, a „Helynevek nyelvi elemzése” (Debrecen, 1993) szolgált alapul, melynek kategóriáit a szerző a megye névanyagának megfelelően alakította át. A helynevek mint a szókincs részei kétféleképpen elemezhetőek: funkcionális-szemantikai és lexikális-morfológiai szempontból, melyek egymással szoros összefüggésben vannak. Az elemzés kiindulópontja a funkcionális-szemantikai jegyek számbavétele, előbb az egy-, majd a kétrészes nevekre is kiterjedően. Az első funkcionális kategóriákban a település lakóihoz, birtokosaihoz kapcsolódó neveket veszi sorra. E településnevek, melyeknek többsége metonimiával, illetve szintagmatikus szerkesztésmóddal keletkezett, utalhatnak csoportokra: törzsnevek (*Jenő, Alkér* stb.), népnevek (*Besenyő, Tótfalu* stb.), foglalkozás- és méltóságnevek (*Csatár, Apáti* stb.); illetve egyénekre: személynevek (*Pósa, Izsólaka* stb.). Ez utóbbival mutatnak hasonlóságot a patrocíniumi nevek, melyek a települések templomainak védőszentjeit nevezik meg (*Szentmárton, Margittafalva* stb.). Társadalmi funkciót fejeznek ki az építménynevek (ezekben 'a hely viszonya valamely külső dologhoz, tényezőhöz' jelentés jut kifejezésre, pl. *Rév, Derzspalotája*) és a vásártartásra utaló nevek (*Vásári, Vásárhely* stb.). A kor településnevei között országosan meghatározó helyet foglalnak el azok, melyek a táj jellemző növény- és állatvilágára utalnak, a megyében ezzel szemben nem olyan kimagasló a számuk (*Szil, Almatelke* stb.). Természeti és települési környezetre egyaránt utalhatnak az úgynevezett lokális viszonyt kifejező településnevek, melyek általánosan (*Telek, Aroktelek* stb.), konkrétan (*Berettyó, Éradony* stb.) és viszonyítottan nevezik meg a helyet; az utóbbi esetben az *al(só)-* és *fel(ső)-* helyzetviszonyító névrészek a leggyakoribbak, pl. *Alsó- és Felsőbottyán*. Közvetlen szemlélet nyilvánul meg a tulajdonságot kifejező településnevekben; ezek csak kétrészes formában fordulnak elő. Megjelölhetnek méretet, leginkább névpárokként (*Kis- és Nagybajos* stb.), alakot (*Hosszúpályi* stb.) és kort (az utóbbiban településtörténeti viszonyok tükröződnek, pl. *Újfalva*). A fejezet végén részletesen olvashatunk a hely fajtáját kifejező és megnevező funkciójú névrészekről (az előbbiben az addig önállóan álló személynévhez helyfajtát jelölő földrajzi köznév kapcsolódik, pl. *-falva -telke*), valamint az elemezhetetlen (pl. *Jofa*) és a kétrészes nevek bővítményrészeiről.

Az utolsó fejezetben a megye településneveinek keletkezéstörténeti elemzését követhetjük nyomon. Ennek célja, hogy érzékeltesse az új nevek létrehozásának szabályait és a változás irányát. A nevek keletkezésének mikéntjét nagyban befolyásolják a már meglévő helynevek. Jellemzőjük, hogy nem állandóak, az idők során különböző lexikális-morfológiai változásokon mennek keresztül. Az effajta elemzés akkor lehet igazán eredményes, ha az adott név a vizsgált korban kellő gyakorisággal adatolható. A helynevek keletkezéstörténetének hasonló szabályszerűségei lehetnek, mint a közszavak kialakulásának és változásának; ennek megfelelően a szerző elkülönít külső és belső névalkotási módokat. A külső névalkotáshoz az átvett nevek különböző száрма-

zási csoportjai tartoznak, s a megye népességének sokszínűsége a névkincsen is jól tettenérhető. E névtípus gyakoriságának a számbavételekor a magyar után csökkenő sorrendben a román (*Dombrovica* stb.) és a szláv (*Babonya* stb.) nevek következnek; némelyikük a 13. századtól adatolható. A belső névalkotási módzatok ezzel szemben a magyar névadás termékei, melyek közül a jelentésbeli névalkotás látszik a legkedveltebb névadási eljárásnak (*Telek* stb.). E kört gyarapítják a magyar névkincsbe névköltöztetéssel bekerült településnevek (*Velence* stb.). Gyakori névadási módnak tekinthető a morfológiai szerkesztés is; ez kizárólag egyrészes elnevezést eredményez (*Jánosd* stb.). A belső névalkotási módzaton belül tárgyalt nevek jellemző, hogy metonimikus névadással születtek. A szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett településnevek számban kevésbé maradnak el az előbbiektől; jellemzőjük, hogy jelzős összetételből alakultak, és kétrészes neveket alkotnak (*Nagyfalu* stb.). Véget ért a szerkezeti változással, ezen belül redukcióval (*Bócsida* > *Bócs*), bővüléssel (*Pap* > *Papi*), ellipszissel (*Kávastelek* > *Kávás*), kiegészüléssel (*Egyed* > *Egyedfalva*) és csekély számban népetimológiával (*Szentelek*) keletkezettekkel, valamint kategorizálhatatlan nevekkkel (pl. *Akjel*) találkozhatunk.

Az érdekességekben gazdag, szakszerű és egyúttal olvasmányos kiadvány korszerű elvek és módszerek alkalmazásával egy helyen nyújt átfogó képet a régi Bihar vármegye településneveinek kialakulásáról, fejlődéséről. A nagyobb fejezetek végén rövid áttekintés, jól szerkesztett táblázatok és tekintélyes bibliográfia segíti a tájékozódásban az érdeklődőt.

KOVÁCS ANDRÁS

LÉVAI BÉLA: DEBRECEN KÖRNYÉKI HELYNEVEK Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2003. 157 lap

A kötet huszonegy névtani-helytörténeti vonatkozású közleményt tartalmaz. A dolgozatok többségének megszületését mintegy negyedszázados helytörténeti és névtani munkálatok előzték meg, melynek során a szerző a levéltári és könyvtári kutatások útján összegyűjtött adatokat a terepgyűjtéseken szerzett újabb tényekkel, helyszíni megfigyelésekkel egészítette ki. A kötetben szereplő írások közül tizenöt korábban már megjelent különféle névtani tárgyú munkáknak is helyet adó nyelvtudományi kiadványokban: a Magyar Nyelv, a Magyar Nyelvőr, valamint a Névtani Értesítő lapjain. A kötetbe bekerült néhány olyan dolgozat is, melyeknek tárgya földrajzi köznévi: *folyás, fűalaj, hóstát*, stb.; e köznevek maguk is helynevekké vagy helynevek részévé válhatnak és váltak is.

A névtan komplex tudományág, s interdiszciplináris jellege abban is megmutatkozik, hogy művelőinek számos tudományágban kell jártasnak lenniük. LÉVAI BÉLA az adatok összegyűjtésekor és a dolgozatok írása során bizonyosan ezt is szem előtt tartva igyekezett mindig figyelembe venni a történelem, a településtörténet, a régészet, a településföldrajz, a családtörténet, a néprajz, a gazdaságföldrajz, a nyelvtörténet és még további tudományágak legfontosabb tényeit és összefüggéseit. Ez azonban magától érte-

tödően nem azt jelenti, hogy egyetlen név feldolgozása során egyidejűleg érvényesítette valamennyi szempontot: egyes írásaiban csupán azok a megközelítési módok kerültek elő, amelyek a név kapcsán felmerült problémák megvilágítására, illetve megoldására sikeresen alkalmazhatók.

A földrajzi közneveket feldolgozó írásokban a szerző célja a lexémák jelentésének a meghatározása (többjelentésű szavak esetében a lokális jelentés megadása). A földrajzi köznevek között találunk olyan lexémákat, amelyek használata nyelvföldrajzilag erősen behatárolt: csupán a kötet címében jelölt szűk területen jellemző (*fűalj* 'kertek alja', *látus* 'rész, birtokrész; tulajdon; dűlő'); esetükben a szerző a forrásokban előforduló szinonimák alapján igyekszik a pontos jelentést megadni. A *folyás* 'az érnél valamivel nagyobb vízfolyás, patak; természetes és mesterséges vízlevezető árok', *hóstat* 'külváros, majorság, belsőség' földrajzi köznevek az ország más tájain is ismertek, jelentésüket szótáraink is tartalmazzák, LÉVAI azonban további részjelentésekkel bővíti velük kapcsolatos ismereteinket. A lehetséges szemantikai tartalom feltárása a szerző célja a *Nyelves-út*, *Nyelves-hegy*, *Nyelves-erdő* nevek előtagjának vizsgálatakor is: feltételezése szerint a *nyelves* lexéma 'nyelvhez hasonló, elágazó' jelentésben került be a helynevekbe.

Egy más aspektus, az etimológiai kérdések kerülnek előtérbe a *Szordas*, *Tacsillóhalom*, *Zelemér* neveket tárgyaló írásokban. LÉVAI BÉLA e névalakulatok kapcsán felsorakoztatja a korábban felmerült eredeztetési lehetőségeket, majd igyekszik a legvalószínűbb keletkezési módot megtalálni. Az Árpád-kori *Szóládmonostora* településnévnek az idők folyamán számos névváltozata létezett, ezeket tekinti át és magyarázza az azonos címet viselő dolgozat. *Józsa* nevének vizsgálata során pedig a név két szempontból is egyedülálló voltát igyekszik bizonyítani: egyrészt a Kárpát-medencében nem létezett másik ilyen nevű önálló helység, másrészt az elmúlt évszázadok során a település kétszer kapta meg ezt a nevet (először egyik 13. századi, *Józsa* nevű birtokosáról nevezték el, másodszor pedig az 1700-as évek elején *Jósa* István családneve vonódott át a településre), de a két névadásnak nem volt köze egymáshoz. „A dettosföldi Debrecen” című írásában pedig a településnévnek a magyarországi *Debrecen* városnévhez való viszonyát mutatja be a szerző, miközben igyekszik feltárni a két helynév keletkezésének, alakulásának, egymásra hatásának lehetséges körülményeit.

Az Árpád-kori *Bigecs* és *Szentlászló* nevű települések lokalizálása a célja a hasonló című tanulmányoknak. A szerző igyekezett olyan új aspektusokat is bevonni a vizsgálatba (pl. a szó helyi jelentése), amelyek a lokalizáti probléma megoldását elősegíthetik.

LÉVAI BÉLA kötete több olyan tanulmányt is magába foglal, amelyek a névtani vizsgálódásoknak nem a nyelvi, hanem inkább a történeti, természetföldrajzi stb. oldalát részesítik előnyben. A „Cégény, Cégény rét”, valamint a „Sáránd” című dolgozatokban – a nevek lehetséges magyarázatainak rövid ismertetése mellett – a települések térfelszíni viszonyainak a részletes leírásával találkozunk. Az inkább történeti tárgyú, mintsem nyelvi „Monostor a helynevek tükrében” és „Salamon” című írásokban szintén alapos bemutatását kapjuk a természetföldrajzi jellemzőknek, emellett azonban hasonló részletességgel tárgyalja a szerző a településeknek, illetve első lakóinak történetét. Az „Etelaka”, a „Mihálylaka birtok története” és a „Szilegyház” című írásokban pedig településtörténeti, családtörténeti, valamint a birtokviszonyokra vonatkozó vizsgálatainak legfontosabb eredményeit foglalja össze. Hasonló szempontok alapján mutatja be a szer-

ző „XVIII. századi zeleméri helynevek” című dolgozatában az adott időszakból való térképeknek Zelemér és Szentgyörgy települések területére, illetőleg e települések határára vonatkozó anyagát, valamint a tárgyalt helynevek mai továbbélését.

A kötet tartalmának e rövid szemlájéből az is kiderül, hogy a szerző az előszóban megfogalmazott irányelvnek megfelelően igen sok tudomány eszközeinek, eredményeinek a felhasználásával, a névtant – számos elődjéhez hasonlóan – interdiszciplináris tudománynak tekintve közelít témájához, a helynevek vizsgálatához.

RESZEGI KATALIN

A MAGYAR NÉVTANI ÉRTEKEZÉSEK SZOROZATRÓL ÉS ELSŐ KÖTETÉRŐL – B. GERGELY PIROSKA: KALOTASZEG KERESZT- ÉS BECENEVEI

1. A magyar névtani kiadványok között nemrég egy új sorozat első kötetét, B. GERGELY PIROSKA „Kalotaszeg kereszt- és becenevei” című munkáját vehette kezébe a névtan iránt érdeklődők széles tábora. Illő, hogy ebből az alkalomból néhány szót szójunk erről a kötetről és magáról a sorozatról.

A névtani kutatások eredményeinek fontos fóruma volt a Magyar Névtani Dolgozatok HAJDÚ MIHÁLY (és néhány szám erejéig JUHÁSZ DEZSŐ) szerkesztésében. E sorozat immár elérte a 200. kötetet, így felmerült a kérdés: folytatódjék-e a sorozat némi arculati változtatással, vagy teljesen új alapokra helyezve induljon egy új sorozat az értékes névtani munkák megjelentetésére. A korábbi sorozat megjelentetője, az ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézetének Névkutató Munkaközössége úgy határozott, hogy az utóbbi lehetőség tűnik követendőnek, mivel tematikus jellegű változtatásokra is sort kell keríteni. Az MND ugyanis adatközlő és feldolgozó, elemző jellegű munkáknak is helyt adott, s ez a tematikus sokszínűség mellett sokszor színvonalbeli egyenetlenségeket is eredményezett (l. HAJDÚ MIHÁLY értékelését a Névtani Értesítő jelen számában). Célszerűnek tűnt ezért legalább e két egységet szétválasztani, és a nagyobb terjedelmű értekezések, elemzések, feldolgozások számára külön sorozatot indítani.

A Magyar Névtani Értekezések sorozatban eszerint elsősorban olyan munkákat kívánunk közölni, amelyek a magyar névtani kutatások egy-egy részterületének újabb eredményeit összefoglaló, értékelő, elemző álláspontból közelítik meg. Továbbra is helyt adunk az egy-egy tájegység névanyagát rendszerező feldolgozásoknak, ahogy ezt az alább ismertetett munka is példázza. Ilyen esetben természetesen az adattárak csatolását sem mellőzhetjük. A sorozat kötetei között helyük van a tematikus tanulmánygyűjteményeknek, doktori disszertációknak és egyéb színvonalas névtani munkáknak is.

Az új sorozatot új arculattal kívántuk érzékeltetni. A külső megjelenés mellett megváltoztak a szerkesztési szempontok is. Figyelembe vettük más névtani kiadványok gyakorlatát; közülük leginkább a Névtani Értesítő szerkesztési szabályait tartjuk követendőnek (l. a jelen szám végén is). A sorozatjellegét a külső borító grafikai ábrázolása továbbra is érzékelteti.

2. A sorozat első kötete szervesen illeszkedik B. GERGELY PIROSKA eddigi munkásságának vonalába. Kalotaszeg személynévfajtáinak átfogó elemzése ezzel a kötettel vált teljessé. E tájegység családnévanyagát és ragadványneveit tárgyaló, mára a névtani kutatásban alapműveknek számító kötetek (B. GERGELY 1977, 1981) után immáron a kalotaszegi keresz- és a becenevekbe is bepillantást nyerhetünk. Az alábbiakban csupán néhány gondolatot jegyzek meg a műhöz kapcsolódóan. A részletes ismertetéstől és bírálattól most eltekintenek, bízva abban, hogy nálam szakavatottabb és ez esetben objektívabb névtanosok ezt hamarosan úgyis megteszik, ahogy ezt a szerző korábbi monográfiái esetében már tapasztalhattuk.

A bevezető arról tájékoztat, hogy e mostani kötet anyagának jelentős része a szerző 1960-as években folytatott gyűjtésének az eredménye, „mely magán hordozza az akkori viszonyok közt egyedül lehetséges: kizárólag adatközlőktől származó élőnyelvi adatgyűjtés előnyeit és hátrányait” (7). Másokhoz hasonlóan különböző okokból B. GERGELY PIROSKA sem használhatta az adatgyűjtéshez a keresztnévvizsgálat legfontosabb forrásának számító anyakönyveket, így a névátörökítésről is például az élőnyelvi gyűjtésből nyerhetett adatokat. E gyűjtési módszer kétségtelen előnye főként a becenevek kapcsán jelentkezett, hiszen a szóbeliségben használt gazdag becenévrendszer írott forrásokban jóval ritkábban fordul elő.

A kötet öt fő tematikus egységre tagolódik. (Zárójelben jegyzem meg, hogy a látványosabb tipográfiai megoldások vagy sorszámozás alkalmazásával jobban elkülöníthetőek, tagolhatóak lettek volna a tematikus egységek, a fejezetek és az alfejezetek. Mindez a munka értékét azonban érdemben nem befolyásolja.) Az első fejezet Kalotaszeg keresztnéveit tárgyalja, külön vizsgálva a férfi- és a női keresztnéveket (9–52). A keresztnév-feldolgozás alapja a szakirodalomban gyakran alkalmazott statisztikai módszer, a nevek megterheltségének vizsgálata, amelynek segítségével nyilvánvalóvá válhatnak a névadásban mutatkozó területi és kronologikus hasonlóságok és különbségek. B. GERGELY Kalotaszeg keresztnévadását – a tőle megszokott módon – négy kistájegység (Alsószeg, Felsőszeg, Nádasmente, Kapusmente) összehasonlításával vizsgálja. A könnyebb érthetőséget szemléletes ábrák és diagramok sorával sikerült elérni.

A szerző a hagyományos elemzési módszert szocioonomasztikai szempontokkal is kiegészítette. Kimutatta egyebek mellett Felsőszeg és Nádasmente két-két hagyományosan falusias és városias településének (Magyarvalkó és Bánffyhungyad, Mákó és Bács) névadásában mutatkozó eltéréseket is. Megállapította, hogy a hagyományos falvakban a nagyon gyakori, 20% fölötti nevek alkotják a névstruktúra jelentékenyebb részét (47).

A másik nagy tematikus egységben Kalotaszeg rendkívül színes becenévrendszerét ismerhetjük meg (53–91). Természetesen itt is – hasonlóan más vidékekhez – a leggyakoribb férfi és női nevek becenévbokrai a legterjedelmesebbek (*János* 38, *István* 33, *András* 23, *Ferenc* 19; *Erzsébet* 49, *Ilona* 35, *Anna* 26, *Katalin* 25). Kiemelendő, hogy a vizsgált terület egészére jellemzőek a *Kis/Kicsi*- előtaggal alkotott becenevek (65).

A továbbiakban a történeti keresz- és becenevekről olvashatunk (92–110) SZABÓ T. ATTILA kalotaszegi személynévgyűjtésének feldolgozásával. A kötetben helyet kapott még egy az 1989–1992 között született általános iskolások keresz- és beceneveit tárgyaló fejezet is (111–23), így az adatok időbeli összevetése is lehetővé vált. A kötetet az adattár zárja, mely terjedelmével is jelzi Kalotaszeg gazdag keresz- és becenévrendszerét (125–322).

A kötet jelentősége abban áll, hogy ezzel nemcsak a jeles névkutató nyelvész, B. GERGELY PIROSKA Kalotaszeg személyneveit tárgyaló sorozata válhatott teljessé, hanem ezáltal egy magyar tájegység személynévadásáról olyan átfogó képet kaphatunk, amelyre a névtani kutatás mindeddig viszonylag kevés példát szolgáltatott (l. pl. ÖRDÖG FERENC: Személynévvizsgálatok Göcsej és Hetés területén. Bp., 1973; FÜLÖP LÁSZLÓ: A Somogy megyei Vízmente személynevei. Bp., 1990). Úgy hiszem, hogy e színvonalas feldolgozás a magyar névtannak mindenképpen hasznára lesz, és az új sorozat további köteteinek is mintául szolgálhat.

N. FODOR JÁNOS

SETTLEMENT NAMES IN THE URALIAN LANGUAGES

[Településnevek az uráli nyelvekben]

Edited by SÁNDOR MATICSÁK.

Onomastica Uralica 3. Debrecen–Helsinki, 2005. 182 lap

1. Önmagában is öröndetes tény egy új, mindössze négy éves múltat maga mögött tudó névtani sorozat újabb darabját kézbe venni, így az alkotóműhely töretlen vitalitását konstatálni, azonban igazán az táplálja az örömmünket, hogy a 3 kötetes válogatott bibliográfia (1/a, b és c), valamint az uráli népek helynévkutatását bemutató tudománytörténeti, illetve áttekintő jellegű tanulmánykötet (2.) után az új opus egy igen jelentős részterületet, az egyes uráli nyelvek településnév-rendszerét együtt bemutató kötet. Mi, magyarok a határokon túlra került magyar nyelvű közösségek problémáit ismerve igazán tudhatjuk, hogy az anyanyelvi településnevek ismerete, gondozása és megtartása a népi/nemzeti identitással szorosan összefüggő tényező.

A megszokottan igényes kivitelben, szépen komponált tipográfiával előállított kötet tizenkét tanulmányt tartalmaz, melyek azonban sajnos nem terjednek ki valamennyi uráli népre: egyelőre hiányoznak a mari, az obi-ugor és a szamojéd nyelvek. Az előszó hangsúlyozza, hogy nem az etimológiai kutatásoknak akartak teret adni, hanem a rendszerek leírásának igényével készült a kötet. Ez a terület – főleg a kisebb népeknél – nem vagy alig volt kutatott eddig; az onomasztika szinte egyet jelentett az etimológiával.

Az Onomastica Uralica néven futó kutatási együttműködésen belül lehetőség nyílik a rokonságból fakadó hasonlóságok, illetve az eltérő történelem, valamint a földrajzi és idegen nyelvi környezet eredményezte különbségek feltárására. A településnevek – mint a leginkább kutatott helynévtípus – megfelelő alapot biztosítanak az összehasonlító munkák elkezdéséhez, melyek eredményei – különösen a kisebb uráli népek esetében – a történeti nyelvészet és más történeti jellegű tudományok területén is hasznosulhatnak, ha sikerül tudományos szinten modellálni a névváltozások karakterisztikáját és a névkölcsönzés (átadás és átvétel egyaránt) szabályszerű tulajdonságait leírni. Mindehhez első megközelítésben az egyes nyelvek településnév-rendszerének lexikális-morfológiai, funkcionális-szemantikai megismerése szükséges, lehetőleg a történeti rétegződésből, a földrajzi, ökonómiai és szociokulturális helyzetből fakadó

különbségek feltárásával. A kötetben tehát egy újszerű kezdeményezés – remélhetőleg – első darabját üdvözülhetjük, melyet nem kis haszonnal forgathatnak mind a névtan, mind az uralisztika művelői.

2. Úgy tűnik, minél északibb egy nép, annál több nyelven kívüli ismeret szükséges sajátos településrendszerük neveinek megértéséhez. A finneknel a névanyag gerincét a háznevek alkotják, melyek tartósan elválaszthatatlanok voltak a családnevektől (LAILA LEHIKONEN: Finnish House Names and Their Connection with Surnames). A leggyakoribb típus a személynév + *-la/-lä* helynévképző. A vepszéknél a „fészek” vagy „csoport” rendszer a jellemző (I. I. MULLONEN: Vepsian Oikonymy). Az, hogy egy településcsoport neve földrajzi név metonímikus átvétele, vagy személynévi eredetű (többnyire *-l* képzővel), összefüggésben van a földrajzi és gazdasági viszonyokkal. A kolai lappoknál inkább szállásokról beszélhetünk (G. M. KERT: Saami Village Names in the Kola Peninsula), melyek többnyire egyszerű vagy összetett toponímek megtoldva a *sijjt* köznévvel. A. G. MUSANOV tanulmánya egyenesen a településtípusokat jelentő komi köznevek köré szerveződik (Appellatives Meaning Settlement Types and Forms). Történetileg 13, továbbá 6 jelenleg is aktív névtípust mutat be.

Az áttekintő rendszerleírás mellett ízelítőt kapunk az észti településtípusok és -nevek történeti aspektusú vizsgálatából is MARJA KALLASMAA tanulmányából (Estonian Settlement Names). Az észti névrendszerben látszik a legkiterjedtebb szuffixumrendszer. Az udmurt településnevek struktúrájának precíz leírását és lexikális-szemantikai elemzését adja L. Y. KIRILLOVA „Udmurt Oikonymy” című tanulmánya. A víznevekkel alakult összetételeket – mint az udmurt anyag lehangsúlyosabb részét – külön is tárgyalja. MATICSÁK SÁNDOR tanulmányából (The Types of the Mordvin Settlement Names) megtudjuk, hogy a mordvin településnév-rendszerben fele-fele arányt képviselnek a köznévi (‘falú’, ‘szállás’ jelentésű, avagy folyónévi) utótagú összetett településnevek, illetve a személynévi eredetűek, melyekben oroszos formájú, de gyakran pogánykori mordvin családnevek szerepelnek névadóként. A szerző bemutatja egyes, eredetileg köznévi névszóképzők topoformánssá válását is.

Alapvetően szociolingvisztikai nézőpontból közelít a településnevek rendszeréhez két tanulmány. N. N. MAMONTOVA „Karelian Oikonymy: its Status, Problems and Prospects” című tanulmányában az orosz adminisztráció névregisztrálási gyakorlatát elemzi, kitekintéssel a jelenben zajló folyamatokra. D. V. TSYGANKIN tanulmányában a Mordvin Köztársaságon kívüli mordvinok egy jelentős csoportjának településneveit mutatja be (Mordvin Settlement Names of the Trans-Volga Region), ahol a rendkívül heterogén nyelvi és nemzetiségi helyzetből adódóan a névrészek eredete és az adaptációs folyamatok bírnak különös jelentőséggel.

Három magyar témájú tanulmány van a kötetben. A neves történész, középkorkutató KRISTÓ GYULA tanulmánya (Settlement Name Giving in the Age of the Árpáds) a kezdetektől az Árpád-kor végéig mutatja be korai településneveink rétegződését szemantikai csoportok, etimológia és morfológiai szerkezet alapján. A szerző bemutatja a névadási motivációk történeti hátterét, és elvégzi a névtípusok korszakolását is. TÓTH VALÉRIA tanulmánya (The Changes of the Hungarian Settlement Names) a rendszerleírás utáni fázist idézi: nem a településnevek, hanem a névváltozások tipológiáját kutatja, megadva azok kutatásának elméleti keretét, és kimutat néhány változási okot is; s szemléletes ábrákon mutatja be a változások lehetséges irányait. BÖLCSKEI ANDREA dolgoza-

tának (The Correlational System of Hungarian Historical Settlement Names) témája az a kiterjedt előtagrendszer, amit a magyar nyelv a településnévi homonímia elkerülésére fejlesztett ki. A szerző a spontán névdifferenciálódást, tehát a 13. századtól 1898-ig terjedő korszakot vizsgálja, a megkülönböztető előtagok alapos rendszertani és szemantikai elemzését adva.

3. A tanulmányok arról árulkodnak, hogy a téma jövőbeli kutatóira számos probléma megoldása vár még. Először is, hogy nem minden nép településnév-rendszerének kutatása jutott el a struktúrák összehasonlíthatóságának szintjére. Továbbá az uráli népek egymástól hatalmas távolságra, igen eltérő földrajzi adottságok között letelepülvén merőben különböző településszerkezetet – és annak megfelelő névtípusokat – alakítottak ki, így szükségesnek látszik majd a terminológiát szocioökonómiai szempontok szerint egységesíteni, hiszen a skála az állandó jellegű, népes településektől (vö. a magyar tanulmányok) a különálló házakon (finn) át a gyakori helyváltoztatásban lévő szálláshelyekig (lapp) terjed. A vepsze településrendszer a nyugat-magyarországi szeres településekkel mutat rokon vonásokat, ez utóbbi viszont nem szokott témája lenni a településnevekkel foglalkozó magyar tanulmányoknak.

Az időkeretek is erősen szóródnak, például a finn háznevanyag zömét az 1720-as évektől kezdődő adóívek adják, a karjalaiak a 15–16. századi censusra támaszkodhatnak, s csak az észt, komi és magyar anyag ad jó lehetőséget az írásbeliség alapján a korok közti változások megragadására (vö. A. G. MUSANOV és TÓTH VALÉRIA tanulmánya).

Külön problémát jelent az orosz adminisztráció – mint elsődleges forrás – névkezelése; a kisebb uráli népek településnév-anyaga csak orosz forrásokon keresztül közelelhető meg. Itt elérkeztünk két sarkalatos kérdéshez: az egyik a hivatalos nyelvi (az adminisztráció nyelve) adatok egybevetése a népnyelvi adatokkal (melyekből történeti síkon még nagyobb hiány van); a másik – rokon – probléma az ismert történelmi folyamatok következtében asszimilálódott területek etimonjukban uráli neveinek rekonstrukciója. Az orosz nyelv a saját rendszerével adekvát módon járt el a kis népek településneveinek regisztrálása során, így – mint arról lépten-nyomon meggyőződhetünk – az orosz nyelvi, névalkotási ismeretek is szükségesek a kérdéskör tanulmányozásához. Ennek megfelelően lettek az egyes nyelveken belüli elemzéseken túl hangsúlyos részei a tanulmányoknak a névkölcsönzések témaköre.

4. Az itt megjelent tanulmányok jó alapot biztosítanak arra, hogy áttekintsük a településnév-rendszertani és -tipológiai kutatások helyzetét az egyes uráli népeknél, és megfogalmazódhassanak a kutatási téma hátralévő feladatai, fő irányai. Egyes közös vonások máris kirajzolódnak, mint például a hasonló grammatikai szerkesztésmóddal formált összetett településnevek. Talán már ebbe a kötetbe is bekerülhetett volna az első összegzés. További haszna lehet a szemünk előtt kibontakozó kutatási együttműködésnek, hogy a kötet alapján egymás megközelítési módjaitól megtermékenyülve folytathatják munkájukat az uráli népek névkutatói, és hogy eredményeik a nemzetközi névtudomány számára is hasznosulhatnak az igényes angol fordításnak köszönhetően. Ez utóbbival kapcsolatban annyi megjegyzésem lenne, hogy az *uráli* szó lehetséges angol megfelelői között – ha nem is lényegi, de határozott – distinkció van; az 'uráli népekhez, nyelvekhez kötődő' jelentést a *Uralic* terminus technicus hordozza a sokkal

általánosabb értelmű *Uralian*-nal szemben. Kiváló dolog, hogy a tanulmányok az interneten is megtalálhatók (<http://onoma.ural.klte.hu>), még hozzá – az elmélyült kutatást segítve – eredeti nyelven is. Külön öröm számomra, hogy a tanulmányokat olvasva képet kaphattam számos rokon nép településeinek társadalmi-gazdasági-kulturális környezetéről, és azok történelmi változásairól is.

MIKESY GÁBOR

ATLAS ALTSORBISCHER ORTSNAMENTYPEN

[Az Ószorb Helynévtípusok Atlasza]

Főszerkesztő ERNST EICHLER, INGE BILY vezetésével szerkesztette BÄRBEL BREITFELD és MANUELA ZÜFLE

Verlag der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig.

In Kommission bei Franz Steiner. Verlag Stuttgart, 2000–2004.

(Heft 1. 2000. 100 lap + 2 térkép; Heft 2. 2003. 182 lap + 23 térkép;

Heft 3–4. 2003. 197 lap + 13 térkép; Heft 5. 2004. 216 lap + 1 térkép)

1. A második világháború előtt S. ROSPOND lengyel névkutató valamennyi szláv nyelvre kiterjedő névtani atlaszt szeretett volna összeállítani. Nagyszerű terve nem valósulhatott meg, mivel az egyes nyelvekről nem állt rendelkezésére elegendő hiteles történeti névanyag. Az 1958-as moszkvai szlavisztikai kongresszuson a szláv névtani atlasz megvalósításának terve azonban ismét napirendre került. Akkoriban azt a célt fogalmazták meg, hogy a szláv eredetű földrajzi nevekből jelentéstani csoportokat kell kialakítani (pl. településnevek), majd azokat térképlapokra kell felvinni. Az időközben megjelent helynévszótárak összeállítói ugyanakkor meggyőződhetek arról, hogy a lexikai különbségek tipológiai bemutatása csak akkor valósítható meg, ha az egyes nyelvek megközelítőleg teljes névkincsét alaposan ismerik. Az 1960-as évektől a lexikai-etimológiai vizsgálatok helyett azonban a névszerkezeti vizsgálatok kerültek előtérbe. A névstruktúrák tipologizálásánál a megközelítőleg teljes névkincs részletes ismerete már nem feltétlenül szükséges.

Először az elméleti és módszertani kérdéseket kellett tisztázni, majd egységesített kérdőívek felhasználásával sikerült kidolgozni a szláv eredetű településnevek szerkezeti típusait. A történeti és jelenlegi névanyagból összeállított adatbázis segítségével a szerkezeti típusok számát állandóan bővíteni lehet. E témakörből eddig két kiadvány jelent meg (ERNST EICHLER – RUDOLF ŠRAMEK: Die Strukturtypen der slawischen Ortsnamen. Namenkundliche Informationen 1988: 1–86; INGE BILY – EWA JAKUS-BORKOWA – ERNST EICHLER – KRYSZYNA NOWIK – RUDOLF ŠRAMEK: Die Strukturtypen der slawischen Ortsnamen [anhand der westslawischen Sprachen]. Österreichische Namenforschung 1993/1: I–IX, 1–29). A szerzők a szláv eredetű településnevek szerkezeti típusairól egy kézikönyvet szeretnének összeállítani. Ebben az alapmunkában helyet kapna az Európa és Ázsia országaiban fellelhető valamennyi szláv eredetű településnév-szerkezeti típus.

Az „Általános szláv névtani atlasz” összeállításán nemzetközi munkacsoport dolgozik. Munkájukat a Nemzetközi Szláv Névtudományi Bizottság hangolja össze, és évenként valamelyik szláv nyelvű országban kongresszust rendez. Csehországban, Lengyelországban, Németországban és Szlovákiában állandó munkacsoport tevékenykedik. A kutatásokba bekapcsolódott Ausztria, Bulgária, Magyarország és Ukrajna is. Az elkövetkező években a közös munkához szeretnék megnyerni Albánia, Finnország, Görögország, Horvátország, Macedónia, Oroszország, Szerbia, valamint Szlovénia kutatóit is.

2. Az „Általános szláv névtani atlasz” elméleti kérdéseinek tisztázásához, majd a névszerkezeti típusok kidolgozásához a magyar szlavisták kutatási eredményei is hozzájárultak. Itt elsősorban HADROVICS LÁSZLÓ, KIRÁLY PÉTER, KISS LAJOS, KNIEZSA ISTVÁN és SIPOS ISTVÁN munkáit emelhetjük ki. SIPOS és KNIEZSA hosszú időn át képviselte a szláv nyelvű országokban megrendezett konferenciákon Magyarországot, szakmai fórumokon pedig rendszeresen beszámoltak az atlasz munkálatairól.

A tervezett „Magyarországi szláv névtani atlasz” a jelenlegi országhatáron belül a 2000 utáni önálló településneveket és azok történeti előzményeit mutatná be az első írásos emlékektől kezdve, amennyiben a nevek szláv alapokra vezethetők vissza, vagy szláv névelemeket is tartalmaznak. A kutatási terv szerint a jelenlegi névanyagban meg kellene határozni, hogy a nevek vagy névrészek melyik szláv nyelvcsoporthoz (keleti, nyugati, déli) vagy nyelvből származnak. A pontos szétválasztás után ki lehetne dolgozni a névstruktúrákat. Az „Őszorb névtani atlasz” elméleti és gyakorlati tapasztalatait itt közvetlenül lehetne hasznosítani. Sajnos máig a keleti és délszláv nyelvek egyikéről sem jelent meg hasonló munka.

A mai településnevek történeti előzményeit képviselő adatoknál is fel kellene tárni a névstruktúrákat és azok változásait. Minél korábbi településnévi adatban bukkan fel a szláv névelem – elsősorban a korai középkorra gondolunk –, annál nehezebb megállapítani, melyik szláv nyelvből származik, mert az egyes szláv nyelvek ekkor még nagyon közel álltak egymáshoz. Az itt vázolt feladatok megvalósításához rendszerezni kellene az egyes szláv nyelvekre vonatkozó eddigi részkutatók eredményeit: milyen az egyes nyelvjárások feldolgozottsága, milyen mértékben gyűjtötték össze a vizsgált területen a helyneveket és a személyneveket, készültek-e a kutatott területről nyelvatlaszok stb. Az eddigi részkutatók eredményeit alaptérképekre kellene felvinni, s ezek alapján lehetne elkészíteni később a tematikus térképeket. Az egyes szláv nyelvek kutatásában eddig is szép eredményeket értünk el. Így például a magyarországi szlovák nyelvjárásokról atlasz készült, a ruszin (kárpatukrán) nyelvemlékekről monográfia jelent meg, és számba vettük a magyar nyelv szláv jövevényszavait is. Az eddigi eredmények alapján reménykedhetünk abban, hogy a magyarországi szláv nyelvek névtani atlasza belátható időn belül elkészül.

3. Az „Általános szláv névtani atlasz” előmunkálataiban fontos állomást jelent az „Őszorb helynévtípusok atlaszá”-nak a megjelentetése. (Az egykori őszorb településterület a jelenlegi teljes Szászországot, valamint Brandenburg, Sachsen-Anhalt, Thüringia és Nyugat-Lengyelország részeit foglalta magába.) Az atlasz szerkesztői RESPOND elméleti kutatásain kívül támaszkodtak a „Cseh névtani atlasz” adataira, az utóbbi évtizedekben megjelentetett regionális névkönyveknek, helynévgyűjteményeknek, EICHLER

módszertani előtanulmányainak, valamint KÖRNER patrocíniumi helységnevekről írt értekezésének eredményeire is.

Az első füzetben az előszó után INGE BILY áttekintést nyújt a vizsgált terület nyelv-történeti korszakairól és névrétegeiről (óeurópai, germán, szláv, német). Ezt követően a szerzők részletesen foglalkoznak a szláv nevek német névrendszerbe való beépülésének kérdéseivel. ERNST EICHLER külön fejezetben mutatja be azokat az eljárásokat, melyekkel az eredeti ószorb névalakok rekonstruálása elvégezhető. (Egy-egy névhez az egyes szláv nyelvekből hiteles történeti adatokat gyűjtött össze, majd összevetette őket egymással. Munkájában figyelembe vette a szláv történeti hangtan, valamint a szláv–német hanghelyettesítés törvényszerűségeit is). A továbbiakban az atlasz céljáról és a névcikkek felépítéséről olvashatunk. A térképlapok tájékoztatnak a különböző névszerkezetek térbeli elterjedéséről, a szláv betelepülés folyamatáról, valamint a régebbi és újabb szláv települések elhelyezkedéséről. Az atlasz munkálataihoz és kiértékeléséhez szükséges alapvető szakirodalmon kívül a kötet tartalmazza az egész szláv nyelvterületről az összehasonlításhoz felhasználható elméleti értekezések, monográfiák, névkönyvek, egyéni tanulmányok bibliográfiai adatait is.

A második füzetben a kétszótagú szláv személynévekből keletkezett helységneveket találjuk. A harmadik–negyedik füzet a vizsgált települések nevében a szláv alapokra visszamenő csonka személynévek képzési módjaival foglalkozik. Az ötödik füzetben közlik a vizsgált terület helységneveiben fellelhető rekonstruált ószorb és ópoláb névalakok teljes listáját. Egy másik névjegyzék a településnevek rekonstruált alapalakjait tartalmazza. Ezután következnek ábécérendben a mai helységnevek, mellettük zárójelben a rekonstruált alapalakok.

4. A következőkben egy névcikk felépítését mutatjuk be, konkrét példán keresztül.

Szerkezeti típus: kétagú szláv teljes név + *-ici* és *-ovici* toldalék

(A „Szláv névtani atlasz” 359. számú *-ici* és 360. számú *-ovici* típusa)

*Bol’eborici

1283 (PN de) Bolberitz

[E/3] 3. **Bolbritz** w. Bautzen, oso. Bolborcy (DS 28, 35, DS 19, 207, DS 31, 58, Eichler Slaw. ON 1, 52 f.; Sächs. ONB 1, 92)

*Bol’ebor

1. sor: [ószorb rekonstruált alapalak] **Bol’eborici*

2. sor: [legrégibb történeti adat] 1283 (PN de) *Bolberitz* személynév

3. sor: a) [folyó szám a szerkezeti típuson belül, jelszimbólummal jelenik meg a térképen] 3; b) [a vizsgált helység helye a térképen] [E/3]; c) [mai hivatalos névalak] *Bolbritz*; d) [helymeghatározás] Bautzentől nyugatra; e) [felsőszorb vagy alsószorb vagy lengyel névalak] felsőszorb: Bolborcy; f) [feldolgozott források, irodalom].

4. sor: [a helynevet az alábbi alapalakból lehet levezetni] ószorb teljes név

**Bol’ebor*.

A szócikkben közölt adatokon kívül a térképek az ószorb nyelvterületen a *Bolbritz* helynév gyakoriságát és elterjedtségét is szemléltetik.

5. Az atlaszhoz hatféle térképtípus tartozik. Az 1:100000 méretarányú **áttekintő térkép** az államhatárok, földrajzi egységek (vizek, erdők stb.), domborzati viszonyok, valamint meghatározott szempontok szerint kiválasztott helységnevek feltüntetésével összképet nyújt a vizsgált területről. – Az **alaptérképre** épülnek a különböző tematikus térképek (típus, kombinált térképek). – Az **előtérképek** tájékoztatnak a vizsgált területről megjelent névatlaszokról, illetve a megmaradt szláv szókins, a helységnevek, dűlőnevek és személynevek feldolgozottságáról. – A **szerkezeti típusok térképei** a kéttagú teljes szláv *-j, -ovici, -in, -ov* toldalékú, valamint a kéttagú hibrid (szláv–német, pl. *Bogomilsdorf*) névszerkezeteket mutatják be, és áttekintést nyújtanak a szóképzésről. Az **elemző térképek** olyan kéttagú teljes szláv névalakokat mutatnak be, melyek leggyakoribb második tagja a következő: *-slav, -mir, -bud, -gost, -misl, -rad, -bor, -mil*. – Az **összefoglaló térképen** valamennyi szerkezeti típus megtalálható. A különböző névszerkezetek így könnyen összevethetők egymással.

Az „Ószorb helynévtípusok atlasza” a modern névtan egyik alapvető műve, mely a szláv nyelv- és településtörténeten kívül fontos ismereteket nyújt a medievisztika, a történeti névtan, a régészet és más tudományágak számára is.

VINCZE LÁSZLÓ

**REINHARD BAUER: DIE FLURNAMEN DER GEMEINDE
ANDECHS. SIEDLUNGS-, FLUR- UND HAUSNAMEN DER
GEMARKUNGEN ERLING, FRIEDING UND MACHTLFING**
[Andechs helynevei. Település-, dűlő- és háznevek
Erlingben, Friedingben és Machtlfingban]
Verband für Orts- und Flurnamenforschung in Bayern.
München, 2004. 192 lap

Az *Andechs* nevet már a középkor óta használják a várra, a grófi nemzetségre, később pedig a bencés kolostorra is. *Andechs* ma a körzet neve. Itt található a kolostor, valamint Erling, Frieding és Machtlfing községek. Könyvünk a „Die Flurnamen Bayerns” sorozatának tizedik köteteként jelent meg. A bajor dialektológia nagy alakja, JOHANN ANDREAS SCHMELLER (1785–1852) „Bayerisches Wörterbuch” című munkájában (1827–1837) már sok nevet megmagyarázott az itteniek közül, a tudományos kutatás Bajorországban azonban szisztematikusan csak a helynévkutatás egyesülete, a Verband für Flurnamenforschung 1920-as megalapításával kezdődött el.

A könyv szerkezete világos és átlátható. A bevezető részben olvashatunk az andechsi kolostorról, a hely földrajzáról, történelméről és az andechsi dialektusról is. A nyelvjárást ANTHONY ROWLEY tanulmánya alapján mutatja be a könyv, folyamatosan utalva a történelemmel való szoros kapcsolatra, hangsúlyozva többek között a nyelvjárási szókins fontosságát a más nyelvekkel való kapcsolatok megállapításában (gót, olasz

jövevényszavak). A történelmi fejezetből megtudhatjuk, hogy innen származik a mi történelmünkben is fontos szerepet játszó Meráni család, s olvashatunk Gertrudis meggyilkolásáról és öccséről, V. Bertholdról is. A második rész a háznevekről és természeti nevekről beszél általánosságban. A harmadik, negyedik és ötödik rész a három település ház- és természeti neveiről szól, településtörténeti áttekintésekkel kiegészítve. A könyv végén 37 lap terjedelmű névmutató található, ezt követi egy 1865-ből való, mintegy negyvenoldalas kataszterterkép-melléklet. (E térkép eredetijét a bajor állami levéltárban őrzik.) A mutató és a térkép nagymértékben megkönnyíti a könyv névtani felhasználhatóságát. A kötetet emellett számos régi és mai kép, fotó illusztrálja.

A könyv a Haus der Bayerischen Geschichte felkérésére készült. A szerző többször hangsúlyozott célja, hogy a nevek vizsgálata révén minél többet tudhassunk meg a bajor történelemről és a népi kultúráról. A nyelvészet tehát, és benne a névtan is, e könyvben a Wörter und Sachen szellemében a népiségtudomány része. A könyv mindhárom település házneveit (Hausnamen) és természeti neveit (Flurnamen) vizsgálja. A német *Flurname* szó nemcsak a mezők neveire terjed ki, jóval tágabb annál: ide tartoznak az erdők, a vizek, a hegyek stb. nevei is, a házneveket és a helységneveket kivéve. A szó jelentésköre a magyar *dűlőnév*-hez hasonló, de mint láthatjuk, annál valamivel tágabb.

A természeti nevek eredetileg csak szóban fordultak elő; ezekről írásos feljegyzések már a középkorból vannak. Térképeken is találhatunk ilyen neveket, de a népi elnevezéseket csak a jelenkorban gyűjtötték össze. A névgyűjtők azonban azzal a problémával kerültek szembe, hogy a népesség mozgása miatt ma már csak saját földdarabjuk nevét tudják az emberek. Ma ugyanis már leginkább számokat használnak az egyes földterületek megkülönböztetésére. A gyűjtőknek tehát nemcsak arra kellett figyelniük, hogy az adatközlők beszéljék a helyi nyelvjárást, hanem arra is, hogy generációk óta ott élő családoktól gyűjtsenek.

A természeti nevek gyakran igen régiek, visszautalnak arra az időre, amikor a bajorok megszállták mai területüket. Ennek szemléltetésére kiválóan alkalmas a *Schweiber* név, amely közel hatvan helynév részeként fordul elő, Machtlfingben is megtaláljuk a *Schweibelsbreite*-ben. A név az ófelnémet **schwiban* 'sodor, eláraszt' szóra megy vissza, kisebb vizek melletti helyek megnevezésére használták. Érdekes még a név használatának földrajzi elterjedése is: az adott helységnevek csak a bajorok által 800-ig megszállt területeken jelentkeznek; később és másutt, úgy tűnik, nem alkottak nevet ezzel a szóval.

A háznév egy háznak, egy udvarnak a neve, az ott lakó családra, illetve minden ott lakóra használják. Ha a lakók elköltöztek és újak érkeztek a helyükre, a közösség őket is ugyanazzal a névvel illette, mint a ház korábbi lakóit. (Néha persze az is megtörtént, hogy egy átköltözött családot az új helyükön is a korábbi nevükön hívtak.) Sokszor a ház funkciója, az ott élők foglalkozása vagy az ott üzött ipari tevékenység alapján születtek a háznevek; ilyenkor a foglalkozás változása általában maga után vonta a háznév megváltozását. A háznevekből így sok minden kiderül az egyes korszakok kézműipari fejlettségi szintjére vonatkozólag is. Frieding, Erling és Machtlfing háznevei időben a 19. század elejéig biztosan visszavezethetők, valószínűleg már a középkorban is meglehettek. Eredet szerint a következő kategóriákba sorolhatók: 1. elhelyezkedés, funkció és nagyság; 2. a házban végzett mesterség, kézműipar; 3. keresztnév és családnév. A szerző e kategóriákat vezeti végig következetesen az egyes helységek házneveinek tárgyalásában.

HEGEDÜS PÁL

**SIRKKA PAIKKALA: SE TAVALLINEN VIRTANEN.
SUOMALAISEN SUKUNIMIKÄYTÄNNÖN
MODERNISOITUMINEN 1850-LUVULTA VUOTEEN 1921.2**
[Az a hétköznapi Virtanen. A finn családnévhasználat
modernizálódása az 1850-es évektől 1921-ig]
Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 2004. 809 lap

1. A finn családnévrendszer 19. századi változásait, a családnévhasználat egységesülését, valamint a finnországi családnevek finnesítését, finn nyelvűvé válásának folyamatát mutatja be SIRKKA PAIKKALA munkája, mely 2004-ben jelent meg a Finn Irodalmi Társaság kiadásában. A kutatás tárgyát képező jelenségeket a szerző az egyik leggyakoribb finn családnév, a *Virtanen*, illetve a hasonló típusú finn családnevek keletkezésén és elterjedésén keresztül vizsgálja.

Finnország a kora középkortól a 19. század elejéig a Svéd Királyság része volt, majd 1809-től, a svéd–orosz háborút követően orosz fennhatóság alá került. A svéd korszakban a svéd volt az ország hivatalos nyelve, ami a finnországi értelmiség és hivatalnokréteg elsvédesezéséhez vezetett, ahogy ez nyomon követhető a családneveknél is. A cári birodalomban Finnország nagyhercegségként széles körű autonómiát élvezett. A svéd nyelv szerepe az orosz korszakban is nagy maradt, ami – csakúgy, mint az időnként jelentkező oroszosítási törekvések – nehezítették a finn nyelv és nemzeti kultúra megerősödését. Finnországban a 19. század, különösen annak második fele a nemzeti ébredés, a nemzeti romantika időszaka. Az öntudatára ébredő nemzeti értelmiség, az ún. fennománok a finn nyelv fejlesztését és terjesztését tűzték ki célul, finn nyelvű iskolarendszer, közigazgatás, kultúra megteremtését szorgalmazták, a saját erőből történő gazdasági-társadalmi fejlődés alapjait kívánták megteremteni.

2. SIRKKA PAIKKALA kutatásainak időkerete éppen a nemzeti ébredés és a szuverén államiség megteremtésének időszaka; nem véletlenül, hiszen ekkor jelentős változások következtek be a finn családnévrendszerben is, mintegy válaszként a modernizálódó és saját útját kereső társadalom szükségleteire. A családnevek rendszerének megújulása az 1850-es években vette kezdetét. Kétféle változás zajlott le: egyrészt korábban családnévvel nem rendelkezők választottak maguknak vezetéknevet, másrészt tömegesen volt tapasztalható a családnevek finnesítése. A családnevek felvételének, illetve az egységes családnévrendszer megteremtésének a szükségessége egyrészt ideológiai, másrészt gyakorlati okokra vezethető vissza. Az erősödő nemzeti érzés, a nemzeti állam intézményrendszerének kiépítése, a társadalom szervezettebbé válása egyfelől, másfelől pedig a városiasodás és az iparosodás – melynek következményeképpen vidéken élő földnélküliek tömegei vándoroltak a városokba – szükségessé tették, hogy az állampolgárok egyértelműen és könnyen azonosíthatóak legyenek; ehhez állandó személynevekre volt szükség.

² Készült az OTKA T49095 számú pályázatához kapcsolódóan.

A családnevek használatának gyakorlata nem volt egységes Finnországban. Kelet-Finnországban már a középkor óta használtak családneveket, melyek vagy patronimikonok voltak, vagy a név viselőjének születési, illetve lakóhelyére utaltak, foglalkozásához vagy más tulajdonságához kapcsolódtak. Nyugat-Finnországban a vidéki népesség zöme nem rendelkezett családnévvel, legfeljebb ragadványnévvel, ami megnehezítette a közigazgatás működését. Bár az 1800-as évek elejétől már megfigyelhető a ragadványnevek rendszeres használatának terjedése Nyugat-Finnországban, jelentős változás csak a század 50-es éveitől tapasztalható, amikor addig ismeretlen, új típusú családneveket kezdtek használni az emberek. Ekkor kezdődött a szerző által vizsgált *Virtanen*-típusú családnevek térhódítása.

Ezek az új típusú családnevek formailag kelet-finn mintára születtek. Kelet-Finnországban sok *-nen* végződésű családnév fordult elő, a *-nen* képző ősi és produktív családnévképzőnek számított. Ezt a morfológiai elemet használták fel a nyugat-finn családnévadásban, de a neveket új, a korszaknak megfelelő tartalommal töltötték meg, és az új családnevek alapjául a nemzeti romantika által kitüntetett témákat, elsősorban természeti jelenségeket, a finn tájjal kapcsolatos fogalmakat választottak. Így keletkeztek a már említett *Virtanen* (*virta* 'folyó') mellett olyan, ma is gyakori családnevek, mint az *Aaltonen* (*aalto* 'hullám'), *Hietanen* (*hieta* 'homok'), *Jokinen* (*joki* 'folyó'), *Järvinen* (*järvi* 'tó'), *Kallioinen* (*kallio* 'szikla'), *Kaskinen* (*kaski* 'irtás'), *Koivunen* (*koivu* 'nyírfa'), *Lahtinen* (*lahti* 'öböl'), *Lehtinen* (*lehti* 'falevél'), *Malminen* (*malmi* 'érc'), *Mäkinen* (*mäki* 'domb'), *Nieminen* (*niemi* 'félsziget'), *Pääskynen* (*pääsky* 'fecske'), *Rantanen* (*ranta* 'part'), *Suominen* (*suomi* 'finn'), *Tamminen* (*tammi* 'tölgyfa'), *Toivonen* (*toivo* 'remény'), *Vuorinen* (*vuori* 'hegy'). PAIKKALA szerint ez a gyakorlat egyfajta „tájpatriotizmus” volt, melynek során az idealizált nemzeti táj panorámája a családnevekben is megjelenik. A *Virtanen* név e családnévtípus jellegzetes képviselője, mely a 20. század második felére az egyik leggyakoribb finn családnév lett.

PAIKKALA a forrásanyag elemzésével kimutatja, hogy a családnevet felvevők közt kézművesek, katonák, diákok szerepeltek, akik a tanulás, kivándorlás szándéka miatt vagy munkával, szolgálattal kapcsolatos okokból választottak maguknak a keresztnév mellé családnevet is, illetve újságot fizettek elő, biztosítást kötöttek, útlevelet kérvényeztek. Nem csupán családnévvel nem rendelkezők választottak maguknak ilyen új típusú neveket, hanem olyanok is, akiknek már meglévő családnévüket a korhangulatnak megfelelő nemzeti jellegű, azaz patrióta tartalmú és finn hangzású névre szerették volna cserélni. Így az új nevek más rétegek körében is népszerűvé váltak, s a nevek nyomán egyre inkább eltűntek az egyes társadalmi rétegek közti különbségek. A Közép- és Nyugat-Finnország vidéki területeiről kiinduló új névhasználati gyakorlat fokozatosan elterjedt a nagyobb városokban is.

Az 1890-es évektől egy újabb családnévtípus, a *Laine* (*laine* 'hullám') népszerűvé válása figyelhető meg. E névtípus tartalmi háttere hasonló, mint a *Virtanen*-típusé, népszerűségét a képző nélküli rövidebb forma magyarázhatja. Különbség köztük, hogy míg a *Virtanen*-típusú nevek vidékről terjedtek a városok felé, a *Laine*-típus keletkezési helye Helsinki és néhány nagyobb város; a nevek fokozatosan az ország egész területén elterjedtek. Az új névhasználat terjedésében és népszerűvé válásában a finn nyelvű oktatási intézményeknek, a sajtónak, a szépirodalomnak és különféle egyesületeknek, szervezeteknek volt nagy szerepe.

A 19. század végére a finn családnevek a finnség, a finn nemzeti érzés és gondolat szimbólumaivá lettek, ahogyan az addigra már hivatalos nyelvi státust elnyert finn nyelv, a saját nemzeti fizetőeszköz, a finn nyelvű szépirodalom és színház. A családnevek finnesítése meglepő módon nem a fennomán értelmiségiek körében, hanem vidéken, a parasztság, majd a városi munkásság köreiben kezdődött el. Az értelmiség nehezebben változtatta meg a nevét, mint a nyelvét, s körükben csak a századforduló tájékán tapasztalható az első nagyobb mértékű névváltoztatási hullám. A kampányszerű, tömeges névváltoztatások egyik csúcspontja 1906-ban volt, J. V. Snellmannnak, a finn nemzeti ébredési mozgalom egyik vezető alakjának emléknapiján, amikor egyetlen nap alatt mintegy 25 000 ember kérvényezte finn családnev felvételét. 1906–1907 folyamán a névváltoztatási kampány körülbelül 70 000 embert érintett. A névváltoztatási hullám egyfajta tüntetés is volt az akkoriban felerősödő oroszosítási törekvésekkel szemben. Még egy hasonlóan nagy mértékű névváltoztatási kampány zajlott le később, az 1930-as évek közepén, a finn–svéd nyelvi harc egyik jellegzetes megnyilvánulásaként. A névfelvételi, névváltoztatási folyamatnak fontos állomása volt az időközben függetlenné vált Finnországban 1921-ben életbe léptetett családnévtörvény, amely minden finn állampolgár számára kötelezővé tette a családnévhasználatot, egy éves türelmi időt biztosítva azok számára, akik még nem rendelkeztek családnévvel.

Az új típusú családnevek jelentősége sokrétű. Hatott a keresztnévek alakulására, megalapozva például a kalevalai finn keresztnévek elterjedését. Jelentős hatással volt a finn nyelv helyzetére, státusának megerősödésére. A nevek finnesítése mintegy a finnság személyes felvállalását is jelezte, így fontos szerepe volt a nemzeti identitás kialakításában és erősítésében.

3. A terjedelmes, több mint 800 oldalas könyv három fő részre tagolódik. Az első az elméleti háttérrel mutatja be, többek közt kijelölve azokat a szempontokat és módszereket, melyeket a szerző a téma feltárásában alkalmaz. Mivel PAIKKALA nem kizárólag nyelvi jelenségeként közelíti meg kutatási tárgyát, a nyelvészetten kívül számos más tudományterület (médiakutatás, szociológia, történet- és jogtudomány) kutatási módszereit is felhasználja. Hangsúlyosan támaszkodik a szerző többek között EVERETT M. ROGERS médiaszociológus elméletére (*social diffusion theory*), amely új jelenségeknek, hatásoknak a társadalomban való terjedésével foglalkozik; így vizsgálja a terjedés időbeli és térbeli jellemzőit, csatornáit.

Külön alfejezetet szentel a szerző a terminológiai kérdések tisztázásának (apa-, anya-, ragadvány- és családnév, családnévrendszer fogalma). Bemutatja az adott történelmi helyzetet is. Az elméleti fejezet európai kitekintést is tartalmaz, bemutatva – az ókori római személynevek tárgyalása után – néhány európai ország, köztük Magyarország korabeli családnévhasználatát. Magyarországgal kapcsolatban a szerző utal a 19. században nálunk is lezajló névmagyarosításokra, mint a finnországihoz sokban hasonló háttérű jelenségre.

A könyv további két nagy fejezete a már fentebb ismertetett témák szerint haladva a finn családnévhasználat változásait, új elemeit, a változások és újítások egy-egy rendszerre válását ábrázolja. Áttekinti a *Virtanen* családnévtípus kialakulásának körülményeit, s közel 300 szócikkben igyekszik bemutatni a hasonló típusú nevek közül a leggyakoribbak keletkezésének (etimológia, lehetséges minták, névfelvétel körülményei) és terjedésének folyamatát. Röviden bemutatja a század végére népsze-

rűvé váló *Laine* névtípust is, valamint a 20. század elejének szervezeten zajló névváltoztatási kampányait. A korabeli sajtó névváltoztatási közleményeit elemezve rendszerezi a névváltoztatókat társadalmi háttér, lakóhely és a névváltoztatás indítékai alapján. Bemutatja a családnév fogalmának korabeli tisztázódását és használatának általánossá válását, valamint az 1921-es családnévtörvény elfogadását megelőző szakmai és sajtóvitákat, a törvény előkészítésének az állomásait. A könyv végén 170 oldalas függelék található, mely részletes szakirodalmi és forrásjegyzék mellett többek közt tartalmazza a korszak családnevekkel foglalkozó újságcikkeinek listáját, valamint a *Virtanen*- és *Laine*-típusú családnevek felvételével kapcsolatos statisztikai adatokat.

Finnországban régóta folynak családnév kutatások, melyek közül több is érinti a 19. század folyamán lezajlott névfinnesítési mozgalmakat, feltérképezi egy-egy település vagy terület családneveinek hátterét, így a jelen kutatásban alkalmazott módszerek sem teljesen ismeretlenek. SÍRKKA PAIKKALA munkája elsősorban a témaválasztás tekintetében számíthat újdonságnak, mivel az 1850-es évektől vidéken lezajló, családneveket érintő folyamat eddig viszonylag kevésbé kutatott témának számít. PAIKKALA a jelenséget „csendes forradalom”-nak nevezi, mivel az 1900-as évek látványos névváltoztatási kampányaihoz képest ez a névfelvételi és névváltoztatási mozgalom szinte még a kortársak számára is észrevétlenül zajlott le, ám jóval több embert érintett, mint a későbbi névváltoztatások.

A munka a forrásanyag mennyisége és sokoldalúsága szempontjából tekinthető még figyelemreméltónak. A szerző több levéltár személynévlistái, különféle egyesületek, szervezetek korabeli jegyzőkönyvei, egyházi anyakönyvek és újságokban közzétett névváltoztatási közlemények alapján dolgozta fel és gyűjtötte össze a *Virtanen*- és *Laine*-típusú családneveket. (A mintegy 300 *Virtanen*-típusú családnévről szóló külön szócikk mellett a leggyakoribb nevek időbeli és térbeli elterjedését térképek, grafikonok és táblázatok is szemléltetik.)

A forrásanyag másik részét a sajtóban és más fórumokon a nevek finnesítése kapcsán zajló viták dokumentumai, valamint a családnévtörvény előkészítése kapcsán keletkezett tervezetek adják, melyekből a könyvben számos szemelvény szerepel. A bőséges terjedelem a könyvnek egyrészt erénye, másrészt nehéz feladat elé állítja az olvasót. A többféle szempontú és módszerű megközelítés alkalmazását nyilván a téma sokoldalú bemutatásának igénye indokolja, ez ugyanakkor némileg szétesővé, nehezen követhetővé teszi a könyv szerkezetét, a jelenségek újabb és újabb szempontból történő újbóli bemutatása gyakori ismétlésekhez vezet. Az összegyűjtött hatalmas mennyiségű forrásanyag részletes bemutatása sok érdekességet kínál, ám az is igaz, hogy olykor megnehezíti a tulajdonképpeni téma követését.

PAIKKALA kutatási eredményei megerősítik, illetve árnyalják a jelenlegi finn családnévrendszer kialakulásáról alkotott képet, érdekes adalékokkal szolgálva a ma leggyakoribb finn családnevek keletkezéséről mind a kutatók, mind pedig e nevek viselői számára.

**GERRIT BLOOTHOOFT – EMMA VAN NIFTERICK – DOREEN
GERRITZEN: OVER VOORNAMEN. HOE NEDERLAND
AAN Z'N VOORNAMEN KOMT**

**[A keresztnevekről. Hogyan jut Hollandia a keresztnelveihez]
Het Spectrum. Utrecht, 2004. 364 lap**

Az alább ismertetendő könyv széles olvasótábornak készült, egyedülálló és hiánypótló munka. Igényes, részletes, ugyanakkor jól érthető, látványos formában tolmácsolja a hatalmas anyag alapos elemzéséből levont következtetéseket.

Az adattárat a holland Sociale Verzekeringsbank (Társadalombiztosító) igazgatósága bocsátotta a Meertens Intézet rendelkezésére. A kiterjedt és sokrétű névvizsgálatra a következő adatok szolgáltak alapul: az 1983 és 2003 között családi pótlékra jogosult 4 223 411 gyermek (2 061 027 lány és 2 160 384 fiú) első keresztnéve, neme, születési éve, a pótlékkérelem beadási helyének irányítószáma és a családi kód, amelyből kiderül, melyik családhoz tartozik a gyermek. A másik forrás az 1999-ben nyugdíjra jogosult, legtöbb esetben 65 év fölötti, tehát 1900–1935 között született 2 005 324 személy (979 904 nő és 1 025 420 férfi) adatait tartalmazza: első keresztnévüket, nemüket, születési évüket és lakhelyük irányítószámát. Az irányítószámok mellett a Centraal Bureau voor de Statistiek (Központi Statisztikai Hivatal) jóvoltából az ezekhez a számokhoz tartozó szociális és közgazdasági adatok is az írók rendelkezésére álltak a névadás regionális és szociális aspektusainak vizsgálatához. Ez utóbbi adatok közé tartozott a városiasodás mértéke, a bevándorlók százalékaránya és az átlagos jövedelem, s az 1947-es népszámlálás vallásra vonatkozó adatait is felhasználhatták a szerzők. Kutathatóvá vált tehát sok minden, amit egy keresztnevessel foglalkozó nyelvész kívánhat.

Az összesen 177 ezer különböző utónév a VAN DER SCHAAAR-féle, először 1964-ben megjelent utónévkönyv 20 ezer címszávához képest egyrészt a szülők kreativitását tanúsítja, másrészt az egyre növekvő etnikai sokszínűség is oka a rengeteg új névnek.

A könyv 13 fejezetének mindegyike más-más kiindulópontból vizsgálja, mutatja be a 20. századi holland névadást, felhasználva a harmadik évezred elejének legújabb névadatait is. A fejezetcímeket szó szerinti fordításban közlöm.

A bevezető 1. fejezet után 12 gazdagon illusztrált fejezetben olvashatunk a különféle vizsgálati módok eredményeiről. Minden fejezetben megtalálhatók az adott témára vonatkozó érdekességek.

1. Inspiráció és motiváció. – Ahogy a fejezetcím is sejteti, a következő 5 fejezet bevezetőjeként a klasszikus névadási indítékekről olvashatunk, a családtagokról való elnevezéstől az esztétikai motívumokig. Ezek között máig első helyen áll a családtagokról való elnevezés, ezt követi a jó hangzás igénye. Egy közvélemény-kutatásból az tűnik ki, hogy a névválasztásban az anyák szava a döntő.

2. Elnevezés személyekről, személyiségekről. – A gazdag példatárral ellátott fejezet főként az ismert személyiségekről történő elnevezés típusát taglalja, diagramokkal ábrázolva például a *Britney*, a *Justin* (popvilág) és a *Romario* (foci) keresztnév népszerűségének növekedését, s táblázatba foglalva a 12 leggyorsabban népszerűvé vált fiú- és

lánynevet az 1983-tól 2002-ig terjedő időszakban. Szülőket is megszólaltatnak névválasztásuk mikéntjéről, s ez a többi fejezetben is visszatérő elem. Remekül szemlélteti a fejezetíró a híres televíziós szakács, Jamie Oliver keresztnévének népszerűségét. Ebben az lehet számunkra érdekes, hogy e férfinév (*Jamie* vagy *Jaimy*) 2002-ben több lány kapta, mint fiú. Ez azonban Hollandiában csöppet sem meglepő, hiszen a törvény nem szabályozza a nevek nemspecifikusságát. A szerzők külön tárgyalják azt a névválasztási típust, melyben a keresztnév forrása a holland királyi ház volt.

3. Nevek felismerhető jelentéssel. – A bőséges példaanyaggal ellátott fejezetben szereplő nevek motivációi a germán nevektől kezdve a természeti jelenségeken át a kedvelt kirándulóhelyek névéig terjednek. Olyan uniszex nevekkal ismerkedhetünk itt meg, mint a *Dune*, *Ocean*, de előfordul a *Holland* is női névként. Az 1970 óta érvényben lévő, a keresztnévadásra vonatkozó törvény értelmezésével záródik ez a rész, ismét érdekes példákat említve az elutasított és engedélyezett nevek köréből. Ilyen pl. a *Nozem* ('huligán') név, amelyről az anyakönyvvezető 2003-ban úgy vélekedett, hogy adható egy kisfiúnak, ám a Kereszténydemokrata Párt helyi frakciója tiltakozott ez ellen. Nozem végül megtarthatta nevét.

4. 177 000 különböző név. – Az elmúlt 20 évben születettek 176 800 néven osztoztak, amelyből 108 500 nevet csupán egy gyermek visel. Itt természetesen a csak egyetlen betűben különböző névváltozatok is számítanak. Magától értetődő, hogy a fejezet az 1983–2003 közötti időszakra vonatkozóan közöl népszerűségi listát. Eszerint 1983-ban a *Maria* és a *Johannes* volt a legnépszerűbb név, 2003-ban pedig a *Sanne* és a *Thomas*. Az 1–4 éves gyermekek számának alakulását (2001-es adatok alapján) térképen mutatják be a szerzők.

5. A név külleme. – E fejezet arról a számos módszerről ad áttekintést, amellyel új nevet vagy névalakot alkothatunk. A nevek variánsainak népszerűségét diagram ábrázolja. Vizsgálat tárgya a változatok végződése is – a *Demi* például jóval népszerűbb, mint a *Damy* –, ezeket gyakorisági sorrendben találhatjuk meg a fejezetben. Oszlopdiagram mutatja a nevek csökkenő szótagszámának alakulását 1890-től 2000-ig.

6. Keresztnévek változóiban. – Ebben a részben a régi, meghatározott szabályok szerint működő, a családtagokról történő elnevezés után a katolikusok és protestánsok névadási szokásainak különbözőségeiről olvashatunk. Ez utóbbi mai napig kimutatható a névadásban. A különböző felekezetekre jellemző latin formájú (katolikus) és holland (protestáns) nevek közül a legelterjedtebbeket közlik is. Eszerint a katolikusoknál listavezető *Maria* névnek az *Aaltje* a protestáns párja, a *Johannes*-nek pedig a *Jan*. Az idők körében e tradicionális névformák aránya 75%; a holland és a latin névformák aránya régióként változik. Ezt térképen is láthatjuk: a zöld szín különböző árnyalatai jelzik a latin és a holland névformák arányát az egyes régiókban. Az így kirajzolódó kép jelentős egyezést mutat az 1947-es népszámlálás adatai alapján kirajzolódó felekezeti megoszlással, bár néhány protestáns vidéket a katolikus névadási formák jellemeznek. A szerzők 1985-től öt éves időszakonként vizsgálják a keresztnévek népszerűségét, megkülönböztetve a gyorsan népszerűvé váló, az eltűnőben lévő és a stabil neveket.

7. Szubkultúrák. – A holland, és talán az egész európai névtani irodalomban példa nélküli vizsgálati módszer a családon belüli névadást veszi górcső alá. Eszerint általában az állapítható meg, hogy a testvérek nevei mind jelentéstani, mind morfológiai szempontból nagy hasonlóságot mutatnak. Egy táblázat foglalja össze azt a legnépszerűbb 15 nevet, amelyet a *Mohamed*, a *Petrus*, a *Jeroen* és a *Kevin* nevet viselők testvérei kaptak.

Ebből kiderül, hogy a szülők bizonyos névcsoportokat részesítenek előnyben. Az egy családban születettek neveinek különböző sajátosságait figyelembe véve a szerzők 25 ilyen lehetséges „testvérnévcsoportot” alakítanak ki.

A nevek csoportjai a régiók és a családok szociális helyzete felől is jól megközelíthetők és magyarázhatók. A csoportok Hollandián belüli elhelyezkedését is nyomon követhetjük egy, az arányokat színárnyalatokkal jelölő térképen. Az ország régióit, az ott élők szociálisan (és sokszor etnikailag is) különböző csoportjait figyelembe véve kirajzolódik az olvasó előtt Hollandia névföldrajza, vagy ahogyan az írók nevezik: névprofilja.

8. Frieslandtól Limburgig. – Az előző fejezetre épülve a 12 hollandiai tartomány részletes keresztnévadási profilja is elkészíthető. A térképeken láthatjuk, hogyan oszlik meg a 25 kisebb csoport bizonyos szempontú összevonásával alkotott 10 utónévcsoport a tartományokban, s egy-egy városnak a környező vidéktől eltérő névadása is megfigyelhető a segítségükkel. A szerzők Amszterdam egyes negyedeit is a tartományokban alkalmazott módszerrel vizsgálják. Természetesen a tartományok népszerűségi listái sem hiányoznak a vizsgálatok eredményei közül.

9. Szerepet játszik a pénz. – Amint az a címből is kiderül, ebben a fejezetben a szociális-anyagi háttér névválasztásban játszott szerepéről tájékozódhatunk. Megismerhetjük Hollandia 25 „legdrágább” nevét. Első helyen a fiúknál az *Olivier*-t találjuk, míg a lányoknál a *Florentine* vezet a listát. A vizsgálathoz a kutatók az adott régió átlagkeresetét veszik alapul. Megállapítják, hogy a leggazdagabbak szívesen adnak francia, illetve történelmi színezetű holland neveket, az alacsonyabb jövedelmű holland családokban viszont az angol és amerikai nevek népszerűbbek. A sort az arab és a török nevek zárják. Ezeket az eredményeket térképen is láthatjuk: az elit nevek elterjedése nyilvánvalóan sok egyezést mutat a magas jövedelműek által lakott területekkel. A nevek írásmódja is összefügg a jövedelemmel: „*Stefany* szegényebb környéken lakik, mint *Stéphanie*”. A magasabb jövedelem az eredetihez közelebb álló írásmódot vonz tehát.

10. Névkülönlegességek. – E fejezet a szülői játékos kedv, az egyediségre való törekvés vezérelte eseteket tekinti át a névanyag alapján. A holland törvények szerint bárki kaphat nemétől eltérő nevet, mégis inkább az ún. uniszex neveket kedvelik a szülők: a lányok és a fiúk körében ugyanolyan gyakori például a *Cameron*, a *Kiran* vagy a *Merlin*. Ezek gyakoriságát diagramok és listák formájában tanulmányozhatjuk. Érdekes az itt alfejezetként szereplő, az ikrek, hármas ikrek stb. névadását áttekintő rész.

11. Más országok. – A fejezet a környező országok és Amerika keresztnéveinek népszerűségi listáit közli. Az olvasó Spanyolországtól kezdve Izlandon át Ausztráliáig megtalálhatja az adott országban az elmúlt 10-15 évben legnépszerűbb 20 nevet. A magyarországi adatok 1999-ből valók.

12. Hollandia legfontosabb keresztnévei. – A több tíz oldalas lista 5000 női és 4000 férfinevet közöl, amelyek 20-nál többször fordulnak elő; ezzel a nevek 91%-át lefedik. A népszerűség tendenciáját lépcsőzetes ikonok jelölik a nevek mellett.

Az eddig napvilágot látott recenziók mindegyike kiemeli a kötet egyedülállóságát, sokoldalúságát, a szociokulturális, regionális, gyakorisági vizsgálatok eddig soha nem látott alaposságát. Valóban, egy efféle egyedülálló névanyag birtokában kizárólag ilyen remek, hiánypótló munka születhet.

DÚRÓ ERSZÉBET

JEREMY PARROTT: CHANGE ALL THE NAMES
A Samuel Beckett Onomasticon
[Változtass meg minden nevet! Samuel Beckett onomasztikon]
The Kakapo Press, Szeged, 2004. 368 lap

A Magyarországon élő Beckett-kutató, JEREMY PARROTT kötete a Nobel-díjas szerző írói névadásának első átfogó igényű feldolgozása. Névtár, magyarázatokkal gazdagon ellátva, mely a névválasztásra nagy gondot fordító író, drámaíró névadási módjaira, gondolkodására irányítja figyelmünket. Beckett nyomtatásban is megjelent szépprózai műveinek és drámáinak személynévanyagát: a szerző alkotta (a műben megjelenő vagy csak említett) alakok összesen 650-nél több nevét tartalmazza, elemzi. Az onomasztikont (41–351) megelőző fejezetek (1–40) az irodalmi névadás vizsgálatainak ugyancsak tanulságos részét képezik, így ezek tartalmára is érdemes figyelmet fordítanunk.

A bevezető részben PARROTT általában a nevek jelentőségéről, a névkutatás mibenlétéről, a(z angol és ír) személynévről, továbbá a tulajdonnév mibenlétéről, jellemzőiről értekezik. Foglalkozik az irodalmi névadással és a beckett-i névanyag kutatásának korábbi történetével. Hangsúlyozza, hogy az írói névválasztás és névanyag feltételezhető összefüggéseit csak szisztematikus elemzés révén tárhatjuk fel, Beckett neveinek vizsgálatát pedig egyenesen a kódfejtéshez hasonlítja. Ennek kapcsán szól az író személyének, érdeklődésének azon összetevőiről, melyek névadási gyakorlatát befolyásolhatták: nyelvi játékosága, irodalmi érdeklődése (a detektívtörténetek iránt is), a keresztretjvények iránti vonzódása, a szótárak forgatása és nyelvtudása.

Ismertetésünkben érdemesnek tűnik legalább felsorolni azokat a technikákat, melyek révén – PARROTT áttekintése szerint – Beckett sajátos jelentéstartalommal tudta megtölteni a műveiben szereplő neveket. 1. a név eredete (*Celia*: lat. *caelum* 'ég, menny'); 2. életrajzi vonatkozások (*William*, *May*: a szerző szüleinek neve); 3. kulturális háttérű asszociációk (*Murphy*: tipikus ír név); 4. a megfelelő, azonos vagy hasonló alakú közszó jelentése (*Ward*, vö. *ward* 'ör, gyám'); 5–6. a nevek egy vagy több nyelv elemeivel való összecsengése (*Rosie*: fr. *rosée* 'harmat', *Ernest*: német. *er* + fr. *n'est* 'ő nem'); 7. metonímia (*Cooper* 'kádár': alkoholista, vö. 'hordó'); 8. intertextualitás (*Lemuel*: Gulliver utazásai); 9. betűk szimbolikája (*Nell*, *Nixon*, *Ninette*: *N*- a tagadás jeleként; a leginkább „beckett-i betű” viszont az *M*, ill. annak változatai: *W*, *S* [*Σ*], ahogy azt később még tárgyalja a szerző); 10. számszimbolika (*Cox*: *C* + *X* '110'); 11. anagramma (*Obidil*: 'libido'); 12. hasonló hangzású szavak (*Arthur*, vö. *author* 'szerző'); 13. becézés (*Bibby*, *Lulu*); 14. nevek szétbontása vagy egyesítése (*Con* + *Art*, vö. fr. *conard* [durva sértés]); 15. adott szövegen belüli változatok (*Molloy*: *Moll-oc*, *Moll-one*; *Moll*, *Loy*; *moil*, *molest* stb.); 16. rejtvények (*Molloy*: 'Beckett maga'); 17. alkalmi megnevezések. Egy-egy névben gyakorta többféle lehetőség is rejlik; ezek feltárásával a szerzői szándékok jobban megközelíthetők. A kötet e lehetőségeket igyekszik számba venni, kizárni törekedvén azokat, melyek a mű egészét is figyelembe véve nem tűnnek szándékoltnak. PARROTT külön szakaszban szól Beckett személyének, Isten alakjának és a szerző édesanyjának az egyes művekben való, nevek révén történő megjelenítéséről. Krisztusra utaló elemként veszi számba

többek között például a *Savory* (*Savior*: 'megváltó'), *Watt* (a világ világossága), *Macmann* (az ember fia) neveket.

Beckett névanyagát a művek szerint, azokon belül betűrendben tárgyalja a szerző. (A névtár tartalmáról, szerkesztési elveiről, a névcikkek felépítéséről az onomasztikont közvetlenül megelőző lapokon ír: 38–40.) A fontosabb nevek több lapos névcikkeket kapnak, a kevésbé lényegesek csak néhány sorosat. A művek nevei közti kapcsolatokra, a névadásbeli hasonlóságokra a keresztutalások gazdag rendszere irányítja figyelmünket.

Az egyes nevek kapcsán elsőként az adott szereplőről szól, majd nevének etimológiáját (mint írja, az egyetlen biztos jelentését) közli az olvasóval. A név további, lehetséges magyarázatait ezek után, egymástól elkülönítve, de szükségszerűen mindenféle súlyozás nélkül veszi sorra. Beckett leghíresebb, sokféle találgatásra okot adó alakjának, Godot-nak a neve például PARROTT számára 16 különböző lehetséges megközelítést jelent (253–60). Mindenképpen érdekes ezeket áttekinteni, a mű értelmezésének a kérdéseit feszegethetjük ezen a módon is. Különösen akkor tanulságos mindez, ha összevetjük a szakirodalomban fellelhető azon véleménnyel, mely szerint a műben a neveknek egyáltalán nincs jelentőségük. A „Godot-ra várva” nevei között PARROTT sorra veszi azokat is, amelyek az egyes szereplők szólítják egymást, s tekintettel van azokra a – gyakran igen különböző – változatokra is, amelyek – a kevésbé fontos szereplők esetében – a mű különböző változataiban (angol, francia, amerikai kiadásaiban) megtalálhatók. (A műről, névvilágáról általában l. 239–40, névanyagának teljes bemutatását l. 240–79.)

Az onomasztikont egy rövid zárófejezet követi, melyben Beckettnek a nevekkal kapcsolatos elméletéről, a megnevezés vagy meg nem nevezés kérdéséről olvashatunk. A kötetet tematikus bibliográfia és teljes névmutató zárja. A sajátosan modern írói névadást áttekintő munka tartalmi és módszertani szempontból egyaránt érdemes a modern irodalommal és a névkutatással foglalkozó szakemberek figyelmére.

FARKAS TAMÁS

MICHAEL REICHMAYR: VON AJDA BIS ŽUŽI. SLAWISCHES IN ÖSTERREICHISCHEN RINDERNAMEN.

EINE SPRACHLICHE UND KULTURHISTORISCHE ANALYSE

[Ajdtól Zsuzsiig. Szláv vonatkozású szarvasmarhanevek Ausztriában.

Nyelvi és kultúrtörténeti elemzés]

Wissenschaftliche Schriftenreihe des Pavelhauses, Band 8.

Wien, 2005. 194 lap

MICHAEL REICHMAYR névtani monográfiája több ok miatt is felkeltheti a nevek kutatására fogékony magyar olvasók érdeklődését. Alapossága, terjedelme elsőként számvetésre késztet: a magyar nyelvű névtani irodalomban még nem született hasonló súlyú gyűjtő-elemző munka az állatnevek köréből. Az emberhez legközelebb álló kedvenceink

– a kutyák és macskák – nevei meghihtették olykor az állatbarát névészeket, de akárcsak az egyéb háziállatfajok (pl. lovak, szarvasmarhák) neveiről, ezekről is csak rövidebb tanulmányok készültek.

A szerző tágabb szülőföldjének, a Keleti-Alpok többnyelvű vidékének marhaneveit dolgozta föl munkájában. Otthonosan mozog ebben a környezetben, ezt jelzi a nagyszülei udvarában nevelt jámbor jószágok neveinek említése művének elején: *Hirscha, Schefa, Preisa, Segna, Glicka...*

A könyv első fejezetében a szerző fölvázolja a vadon élő szarvasmarha háziasításának, az ember és a háziállat együttélésének történetét. Felvillantja a marhamotívum szimbolikus szerepét az ókori görög és egyiptomi mitológiában, valamint a szláv és a német nyelvű népköltészeti hagyományban.

A következő fejezetben olyan nyelvtudományi és filozófiai indíttatású névtani munkákat ismertet a szerző, amelyek könyvének elméleti alapjául szolgáltak. Ezenkívül az állatnévadás vizsgálatának igen kiterjedt német és szlovén nyelvű szakirodalmát is alaposan áttekinti. A szerző kiindulópontja, hogy az állatnevek a kultúrtörténet és a nyelvi folyamatok lenyomatai, ezért érdemesek a kutatói figyelemre.

A harmadik fejezet a könyv magja: a szerző történeti forrásokból és 1994–95-ös helyszíni gyűjtéséből összeállított egy 2700 nevet tartalmazó adattárat, ebből választott ki 205 nevet, amelyeket „példatárrá” rendezve a részletes elemzés alapjává tett. A nevek döntő része az alpesi térségből és Karintiából származik. Előfordulásaik közlése, korhoz és helyhez kötésük után szótárszerű formában szemantikai elemzésük következik. Etimológiájuk keresésekor – névátvételek esetében – az átvett nyelvben létezett névalakokat, eredeti jelentéseket is közli a szerző. Az adatokat összeveti szerb, horvát és cseh példákkal is (ezeknek forrása gyakran a szépirodalom), és a szakirodalommal egybehangzóan erős szláv hatást mutat ki a terület állatnévanyagában.

A könyv következő részében az egész névanyag átfogó elemzését olvashatjuk. Funkcionális-szemantikai osztályozásában hétféle névadási motívumot különböztet meg: 1. szín, külső megjelenés (fehér, szürke, fakó, foltos, hosszú szőrű, hosszú/rövid lábú, nagy-/hiányzó szarvú stb.); 2. viselkedés, különleges tulajdonság (okos, büszke, hangosan ordító, buta stb.), a névátvételek népetimológiai példáival: *Glück bringend* 'szerencsét hozó' > szl. *Glika, Glüka* stb.; 3. növénynevek, fanevek; 4. más állatfajok nevei (szarvas, fecske stb.); 5. időjárási kifejezések, a tájra, az univerzumra, mítoszvilágra utaló szavak; 6. származási hely, vásárlás helye; 7. hívószavak. A szerző figyelmeztet, hogy az átvételek esetében sokszor az eredeti motiváció nem kutatható fel, és az is előfordul, hogy a korábbi helyett új jelentéssel telítődik a név. A névadás és a névhasználat kérdéseiről szólva a szerző megállapítja, hogy a nevek praktikus okokból születnek: a szólítás, hívás mellett a nyilvántartásban is nagy szerepük van. Formai realizációjukra hatással lehet a környezet, a hegyvidéki, alpesi táj: jól hallható, más szavaktól, nevektől könnyen megkülönböztethető nevekre van szükség. Nem elhanyagolható a nevek érzelmi hatása az állatra, a hangzásban rejlő „dícséret” vagy „szidás”. REICHMAYR megfigyelése, hogy a névadásban szerepet játszanak a leszármazási kapcsolatok: a borjú nevének első betűje általában megegyezik az anyaállat nevének kezdőbetűjével. Gyűjtéseiből, beszélgetéseiből kiderült a névadóknak az a nézete, hogy a névnek „méltónak” kell lennie a viselőjéhez. Adatainak vizsgálata is azt mutatja, hogy ebben a névcsoportban is léteznek „névtabuk”, megfigyelhető, hogy – a magyar állatnévadás gyakorlatával ellen-

tétben – személynevek nagyon ritkán, szentnevek pedig sosem fordulnak elő állatok jelölőjeként.

Formai elemzéséből kiderül, hogy a marhanevek többsége első szótagon hangsúlyos, kétszótagos szó. A háromszótagos nevek nagyon ritkák, közöttük elsősorban becézett névalakok fordulnak elő. Az első szótagban általában hosszú magánhangzó áll. A nevek végén szignifikánsan magánhangzót találunk: 402 esetben *-a*, 80 névnél *-i*, 41-nél *-e*; csak 9 esetben mássalhangzó. Gyakoriak az *-e*, *-li*, *-la*, illetve a *-ca*, *-ka*, *-cklca* kicsinyítő képzők. Történeti forrásokból adathozható nevekben kimutat olyan specifikus képzőket, amelyek melléknévi alapszavakkal kombinálva egyes állatfajokra utalnak: ilyenek például a disznóra utaló *-ogu*, *-usa* képzők (*Cisogu*, *Lukuša*).

A névátvételek gyakori előfordulása vezette oda a szerzőt, hogy az alpesi térség nyelvi kontaktzónájában az állatnevekből fejtsse föl a lerakódott nyelvi rétegeket. Az átvételek helyének és idejének meghatározása a legnehezebb feladat, hiszen az írott forrásokban gyéren dokumentált állatnevek csak relatív kronológia felállítására alkalmasak. Efféle vizsgálatokhoz olykor a helynevek és a nyelvjárások tanulságait hívta segítségül az állatnevekben lejátszódott hangtani folyamatok leírásakor. A nyelvi kiindulópontok vizsgálatakor arra a következtetésre jut, hogy ezen a területen a következő nyelvek hagytak nyomot: az ősi-indogermán, az ó-európai, a kelta, a latin–román, a szláv, a bajor és a magyar. Az átvételek nyelven kívüli körülményeinek meghatározásában is nyelvünket említi példaként: jelzi, hogy nemcsak a szomszédsági viszonyok, hanem az utazások, háborúk és főként a kereskedelem jelentettek csatornát a nevek áramlásához. Kiemeli, hogy érdemes lenne pontosabban tanulmányozni azokat a szociálisan determinált nyelvi rétegeket, amelyekben a nyelvek közti hatások erőteljesen jelennek meg: a kiskereskedelem, állattenyésztés, konyhaművészet, katonáskodás és közigazgatás kifejezőképességét.

MICHAEL REICHMAYR az állatok neveiben a nyelvi kapcsolatokat vizsgálja egy olyan területen, ahol számos interferenciajelenség játszódott le a szláv–germán nyelvek között. Kijelenti, hogy a mai állattartó parasztság által ismert marhanevek beilleszkedtek a német nyelvű névrendszerbe, legtöbb esetben a nevek eredeti jelentése el is homályosult. Ennek ellenére a nevek élő, nyitott rendszert alkotnak, amelybe idegen nyelvű elemek is bekerülhetnek. Létezik egy stabil, régi gyökerű, általánosan használt rétege ennek a rendszernek, ezek a tradicionális nevek, amelyek a tenyésztés tradicionális formáihoz hasonlóan nehezebben változnak, gyakoriak. A hagyományos névréteg motívumai a különböző nyelvekben univerzálisnak tűnnek. Egyes nyelvi elemek (pl. a kicsinyítő képzők) a nevekhez járulva kerülnek át egy másik nyelv rendszerébe, de az alapszavakkal ellentétben ezek, úgy tűnik, megőrzik jelentésüket.

A szerző rámutat kutatásának alkalmazott névtani hasznára: reményei szerint a tenyésztők számára is tanulságos a régi nevek összegyűjtése. Egyrészt újra alkalmazhatják a már elfeledett neveket, másrészt feltárul előttük az általuk is ismert nevek története, magyarázata. Elemzését a szerző azzal az óhajjal zárja, hogy felpiszkálja az állatnevek kutatásának pislákoló tűzét, és újabb diskurzust indítson el a témában. Talán fölösleges is megjegyeznünk, hogy ez a hazai névtan életében is üdvös fordulat lenne.

A rendkívül tanulságos, módszertanilag is figyelemre méltó, igényesen szerkesztett kötetet német és szlovén nyelvű összefoglaló, a felhasznált irodalom jegyzéke és a nevek mutatója, a „marhanévlexikon” zárja.

BÁRTH M. JÁNOS

FOLYÓIRATSZEMLE

RIVISTA ITALIANA DI ONOMASTICA 11. (2005)

Főszerkesztő: ENZO CAFFARELLI.

Società Editrice Romana, Róma, 2005. 657 lap (1. 274 lap, 2. 383 lap)

1. Az olasz névtudomány első számú folyóirata, a Rivista Italiana di Onomastica (RION.) 1995-ben indult útjára – amint arról a Névtani Értesítő is hírt adott már (20. 1998: 122–4). A főszerkesztő munkáját tízfős (80%-ban olasz tudósokból álló) szerkesztőbizottság, valamint kiterjedt nemzetközi munkatársi hálózat segíti. A folyóirat erőssége a rendkívül gazdag, friss információs tartalom, ezt tükrözi az a tény is, hogy körülbelül ugyanolyan arányban szerepelnek benne informatív jellegű részek, mint tanulmányok (amelyek egyébként az olaszon kívül a nagy világnyelveken is megjelenhetnek).

A folyóirat szerkezetét tekintve két nagy részre bomlik. Az első tartalmazza a szorosabb értelemben vett tudományos közleményeket: Tanulmányok, Vita, Egyebek, illetve Kisebb közlemények. A második rész állandó rovatai a következők: 1. Szemle, ennek két fő része a Recenziók és az Ismertetések, utóbbiak a következő tagolásban: Monográfiák, gyűjteményes kötetek; Szótárak, repertóriumok, bibliográfiák; Névtani folyóiratok; Egyéb folyóiratokban és gyűjteményes kötetekben megjelent tanulmányok (rövid, címleírásszintű bemutatása); Értekezések (azaz szakdolgozatok, doktori vagy egyéb tudományos cím elnyeréséért elkészített névtani munkák címleírásszintű bemutatása); Népszerűsítő jellegű névtani munkák; 2. Rendezvények; 3. Folyamatban lévő munkák, tervek, események; 4. Gyakorisági, statisztikai vonatkozású tanulmányok; 5. Széljegyzetek: rövid felvetések (pl. a napi sajtóban felvetett témákkal kapcsolatos megjegyzések); 6. Az előző év olasz névtani bibliográfiája (évfolyamonként mindig a második kötet végén); 7. Kiegészítések, hozzászólások, helyesbítések (a RION.-ban korábban közöltékhez kapcsolódó megjegyzések); 8. Nekrológok. – Az egyes köteteket az első nagy rész tanulmányainak olasz nyelvű összefoglalói zárják; a kötetek végén olasz nyelvű, míg a tanulmányokat követően rendszerint angol nyelvű absztrakt olvasható.

A RION. szinte indulása óta rendszeresen hírt ad a magyar névkutatás eredményeiről, eseményeiről (l. a fentebb hivatkozott írást), s 1997 óta ismerteti a Névtani Értesítő egyes számait is. Jelen számunktól kezdve hasonlóképpen fogunk mi is számot adni az olasz névkutatás e meghatározó folyóiratáról.

2. A RION. 2005. évi tartalmát a fontosabb rovatokat sorra véve ismertetjük az alábbiakban.

Tanulmányok. – A 12 tanulmány, a két vitacikk, továbbá az Egyebek rovat három írásának szerzői túlnyomó többségben olaszok, és a tárgyalt témák is elsősorban az olasz névtan körébe tartoznak. A történeti-etimológiai, általánosabb jellegű írások egy 4. századi aquitaniai család neveinek eredetét, szubsztrátum-vonatkozásait (29–54), illetve az

alemann névnép etimológiáját vizsgálják (291–311). A vezetéknévvel három tanulmány foglalkozik (Belluno: 63–80, Szardínia/Tempio: 313–40; helynévi eredetű vezetéknév használata az adott helynév területén: 9–28). Az utónévhasználat két tanulmány szerzőjét ihlette írásra (hogyan örökölték az olaszok a felmenők nevét az utódokra: 285–90; Szt. Konstantin tiszteletének tükröződése a szárd nevekben: 55–62). Az irodalmi-művészi névadás különböző kérdéseivel további három írás foglalkozik (Chaplin „A diktátor” című filmjének olasz névmegfeleltetései: 96–9; a „Pinocchio” című ifjúsági regény perzsa fordításainak névtani vizsgálata és tanulságai: 415–36; Chrétien de Troyes „Perceval”-jának és R. Queneau „Le vol d’Icare” című művében Ikarosz szimbolikus névvisele: 371–95). A toponomasztika is több írás tárgya: a *Polesine* név etruszk eredete (94–5); az *Italia* helynév etimológiája és összefüggései a *vetulus* szóval (446–50); a növénynévi eredetű helyneveknél a fanevek dominanciája (437–44); az olasz helynevek és belőlük képzett városnév-neveknek a hangsúly(nem)jelöléssel, illetve a képzős változatokkal kapcsolatos problémái (82–91); FRANZ PETRI (1920-as évek) Gallia egy részére vonatkozó „helynévkiegyenlítő”-elméletének kritikája, illetve továbbvitele (341–70). Végül morfológiai vonatkozásokról esik szó két tanulmányban (az *-eide* képző produktivitása és szemantikája a személyneveknél: 397–414; az *-atil/-aghi* képzős lombard vezetéknév kérdései és összefüggései: 452–4).

Szemle. – A 19 nagyobb recenziónak körülbelül a fele olasz munkákkal foglalkozik: személyneveket (*Trieszt, Carnia, Canobbio, Procida*) és helyneveket (*Lombardia/Ticino, Bellinzona, Firenze*) feldolgozó munkák mellett egy 20. századi olasz írók névhasználatát vizsgáló kötetet mutat be. A recenzíók másik negyede (nemzetközi) gyűjteményes kiadványokat ismertet: többek között a DIETER KREMER, illetve a KARLHEINZ HENGST tiszteletére összeállított igen gazdag köteteket, továbbá az 1993-ban Trierben megrendezett XVIII. Nemzetközi Névtudományi Kongresszus anyagának két újabb kötetét.

Az ismertetett szótárak között szerepel a BATTAGLIA-szótárhoz készült pótkötet (melyben a tulajdonnévből képzett köznevek aránya kb. 16%), továbbá a „Patronymica Romanica” (PatRom.), valamint a „Deonomasticum Italicum” (DI.) újabb füzet. – A spanyol névtant két személynévtani kötet, a románt egy összefoglaló mű, az orosz ismét egy antroponomasztikai munka képviseli. – Mind a monográfiák, mind a szótárak ismertető rovatában számos olasz, illetve idegen nyelvű mű szerepel, köztük olyanok is, amelyek csak áttételesen számíthatók névtani munkának (pl. tulajdonneveket is tartalmazó volta révén egy közmondásszótár). – A névtani folyóiratokat ismertető fejezet valójában az egyes kiadványok tartalomjegyzékét adja közre eredeti nyelven, olykor olasz kiegészítő-magyarító kommentárok kíséretében. A Névtani Értesítő tanulmányainak címét olaszra (vagy angolra) fordítva is közlik. A RIO-n. 2005-ben 23 névtani folyóiratot ismertetett, némelyiknek több számát is. Az *Il Nome nel testo* című, szintén olasz névtani folyóirat például az irodalmi névadás témakörében rendszeresen Pisában megtartott kongresszusok anyagát tartalmazza (525–6).

Rendezvények. – A rovat több lezajlott vagy megrendezendő névtani kongresszusról, szimpóziumról számol be; többek között a 2004 őszén Zarában megtartott „Naming the world. From common nouns to proper names”, illetve „Onomastic terminology: a confrontation between four linguistic dominia” címűről (anyaga a „RIO-n International Series” most indult sorozatának első tagjaként e címmel meg is jelent már), valamint az ICOS legutóbbi, 2005 nyarának végén Pisában megrendezett nemzetközi kongresszusáról, a tervezett előadások címének felsorolásával (197–212, 547–75).

Folyamatban levő munkák. – Több más terv és kezdeményezés között számol be a rovat a RION. nemzetközi füzetének megindításáról, a 2006 elején megrendezendő „Lexikográfia és névtan” című szimpóziumról, a Toszkán Nagyhercegség 1841-es összeírásának névtani szempontú feldolgozásáról, és a DI. (nem füzetekben, hanem kötetekben) való megjelenéséről. Szó esik a névtan felsőoktatási megjelenéséről: a Sassariban, Sienában, Lipcsében és Koppenhágában zajló névtani kurzusokról is (214, 215–6, 588–9, 591).

Névgyakorisági vizsgálatok. – A rovat ENZO CAFFARELLI két feldolgozását adja közre: a legnépesebb olasz tartomány, Lombardia vezetéknéveinek statisztikai, demográfiai és tipológiai jellegzetességeit írja le, illetve Észak-Itália három (részben vegyes lakosságú) határmenti tartományának leggyakoribb vezetéknéveit mutatja be, statisztikai adatait kommentálva (225–51, 593–612).

Nekrológok. – ARRIGO CASTELLANI olasz és TOMÁS BUESA OLIVER spanyol tudóstól búcsúznak.

3. A folyóirat ismertetett számának magyar vonatkozású részletei. – Az ismertetett (illetve megemlített) munkák: HAJDÚ MIHÁLY: Válogatott tanulmányok; HOFFMANN ISTVÁN szerk.: Helynévtörténeti tanulmányok 1. (152–3); Névtani Értesítő 27. szám (533–4); SZABÓ T. ATTILA Erdélyi történeti helynévgyűjtésének két újabb kötete: a két Küküllő megye és Torda-Aranyos megye (174–5); S. DÁVID EMESE: Magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek utónévkönyve és BRENNER-ERB-KNIPF: Magyarországi német utónévek jegyzéke (175–6); KOI BALÁZS és SZOPOS ANDRÁS PhD-dolgozata (545); TAKÁCS TIBOR: Sorsunk a nevünkben (546). – A folyamatban lévő munkák, tervek között a folyóirat hírt ad a Magyar Nyelvtudományi Társaság Névtani tagozatának megalakulásáról (591–2). – Az „Események” rovatban a XXII. ICOS kongresszusról készült tárgyszerű beszámoló felsorolja a magyar résztvevők nevét és előadásaik címét. – A 2004. év bibliográfiái összefoglalójában szerepel FÁBIÁN ZSUZSANNA-nak HAJDÚ MIHÁLY „Általános és magyar névtan” című könyvéről készített recenziója (630).

FÁBIÁN ZSUZSANNA

NAMENKUNDLICHE INFORMATIONEN 85–86. (2004)

Szerkesztette ERNST EICHLER – KARLHEINZ HENGST – DIETLIND KRÜGER.
Leipziger Universitätsverlag, Leipzig, 2004. 421 lap.

1. A Namenkundliche Informationen (NI) 1964 óta évente egyszer megjelenő folyóirat, melyet a Lipcsei Egyetem Névkutató Munkaközössége ad ki. A szerkesztőbizottság tagjai: ERNST EICHLER, DIETLIND KRÜGER, KARLHEINZ HENGST. A folyóirat a névtudománynak szinte minden területéről (földrajzi nevek, személynevek, névelmélet, módszertani kérdések stb.) közöl cikkeket. Rendszeresen olvashatunk benne kritikákat a világ különböző országaiban megjelent névtani kiadványokról; kezdettől fogva szemlézik a legtekintélyesebb névtani kérdésekkel foglalkozó szakfolyóiratokat, köztük immár tíz éve a Névtani Értesítőt is. A folyóirat német nyelvű, de a szakcikkekről angol nyelvű összefoglalás is készül.

2. A folyóirat legújabb számának tartalma:

A szerkesztő előszava. – ERNST EICHLER, 1964–1984–2004. Visszapillantás és tekintés Uppsala és Pisa [a nemzetközi névtudományi kongresszusok] között (13–5).

Tanulmányok. – VOLKER KOHLHEIM és KARLHEINZ HENGST két lehetőséget mutat be az idegen névrendszerek leírására a német nyelvben. A tulajdonnévrendszeren belül megkülönböztetnek értelmi (mentális) és nyelvi megvalósulási szférákat: az előbbi az agyban tárolt információ a tulajdonnévi jelről, az utóbbi pedig a nevek konkrét, egyedi hangtani vagy grafikus megvalósulása. A mentális szférában helyezkedik el a személynév síkja (pl. *Margarete*), a megvalósulási szférában a névváltozatok síkja, melyben hangtani változatokat: [ˈgre:tʃ], [gre:tʃ], [gri:t] és grafikus (írásbeli) változatokat: *Margarete*, *Grete*, *Gretel*, *Gretchen*, *Gret*, *Griet* különböztetnek meg. Az emikus módszer a földrajzi nevek leírására is alkalmas (17–31). JAROMÍR KRŠKO a ragadványnevek rendszerének keletkezési körülményeit, működését vizsgálja egy-egy településen belül és települések között, szociálpszichológiai módszerrel (33–45). GERO LIETZ a volt NDK területén található helynevek nemzetiszocialista, majd a szovjet (megszállási) övezetben történő átkereszteléséről és sorsuk későbbi alakulásáról ír, 1933-tól napjainkig (47–59). ROSA KOHLHEIM és VOLKER KOHLHEIM tanulmánya Bayreuth utcanévtörténetét mutatja be a középkortól napjainkig. Több száz dokumentum felhasználásával ismertetik az egyes történeti korszakok névadási szokásait, a névadás motivációit, valamint a város névrendszerében maradó nyomokat hagyó gazdasági, kulturális és politikai változásokat (79–119). GERHARD KOß érdekes és humoros írásában részletesen taglalja a német márkanevek létrejöttének körülményeit, valamint a napjaink keresztneveiben és családneveiben fellelhető változásokat. Külön fejezetben foglalkozik a megváltozott becenévdívtal, valamint a humoros írással és szitkok névhasználatával (119–41). DIETLIND KRÜGER J. K. Rowling Harry Potter-történeteinek német, holland, svéd, orosz, francia, lengyel és cseh fordításai alapján arra keresi a választ, hogy milyen személynév-típusok fordulnak elő szak- és szépirodalmi szövegekben, s milyen problémák merülhetnek fel, ha irodalmi szövegek névanyagát egyik nyelvről a másikra fordítjuk (141–65). Ezt követi ANDREA BRENDLER és FRANCESCO IODICE 2002. április 26-án, Hamburgban készített interjúja Maurizio Maggiani olasz regényíróval, melyből az írói névadás számos módszertani fogása tárul fel előttünk (165–73). WALTER WENZEL, az ismert szlavista a 16–18. századi anyakönyvek és más források gazdag személy- és földrajzinév-anyaga alapján három, Lipcse körzetében található helységnév, *Kulkwitz*, *Meusdorf* és *Schkölen* eredetét tárja fel (175–80). KLAUS MÜLLER a művésznevekkel foglalkozó tanulmányában az eredeti személynév és a művésznév formai összefüggéseivel és különbségeivel foglalkozik, majd a névváltoztatás motivációit veszi sorra (181–6). ZOFIA ABRAMOWICZ a białystoki zsidók csúfnevekre visszavezethető családneveit vizsgálja a 19–20. század fordulójának anyakönyvei alapján (187–200). LENARDA DACEWICZ a szláv környezetben élő zsidó lakosság személynévrendszerének átalakulását vizsgálja a 16–19. század között a régi Podlasie vajdaságban, Litvánia nyugati határa közelében (201–8).

Recenziók, új kiadványok. – Angol, belga, bolgár, cseh, finn, kazah, lengyel, litván, magyar, német, osztrák, orosz, svájci, svéd, szlovák kiadványokat ismertetnek (201–340).

Folyóiratszemle. – Muttersprache 113/4, 114/1–3. számai (Wiesbaden, 2003–2004); Der Sprachdienst 47/5–6, 48/1–6. évfolyamai (Wiesbaden, 2003–2004); Rivista Italiana di

Onomastica 8/1, 9/2. számai (Róma, 2002–2003); Names 48/1–49/3. és 50/1–51/2. számai (New York, 2001–2004); Névtani Értesítő 25. (Budapest, 2003) (341–8).

Közlemények, méltatások. – A folyóirat beszámol az Észak-Kaukázus főiskoláinak tudományos tanácskozásáról (Majkop, 2002) (349–51); a szlavisták 13. nemzetközi kongresszusáról (Ljubljana, 2003) (353–5); a Rudolf Šrámek 70. születésnapjára rendezett konferenciáról (Šlapanice, Csehország, 2004) (357–60); a Bajor-osztrák Névutató Munkaközösség 3. találkozójáról (Regensburg, 2004) (361–4); a „Régi helynevek toldalékai” címen 2004-ben tartott uppsalai szimpóziumról (365–8); a határvidéki névkincs-csel foglalkozó 3. konferenciáról (Pobierowo, Lengyelország, 2004) (369–72); a kora középkori névadást vizsgáló nemzetközi és interdiszciplináris tanácskozásról (Mühlheim an der Ruhr, 2004) (373–7); valamint a szamarai körzet névkutatását ismertető új kiadványokról (379–81). A lapban végső búcsút vesznek Bogusław Krejától (1931–2002), Johannes Schultheistől (1936–2003), Kiss Lajostól (1922–2003) és Friedhelm Hinzétől (1931–2004) (383–97); s köszöntik Gerhard Koßt, Rudolf Šrámeket és Karlheinz Hengstet 70., Rudolf Großét pedig 80. születésnapja alkalmából (399–408).

Krónika. – A folyóirat utolsó rovata a legfontosabb névtudományi rendezvényekről számol be 2003. november 20. és 2004. november 17. között.

VINCZE LÁSZLÓ

BLÄTTER FÜR OBERDEUTSCHE NAMENFORSCHUNG 40–41. (2003–2004)

Szerkesztette WOLF-ARMIN FRHR. V. REITZENSTEIN.
Verband für Orts- und Flurnamenforschung in Bayern.
München, 2004. 220 lap

1. A felnémet névkutatás évkönyvét eddig nem recenzálta a Névtani Értesítő, ezért a 2003–2004-es összevont kötet ismertetése előtt helyénvaló a kiadványról néhány általános információt előrebozsátanunk. A Bajor Település- és Dűlőnévkutató Szövetség periodikája 1958-ban indult, kezdetben évi egy kötetel, később azonban több összevont évfolyam is napvilágot látott. (Az egyes évfolyamok fontosabb tanulmányainak listája függelékben megtalálható a kiadvány végén. A kötetek formátuma A5-ös.) Az impresszum szerint a kiadvány a Bajor Oktatási, Kulturális, Tudományos és Művészeti Minisztérium, valamint több megyei tanács anyagi támogatását élvezi. Az évkönyvet VON REITZENSTEIN báró szerkeszti, akinek a neve tanulmányíróként már 1965-ben feltűnik e periodika hasábjain (vö. 218). A nyilván nem a legifjabb generációhoz tartozó szerkesztő szellemi-tudományos vitalitását jelzi, hogy az aktuális kötet nyitó tanulmánya (közel 140 lapon!), továbbá a Szemle (Schriftum) rovat recenzióinak többsége tőle származik.

2. Az első tanulmányt tehát (Gázlónevek vagy poronimák Bajorországban; 5–143), amely a német vízneveknek egy speciális fajtáját, a gázlóneveket (görög alapú terminussal *poronimák*-at) tárgyalja monografikus részletességgel, a szerkesztő, V. REITZENSTEIN jegyzi. Bevezetőjében kifejti, hogy a névtípus nagyon régi, és számos nyelvből dokumentálható

a Biblia ótestamentumi könyveitől a görög–római klasszikus irodalmon át az európai nyelvek régi és mai adataival bezárólag (l. pl. a közismert *Bosporusz* ~ *Bosporosz* nevet, amelynek 'ökörgázló' az eredeti jelentése). A szerző összegyűjti és történeti-etimológiai névtárban közli a Bajorország területén fellelhető gázlóneveket, és többoldalú (pl. etimológiai, hang- és helyesírás-történeti, morfológiai, jelentéstani, valamint motivációs-típológiai) elemzésben részesíti őket. A nevek jelentős része tartalmazza a *furt* 'gázló' szót (e névelem egyébként több ismert német, osztrák stb. városnévben is megtalálható, pl. *Ebenfurt*, *Frankfurt*, *Klagenfurt*). A magyar onomasztikában ez a névfajta még feldolgozásra vár, l. pl. a *kelet*, *vízkelet*, *kelő* 'gázló' elemet tartalmazó helyneveinket.

A következő három tanulmány etimológiai, névtörténeti jellegű írás klasszikus névtani, nyelvtörténeti keretben. ALFRED BAMMESBERGER az *Aisch* folyónév etimológiájával és hangtörténetével (144–7), RAINER MAUCH a *Vils* és *Fils* víznévi variánsok etimológiai azonosságának kérdésével foglalkozik a délnyugati német dialektusok szemszögéből (148–62), TADDEUS STEINER pedig az *Aggenstein* hegynévet fogja vallatónak (158–70).

Az ötödik írás egy előadás szövege, amelyet ALBRECHT GREULE 2002 szeptemberében olvasott föl a Bajor-osztrák Névkutató Munkaközösség klagenfurti szimpóziumán. Tárgya a víznévkutatás feladatai, jelentősége, különös tekintettel a bajor víznevek tervezett történeti-etimológiai szótárára; ezzel kapcsolatos gondolatait 15 tézisben foglalja össze, mintaszócikket is mellékelve (163–70).

A hatodik közlemény PETER ERNST tudósítása a Bajor-osztrák Névkutató Munkaközösség 2002. évi klagenfurti tanácskozásáról (171–3). A kétnapos konferencián 15 előadás hangzott el, zömmel a történeti helynévkutatás témaköréből. (Az előadások megjelentetését az Österreichische Namenforschung vállalta.) Időközben a 2004. évi újabb tanácskozás is lezajlott, házigazdája Regensburg volt.

3. Az évkönyv második egysége a bajor névkutatás 2002–2003-as bibliográfiája, amelyet (BAUER és V. REITZENSTEIN összeállításában). A bibliográfiai sorozat 1989-ben indult, és azóta folyamatosan közli a bajor névtan fontosabb eredményeit a következő három tematikus egységben: I. Általános tárgyú közlemények, Tudósítások, Bibliográfiák, Metodikai tárgyú írások, Gyűjtemények; II. Helynevek (településnevek, dűlőnevek, utca- és háznevek, országnevek); III. Személynevek és egyéb nevek.

4. A Szemle húsz recenziót tartalmaz, tizenhetet a szerkesztő írt (182–217). Az ismertetett munkák egy olasz nyelvű könyv kivételével német nyelvűek. Tematikai megoszlásuk a következő: általános névtani 7, személynévi tárgyú 1, helynévi 12. Úgy látszik, a helynévkutatás nemcsak nálunk, hanem a német nyelvterületen is „listavezető”, látványosan megelőzve a többi névfajta vizsgálatát. A recenzens némi irigységgel olvassa például azt (l. 193), hogy az „Önémet névkönyv” (*Altdeutsches Namenbuch. Die Überlieferung der Ortsnamen in Österreich und Südtirol von den Anfängen bis 1200.*) egymás után megjelenő füzetek egy névkutató intézetben (Institut für österreichische Dialekt- und Namenlexika, Wien) készültek el, melynek állandó feladata a pusztuló tájszók és tulajdonnevek összegyűjtése és feldolgozása. (Nálunk nemhogy önálló intézet, de önálló osztály sem létezik névtani és/vagy dialektológiai céllal sem az MTA Nyelvtudományi Intézetében, sem más intézmény kebelében.)

JUHÁSZ DEZSŐ

ÖSTERREICHISCHE NAMENFORSCHUNG 27–32. (1999–2004)**Főszerkesztő: Univ.-Prof. DR. HEINZ DIETER POHL****Institut für Sprachwissenschaft – Universität Klagenfurt. Edition Praesens**

1. Az osztrák névkutatás folyóirata, az Österreichische Gesellschaft für Namenforschung kiadványa 1973 óta létezik. Évente három füzete van, ezek 1+2 vagy 2+1 szerkezetben, azaz két kötetben jelennek meg, az utóbbi két évben azonban a három füzet már egy kötetben lát napvilágot. Az alábbi áttekintés az 1999 óta megjelent füzetek alapján készült.

A kötetek szerkesztése meglehetősen változatos. Állandó rovatai nincsenek, a más-
hol ismerős rendszeres rovatcímek esetlegesen jelennek meg, leginkább állandó közülük a recenzióké. A tematikát illetően általánosságban elmondható, hogy a helynevekkel foglalkozó cikkek, tanulmányok jóval nagyobb súllyal szerepelnek, mint a személy-
vagy egyéb nevek, például a vendéglők, növények nevei, etnonimák stb. Előfordul a mi
emlékkönyveinkhez hasonlító füzet (mint a Névtani Értesítő Hajdú Mihályt, Mező And-
rást vagy Ördög Ferencet köszöntő számai). Ilyen a 27. évfolyam (1999) 1–2. füzetének
első része, amellyel Rudolf Šrámeket köszöntik 65. születésnapján, és ehhez kapcsoló-
dóan a „Slawische Oronymik” [Szláv hegynevek] című szimpózium előadásait (Ossiach,
1992) tartalmazza. A kötetek szerzői többnyire neves osztrák szakemberek, mint például
a főszerkesztő HEINZ DIETER POHL Klagenfurtból, PETER ANREITER Innsbruckból, FRITZ
FRHR. LOCHNER VON HÜTTENBACH Grazból. Mellettük cseh, szlovák és lengyel kutatók
nevével lehet találkozni leginkább, de ha a helynevek felől közelítünk, akkor elmondha-
tó, hogy Brandenburgtól Bulgáriáig, St. Gallentől Ukrajnáig egész Közép- és Kelet-
Európa képviselve van. Magyarországról két kaposvári szerző, BARKÓCZY LÁSZLÓ és
FÜLÖP LÁSZLÓ egy-egy cikkét olvashatjuk az utóbbi évfolyamok számaiban. Az egyes
füzetek a szerzők címét, munkahelyét is feltüntetik.

A folyóirat szerkesztésének említett kötetlenségét mutatja, hogy a hosszabb-
rövidebb tanulmányokat tartalmazó füzetek mellett olykor kétfüzetnyi terjedelemben
egy-egy szerző nagyobb lélegzetű munkáját adják közre. A folyóirat egész képe-
re jellemző a több szerző munkáját tartalmazó kötetek elején olvasható megjegyzés: „Az ÖNf.
feladatának tartja, hogy Ausztria nyelvileg sokrétű névkincsét kutassa, a kutatást támo-
gassa és koordinálja, eredményeit hozzáférhetővé tegye.” A folyóirat írásai többnyire
német nyelven jelennek meg, az idegen nyelvűek német nyelvű tartalmi összefoglalóval
kiegészítve.

2. Milyen cikkeket olvashatunk a folyóiratban tehát? Vannak helynév-etimológiák,
névmagyarázatok. Egy-egy nagyobb területi egységé: Graubünden és St. Gallen helyne-
vei (1999/1–2); Lungau településnevei (2000/1); a Karniai-Alpok völgynevei
(koilonimái) (2001/1). Egy település: Grins (1999/1–2) vagy egy kisebb terület nevei:
Bei der heiligen Buche (2001/1–2). Távolabbi területek névanyaga is helyet kap a folyó-
iratban, például Északkelet-Bulgária egy régiójának településtörténete a névtan és a
régészet tükrében (2001/1–2); a Szepesség helynevei (2003/1–3) stb. Név-
morfológiai kérdéseket vizsgáló írással is találkozhatunk (1999/1–2). A cikkek között akad hang-
szerneveket és növényneveket tárgyaló tanulmány is (1999/3; 2000/1).

Ausztria területének nagy részén szláv népesség élt a bajorok betelepülése előtt, nyomaik a névanyagban bőségesen fellelhetők. Ez is magyarázza, hogy szlavisztikai vonatkozások a cikkek, tanulmányok jelentős részében olvashatók. Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy éppen Karintiában ma is szép számú szlovén lakosság él, és különösen a kisebbségi névhasználat tekintetében komoly politikai nézeteltérések is vannak. Erre a helyzetre utal a folyóirat 28/2–3. füzeté, amelyet teljes egészében HEINZ DIETER POHL „Karintia – német és szlovén nevek” című munkája tesz ki. Az eredeti cím kétnyelvű, s alcímében arra a népszavazásra utal, amelyben Karintia lakossága az első világháborút lezáró békék kapcsán 1920. október 10-én úgy döntött, hogy Ausztriához akar tartozni. A munka kitekintést ad Ausztria szláv eredetű helyneveire, a vizsgált terület névanyagát módszeresen elemzi. A kétnyelvű adattár település-, hegy- és vízneveket tartalmaz.

A 30/1–2. füzeté ugyancsak egyetlen munkát közöl: PETER ANREITER tanulmánya az „Azonos a különbözőből és hasonló a nem hasonlóból” címet viseli. Gondolati bevezetője egy korábbi cikkében kereshető (1999/1–2), amelyben az izonímia és tautonímia kérdéseit fessegeti. Izonímiának nevezi azt az esetet, amikor egymáshoz közeli helyek azonos (vagy azonos etimológiájú) nevet viselnek, tautonímáról pedig akkor beszél, amikor a nevek nem izonimek, de azonos szemléletet tükröznek. Ezeknek a kérdéseknek az ausztriai helynévkincsben egymásra épülő sok nyelvi síknak az egymáshoz való viszonyításában van jelentősége.

Előfordul, hogy egy-egy szám cikkei között bizonyos tematikai rokonság tapasztalható. Ilyen a 2002/3. füzet első három, PETER ANREITER által írt cikke: „Névértelmezések [M. Terentius] Varrónál”; „A Thesszáliai Ἀναποξ víznevhez”; „Névértelmezések római történetítőknál, I. Cato, Caesar, Velleius, Paternulus, Ampelius, Suetonius.”

Többször van rá példa, hogy egy-egy szerző korábbi munkájának mintegy folytatása egy későbbi számban olvasható cikke. Ilyen például JULIA KUHN „Elsődleges és másodlagos fennmaradás graubündeni és St. Gallen-i határrésznevek példáján” című munkája (1999/1–2), amelyben arról van szó, hogy a római kori, illetőleg rétoromán helyneveket milyen formában vették át a hódító alemannok, majd ugyancsak tőle „(Réto)román hely- és határrésznevek Quarten községben (St. Gallen)” (2000/1); vagy ANNA L. STAUDACHER több cikke a kitett gyerekek és a zsidók névadásáról, névváltoztatásáról (2001/1–2; 2003/1–3), és végül a kutatásainak összefoglalásaként olvasható tanulmánya (2004/1–3).

3. A folyóirat néhány magyar vonatkozású cikket is közöl, ezekről részletesebben szólok. Az 1999/1–2. füzetben található ROMAN STANI-FERTL „Ausztriai tájnevek” című adattára (197–224). Ebben a tájnevek betűrendben szerepelnek; jellemzi a tájat (pl. völgy), megadja a földrajzi koordinátáit (hosszúsági és szélességi körök és fokok szerint), megnevezi a tartományt, illetőleg tartományokat, amely(ek)ben a tájegység előfordul, illetőleg azt az országot, amelybe átnyúlik a tájegység. Végül az esetleges névvariánsokat közli. Természetesen magyar vonatkozású nevek is találhatóak benne, a következő adatokat tartalmazó táblázatban: *Günser Gebirge*: Mittelgebirge, 47 18' -25', 16 15' -31'; B, HU; a. *Günser Bergland*; *Hainburger Pforte* – s. *Ungarische Pforte*. *Ungarische Pforte*; *Durchbruchstal*, 48 07' -10', 16 58' -17 03'; N, SK; a. *Hainburger Pforte*.

Az 1999/3. füzet FÜLÖP LÁSZLÓ tanulmányát közli Pinkakertes 1828–1895 közötti keresztneveiről (23–43). A település és két filiájának lakossága német, illetőleg horvát volt; a vizsgált anyakönyvek pedig magyar és német neveket egyaránt tartalmaznak. A

névadás – megállapítása szerint – jelentősen különbözik a korabeli magyar lakosságú dunántúli településektől. A tanulmány táblázatokban közli a férfi és női neveket és előfordulásuk gyakoriságát. A cikket magyar nyelvű rezümé egészíti ki.

A 2001/1–2. füzetben két magyar vonatkozású cikk is olvasható. MARGARETE PLATT „Népnevek Bécs és Alsó-Ausztria határrészneveiben” (181–90) című cikkében nemcsak az *Ungar*- előtagú neveket említi (ilyenek számosan vannak az egykori magyar, most szlovák határ közelében), hanem magyar szavakat tartalmazó neveket is. Ilyen pl. *Szallas* (Bruck an der Leitha), *Sallaschwiesen* (Jedenspeigen, itt esetleg szlovák közvetítéssel számol), *Sallaschhütte* (Fischamend). Egy malom neve *im Sigeth* Himbergben. Kereskedelmi útra utal a *Bakonyerberg* Thaya településen, ugyanis a szerző szerint *Bakonyer* fajtanevű sertéseket hajtottak a 19. században egészen a Waldviertelig (Alsó-Ausztria északi tájegysége), ahol aztán eladták őket. – PAVLO ŽIGO „Bratislava – Braslavespurch / Preßburg (Prešpurok) / Pozsony” (219–23) című cikkében a név (nevek) eredetét egy szláv *Braslav-jb gradъ*-ban keresi, a magyar *Pozsony* viszont szerintem nem a várról, hanem egy nemes udvarházáról (**Pošēn-jb dvorъcb*) kapta a nevét. Az utótag, miként *Bratislava* esetében is, beleolvadt az előtagba. A cikket az egyes nevek előfordulásait dokumentáló adattár egészíti ki.

A 2002/3. füzetben BARKÓCZY LÁSZLÓ Barkóc (Barkovci) családnéveit tárgyalja az 1828–1867 közötti időszakban (75–83). A szerző ősei a 16. század elejéig ezen a Mura-szombat közelében – ma Szlovéniában – lévő településen éltek, innen vették nevüket. A lakosság főként szlovénokból, kisebb részt magyarokból és németekből állt a vizsgált időszakban. A névanyag – megállapítása szerint – jelentős különbségeket mutat a csak magyarok lakta településekéhez képest. A cikket magyar nyelvű rezümé egészíti ki.

4. A folyóirat rovatszerű részeként több füzetben olvashatunk recenziókat osztrák, német és más nyelveken megjelent névtani kiadványokról. A folyóirat ezek mellett alkalmasszerűen hírt ad fontosabb névtani vonatkozású rendezvényekről is, mint például a bajor névkutatók munkaközösségének 2001-ben tartott első találkozásáról vagy az Antwerpenben 2006-ban megrendezendő „Nevek a gazdaságban és a gazdaságtörténetben” című nemzetközi szimpóziumról.

5. Az „Österreichische Namenforschung”-nak mellékletei is vannak: korábban Különfüzetek (Sonderheft), jelenleg Pótfüzetek (Beiheft) jelennek meg, továbbá egy Különkötet (Sonderband) is kiadtak. Ezek a „rendes” kötetekhez hasonló tartalommal bírnak, illetve egy-egy nagyobb lélegzetű munka, adattár található köztük. Az első Maria Hornung 80. születésnapjára jelent meg „Nyelv és név Közép-Európában” címen 2000-ben. Ebben MAITZ PÉTER „Betelepüléstől az asszimilációig” című cikke (47–61) egy magyarországi német falu, Kőszegfalva/Schwabendorf nyelvének és településtörténetének alakulását mutatja be a bevándorlástól a jelenkorig. Magyar szempontból különösen érdekes a „Határvidékek nevei” címen Klingenthalban (Elzász) 2001-ben megtartott nemzetközi névtani szimpózium előadásaiából 2003-ban kiadott 3. pótfüzet (szerk. PETER ANREITER – GUNTRAM A. PLANGG). Ebben olvasható ugyanis MARIALUISE HASLINGER és PETER ANREITER „Határnevek Burgenlandban” című tanulmánya (21–32), melyben a terület magyar, német és szláv településneveinek etimológiai összefüggéseit tárják föl. (A tárgyalt nevek: *Drosen* ~ *Rábaőr*, *Harmisch* ~ *Hovárdos*, *Leithaprodersdorf* ~ *Lajta-*

pordány, Liebing ~ Rendek, Neudörfl ~ Lajtaszentmiklós, Ober-/Unterwart ~ Felső-/Alsóór, Oggau ~ Oka, Oslip ~ Oslop, Pamhagen ~ Pomogy, Rauchwart ~ Rábort.)

6. Az eddig megjelent utolsó kötet a 32. évfolyam 2004-ben egybekötve kiadott 1–3. füzet, 188 lap terjedelemben. PETER ANREITER „Außenferni nevek és történetük” (5–69) című cikkében az *Außenfern* név általános, illetőleg a helyiek ettől eltérő névhasználatát ismerteti és etimológiákat ad. WOŁODYMYR KAMIANETS „A népnevek helye a német lexikai rendszerben” (71–5) címmel a népnevekhez fűződő közkeletű képzetekkel foglalkozik. FRITZ FRHR. LOCHNER VON HÜTTENBACH „Mürzzuschlag közigazgatási körzetének helységnevei” (77–109) című írásában etimológiákat közöl. ARNULF PICHLER-STAINERN „A *bajor* név új értelmezéséhez” (111–43) címmel a bajorok nevének a különböző nyelvekhez kapcsolódó változatairól, alakulásukról és a hozzájuk kapcsolódó értelemezésekről, beállítódásokról szól. WOJCIECH SOWA „Európa eltűnt névkincs? A tatári térség szubsztrátumkérdéséhez” (145–63) című írása a középkor előtti, nagyrészt még nem kutatott időszakba vezet vissza: a szerző szerint ebből öröklődhetek át helynevek napjainkra. Két névvel foglalkozik részletesen: a kelta eredetűnek mondott *Pieniny* (ide menekült Szemérmes Boleszláv feleségével, Kingával a tatárjáráskor 1242-ben) mellett a *Tátra* névével, melyet a kelta idők előtti indogermán névanyagba tartozónak tart. Ez utóbbi eszerint többes számú alak, jelentése ’átkelések; Übergänge’, s a névadás azzal lehet összefüggésben, hogy a Vág felső szakaszának völgye jelentette az egyetlen közlekedési útvonalat a Keleti-Kárpátok és Morvaország között; ezt erősíti meg véleménye szerint az „óeurópai”-nak mondott víznév is a környéken, vö. pl. *Orava* ~ *Árva*. ANNA L. STAUDACHER „A *Habnichts*, *Steinhöger*, *Bunzel* és *Penzl* nevekről. Talált gyerekek és konvertiták nevei, névcserék és névváltoztatások (Bécs és környéke a 18–19. században)” című tanulmánya (165–85) összefoglalás a szerző ide vonatkozó és a korábbi számokban publikált kutatásaiból.

7. Az „Österreichische Namenforschung” színvonalas cikkeivel, esetenként magyar vonatkozású tartalmával, de a névkincsben jelentős szerepet játszó szláv elemek kapcsán is érdemes a magyar névtudomány művelőinek figyelmére.

ZELLIGER ERZSÉBET

ACTA ONOMASTICA 40–46. (1999–2005)

Főszerkesztő: MILAN HARVALÍK.
Ústav pro jazyk český AV ČR, Praha.

1. A cseh névkutatás folyóirata, az *Acta Onomastica* a Cseh Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének (illetve az Intézet névtudományi részlegének) kiadványaként jelenik meg évente, A5-ös formátumban. Elődje az egykori Csehszlovák Tudományos Akadémia Helynévbizottságának (1982-től Névtani Bizottság) értesítője. Évfolyamait így – a többszöri névváltást figyelmen kívül hagyva – 1960-tól számozzák; mostani címén 1995-től létezik. A folyóirat értékeiről KISS LAJOS is elismerően nyilatkozott

négy évtizeddel ezelőtti áttekintésében (Névtudományi folyóiratok: Magyar Nyelv 1966: 361–73). Az *Acta Onomastica* jelenlegi főszerkesztője MILAN HARVALÍK, aki egyéb feladatai mellett az ICOS (a Nemzetközi Névtudományi Társaság) nemrég megválasztott alelnöke.

A folyóirat tanulmányokat, ismertetéseket és beszámolókat egyaránt közöl. (Ez alól a köszöntő kötetként megjelent számok lehetnek kivételek, mint az 1999-ben JAN SVOBODA tiszteletére szerkesztett évfolyam esetében.) Az *Acta Onomastica* szerzői zömében, de nem kizárólag csehországi névtanósok: az egyes számokban további szláv (főleg szlovák, ukrán, lengyel), illetve egyéb nyelvek kutatói is megtalálhatók. A megjelenő írások túlnyomó része természetesen cseh nyelvű, némelyiket azonban valamely más szláv nyelven, illetve a világnyelvek valamelyikén olvashatjuk. A folyóirat tartalomjegyzéke az egyes közlemények címét angolul is feltünteti, az önálló tanulmányokat követően pedig (2002 óta) azok angol nyelvű tartalmi összefoglalóját is megtalálhatjuk.

Jellegéről, felépítéséről az alábbiakban több évfolyam alapján (1999–2004) igyekszem bővebb, átfogó képet adni. (Az áttekintésben tárgyalt öt, 40–45. évfolyam összesített szerzői bibliográfiáját l. a folyóirat 2004. évi kötetének 256–76. lapjain.) A 2005-ben megjelent, legutóbbi számot ezt követően részletesebben ismertetem.

2. A folyóirat egyes kötetei a tanulmányokat tartalmazó nagyobb egységgel kezdődnek. Egy szám átlagosan 10–12, zömében rövidebb (5–10 lapos) tanulmányt tartalmaz. Ezekhez szorosan kapcsolódnak a doktori értekezések munkálataiból, szakdolgozatokból és szemináriumi dolgozatokból válogató rovat cikkei is. (Az egyes írások nem témájuk, hanem szerzői betűrend szerint követik egymást.) Tematikai szempontból a helynévtan a legmeghatározóbb: a személyneveket és egyéb névtani kérdéseket taglaló cikkek együttesen vehetik csak fel a versenyt a helynévi tárgyú dolgozatok arányával. De lássunk néhány témát az utóbbi évfolyamok anyagából!

Helynévtan: a cseh korona országainak megnevezése régi térképeken; többes számú helynevek a cseh bibliafordításokban; az ércbányászat nyomai a helynevekben; hegységek; víznevek egységesítése; helynevek szerepe az utak megnevezésében; metaforikus változások a helynevek körében; kihalt helységnevek lokalizálása; mikrotoponimák lexikai elemzése; színnevek a helynevekben; egyes helynévképzők vizsgálata; helynevekből képzett melléknevek az egyes dialektusokban; etimológiák, történeti és szinkrón vizsgálatok. – Személynévtan: II. József névrendelete; egy cseh város korai korai személynevei; a pápák névváltoztatásának kezdeteiről; apácák rendi nevei; egyes családnevek eredete; becenevek vizsgálata. – Egyéb névtani kérdések: a névkutatás interdiszciplináris jellegéről; történeti és mai patikanevek; éttermek helyhez való viszonyítást kifejező nevei; csehszlovák erődítmények nevei; hibrid (félleg idegen nyelvű) intézménynevek; sajtófajták nevei; irodalmi művek névhasználata. – Szlavisztikai vonatkozású, de magyar szempontból ugyancsak érdekes tanulmányokat is találhatunk az egyes számokban: egy közleményt a „Hydronomia Slovaciae” nevű kutatási programról (J. KRŠKO, 2004: 18–27), a *Karpaty* hegynévről (Ю. КАРПЕНКО, 1999: 75–9), a Kis-Kárpátok helyneveiről (R. KRAJČOVIČ, 1999: 97–102) vagy a *Petrovič* : *Petőfi* családnevről (R. FORSTINGER, 1999: 39–42).

A Recenziók között átlagosan 8-10 önálló művet mutat be a folyóirat egy-egy száma: a cseh névkutatás műhelyeiből származó és más szlavisztikai vonatkozású, illetve más országok onomasztikai irodalmából egy-egy jelesebb munkát.

A Krónika rovatot a névkutatás jeles alakjainak szentelik a szerkesztők: évfordulók, megemlékezések, nekrológok és névkutatók bibliográfiái kapnak itt helyet.

A folyóirat utolsó nagyobb egysége magyarul talán a Figyelő nevet kaphatná. Ezen belül elsőként névtani folyóiratok és névtani vonatkozású művek rövidebb, általában tartalomjegyzékszerű (cseh művek esetében kicsit bővebb) ismertetését találhatjuk nyelvi, illetve tematikai szempontból csoportosítva (nem-indoeurópai, indoeurópai, szláv, cseh). (Magyar vonatkozású kiadványra két esetben akadtam, a *Studia Slavica* és az *Onomastica Uralica* 1a–b, 2 révén.) Ehhez a részhez kisebb névtani „leletek”, észrevételek csatlakoznak, melyek ugyancsak több szerző rövidke írásait jelentik. Ugyanezen rovatban kaphatnak helyet a különböző névtani, illetve névtani vonatkozású kongresszusokról, konferenciákról, szimpóziumokról, valamint a névtudomány életéről, múltjáról vagy jelenéről szóló beszámolók.

A folyóiratszámokat a szerzőknek szóló tájékoztató és az adott évben beérkezett könyvek és folyóiratok (valamint a Nyelvtudományi Intézet más, nem névtani vonatkozású kiadványainak) felsorolása zárja.

3. A folyóirat legújabb kötete, a 2005. évi 46. szám a megszokott szerkesztésben, 316 lap terjedelemben jelent meg. Tartalma:

Tanulmányok. – A legtöbb tanulmány ebben a kötetben is helynévtani témájú: S. BRENDLER az izonímia és homonímia jelenségéről és egymáshoz való viszonyáról (németül, 18–21), Z. HLUBINKOVÁ a cseh helynevek rövidített formájából képzett mellékneveknek a cseh nyelvjárásokban jellemző használatáról (51–4), A. CHLUDZIŃSKI Białogard körzetének (nagyreszt német eredetű) hídneveiről (55–61), Z. JISKRA három kihalt dél-nyugat-csehországi faluról (62–4) és a nyugat-csehországi Mže folyó oldalvizeinek régi cseh, német, majd a világháborút követően mesterségesen adott cseh neveinek vizsgálatáról (65–71), J. KOLAŘIK pedig Luhačovice körzetének madarászattal, illetve a madárfogás eszközeivel kapcsolatos mikrotoponimáiról ír (74–8). – A cikkek némelyike egyes helynevekkel foglalkozik: V. LÁBUS a legújabb kori *Hajní kostel* hegynévvel (101–4), S. LEV és V. ŠAUR a cseh nyelvterületen gyakori *Střítěž* helynév (105–10), J. ŠŮLA pedig a *Říčky* településnév (148–54) etimológiájával, P. ŠTĚPÁN a *barbora* és *barborka* lexémát tartalmazó mikrotoponimák többféle eredetével (143–7). K. STEIN az Elba-parti *Goldener Ranzen* (*Zlatý Ranec*) helynév művelődéstörténeti hátterét s az ’arany’ jelzőnek további névtípusokban (pl. kocsmák, ivók neveiben) való megjelenését mutatja be (111–5). – L. KLIMEŠ rövid írása az 1742-es „*Ortographia Bohemo-Slavica*” egy példányának *Parisiis* bejegyzéséről mint Pozsony nevének kriptónimájáról szól (72–3). Több tanulmánynak fontos részét képezi a csehországi német névanyag tanulmányozása.

Az irodalmi névadás témakörét szintén több írás képviseli. M. M. DANOWSKA J. K. Rowling Harry Potter-történeteivel foglalkozó cikke az első öt kötet lengyel fordítását vizsgálja, annak neveit veti össze az eredeti angol szövegével (22–8). Két tanulmány cseh szerzők írói névadását kutatja: J. DAVID Vladislav Vančura irodalmi műveinek hely- és személynévadását (29–42), A. FETTERS pedig Josef Švorecký „Zbabělci” című regényének személyneveit a regény szereplőinek mintául szolgáló valós személyek neveivel való – főleg alaki és jelentéstani – összefüggéseik szerint (43–50). A kötetben

olvasható továbbá A. BRENDLER és F. IODICE (német nyelvű) interjúja a kortárs olasz szerzővel, Raffaele La Capriával írói névadásának gyakorlatáról (7–17).

A kötet további tanulmányai vegyes témákat képviselnek. R. ŠIMŮNEK hosszabb tanulmánya a kora újkori cseh nemesség névadási hagyományait, a nemzetség- és családnevek használatát tárgyalja (116–43). D. KOPERTOWSKA a női becézőnevek kutya-névként való terjedésének legújabb lengyelországi jelenségéről számol be (79–84), L. KUBA pedig hajónevekkel, azok típusaival foglalkozik (85–100).

Diplomamunkákból és szemináriumi dolgozatokból. – R. DITTMANN hosszabb tanulmánya (szerzőjének doktori disszertációjára alapozva) az ótestamentumi helyneveknek a korai cseh bibliafordításokban való megjelenésével foglalkozik (155–83), D. HADÁMEK négy észak-csehországi falu jórészt német népi helynévanyagát mutatja be (184–94), I. MASÁROVÁ az elmúlt 130 év versenylóneveit veszi számba (195–8), R. VOLEJNÍK pedig az iskolai ragadványnevek vizsgálatával (teljes névlistával, 199–212).

Vélemény. – A folyóirat alkalmi rovata a *Voštica* mikrotoponimának a folyóiratban korábban megjelent etimológiáját támadó, illetve azt védelmébe vevő két rövid írást ad közre (213–7).

Recenziók. – A rovat tíz, nagyrészt cseh, kisebb részben német nyelvű önálló kiadványt ismertet, többek között nagyobb szabású névtani feldolgozásokat és a névtan oktatásához kapcsolódó munkákat (218–60).

Krónika. – V. ŠMILAUER születésének évfordulója alkalmából, valamint a cseh névkutatás elhalálozott képviselőiről közöl megemlékezést, válogatott bibliográfiát (261–70).

Figyelő. – A rovat több, elsősorban szláv névtani vonatkozású kiadványt ismertet röviden (271–88). Néhány, különböző nevekkal kapcsolatos adatot ad közre (288–90). Más rendezvény mellett beszámol a 14. Lengyel és a 16. Szlovák Névtani Konferenciáról, bemutatja a Białystoki Névtani Központ munkásságát és a bolgár névtudomány utóbbi évtizedének eredményeit (290–309).

A kötet a szokásos mellékletekkel zárul.

FARKAS TAMÁS

ONOMASTICA 49. (2004)

Főszerkesztő: KAZIMIERZ RYMUT.

Komitet Językoznawstwa Polskiej Akademii Nauk,
Instytut Języka Polskiego PAN, Krakow

1. Az „Onomastica” címet viselő lengyel névtani folyóirat 1955-ben indult. Főszerkesztője a lengyel névkutatás vezető személyisége, WITOLD TASZYCKI, a szerkesztőség titkára STANISŁAW ROSPOND volt. A folyóirat Wrocławban jelent meg. A nemzetközi szintén több névtani periodika létezett már, a szláv névkutatásoknak azonban saját folyóirata nem volt még ekkoriban.

Az első szám programadó cikke (Onomastica 1955: 3–5) a hely- és személynévkutatások más tudományterületek számára is fontos voltát hangsúlyozta: a kiadvány nem

csak nyelvészeknek, hanem a névtan kérdéseiben érdekelt más tudományágak művelőinek is fóruma, azaz a tulajdonnevek sokoldalú kutatásának eszköze kíván lenni. (A folyóiratot, ill. egy korábbi számát KISS LAJOS bemutatta be „Névtudományi folyóiratok” című áttekintésében: Magyar Nyelv 1966: 361–73.)

A folyóirat alapvető célkitűzései azonban azóta sem változtak. Szinkrón és diakrón vonatkozású kutatásokat egyaránt ismertet, tematikája azonban bővült is: gyakrabban ad teret más névtípusok vizsgálatának és a tulajdonnevek elméleti kérdéseinek is.

A folyóirat napjainkban évente egy, körülbelül háromszáz lapos kötettel jelentkezik, A/5 formátumban. Az utóbbi kötetek főszerkesztője KAZIMIERZ RYMUT, a szerkesztőség titkára ALEKSANDRA CIEŚLIKOWA. A kiadvány immár Krakkbóban jelenik meg, a Lengyel Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Bizottságának, illetve Intézetének kiadványaként. Fő rovatai megindulása óta változatlanok. Az egyes számoknak mintegy kétharmada tanulmány, melyek általában 10–15 lap terjedelműek; a kötet további részét főleg recenziók, továbbá a névtudomány eseményeiről szóló beszámolók alkotják. A tanulmányok legtöbbször lengyel nyelvű, de más szláv nyelven vagy németül íródott munkák is találhatók közöttük. Az egyes tanulmányokat angol nyelvű tartalmi összefoglalók követik, tartalomjegyzéke viszont sajnos csak lengyel nyelven készül. Az egyes köteteket a szerzőknek szóló legfontosabb tudnivalók zárják.

2. Jelen áttekintésemben a legfrissebb (2006 elején) megjelent 2004. évi 49. számot ismertetem.

A kötet tanulmányainak fele helyneveket tárgyal: E. RZETELSKA-FELESZKO Nyugat-Pomeránia területének két fanévből származó helynevét, ezek területi elterjedését (5–21); Z. BABIK az ószláv **plūtu-* 'gázló' szónak a lengyel víznevekben való előfordulását (23–50); E. JAKUS-BORKOWA a *-ca* képzős lengyel településnevek csoportjának jellemzőit (51–7); M. A. ЮЮКИН néhány orosz városnév eredetét (oroszul, 59–65); B. STRAMEK pedig Lengyelország egy kisebb területének nemhivatalos helyneveit (67–79) vizsgálja. – A tanulmányok másik fele személynévi témákat tárgyal: I. KALUŻIŃSKA a kínai személynévadás hagyományaival, a mágikus gondolkodáshoz is kapcsolódó „rossz” nevek használatával (81–94); I. ŁUC lengyelországi iskolai ragadványnevek szociolingvisztikai, motivációs és szerkezeti vizsgálatával (95–121); I. MATUSIAK 17–18. századi, köznévi eredetű lengyel családnevekkel (123–32); E. PALINCIUC lengyel eredetű moldovai családnevekkel, továbbbélésükkel (133–44); A. KOŁODZIEJCZYK pedig a személynevek legújabb típusával, az internetes házasságközvetítő oldalakon használt azonosítónevek elemzésével (145–64) foglalkozik. – A névkutatás egyéb területeit e számban M. SZELEWSKI tanulmánya képviseli, mely kereskedelmi vállalkozások, társaságok neveinek pragmatikáját: reklámértéküket, pozitív asszociációs hatásukat elemzi (165–79).

A folyóirat tárgyalt száma 14, többnyire nem is rövid recenziót közöl (181–263). Az ismertetések legtöbbször lengyel munkát mutat be, köztük a szláv névtudomány néhány évvel ezelőtt megjelent első nagyszabású szintézisét (Słowiańska onomastyka. Encyklopedia 1–2), továbbá más, elsősorban szintén szlavisztikai vonatkozású munkákat.

A kiadvány utolsó rovatában néhány névkutató munkásságának rövid áttekintését, továbbá egy lengyelországi névtani konferenciáról szóló beszámolót olvashatunk.

FARKAS TAMÁS

MEGEMLÉKEZÉS

VÉGSŐ BÚCSÚ FEHÉRTÓI KATALINTÓL

2006. május 12-én életének 81. évében elhunyt Fehértói Katalin. A magyar névtan, elsősorban a magyar történeti személynévkutatás jeles művelője 1925. november 22-én született Debrecenben, szüleinek harmadik gyermekeként. Iskoláit is a „legmagyarabb városban” végezte: a neves Dóczy Református Gimnáziumban érettségizett. Ezt követően agrártudományi tanulmányokba kezdett, amelyeket a háború miatt félbe kellett szakítania. Szülei a közeledő front elől Bécsbe küldték, ahonnan a háború befejeződése után tért vissza Debrecenbe. 1947-ben házasságot kötött Boldogh István állatorvossal, aki Pallagon egyetemi tanárként dolgozott, amíg később jelentkező betegsége engedte számára. 1948-ban leánygyermekük született. Férje 1950-ben bekövetkező halálát követően Fehértói Katalin 1951-ben feleségül ment Kiss Lajoshoz, a későbbi neves nyelvészhez, akadémikushoz, akivel annak 2003 elején bekövetkezett haláláig harmonikus családi életet éltek, és szellemi társakként tudományos munkájukban is támogatták egymást. 1954-ben, amikor Kiss Lajos az ELTE-n elkezdte szlavisztikai aspirantúráját, Budapestre költöztek. Fehértói Katalin első fővárosi munkahelye az Országos Idegsebészeti Tudományos Intézet könyvtára volt. 1963-ban került az ELTE Bölcsészettudományi Karának magyar nyelvészeti könyvtárába – 1971-ben, elsőéves egyetemistaként itt találkozhattam vele először. Tanszéki könyvtárosi munkája mellett elvégezte a magyar–könyvtár szakot, majd egyetemi doktori címet szerzett. 1972-ben került harmadik munkahelyére, a Schöpf-Mérei Kórház könyvtárába, s innen ment nyugdíjba. A „Magyar személynévadás és társadalmi helyzete a XIV–XVI. században” című kandidátusi értekezését 1977-ben védte meg.

Tudományos munkássága a magyar történeti személynévkutatásra összpontosult. Erre a tudományterületre irányította figyelmét az a munka, amelyet az 1960-as évek első felében a készülő TESz. külső munkatársaként végzett: etimológiai szakirodalmat olvasott, és a szócikkírók számára tartalmi kivonatokat készített. A nevekkal való foglalkozás felé terelte Kiss Lajos hasonló érdeklődése is.

Kutatásait több tucat folyóiratcikkben és három könyvben tette közzé. Első írása az Árpád-kori ragadványnevekről szól (MNY. 1965: 419–28): ebben a *dictus*-os és a *dictus* nélküli nevekkal foglalkozik, melyek a családnevek kialakulási folyamatában fontos szerepet játszottak. A családnev kialakulása előtti átmeneti névformákkal folyóiratunkban is foglalkozott (NévtÉrt. 7. 1982: 44–8). A ragadványnevekről, illetve a helynevek és a családnevek közötti összefüggésekről később is több cikket publikált, miként családneveink és Árpád-kori személynéveink eredetéről is (pl. Nyr. 1994: 430–7, 1995: 180–9). Több írást szentelt konkrét személy- és családneveknek (pl. *Bajzát*, *Csákány*, *Csoltár*, *Kacor*, *Lebediasz vajda*, *Levente* stb.), és néhány, Anonymus művében előfor-

duló névvel is foglalkozott (pl. *Velek, Torda*: MNy. 1993: 319–28; *Csanád, Doboka*: MNy. 2001: 15–289).

Fehértói Katalin életművének ismeretében nyugodtan mondhatjuk, hogy fent is említett cikkei, dolgozatai időről időre mindig egy-egy nagyobb, könyvméretű munkát készítettek elő. Névtani tevékenységének kezdetétől tervei között szerepelt az intézményi tudományos munkálatok közül az 1960-as évek elején kiiktatott személynévszótár elkészítése. A kitűzött cél felé vezető utat két nagyszerű monográfia jelzi. Az első 1969-ben jelent meg a Nyelvtudományi Értekezések 68. számaként: „A XIV. századi magyar megkülönböztető nevek”. Ebben a 159 lapos munkában többek között részletesen foglalkozik a megkülönböztető nevek típusaival, e neveknek társadalmi rétegek szerinti megoszlásával, öröklődésével és családnévvé válásával. A kötet gazdag, filológiai pontosságú adattárat is tartalmaz. A műről olyan neves szakemberek írtak ismertetést, mint MOLLAY KÁROLY és SZABÓ T. ATTILA.

A nagy személynévszótár felé vezető út második fontos állomása volt az 1983-ban napvilágot látott „Árpád-kori kis személynévtár” (Nyelvészeti Tanulmányok 25. 388 lap). Fehértói Katalin a bevezetőben arról ír, hogy „egy minden igényt kielégítő, korszerű Árpád-kori személynévszótár elkészítése meghaladja egyetlen személy teherbíró képességét, egy magánvállalkozás kereteit és lehetőségeit ” (9). Ezért csupán öt olyan oklevél anyagát dolgozta föl, amely a legtöbb személynévet tartalmazza, köztük a dömösi prépostság adománylevelét, a Tihanyi Összeírást és a Váradi Regestrumot. A kis személynévtár az öt forrás valamennyi személynévének összes előfordulását tartalmazza szövegkörnyezettel együtt. Ez a névtár jó tájékoztatást nyújt a 12–13. századi magyar személynévek típusairól, változataikról, gyakoriságukról. Tanulmányozásukkal pontosabb ismeretekre tehetünk szert a hangtörténet, a helyesírás-történet és az etimológia terén, de a neveket viselő személyek társadalmi állását, foglalkozását, rokonsági viszonyait is megismerhetjük. Ez a munka alapforrásává vált a magyarországi történeti névtani kutatásoknak, de külföldi szakmai körökben is igen kedvező fogadtatásra talált. Erről tanúskodnak azok a recenziók, amelyek többek között ERNST DICKENMANN, GEORG HELLER vagy MIKKO KORHONEN véleményét tükrözik.

Végül azután megszületett a szintézis, az „Árpád-kori személynévtár (1000–1301)”. A 895 lapból álló, impozáns kiállítású mű 2004-es évszámmal 2005 áprilisában került az érdeklődők kezébe. A Magyar Tudományos Akadémián KISS JENŐ a nyelvész, SOLYMOSI LÁSZLÓ a történettudomány, SZOVÁK KORNÉL pedig a középlelatin filológia szempontjából mutatta be a kéziratot a szép számú közönségnek (vö. NévtÉrt. 27. 2005: 260–73). A munka végül magánvállalkozás keretében jött létre, ami elsősorban a szerző kitartását, az ügy iránti elhivatottságát és a mindenféle nehézségekkel való dacolását dicséri. Ebben minden bizonnyal erős támaszra lelt Kiss Lajosban is. Monumentalitása ellenére a mű – természetesen – nem tartalmazza az Árpád-korban élt összes személy nevét, de még az összes személynévet sem. A rendelkezésre álló, nyomtatásban napvilágot látott forrásokból kigyűjtött személynévek és szövegkörnyezetük alapján azonban igen pontos képet kapunk az adott korszak személynévi állományáról, valamint a társadalmi viszonyokról is, és magától értetődő módon fontos nyelvi-nyelvészeti ismereteket is kaphatunk az adatok tanulmányozásából. Fehértói Katalin feldolgozta Anonymus és Kézai krónikáját is, névanyagába felvette a nemzetségneveket és azokat a földrajzi neveket is, amelyek pusztán személynévből keletkeztek. A személynévtár sokoldalú használatát segíti elő a könyvhöz mellékelt CD is: ennek segítségével célzottan és gyorsan

san kereshetünk ki olyan adatokat is, amelyeket a hagyományos „olvasós” módszerrel csak nehezen találhatnánk meg. Nincs itt hely és mód ennek a tudományos és művelődéstörténeti szempontból egyaránt kiváló munkának a bővebb bemutatására, ehelyett utalok két ismertetésre: az egyik ÖRDÖG FERENC-től való (MNy. 2006: 104–6), a másik pedig TÓTH VALÉRIÁTÓL (MNyj. 2005: 129–32) – az Árpád-kori személynévtár jeles szerzője még mindkettőt olvashatta. A Magyar Rádió egyik kulturális műsorában e sorok szerzője mondhatta el véleményét a műről.

Saját kutatási eredményeinek közzététele mellett Fehértói Katalin különféle ismeretéseken szakterületének mások által elért eredményeit is bemutatta. 1966-ban egy német névtani terminológiai szótárról, 1973-ban pedig az NDK-ban folyó névtani kutatásokról írt. 2000-ben hosszabb recenziót szentelt ÖRDÖG FERENC nagy zalai monográfiájának, valamint a magyarországi középkori latinság szótárának.

A névtan terén végzett több évtizedes eredményes munkájának elismeréseként Fehértói Katalint a Zala Megyei Önkormányzat a Magyar Nyelvtudományi Társaság előterjesztése alapján 2004-ben Pais Dezső-emlékéremmel és -díjjal tüntette ki.

Utolsó, még életében megjelent írásában a *-j* végű Árpád-kori tulajdonnevekről ír (MNy. 2005: 454–61). Cikkében folytatja azt a vitát, amely az említett kérdésben az elmúlt években a Magyar Nyelv hasábjain bontakozott ki. Ebben az immár végérvényes állásfoglalásban is tapasztalhatjuk a rá jellemző stílust: mondanivalóját az adatokból leszűrhető szikársággal, egyszerűen és határozottan közli, a vitatott tárgyhöz való viszonyát erős kritikai szemlélet határozza meg.

Fehértói Katalin halála sokakat váratlanul ért. A nyilvánosság előtt ugyan ritkán jelent meg, de akkor mindig délcegen, elegánsan, mások iránt mindig nyitottan. Tele volt tervekkel, amelyekről – számomra megtisztelő módon – többször is beszélgettünk. Két dolog különösen foglalkoztatta. Az egyik a „Földrajzi nevek etimológiai szótára”-nak kiegészítése a Kiss Lajos hagyatékában található több száz új vagy módosított névmagyarázattal, illetve a mű CD-n való megjelentetése. 2006 elején, egyik utolsó telefonbeszélgetésünk alkalmával arról számolt be, hogy az Akadémiai Kiadó is biztatja erre a munkára. Másik terve egy kisebb, egykötetes, tudományos–népszerűsítő földrajzinévszótár elkészítése volt, amire nyilván nagy az igény a művelt közönség soraiban. Ezek megvalósítását azonban megtagadta tőle a sors, miként azt is, hogy az általa 2005-ben alapított Kiss Lajos-díj első ünnepélyes átadását 2006. június 2-án megélhesse. Utolsóként írott tanulmányát – a Tihanyi Alapítólevél tulajdonneveinek eredetéről – a Névtani Értesítő jelen száma közli.

Halálával egy csendben, de nagy kitartással dolgozó tudós távozott körünkől, aki műveivel méltó helyet szerzett magának a történeti névtan jeles kutatóinak társaságában.

GERSTNER KÁROLY

TÁJÉKOZTATÓ

SZERZŐINK FIGYELMÉBE

1. Kérjük szerzőinket, hogy a Névtani Értesítőbe szánt írásait **elektronikus formában**: .rtf vagy .doc formátumban juttassák el szerkesztőségünk címére, másneslemezen vagy ímélben, csatolt fájlként. Tanulmányaikhoz rövid, magyar nyelvű **tartalmi** összefoglalót is illesszenek (az angol nyelvű kivonatok számára). A beérkezett tanulmányokat lektoráltatjuk. A további kapcsolattartás megkönnyítésére tüntessék fel **elérhetőségüket**: postai és ímélcímüket, telefonszámukat. – Folyóiratunk egy-egy arculatának érdekében kérjük, hogy kézírataik megformálásában kövessék az alábbiakban megfogalmazott főbb szerkesztési elveket.

2. A tanulmányok és az ábrák szövegében egyaránt Times New Roman **betűtípust** alkalmazunk. A cikkek szövegének betűmérete 10 pontos; a táblázatok és a különféle ábrák (valamint az esetleges lábjegyzetek és az irodalomjegyzék) esetében 9 pontos. – Kérjük, a dolgozat elkészítése során kerüljék azokat a technikai eljárásokat, amelyek később zavart okozhatnak a szöveg végleges megformázásában (pl. tabulátorok és betűközök alkalmazása a térközök kialakításában: helyettük a behúzás, illetve a táblázatok használatát ajánljuk). A táblázatok szerkesztésekor vegyék figyelembe kiadványunk eddigi gyakorlatát és a rendelkezésre álló laptűkör méretét is.

A szövegben **alkalmazandó kiemelések** a következők. A tartalmi kiemelés eszköze a **félkövér** szedés, ezt használjuk a címekben is. A nyelvi adatokat *dőlt betűs* szedéssel közöljük, a toldalékokat kötőjellel kapcsoljuk hozzájuk (*Penteléből*, az *aszónak* stb.). A szaktudományi szerzők nevét minden esetben (szövegbeli említéskor, hivatkozásként, bibliográfiában is) KISKAPITÁLIS betűtípussal szedjük (BÁRCZI GÉZA szerk., GYÖRFFY-nél stb.). Ritkítást, csupa nagybetűs szedést, aláhúzást nem alkalmazunk. – Végjegyzeteket egyáltalán ne, és lábjegyzeteket is csak indokolt esetben használjunk.

A **mondanivaló tagolásának** leggyakoribb eszköze a szakaszt nyitó bekezdés elejére illesztett félkövér arab szám: **1.**, **2.** stb. A legfőbb gondolati egységeket emellett üres sorok választhatják el egymástól. A további tagolás eszközeként megfelelő mértékkel alkalmazhatjuk a decimális rendszert: **1.2.**, **1.2.1.**, **1.2.2.** stb. Különösen a rendszerezések során használhatók az egyéb, hagyományos megoldások, mint a római és arab számok, betűjelek. Ezeket az eszközöket fejezetcímekkel is kombinálhatjuk; ezek csupán félkövér szedésükben térnek el a szokásos betűtípustól. – A szöveg megformálása során általában törekedjünk az áttekinthetőségre, a helykímélésre és a tipográfiai visszafogottságra.

3. A felhasznált irodalomra szövegközben, zárójelben hivatkozunk; a teljes leírást a tanulmány végén közölt irodalomjegyzék tartalmazza. – A szövegközi **hivatkozások** formája a következőképpen alakul. Teljes mű esetén: (KIVINIEMI 1971), (KÁZMÉR–VÉGH szerk. 1970). Annak egy részlete esetén: (MELICH 1914: 11–3). Többkötetes mű esetén: (GYÖRFFY 1: 37–159). Adott szerzőtől felhasznált több, azonos évből származó mű esetén: (BENKŐ 1997a), (BENKŐ 1997b: 62–3) stb. – A hivatkozásokban a közismert, illetve a szerző által gyakran használt s itt bevezetett rövidítések is használhatók: (FNESz.⁴), (Gy. 4: 290), (MGr. 344) stb. Ezek közül a fontosabbak olvashatók a kiadványunk végén található „Fontosabb rövidítések” alatt, a többi az irodalomjegyzékben feloldandó. – A „tölígos” oldalak megadásában a számok elején ismétlődő számjegyeket egyszerűsítésképpen elhagyjuk (121–233, de 121–33 és 121–4). – A folyó szövegben említett önálló művek címét idézőjelben közöljük, s nem kurziváljuk (A „Magyar utónévkönyv” új kiadásában, Az „Egri csillagok”-ban, stb.).

A tanulmány végén megadott **irodalomjegyzék** szorítkozzon a fontosabb, illetve hivatkozott szakirodalom megadására. Az alábbiakban adunk mintát a folyóiratcikként, tanulmányként, önálló kötetként vagy sorozatban megjelent; hazai vagy külföldi, egy vagy több szerző által alkotott; többkötetes és több kiadást megért munkák feltüntetésére. Az egyes szakirodalmi tételek betűrend, azonos szerző munkáin belül pedig időrend szerint követik egymást. A feloldandó rövidítéseket is betűrend szerint soroljuk be, azok feloldása az általános leírásnak felel meg. Pl.:

Bm. It. = Belügyminisztérium Állampolgársági Főosztály Irattára.

MGr. = KESZLER BORBÁLA szerk. 2000. *Magyar Grammatika*. Budapest.

ZMFN. = PAPP LÁSZLÓ – VÉGH JÓZSEF szerk. 1964. *Zala megye földrajzi nevei*. Zalaegerszeg.

Első helyen a szerző(k) teljes neve áll, kiskapitálissal. Több szerző esetén a neveket nagykötőjellel kapcsoljuk egymáshoz. Külföldi szerző esetén a családnév után vesszővel elválasztva adjuk meg a keresztnévet. Pl.:

KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk. 1970. *Névtudományi előadások. II. névtudományi konferencia. Budapest, 1969*. NytudÉrt. 70. Budapest.

KISS LAJOS 1999. *Történeti vizsgálatok a földrajzi nevek körében*. Piliscsaba.

KIVINIEMI, EERO 1971. *Suomen partisipinimistöä*. Helsinki.

A szerző(k) nevét követi a megjelenés éve. A kettő között nincs írásjel, az évszám után pont áll. Egy szerzőtől ugyanazon évben megjelent több munka megkülönböztetésére az évszámot a hivatkozások kapcsán már említett módon a latin ábécé kisbetűivel egészítjük ki. Pl.:

BENKŐ LORÁND 1997a. Anonymus beszélő személynevei. *Magyar Nyelv* 144–54.

BENKŐ LORÁND 1997b. Megjegyzések a *Begej* névhez. In: KISS GÁBOR – ZAICZ GÁBOR szerk. *Szavak – nevek – szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. Budapest. 62–70.

A szerző(k) nevét és az évszám megadását követi a cím, melyet ponttal zárunk le. A több részből álló címek egyes részei között ugyancsak pont áll. Pl.:

BENKŐ LORÁND 1998. *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*. Budapest.

A cím után adjuk meg a megjelenés helyét. Folyóiratban, periodikában megjelent tanulmány esetében tehát a folyóirat, periodika nevét (dőlt betűvel). Az évfolyamot nem jelöljük, az adott számot azonban az adott éven belül nem folyamatos lapszámozású kiadványoknál feltüntetjük. Így járunk el a Névtani Értesítő esetében is. Pl.:

F[ÁBIÁN] P[ÁL] 1957. Külföldi városok nevének használatáról. *Magyar Nyelvőr* 504–5.

HAJDÚ MIHÁLY – MEZŐ ANDRÁS 1979. Köszöntjük az olvasót! *Névtani Értesítő* 1: 3–5.

MÁTRAHÁZI ZSUZSANNA 1997. Vissza a nemesi előnevekkel? *Magyar Nemzet* szept. 17: 4.

Tanulmánykötetben megjelent írás esetében a tanulmány címét követő „In:” után a szerkesztő(k) nevét, a kötet címét (dőlt betűvel) és a kiadás helyét adjuk meg. Az egy szerző gyűjteményes kötetéből hivatkozott tanulmány is megfelelően jelölhető. Pl.:

KÁLMÁN BÉLA 1970. Amerikai magyar helynevek. In: KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk. *Névtudományi előadások*. NytudÉrt. 70. Budapest. 42–5.

SZABÓ T. ATTILA 1971/1980. A marosvásárhelyi személynév-anyag becejellegű elemei a XVII. század első felében. In: Uő, *Nép és nyelv*. Bukarest. 73–101.

Önálló kötetek címleírása az említett példákhoz hasonlóan alakul. Sorozatban megjelent kiadvány esetében a (dőlt betűvel szedett) cím után a sorozat címét és a kiadvány sorszámát adjuk meg, továbbá a kiadás helyét. A kiadót az egyszerűség kedvéért általában nem tüntetjük fel. Kéziratok esetében a lelőhelyet közöljük. Pl.:

MELICH JÁNOS 1914. *Keresztneveinkről*. MNyTK.15. Budapest.

HOFFMANN ISTVÁN ed. 2001. *Selected Bibliography of the Onomastics of the Uralian Languages*. Onomastica Uralica 1a–b. Debrecen–Helsinki.

ÖRDÖG FERENC 1981. *Zala megye helységneveinek rendszere*. MND. 12. Budapest.

J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest.

TAKÁCS TERÉZ 1989. *Névmagyarosítások Bánhidán 1895–1947*. Szakdolgozat, ELTE BTK.

4. Az itt nem tárgyalt, **egyéb kérdésekben** hasznos eligazítással szolgálhatnak a következő munkák: BENKŐ LORÁND: Tudnivalók a Magyar Nyelv közleményeinek alakításmódjához (MNyTK. 129. Budapest, 1972) és GYURGYÁK JÁNOS: Szerzők és szerkesztők kézikönyve (Budapest, 2005²). Egyebekben (pl. írásjelhasználat) az AkH.¹¹, azaz a helyesírási szabályzat elvei a mérvadóak.

A SZERKESZTŐ

FONTOSABB RÖVIDÍTÉSEK¹

- ÁrpSzt. = FEHÉRTÓI KATALIN 2004. *Árpád-kori személynévtár (1000–1301)*. Budapest.
- CzF. = CZUCZOR GERGELY – FOGARASI JÁNOS 1862–74. *A magyar nyelv szótára* 1–6. Pest.
- CS. = CSÁNKI DEZSŐ 1890–1913. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* 1–3, 5. Budapest.
- CSÁNKI = CSÁNKI DEZSŐ 1890–1913. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* 1–3, 5. Budapest.
- CSÁNKI-index = ÖRDÖG FERENC 2002. *Helynévmutató Csánki Dezső történelmi földrajzához*. Budapest.
- CsnSz. = KÁZMÉR MIKLÓS 1993. *Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század*. Budapest.
- ÉKsz. = JUHÁSZ J. – SZÓKE I. – O. NAGY G. – KOVALOVSKY M. szerk. 1978. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest.
- ÉKsz.² = PUSZTAI FERENC főszerk. 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. 2., átdolgozott kiadás. Budapest.
- ÉrtSz. = BÁRCZI GÉZA – ORSZÁGH LÁSZLÓ főszerk. 1959–62. *A magyar nyelv értelmező szótára* 1–7. Budapest.
- EtSz. = GOMBOCZ ZOLTÁN – MELICH JÁNOS 1914–44. *Magyar etymologiai szótár*. Budapest.
- EWUng. = BENKŐ LORÁND főszerk. 1993–97. *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* 1–3. Budapest.
- FNESz.⁴ = KISS LAJOS 1998. *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1–2. 4., bővített és javított kiadás. Budapest.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY 1963–98. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* 1–4. Budapest.
- GYÖRFFY = GYÖRFFY GYÖRGY 1963–98. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* 1–4. Budapest.
- HnSz. = HOFFMANN ISTVÁN szerk. 2005–. *Korai magyar helynévszótár (1000–1350)* 1–. Debrecen.
- MND. = Magyar Névtani Dolgozatok. Sorozat. ELTE, Budapest.
- MNy. = Magyar Nyelv. Folyóirat. Budapest.
- MNyj. = Magyar Nyelvjárások. Évkönyv. DE, Debrecen.
- MNyTK. = A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai. Sorozat. Budapest.
- MSzA. = Magyar Személynévi Adattárak. Sorozat. ELTE, Budapest.
- MTsz. = SZINNYEI JÓZSEF szerk. 1893–1901/2003. *Magyar tájszótár*. Budapest.
- NévtÉrt. = Névtani Értesítő. Budapest.
- Nyr. = Magyar Nyelvőr. Folyóirat. Budapest.
- NySz. = SZARVAS GÁBOR – SIMONYI ZSIGMOND 1890–3. *Magyar nyelvtörténeti szótár* 1–3. Budapest.
- NytudÉrt. = Nyelvtudományi Értekezések. Sorozat. Budapest.
- OklSz. = SZAMOTA ISTVÁN – ZOLNAI GYULA 1902–6. *Magyar oklevél-szótár*. Budapest.
- OU. = Onomastica Uralica. Sorozat. Debrecen.
- SzófSz. = BÁRCZI GÉZA 1941/1994. *Magyar szófejtő szótár*. Budapest.
- SzT. = SZABÓ T. ATTILA szerk. (ill. VÁMSZER MÁRTA, majd KÓSA FERENC főszerk.) 1975–[2005]. *Erdélyi magyar szótörténeti tár* 1–[12]. Bukarest, ill. Budapest.
- TESz. = BENKŐ LORÁND főszerk. 1967–84. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–4. Budapest.
- ÚMTsz. = B. LÖRINCZY ÉVA főszerk. 1979–[2002]. *Új magyar tájszótár* 1–[4]. Budapest.

¹ Az itt fel nem sorolt, a névtani, nyelvészeti munkákban rövidítve előforduló szakirodalmi és forrás-hivatkozásokra az egyes tanulmányok mellett l. az említett szótárak irodalom-, illetve rövidítésjegyzékét.

CONTENTS

Academic Prize to Mihály Hajdú.....	5
-------------------------------------	---

ARTICLES

HORVÁTH, ZITA: Names of different structure in 14 th century charters of the Bánffy families	7
MRS. VARGA, JÓZSEF: 18 th century family names in the Felső-Rábaköz region	21
STOHL, RÓBERT: Family names and their variants in registers of village Balinka (1757–1830)	35
VÖRÖS, FERENC: On comparing Hungarian and Slovakian family names	45
MIZSER, LAJOS: Family names in village Izsnyéte (Ukraine)	55
SZILÁGYI, ANIKÓ: Practices of giving Christian names in the Catholic population of a bilingual settlement in the 20 th century	59
BÖLCSKEI, ANDREA: Distinctive additions in English place-names	67
BASKI, IMRE: Osmanli loan-words in Hungarian place-names	83
KOVÁCS, ANDRÁS: Toponyms in village Som (Ukraine)	91
SEBESTYÉN, ZSOLT: <i>Beregvidék</i> (Ukraine)	101
TÓTH, ORSOLYA: Street names of Mátyásföld (1889–2004)	105
KUNA, ÁGNES: Names for routes of rock-climbing in Kis-Gerecse	113
PÁSZTI, ZSUZSANNA: Borderline cases of proper names and common nouns, “sign names” and “word names” on the basis of animal names invented by István Fekete	121
HAVAS, PÉTER: Names of cafés and coffee bars in Budapest (1920–1944)	129
BAUKO, JÁNOS: Toponyms of the fort system in Komarno (Slovakia)	149
RAÁTZ, JUDIT: On the names of cyclones, hurricanes and typhoons	155

WORKSHOP

FEHÉRTÓI, KATALIN: On the origins of personal and place-names in the Tihany Foundation Deed	161
SLÍZ, MARIANN: Problems of investigating personal names used in the Angevin period	171
N. FODOR, JÁNOS: On 15 th century registers of the Várdais’ estates. Comments on the study “Serf-names in the Várdais’ estates in the mid-15 th century” by András Mező and on some data of the „Dictionary of Old Hungarian Family Names”	181
RAÁTZ, JUDIT: On the 22 nd International Congress of Onomastic Sciences	187
HOFFMANN, ISTVÁN – MATICSÁK, SÁNDOR: Onomastics in the 10 th International Conference on Finno-Ugric Studies	191
HOFFMANN, ISTVÁN: Kiss Lajos Prize	201
HAJDÚ, MIHÁLY: Publishing the place-name collection of Frigyes Pesty (1864)	205
HAJDÚ, MIHÁLY: On the series of Onomastics in Budapest: „Magyar Személynévi Adattárak”, „Magyar Névtani Dolgozatok”	217
Issues of the series “Magyar Személynévi Adattárak” 1–99	231
Issues of the series “Magyar Névtani Dolgozatok” 1–200	235

PhD theses on onomastics defended in 2005: SEBESTYÉN, ZSOLT: Linguistic analysis of place-names of Beregvidék; MÉHES, MÁRTON: Proper names and proper name constructions. Language signs between diffusion and economy; NEMES, MAGDOLNA: The word stock of geographical terms	243
---	-----

REVIEWS ON BOOKS

BÖLCSKEI, ANDREA: Hoffmann, István ed.: Korai magyar helynévszótár 1000–1350. 1. Abaúj–Csongrád vármegye	255
HEGEDŰS, ATTILA: Hoffmann, István – Tóth, Valéria eds.: Helynévtörténeti tanulmányok 1.	258
KOVÁCS, ANDRÁS: Rácz, Anita: A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti vizsgálata	262
RESZEGI, KATALIN: Lévai, Béla: Debrecen környéki helynevek	264
N. FODOR, JÁNOS: On the series “Studies on Hungarian Onomastics” and its first issue: B. Gergely, Piroška: Hungarian Christian and hypocoristic names in Kalotaszeg region	266
MIKESY, GÁBOR: Sándor Maticsák ed.: Settlement Names in the Uralian Languages. Onomastica Uralica 3.	268
VINCZE, LÁSZLÓ: Ernst Eichler gen. ed., Atlas Altsorbischer Ortsnamentypen.....	271
HEGEDŰS, PÁL: Reinhard Bauer: Die Flurnamen der Gemeinde Andechs. Siedlungs-, Flur- und Hausnamen der gemarkungen Erling, Frieding und Machtlfing	274
KOVÁCS, OTTILIA: Sirkka Paikkala: Se tavallinen Virtanen. Suomalaisen sukunimikäytännön modernisoituminen 1850-luvulta vuoteen 1921	276
DURÓ, ERZSÉBET: Gerrit Bloothoof – Emma van Nifterick – Doreen Gerritzen: Over voornamen. Hoe Nederland aan z’n voornamen komt	280
FARKAS, TAMÁS: Jeremy Parrott: Change all the names. A Samuel Beckett Onomasticon.....	283
BÁRTH M., JÁNOS: Michael Reichmayer: Von Ajda bis Žuži. Slawisches in österreichischen Rindernamen.....	284

REVIEWS ON PERIODICALS

FÁBIÁN, ZSUZSANNA: Rivista Italiana di Onomastica 11. (2005)	287
VINCZE, LÁSZLÓ: Namenkundliche Informationen 85–86. (2004)	289
JUHÁSZ, DEZSŐ: Blätter Für Oberdeutsche Namenforschung 40–41. (2003–2004).....	291
ZELLIGER, ERZSÉBET: Österreichische Namenforschung 27–32. (1999–2004)	293
FARKAS, TAMÁS: Acta Onomastica 40–46. (1999–2005)	296
FARKAS, TAMÁS: Onomastica 49. (2004).....	299

IN MEMORIAM

GERSTNER KÁROLY: Katalin Fehértói (1925–2006)	301
---	-----

INFORMATION

To our authors	305
Abbreviations.....	308

NÉVTANI ÉRTESÍTŐ

Periodical of the Society of Hungarian Linguistics and Institute of Hungarian
Linguistics and Finno-Ugric Studies of ELTE University, Budapest

Editorial Board:

MIHÁLY HAJDÚ (general editor)

**ANDREA BÖLCSKEI, KÁROLY GERSTNER, ATTILA HEGEDŰS, ISTVÁN
HOFFMANN, DEZSŐ JUHÁSZ, KRISZTINA LACZKÓ**

Editor:

TAMÁS FARKAS

**Studies published in this volume have been revised
by the members of the editorial board**

Technical editor:

MARIANN SLÍZ et alii

H-1088 Budapest, Múzeum körút 4/a

Postal address: H-1364 Budapest Pf. 107. Hungary

Telephone: (+36 1) 485-5222

E-mail: nevtert@ludens.elte.hu

No. 28

Published with the support of

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Budapest, 2006

ISSN 0139-2190

